כל כתבי ראובן בן מרדכי ברינין

הוֹצָאַת וַעַד הַיּוֹבֵל

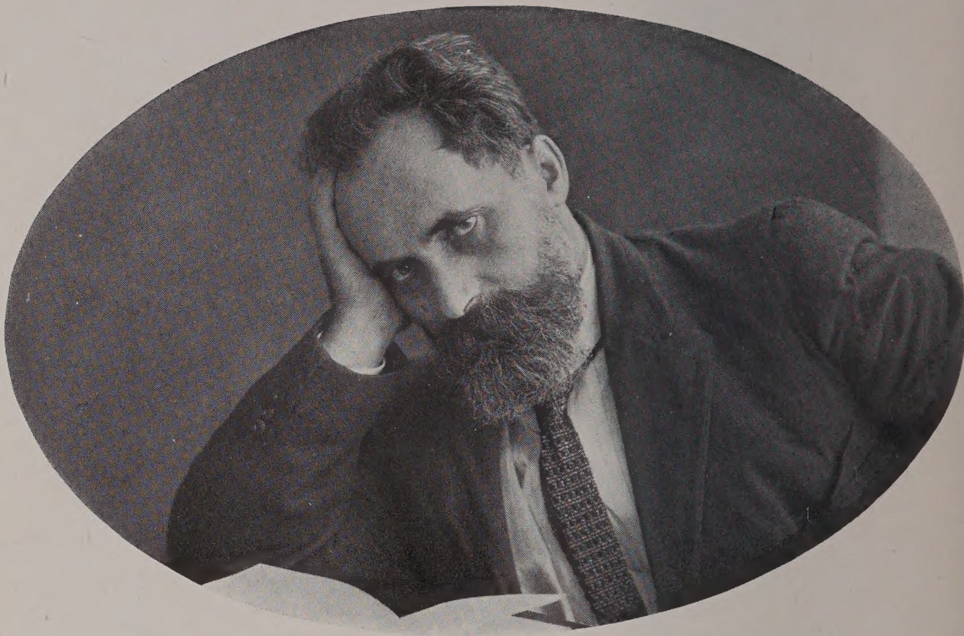
כָּל כִּתְבֵי רְאוּבֵן בֶּן מָרְדְּכַי בְּרַיְינִין

יְשָׁנִים וְגַם חֲדָשִׁים

כֶּרֶךְ רִאשׁוֹן

ניו־יורק

תרפ"ג — 1922

ראובן ברײנין

„הוצאת כתבי בריינין" המאושרת

▽

Publication of Brainin's Works, Inc.

▽

רְאוּבֵן בֶּן מָרְדְּכַי בְּרַיְינִין

בִּקֹּרֶת

אִישִׁים וּמִפְעָלִים

(סקירות והערכות)

כרך ראשון

COMPLETE WORKS

of

REUBEN BEN-MORDECAI BRAININ

Jubilee Edition

VOLUME ONE

CRITIQUES
MONOGRAPHS
LITERARY ESSAYS

NEW YORK
1922

תֹּכֶן

בִּמְקוֹם הַקְדָּמָה

את הדברים שרציתי, ושהייתי אולי גם מחויב, להקדים לספרי זה הנני משאיר בשביל הקדמתי לאחד החלקים הבאים.

מצב בריאות גופי ומעמד רוחי בשעה זו, שעת גמירת ספרי בדפוס, אינם מרשים לי לכתוב את ההקדמה הדרושה אולי במקום זה. ואולי דוקא במקום זה ובשעה ז אין שום הקדמה נחוצה כלל. הרי הספר כמו שהוא לפניכם, קוראי החביבים.

אותה ההקדמה שרציתי בעצמי לכתוב, ובאותה צורה שעלתה במחשבתי, יהיה אולי מקומה היותר נכון דוקא בהכרכים הבאים.

להמבקרים, אשר יבקשו בכרך זה את החסרונות שבמאמרי הבקורת שלי, הנני מרשה לי להעיר את אזנם, כי בל ימהרו לעשות מלאכתם זאת בטרם אשר יהיו מונחים לפניהם הכרכים הבאים, המוקדשים להבקרת הספרותית (אם בכלל נוהגים הם לקרוא מקודם את דברי המבוקר ואחר־כך לשפוט עליו), כי יכול אנכי להבטיחם כבר בזה, שבהכרכים הבאים ימצאו מקורות יותר עשירים ויותר רחבים לחסרונותי במדת הבקורת שלי; ולמה להם, לבני אומנותי, להסתפק במועט, במדה זעומה, של חסרונותי במקצוע הבקורת, אם נתנה להם היכולת לשאוב במלוא חפנים מאוצר שגיאותי וזדונותי, מגרעותי וחסרונותי. כמובן, זו היא רק בקשה קטנה, מין הצעה ספרותית של חבר, ואין זו מחייבת כלל את החברים המבקרים להיות סבלנים באמת ולהמתין במשפטם עד אשר יהיה כל החומר בידם; עוד יותר: אין הם מחויבים כלל לקרוא גם את ספרי זה, אם משפטם עלי כבר נכון בידם. עם חבר, עם אחד מבני האומנות, אין נוהגים נמוסים יתרים.

להקוראים — אין לי שום בקשה, ולא אבוא לפתותם בדברים ובהבטחות. אם ימצאו חפץ בספרי — יקראו להנאתם או לצרכי רוחם הם; ואם לא ימצאו חפץ בספרי — אז אין לי חפץ גם בהם. כל ספר וספר מושך אליו, אם באופן זה או באופן אחר, אם בדור זה או בדורות הבאים אחריו, את הקוראים, שבשבילם הוא נוצר; ואין על המחבר לעמוד על פתח ספריו ולפתות את הקוראים העוברים על פניו, כי יכנסו פנימה. אולי טוב לשניהם, גם להמחבר וגם להקוראים, כי יעברו איש על פני רעהו ולא יתודעו זה לזה מקרוב.

* * *

בשביל אלה הקוראים ואלה המבקרים המועטים מאד, שהם מתייחסים ברצינות גמורה אל כל ספר וספר שהם קוראים בו, הנני נוטל לי רשות להעירם במקום זה בקצרה על דברים אחדים.

מפני סבות טכניות שונות ומפני עכובים זמניים ומקומיים לא היתה לי, לצערי הגדול, שום אפשרות להביא בכרך זה את המאמרים, הגדולים והקטנים, ואת הרשימות הספרותיות באותו הסדר, שהיו צריכים לבוא על־פי התכנית, שהיתה קבועה במחשבתי מראש.

לא יכולתי, כאמור, לשמור על הסדר הכרונולוגי או על הסדר הספרותי־השיטתי (הסדר המקובל בספרי למוד ידועים, או בספרים המוקדשים לתולדות הספרות) בנוגע לסדור המאמרים, שהכנסתי בכרך זה. אם יבקשו רק את הקישור החיצוני בין מאמרי אלה, בודאי שלא ימצאוהו במקומות אחדים; אולם אם יבקשו, — אם בכלל יש מבקשים כאלה בספרותנו, — את הקישור הפנימי בין המאמרים השונים, שנכתבו בזמנים שונים ונדפסו במקומות שונים ואשר הובאו בכל זאת בכרך זה, בשורה ספרותית אחת, — אז בודאי יגלו את הקישור ההגיוני והפסיכולוגי שבין המאמרים האלה.

אין בכחי ואין גם ברצוני לתת בשעה זו באורים ונמוקים להקורא השואל: על שום מה הבאתי בכרך זה את המאמרים בסדר זה ולא בסדר אחר.

לא עשיתי שום שנויים ותקונים בנוגע לדעותי והשקפותי, שהבעתי במאמרי הישנים, אף אם חזרתי מהן אחרי־כן או שעשיתי בהן, במחשבתי, במשך ימי התפתחותי הפנימית, תקונים ידועים; אולם עשיתי שנויים ותקונים ידועים (כמובן, לא עיקריים ולא חשובים ביותר) בלשוני ובסגנוני. כן מחקתי שורות שלמות וגם דפים שלמים במאמרי הישנים. בכלל, לא יכולתי, במקומות שונים, לוותר, בנוגע להרצאת הדברים וסגנונם, על התפתחותי הלשונית. כן נקיתי את מאמרי מהשגיאות, שנפלו בהם בדפוסים הראשונים.

הפעם די.

ראובן ברײנין.

ניו יורק, י"ח תשרי, תרפ"ג.

יְהוּדָה לֵיבּ גוֹרְדוֹן

(זכרונות ומחשבות)

א.

בחדש טבת שנת תרמ"ט ראיתי בפעם הראשונה את המשורר. ביום השני לבואי לפטרסבורג, עוד טרם הסירותי את אבק־הדרך מעל רגלי, עוד בטרם ראיתי את סגולות „תדמור הצפונית", שמתי פני ללכת להתודע אל היוצר של „קוצו של יוד", אשר ידעתיו רק על פי שיריו, שהיו שגורים בפי, ועל פי מכתביו אלי, לרגלי עבודתי אז ב„המליץ", והשירים היו כל כך כבירים, והמכתבים כל כך נעימים וחביבים!

נערות היתה בי אז. ידעתי את הספרים ולא את הסופרים. לראות את חוטמו של איזה סופר מפורסם, לדבר את ראש המשוררים פנים אל פנים, חשבתי לאשר היותר גדול בתבל. עתה, כאשר ראיתי חכמים, סופרים ומשוררים לרוב, עתה אינני ממהר כל כך להתודע אל חכמים וסופרים, אשר הנני מכבדם ומוקירם בלבבי על פי ספריהם, לבל תבוא המציאות ותטפח על פני דמיונותי ואפל משמים ארצה. כי בדבר זה — טוב הלך נפש ממראה עינים.

ערפל עב חתל את פני הרחובות והקור שלח את חציו, אך בי לא נגעו, כי לבי היה מלא חום הרגש; הרגע הגדול הולך וקרוב, עוד מעט ואראה ואדבר את ראש משוררינו במראה ולא בחידות. גורדון גר אז באחד הבתים של רחובות „הגדודים", בקומה הראשונה. משכתי את כף הפעמון, ושפחה זקנה ומכוערה פתחה לי את הדלת. אנכי, אשר מעון יל"ג נחשב בעיני כהיכל השירה והיופי, נזדעזעתי לראות על פתחו משרתת לכלוכית כזו. אחר מספר רגעים הייתי בחדר עבודתו של המשורר. הוא הושיט לי ידו הגסה והכבדה ויושיבני על כסא מול פניו. הוא עשה עלי רושם כפקיד הממשלה מתקופת ניקולוס הראשון. שרטוטי פניו היו גסים וקשים, והשחוק לא לבד שלא רכך אותם, כי עוד הוסיף עליהם דבר מר. עיניו הפיקו רגז, ומסביב לקצות שפתיו התפתל קו לא נעים, כאלו רק זה מעט התמלטו מפיו המלים הנוראות:

לֹא אֲקַו לָאוֹר, לֹא אוֹחִיל לַחֹפֶשׁ;
אָשִׁיר יוֹם מַר, אָשׁוּר עַבְדוּת נֶצַחַת.

התבוננתי היטב אל המשורר ואל תנועת גוו ואומר בלבי: שחוק עשה לו הטבע בבחרו לנפש משורר מתרגשת ומתפעלת גוף כבד כזה. חדר עבודתו היה לא גדול ולא קטן, ושני חלונותיו נשקפים החוצה. כלי ביתו היו כבדים וגסים. שלחן־סופרים גדול ופשוט עמד באמצע החדר. מכשירי הכתיבה נחו על השלחן, כל דבר על מקומו בסדר ובדיוק גדול. שדרות ספרים גדולים וקטנים, עבים ודקים, עמדו על אצטבאות, מרצפת החדר עד התקרה. רוב סְפָרָיו היו של הספרות העברית העתיקה, וביניהם גם ספרי־מופת מהספרויות

הלועזיות, ורק מעט מאד מספרי המליצה והשיר של הספרות העברית החדשה. לא ראיתי בין כל הספרים המכורכים שבחדר המשורר אף כרך אחד יפה ומהודר. הספרים האלה עמדו בחדר הזה לא לנוי ולתפארת. נכר היה, כאשר באמת נוכחתי אחרי־כן, כי עבד בהם הרבה. הערותיו וציוניו של גורדון היו מצוים ברוב הספרים, שגם הם עמדו בסדר גדול. בכל אשר פניתי לא ראיתי אף זכר להערבוביה הפיוטית. בחדר המשורר לא נמצאו ציורים ופסלים גדולים או קטנים, ולא נמצא בכל המעון אף סימן של צעצועים־שעשועים. פה, בנוה השירה העברית, היה הכל כהה, ועין אפר לכל החפצים והמטלטלים ולהמשורר בעצמו. האמנתי, כי עפרת צרורה בכנפי מלאכי השירה הקטנים, המרחפים בין הקירות האלה. ובדמיוני נראתה לי בת־השירה העברית יושבת כפופה ומכוצה בפנת החדר, והיא לבושה שחורים ועטופה שחורים, ואני שומע אנחותיה הכבדות, והיא „מנהמת כבת־קול מחרבות הר חרב".

יל"ג קבלני בסבר פנים יפות ויראה לי אותות חבה יתרה. אולם גם על חביבותו, גם על דבריו, שנוניו וחדודיו היה תלוי כעין משא כבד, והיו חסרים נעימות ורוך. סגולות אלה לא נמצאו בעצמותו ובמהותו, וסגולות אלה חסרו גם לשפתו העברית, האמיצה והכבירה. בדברי את יל"ג הראה לי את אחד משיריו האחרונים בכתב ידו. ראיתי את המחיקות, הנוסחאות, התקונים והשנויים הרבים, את „הפרוץ המרובה על העומד", ואבין, כי שיריו לא נולדו כבת־שוע, ולא „בבריאת נשיקה מידי יוצרם יצאו", כי אם בעצבון ובחבלים גדולים ילד המשורר את שיריו. ראשית דבריו אלי היו ע"ד הרבנים, הקנאים והאדוקים, ומלחמתו לפנים נגדם. וידבר בהתלהבות ובהתרגזות של חולי־העצבים, כאלו אויביו אלה עמדו נגדו והוא לוחם בהם. ברגע ההוא נראה בעיני כ„משכיל עברי" מיוצאי בית המדרש הישן, אשר ימי שבתו בעיר המלוכה בקהל חכמים ונבונים עברו עליו בלי כל רושם נכר, ודעות חכמי דורו על מהלך התפתחות העמים והשכלתם נפלאו ממנו.

מענין לענין נתגלגלה שיחתו, או יותר נכון אם אומר, כי הוא הסבה במתכוון, על „ארז" ועל „המליץ", אשר יצא ממחיצתו זמן־מה לפני זה. ובדברו התרגז ויתקצף ויקם פעמים רבות מעל הכסא ויתהלך אנה ואנה. אנכי נסיתי להרגיע רוחו ולשכך חמתו, אך הוא לא חדל מלחטט בקטנות; והפרטים הקלים, והדברים של מה בכך, אשר העלה בזכרונותיו מיחוסו ל„המליץ" ולארז, הרגיזו עוד יותר את רוחו. לא היה בכחו להקיף את כל הענין הרע שהיה בינו ובין ארז בסקירה כוללת אחת ולהסתלק מכל הקטטות והתגרות הקטנות ותולדותיהן הנבזות. התאמצתי לסבב פני שיחתנו כלפי „ענינים העומדים ברומו של עולם", ולא עלתה בידי; ואחשוב בלבי:

„צַר לִי עָלֶיךָ הַמְּשׁוֹרֵר בֶּן־אוֹנִי!

— — — — — — — — — —

מֶרְחַב יָהּ אֵין לְךָ לְהָלֵךְ הַנֶּפֶשׁ".

(כ"ש, ח"א, דף 103)

יל״ג היה מתבל את דבריו בחדודים ומהתלות, אבל גם הם היו גסים וכבדים, ויקלעו אל המטרה ויעשו את פעולתם הדרושה לא בעוקצם החד והדק, כי־אם במשאם ובמשקלם הכבד. החדודים של גורדון לא היו נוצצים ומזהירים, קלים וחדים, עוקצים ואינם עוקצים, נוגעים ואינם נוגעים, כעין אותם של הצרפתים; לא היה בהם גם מעין ההומור הבריא והשמח של האנגלים, ואף לא החריפות והארסיות של החדוד העברי.

שפת־השיחה של יל״ג היתה עשירה במשלים ודוגמאות, וכל דבריו הצטינו בבהירות והגיוניות, בהסברה ישרה והרחבת לשון. במשך ימי שבתי בפטרסבורג הייתי קרוב להמשורר ואוכח, כי השכלתו קפאה על נקודה אחת והתפתחותו הרוחנית נעצרה בשנות עמידתו ותעמוד על מקום אחד. ידיעותיו בספרות העברית העתיקה ובספרי המופת האירופיים היו עצומות; אך את הספרות האירופאית החדשה, את הפילוסופיה וחכמות הטבע לא ידע כלל.

* * *

בחדש יאנואר שנת 1889 באתי בערב ליל״ג, והוא יושב בדד בחדרו ואין איש אתו, ועל השלחן לפניו מונחים קלפים מסודרים וערוכים לשני מחנות. כשראני, התביש ויערבב את הקלפים ויניחם הצדה.

— עיף ויגע אנכי, היגון מוצץ את דמי לבבי, ולפזר מעט את מחשבותי הנוגות עסקתי בשחוק הבל זה, כאילו עוד איש אחד יושב פה ומשחק אתי, — אמר לי המשורר בהתנצלותו.

איום ונורא היה אז מצב־המשורר הרוחני. מעלות רוחו ומשא נפשו נגזו ממנו, וחדשים לא נבראו בלבבו. הוא הביט אז על כל עבודתו הספרותית בשפת עבר כעל שחוק ילדים, כעל עבודה לבטלה, כעל חטא שחטא לנפשו בכל ימי חייו. מכל דבריו אשר דבר באזני צלצלו המלים:

. . . . מִי זֶה יוֹדִיעֵנִי, אִם לֹא הָאַחֲרוֹן בִּמְשׁוֹרְרֵי צִיּוֹן הִנֵּנִי?

המשורר נסה להשקיט את רוחו הסוערת בכל תחבולה, וינסה לשמוח על כל תארי הכבוד וכנויי החבה, אשר פזרו לו נערים משכילים וסופרים טירונים במלוא חפניהם, וגם הוא כתב אליהם מכתבים ארוכים ובראשם תוארים וכנויים מגוזמים ומופלגים. אך שאלתו המעציבה לא חדלה למרר את חייו וליאש את לבו מעבודה חדשה בספרות העברית; וישמח אחרי־כן כעל כל הון על עבודתו המכונית במערכת הלקסיקון הרוסי; ובמכתביו מעת ההיא יבשר בשמחה לאוהביו וידידיו, כי הוא כותב משמאל לימין. במלאכה יבשה כזו, מלאכת התרגום, מצא יוצרה של „אהבת דוד ומיכל״ נחת רוח! בעת ההיא היה יכול המשורר לאמר, בצדק ובאמת, מה שאמר על נשמתו:

וּמִן הַחוּשִׁים בָּהּ עַד הַמַּחֲשָׁבָה, רַק חָלִי וּדְאָבָה;
רָאשֵׁי מַאֲוַיֶּיהָ הֻכּוּ כַלָּמוֹ, וּמְתֹם אֵין בָּמוֹ.

— — — — — — — — — — — — —

תֵּבֵל כַּמִּדְבָּר, וּבִלְבָבִי קַו תֹהוּ.

(מהשיר „שרש נשמתי״)

מובן מאליו, כי המשורר, אשר בלבו קו־תהו, אין לו מלאכה אחרת בשעות הפנאי אלא לשחוק בקלפים בינו לבין עצמו, למען ישכח את התהו אשר בלבו.

* * *

הכוכבים נוצצים בתכלת רקיע השמים הטהורים. שקט ודממה ברחובות, ואני מטייל עם יל״ג בחוץ.

— מה נעים הליל, מה יפים הכוכבים! — אמרתי להמשורר ברגש; כי הרגשתי את היפי המיוחד של הליל הפטרבורגי.

— גם אנכי, — ענה המשורר, — בנערותי התפעלתי, התרגשתי, חלמתי חלומות, אהבתי את הכוכבים ואת שמי התכלת, אבל באתי בימים ואיקץ, והנה נפשי ריקה... הבל הבלים!

הכוכבים העירו בלבי רגשות שונים, ושיחתנו נסבה על דבר האהבה ותענוגיה.

— גם זה הבל הבלים. אהבה בלי נדוניא, עינים יפות בלי כסף אינן שוות מאומה, — אמר המשורר.

ובאותו רגע נולדה במוחי השאלה: האם באמת יל״ג משורר הוא? פניתי אל „כל שיריו“, לבקש בהם תשובה על שאלתי, קראתי בהם מראש ועד סוף פעמים רבות. בקשתי ומצאתי:

„אֲנִי אֵינֶנִּי בּוֹרֵא יֵשׁ מֵאַיִן, צַיָּר אָנֹכִי וּבִימִינִי חֶרֶט,
אֶת אֲשֶׁר אֶרְאֶה עַיִן לְעַיִן אוֹתוֹ אֲתָאֵר עַל לוּחַ בַּשֶּׂרֶד.
(כ״ש, ח״ד, דף 20)

אבל הלא גם חדר־האפל (camera obscura) עושה את המלאכה הזאת בדיוק רב, גם הראי מחזיר לנו את דמות הדברים כמו שיראו לפניו. גורדון לא התרומם על כנפי השירה לשמי מרום ואברתו לא תשאנו לשחקים; הוא אמנם מתאמץ להתרומם ב„אנית האויר“, אך איננו מגביה עוף, כי שק חול כבד מונח תמיד בצדו.

יל״ג הוא דברן, בעל לשון, מליץ, סופר נעלה, אשר למד ושנה הרבה, אבל איננו משורר. האיש, שלא חי עם הטבע, שלא נעשה שותף במעשה בראשית ולא הזדעזע בכל עצביו לפני הסוד הגדול של האין סוף; האיש, שאין לו געגועים חזקים, מגמות ושאיפות עצומות, אשר לבו לא ידפוק יחד עם דפק תקופתו, ואת התאוות הכמוסות של בני דורו לא יביע בציורים בהירים; האיש, אשר לא יחוש נשימת הדורות הבאים אחרינו ואשר אין עינו צופיה מראשית הדורות ועד סופם; האיש, אשר לא יראה ללבנו ולבתי נפשנו ולא נגלו לפניו תעלומות רוחנו ונסתרותיו; האיש, שלא יתן תוכן רוחני חדש ואידיאלים נשגבים לבני עמו, — איש כזה איננו משורר, איננו פיטן. דברנותו הנפלאה של גורדון, מליצתו השנונה, סטירתו החדה, שפתו הכבירה והעשירה ובהירות ציוריו, — הם שעמדו לו להחשב כראש המשוררים בעיני הקוראים העברים וגם בעיני הסופרים והמשכילים הבינונים; אבל

קוראים וסופרים, שהם דקי ההרגשה וחדי המחשבה, המעטים בתוכנו, הם יודעים להבדיל בין המעלות האמורות ובין רוח שירה אמתית.

ואלה המעטים מחכים ליום, אשר בו יולד לנו משורר גדול באמת, אשר ילביש בשר ועור לכל תקותינו ומעלות רוחנו ויפח בהם נשמת חיים, וחיו. מי יתן ויבוא, ונעטור לראשו כתר פרחים ונשתחוה להדום רגליו.

בלב כלנו יש אלפי הרהורים וחזיונות נמים, מקופלים ומונחים; וכל אחד מאתנו ירגישם כמו מתוך הערפל. הננו יודעים, מבינים וגם מרגישים את מכתנו וגם את רפואתה, אך ידיעתנו, בינתנו והרגשתנו בלתי שלמות ומלאות ואינן מחוברות ומקושרות זו בזו, כי־אם מדולדלות ומקוטעות כבחזיון לילה. ועל כן יצפו אלה המעטים ליום, אשר יבוא משורר, אשר במוחו יתבשל בסרנו, הערפל ימוג, וגולמי הרעיונות יהיו בו לנפש חיה. ובלבשם צורה חיה ויפה על־ידי הדמיון החזק, על־ידי העז והאמיץ הרוחני — יהיו לאידיאלים. האמונה בהם והמלחמה בעדם תהיינה למשא נפש, למטרה המושכת אליה, כאבן השואבת, את כל הנפשות שלא נשקעו עוד ברפש החיים.

יל״ג היה פקח ופכח יותר ממה שהורשה למשורר. גם התפעלותו והתלהבותו היו תמיד בחשבון ודעת. הוא היה תמיד ער ומדייק בלשון שיריו ותוכנם; לכן לא תמצאו בהם אף צל של התרשלות סגנונית ומוסרית; סגנון מקובל בין המון הסופרים והמשוררים, מוסר קבוע בשוק החיים, מגרים את המשורר האמתי לבלי דייק בהם הרבה, כי סגנונו ומוסרו הם מעולם אחר, שהוא גבוה מעל גבוה, ובלבו הוא בז לאנשי־מדות, אשר שפתם ומוסרם לקוחים מספרי „ראשית למודים". יל״ג כותב לזק״ן: „.....אהב באהבה עזה את האד״ם, כי לא יפליט עטו משגה קטן בדקדוק הלשון בכל אשר יכתוב" (אגרות יל״ג, ח״א, דף 16). השמעתם, הוא אוהב אהבה עזה את האד״ם, לא בעד דעותיו, לא בעד כשרונותיו, לא בעד תוכן שיריו, כי אם בעד אשר עטו לא יפליט שגיאות, ודבריו כתובים ככל חקות לוח הפעלים ונטיותיהם, ככל הכתוב בספר „תלמוד לשון עברי" לבן־זאב!

בכל עת אשר אנחנו שומעים „קולות אלהים" מתמלטים מנבלו של גורדון, הננו מרגישים גם את חכוך יד המשורר הכבדה, המגרדת את הנימים והמיתרים. לנבלו של משוררנו זה חסרה אותה הסגולה שהיתה לכנורו של דוד, אשר רוח מנשבת בכנור זה והוא מנגן מאליו, בלי מגע־יד. גורדון יודע להרגיז את רגשותינו, להעירם ולהחרידם, אבל לא ידע לסלסלם ולפנקם, ואין ביכלתו לזעזע את הנימים הדקים אשר בלב בן תקופתנו. צבעים בהירים ומבהיקים, צבעים „צועקים" ודוקרים את בת־העין היו לגורדון, וידע לתאר תמונות וציורים מהסוג המצוי ושכיח; אבל החיים בכל תקפם ועזוזם, בכל מסלוליהם, עקלקלותיהם, נפתוליהם ותנועותיהם לכל העברים, — החיים האלה לא פעמו בשיריו.

נפשנו יבשה ומדובדכה, לבנו ורגשותינו הצטמקו, מוחנו — מכונה מחשבת חשבונות, חיינו כהים ומעומעמים, תקוותינו רפות ושאיפותינו חדלות־כח. במצב כזה, מה ישאף לבנו למשורר! משורר, אשר יברא לנו שמים

חדשים וארץ חדשה, אשר יברא לנו עולם מלא מתוך התהו־ובהו שבחיינו, משורר־נביא וחוזה חזיונות, שנוכל לאמר לו: הנשמה שנתת בנו טהורה היא, אתה בראתה, אתה יצרתה ואתה משמרה בקרבנו! — אבל יל״ג אומר, כי את אשר יראה עין לעין, אותו יתאר על לוח בשרד. ואני מתאוה ומשתוקק לראות גם את אשר לא יראה עין לעין; אני חפץ לראות את נשמת הדברים, את תוכם, פנימיותם, ולא רק את חיצוניותם הנראה לעין בשר. הלמהולץ אומר במקום אחד מספריו, שאלו שלח לו חכם־הראות (Optiker) זוגות עינים עשויות ובנויות כעיני אדם, היה משיבן לו בחזרה ולא היה נותן לו שכרו בעד מלאכה גרועה ופחותה כזו. גורדון יראנו את אשר יראה לעין, אבל אני דורש מהמשורר, כי יפתח לי, על ידי אספקלריתו המאירה והבהירה, את השמים ושמי השמים. יל״ג אומר באחד ממכתביו לוויסברג: „.... על מה אדברה ואעידה ואשא חזוני? הנה כל חלומותי היו לדברים בטלים וכל משאות נפשי למשאות שוא ומדוחים, וה׳ סר מעלי ולא יענני בחלומות חדשים, ועיר מושבי לא זו העיר להצמיח בה את החציר ואת הבצלים ואת השומים, אשר הם חמדת כל ישראל, ולכל בהם חיי בשרם". — המשורר האמתי לא ישאל: על מה אדברה ואעידה? כי בכל מקום שיגלה, תגלה בת־שירתו עמו. המשורר האמתי אומר: „אני במערב ולבי במזרח". המשורר האמתי אינו מצמצם שכינתו בקרן צרה אחת, כי בת־שירתו משוטטת בכל הארץ. האגדה מספרת, כי הומיר עור היה, והיינה כתב את מיטב שיריו בשכבו על ערש דוי רחוק מהמון התבל. המשורר האמתי, נפשו מתעוררת מעצמה ומתוכה, כי העולם נתון ב ל ב ו. וגורדון היה צריך לדוגמא, למופת ולסמל הנראה לעין, למען יעשה כמתכנתם, למען ימשוך קו לקו, שרטוט לשרטוט, זעיר שם, זעיר פה, עד אשר הוא מצייר חוטם, אחרי כן עינים, אחרי כן שפתים, ובסך־הכל פנים, כפנים אשר ראה בעין בשרו. ניטלו ממנו יהודיו עם השומים והבצלים — נפל החרט מידו.

כל היודע את חיי יל״ג, כל איש אשר קרא את מכתביו בשום לב, הוא גם יודע, כי משוררנו זה היה כותב שיריו בשפת עבר ומתחרט, מתחרט וחוזר וכותב, ולא רוחו, ועוד הפעם הוא תוהה על הראשונות ושואל את נפשו: „למי אני עמל?" — אבל לא כן ידמה המשורר האמתי. הוא אומר:

Wenn ich nicht sinnen und dichten soll,
So ist das Leben mir kein Leben mehr!

המשורר האמתי לא ישאל:

מַה־יִּשְׁעִי, מַה־חֶפְצִי וּמְגַמַּת פָּנָי,
וּלְמִי אָנִי עָמֵל מִבְחַר כָּל שָׁנָי
וּמְחַסֵּר נַפְשִׁי מִטּוֹבָה וָנַחַת?

המשורר האמתי יכול לשאול את נפשו, מה חפצו ומגמת פניו, אבל לא ישאל, בשביל מי או מה הוא מחסר נפשו מטובה ונחת, יען לבו מלא רגשות,

ומוחו — ציורים, ובשעה אשר הוא שופך נפשו בשירים, הוא מוצא את מרום קץ אשרו. המשורר האמתי אומר עם ירמיה: „ואמרתי... לא אדבר עוד... והיה בלבבי כאש בוערת עצורה בעצמותי".

המשורר, אשר אש בוערת עצורה בעצמותיו, יחסר נפשו מטובה ונחת, אם לא ישיר. הוא משורר את שיריו, יען כי לא יוכל אחרת, כמו שהחושב האמתי חושב את מחשבותיו, יען כי לא יוכל אחרת. ראשו של החכם Lavoisier הקיר את מחשבותיו וחקירותיו המזהירות גם שעות אחדות טרם יכרתוהו מעל כתפיו. חוט חיתו וחוט מחשבתו נפסקו ברגע אחד. גם לב המשורר האמתי מרגיש ומתפעל עד הדפיקה האחרונה. ומשורר שחדל להתרגש ולהתפעל בחייו, הוא נחשב כמת.

יל"ג אומר:

מַעְיַן הַמַּחְשָׁבָה וּמְקוֹר שִׁיר וָזֶמֶר,
בַּבֶּטֶן הַמְּלֵאָה וּבָאָח הַמְבֹעָרֶת.

(כ"ש, ח"ד, דף 132)

משורר אמתי לא יבנה „בית־חמר" כזה, יען כי הוא יודע, שמקור שיר וזמר הוא בנפש מלאה, בנפש כבירה ואדירה, ולא בבטן מלאה.

יל"ג אומר:

עֶבֶד לָעִבְרִית אָנֹכִי עַד נֵצַח
— — — — — — — — —
אַדְמָתָהּ אֶעֱבוֹד וּבְזֵעַת עַל מֵצַח.

(כ"ש, ח"א, דף 21)

ואמנם עבד היה יל"ג להשפה העברית, ובאמונה ותום לבב עבד אותה. אבל המשורר האמתי הוא אדון השפה ומלכה, הוא יוצרה, הוא בוראה והוא שופך עליה את רוחו ועצמותו, והיא נשמעת לו. יל"ג היה טרם כל מדקדק ובעל תנ"ך, וידיעת השפה העברית היא שגרמה לו להיות משורר, לא הכנתו הטבעית. הוא נכנע תמיד לפני גברתו, השפה העברית, והיא שופכת עליו מרוחה, עד כי רוחו הוא יאסף ויכנף. בשעה שאנחנו קוראים רבים משיריו, הננו שומעים בהם חריקת גלגלי מכונת הדקדוק ושריקת אופניה. בשירי מיכ"ל, למשל, לא נרגיש זאת לעולם.

גורדון המשיל את עטו למקבת, ודמיון זה אהוב עליו כל כך, עד כי ישתמש בו פעם בפעם (בשירו „הבאת בכורים" וברבים ממכתביו שנדפסו ע"י ווייסברג). ואמנם, ברוב שירי יל"ג איננו שומעים את קול דפיקת לב המשורר, כי אם את הלמות המקבת, אשר בה עשה את שיריו.

המשורר האמתי רואה את הסתירות, ההפכים והנגודים אשר בנפש האדם ובטבע החיים עצמם, בכל חזיונותיהם ומראותיהם; הוא רואה וסוקר את התנגשות הכחות, המגמות והחפצים בחיי הפרט והכלל. כל יציר אומר למשורר כזה „פרק שירה"; והוא מעורר את הלב, מחיה את הרגש ומרומם

את הרוח בתחבולות מעטות: בתמונה פשוטה, בקוים דקים אחדים, בהארת צד חדש של אחת מפנות החיים. לא כן יל"ג. את המאורעות והאגדות מדברי ימינו, שיש בהם מחזות נוראים, דם ואש ותמרות עשן, כמו: „בין שני אריות", „במצולות ים", „האשה וילדיה", — מחזות באלה תאר באומנות גדולה ובחריצות רבה (אף כי גם בשיריו אלה החליש את הרושם על־ידי שפעת מליצות מיותרות ועתרת דבורים ומבטאים, הבאים משטפת לשונו, אשר לא תדע חק ומדה); אבל את המחזות והאגדות בדברי ימינו וחיינו, שאין בהם שני אריות ומצולות ים, שאין בהם מעמדים ומסבות איומים ונוראים, או בולטים ומבהיקים, רק יש בהם מלחמה פנימית, האוכלת מבשר ועד נפש, הרהורי הלב, תאוות שלא נמלאו, התרוממות הרוח, אמץ הרצון ועז המגמה, וכדומה, — את אלה לא הרגיש יל"ג, ולכן גם לא ידע לתארם בשיריו.

ב.

כל משורר, אם הוא רק אמתי ומקורי, יש לו סגולה מיוחדת לראות את התבל וחזיונותיה באספקלריתו המיוחדת. כל משורר אמתי רואה את התבל כאלו היה הוא האדם הראשון הנולד בה, וכל תקופות הבריאה עוברות ונרשמות בנפשו. אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד ואין שני משוררים הוזים בסגנון אחד. לכל פיטן יש גיא־חזיון מיוחד, ובגיא הזה גם פרחים מיוחדים, גם צפורות־כרמים מיוחדים. אם המשוררים יבדלו זה מזה בכל יצורי רוחם וילדי דמיונם, הנה ביותר ינכרו בטפוסי הנשים, שבראו בחזיונותיהם ושיריהם. ביצירת־חן זו יראה המשורר בכל תקף דמיונו, בכל חדוד הרגשתו ומקוריות רוחו.

החכמות החיוביות והשמושיות לא נתנו לנו, בני־אדם פשוטים, קנה־מדה למוד בו את נפש האשה, עוד לא חקקו לנו חקים להבין על פיהם את שרירות לבה ועקלקלות רוחה. באוצר כלי־נשק החכמה שבזמננו לא נמצא מפתח לחדרי הלב של המין היפה והאיום, הסגורים בשבעה חותמות. רק המשורר האמתי חודר למצפונות רוח האשה, רק בידו נמצא המפתח למסתרי לבה ורק הוא מגלה תעלומותיו, רק הוא רואה מסתרי שגיונותיה, רק הוא מרגיש את כל מרירות נעמה ונעם מרירותה, רק הוא יודע מריה, קשי־ערפה, קלות דעתה, חליפות רגשותיה, חריפותה וערמתה, אמונתה, אהבתה, חביבותה גם מעלה ובגדה. גם חוקר חכמת הנפש, בבואו לחקור את נפש האשה, יהיו לו המשוררים הגדולים של עם ועם לעינים. שקספיר, למשל, ידע את נפש האשה הרבה יותר מחכמי הפסיכולוגיה והפיזיולוגיה.

נראה נא את פני הנשים, אשר ברא גורדון ברוח בת שירתו; נתבונן נא אל הצלם והדמות אשר נתן הוא לעבריה; נחקור נא, עד היכן הגיע כחו הפיוטי להגשים את ציורי דמיונו.

מה שנוגע לידיעת לב הנשים מטפוסים שונים במצבים ומעמדים שונים, — בידיעה על פי נסיונות החיים אני מדבר, — הנה לא לבד שאין אנחנו יכולים להמשיל את „ראש משוררינו", בנידון זה, למשוררי העמים

האחרים, כי בטוח אני, שאחד המהנדסים או התוכנים והוברי השמים שבאומות העולם התענגו בחברת נשים שונות ונכוו מגחלתן ונעקצו מלשונן הרבה יתר מגורדון שלנו. ואין אנחנו מצטערים כלל על שלא ידע משוררנו את האשה במובן הגשמי. ידיעה זו נקנית בנסיונות מרים ולפעמים גם מכוערים. משוררי האהבה והעגבים בקרב העמים האחרים לא ישאבו רגשותיהם מצלוחית־הדיו, כי אם יעשו נסיונות, לפעמים גם קשים, על עצמם, כמו שיעשו גם חוקרי־הטבע נסיונות על כלביהם ושפניהם, או על בשרם ודמם עצמם. גם המשוררים ירכיבו כל מיני רעל התאוות והחמדות בבשרם, למען יתבוננו לפעולות הרעל הזה בדמם, מוחם ועצביהם. את פצעי האהבה ונשיקותיה בכל אלפי חליפותיהם ידעו לא מפי ספרי שירה של אחרים, כי־אם מתוך חייהם עצמם, דברים כפשוטם. יל״ג, ככל המשוררים והסופרים העברים מדור העבר, לא גודל בחברת נשים, לא בא בסודן ולא חזר אחריהן. משוררנו כותב, בשנת תר״ל, לאחד ממכיריו: „.... בעון עריות לא נצטינתי מעודי... בעברה זו לא נכשלתי בה ולא נגררתי אחריה גם בימי בחרותי ושחרותי ואף כי עתה" *). צא וראה, מה בין סופר ומשורר עברי לסופרי אומות העולם. טורגניוב ספר לאחד מרעיו, כי פעם אחת ישב במסבת סופרי צרפת מבני העליה, והיה מרבה כל אחד מהם לספר גבורותיו ונפלאותיו בנצחונותיו שנחל בחברת נשים מכל המינים, וישאל טורגניוב את אחד מבני החבורה העליזה דבר־מה, ומתוך שאלתו היה נכר שאיננו בקי כל כך במסתרי עגבים, וישחקו עליו, ויתפלאו, איך יכול איש כזה להיות מספר ומשורר, שהוא מתאר גם דרכי הנשים ואהבתן, שיחן ושיגן. והנה אלו חשדו את משוררנו באחד הדברים, אשר העיד טורגניוב הצנוע על נפשו ביחוסו להנשים, היה חושב זאת, בלי ספק, לעלבון כבודו היותר גדול.

עד כמה שיודעים אנחנו ממכתביו של המשורר הנדפסים וכן מיתר התעודות והמאמרים שנתפרסמו על־דבר חייו, לא ידע את האהבה, לא בתענוגיה ולא במכאוביה, לא בבחרותו ולא בימי עמידתו. המשורר מספר על נפשו: „...במלאת לי י״ג שנה סיימתי הבבות ודרשתי בהן לפני הקרואים ואחד מהם נתן עיניו בי ונעשיתי — חתן לבתו..." **). אמנם, עוד באותה שנה הוציאו את שכמו מסבל זה, אך כל ימי חייו היה עליו ללחום מלחמת קיומו הגשמי והרוחני, והמלחמה היתה קשה וכבדה עד מאד, ועתות הפנאי הקדיש לתורה ולחכמה. יל״ג מתאר באחד ממכתביו את סדר חייו והנהגתו: „.... עודני עמל מבקר עד ערב, להביא לביתי טרף, ורגלי תמיד נעות, ללכת לשעות, אל בתי הספר, אשר לא יתנו אמרי שפר, ולרעות מאין הפוגה, את צאן ההרגה, תלמידים ותלמידות, שדים ושדות, ובשובי עיף למעוני, עוד לא ארגע כרצוני, כי עוד אבלה עתי, להורות ולנהל את בתי; ובפנות היום, ובכלות הפעלים, ושבו הצללים, אז נפשי בקרב, תעמול כל הערב, לחרות על לוח, כל מעלות הרוח, לשפוך כל מעיני, על הספר לפני... כן עיף ורפה כח,

*) אגרות יל״ג, ח״א, דף 149.

**) שם, דף 82.

לא אדע מנוח... ובטרם בקר אקומה, לשוב אל סבלותי, האוכלות כל ימותי, המכלות כחי, והמחריבות מוחי, כן רגע לא אנוח, בבשר וברוח..." *). הזקנה קפצה על המשורר קודם זמנה. בהיותו בן ל"ח יכתוב לאחד מרעיו: "....ובעת אשר רבים נהנין מזיו החיים ורב עצמיהם איתן, אני חלש ורפה־כח כגבר אין איל" **). המשורר העביר שני שלישי חייו בערי תחום המושב בחוג צר מאד; לכן ידע והכיר מקרוב את העבריה הפשוטה וההמונית, ואותה תאר בתקופת שיריו השניה, לה הקדיש בת שירתו וכח מליצתו.

האשה האידיאלית האחת והמיוחדה, הנמצאת בכל שיריו, היא חנה שלו.

הבה נתבונן נא אליה.

נתבונן? אבל בקראנו את השיר "חנה" הננו שומעים רק קול דברים, וכל תמונה אין אנו רואים. חנה זאת איננה נפש חיה, איננה יצירת משורר, כי־אם עשויה היא על־פי רשימת־סממנים ידועה.

גורדון מספר את מעלות חנה, אני מדייק בלשוני ואומר מספר, כי הוא איננו מצייר את חנה ויפיה, כי־אם מונה את שבחיה. משוררנו זה, ככל משוררי בני־שם, מתפעל ומתרגש ביחוד מעיני אהובתו. נקרא נא את כל חרוזיו, שהקדיש לעיני חנה:

כִּי מָה אוֹר כּוֹכָבִים שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ
מוּל אוֹר עַפְעַפַּיִךְ עֵת חֵן תַּשְׁקִיפִי?
— — — — — — — — — — — — —
וּכְאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים אוֹר עֵינָיִךְ
— — — — — — — — — — — — —
מַבָּטֵךְ — אוֹצַר כָּל חֶמְדָּה וָחֵפֶץ
יַבְקִיעַ לָךְ מַהֵר קִירוֹת לֵב גֶּבֶר
מִמֵּאָה תּוֹתָח כָּרִים וּכְלֵי נֶפֶץ.
כָּל מָגֵן לֹא יַעֲמוֹד מוּל חֵץ עֵינָיִךְ.

אחרי כל החרוזים האלה, אין אנחנו יודעים מה צבען של עיני חנה, השחורות הן, או מראה תכלת, או גוון אחר להן; אין אנחנו יודעים, הגדולות או קטנות הן העינים, ומה גבותיהן, שמורותיהן ובבותיהן? "כאור שבעת הימים אור עיניה". היודעים אנחנו מה טיבו של אור זה ומה מראהו? המשורר מבטיחנו, כי מבט חנה יבקיע לה מהר קירות לב גבר ממאה תותח כרים וכלי נפץ, — הנה מלבד שהדמיון הזה ישן נושן, ונוסף לזה, אין לו גם שום טעם, — אין המשורר, שיש לו אישיות, מתאר את הרושם והפעולה שיעשו עיני אהובתו על

*) שם, דף 89.

**) שם, דף 139.

אחרים, כי־אם עליו בעצמו, על נפשו ולבבו. פעולת עיני האשה על הגברים איננה כפעולת זרם חשמל חזק, אשר הכל מזדעזעים מנגיעתם בו, כי אם כל איש ואיש מתפעל מעינים אחרות, הכל לפי טבע האיש, מושגיו ביופי ועצמותו המיוחדה. בעיני פסקל, למשל, היו מוצאות חן נשים בעלות עינים פוזלות, מפני שלאהובתו הראשונה היו עינים כאלה.

המשורר אומר:

„הִנֵּה נַחַת גַּן אֵל נַחַת פָּנַיִךְ“.

ציור אחר לא נתן לנו מפני חנה שלו. הנוכל לשוות בנפשנו את פני חנה גם אחרי שהגיד לנו המשורר, כי נחת פניה כנחת גן אל? הלאה:

כַּתָּמָר כִּי יִשְׂגֶּה רוֹמָה תֵּלֵכִי.

דמיון זה מורגל בפי המשוררים העברים משנות דור ודור, ואיננו מציין עוד כל הליכה פרטית.

בַּעֲרוּץ יִקְהַת לְחָיַיִךְ, עֵת כִּי תִשְׂחָקִי,
יָרַד הַנּוֹפֶם לִשְׁכּוֹן מִשָּׁמָיִם.

אין חפצי להעיר על המליצה הקשה: „ערוץ יקהת הלחי“, כי סוף סוף הלא אנחנו מבינים, כי כוונתו פה „גומת הלחי“, אבל אין אני מוצא בחרוזים אלה כל ציור בהיר למראה פניה וליפים המיוחד בעת שחקה.

חנה זו היא בלי כל צורה מיוחדת, בלי כל עצמות. לכל משורר אמתי יש אידיאל מיוחד ביפי הגוף, ולנגדו מכוון אידיאלו ביפי הרוח. המשורר מציין ומטעים קו מיוחד ביפיה הגופני והרוחני של אהובת נפשו, אותו הקו, המבדילה מאחרות דומות לה בהרבה דברים. ומה אנו רואים בחנה של משוררנו? מעלותיה ויתרונותיה הם כוללים, אשר נוכל ליחסם לכל יפה־פיה תומת־הלב. הסמנים, שהוא נותן בה, הם יותר מטושטשים, יותר כוללים מהסמנים שכותבים בתעודת־המסע, גם אם יוסיפו: „סמנים מיוחדים אַיִן“. גם האדם הפשוט, שאינו אמן, תופס בידיעה ברורה או בלתי ברורה את הקוים והשרטוטים המיוחדים בפני איש, המבדילים אותו מאלפי אנשים דומים לו. הצייר, אם הוא חכם־הפרצוף, והמשורר האמתי תופסים תפיסה עמוקה וגמורה גם אותם הקוים הדקים מן הדקים שבפני איש ובתכונתו הרוחנית, אשר יעלמו מעיני הרואה המצוי. את הקוים הדקים האלה לא ידע גורדון לתפוס ולציירם.

המשורר אומר אל חנה אהובתו האידיאלית:

עֵת עֵינַי רִאשׁוֹנָה אֹתָךְ חָזָיו
נָפַל מֵעָלֵימוֹ מָסַךְ הָאֹפֶל.

המשורר מספר הלאה בשבחה, אבל לא יראה לנו את היחס אשר ביניהם, היחס אשר בין שתי נפשות חיות אוהבות, שואפות וכמהות זו לזו. חנה זו היא כל־כך כללית, מפשטת ואצולה, כל־כך רחוקה וערפלית, עד שאין בינה ובין

המשורר גם אותה הקרבה הממשית שיש בין הצייר ובין האבטיח או הצנון שהוא מתאר על הבד.

הבה נראה נא איך מתאר מיכ"ל את חנה אהובתו. אין הוא מונה את מעלות אהובתו ופרטי יפיה; בתוים אחדים הוא מביע הרבה:

מִזִּיו שֶׁמֶשׁ רֻקַּמְתְּ, מִיפִי שׁוֹשַׁנִּים!
בִּצְחוֹק הָצַּק עֲלֵי פִיךְ הוֹי מַה־נָּעַמְתְּ!
בִּצְחוֹק כָּזֶה בָּרָא אֵל גַּן־עֲדָנִים.
(כנור בת ציון, דף 37)

הנה זאת, של מיכ"ל, נפש חיה ומרגשת היא, וגם המשורר לא יכביר מלים, לא יגמור עליה את ההלל, כי־אם ימינו „תצחק בשער תלתליה"; המשורר יחבקנה וישקנה והיא „תקצוף כרגע אף תצהיל פניה". חנה מתאמצת להתחמק מחבוק ידיו ונשיקותיו הלוהטות, והוא אומר לה:

אַל נָא כֹה תִיפִי — אֲיֻמָּה וּנְעִימָה!
וּבְחֵן שִׂפְתוֹתַיִךְ אַל עוֹד תִּצְחָקִי,
אָז בִּנְשִׁיקוֹת פִּי לְחָיַיִךְ לֹא אַאְדִּימָה!
(שם)

חנה קוצפת על המשורר, עת עז אהבתו „חק מוסר פורע", אבל הוא מוצא בזה ענג מיוחד:

מַה־נּוֹרָא הוֹד אַפֵּךְ חָרוֹן וָיֹפִי
וִישׁוֹבֵב נַפְשִׁי עֵת לִבִּי קוֹרֵעַ!

השיר הזה של מיכ"ל הוא קטן מאד בכמותו, אבל כמה חיים, כמה תנועה, כמה שירה יש בו. „מזיו שמש רקמת, מיפי שושנים" — זה הוא ציור מקורי ואיננו שאול ממליצת כתבי הקודש. חנה זאת יש לה פרצוף מוסרי מיוחד. היא „איומה ונעימה", צחוק עלי פיה וענוה על מצחה. מיכ"ל תאר את אהבתו לחנה זאת עוד בשירים אחדים; ומה טהורה, מה עזה, מה אנושית ומה טבעית אהבה כזאת! כמה תמימות ואמונה יש בה! זו היא אהבה אמתית, אהבה פיוטית.

המשורר מיכ"ל אוהב ואומר שירה, ויל"ג משנן לאהובתו פרק בחכמת מה שאחר הטבע, כפילוסוף קדמון אמתי:

אַל תִּירָאִי זְקֵנָה הַמְבַלָּה כָּל יֹפִי,

— — — — — — — — — — —

הֵן רַק בְּיֹפִי בָּשָׂר יָדֵךְ מֹשֶׁלֶת
לֹא בְיֹפִי רוּחַ וּבְנֶפֶשׁ מַשְׂכֶּלֶת,
הֵן שׁוֹשַׁנֵּי הַלְּחָיַיִם תִּבֹּלְנָה
הַבָּשָׂר יֵרָזֶה, צֹמְקוֹת שָׁדַיִם.
עֵינֵי חֵן כֵּהוֹת, שִׁנֵּי־שֵׁן תִּפֹּלְנָה
בְּקָרוֹב הַזִּקְנָה — הוּא חֹרֶף הַחַיִּים;
אַךְ כִּשְׁרוֹן נֶפֶשׁ, יִתְרוֹן רוּחַ גֶּבֶר
עוֹד יָנוּב יַפְרִיחַ עַד עֲפַר קָבֶר.

נחמה כזאת נאה בפי משורר מן המוח ולא מן הלב.

* * *

בת־שוע (בהשיר „קוצו של יוד“) היא האשה העבריה, אשר משוררנו תאר אותה בתשוקה יתרה ויריק עליה את אוצרות רוחו. נראה נא איך הבין המשורר את נפשה, איך ראה ללבבה. בת־שוע היא יפהפיה. גורדון מעיד עליה, כי —

מִי אֲשֶׁר לֹא רָאָה בַּת חֵפֶר בַּת־שׁוּעַ
לֹא רָאָה מִיָּמָיו אֵשֶׁת יְפַת תֹּאַר.

(כ"ש, ח"ד, דף 9)

אני אומר, המשורר מעיד עליה, כי יפת־תואר היא, יען כי על־פי ציוריו שהוא מצייר אותה אי־אפשר לדעת זאת אל נכון. מי האיש אשר יברא לו מושג בהיר בנפשו מיפיה של בת־שוע על־פי התוארים האלה? —

אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת צֵלָע זֹאת נִבְנָתָה; אֵלֶּה הָעֵינַיִם לְלָאוֹת הַתְּכֵלֶת
וּלְחָיֵי הָרִקְמָה — תּוֹלָע וָצֶמֶר; זֶה מִגְדַּל הַשֵּׁן — לוֹ צַוָּאר יִקָּרֵאוּ.

על פי שן אחת ממלתעות האדם, היה המנתח קוביה עושה את כל שלדו בדיוק. המשורר שהוא אמן מתוה לפנינו קוים אחדים מפני האשה ויפיה, ואנחנו מציירים לנו בדמיוננו את צורתה כמו שהיא ואת טפוסה המיוחד. אבל היש לנו איזה ציור מוחשי מעינים שהן „ללאות התכלת“, מצואר שהוא „מגדל השן“, מלחיים שהן „תולע וצמר“, או הנוכל לשוות בנפשנו גזרתה המיוחדה של בת־שוע, אם גם נדע, כי „אבנים שלמות נבנתה“.

ובת־שוע זאת „לא כברוא כל אדם נבראה“, „כי בבריאת נשיקה מידי יוצרה יצאה“.

וְנִשְׁמָה זַכָּה הוֹצִיא מִן הָאוֹצָר

— — — — — — — — — — —

וּבְרֶגַע רָצוֹן נְפָחָהּ בְּאַף הַנּוֹצָר.

ולאשת חן זו, סמל הצניעות עלי האדמות, חלק המשורר „כל מדות בנות ציון המצוינות“:

טָהֳרָה וּפְרִישׁוּת וַחֲרִיצוּת יָדַיִם,
תֹּר אָדָם הַמַּעֲלָה עִם שִׁפְלוּת רוּחַ.

חפר אביה היה נשוא פנים ומחזיק תא הרצין בעיר אילון, „גם שלחן ערוך לנוסעים ומלון“, —

וּבִתּוֹ הַיְחִידָה בְּבֵיתוֹ הָעֲקֶרֶת
כִּי אִמָּהּ מֵתָה עָלֶיהָ בִּנְעוּרֶיהָ

„ובחמש עשרה שנה לחיי בת־שוע, מצא לה אביה חתן כלבבו“, את הלל מכפר פרעתון, „נער כשחיף עץ“, —

לוֹ עֵינֵי עֵגֶל, לוֹ פֵּאוֹת כִּזְנָבוֹת,
לוֹ פָּנִים כִּפְנֵי גְרוֹגֶרֶת רַבִּי צָדוֹק,
אַךְ „עִלּוּי“ הוּא, בָּקִי בִּשְׁלֹשׁ בָּבוֹת.

ובת־שוע, —

כַּתּוֹלָע הֶאְדִּימָה יוֹם בּוֹא הַבְּשֹׂרָה
וַתִּדֹּם — וּמִלָּה אֵינֶנָּה דוֹבֶרֶת.

„ובשבע עשרה שנה לחיי בת־שוע, השיאה אביה לבחיר לבבו“.

וּבַת־שׁוּעַ וּבַעְלָהּ יָשְׁבוּ שָׁלֹשׁ שָׁנִים
וַיֹּאכְלוּ דְּגַן שָׁמַיִם עַל שֻׁלְחָן רַב חֵפֶר:
הִיא הָרְתָה וְיָלְדָה וְהֵינִיקָה בָּנִים,
הוּא הִתְפַּלֵּל וְלָמַד וְקָרָא בַּסֵּפֶר.

וככלות שנות־הארוחה ו„מתנות הדרשה באו אל בית הנשה“, תשאל בת־שוע: „מה אחריתנו, הלל?“ גם תזכירהו, כי הוא בעל אשה ובנים. אז ילך הלל למדינות הים, בתקותו, כי ימצא שם מקור פרנסתו.

וּבַת שׁוּעַ מָכְרָה תַּכְשִׁיטֶיהָ בְּצֵאתוֹ
וַתִּפְתַּח לָהּ חָנוּת וּבֵית מַרְכֹּלֶת
לִמְכּוֹר פֹּל וַעֲדָשִׁים גֶּרֶשׂ וָסֹלֶת

משוררנו רואה את מרום קץ אסונה של בת־שוע רק בזה:

כִּי בִמְקוֹם חַיֵּי עשֶׁר הָיוּ חַיֶּיהָ מָרִים,
כִּי רָבְצָה בָּהּ הָאָלָה הַכְּתוּבָה בַּסֵּפֶר,
כִּי בַעְלָהּ הֶעָלוּב נָשָׂא אִשָּׁה טֶרֶם
יָכִין לְשִׁבְתּוֹ בַּיִת וּלְמַאֲכָלוֹ כָּרֶם.

לחוש חיים מרים כאלה יכולה גם אשה פשוטה מן השוק, שלא נבראה מ„קרן אור", מ„שחוק צדיק תמים" ו„מריח האביב". דיה להיות אשה בעלת קבה ואם לשני ילדים, למען הרגש, מה אומללה היא במצב כזה. אולם אשה כבת־שוע תהיה אומללה, לו גם יהיה בעלה, איש כהלל, בעל רבבות, לו גם תשב אתו בארמון רוזנים, יען כי היא תתאוה לדעת, לחיים — ואין; יען כי שתי נפשות כאלה, כבת־שוע והלל, אינן יכולות להיות מאושרות בברית נשואיהן. הקוץ שבנשואים האלה הוא לא חסר־הפרנסה והכלכלה, כי־אם חסר נשמת החיים ותמציתם.

בת־שוע והלל! בהרכבה מוזרה כזאת; פגישת שתי תכונות ורוחות רחוקות זו מזו כאלה, התנגשות שני בעלי מזג נבדל כמוהם, — מה רב החומר אשר יתנו לנפש החושב, ומה רחבה היריעה ומה דקה המסכת אשר יפרשו לפני דמיון המשורר האמתי! שלש שנים ישבו בת־שוע והלל יחד. בשנים האלה היו, בלי ספק, רגעי התנגדות ואיבה במדה ידועה, וגם רגעי התקרבות והתלכדות, אם אמתית או מדומית; בשנים האלה היו, לנכון, רגעי מלחמה גלויה או נסתרה וגם שעות רחמים ורצון, בהן היו גם געגועים כמוסים וגם יאוש מר, דמעות בסתר וגם תקוה חרישית; בשלש שנים האלה היו עתות הכנעת הלב והתבטלות הרצון ועתות תביעות־הלב והתגברות הרצון. בשלש שנים האלה היו בת־שוע והלל גם לאב ולאם לשני ילדים. רגשות האב והאם בלב שניהם, רגשי ההשתתפות בצער הנולדים ובשעשועיהם, מביאים בהכרח, בחק טבעי, שנויים, חליפות ותמורות בלבות שניהם; התהום העמוק, המפריד בין בת־שוע והלל, הולך ונסתם מעט מעט, התנגשות רוחותיהם ותכונותיהם הולכת ונחלשת מצד אחד, ומצד השני היא הולכת ומתגברת. הן גם צבע קירות החדר, אשר אנו יושבים בו שלש שנים, הן גם מראה ענני השמים החולפים וגם שיחה בטלה עוברת, — עושים רושמים ידועים, בידיעתנו ושלא בידיעתנו, על נפשנו וכחותיה השונים, ואיך זה יצויר, כי שני אנשים חיים וצעירים, ובפרט בעל ואשתו, ישבו שלש שנים יחד ולא יפעלו זה על זה ולא יתפעלו זה מזה כלל? דבר זה הוא בלתי אפשר במציאות. אולם גורדון רואה בכל שלש השנים שישבו בת־שוע ובעלה יחד רק כי היא „הרתה וילדה והניקה בנים", והוא „התפלל ולמד וקרא בספר", וגם ברמז דק לא ירמוז לנו משוררנו על חייהם הפנימים של הנשואים האלה. הן גם הפרוש, עץ היבש, היה מתגנב לראות את בת־שוע, „כי גם לו בסתר נפש חומדת", ואיך זה יוכל היות, כי הלל לא נתפעלה נפשו ולא נעשו בה שנויים בכל משך היותו וחיותו

עם בת־שוע, אשר היתה „תר האדם המעלה“? יודעים אנחנו מספרי־המסעות, כי הנשים בנות השבטים הפראים, העומדים על מדרגת ההתפתחות היותר נמוכה, גם הן משנות טעמן המוסרי לטוב, גם שכלן מתפתח, אם תחיינה שנים אחדות עם בני האירופאים ותלדנה להם בנים. והלל הן לא היה פרא־אדם. מי שהוא בטבעו פרא־אדם לא יהיה „עלוי“, וגם איש חסר־דעה לא היה. איש מדור העבר, שהלך למדינות הים לבקש את ההצלחה, לא יוכל היות חסר־דעה. המשוררים הגדולים חודרים גם להעולם הפנימי של העור, החרש והאלם, ומוצאים שם עולם מלא; גם בתוך הפועלים, החופרים בהרים ובעמקים, אשר רוב חייהם עוברים בכליות האדמה ולא יראו אור השמש, ולפעמים הם רעבים גם ללחם, — גם בתוכם ימצאו המשוררים האמתים חיי הנפש והלב: אהבה ושנאה, יאוש ותקוה, חפץ ורצון, געגועים ותשוקות. מקס מילר מספר, כי כאשר העתיקו את ספר הברית החדשה לאחת הלשונות של שבטי הפראים, חסרה להמתרגמים המלה „אהבה“ באותה הלשון. אבל התיירים מצאו גם בשבט ההוא את רגשי האהבה עצמם; ומשוררנו לא מצא בחיי בת־שוע, בעלת „הנשמה הזכה“, „הנפש החיה“, אשר „כל מדות בנות ציון המצוינות“ כללוה, — לא מצא בחייה עם בעלה, רק כי „היא הרתה וילדה והניקה בנים“ והוא „התפלל ולמד וקרא בספר“. הטרגדיה בחיי בת־שוע ובעלה נגלתה לפני המשורר רק בשנה הרביעית אחרי חתונתם, אז כאשר —

פָּסַק הַמָּן, וְאֹכְלָיו הִבִּיטוּ
מִסְּבִיבָם וַיִּהְיוּ לְנִצִּיבֵי אֶבֶן:
מַה־יֹּאכְלוּ הֵם? מָה לְיַלְדֵיהֶם יוֹשִׁיטוּ?

הלל הלך למדינות הים לבקש את ההצלחה. „בשנה הראשונה עוד הריץ לפעמים אגרות אהבה ומכתבים נמלצים, עתה חדלו אמריו“. עברו שנתים ומהלל אין קול ואין קשב, ובת־שוע „עוד עיניה כלות, לבה נגוע; וכבר קורא לה שם חדש בשער, „העגונה“ יקראו לה זקן ונער“. ובין כה וכה „ואילון הקיצה לחיים חדשים“; החלו לבנות בה מסלת הברזל, ולרגלי המלאכה הזאת באו לאילון סוללים, חרשים, ו„פאבי המפקח על בנין המסלה“. ופאבי הוא אלמן, בלי בנים, „וימי חייו שלשים ושתים שנה“. ואלמן זה הוא, — נאמר דרך־אגב, — ככל יצורי יל״ג, איש בלי פרצוף רוחני מיוחד; הוא סתם „משכיל בכל דרכיו“; „באמונת רוח ובלשון למודים הפיק מאת כל יודעיו רצון וידידות“, ככל אלה האנשים, אשר אין להם מגמה ידועה ותכונה קבועה, שרוח כל הבריות נוחה מהם, והמה מפיקים רצון מאת כל רואיהם. משוררנו מעיד על פאבי, כי דעתו רחבה ונפשו „נפש ברכה“. בקצור, הוא בחור נאה, חתן מצוין, והחתן דנן עוסק כל היום במלאכתו, וגם „בנוחו לא יבלה עתו בהבל, כי יהגה בספרים יכתוב ויחבר“. המשורר אינו אומר לנו באיזה מין ספרים קורא פאבי, מה הוא כותב ומחבר, למען נדע מה טיבו והלך־רוחו, מה חפצו ומגמתו. אם יציין המשורר את גבורו לפני בן־יפת ויאמר, כי המדובר „הוגה בספרים, כותב ומחבר“, לא יגיד לו בזה מאומה, כי יש ספרים וספרים,

ויש מחבר ומחבר. והנה פאבי זה יושב בבית, אשר הוא נוכח חנות בת־שוע; ובהיותו רגיל לעמוד על־יד החלון הפתוח ולהשגיח אל העוברים „ברחוב הקרת", ראה גם את בת־שוע יפת־המראה ורכת־השנים. ראה „כי בבוא איש לקנות תצהיל לו פנים, ובצאתו יקבצו פארור, יתנו עצבת"; ראה, כי היפה־פיה הזאת משגחת ברחמים גדולים אל ילדיה „ודמעות נגרות מריסי עיניה", וישאל: מי זאת האשה ההגונה? ויענוהו: „היא בת־שוע העגונה". ויאמר פאבי לראותה ולדעת חייה, „על כן בא בחנותה למקנה ולקנין", ומתוך דבריו אתה „הבין, כי אבן חן לפניו מגוללה ברפש"; ו„בלילה ההוא שנת פאבי נדדה, ויתהפך מצד אל צד על משכבו, כי תמונת העגונה נגדו עמדה". גם „שנת בת־שוע נגזלה הפעם". הכל כנהוג ומקובל בספורי־אהבה מהמין הידוע, גם בלי כל שנוי בנוסח. „ויוסף פאבי לבוא לעתים מזמנות בחנות בת־שוע בראותו כי איש אין; ויקנה לבה בחכו הטוב מיין". ובת־שוע, סמל הצניעות, ספרה לפאבי „בהתגלות לבה את רוע מעמדה זה כשנתים; כי בעלה, אשר נשאה בעודה באבה, עזבה בחסר כל וילדיה השנים, ועל דעת הקהל נמצא אישה כעת בעיר ליברפול". בהשתדלות פאבי תפשו את הלל, שהיה לרוכל המחזר בעירות, בכף, ויאות לתת לאשתו ספר כריתות בעד חמש מאות כסף. פאבי לא ספר מאומה לבת־שוע וישלח את הכסף הדרוש, וכעבור חדש ימים קבל פאבי ידיעה מליברפול, כי הלל כתב „גט פטורין לאשתו כדין וכהלכה".

עתה בא פאבי אל בת־שוע שמח ויבשרה „כי קרוב יום גאולתה". על זה יאמר המשורר:

וּמְשׂוֹשׂ לֵב „הָעֲגוּנָה" מִי זֶה יְשׂוֹחֵחַ!

עד כמה לא ידע משוררנו את מסתרי לב האשה העבריה, אם ברגע כזה, שנתבשרה בת־שוע פתאום, כי בעלה כתב לה גט פטורין, — אם ברגע כזה יראה רק את משוש לבה. בת־שוע לא התיחסה בקרירות־רוח אל הלל. בכליון עינים היתה מצפה דרך בית הרצים: „מתי יבוא מכתב ובשורה מהלל?!" וגם הוא כתב לה בשנה הראשונה „אגרות אהבה ומכתבים נמלצים". וכעבור שתי שנים אחרי לכתו למדינות הים יאמר המשורר: „עוד עיניה כלות, לבה נגוע". היוכל היות, כי ברגע זה, בהודע לה פתאום, שבעלה, אבי ילדיה אשר כל־כך אהבתם, כתב לה גט פטורין, — כי ברגע הזה תשמח לאין־קץ; תשמח, ורק — תשמח!? בת־שוע, „הנשמה הזכה", אשר „כל מדות בנות ציון המצוינות" כללו את נפשה, — היא היתה צריכה ברגע כזה להכלם עד היסוד ולהצטער על בעלה, אשר שלח לה גט פטורין ויפרד מעליה ומעל ילדיה לנצח בעד כסף. אָשרה ושמחתה של בת־שוע, — יספר המשורר, — עוד התגברו בכרוע פאבי פתאום לפניה ברך, ובקול יונים יוצא מעמקי הנפש התחנן לה: „בת־שוע יקרת הערך, היי נא לי לאשה בצאתך לחפש!" — גם כריעת ברכים, גם קול יונים, הכל כמו שכתוב בשירי־אהבים ממש. ומה ידבר פאבי בעמדו

על ברכיו? לא על אהבתו ידבר, לא את רגשות נפשו ישפוך לפניה, כי־אם, —

כָּל יָמַיִךְ רֵישׁ וּמְרֹרִים תִּשְׂבָּעִי
וּבְחֵיקִי כְּרָאוּי לָךְ אָשְׁרֵךְ תִּמְצָאִי.

הוא מספר לה, כי עד הנה היתה עניה ועתה יצליחנה. פאבי מבאר לבת־שוע, כי עסק טוב והגון הוא מציע לפניה, ועל שיחה עסקנית כזו יאמר משוררנו, כי „שפת הנשמות", „לשון האהבה היא". לחנם הטריח משוררנו את האדון המפקח על בנין המסלה לעמוד על ברכיו ולדבר דברים, אשר היה יכול לאמר גם בעמדו על רגליו ובשתותו כוס תה. על דברי פאבי אלה עונה בת־שוע בחבה: „אמתך אני, פאבי! — ותשקהו". גם אשה פשוטה, אחת מן השוק, היתה אומרת ועושה כזאת לאיש עשיר וצעיר לימים, אשר יאבה לקחתה לאשה ולחלק אתה את הונו.

היוכל היות, כי אשה כשרה וצנועה כבת־שוע תשק, טרם שנתגרשה מבעלה, לאיש זר, גם אם אהבתה אליו עזה ממות, ולא ייסרוה כליותיה; תשק ולא תרתע לאחוריה בבהלה וחרדה; תשק לאיש זר לה, על פי הדת, בפעם הראשונה, ופניה לא יחורו, וזכרון בעלה, ילדיה ומושגי חנוכה לא יעלו על לבה?

„ובין כה נמצא כתוב בכתבי העתים", כי האניה, אשר בה ירד הלל, טובעה בים עם כל היורדים בה. „שמעה בת־שוע ותרד בדמעות על אישה האומלל, כי קומט פתע, ובלב נמס הודתה לאל המושעות, על החישו בעתה לה פדות וישע". בכיה זו והודיה זאת הבאות כאחת אינן מתאימות כלל לנשמה זכה, „אשר ברגע רצון נפחה — היוצר — באף הנוצר". בת־ציון מצוינת, אם תודע לה, כי בעלה, — אם גם לא אהבה אותו ככתוב בספורי אהבים, — קומט פתע, לא תמהר להודות לאל המושעות על כי החיש בעתה לה פדות וישע.

שמחת בת־שוע היתה עדי רגע. הרב פסל את הגט „על כי „השם הלל כתוב בו בלי יוד". כשמוע זאת בת־שוע „נפלה לארץ — מתה או מתעלפת". שמע פאבי, כי נפסל הגט, „ויתעבר, שניו חרק, אך החריש", וילך לדרכו. וגם בת־שוע, כעבור שלשה חדשים, ירדה מן המטה, „אשר עלתה עליה ביום נפסל גטה". אולם „בחלותה חנותה מאפס יד נסגרה", ובת־שוע מבקשת לה עתה פרנסה אחרת, „ובעודה מבקשת הביאו לה אגרת" מפאבי, ובאגרתו הוא אומר לה: „וכל צרכך בסתר ינתן על חשבוני", בנתנו טעם לדבריו:

כִּי רַק אָז אַרְגִּיעַ, רַק אָז אֶמְצָא אֹשֶׁר,
בְּדַעְתִּי כִּי נִסְתַּרְתְּ אַתְּ מֵעֹנִי וָחֹסֶר.

האדון המפקח על המסלה, אשר היה לדברי המשורר „משכיל בכל דרכיו", לא

הבין לרוח בת־שוע יותר מהלל בעל „עיני העגל“. פאבי חשב, כי ירפא את שבר אשת־חן זאת, המתאוה לחיים ואהבה, בתמיכה חדשית אשר יתן לה על „חשבונו“; ובמחיר מצער כזה רצה למצוא אושר. אך בת־שוע השיבה פניו ריקם, באמרה:

לֹא, פַּאבִּי, לֹא אֶקַּח חוּט וּשְׂרוֹךְ נָעַל
— — — — — — — — — — — —
בְּזֵעַת אַפִּי אֹכַל לֶחֶם כָּל עוֹד בִּי כֹחַ
וּמִידֵי זָר מַתְּנַת חִנָּם לֹא אֶקַּח לָקֹחַ.

ובת־שוע היתה עתה לאחת „העבריות העניות המוכרות כל מזון“, הבאות אל תחנת מסלת הברזל בעת „חנות המרכבה“. המשורר מתאר לפנינו את האומללה במצבה עתה, והציור נעלה ונפלא, מרגיז נפש וחודר לבבות; רק קוים אחדים התוה המשורר והתמונה איומה וקורעת־לב:

יְפַת תֹּאַר מְגֹוֶלֶת לוֹבֶשֶׁת סְחָבוֹת,
שְׂעָרָהּ הָפַךְ לָבָן אַף כִּי זְקֵנָה אֵינֶנָּה,
קוֹמָתָהּ כְּפוּפָה, עֵינֶיהָ צָבוֹת,
וַעֲרוּמִים וִיחֵפִים מִשְּׁנֵי צְדֶּיהָ
יֹאחֲזוּ בִּכְנַף בִּגְדָהּ שְׁנֵי יְלָדֶיהָ.

רק מת גמור ומוחלט לא יתפעל ולא יפעול על החיים. ומה אנו רואים בבת־שוע?

נתנו לה את הלל מפרעתון לאיש — ותקח. הוא התפלל, והיא הרתה, ילדה והניקה. בעלה הולך למדינות הים, מבלי אשר התנגדה ומבלי אשר הסכימה לזה ברצונה הטוב, ובצאתו מכרה תכשיטיה ותפתח לה חנות; בא אליה איש משכיל, נפל לפניה על ברכיו — ותשקהו ותאמר לו: אמתך אָני! פסלו את נטה, ותפול לארץ מתה או מתעלפת; נסגרה חנותה מחסרון כסף, ותהיה למוכרת תפוחים רקובים. הזאת היא אשה עבריה? היש בה נטף חיים אחד? ובת־שוע הלא הצטיינה „בחריצות ידים“ —

וּבִלְשׁוֹן עַם וָעָם צַחוֹת דּוֹבֶרֶת
וּכְצֹרֶךְ הַשָּׁעָה וּכְכָל חֻקּוֹת „הַמָּדָה“
אוֹרֶגֶת, רוֹקֶמֶת, טָוָה, תּוֹפֶרֶת.

ואשה כזאת לא נסתה מעולם ללחום עם המקרים! ומי כהאשה העבריה מלומדת־מלחמת־החיים!

נקודת־הכובד של השיר „קוצו של יוד" ותמציתו אנו מוצאים בדברי בת־שוע האחרונים:

הֵן כִּשְׁרוֹנוֹת טֹבִים חֲנָנִי צוּרִי שַׁדַּי,
גַּם הַהַצְלָחָה לִי פַּעַם פָּנִים הִצְהִילָה,
כִּמְעַט הָיִיתִי בְּכָל טוּב אֲנִי וִילָדַי
וְכִנְשֵׁי הַתַּעֲנֻגוֹת חָיִיתִי גַּם אָנִי —
אַךְ קוֹצוֹ שֶׁל יוֹד הוּא הֲרָגָנִי.

משוררנו רואה את גורלה המר של בת־שוע בזה: ההצלחה האירה לה פעם פניה, איש משכיל ועשיר התודע אליה ויאהבנה ויהי נכון לחלק עמה הונו ומעונו; רק פשע אחד היה בינה ובין אשרה: לחיות כאחת „מנשי התענוגות". עוד מעט והיתה יכולה גם היא להיות אחת „מפרות הבשן"; עוד מעט והיתה יכולה גם היא להיות הגבירה בבית פאבי, אשר „החליט לכונן במערכי תהלות" (מי יתרגם לנו פסוק זה כצורתו? איזה טעם יש פה ללשון הפיוט: לכונן בית „במערכי תהלות"?); ואם בהיותה אשת הלל היתה לובשת סדין שש על שלמת משי ו„עיר זהב ופנינים על חלקת צוארה", כמה תכשיטים ועדיים קותה להעמים עליה אם תהיה אשת הגביר בעיר הממלכה; רק פשע אחד היה בינה ובין ההצלחה הגדולה הזאת, ופתע לפתאום, אהה, התפוצץ מגדל אשרה: קוצו של יוד הרגה.

בהיות בת־שוע, סמל הצניעות, הטהרה והפרישות, המתאוה לדעת ולחיים, משרתת בבית־מלון אביה להסגנים לעוברים ושבים, לא הרגיש המשורר כלל בצרתה ובאסונה; אדרבה, המשורר שמח להשמיע, כי הסגנים גם הם פה אחד יעידו: „כי אין בארץ אשת יפת־תואר כיהודיה בת מחזיק בית־הדואר"!...

ג.

גם בהשיר „שומרת יבם" חפץ גורדון לתאר אשה עבריה אומללה. הוא חפץ לתאר, אבל התאר? — זאת נראה מיד. המשורר מספר, כי יונה בן הושע, „איש צעיר לימים, חולה גוע, ולמראשותי החולה אשה יושבת"

כְּפְסִיל אֶבֶן שַׁיִשׁ סֵמֶל הָעַצֶּבֶת
יָפָה וַעֲדִינָה בַּת עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם
פָּנֶיהָ כַּשִּׁיד, כַּדָּם הָעֵינַיִם
נַפְשָׁהּ הַמָּרָה מִתְעַטֶּפֶת בִּיגוֹנָהּ —
הִיא אֵשֶׁת הַמֵּת וּשְׁמָהּ אַף הִיא יוֹנָה.*)

*) בכונה מיוחדה קרא המשורר לשתי הנפשות בשם אחד, „יונה". השם הזה גרם להשורה: „כשני בני יונה בארבתכם ישבתם" (דמיון מעוך ומתוק יותר מדי) ולהכנויים של האשה האומללה: „יונת אלם" ו„יונת תמה".

הרופאים אמרו נואש לחיי בעלה, שהיה בן יחיד לאביו ולאמו, והוא הולך למות בעודנו באבו. המשורר מספר לנו, כי לא בפעם הראשונה רואה הוא „יונת אלם" זאת, כי עוד בפעם אחרת ראה אותה, ביום חתונתה, זה שלש שנים, וגם אז היתה נאלמה ותסתיר פניה. הזווג הזה עלה יפה — כפי עדותו של גורדון, „וידמו לבני־אלים... וירקדו כאילים", הכל כאשר ידרוש צלצל החרוזים, אבל גם מליצת הכתוב לא נשכחה:

כָּל עֲצֵי הַשָּׂדֶה לָכֶם כַּף מָחָאוּ
הַכּוֹכָבִים בִּמְסִלּוֹתָם בְּמָחוֹל יָצָאוּ
וּבְנֵי אֱלֹהִים הֵרִיעוּ אַף שָׁרוּ.

סוף דבר, הזווג היה מאושר עד מאד. „כשני בני יונה בארובתם ישבו", „וירוו דודים ויתעלסו באהבים"; והנאהבים והנעימים האלה ישבו שלש שנים סמוכים לשלחן אביהם. אך גם ב„כוס אושר זה היה נטף מר", כאשר יאהבו המליצים לדבר. ליונה לא היה פרי־בטן. „ולבעבור הרעימה פקד (אלהים) את חמותה ויתן לזקניה לה ילד קטן"; והנה נחלה יונה בן הושע במחלה ממארת, ויונה העדינה „זה שבעה שבועות תשמור על בעלה, לא ידעה מנוח יומם ולילה, לא לחם חמדות, לא שנה ראתה" —

כִּי בַת־יִשְׂרָאֵל הִיא יוֹדַעַת חוֹבָתָהּ!

המשורר מבאר ומטעים ליונה הנוגה את עצבה ואומר לה: „...את עתידה להיות אלמנה באבך, — אלמנה צעירה, — יבמה שומרת". ולמען קדם את הרעה נועצו הוריה, כי יתן הגוע ספר כריתות לבתם, אולם איש לא ערב לבו לאמר:

שַׁלַּח אֶת אִשְׁתְּךָ אֲהוּבָתְךָ
כִּי מֵת אַתָּה, לֹא תָקוּם מִמִּטָּתְךָ!

ובראות אמו של הגוע, כי אין איש אשר ידבר את בנה ההולך למות על אדות שלוחי אשתו, מצאה היא שעת הכושר לדבר את בנה בבקר אשר התודה „ויבן כי קרוב יום מותו". ויונה הגוע נאות לתת גט לאשתו. אז מהר אבי החולה כ„בעל־כנפים" „להבהיל הסופר עם עדיו השנים", וכאשר היה הכל מוכן ומזומן לסדור הגט, קם להם שטן ממקום אחר, „בתמונת רב־משכיל לטרף משחר". הרב המשכיל „דרש בעד סדור הגט מאתים זוזים"; הורי הגוע מתחננים להרב, כי יקח החצי, יען כי זה שנים רבות ירדו מטה מטה „ואת יתר הבז אכלו הרופאים עתה", וגם אם יקחו את כל הון ביתם לא ימצאו מאתים זוזים, אבל „לשוא הוסיפו העשוקים חלות פני הרב, לשוא התרפסו וירבו עליו רעים", כי הרב „לא גרע אף פרוטה מן הסך הרב"; ובעוד שהורי החולה, שהתרוששו, עושים הנה והנה —

לְפַיִם אֶת רַבָּם, גַּם לְקַבּוֹץ הַכֶּסֶף,
לֹא חִכָּה הַחֹלֶה וַיִּגְוַע וַיֵּאָסֵף.

כל השיר עושה רושם כאילו הוא עשוי ומחובר בכונה מיוחדה בשביל הסוף, למען יוכל המשורר לסיים:

צַר רַבִּי וּמוֹרִי, צַר לִי עָלֶיךָ,
נַחֲלָה מַכָּתְךָ, אֵין גֵּהָה לְשִׁבְרֶךָ
הֵן הִיא לֹא לְעוֹלָם תְּהִי יְבָמָה שׁוֹמֶרֶת,
אַךְ לָךְ מִי יָשִׁיב הַשְּׁקָלִים הָעֲשָׂרֶת?!

המשורר חפץ לתאר „שומרת יבם“, כאשר יעיד שם השיר. ומה אנחנו רואים? אנחנו רואים רק צל צלה של יונה העצובה, אך כל תמונה, כל נפש חיה לא נראה. המשורר ראה את יונה בפעם הראשונה כשעמדה „תחת החופה כשושנת אדרת“ (?), את פניה לא ראה וגם ללבה לא ראה. לכן אין אָנו יודעים אשה זו מה היא, מה תכונתה, מה סגולות נפשה ורוחה. המשורר אומר, כי היא „יונת אלם“. המליצה היא נאה, יען כי שם האשה יונה, ובתהלים נמצא „יונת אלם“, אבל הכנוי הזה לא יגיד לנו מאומה. אף כי חכמי העופות כבר תארו לנו בפרוטרוט את אָרחן ורבען של היונות, תכונתן וטבען, בכל זאת מגלים החוקרים עד־היום סגולות חדשות ביונותיהן, אשר אליהן יתבוננו, ולא הרי זו כהרי זו. או הנחשוב לסגולתה המיוחדת, כי עמדה תחת החופה כשושנת אדרת? אבל יש שושנה ויש שושנה. שלש שנים עברו מיום חתונת הזוג הזה, ובכל שלש השנים האלה „ישבו כשני בני יונה בארובתם“. את חיי בני היונה יודעים אנחנו, אמנם, מספורי חוקרי הטבע, אבל הכן יחיו בני האדם שלש שנים? והנה פתאום נחלה יונה בן הושע, ואשתו יושבת שבעה שבועות למראשותיו ולא תדע מנוח יומם ולילה, לא תאכל לחמה ולא תראה שנה בעיניה, לא יען כי תאהב את בעלה, לא יען כי נפשה קשורה בנפשו, לא יען כי אהוב לבה ומחמד נפשה גוע לעיניה, כי־אם יען „בת ישראל היא יודעת חובתה“. היא בת ישראל סתם, העושה את חובתה לבעלה; ובת־ישראל זאת, היושבת למראשותי בעלה הגוע, „ופניה כשיד, כדם העינים“, אין אנחנו יודעים רגשות לבבה ורעיוני רוחה. ולולא המשורר, שהגיד לנו סבת עצבה, — יען כי היא עתידה להיות „אלמנה צרורה, יבמה שומרת“— לולא זאת היינו אומרים, כי יונה יושבת „קדרנית בחמת רוח“, יען כי אהוב לבה גוע לעיניה, וגם זאת לבד סבה מספקת. הידע גורדון את לב האשה בכלל ואת העבריה בפרט, אם בשעה שהורי יונה והורי בעלה עושים כה וכה לקחת מהחולה גט־פטורין, ובשעה שהמה מתוכחים את הרב, — אם בשעה טרגית כזו אין האומללה עושה או אומרת דבר, אין היא מתנגדת אף נגוד קל לכל המשא־ומתן הזה. אלו היתה יונה נפש חיה ומרגשת, אז בודאי היתה סובלת ומצטערת במצבה זה עוד הרבה יתר מאפוטרופסות הוריה והורי בעלה, אשר אמרו לקדם הרעה ולמרר את חיי הגוע האחרונים ולהעמיק את הפצע גם בלבה. גורדון חפץ לעורר רחמים בלב הקוראים אל ה„שומרת יבם“, אבל איך נשתתף בצרת אחותנו זאת, אם כל אות חיים, אם כל רגש אנושי, חפשי וטבעי אין

בה? בכל השיר לא שמענו מפיה אף מלה אחת, לא ראינו בה אף אות תנועה. כצל היא יושבת למראשותי החולה, יען כי „בת־ישראל היא יודעת חובתה“, הוריה נועצים איך לקדם את הרעה, בעלה אומר ודוי, כי הבין, שקרוב יום מותו, אמו מדברת על לבו, כי ישלח את אשתו, אביו הביא את הסופר, גם עדים שנים, הרב המשכיל עומד ודורש בעד סדור הגט מאתים זוזים, — והאומללה, מה מעשיה בשעה זו? איה? מה תהגה רוחה? היא כמו איננה, המשורר כמו שכחה, פניה לא יראו עוד בכל השיר. כל השיר הזה לא נברא אלא בשביל הלעג, שהמשורר לועג להרב המשכיל. אמנם רב משכיל כזה, הדורש מהורים עניים שקראוהו לסדר גט לכלתם, בשעה שבנם הגוסס מוטל לפניהם, — הדורש דוקא מאתים זוזים, ולשוא כל תחנה, כל התרפסות וכל מליצת רע, רב כזה הוא חזיון יקר עד מאד גם בין הרבנים המשכילים מדור העבר, שיצאו מבית־ספר הרבנים. אבל החדוד נאה, ההלצה מתובלה בפלפלא חריפתא, — ולזה יקראו קוראינו בשם שירה נאדרה.

בדורות הבינים היו כותבים גם ספרי חשבון והנדסה על דרך השיר בחרוזים; רבי מנדל מאהר כתב את ספרו על תרי"ג המצוות בחרוזים, וגם בימינו נמצא אשכנזי אחד מלומד דת ודין, אשר כתב את ספר העונשים של האזרחים במשקל ובחרוזים על־פי כל חקי מלאכת השיר. אבל לא יעלה על דעת איש יודע ספר לחשוב חרזנים כאלה למשוררים, כמו שלא יעלה על דעתם לחשוב את העושה שלטים בששר וסממנים לצייר חכם־חרשים. ואנחנו, אף שיש לנו טביעת־עין להבדיל בין סחורה טובה למזויפה, אין לנו כל הרגשה נאמנה להבדיל בין רגש אמתי, הנובע ממקור הלב ומעומק הנפש, לרגש עשוי, היוצא מצרופי המלים. ולכן יש עוד כיום צורך להוכיח, כי שיר כ„שומרת יבם“ הוא רק — מליצה והלצה בחרוזים.

* * *

בשירו „אשקא דריספק“ מתאר גורדון אשה המונית, את שרה, אשת אליפלט, בעל העגלה. שרה היא טובת לב, עקרת הבית, אוהבת מאד את ילדיה ובכלל אשה כשרה ויראת אלהים; ואליפלט גם הוא, —

יוֹמָם וָלַיִל עָבַד עֲבֹדַת פֶּרֶךְ,
גַּם נַפְשׁוֹ גַּם סוּסָיו עָנָּה בַּדֶּרֶךְ,

גם הוא אוהב את ביתו ואת ילדיו, אשר ישבו מסביב לשלחנו „כשתילי זית“. אולם לפעמים ישתה כוס יין יתר מעט על המדה, אז יפריע את שלום ביתו: ירים ידו על אשתו ויטיל עליה אימה; אבל היא הסכינה עם גורלה בחיים, ועולמם היה כמנהגו נוהג. ויבוא חג הפסח, ובבית אליפלט „הכל נעשה יפה: יינו יתאדם, מצותיו מעשה אופה, כל זויות הבית נקיות וטהורות, נרות המערכה יאירו במנורות, ילדיו לשלחן מסביב כשתילי זית“; והנה פתאום בא שטן: שרה מצאה במרק, אשר הכינה לליל הסדר, גרגיר שעורים. „לשמועה הזאת אחזתם חרדה; לבם מת ובשרם סמר מפחד, ומידי אליפלט נפלה ההגדה“. שרה שמה את מעילה עליה ותחפוץ ללכת אל בית המורה־הוראה; אבל בעלה

גער בה בזעם: „הנה כל היום כחמור פרך עמלתי ומאום לא טעמתי, לחם לא אכלתי, גם הילדים ירעבו ויבקשו אכל, עתה יחמיץ הרב את אָכלנו ומה נאכל גם נחנו גם טפנו?“ — ושרה, אשר יראה מפני תנופת יד אישה, גם „חסה על עולליה אשר אהבה“, לכן „בידים רועדות ובלב יחיל בקרב הגישה למו ארוחת הערב. אליפלט וילדיו אכלו וישבעו, והיא ישבה מנגד צמה, רעבה, ובמרק הפגול ידיה לא נגעו“. ובכן שבת משוש חגם, ושבר על שבר בא, כי ביום המחרת נמצא בקדרה עוד גרגיר שעורים אחר; ו„כובד שתי שעורים נלאתה שרה האומללה לשאת עליה“, לכן מהרה לבית המורה־הוראה לשאול שאלתה עוד „טרם יבוא אישה מבית־הכנסת“. והרב החמיץ את האוכל ואת הכלים. שרה נשארה בבית הרב כהלומת־רעם ולא חפצה לשוב לביתה, באמרה: „מה אאכיל כיום לילדי הרכים? ומה אענה אל אישי כי ישאלני? לא אצא מזה, ממקומי לא אמוש, פן יפקוד עלי אישי ויהלמני, כי כן העיד בי ויוכח אמש“. וישלח הרב שני שמשים וישימו את אליפלט „בחצר המטרה“ (?), ובצאתו לחפשי הכה את אשתו כאשר אמר, —

מִן הַפֶּסַח הַהוּא לֹא חָדְלוּ שָׁמָּה
מַצּוֹת וּמְרוֹרִים וּתְשׁוּאוֹת מִלְחָמָה
מַכּוֹת וּמַהֲלוּמוֹת
וּמְבוּכוֹת וּמְהוּמוֹת,
וּשְׁלוֹם הַבַּיִת
הָיָה שָׁמִיר שַׁיִת,
וּבָאַחֲרוֹנָה נָתַן לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוּת
וַיְשַׁלְּחֶהָ מִבֵּיתוֹ לִצְמִתוּת.

וביום תשעה באב, כאשר קראה המגדת את סדר הקינות בעזרת הנשים, „זכרה שרה בימי עניה ומרודיה את עשרה מלפנים, את אישה וילדיה ושתי השעורים שלא היה להן היתר, ותבך תמרורים ותקרא: אל אלהי אבי. —

„אַשְׁקָא דְרִסְפַּק חָרִיב בֵּתֵּיר“
וּשְׁנֵי גַרְעִינֵי שְׂעוֹרִים הֶחֱרִיבוּ נָוִי!

אליפלט בעל העגלה, איש גם ויהודי כשר, העובד עבודת פרך יומם וליל למען יפרנס אשתו וילדיו, אשר יאהבם, ושרה אשה פשוטה והמונית, אם אוהבת, חרוצה בעמל כפיה, אשה כשרה, הנכנעת לפני בעלה, ויראה וחרדה מפני כל איסור קל, — הא לכם מסכת לרקום עליה תמונות וציורים מחיי ההמון העברי: מלחמת־קיום קשה, ובתוך המלחמה מעט שכרות וגם מעט חגיגה שאננה, צעקות ויללות על הסוסים ואותות חבה ורצון לילדים, ובבית, בין הבעל ואשתו, ריב ומדון וגם פיוס ופצוי, מהלומות וגם נשיקות, ההכנעה והבטול לפני חקי הדת, ולנגדם צרכי יום יום ותביעות החיים, בערות וגסות

ומנהגים קדומים, פרוזה יבשה וקרה, אך לפעמים גם מעט שירת החיים. וגורדון רואה את כל אסון שרה רק בפסק־דינו של המורה־הוראה; הוא רואה רק „מכות והלומות, מבוכות ומהומות", כאילו רק הן ממלאות את כל חייהם, כאילו באמת כל הבית של האנשים הפשוטים האלה לא נחרב אלא בשביל שני גרעיני שעורים. מה צר המבט ומה דל הרגש! משוררנו לא תאר לפנינו את שרה כנפש חיה, כי־אם בראה כגולם, למען תגיד את הדברים המחודדים אשר שם בפיה בסוף השיר. הקורא האוהב את הסגנון התלמודי יתענג, אמנם, על העוקץ שבסוף השיר, אבל אמת, לא אמת החיים ולא אמת פיוטית, אין בו.

* * *

בת־שוע נגזרה מידי הרב הגאון, יונה נגזרה מידי הרב המשכיל ושרה מידי המורה־הוראה, — כאלו כל אסון העבריה יבוא לה רק מידי הרבנים, בעוד שגם הרבנים בעצמם הם תולדות חיינו המיוחדים. משוררנו אינו רואה ואינו מרגיש את ההפכים והנגודים המונחים בטבע הנשואים עצמם. משוררנו אינו רואה את מצב האשה החמרי והרוחני בחברת בני האדם בכלל, על כן יאמר:

הָאָרֶץ וּמְלֹאָהּ, כָּל טוּב וָנַחַת
לִבְנוֹת עַם אַחֵר לִסְגֻלָּה נִתָּנָה.

(קוצו של יוד)

גם את מצב העבריה הכלכלי והמוסרי בפרט לא ראה, או לא חפץ לראות, או ראה ולא הבין מה הוא רואה, על־כן יתלה את עיקר קלקלת חייה ואת הוותה ושברה בתקנות הגטין בישראל. בת־שוע היתה אומללה כל ימיה, יען כי נפסל גטה, יונה — יען כי לא הספיקו לתת לה גט, ושרה — יען כי נתנו לה גט. מה שנוגע לתקנות הגטין בעצמן, ירימו אותן טובי המחוקקים בארצות הנאורות על נס ויקחון להן למופת. ומה שנוגע להחומרות, העכובים והמעצורים הבאים מידי הרבנים, אם מצד שהם נוטים להחמיר, או מצד תאותם לבצוע בצע, הנה יעלה מספרם ויכבד משאם בערכאותיהם ובתי־דיניהם, ותכונת המעצורים של האחרונים עוד יותר רעה.

בני דורנו מחשבותיהם יותר עמוקות, דעותיהם יותר רחבות, הרגשתם יותר דקה וחדה, אופק הסתכלותם יותר גבוה, מבטם יותר חודר ונוקב עד תהום הדברים, שהם מתבוננים אליהם, לכן אין הם יכולים למצוא טעם בשירה, אשר אין בה רגשות עמוקים ואמתים, רעיונות נעלים ונשגבים, או תמונות וציורים מרהיבי עין ומרוממי נפש, — אם גם מליצתה נעימה ונאוה. בני דורנו דורשים, ובצדק, מהמשורר, כי השקפתו תהיה יותר רחבה ועמוקה והרגשתו יותר ברורה ושלמה משלהם. גדולי המשוררים בכל עם ועם היו בשיריהם כמבשרי תקופה חדשה בעולם המחשבה או הרגש או גם בעולם המעשה. מה שהוכיחו אחרי־כן החכמים והחוקרים במחקריהם ועל־ידי נסיונותיהם ובחינותיהם, — הרגישו פעמים רבות זמן רב לפניהם המשוררים האמתים בתושם הדק וצפו „ברוח קדשם". ומה הנה המחשבות החדשות,

החדשות לו גם רק בשעתן, מה המה הרגשות הרעננים אשר אנו מוצאים בשירי גורדון? — תמצית רעיונו וגרעינו של ה„קוצו של יוד": נשואי־בסר, תורה שאין עמה מלאכה ודרך־ארץ, וחומרות הרבנים הגאונים מביאים תקלה ושבר, אסון וצרות בעולמו של ישראל. ואת הרעיון היסודי הזה הלא הביעו, עוד בטרם כתב יל"ג את שירו זה, נערים ומשכילים שלא בשלו כל צרכם, פקידים ושוטרים שלנו או שלהם, גם כתבנים במכתביהם מערי השדה למה"ע העברים, כי רעיון זה היה נשא על שפתי המשכילים הראשונים ברוסיה ובגליציה עוד בטרם לדת משוררנו. ומשוררנו לא גלה ברעיון זה אף צד חדש אחד, לא ציין בו אף קו אחד, אף נקודה אחת, אשר נעלמו מעיני הרואים הפשוטים. עיקר רעיונו של השיר „שומרת יבם" ו„עורקו החי" הוא, כי הרב המשכיל יודע „כי מאתים יותר ממנה". כמדומה לי, כי גם הרופא המשכיל, הסניגור המשכיל, המשורר המשכיל יודעים בימינו סוד זה, וגורדון לא גלה בו כל דבר חדש, והתמונה, אשר נתן לרעיון־ישן זה, גם היא גסה יותר מדי. אלו סיים המשורר את שירו „שומרת יבם" בדבריו: „צר לי עליך, אחותי יונתי — הכן פקד אלי, צותה תורתי?" ולא היה מכנים בו את כל המחזה של סדור הגט ותגרנות הרב המשכיל, כי אז היה עושה שיר זה רושם יותר חזק ועמוק על לב הקוראים, והתמונה היתה יותר פיוטית, יותר נאה וציורית.

בהשיר „אשקא דרספק" רצה המשורר להוכיח, כי המורה־הוראה דואג רק לקיום הדת, לדיני ה„שלחן־ערוך", ואינו דואג כלל לכלכלת בני עירו העניים ולשלום משפחתם. וכל הרעיונות האלה היו כל־כך ידועים ומפורסמים בימים ההם בין קהל קוראי עברית, עד כי כמעט למותר היתה הסכמת המשורר, שבאה עליהם בדרך שיר וחרוז.

* * *

את המשורר האמתי הננו מכירים גם על פי מראות הטבע וחזיונותיה, ציוריה ומחמדיה, שהוא מתאר לפנינו. משורר, אשר לא יתפעל ולא יתרגש מתמונות הטבע והדרה, משיא חסנה ומגאון תפארתה, הוא כמעט דבר אשר לא יצויר. חיי העם וחיי הטבע מתלכדים בנפש המשורר ליצירה אחת שלמה, יצירה חיה וקימה בפני עצמה. חוקר־הטבע אלכסנדר הומבולדט, כאשר התעמק בקריאת „ברכי נפשי" של המשורר האלהי, אמר על השירה הנשגבה הזאת, כי „היא עולם קטן בפני עצמו". מי מאתנו, אשר נפשו מרגשת, לא התפעל עד היסוד ממראות הטבע ותזיונותיה המתוארים בכתבי־הקודש, בשירי רבי יהודה הלוי ובשירי יתר טובי משוררינו בתקופה הספרדית־הערבית? — לא כל בני־האדם חשים ומרגישים את נעם הטבע ויפיה, רוממותה ותוקף פעולתה במדה אחת; לא לכל בני־האדם אזנים פתוחות לשמוע ולהקשיב אל שפעת הקולות, היוצאים מאת הטבע ומתלכדים למנגינה אחת; לא לכל בני־האדם עינים פקוחות לראות את שפעת צבעיה, גווניה, חליפותיהם והתערבותם זה בזה. רק האיש אשר חונן בהרגשה דקה ובנפש רכה ונוחה להתפעל, רק הוא חי עם הטבע ומקבל השפעתה. אבל כשם שכשרונות האדם השכליים והמוסריים, אשר חלקו לו הטבע וירושת אבות, הולכים ומתפתחים, הולכים

ומתחזקים על־ידי החנוך, ההרגל, העבודה והשמוש. והאיש, אשר נולד עם כשרונות גאון, ישאר פרא אדם, אם לא הרגיל את כשרונותיו לעבודה, כן גם האיש, שיש לו מלידה ההרגשה היותר דקה והנפש היותר רכה, לא יחוש את מראות הטבע והדרה וחיל חליפותיהם, אם לא התחנך על ברכי הטבע עצמה; כי אין הרגשה עדינה זאת מתפתחת אלא על־ידי קרבה תמידית מילדותו של האדם אל הטבע וחזיונותיה.

משוררנו לא חי מעולם על ברכי הטבע ויהי רחוק ממנה. ימי ילדותו ונערותו עברו בוילנא בבית אביו, שהיה בית־מלון לאצילי פולין, ובמקום ריח השדה, הגבעות וההרים, המנשאים את הנפש ומחזקים את הרוח, שאף אל קרבו את ריח ארות הסוסים. גם בימי פגרא ובשעות החופש מלמודים לא היה משוררנו הצעיר הולך לטייל מחוץ לעיר לשאוף שם רוח צח ולהתענג על הדר הטבע, כי־אם, כמו שיספר על עצמו, היה מסתתר בין ערמות הקורות, אשר היו מונחות בחצר בית אביו, ברחבה שאחורי הבתים, וקורא בספר שירים (מספרו „על נהר כבר". עיין „ממזרח וממערב", חוברת ג׳, צד 116). אחרי־כן עברו ימי חייו בין קירות בתי־הספר בעיר פוניביז, שאבל וטילז; ומראה הערים הנכחהות האלה לא היו מסוגלות כלל להעיר ולעורר בלבו את רגשי האהבה להטבע וליקר תפארתה. המשורר מתאר באחד ממכתביו את סגולות העיר טילז, מקום מושבו, ומחמדיה: „... בתיה בנויים בלי סדרים, כאריח על גבי אריח, זה יוצא וזה יכנס. בימי הגשמים הסוחה בקרב החוצות מרבה להכיל וכל העיר היא כערמת זבל גדולה, ואדים נפסדים יעלו מן הבצאות ומן הגבאים ומקלקלים הנשימה ומפסידים הבריאה" *). וכעיר טילז, כן שאבל ופוניביז. בשנת 1872 העתיק המשורר את מושבו מטילז לעיר המלוכה פטרסבורג, ובין חומותיה היה קבור עד יום מותו. נשמע נא מה בפי גורדון עצמו ע"ד ישיבת־כרך זו: „... והסופר היושב גם הוא בסתר עליון, בעלית קיר קטנה, בצל שדי לא יתלונן, כי יושב הוא מן הבקר ועד הערב צפוף וכפוף, וכוין פתיחן ליה בעליתיה והוא שואף ובולע את האדים הנפסדים העולים מן התעלות ומן המנהרות הנפתחות בימי הקיץ בכל רחובות העיר לגרפן ולנקותן, וקול המונה של עיר: קול שוט וקול רעש אופן וסוס דוהר ומרכבה מרקדה, וקול מקבות והגרזן מן הבתים החדשים הנבנים, או אשר יחזקום לכל אשר ימצאו שם בדק, ושאון הבונים עולה תמיד באזניו, ומן המלט והמלבן יכסהו אבקם; כל רוח על פניו לא יחלוף..." **). רק בשנות חייו האחרונות, בחלותו, וכאשר נסתלקה מעליו רוח הקודש (מבטאו החביב עליו), נסע פעמים אחדות למקומות־המרפא באוסטריה. אך גם שם לא היה מתענג על הדר הטבע ומראותיה, כי־אם הגה בספרים, כתב שירים או עסק בשיחת רעים ומכירים; גם כחו ורעננותו לא היו עוד אתו, לקבל את השפעת הטבע העדינה והנדיבה אשר במקומות האלה. לכן אין כל פלא, אם לא נמצא בשירי יל"ג מחזות הטבע

*) אגרות יל"ג, ח"א, דף 102.

**) הפוליטון „תנובות שדי" ב„המליץ", גליון 133, שנת 1887.

וציוריה, — ציורים, המשעשעים את הלב ומרהיבים את הדמיון. המשורר בעצמו לא ידע מעולם את הטבע בתפארתה וברוממותה ולא הרגיש את יפיה ומנוחתה העולמית גם בתוך הרעש והסער, המהומה והמהפכה. והשירים האחדים, שהקדיש משוררנו להטבע („תל־אביב", „חג לאדני", „אדני על מים רבים"), הם תערובת פילוסופיה של דורות הבינים ומליצות מלוקטות מכתבי הקודש, אבל אין בהם רגש אמתי, התפעלות טבעית ושירה היוצאת מן הלב החי. בשיר הראשון יוצא המשורר לשוח במישור אביב בחוץ; אבל המשורר לא יראה את הדר הטבע, לא יתאר את יפי המישור אשר יטייל בו, כי־אם יזמר שירי תהלה ליוצר כל:

יוֹצֵר כֹּל בְּאֹמֶר בִּתְעוּפַת עָיִן
בּוֹרֵא תֵבֵל מֵהֶבֶל, כֹּל מֵאָיִן

— — — — — — — — —

הוּא גַּם בִּי הָרוּחַ נָפַח נָפֹחַ
וּבְלִבִּי שָׂם דַּעַת וּבְמָתְנַי כֹּחַ

— — — — — — — — —

הוּא יַצְהִיל פָּנָיו אָז יָשׁוּב כָּל הֶדֶר
אָז יֵצֵא אָבִיב כְּחָתָן מֵחֶדֶר.

(מהשיר „תל־אביב". כ"ש ח"א צד 1—2)

למקרא שירי־הטבע של יל"ג יעלו על לבנו בלי משים דברי צונץ: זמרת היהודים היא פילוסופיה (אדון עולם) ותפלתם — הגיון (רבי ישמעאל אומר, בשלש־עשרה מדות).

מראות הטבע לא ידע המשורר, אך תחת זאת ידע מראות „הרחוב", אשר בה נולד וגודל, ואותם ייטיב לתאר:

בֵּית מִדּוֹת אֶחָיו בַּחֲצַר בֵּית הַכְּנֶסֶת—
עַל פִּתְחוֹ בָּאַשְׁפָּה כָּל חַיָּה רֹמֶשֶׂת
הַשְּׁפָחוֹת שָׁם שׁוֹפְכוֹת מַיִם הָרָעִים,
שָׁם יִרְעֶה עֵגֶל וִיגָרֵם הַכֶּלֶב
וּתְכַרְסֵם הַחָתוּל מֵעַיִם וָחֵלֶב
וִינַקֵּר הַתַּרְנְגוֹל גּוּשׁ הַתּוֹלָעִים.
וּבְקֶרֶן זָוִית בֵּין הַחֹמֹתַיִם
עוֹמְדִים אֲנָשִׁים וּמַטִּילִים מַיִם
כְּעָתָר עֲנַן חֶלְתִּית הַצַּחֲנָה עוֹלָה.

(כ"ש ח"ד צד 85—86)

זה הוא הדר הטבע בתחום המושב וברחוב היהודים. משורר, המתפעל ואומר: מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה! הוא בעיני רוב הקוראים של „הרחוב" „שוטה בחרוזים". החרוזים האחרונים, שהבאתי פה, שריח סרחון עולה מקרבם, הם דברים שלא נתנו בשפה אחרת להאמר בדפוס, וקוראינו מרגישים נעימות יתרה בחרוזים כאלה ואומרים: רק זאת היא שירה נאה!

ד.

גורדון היה אחד מאלה הסופרים העברים, אשר האצילו מרוחם על סופרינו מדור החדש, והשפעתו על הספרות העברית וסופריה נראתה ביחוד בימי היותו עורך „המליץ". בפרק חייו זה נראה את משוררנו, בתור אדם ובתור סופר, כמו שהוא, במעלותיו וחסרונותיו; ולמען יתברר הפרק הזה בתולדות ספרותנו העברית החדשה, עלי להקדים דברים אחדים.

השפעת עורך עתון יומי על הספרות והסופרים באירופה איננה שוה כלום. הספרות האמתית, היפה והמדעית, לחוד, והספרות היומית לחוד. הראשונה עוסקת בחיי עולם, והאחרונה — בחיי הרגע. בהספרות היומית עובדים, על פי רוב, רק „בעלי מלאכה" ספרותיים, המוכרים שורות במחיר; ואם יקרה מקרה, כי אחד הסופרים המעולים יקדיש עבודתו לעתון יומי, אז מחליף הוא דנרי הזהב של כשרונותיו בפרוטות נחושת, ולאט לאט יהיה גם הוא לאחד מאותם הכתבנים, אשר ההרגל לכתוב ממלא אצלם את חסרון השראת הרוח.

לא כן בישראל. בית־המדרש היחידי, אשר בו קבלו רוב סופרי ישראל ברוסיה, גם הטובים והמצוינים שבהם, את חנוכם הספרותי במשך דור שלם — היה מה"ע „המליץ". בית־מערכת „המליץ" היה ה„בית־דין" הספרותי הגבוה, אשר מלפניו יצא משפט הסופרים, אם לשבט ואם לחסד. ומזלה הרע של ספרותנו גרם, כי בראש „המליץ" עמד ימים רבים איש, אשר לא היה מוכשר ומסוגל לזה על־פי ידיעותיו, תכונתו וכשרונותיו.

עד שנעשה גורדון עורכו של „המליץ" היה תהו ולא סדרים בבית־המערכת. כל מאמר שבא לשם, יהיה מחברו מי שיהיה, היה יוצא מרשות הסופר לגמרי ונכנס לרשות העורך, והאחרון היה עושה בו כאדם העושה בתוך שלו, ככל העולה על רוחו באותה שעה: ברצותו היה מרחיב את המאמר ומוסיף עליו „נופך משלו", וברצותו היה מקצרו, מרסק את אבריו ומביא בו ערבוביה וסרוסים; ברצות העורך היה שם דברים בפי סופריו, שהם ממש ההפך מדעותיהם ודבריהם הם, וברצותו היה נותן בפיהם גם חרפות וגדופים נגד שונאיו ומתנגדיו הוא. לא מתוך הרגשה ספרותית ולא ע"י הבחנה שכלית היה מוציא העורך את משפט המאמרים ומתקנם ומסדרם לדפוס, כי־אם יד המקרה העור (או גם חשבונות פרטיים) היתה בסדור מאמרי „המליץ"; ועל־כן היו פעמים רבות מאמרים יקרים, הכתובים בכשרון ודעת, יורדים הסלה, ומאמרים מלאים הבל ורעות־רוח נדפסים כמו שהם, בלי כל שנוי. אמנם, חלילה לנו לקפח שכר כל בריה, והאמת נתנה להאמר, כי פעמים רבות היה גם ה„ארז"

מרפים מאמרים ב„המליץ“, שהיו מתנגדים בכל וכל לחשבונותיו הפרטיים, ולא היה נושא את פני הגדולים והתקיפים ומקנא קנאת האמת העלובה, ובמקום שראה תועלת הכלל לא חלק כבוד לרבנים ולעשירים; אך גם זאת אמת, כי באותם הגליונות עצמם, שבהם היה העורך לוחם בעד האמת והטוב, היה מרבה גם לספר בשבח עצמו עד כדי גועל נפש, היה מערבב יחד עסקי הכלל ועסקיו הפרטיים ומדבר עליהם בנשימה אחת, כאלו זה וזה אחד הוא...

מבית־הספר הזה יצאו רובי סופרינו העברים החיים אתנו כיום, ונקל לשער, מה גדולה היתה השמחה במחנה סופרינו, בהודע בקהל, כי יהודה ליב גורדון היה לעורך „המליץ“. לפני זה היה קשה מאד, כמעט אי־אפשר, להסופרים העומדים בדעותיהם ברשות עצמם, להסופרים שהיו בעלי תכונה קבועה ומגמה ידועה, להסופרים, אשר לא שמחו על ראותם שמם נקבע בדפוס גם אם קלקלו והשחיתו דבריהם, — להסופרים האלה אי־אפשר היה לדור בכפיפה אחת עם העורך, ומעט מעט התרחקו טובי הסופרים, בעלי הכשרונות, ממחיצת „המליץ“. עתה, כשנמנה גורדון לעורך „המליץ“, קוו הסופרים, כי הכל ישתנה בבית־המערכת לטוב; הכל ידעו, כי „העורך השני“ — גורדון — הוא סופר בעל טעם ונמוס, אשר קרא ושנה הרבה. לא מעטים היו בין הסופרים והקוראים העברים, אשר גורדון היה בעיניהם לראש וראשון בספרות העברית, אשר אין קץ ומדה לערכו הרם, ויקוו, כי ב„המליץ“, שנמסר לרשותו, תחל תקופה חדשה, אדירה וכבירה, בספרותנו, — הן זאת היא אחת מסגולותינו המיוחדות, שמאמינים אנחנו, בתומתנו או בפחזותנו, כי ביד איש אחד או פעולה אחת להביא תקופה חדשה בחיינו או בספרותנו, כי דרור אחד יכול להביא לנו את האביב, את התחיה! אמנם תקופה חדשה לא הביא גם גורדון לספרותנו, אך תקונים ושנויים לטובה עשה ב„המליץ“ כיכלתו. אני מדייק בלשוני ואומר כ י כ ל ת ו , ולא כחפצו ומעלות רוחו, יען כי העורך הזקן, א. צדרבוים, בהיותו גם הוא משתתף ב ע ר י כ ת „המליץ“ והוא לבדו מ ו צ י א ו , היה מתנגד לרבים מן התקונים, שהנהיג העורך־המשורר. שני עורכי „המליץ“ האלה נדמו להתואמים מסיאם, כשהיה אחד מהם ער היה השני ישן וכשפני האחד היו פונים לצד זה היו פני השני נוטים לעבר אחר. תנאים הרבה התנה גורדון עם „ארז“ להרמת ערך „המליץ“. „בין שאר התנאים, — יאמר יל"ג באחד ממכתביו, — נתנה לי רשות לקרוא לעזרה מסופרי ישראל ככל אשר יישר בעיני ולשלם להם בעד מאמריהם מחיר קצוב... אם באמת היה מכתב־עתו של צדרבוים עד כה תהו ובהו, אקוה, כי מהיום והלאה תהיה רוח אלהים מרחפת על פני המים, ומה־גם אם יבואו לעשות בו אנשים, אשר רוח אלהים בקרבם, ובמאמריהם יוציאו יקר מזולל ויבראו יש מאין“ *). יל"ג מבטיח לאחד הסופרים, כי „לעתיד לבוא לא ישמע עוד קול מריבת העדה כקול מחצצים בין משאבים (?!) בשער בת רבים ולא יהיה עוד „המליץ“ לעמוד הקלון לכל הנוגע בו, לכל

*) אגרות יל"ג, ח"ש, דף 147.

הפחות כל־זמן שתהיה ידי ממשמשת בו" *). גורדון ידע את כל התהפוכות שהיו בבית־מערכת „המליץ" בימים, אשר היה הארז מושלו היחידי. „בטרם סמכה הממשלה את ידה עלי, — יאמר יל"ג באחד ממכתביו, — ותתנני לעורך „המליץ", היה בבית־המערכת צלמות ולא סדרים; מכתבי סופרים ועוד דברים יקרים מהם באים ועולים בתהו ההוא ויאבדו ואין איש שם על לב; והסופרים מחכים לתשובה ועיניהם כלות ואין עונה" **). לפנים סבל גורדון בעצמו, בתור סופר „המליץ", מההנהגה המשונה הזאת, ועתה, כשנמנה לעורך „המליץ", גמר בנפשו לעשות תקונים עקריים בבית־המערכת. ובראותו את העזובה הרבה ב„המליץ", כי טובי הסופרים רחקו מעליו ומעטים הם מאד השואלים ודורשים בשאלות החיים והיהדות במועצות ודעת, כי זה איזה שנים „אין חזון נפרץ", לכן התוה במאמריו הראשונים ***) פרוגרמה מסוימה לפני הסופרים ויתן להם חומר וענין לעבוד בו. את תמצית תמציתם של המאמרים הארוכים ההם וגרעינם הפנימי הנני מוסר פה להקוראים, למען יראו את הלך דעותיו והשקפותיו של יל"ג ואת ההתפתחות הדרגית של ספרותנו־העתית.

יל"ג שואל: „היעלה על הדעת, כי הסופרים העברים הוציאו את כ ל ר ו ח ם ואין עוד מלה בפיהם לדבר אל עמם ולהביע להם (לו) עצתם אמונה לתקון כל מעוות ולמנות כל חסרון? הן מודעת זאת, כי עט סופר נבון כמעין נובע, וכל אשר יוסיף לשאוב מבאר הגיוניו, כן יפכו יותר מים חיים ממקור בינתם". והנה הוא מבאר, מדוע חדלו הסופרים העברים להציע שאלות משאלות שונות „בכל הליכות חיי עמנו השכליים, המוסריים והחומריים". ממשלת ניקולאי הראשון השתדלה בכל כחותיה להביא חכמה חיצונית והשכלה אירופאית בלב יהודי רוסיא, להלבישם בגדים אירופיים ולכונן בתי־ספרים לילדיהם. אולם בתי־הספרים היו על הרוב ריקים מאין תלמידים, והמשגיח הרוסי עם המורה העברי היו „עושים יד אחת" ורושמים בפנקס שמות נערים אחדים כמבקרי בה"ס, ויודיעו להפקידים הגבוהים מהם, כי בה"ס אשר תחת ידם יעלה מעלה מעלה. את בגדי „הרחוב" לא הסירו היהודים מעליהם, כי עלתה בידם לעוור את עיני השוטרים בשוחד, ואם לא נפתו השוטרים לכספם, היו לובשים בגדים קצוצי כנפים רק בחוץ, אך בבתיהם ובבתי־התפלה התענגו על בגדי אבותיהם. „בעת ההיא לא נשמע קול סופר מדבר אל עמו... הסופרים והמשוררים בליטא עבדו רק בספרות העברית להחכים בה את דור יבוא, לבקש השכלה, אך לא נגעו אף בקצה עטם בשאלות החיים, ומה יעשה ישראל להיות טוב ב ע י נ י א ל ה י ם ו א ד ם; כי גם החלוצים האלה לא חיו ע"פ ידיעתם הפנימית וברם לא היה כתוכם. ואין להאשימם בעבור זאת, כי התקופה, אשר הם חיו בה, דרשה זאת, ולא היה להם דרך לנטות" — „אבל כמו בקסם שונו

*) שם, דף 148.

**) שם, דף 172.

***) „המליץ", שנת 1886, גליונות 7, 9, 10.

פני הדברים בסוף שנות החמשים ובשנות הששים והשבעים. כמעט היתה ליהודים הרוחה מכל עקא ומרעין בישין מראשית ימי אלכסנדר השני, אחרי מלחמת קרים, התנערו פתאום מעפר שפלותם ומתרדמתם, אשר נסכה עליהם רשעת ימי הבינים". ובפרק הזמן החדש הזה נולדו שאלות שונות בחיי היהודים והיהדות, „וירבו סופרים, השואלים כענין ומשיבים כהלכה למעשה, ולמענם נבראו מכה"ע כבית מועד לשואלים ודורשים בצרכי עמנו הרוחניים והגשמיים. לא ארכו הימים וכבר נראה פרי ישוה לעמל המוכיחים בשערי מה"ע; לא לבד בה"ס לעברים מטעם הממשלה ובתי החנוך הפרטיים לילדי ישראל מלאו תלמידים מכל קצות העם, אך גם לבתי הספר הכוללים נהרו המונים המונים ילדי העברים, וטרם עברו שנים אחדות וירב מספר הרופאים מאשר עד כה, וחדשים יצאו חניכי בתי־המדרש הגבוהים לכל ענפי המדעים וחרושת־המעשה, אשר עד אז לא נראו כאלה בישראל. הרחבת הדעת בילדי הדור הצעיר והרחבת הזכיות להם וליהודים בכלל שנו לטוב את מצב עמנו ויולידו שאלות חדשות: איך להתאים את חיי היהודים על־פי מורשת אבות, עם משאלות החיים החדשים?"

מדברי גורדון אלה נראה, כי השקפתו ההיסטורית היתה צרה ומוגבלה מאד. הוא רואה, כי פני חיי היהודים ברוסיה שונו כמו בקסם, כי רק „פתאום התנערו מעפר שפלותם"; אין הוא רואה את השתלשלות הסבות והתולדות, את ההתפתחות הלאטית, את מלחמת־הזכויות התמידית; אין הוא רואה איך הוכנו כל השנויים האלה מעט מעט, איך באו התקונים פסיעה קטנה אחרי פסיעה קטנה. הוא מאמין, כי בעמל המוכיחים בשערי מה"ע התפרצו ילדי ישראל לבוא אל בתי־הספרים הנמוכים, הבינונים והגבוהים, והחזיון האחרון הזה הוליד סופרים עברים, העוסקים בשאלות החיים, היינו „להשלים בין ההרגל, שנתקדש ברוב ימים לפי מושגי עולם האצילות ונעשה כטבע שני, ובין משאלות עולם העשיה".

ומלבד השאלות הנוגעות לחיי היהודים הרוחניים, אשר נתעוררו לרגלי השנוי במעמדם האזרחי, „נולדו עוד שאלות חדשות בהליכות חיי המדינה, אשר ביסודן הסכימו יחדו כל הנצים בפתרון השאלות הדתיות... כלם הודו בפה אחד, כי יש בקרבנו עוסקים בפרנסות נמבזות ומביאות נזק למדינה ולחברת האדם וחרפה על ישראל ועל אמונתו... אי לזאת, באו כל המפלגות לידי הסכמה, כי נחוץ לדאוג להמציא לאחינו מקורי מחיה לכלכל ביתם מיגיע כפיהם, ויהי הדבר הזה לשיחה בפי הסופרים, לישא וליתן ולחוות דעה, איזה מענפי חיים חדשים גם ישנים יכשרו יותר לאלה, אשר יאבו לעזוב את לחם הקלוקל ולשבוע מעמל ידיהם". במשך עשרים שנה (1860—1880) נבראה דעת הקהל בקרב יהודי רוסיה, לשקול במאזני השכל וההגיון כל דבר שהרגישו בו נחיצות. אך „עודנו חושבים מחשבות להתקין עצמנו להיות ראויים ומוכשרים לקבל שפעת משפטי אזרחים גמורים, והנה קמו עלינו להקות יחפים להכחיד קיומנו ויקוימו בנו דברי התוכחה: ונתן לך ה' לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש; והיו חייך תלואים לך מנגד... התמורה האיומה הזאת הרעישה לבב

כל העוסקים בשאלת היהודים והיהדות". והנה כל אלה, אשר נזדעזעו מקול הרעמים, העמיסו צרוריהם על שכמם ויפנו וילכו אל אשר נשאום עיניהם, והמנוסה הנבהלה והנחפזה הזאת נתנה ענין חדש להסופרים העברים לשאול ולדרוש בו: אָנה ילכו, איפה יתישבו הגולים החפשים האלה, — אם לנסות עוד הפעם להאחז ולהשתקע במדינה חדשה, בקצוי ארץ, או לשוב אל אדמת אבותיהם, לעבדה ולבנות הריסותיה, — למי היתרון, אם לארץ החדשה או לארץ־ישראל, עד אשר „החליטו כל הסופרים המצוינים והנבונים, כי רק בארץ הקדושה יש תקוה לפליטים להתנחל ולהתערה כאזרח רענן". ואחרי אשר „רבו הנוטים אחרי א"י וכמאה אגודות „חובבי־ציון" נוסדו בארץ", אחרי אשר גם הנדיב הידוע מפזר כספו על הישוב בארץ אבותינו, אחרי אשר גם החברה כי"ח „צותה על הפקיד המפקח על בית החנוך ליוגבים „מקוה ישראל" לעמוד לימין הקולוניסטים בכל יכלתו", לכן נחזה, כי הוכוחים והפלפולים, אשר התעוררו על עמודי מה"ע במשך חמש ועשרים שנה, „הביאו רק לידי מסקנא אחת, כי אין עצה ואין תבונה להטיב מצבנו בלאומים בארצות פזורינו, אם לא נבדיל מקרבנו מספר אנשים, אשר יסכינו ידיהם להוציא לחמם מן הארץ... ואין טוב לנו כי אם ליסד קולוניות בארץ הקדושה". אחרי הדברים האלה, — יאמר יל"ג, — אין עוד להתפלא, כי נסתם חזון הסופרים המבינים, כי פסקו שאלות־החיים מעל עמודי מה"ע, כי „הן כל השאלות, אשר דרשו עליהן כימי רבע מאה שנה, עברו ובטלו מן העולם: אך למותר להעיר את אחינו להשכלה, כי כמעט כל העם מקצה והרבנים עמם יבינו כיום נחיצות למודי־חול ושפות לועזיות, ורבים מהם השולחים את בניהם לבתי־הספר הכוללים... לדרוש תקונים בדת, גם הוא למותר, כי גם אם נפרוץ כל הגדרים, אשר סביב שתו עלינו הש"ע ונושאי כליו, עוד יוסיפו האנטישמיים לשנוא אותנו... וכן כל יתר השאלות ביחס הקהלות וסדריהן ובתי־הלמוד והחסד והתפלה כבד להציע פתרונים להם בזמן הזה, והעם לא ישמע מקוצר רוח ומעבודה קשה למצוא מזון בצמצום. נשארה רק שאלה אחת — ישוב ארץ־ישראל, וגם בה לא להועיל להרבות שיחה טרם תבוא הסכמת המלכות ליסד חברה פלשתינית... והיא הסבה, לדעתנו, אשר כעת שבתו הסופרים משאלות ותשובות". לפי דעת גורדון פעלו הסופרים רבות לטובת עמם, ואם כי לא הצליחו עוד למצוא פשר לכל השאלות, שדרשו בהן במשך עשרים וחמש שנה האחרונות, „אך מי זה יכחיש, כי דבריהם כגחלי אש המסו את הקרח הנורא, אשר שכב על היהדות, וכבר נעשו בקיעים בחומות הקפאון, אשר סביב שתו על סדר חנוך הילדים וסדרי הקהלות". עתה הגיע גורדון אל הנקודה־הגרעינית של מאמריו, והוא מציע את הפרוגרמה לפני הסופרים העברים ומבאר בה מפורש היטב את השאלות הנצבות לעיניהם כדרושות ונחוצות לעסוק בהן בלי שום איחור ועכוב; ושלש הן: א) לשים סדרים נכונים בדרכי חנוך ילדי העברים, בנים ובנות. יל"ג מחוה את דעתו מה דורש בימינו חנוך עברי הגון: „ראשית דבר עלינו להתאמץ לגדל דור יבוא להיותם יהודים גמורים, יודעים את רבונם ונזהרים לבלי למרוד בו, מוקירים תורתם ומתגאים עליה ועל גזע מחצבתם.

אך חלילה לנו להנזר מכל למודי חול, להיות רק סוחרים, רוכלים, סרסורים ומלוי ברבית. עלינו להתאמץ להורות לבנינו כל הלמודים הנחוצים בזמן הזה לעולם המדיני, רק נטע זמורות זר אלה על אדמת הקדש, — תורת אמת, כי ראשית חכמה יראת ה׳ ". ב) „על הסופרים הנאורים לתת לבם להעיר לבב אנשי מעשה בכל עיר ועיר, כי יביטו על קהלתם לא כעל עדה עומדת וקיימת מכבר, רק כחדשה, החפצה להוסד, וימנו מספר המשפחות והנפשות ורוחן ומצבן במעלות ההתפתחות ומעמדן בגשמיות ובמה הן עסוקין". ולפי הידיעות הברורות האלה יעשו הערכה: 1) כמה בתי־כנסיות ובתי־מדרש דרושים לעדה, למען יבוא איש על מקומו בשלום. 2) איזה בתי־חסד נחוצים לחולים, לזקנים, לבעלי־מומים, לאלמנות ויתומים, לאורחים אביונים וליורדים... 3) כמה בתי־למוד יכונו להיות די לאסוף בם את כל ילדי העברים אשר בעיר... 4) כמה רבנים, מו"צ, שוחטים, מלמדים, מורים ושמשים ויתר משרתי הקהלה נחוצים בעדה ועדה. ג) הענין היותר נכבד לעבודת הסופרים המקנאים לעמם בתמים הוא לעורר הלבבות, להשתמש בכלי המחזיק ברכה לישראל, — השלום.

עיני הקורא רואות, כי גורדון לא חדש מאומה, — לחלוטין מאומה, — בהפרוגרמה שלו; כי בכל הדברים והענינים האלה, אשר הציע לפני הסופרים לטפל בהם, כבר דשו בהם ב„המליץ" וביתר מה"ע העברים יתר מדי. מכל הפרוגרמה הזאת, אף כי ברורה ומסוימה היא, נודף ריח „צוואת שכיב־מרע". גורדון היה לעורך בישראל, ל„מפקד צבא הסופרים", אחרי אשר קפצה עליו הזקנה הגופנית והרוחנית, בהיותו קרוב לגמור חשבונותיו עם העולם הזה; וכנראה התחיל להיות בעת ההיא מעין „חוזר בתשובה" על אשר ספר לדור „מעשים בכל יום, נוגעים עד הנפש, נוקבים עד התהום". אמנם, בעל רעיון מקורי, בעל מחשבה עמוקה, לא היה גורדון מעולם. תמיד נשמע במאמריו ובשיריו הד מחשבות אחרים; תמיד נמשך אחר הזרם השוטף, בדמותו, כי הוא המסבב את הזרם ומוליכו. אך בימי עמידתו היה גורדון נותן, לכל־הפחות, קליפה נאה לגרעין, אשר מצא בשדה אחרים; בימים ההם היה מביע את הרעיון, שלקח מאחרים, מעט באמץ־הלב ומעט בהכרה־עצמית. על גור־דון, המוכיח הקשה, אשר תקע והריע במחנה ישראל ב„שופר גדול, כל שטן לא יסתמנו", היה מתוח חוט של חן וכבוד. ועכשיו, כשנעשה גורדון לעורך „המליץ", לא הגיע לקרסוליו של גורדון המוכיח. מה זר ומה משונה הוא לשמוע מפי י ל " ג דברים כאלה, שהבאתי לעיל: „חלילה לנו להנזר מכל למודי חול, רק נטע זמורות זר אלה על אדמת הקדש, — תורת אמת, כי ראשית חכמה יראת ה׳ ".

גורדון אומר במאמרי הפרוגרמה שלו, כי הענין היותר נכבד להסופרים המקנאים לעמם הוא לעורר הלבבות לשלום. שלום! אבל במקום שיש חיים, התקדמות והתפתחות, שם אין שלום, כי־אם מלחמה תמידית, התנגשות הכחות והזרמים השונים. לעורר הלבבות לשלום! הרוצה לחבר מליצות, ללקט פסוקים, לגבב פרזות ולהכביר מלים, יוכל גם לעורר את הלבבות לשלום, כי

האם יחסרו לנו פסוקים ומאמרי חז"ל להוכיח, מה רב ערך השלום? אבל הסופר, הרוצה להטיף לאיזה דעה רמה, לאיזה מפעל כביר, להתעוררות, לתנועה, לתחיה, הנה לא יצויר שלא יזיק, גם למרות רצונו וכוונתו, להכלי היקר המחזיק ברכה לישראל. הסופר הרואה ויודע, כמה קשה מלחמת־הקיום הגשמית והרוחנית בקרב ישראל, כמה רחוקות הנה המפלגות הקיצוניות זו מזו ומה רחבה ועמוקה התהום המפרדת בין בעלי־הנטיות השונים שבאומתנו; הסופר היודע, כי לא בדברים ומליצות ימלא ויסתם התהום הזה, — היוכל סופר כזה לעורר הלבבות לשלום?

גורדון בתור עורך אין לו צורה ידועה וקבועה. הננו רואים, כי הוא מתאמץ ללכת בשביל הזהב, להתרומם מעל לסכסוכי המפלגות; אך על־פי־רוב לא יצלח דבר זה בידו, כי בהיותו מטבעו נוח להתפעלות ולהתרגשות, יטה לפעמים הצדה ומראה פנים מסבירות לכאן או לכאן. מיום שהיה יל"ג לעורך „המליץ" היה גם ל„לאומי וציוני", ויטיף במאמריו הראשיים לתחית העם ולתחית הארץ. הנני מאמין, כי כל מה שכתב במקצוע זה יצא מקירות לבבו, כי מה נקל להאמין, שגם גורדון היה מתלהב מהפיוט שברעיון הישוב. אָמנם, הוא היה מתלהב, לכן גם מצטנן. הוא כותב מאמר לשם הישוב בציון, או לשם הרעיון הלאומי, ולבו נוקפו, שמא עשה שלא כהוגן, כי הוא נוהה עוד אחרי אידיאליו הראשונים, כלומר, לא אידיאליו עצמו, כי אידיאלים מיוחדים לא היו לו, רק אותם שקבל מ„המשכילים הראשונים". הוא היה נוהה אחרי האידיאלים שהביע בשיריו: „הקיצה עמי" ו„דרך בת עמי". איך שיהיה, הוא לא הגיה על רעיון הישוב ורעיון הלאומי אף קו אור אחד, לא העשיר את אוצרם אף בגרעין חדש אחד. קרבנו על מזבחם היה רק מעט „קמחא טחינא". מכל המאמרים והמכתבים הפרטיים, שכתב גורדון בענין תחית האומה ותחית הארץ, הננו רואים ברור, כי היה תמיד מרפרף עליו ומעולם לא ירד לעומקו. ומפני שהיו לו בדבר זה מושגים בלתי ברורים והשקפה שטחית מאד, לכן היה ירא ומפחד, כי יש בכח כל מקרה עובר, עבוב חולף ומעצור־רגע להרוס ולקעקע את כל בירת הישוב עד היסוד, ולהפך, היה שמח ומתפעל מכל שנוי קל לטובה, שהיה בא בישוב זה. וכמה ילדות ותמימות יש במחשבתו, שהביע אותה בכמה מקומות ובצורות שונות, כי יש לחשוש, שמא כל עמלנו לבסס ולבצר את הישוב בארץ־ישראל גורם רק רעה ואסון לעמנו, יען כי בהתרחב הישוב בארץ אבותינו תגבר שם ידי הרבנית מבריסק והכנופיא שלה!

וכדי להראות, כי כחו של יל"ג לא היה גדול בבירור רעיון הישוב, בנתוחו לחלקיו, בהארת ערכו ההיסטורי או המדיני, הכלכלי או התרבותי, ורק בזה הראה גבורתו, בהכבירו ובהכבידו מליצות נשגבות, פרזות איומות, על ענינים פשוטים ובהירים ש„בישוב", ובבואו „בעב הענן" במקום שהמספרים והמעשים מדברים לעצמם, — הנני לתת פה דוגמאות אחדות ממאמריו הראשיים. גור־דון רוצה לתת לקוראיו מושג כללי מהקולוניות, אשר נוסדו באה"ק, והנה טרם אשר יפרוט את שמותם ואיזהו מקומן על מפת א"י, זמן הוסדן, שטח אדמתן, מספר יושביהן, וכדומה, הוא מתחיל במליצות אלה: „הנה עב קטנה ככף איש

עולה ותהלך על כנפי רוח, והנה עוד שבע עבים דקות ושדופות קדים צומחות אחריה; אלה מרחוק יבואו ואלה מצפון ומים, ועד כה וכה והשמים התקדרו עבים ויהי גשם גדול והרוה את הארץ והולידה והצמיחה. היש לעב אב ומטר שמים מי ילדו? אד יעלה מן הארץ ויהי הענן והחושך וכי יגרע נטפי מימיו והיו המים התחתונים למים עליונים ויבואו כגשם לנו, והוא יפקוד את הארץ וישוקקה וכל נחלה נלאה הוא יכונן. אד עלה מן הארץ — איד נכון לצלענו; סופות בנגב אתו, מארבע רוחות השמים התחולל הרוח ויהי סער גדול ותחשך לנו הארץ. וארו עם ענני שמיא כבני אנש אתין, הולכים דחופים ומבוהלים ומגמת פניהם קדימה. מי המה כעב תעופינה וכעננים יעלו..." — ובסגנון זה הוא הולך וקושר פסוקים מקוטעים וגם שלמים זה בזה ונועץ תחלתם של אלה בסופם של אלה, עד כי יבוא לעיקר הענין, ואחרי אשר הביא רשימותיהן וספירותיהן של המושבות בא"י, יגבב עוד הפעם מליצות ופסוקים ככתבם וכלשונם ממש והוא מסיים בדבריו אלה: „כל המשפחות העולות והעתידות לעלות אל אדמת ישראל לעבדה ולשמרה, כל האגודות והחברות והיחידים בארצות פזורנו, אשר קמו ואשר יקומו לעזור לבני המשפחות ההן בעבודתם — הם המה העבים הקלים, אשר ראינו בחזון בראשית דברינו; הם הם „ענני שמיא", אשר עמהם כבר אנש אתי. ואנחנו תפלה, לבלי יתחוללו רוחות רעות לפזר את העננים; והיו העבים הקלים לחשרת עבים ואדני עליהם יראה ויניף עלינו גשם נדבות וטל אורות. הנה ה' רוכב על עב קל — ומי יודע על מפלשי עב מפלאות תמים דעים?!" („המליץ", גליון 20, שנת 1886, המאמר הראשי: „עם־ענני שמיא").

בשנת תרמ"ז התלקחה מריבה עזה במושבה „ראשון לציון" בין הקולו־ניסטים והפקיד. המחלוקת הביאה לידי שערוריה ומהלומות. הידיעות, שבאו אז מא"י בנידון זה, היו שונות ורחוקות זו מזו. והנה גורדון, בתור עורך „המליץ", תחת לשפוך אור על הענין המסובך הזה, שסבב רעש גדול, מהומה ומבוכה בין החובבים בארץ ובחו"ל ובין הקולוניסטים והפקידים, כתב מאמר מלא מליצות נפוחות. והא לכם דוגמאות אחדות מהמאמר הזה: „...כי — שוט לסוס ומתג לחמור ושבט לגו בסילים כאלה (ליהודי פולין וליטא). ומה יתן ומה יוסיף לנו אם גם בעדן גן אלהים נהיה, בנאות דשא ירביצונו ועל מי מנוחות ינהלונו, אם חמת לנו כדמות חמת נחש ואם הנחשים השרפים ינשכו את העם ולא יתנו דמי לו. האם לא בעדן גן האלהים הטיל הנחש זוהמתו במקור מחצבתו והביא כליה לעולם?!... ופחד פחדנו ויאתינו ואשר יגורנו בא לנו!... שמענו ויפל לבנו, בראותנו, כי גם הצרות בתקופות האחרונות התכופות והמכות הטריות בין ידינו, אשר עוד לא זרו ולא חבשו — גם הם לא הביאו מרדות בלבנו ולא למדו אותנו להיטיב דרכנו. אהה, הכי עוד לא מלא צבאנו ולא נרצה עוננו? הכי עוד לא לקחנו מיד ה' בכפל חטאתנו, עוד לא הוכינו כדי רשעתנו במספר?... בהסכמת הנדיב העמד בראש הקולוניא אחד מאחינו... והקולוניסטים זה דרכם כסל למו, כי אם איש מקרב אחיהם כמוהם יקימו להם, ימאנו לענות מפניו וימרו את פיו ולא

ישמעו את דבריו לכל אשר יצום... רשפי הקנאה בערה בלב הקולוניסטים גם על הפקיד... זה כתשעה חדשים, ובימים האחרונים נשבה בה רוח רעה ותצא ללהב... ויגזרו על הפקיד... כי יצא הוא ובני ביתו מן הקולוניא... אפס כי גזרת הנדיב עומדת לימין צדקו, כי אחרי אשר הניחו הנדיב על מקומו וענש את יריביו, בלי ספק חקר ודרש ונודע לו היטב, כי צדיק הוא בריבו ולא עולתה בו. בין כך ובין כך חרפה שברה לבנו לראות, כי בני קרח החולקים על הכהונה עוד לא מתו, ובני קמצא ובר קמצא עוד לא תמו מקרבנו... התקוה האחת אשר תחינו היא, כי הנדיב רב העליליה הוא גם גדל־העצה וחכם מדיני ובין יבין כי יתומים אומללים, אשר התענו וגדלו כל ימי נעוריהם תחת יד אם חורגת, לא יוכלו לעזוב ברגע קטן את משובותיהם ולהתרפאות פעם אחת מן הנתק אשר בראשם...״ („המליץ״, גליון 83, שנת 1887, המאמר הראשי: „ראשון לציון — הנה הנם״).

מהמקומות האחדים, שהבאתי מהמאמר הארוך, הננו רואים את גורדון בצביונו הרוחני כמו שהוא. הוא אוהב את עמו וחרד לטובתו ואשרו בלי קץ, נפשו קשורה בנפש אחיו באלפי נימים וקשרים נראים ובלתי נראים, וכל דבר אשר יעשו לא כרוחו וכלבבו, והוא חושש כי סכנה נשקפת להם מדבר זה, כי שמם יחולל בין הגוים או בעצמם יאכלו פרי מעלליהם, אז אין מעצור לרוחו, ירגז ויקצף, לא ידע גבול ומדה במבטאיו הקשים; אך בשעת התוכחה אמרות נביאינו ומליצותיהם כל כך שגורות בפיו, עד כי לא נשמע את דעותיו והשקפותיו הוא. הפסוקים הנופלים לתוך פיו שוללים את בינתו והגיונו, והוא נמשך אין־איל אחרי שטפת לשונו וזרם „ניביו הנאוים״. ויש גם שהוא משתמש בלשון פקידי ניקולי הראשון בדברו על עמו, כמו הגדוף הגס: „ולהתרפאות פעם אחת מן הנתק אשר בראשם״. גם פה אנו רואים, כי גורדון נוח להתבטל ולהכנע מפני הדר גאונם של כל נושאי משרה, ונוטה להאמין, כי במקום הרבבות שם אין גם כל משנה וסלף; גם פה בדבריו אלה ראה נראה, כי במקום שדרושה סקירה חדה ונחוץ „טקט״ ספרותי והבנה ברורה ורחבה, שם לא ימצא גורדון את ידיו ורגליו.

עוד דוגמא אחת מסגנונו של גורדון במאמריו הראשיים: „...כל ימות השנה סבלנו חרפות ומכות, ועינינו היו מצפות ומחכות, ליום זה הקבוע לבכות ולבכות, לצבות עינינו כעיני לאה הרכות. ככה יחלנו כלנו זכר ונקבה, גם יונק גם איש שיבה, מתשעה באב זה עד תשעה באב הבא עלינו לטובה. אכן אז היתה האמונה אזור חלצינו, בשרנו היה נחוש וגיד ברזל ערפנו, ולכן עצרנו כח, ליחל ולבטוח; אולם עתה, אהה, נשחת האזור וירף, ולא נשארה בלתי אם קשיות הערף; התעמוד היא לבדה, לפני החרב החדה; מי ידע ידוע, אם לא ברזל ברזל ירוע? אולי יום אחד בראות בנינו, כי לשוא תבוא דמעתנו, יחדלו מעשות כמעשינו, ויאמרו איש אל רעהו: קומו ונלכה, אין לנו „ישע״ ב„קינות״ ולא חפץ ב„איכה״!״ („המליץ״, שנת 1887, גליון 150, המאמר הראשי: „עוד טפה אחת״).

שירתו של גורדון היתה, על־פי רוב, פרוזית יתר מדי, תחת זה היתה הפרוזה שלו מתקשטת בחרוזים ובלהטי הפיוט של שנות הבינים.

גורדון, בהיותו עורך „המליץ", התאונן תמיד על גורלו ויקלל את יומו. ושני טעמים היו בדבר התאוננותו: א) הארז היה כצנינים בעיניו ובכל יום ויום היה גורדון נכון לעזוב את עבודתו ב„המליץ" למען יתפטר גם מצדרבוים, או כמו שיאמר במכתביו להזק"ן: „לרוק בפני הצ"ב" או „להשליכו אחרי גוו"; וכל מה שהיה עושה גורדון בבית־המערכת של „המליץ" היה עושה „כמו שכפאו שד", ותלונה מתהלכת תמיד בפיו, וכתב ורגז, וירק וכתב; „המליץ" היה יקר בעיניו, רק את יוצר „המליץ" ומול"ו שנא בכל לב ונפש. ב) העבודה ב„המליץ" היומי היתה לא לפי כחו ולא לפי תכונתו הספרותית. הספרות היומית, כפי שהיא בזמננו, דורשת מהירות וקלות, זריזות וחריצות, עבודה קבועה ורגילות יתירה, — דורשת איש, שהוא בן־דורנו, דור הקיטור והחשמל, עם כל מעלותיו וחסרונותיו. מי שהוא עורך עתון־יומי בזמננו אינו יכול לדחות את כתיבת מאמריו עד שתנוח עליו הרוח, עד אשר תתעורר נפשו „ויהמו רגשותיו", כי הזמן קצר, המלאכה מרובה והשעה דוחקת. וגורדון, לא לגנאי אני דורש זאת, לא היתה אומנותו בכך, ולא היה כלל מוכשר ומסוגל לעבודה נמהרה ונחפזה כזאת. טרם נכנס למערכת „המליץ" לא היה סופר קבע, פועל־ספרותי. אחרי הכנות רבות היה כותב את שיריו או מאמריו, כותב ומוחק, כותב ומתקן, כותב ומניח על שלחנו, ואחרי זמן ידוע ישוב עוד הפעם אל אשר כתב מכבר ומסתכל בעין בוחנת בכל אשר יצא מעטו, והוא מצרף מלה למלה, מחפש כל מבטא ושוקל בפלס כל משפט ומאמר בזהירות נפרזה. והנה על סופר כזה, שלא היה בשום אופן בן־דורנו, נתנה משרת עורך עתון יומי. החוקר הצרפתי באל אומר על הסופרים הזקנים, המסננים והמצרפים כל מלה ומלה ומדקדקים יתר על המדה והיכולת עם כל מבטא ומבטא, שהמה משוגעים אמתים בדבר זה. גורדון אמנם לא היה מדקדק במבטאיו עד לשגעון אמתי, אך מעין שגעון כזה היה גם בו. עתה שוו נא בנפשכם את מצבו, בשעה שמסדר־האותיות עומד על גבו ומאיץ בו לכלות מאמרו, למען לא יתעכב הגליון בדפוס! אמנם מאמריו של גורדון עצמו ב„המליץ", בימי היותו העורך, מעטים היו במספרם, אך גם המעט הזה היה, כאמור, לא לפי כחו ויכלתו. ובכל יום ויום נדמה לו, כי הוא „רובץ תחת משאו". ומה יש להתפלא כי לא סרה התלונה מעל פיו ומעל עטו כל ימי היותו עורך „המליץ". גורדון מתאונן, באחד מעלוניו, על הספרות היומית בדברים „נמלצים" כאלה: „גם הסופר, אשר כבר ישבה באיתן קסתו ויפוזו זרועי ידיו, גם הוא כעת לא יעמוד במשבר בנים בעת יהפכו עליו ציריו ללדת ששה בכרס אחד; והיו תוצאותיו יוצאי חפזון וילידי בהלה, אשר אין להם תפארת מעושיהם ולא תפארת לו מן האדם". ועוד במקום אחד יתלונן, על כי „הסופרים מצוין אצל הקוראים כתרנגולין והטיילין בכל יום". כאשר הוציא „המליץ" היומי את שנתו יאמר יל"ג אל קוראיו „בצאת השנה" („המליץ", שנת 1887, גליון 145): „בבוא ההכרח להפוך גם את „המליץ" למכתב עתי יומי נגשנו אל המלאכה

בכובד ראש ובמורך לב, כי פחד העבודה הקשה אשר שמנו על שכמנו נפל עלינו. ובאמת קשה היתה עלינו העבודה בשנה היוצאת היום ונפתולי אלהים נפתלנו עד אשר יכולנו עמוד".

את חובתו הראשונה בתור עורך ראה גורדון בסלסול השפה ובקשוטה, במאמריו עצמו ובמאמרי סופריו, ופעמים רבות נעשתה אצלו השפה לעיקר והרעיון לטפל. וגורדון מבאר באחד ממאמריו הראשיים, מדוע הוא מדקדק כל־כך בתפארת הלשון העברית: „שמה"ע העברי הוא גם ספר העשוי להתלמד בו לבני הנעורים את סגנון לשוננו ולמשוך בשבט סופרים, ועל הסופר והמוציא לאור את מכה"ע להזהר לכתוב עברית כהלכתה, בטהרת הסגנון ובדקדוק הלשון. כי אם יחטא הסופר בשפתו ויהיו דבריו מבולבלים ומגומגמים אשר לא כרוח הלשון והטעם הטוב, הרי הוא חוטא ומחטיא את הרבים, כי יבואו התלמידים הבאים אחריו וישתו את מימיו הרעים, ושבשתא כיון דעל על" („המליץ", שנת 1887, צד 1529).

טהרת הסגנון! רגילים אנחנו לחשוב, כי פירושה של „טהרת הסגנון" הוא — סגנון מאוחד, מוצק, טהור ונקי מתערבת זרה. כמדומה לי, כי סגנון כזה בודאי לא היה לגורדון. סגנונו העברי ב„המליץ" היה תמיד מעורב בהסגנון הארמי, ושניהם משמשים במאמריו ובעלוניו בערבוביא. סגנונו, מלבד שלא היה טהור, לא היה מעולם גם מאוחד; מבטאיו, מליצותיו, ניביו ופתגמיו היו מדובקים דבק מלאכותי ומקום התפירה היה תמיד נכר. נפלא הוא הדבר, כי גורדון בתור עורך „המליץ", שהקפיד מאד בדקדוק לשונו ובתפארת מליצתו, למען יתלמדו הנערים לכתוב עברית נאה ומהודרה, — גורדון זה לא הקפיד כלל לנבל את עטו באותו „המליץ" עצמו באופן מגונה מאד. למשל, ב„הצלוחית של פלייטון", ב„המליץ", שנת 1887, גליון 76, יספר גורדון, כי „יש זונות שונות בעולם. יש זונות צנועות ויש זונות חצופות"; והוא הולך ומבאר את ההבדל שביניהן באריכות לשון וב„טבעיות" מכוערה, שאין היא צריכה להתבייש גם מפני לשון הסופרים ה„טבעיים" הלועזים. ובכלל לא היה גורדון מקפיד לדבר דוקא בלשון נקיה, ואם היה אחד מסופריו מנבל את עטו, היה רגיל להוסיף עוד בין השיטין „תבלין" גם משלו, כידוע להאנשים, שעבדו אתו בבית מערכת „המליץ". גורדון העורך אהב לכתוב את כל מאמריו בלשון מקושטה ומסולסלה, ויאהב את הסופרים־העוזרים היודעים להשתמש ב„תפארת המליצה" העברית גם במקום שהיא למותר לגמרי. אך מעולם לא הקפיד לא במאמריו הוא ולא במאמרי סופריו, כי ידברו בלשון מדויקה ומכוונה אל הרעיון. והנני להביא דוגמאות אחדות ממאמרי יל"ג ב„המליץ", למען הראות, עד כמה לא היה מדייק בלשונו ולא היה נזהר במבטאיו. הוא רוצה לאמר על אחד הרבנים, כי מבני עליה הוא, ויאמר: „הרב הזה הוא מבכורות רבנינו ומחלביהן". הוא רוצה לאמר, כי המחבר כתב הערה בשולי הגליון, ויאמר: „פנה לו מקום בספרו בהערה בשולי היריעה תחת כרכב המזבח אל שפך הדשן" („המליץ", שנת 1886, גליון 17, בהמאמר הראשי: „מי ירפא לך"). הוא רוצה לאמר, כי שי"ר הרחיב את דבריו בספרו „ערך מלין",

ניאמר: „ספר ערך מלין של הר' שי"ר ז"ל אשר הרחיב מקום אהלו ויריעות משכנותיו הטה עד אין קץ" („המליץ", שנת 1887, צד 319). ברצותו להגיד כי הסופר ראדנר יודע לכתוב עברית, יאמר: „מצד סגנון הלשון אין להכחיש, כי זרוע המעתיק מושלה לו בשפת עבר ותשב באיתן קסתו" („המליץ", שנת 1886, צד 284). ואילו חפצתי, הייתי יכול להרבות בדוגמאות כאלה לאין מספר. וסגנון עברי כזה רצה גורדון ללמד מעל עמודי „המליץ" לנערי בני ישראל.

גורדון היה סופר מצוין, אך יותר מכל — „בעל מליצה" מהטפוס הידוע שבדור העבר. הוא לא שם לבו למה שיאמרו „הבריות החדשות" על מאמריו ועלוניו, הוא לא היה מתכוון למצא חן בעיני אותם צעירי הדור, שיש להם טעם ספרותי מחונך ומפונק, כי־אם הטה אוזן למה שיאמרו על מאמריו זקני הדור, נשואי־הפנים, „בעלי־בתים", „בעלי־יכולת", שהם מוצאים עונג מיוחד במליצות נפוחות. בצאת השנה ל„המליץ" היומי ימצא בו קורת רוח ויאמר: „ונאמנה עלינו עדותם של רבים ושלמים נבוני דבר ובלתי נושאי־פנים, כי לא יגענו לריק ולא ילדנו לבהלה; וכמופת לרבים נסתפק להביא דעת בר־סמכא אחד, הוא המנוח ה' לעאָן ראָזענטאַל ז"ל, אשר דבר אלינו פעמים רבות בפה וגם במכתב, כי נחה דעתו מאד ב„המליץ" היומי..." („המליץ", שנת 1887, צד 1528). עדותו של ראָזענטאַל הזקן היתה כל־כך יקרה ונאמנה בעיני גורדון, עד כי יספר עליה בשמחה רבה באחד ממכתביו להזק"ן: „... ואולם באמת מצא הפוליטון הזה חן בעיני רבים. שמע והשתומם. אתמול בביהכ"נ... נגש אלי ראָזענטאַל ויתפשני בידי ויטני הצדה ויאמר: לא אוכל להתאפק מהודות לך על צלוחיתך החדשה. צוף דבש אמרי נועם. תודה גדולה לך על זה" (אגרות יל"ג, ח"ש, צד 153). כמה קטנות־המוחין, כמה „בטלנות" יש בהתפארות זאת!

כל זמן שהיה גורדון עורך „המליץ", לא נתן להסופרים וגם לצ"ב להשמיע מעל עמודיו חרפות וגדופים או לשפוך איש על רעהו בוז ולעג. החלק הספרותי של „המליץ" נשתנה לטוב. והננו חייבים תודה ליל"ג לא רק על הדברים הטובים והמועילים שהדפיס ב„המליץ" משלו ומשל אחרים, כי־אם גם על הדברים שלא הדפיס, כי בימיו נתמעט ב„המליץ" מספר המאמרים הריקים לגמרי, אשר לפני זה הרחיקו מעליו כל קורא בעל־טעם.

בזמן היות גורדון העורך לא נעשה עול לסופרי „המליץ"; המאמרים, אשר היו נשלחים על שמו, לא אבדו לעולם, — דבר שהיה מצוי בבית־מערכת „המליץ", — כי גורדון היה שומרם, ואם לא נדפסו, הושבו לידי בעליהם. הסופרים קבלו תמיד תשובה על דבריהם, — וזהו דבר גדול ברידקציה עברית, — וגורדון לא עשה מעולם במאמרי סופריו כאדם העושה בתוך שלו. אמנם, גם הוא הרבה לתקן ולשנות במאמרי סופריו כל דבר אשר היה צריך, לפי דעתו, תקון ושנוי; אבל מעולם לא הכניס מדעותיו או מ„עניניו הפרטים" במאמרי אחרים; ואם המאמרים, שהיה מקבל, היו כתובים ברוח הגיון ובשפה מדוקדקה, אף אם לא לפי רוחו, לא היה משנה בהם אף כקוצו של יוד. כאשר

שלחתי ליל"ג ציורי „גסיסת הסופר", ובו היה כתוב מפורש, כי הסופר הגוסס הוא פרץ סמולנסקין, מצא גורדון, כי הרביתי בתהלתו של עורך „השחר", וכי עשיתיו לאחד מ„גבורי האגדה", בעוד שהכל יודעים את סמולנס־קין והוא קרוב לנו בזמן; לכן היתה עצתו „לבל אזכיר את שם סמולנסקין מפורש בכל המאמר, כמו שלא נזכר שמו של הקב"ה במגלת אסתר", וגם יעצני למחוק בציורי עוד פרטים אחדים, ולתכלית זאת שלח אלי למוסקבה, מקום שבתי אז, עלי־הגהה מציורי, למען אעשה בו בעצמי את השנויים, שהיו דרושים להעשות לפי דעתי. ודבר כזה לא נשמע עד גורדון ברידקציה עברית, כי ישלחו את עלי־ההגהה להסופר, למען יעשה הוא בעצמו את השנויים הדרושים בו. מי מן העורכים היה שואל לפנים גם פי סופרים זקנים ומפורסמים, בבואם לשנות בדבריהם את הדרוש ושאינו דרוש, ומי היה שם לב אחרי כן לזעקותיהם? „חולשה ספרותית" אחת היתה לגורדון, כי אהב להכנים משיריו הנדפסים במאמרי סופרים מתחילים, כמעט בעל כרחם. ומה השתוממתי לראות, בשלחו אלי עלי־הגהה מציורי הנזכר, כי במקום אחד כתוב על הגליון בכתב־ידו: „אילו הייתי אני כותב המאמר, הייתי אומר, המשורר אומר:" — ופה הוא מביא אחדים מחרוזיו. באותן השנים, שהיה יל"ג עורך „המליץ", נזכרו והובאו שיריו ברוב העלונים.

בחושו הספרותי היה גורדון מכיר מתוך שורות אחדות, למי מהסופרים המתחילים יש כשרון ולמי אין. ואם מצא באחד מצעירי הדור סמני כשרון ספרותי, היה מקרבו להספרות העברית על־ידי מכתביו. ולו אנו חייבים להודות על בעלי הכשרונות האחדים שנגלו אז ב„המליץ". דעתו הרחבה בהספרות העברית העתיקה והחדשה, ידיעותיו ההגונות בשפות חול ו„כל שיריו", — שוו עליו הוד והדר בעיני אלה מצעירי הסופרים העברים, שהשכלתם היתה „אירופאית", ובחפץ לבב עבדו צעירים כאלה במחיצתו, בימי עריכתו את „המליץ".

בימי היות גורדון עורך „המליץ" שם לבו ביחוד אל החלק הספרותי שבמה"ע הזה, כלומר אל הפיליטון. הפיליטונים הספוריים של יל"ג עצמו אין להם ערך של מלאכת־מחשבת וטוב־טעם, וכל ערכם הספרותי אינו אלא בשפתם, מהתלותיהם ועקיצותיהם. כי מספר לא היה גורדון מעולם ובנתוח נפש האדם ויצרי לבו לא היה כחו רב. הפיליטונים אשר כתב בשם הכולל: „צלוחית של פליטון", לקוחים היו מחיי היהודים של ה„תחום" ומלאים חדודים חריפים והלצות יהודיות, וכוחים ושיחות עם הקורא, התולים ומליצות מכל המינים וגבוב דברים סתם, בלי חק ומדה ובלי רגש יופי. העוקץ והדבש, הנשיקה והנשיכה, הלהג והלעג היו כרוכים ומחוברים בכל „צלוחיותיו". מעלתן היותר גדולה, כי בהן נראה פעמים רבות גורדון המוכיח והדובר אמת לעמו ומגיד ליעקב פשעו וחטאותיו בלי כל נשיאת פנים ובלי אבק צביעות. ובכל מקום שנגלה גורדון לפנינו כמיסר ומוכיח קשה, שם נגלתה גם נשמתו היתרה ושם נגלה תוקף כשרונו הספרותי. וחסרונם היותר גדול של הפיליטונים

הגורדוניים, אשר רבים מן הסופרים העברים לקחום להם למופת ולדוגמא, הוא להגם הרב וגבוב הפסוקים זה על גבי זה.

והא לכם דוגמאות אחדות:

„ערב פסח היום, יום אכזרי ועברה וחרון אף, יום מהומה ומבוסה ומבוכה, כל העיר כמרקחה, כל הברכים תלכנה וכל פנים קבצו פארור... בין המשקוף והמזוזות יבכו החלונות, עיני הבית, על כבודם כי גלה, על עדים אשר התנצלו, הלא היא שכבת האבק והרפש אשר יתעלם עליהם כל ימות השנה... בשעת המגפה הזאת אל יהלך אדם בצדי הדרכים. נטה לך גם אתה, ידידי הקורא, ורד אל אמצע הרחוב, פן יקרך כמקרה בן המדתא, בהרכיבו את מרדכי באסרטיא דמתא, או יהיה בך ההפך מן היבם של רבה, בפרק „כיצד הרגל“ ובפרק „הבא“ („המליץ“, שנת 1886, גליון 28: צלוחית של פלייטון).

„תרדמה נפלה עלי ואישן שנת עועים. לא ידעתי מי ומה נסך עלי רוח תרדמה. השבץ אחזני ואפול על פני וארדם. הרגשתי כי אפפוני חבלי מות, אבל נר אלהים טרם יכבה בי; הרגשתי כי מקור דמי עמד, רוחי כלה, ידי ורגלי לנחושתים הונשו. גרוני נחר ולשוני מודבק מלקוחי. אבל עוד חושי בי וחדרי לבי יצפנו דעת: אני ישנתי ולבי ער“ („המליץ“, שנת 1880, צד 3).

דוגמאות כאלה, ועוד יותר מוזרות ומתמיהות מאלה, ימצא הקורא כמעט בכל הפילטונים של יל“ג.

בימי היות גורדון עורך „המליץ“ היה הוא גם הממונה על בקורת ספרים. כשרון מבקר חרוץ, בעל טעם דק, לא נגלה בו מעולם. בהפרק „בינה בספרים“, שקבע ב„המליץ“, הועיל להמחברים העברים, כי העירם על שגיאותיהם בדקדוק הלשון וחטאותיהם לרוח השפה העברית, והערותיו בנידון זה היו יקרות מאד. יל“ג התנהג את הסופרים המבוקרים בדרך־ארץ ובכבוד גדול ולא השפיל מעולם את הסופרים המתחילים, ויודה בהדברים הטובים אשר כתבו. בכלל, דברי בקרתו, הנשמעים תמיד בנחת, היו חזיון יקר בספרותנו העתית. אבל מעולם לא נסה גורדון לברר ולנתח את תכן הספר המבוקר וערכו של הסופר הנידון, כשרונו ומהותו, וכדומה. להסופר או הספר שמצא חן בעיניו היה מפזר תהלות ותשבחות בסגנון המליצה המיוחדה לו, ובזה יצא ידי חובתו. והנני מביא בזה דוגמאות אחדות מסגנון בקרתו:

„נמצאו דבריה (דברי המגלה אשר הוא מבקר) ואוכלם ויהיו בפי כדבש למתוק... וכח דמיונו (של הילד הקורא בספר זה) כאריה יכסוף לטרוף; ההוא (הילד הקורא) יקרא בספר הזה ולא יבוא מתק שפתיו כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו ולא יקח מוסר השכל ויוסיף לקח ולא יתענג על מדברו הנאוה... כי הלשון לשון הנביאים הראשונים והמוסר מוסר שדי, מתוק לחיך ומרפא לנפש“ („המליץ“, שנת 1887, צד 1474).

על ה„כנסת“ של שפ“ר יאמר יל“ג: „אוצר נחמד ושמן, מלא זנים מרקחים, יער כציר צומח עצי פרי ופרחים“ („המליץ“, שנת 1887, צד 2340); בקורת בחרוזים!!

„שאלנו את המחבר, מדוע כותב הוא רעומה בע׳ ובתורה כתוב ראומה בא׳; אין זה כי אם לפי שנערה יפה היא, לכן נתן עין בה" („המליץ", 1887, צד 861).

להרבות דברים על ערכה של בקורת „פרימיטיבית" כזו — אחשוב למותר.

יְהוּדָה לֵיבּ גּוֹרְדוֹן וְיַחוּסוֹ אֶל הַשָּׂפָה הָעִבְרִית

לכל סופר, לכל משורר יש יחוסים ידועים, לפעמים הם קבועים ולפעמים הם מתחלפים ומשתנים, אל השפה שהוא מלביש בה את מושגיו, רגשותיו ורעיונותיו, ציורי דמיונו וזרמי רוחו. יש סופר, שהוא עוגב על שפתו, וככלה אהובה היא לו; ויש סופר, שהוא מתעמר בשפתו, כאילו היתה לו שפחה חרופה. יש סופר, שהשפה נשמעת לו ככנור נעים בידי מפליא לנגן, ויש סופר, שהשפה היא לו כתוף בידי מכה ומרעיש את חלל האויר. יש סופר, שחמרי השפה כמטילי־ברזל המה לו, ובעשותו מלאכתו על האבנים הוא כמכה בקורנס על הסדן; ויש סופר, שהשפה היא לו כדונג רך, שמקבל כל צורה שנותנת לו יד יוצר. יש סופר, שרעיונותיו והגיונותיו נולדים בבגדי־משי, או בבגדי־מלכות של תכלת וארגמן, ויש סופר, שמחשבותיו נולדות בבלואי־סחבות של עני מחזיר על הפתחים.

הרבה מדות בסופרים בנוגע אל השפה, שהם משתמשים בה. יש מהם קמצנים ויש מהם פזרנים במלים. יש קמצנות, שהיא באה מרוב דיוק, מחשבון ודעת, ויש קמצנות, שהיא פרי העוני והמחסור של הרגש, פרי דלותה של המחשבה. יש פזרנות, שאיננה אלא כסות לחסרון מושגים ברורים, לחסרון כשרון הצמצום וכח ההתרכזות, ויש פזרנות במלים, שהיא רק מעידה על העושר הפנימי ועל המעין הנובע, הסמוי מן העין. יש סופר, שהוא נאמן בכל אוצרות השפה, והוא חודר לכל נסתרותיה ותעלומותיה; ויש סופר, שהוא מחטט כל ימיו רק בקרן־זוית אחת, ולעולם אין הוא נכנס לפני ולפנים במקדש השפה. יש סופר, שהוא בוחן ובודק את כל גנזי השפה, לוטש את המלים כאבנים טובות, בורר לו ניבים רעננים, שעוד לא נתמעכו מרוב שמוש, והוא נופח נשמת חיים בגלמי הלשון. לא מלאכה היא, כי־אם יצירה. יש שהרעיון בורא את השפה הדרושה לו; ויש שהשפה המעובדה בידי הסופר היא כעין תקון נשמה להרעיון. ויש שהלשון יוצרת גם את הרעיון עצמו, כי כל זמן שהרעיון לא מצא את המלים והבטויים, שהכשירו ושסגלו בשבילו, לא נולד עדיין, ואיננו אלא בבחינת „נשמה ערטילאה". ויש שהסופר לוקח מלים וניבים מכל הבא בידו, כזוכה מן ההפקר, על־כן הוא מטשטש ומוחק את צורתו של כל רעיון, ויחד עם זה הוא חונק גם את נשמתו. יש סופר, שכל מלה ומלה במשפטיו הכתובים על מקומה היא עומדת, אין להוסיף עליהן ואין לגרוע מהן; לכל מלה ומלה יש גרעין, יש צלצול והד, וכולן מלאות רוח חיים. זווגן של המלים עולה יפה, הן חומדות זו את זו, שייכות זו לזו, ויש

ביניהן קשר פנימי והגיוני. ויש סופר, שרוב המלים במשפטיו אלמות הן, חרשות הן, קליפות מבלי כל תוך, נשמה אין בהן. מלים כאלה אינן נוחות להזדווג והן נסחבות על־כרחן מבלי כל הכרח פנימי. מלים כאלה, שאינן נחרזות ואינן מתאימות זו לזו, פנים זעומות להן, אחת מביטה הנה ואחת — הנה, על־כן אין הן נתפסות היטב במחנו, אינן נעימות לחכנו ואין הן מתקבלות לא על הדעת ולא על הלב.

* * *

מה היה יחוסו של יהודה ליב גורדון אל השפה העברית ואיך השתמש באוצרותיה וחוקיה הפנימיים? הסופרים העברים הצעירים והמתחילים של היום אינם יודעים כלל, וקשה יהיה להם גם לשער, בכמה עמל וטורח, בכמה ענויי־נפש ויסורי־רוח עלה לנו, הסופרים, שהתחילו עבודתם לפני דור אחד, לכתוב משפט עברי כהלכתו, לכתוב בלשון בני־אדם, דברים פשוטים וברורים. חלום גדול חלמנו אז, אני והטובים שבחברי לעט, כי נחיה את השפה, כי נחיה את הספרות העברית ונעשנה לכלי־מבטא לבחירי הרעיונות והרגשות האנושיים. בקשנו כלי מפואר לספרות מפוארה. בולמוס היופי אחז אותנו, יופי הצורה והסגנון, והשפה היתה כמעט מתה. סופרי־מופת לא היו לנו אז בין החיים, אשר בבית־מדרשם נלמד לכתוב עברית. פרץ סמולנסקין, הלוחם הלאומי הכביר ובעל הכשרונות הנעלים, שהיה לנו לעינים בדרכי המחשבה העברית, הצטיין בעקשנות נוראה בנוגע לשמוש השפה העברית. מלה תלמודית, סגנון המשנה ודרכי הלשון של הספרות המאוחרה, שהיתה יותר קרובה אל החיים, גזרות ובנינים חדשים, — טריפה גמורה, סחורת־חוץ, שעטנז ספרותי. הס מלהזכיר. במספר מצומצם ומוגבל של שרשים ומלים, הנמצאים בכתבי־הקודש, היו צריכים להכניס את רחבי האין־סוף של הרעיון האנושי. כמובן, שבמסגרת צרה כזו נגזר עליו מראש מיתת חניקה. מנדלי מוכר־ספרים לא פתח אז עוד את תקופת סגנונו העברי החדש והמיוחד במינו. וגם הוא, הסבא שלנו, כתב מליצות קשות, לפעמים חסרות טעם וריח. אלכסנדר צדרבוים, עורך „המליץ", כתב עברית מסורסה ומשובשה. אב"ג כתב עברית תנ"כית, שהיתה יבשה וצנומה ויחד עם זה מסולסלה. סמולנסקין היה לעומתו סופר חי ורענן, פשטן ובעל טעם. הזק"ן כתב עברית לפעמים מתוקה כדבש, ולפעמים — כזפת. שפתו היתה מקושטת תכשיטים כבדים ומסורבלת במליצות שונות, והרעיון לא זז ממקומו. קלמן שולמאן העפיל תמיד אל „תועפות המליצה, המופעת ביפעת יקהת אם־זקנה"; ונחום סוקולוב, עורך „הצפירה", העלוי הספרותי, כתב אז, לפני שלשים שנה, בהיותו צעיר לימים, כזקן ממש; שפתו העברית וסגנונו היו מין ערבוביה משונה — אלהים ירחם. אליעזר הכהן צוייפל כתב אמנם בסגנון עשיר ומצוין במינו, סגנון רבני יפה, וידע להשתמש באוצרותיה של שפת האגדה והמדרש, אך ותרנותו בשמוש שמות־הנרדפים ובגבוב הפעלים ושמות־התואר לא ידעה

גבול וקצב. גם דרכי מחשבתו והשקפת־עולמו היו רחוקים ממנו, האירו־פאיים. משה ליב ליליענבלום היה האחד, שכתב עברית בלשון בני־אדם, אך שפתו היתה עניה, חסרת כל יופי, ובלתי־נקיה משגיאות גסות בדקדוק וחטאים כבדים לרוח הלשון. בכלל היתה ספרותנו אז חסרה חוש־הסגנון. הציורים היו נושנים, הצבעים מטושטשים והקוים בלתי־מסומנים היטב. והכתוב מדבר על הטובים והמצוינים שבסופרינו אז.

בימים ההם היו לי שני סופרים למורי־דרך, — עד אשר בחרתי לי את דרכי אני, אם טובה היא ואם רעה, — בנוגע לשמוש השפה העברית, שתהא רצויה ונוחה לבטוי המחשבה האנושית. האחד מהם היה אז כבן שלשים, ושמו אליעזר בן־יהודה, עורך „הצבי", המורד היותר גדול במלכותו של הסגנון העברי המקובל, והשני היה אז קרוב לזקנה, ושמו יהודה ליב גורדון, שהיה אז העורך של „המליץ". שניהם, כל אחד על־פי דרכו, סללו מסילה חדשה בנוגע לשמוש השפה העברית והסתגלותה אל דרכי המחשבה החדשה בישראל. וכולנו, הסופרים העברים בזמן הזה, חייבים תודה רבה לרבותינו אלה.

* * *

בשירו „הבאת בכורים" לאד"ם הכהן, שהוא כמעט שירו הראשון, שנדפס לפני ששים שנה, בשנת תרי"ז, כבר ציין יל"ג את התיחסותו הפנימית להשפה העברית:

עֶבֶד לְעִבְרִית אָנֹכִי עַד נֵצַח,
לָהּ כָּל חוּשַׁי בִּי לִצְמִיתוּת מָכַרְתִּי,
אַדְמָתָהּ אֶעֱבוֹד וּבְיָזַע עַל מֵצַח.

את נדרו זה קיים המשורר והסופר. השפה העברית לא היתה לו, כמו שהיתה לרבים מבני־גילו, כעין מעברה, כעין גשר, לעבור עליו אל חוף אחר, אל חיים אחרים. השפה העברית היתה יקרה לו כשהיא לעצמה, מבלי כל תכלית מעשית, מבלי כל כונה זרה. הוא אהב וחקר את השפה לשמה. והוא אמנם עבד אדמתה בזעת אפו לגלות את אוצרותיה הנסתרים, ואת מטמוניה חפש כל ימיו עד יום מותו. בלי אהבה עזה, העוברת כל גבול, שיש בה מעין אהבת האוהב לאהובתו, ובלי קשרי־נפש עמוקים, אין איש כיל"ג, שחוש המעשה והמציאות היה מפותח בו כל־צרכו, מקדיש את כל ימיו ושנותיו עד נשימתו האחרונה לשפה שנחשבה למתה, לשפה שאין מתן־שכרה בצדה. אין השפה מגלה את כל יפיה, מקומותיה הצנועים וכל מחמדיה אלא לאוהבה באמת. ויל"ג לא רק אהב את שפתנו, כי־אם גם עגב עליה.

ויל"ג היה דבק באהבתו להשפה העברית והקדיש לה כל כחותיו, למרות אשר בסתר־נפשו לא חדלו לצלצל חרוזיו אלה:

הוי, מִי יָחוּשׁ עֲתִידוֹת, מִי זֶה יוֹדִיעֵנִי,
אִם לֹא הָאַחֲרוֹן בִּמְשׁוֹרְרֵי צִיּוֹן הִנֵּנִי,
אִם לֹא גַם אַתֶּם—הַקּוֹרְאִים הָאַחֲרוֹנִים?

(משירו „למי אני עמל")

מה נורא הוא להיות האחרון! מה נורא הוא לכתוב בשביל „הקוראים האחרונים", שמספרם היה כל־כך מוגבל!

גיתה אמר פעם אחת לאקרמאן: „אין כדאי הדבר לסופר לטבול עטו בדיו, אם לא ידע מראש, שמספר קוראיו יעלו, לכל הפחות, למיליון נפש".

יל"ג היה טובל את עטו בדמי־לבבו לכתוב בשביל שרידים, יחידים, בשביל „שבלים בודדות".

את יחוסיו של יל"ג להשפה העברית ולהספרות העברית הננו מוצאים במכתביו, שנדפסו לאחר מותו. באחד ממכתביו הראשונים להסופר זק"ן הוא אומר: „ובדבר הזה אוהב באהבה עזה את ידידנו האד"ם, כי לא תפליט (?) עטו משגה קטן בדקדוק הלשון בכל אשר יכתוב, ולא כהמנוח רמא"ג אשר הרחיב פי עטו וילמד את בית בליעתו לבלוע שגיאות גדולות בדקדוק ולא נתקעו לו בגרונו" (אגרות יל"ג, ח"א, צד 16).

על־דבר התרגום העברי של אוריאל אקוסטא הוא אומר: „בצורתו שפה מבולבלת, מדולדלת ומקולקלת, שפת אשכנז לבושה טלאים מבגדי ירושלים... האין בזה חלול לשון הקודש יתר גדול מאשר במסתרי פאריז?" (אגרות יל"ג, צד 66).

„חלול לשון הקודש" — המבטא הזה נותן לנו מפתח לנשמתו העברית של המשורר.

על־דבר השמוש במלות לועזיות הוא אומר באחד ממכתביו, שנכתבו לפני חצי מאה שנה: „סגנון לשונך טוב ויפה... אבל איעצך שלא תלמד קסתך להשפיק בילדי נכרים ובמלות זרות יותר מדאי... למד לשונך דבר יהודית שלא תצטרך למלות לועזיות, כי־אם במקום שאי־אפשר באופן אחר" (שם, צד 93). בעצתו זו יש להשתמש גם כיום.

על־דבר המבקר קובנר הוא כותב: „נוסף לזה אין שפת עבר נקיה שגורה בפי המבקר, ומאמריו מלאים גרמניזמן ושגיאות כנגד חוקי הלשון" (שם, צד 100). ברבות הימים החל למצוא שגיאות הלשון גם בספרי אד"ם הכהן. במכתבו לא"י פאפירנא אומר יל"ג על משורר „שירי שפת קודש": „אמת, כי ידיעתו בשפת עבר ודקדוקה רבה ורחבה, מפני שעסק בה כל ימיו כרומס בחומר וכאשה העוסקת בעיסתה, אע"פ שכל זה לא יצילהו לפעמים משגיאות קטנות בדקדוק ובלשון..." (שם, צד 123). במכתביו להזק"ן, שהיה מדקדק

בטהרת הלשון העברית ומתרעם על המרידה שעשה יל״ג במלכות הסגנון העברי, מתלוצץ זה האחרון ואומר: „בידעי, כי טהר שפתים אתה ובמלות לשון סורסי לא תשתמש, לא ישמעו על פיך. ואני בעניי, הלא ידעת, איש טמא שפתים אנכי, מכל מקצועות שבתורה אנכי מגבב דברים להרחיב לשוני, ומכל הרבנים והפייטנים אנכי לוקח לשונם ואנאם נאום״ (שם, צד 229). הדברים האלה נכתבו בשנת תרל״ה, ובשנת תר״ם מבאר יל״ג את השקפתו על־דבר הרחבת הלשון העברית ושיטתו בזה בדברים ברורים ואמתים: „ראיתי כי אין טוב לפני, כי אם להשליך מעלי את עבותות המליצה המזוקקה ולדבר אל העם הזה בלשון אשר יבינו. אם נדבר רק בלשון הדורות אשר היו מימות משה עד ירמיהו, אז לא נוכל לדבר רק על הדברים והענינים, אשר היו גלויים וידועים בימים ההם; אבל בהעבירנו לפנינו את המעשים אשר נעשו אחרי־כן והנעשים עתה ואשר יעשו אחינו, אז לשוננו נגביר, נרחיב את גבולה ויריעותיה נטה לא נחשוך. נתן את טהרת השפה כפר נפש הרחבת השפה. ככה יעשו בשפתם כל העמים החיים והגדלים, אשר לא נשארו ילדים עד זקנה ושיבה ולא נהפכו בילדותם לחנוטים ומתי־עולם, וככה עשו גם אבותינו הראשונים בכל דור ודור. צא וראה, כי לא כשפת משה וישעיה שפת עזרא ודניאל ובעלי המשנה, ולא כשפתם שפת בעלי התלמוד וחכמי הדורות אחריהם, אשר קראו לה שפת בעלי אסופות. טהרת הלשון תנתן כפר נפש הרחבת הלשון, ואם לא — וחטאנו לשפתנו כל הימים. אך למותר להגיד, כי בדברי אלה לא אצדיק מעשי הסופרים „אשר עשו להם ידיהם חטא״, כדבריך, ויעברו חוקות השפה ויחבלו רוחה את שפת הקודש ובלעגי השפה ידברו...״ (שם, צד 284).

ובשנת תרמ״ג עושה יל״ג עוד פסיעה אחת הלאה על דרך הרחבת הלשון. במכתבו לא. בן־יהודה הוא אומר: „ובכלל, בבואנו להרחיב השפה ולחיותה אין לנו להחמיר כל־כך ולגבב עלינו אסורים וחומרות; ומה בכך אם איזה תמונות חיצוניות או אופני הדבור נקח מלשונות אחרות, אם מושגם מובן לכל קורא ורוח השפה העברית בם; כי אם הבדל נבדיל את כל התמונות הנכריות אשר הושיבו בחצרות שפת קדשנו, כי אז, דרך משל, נבוא לחלוק על סימני הטעמים, ששאלנו מלשונות אירופה, ונקבע תחתיהם פסקי הטעמים, שמשתמשים בבתי־כנסיות בשעת קריאת התורה... ואחרינו יבואו עוד מחמירים אחרים וישובו לדורות שקדמו לבעלי הנקוד והטעמים ויאמרו שצריך לכתוב בלה״ק גם בלי אלה סימני הקריאה והניגון כתיבה תמה כמו שסת״ם נכתבים, הלזה תקראו הרחבת השפה ותחית לשון עמנו?״ (שם, חלק ב׳, צד 43). בזכות פשטות הלשון העברית מצדד יל״ג עוד בשנת תרכ״ז. במכתבו לשאצקים, בעל „המפתח״, הוא אומר: „לא אכחד, כי סגנון לשונך הוא כסגנון בעלי האסופות והמליצים בימים הקדמונים... ולא ינעם לחיך קוראים משכילים בימינו אלה, האוהבים סגנון פשוט וקל, בלא אריכות לשון ובלא פרחים ומעשי צעצועים״. יל״ג מתנגד לחדושים בשפה במקום שאין צורך. במכתבו להסופר מבש״ן הוא אומר: „ואולם לדעתי אין לרדוף אחרי מבטאים

חדשים במקום שנמצאו מבטאים ישנים, שכבר נתקבלו בין הסופרים, והקוראים הולכים לתומם ומבינים אותם היטב". את התנגדותו לניבים ומבטאים, שאין בהם תוכן ברור, מביע יל"ג באחד ממכתביו להמשורר מ. דוליצקי: „עוד צעיר לימים אתה וימים יבואו ויורוך להנפה את דבריך בנפת אמת, לזרות כל פסולת מן הסולת, ושיהיו כל מליך ומבטאיך נאמרים במנין, שלא יהיה בהם דבר אחד שאין בו ענין. כן המה השירים אשר אהבתי והמליצות אשר כתבתי, אבל אני ידעתי, כי מאניני דעת אני, וגם אני לא עמדתי על זה רק אחר נסיון אָרוך".

ובראות יל"ג בשנות חייו האחרונות, כי השפה העברית הולכת ומתנוולת בידי סופרים שלא שמשו כל צרכם, בידי סופרים נעדרי חוש־הלשון, המזלזלים בכבודה ובערכה, שר את שירו:

עוֹד שָׂרְדָה הָאַחַת — הַשָּׂפָה הָעִבְרִיָּה,
„בַּחֲיוֹת הַשָּׂפָה יָשׁוּב גַּם עַמָּהּ לִתְחִיָּה!"
מָה אָהַבְתִּי שִׂיחָתָהּ, הָגוֹת בָּהּ, סַלְסְלֶהָ;
לְמִקְדָּשׁ הָיְתָה לִי, כִּפְנֵי אֱלֹהִים פָּנֶיהָ.
עַתָּה הַמִּקְדָּשׁ יֵשַׁם, כֹּהֲנָיו נֶאֱסָפוּ,
וּפְנֵי אֵלִי זֶה קוֹרֵי עַכָּבִישׁ חָפוּ.

(משירו „מחלת הזכרון", ספר חמישי)

יְחוּסוֹ שֶׁל יְהוּדָה לֵיבּ גּוֹרְדוֹן אֶל הַסִּפְרוּת הָעִבְרִית

יחוסיו של יהודה ליב גורדון אל הספרות בכלל ואל הספרות העברית בפרט החלו בשנות נעוריו, אשר למד וקרא בהן הרבה. היחוסים האלה היו פנימיים ונפשיים.

בהיות יל"ג כבן עשרים כבר עמד תחת השפעתם של המשוררים היותר ידועים בימים ההם: אד"ם הכהן ובנו מיכ"ל. זה האחרון היה ידיד־נעוריו של גורדון, ועל־ידי המשורר־הבן התקרב גם אל אביו, „הכהן הגדול במקדש הספרות".

המשורר־האב היה לו, לגורדון, למופת בשפתו וסגנונו העברי, והמשורר־הבן היה לו למופת ברוח־שירתו ובאהבתו אל כתבי־הקודש וחזיונותיהם. את השפעתו העמוקה של מיכ"ל על נפשו של גורדון הננו מכירים בשירו של זה האחרון, הנקרא בשם „ערבי הנחל וההדסים", — היא הקינה, אשר נשא על מות מיכ"ל, בהיותו בן עשרים וארבע שנים.

בהיות יל"ג כבן עשרים וחמש כבר הכין לדפוס את שירו הגדול „אהבת דוד ומיכל". את ראשית „בכוריו" הקדיש לאד"ם הכהן. אולם ברבות הימים החל להתרחק מעט מעט מעל משורר־המופת שלו, מעל בעל „האמת והאמונה" ו„שירי שפת קודש".

גורדון, שהיה בשנות־נעוריו אחד המעריצים הנלהבים של שירת אד"ם הכהן וסגנונו העברי, כותב לאברהם יעקב פאפירנא (שעסק בימים ההם בבקורת הספרות העברית) בשנת תרכ"ו, כתשע שנים אחרי צאת הספר „אהבת דוד ומיכל" מדפוס, על־אדות מורהו ומדריכו בשיר ומליצה כדברים האלה: „איננו משורר אמתי, בעבור חושו היבש כעץ. כותב הוא (אד"ם) את שיריו בהשכל ובעיון דק, אבל לא ברגש ובהתפעלות; דבריו יוצאים מן הראש ולא מן הלב... הכלי היותר פועל בשיר הוא הלב וההרגשה, וזה אין לו" (אגרות יל"ג, ח"א, צד 132).

התלמיד נצח את הרב. תורתו החמורה של אד"ם במלאכת השיר ובשמושה של השפה העברית, — התורה, אשר יל"ג קבלה מתחילה באהבה ורצון, — תורה זו היתה לו אחרי־כן צרה, מוגבלה ויבשה יותר מדי. לא בפעם אחת בעט יל"ג בתורתו של „הכהן הגדול", כי קשה לשכוח ישנות מללמוד דברים חדשים. מעט־מעט סלל לו יל"ג מסילה חדשה בשירה העברית וכבש לו את דרכו המיוחדה בסגנון העברי.

בשנים הראשונות לעבודתו של יל"ג בשדה השירה העברית היה שם תמיד לנגד עיניו את משפטו הקשה של אד"ם הכהן ואת משפטם של זקני המשכילים העברים בווילנה. אחרי כל שיר ושיר, שכתב יל"ג בשנים הראשונות, היתה מתעוררת בקרבו לראשונה השאלה: מה יאמר אד"ם על שיר כזה, — היצא נקי וזך מלפניו? יל"ג מעיד על עצמו עדות זו, באמרו באחד ממכתביו: „מיום החילותי להבין בספרים לא מצאתי בין משוררי שפת קודש החיים בארצנו נעלה ויפה ממנו; ומדי צאתי להתהלך ביער הלבנון נעם דבשו לחכי ואתעמל גם אני לעשות כמתכונתו".

אולם מעט־מעט שחרר יל"ג את בת־שירתו מעולה הקשה; לאט־לאט התרגל לדוש בעקביו את הגזירות והחומרות בדיני שוא־נע ושוא־נח, שמצא לפניו בה„שלחן־ערוך" הפיוטי של רבו ומורו אד"ם הכהן. כל אשר הרבה להגות בספרי עם ועם וכל אשר הוסיף להתפתח ולהשתלם בדרכי השירה העברית והמחשבה האנושית, בה במדה מצא את אישיותו הפיוטית והספרותית הוא. ומעתה לא שאל עוד, בכתבו שיר חדש, מה יאמר אד"ם הכהן על פרי רוחו, — מעתה היה לו העיקר משפטו, טעמו, הרגשתו וחוות־דעתו הוא.

בשנת תרל"ח כותב יל"ג אל הזק"ן כדברים האלה: „אין מבקר כמחבר בעצמו; וזה הדבר אשר יעשה: אחרי העלותו את מורשי לבו על הספר בדיו, יעלים עיניו ויסיח דעתו ממנו לימים אחדים, ואז ישוב לקרוא בו כקורא זר הבא מן החוץ, ויתקן אשר יתקן; וכן יעשה פעמים שלש. כזה עשיתי בנפשי בשבתי בערי השדה ומבינים בשיר ומשכילים על דבר אין עמדי; ואהיה בעצמי המחבר והקורא והמבקר".

הדברים המובאים נכתבו לפני ארבעים שנה. אילו נשמעו דברים כאלה ביום מפי סופר מובהק, היינו רואים בהם תמימות יתרה, דברים המובנים

מאליהם, שאין כל צורך להטעימם. בימינו כל סופר, הראוי לשם זה, הוא הוא המבקר את פרי רוחו ומלפניו משפטו יצא. משפטו זה הוא בית־הדין העליון בנוגע ליצירתו הספרותית. העמידה ברשות עצמו הוא התנאי הראשון וההכרחי לכל סופר, לכל משורר יוצר, שאיננו בעל־מלאכה ספרותי פשוט. כל יצירה רוחנית גוררת אחריה, מדעת ושלא מדעת, את הבקורת הפנימית של היוצר. בקורת כזו היא היא היצירה במדרגתה היותר גבוהה. כל יוצר בונה את עולמותיו ומחריבם, מחריבם, מתקנם ובונה אותם עוד הפעם. הוא הוא הבונה והוא הוא המקעקע את הבירה, שבנה בעצמו.

אולם לפני ארבעים־חמשים שנה, ומה גם בשנות־נעוריו של יל״ג, היו הסופרים והמשוררים העברים תלואים ביצירותיהם בדעת אחרים, — אחרים, הגבוהים מעליהם באמת, או שהאמינו בטעות, כי גבוהים הם. אז היה דור של „הסכמות" ו„סמיכות", דור של בני־סמכא ושל „כהנים גדולים במקדש הספרות". פרחי הכהונה לא ערבו את לבם לצאת ב„שער בת רבים", אם לא סמכו עליהם את ידיהם זקני הדור וגדולי הכהונה. גם יל״ג, אשר מעולם לא היה מוג־לב ספרותי ואשר בראשית צעדיו על שדה השירה העברית כבר נראו בו סימני בגרות וגדלות, — גם „גור־אריה" זה לא העיז פניו להוציא לאור את שירו הראשון, מבלי אשר יקטיר קטרתו לאד"ם הכהן ומבלי אשר יקבל ממנו סמיכתו והסכמתו. על כן הננו רואים בהדברים הפשוטים של יל״ג, „אין מבקר כמחבר עצמו", את פריקת עולו הספרותי ואת השתחררותו הגמורה מההשפעה של משכילי ווילנה, חכמיה ומשורריה, אשר מבית מדרשם יצא.

ואחרי אשר הבקורת הפנימית של הסופר היתה ליל״ג לאמת־המדה ביצירותיו, חדל להיות מפחד מפני הבקורת של אחרים. באחד ממכתביו ליצחק יעקב ווייסברג הוא אומר: „...הפיות האנשים נחסום או מפני הבקורת נסתר? ואדם כשהוא נעשה מחבר ויצא לשוק וספרו בידו, הרי הוא כעולה לגרדום ונעשה כמיצר שהחזיקו בו רבים וכקרקע עולם שהכל דשים בה".

* * *

יחוסו של גורדון אל הספרות העברית היה על־פי רוב כיחוסו של בן יחיד, אוהב ואהוב, אל אמו הזקנה והחולה, אשר לא יאמין עוד בחייה. הוא בעצמו מביא כל קרבן ועושה כל דבר להציל את שארית חייה ולהקימה על רגליה, אך בסתר־נפשו הוא מסופק מאד, אם כל זה יועיל. ביחוסו זה יש גם מעין התיחסותו של רב־חובל אל ספינתו המטורפת בים. אין רב־החובל מאמין בהצלתה של אניתו, אשר הפקד עליה; הוא רואה בעיניו, כי גלי הים העזים יבלעוה ויורידוה לתהום רבה, אך אין הוא זז ממקום הסכנה, לא יחיש מפלט לו. הכל נמלטים על נפשם, ורק הוא, רב־החובל, יורד מצולה יחד עם האניה, אשר לה הקדיש רוב שנותיו וכל כחותיו וכשרונותיו. וכל זמן שיש

צל של תקוה להצלה פורתא יחגור את שארית כחותיו ללחום עם המים הזידונים.

באחד ממכתביו, משנת תר"ם, להזק"ן כותב יל"ג: „אבל אם לא השחוק אהיה בעיניך בשמעך אותי מספר חלום נעורינו ומדבר בשפת עבר, כאילו היה דבר שיש בו ממש וחפץ בימים האלה! ואם לא השחוק תהיה גם אתה בעיני איש מן החוץ, לו ראה אותך במכתבך זה האחרון אומר אלי: „חזק ואמץ למען אהבתך לשפת קדשנו... ולמען ספר דברי ימיה אשר ככוכב יאיר שמך בקרבו..." — צדיק תמים! אף אמנם תחיה אמונתך, כי יהיו דברי הימים לשפתנו ולא דברי הלילות, לילות עמל, אשר אין להם שחר?!... איה איפה הם העתידים לכתוב את דברי הימים ההמה ולנטוע שמים חדשים וכוכבים חדשים אלה בתוכם? בנך או בני או אולי יעקב נכדנו ויוצאי חלציו? האינך רואה אנה אנחנו עולים ואת אשר יקרה לעמנו באחרית הימים?" — חזות קשה, שנאמרה, כדרכו של יל"ג, המתלוצץ תמיד, מתוך שחוק מר, מתוך „הלגלוג שלפני התליה". מעין דברים מרים כאלה מתמלטים מעטו של יל"ג באותה שנה עצמה, במכתב אחר, שבו הוא אומר: „עבודתי בשפת עבר וכל כבוד ספרות ישראל החדשה כולה הוא הבל נדף וענין רע וכל יקרה מוטל בספק ספיקא, ומה יתן ומה יוסיף אם הרביתי לחרוז לשור ולחמור ועיני יראו, כי אין יודע ואין מכיר את פעולתי. שירי וזמרותי המה רק בקריאת הגבר, וכל חכמת ישראל היא כבינת השכוי, אשר ישמעוה וימצאו בה חפץ רק האכרים יושבי הכפרים, האני איחל בעד פעולותי אלה לתהלה ולשכר אחרי מותי, אני הגבר אשר כמעט נשכחתי כמת מלב בעודני חי?" (אגרות יל"ג, ח"א, צד 277).

והיחס של יאוש, ולפעמים גם של גועל־נפש, אל הספרות העברית, ביחוד העתונית, אשר בימיו, הולך ומתגבר בקרבו. בשנת תרמ"א כותב יל"ג: „קיבתה של ספרות ישראל בקיבת בת־היענה, הכל מוכן לסעודה, הכל אפילו זכוכית". ובשנת תרמ"ד הוא כותב לווייסברג: „כי כל כתבי העתים לבני ישראל היו לי לזרא ותדבק ידי אל העט ונפשי עיפה לכותבים... ואני — אבדה האמונה מלבי בקהל הקוראים מבני ישראל ונואשתי מהם ומהמונם! אם אנשים חסרי־לב ונלעגי־לשון כרודקינזון יוכלו להיות למו"ל ולמצוא להם קהל קוראים, אם חנף ומרע כצדרבוים יוכל להוליך את העם שולל בתעתועיו עשרות שנים... אם... מה ההמון הזה כי נפקדנו וכי נשית אליו לבנו?!"

עם כל זה התיחס יל"ג, שהיה מטבעו אדם קשה כארז, בחבה ידועה, ולפעמים גם באהבה, אל הסופרים הצעירים המתחילים, אם הכיר בהם סימן ברכה לספרותנו. במכתבו האחרון שהבאתי הוא אומר: „אני בהשפטי עם סופרינו החדשים, חומל אנכי על מיטב הצאן הזה ולא אדקדק עמם כחוט השערה, ואם נמצא בהם מעט ברכה או דבר טוב אחד, צר לי להדיחם משאתם ולרפות ידיהם, באמרי, אולי יקחו מוסר והטיבו דרכיהם ומעלליהם והביאו באחריתם

תועלת לספרותנו, כי אם נרדוף באף ונשמידם מי יקום לנו בין הסופרים בדור יתום זה?" — המבטא „מיטב הצאן", בנוגע להסופרים הצעירים, אופיי הוא ליל"ג, שחשב את עצמו לתיש זקן בעדר זה.

יל"ג היה מזהיר את בעלי הכשרונות הצעירים, אשר חשקה נפשם לעבוד בספרות העברית, כי יבחרו להם עבודה אחרת, תהיה מה שתהיה, למחיתם, ולא יסמכו על ספרותנו התלויה בנס. העבודה בספרות העברית צריכה להיות, לפי דעת יל"ג, עבודת־נדבה, עבודת־הקודש, מבלי צפות לשכר.

במכתבו לנחום סוקולוב הוא כותב: „ירא אנכי אותו (דוד פרישמאן) פן ירום לבו בנצר עמו ומעשי ידיו ועשה את עם הסופרים לו למטה לחם והוא משענת קנה רצוץ, ובהשענו עליו ירוץ ובא בכפו ונקבה, והיתה חס־ושלום אחריתו כאחרית כל סופרי ישראל אודרי יומם" (אגרות יל"ג, ח"ב, צד 128).

זו היתה לו בכיה לדורות. במכתביו וגם בשיריו לא חדל גורדון להתאונן ולבכות על גורלו של הסופר העברי, וביחוד על דלותו החמרית.

באחד משיריו, אשר כתב בשנות חייו האחרונות, מתאונן המשורר על בי:

בָּעַמִּים אִישׁ מוֹשֵׁךְ בְּשֵׁבֶט סוֹפֵר
הוֹן בֵּיתוֹ לַאֲלָפִים וּלְרִבְאוֹת סוֹפֵר;
וּבְיִשְׂרָאֵל אִישׁ סוֹפֵר מוֹשֵׁךְ הַשָּׁבֶט
כָּל יָמָיו הוּא יַעֲבוֹר תַּחַת הַשָּׁבֶט.

(משירו „הכל תלוי במזל") *).

במשוררים מתוך רעב, צער ועוני לא האמין יל"ג מעולם. על עצמו הוא מעיד:

רוּחִי מֵעוֹלָם לֹא קָם בִּי וַיְשׁוֹרֵר,
מִבְּלִי קוֹל דּוֹפֵק מֵנִיעַ וּמְעוֹרֵר,
מִבְּלִי רַחֲבַת לֵב וּמְנוּחָה נְעִימָה.

(משירו „אתפש רוחי")

ובזה מעיד המשורר על עצמו, כי שירתו יותר משהיתה נובעת מאליה, ממעמקי נפשו וממקורה הפנימי, היתה צריכה למעוררים ולקול דופק מבחוץ. על־כל־פנים היתה זאת בשנות חייו האחרונות.

התיחסותו של יל"ג ליצירתו הפנימית היתה תמיד אמתית. מעולם לא כזב לנפשו. בשעה אשר החל להרגיש, כי השכינה מסתלקת מעליו, שר את התרוזים המצוינים:

*) על שאלתו „והשירה מאין תמצא" הוא עונה: „בבטן המלאה ובאח המבוערת".

לֹא בֶן־בַּיִת בְּסוֹד אֱלוֹהַּ הִנְנִי,
אֲשֶׁר טֶרֶם אֶקְרָא אֵלָיו יַעֲנֵנִי,
וּבְכָל עֵת אֶחְפּוֹץ אָבוֹא אֶל הַקּוֹדֶשׁ.
כִּי אִם כֶּעָנִי שֶׁאֵינֶנּוּ בָטוּחַ
אִם הַפֶּתַח לְפָנָיו סָגוּר אוֹ פָּתוּחַ,
בְּבוֹאוֹ לְבַקֵּשׁ פְּרוּטָה בְּיוֹם רֹאשׁ־חוֹדֶשׁ.

(משירו „אתפש רוחי")

כמה אמת מרה בודויו הפנימי הזה!

את השקפתו העצובה, המלאה יאוש לאומי, על ספרותנו הביע יל"ג בחרוזיו הנפלאים האלה:

כִּי מֶה כָּל עַמֵּנוּ וּמֶה סִפְרָתוֹ?
חָלָל גָּדוֹל. עֲנָק שׁוֹכֵב לְמַעֲצֵבָה;
כָּל הָאָרֶץ כֻּלָּהּ מְקוֹם קְבוּרָתוֹ,
וּסְפָרָיו — הַכְּתוֹבֶת עַל הַמַּצֵּבָה!!

(משירו „לנשמת עושה השחר")

שִׂרְטוּטִים

(לצורתו הרוחנית של יהודה ליב גורדון)

א.

המשורר יהודה ליב גורדון הוא היחיד והמיוחד בין הסופרים והמשוררים העברים של התקופה האחרונה, אשר זכה, כי כל אשר יצא מעטו, בין בשיר ובין בפרוזה, בזמן מן הזמנים, ולא נדפס בחייו, נדפס תיכף לאחר מותו. בשטף הלשון אמרתי „זכה", אבל באמת אין זה זכות לסופר ומשורר ממעלתו של יל"ג, אם ידפיסו בקובץ מיוחד את כל אשר יצא מעטו.

לפני מונחים „שיירי השירים" של יהודה ליב גורדון, כרך ראשון ושני, והנני קורא וקורא בהם, — כי השפה שפת יל"ג ונוחה היא לקריאה, וגם העוקצים החדים שבה נבלעים בנעימה, ואני מבקש שרטוטים חדשים בצורתו הפיוטית של המשורר, אשר לא ידעתי עד עתה; אולם לשוא עמלי. אין. צורתו הפיוטית של גורדון כבר טבועה היא בכל תגיה, קויה ושרטוטיה בארבעת הספרים הראשונים של „כל שיריו". שני הספרים האחרונים, שיצאו לאחר מותו והמונחים עתה לפני, יכולים רק לטשטש את צורת המשורר הידוע

לנו מכבר. שני הספרים האלה מראים לנו את בת־שירתו בפרק השנים, שעוד לא צמחו כנפיה החזקות, והיא עדיין מנתרת על הארץ, ובפרק השנים, שכבר נשרו נוצות כנפיה מחמת זקנה שקפצה עליה בלא עתה. כי יודעים אָנו משוררים בספרות־העולם, שבהיותם יותר מששים וגם משבעים כתבו את מיטב שיריהם.

אחרי כל אלה הנני קורא ב„שיירי השירים" בעונג רב, וקשה לי להניחם מידי. קשה לי להניחם מידי, יען כי זה כבר לא קראתי בשפת עבר שירים, שאין אני צריך לקמט את מצחי ולהוגיע את מוחי בהבנת המלים הקשות, הציורים המוזרים והתמונות המשונות. שירי יל"ג, גם החלשים שבהם, כתובים בשפת־עבר, כפי שהיא מסורה לנו מדור דור וכפי שהתפתחה והסתעפה לפי רוחה ותכונתה הטבעית. שפתו איננה המצאתו, כמו שאנו מוצאים אצל רבים מהמשוררים החדשים, שממציאים להם שפה. הנני מבקש את הקורא להבדיל בין המצאה ובין יצירה. אני אומר, כי רבים ממשוררינו הצעירים ממציאים להם שפה עברית מחסרון ידיעתם את השפה הלאומית המסורה לנו. שפתו של יל"ג עשירה היא ביצירות חדשות, והיצירות הן אורגניות ונובעות ממקורה הראשון, על־כן יש לה טעם מיוחד וחן מיוחד. בקרב משוררינו החדשים תמצאו כאלה, שאינם יודעים לכתוב שתים שלש שורות פרוזה כהוגן, בשפה המובנה לרבים. סבת הדבר, כי בסגנון פרוזי אי־אפשר להשתמש בהמצאות מרובות ותכופות, והמה לא הרגילו את לשונם לדבר בשפת בני אדם, כלומר בסגנון אורגני. שפתו הפיוטית של יל"ג קרובה במקומות רבים לפרוזה מצויה, וזו מעלתה. אחד ממבקריהם הגדולים אומר: „איזהו סגנון־פרוזי מצוין, זהו הקרוב לשירה, ואיזהו סגנון־שירי מצוין, זהו הקרוב לפרוזה". יל"ג אינו רודף בכוונה אחרי מלים משונות להביע על־ידן את רגשותיו ורעיונותיו, כי הוא מוצא תמיד את המלים היותר פשוטות והיותר מצויות. שופנהויער אומר: איזהו סגנון טוב, זהו המביע במלים מצויות רעיונות בלתי מצוים, ואיזהו סגנון רע, זהו המביע במלים בלתי מצויות רעיונות מצוים.

קשה לי להניח מידי את „שיירי־השירים" של יל"ג למרות השירה הרפויה והחלושה שבהם, למרות דלות המחשבה ועניות התמונות שבהם, — עוד בגלל זה, שאני מוצא בהם מחזות ושברי מחזות מחיינו בגולה. כשהנני קורא את „שיירי־השירים" של יל"ג, הנני קורא גם את ספר חיינו עם דפיו המקוטעים וכתבו המטושטש. הסגנון הוא עברי, האנחות — אנחות העם, והסטירה — סטירת הגלות המרה. עוד זאת, ב„שיירי־השירים" הנני מוצא חומר רב לתולדותיו של המשורר. הביוגרפיה היותר אמתית של הסופר שמורה וגנוזה תמיד בספריו ומכתביו. האטיקה הספרותית עוסקת זה כבר בפתרון השאלה: אם יש לנו הרשות להדפיס את מכתבי הסופר לאחר מותו, — אותם המכתבים, שלא הועידם לדפוס ואשר כתבם תחת השפעת הרגע, — אותם המכתבים, אשר אלו היה חי כותבם, אז בודאי היה מתנגד להדפסתם. יש אומרים: אחרי שמת הסופר, כבר היה לקנין הרבים, וכל אשר יצא מעטו קנין הרבים הוא; ואם יש במכתביו, אף אם לא הועידם לדפוס, דברים,

היכולים לבאר לנו את תכונתו או את תכונת בני דורו, אז לא לבד רשות, כי־אם גם חובה היא להדפיסם. ויש אומרים: אין לנו כל רשות וכל זכות להדפיס דברי סופר, שלא היתה במחשבתו להדפיסם, וכל העושה כזאת הוא פורץ גדר המוסר הספרותי ומחלל את קדשן של זכיות האדם, באשר הוא אדם, כלומר, תכלית בפני עצמו, שלא נוצר בשבילנו, כי אם בשבילו. על־כן מניח אני פה את השאלה, אם חטאו או לא חטאו נגד המוסר הספרותי בזה, שהדפיסו אחרי מות יל"ג רבים ממכתביו, אשר אלו היה חי, בודאי היה אוסר בכל תוקף את פרסומם ברבים. אבל אין כל ספק, שנתנה לנו הרשות לחטוט בשיריו של המשורר, שנדפסו אחרי מותו, ולבקש בהם חומר לתולדותיו, — הנני מרחיב את גבולות המובן של המלה הזאת, — ולתאור הכרקטריסטיקה שלו.

זה יותר מעשר שנים עברו אחרי מות יל"ג ולא לבד שלא הדפיסו עד היום את תולדותיו, הקשורות ואחוזות בתולדות השכלת היהודים ברוסיה (מלבד קונטרס קטן, שהדפיס הסופר מר י. י. ווייסברג, מקיוב, תיכף אחרי מות המשורר. הקונטרס מחזיק איזו רשימות, בלתי מעובדות ובלתי נחקרות ומבוררות, מתולדות המשורר, והספד, שיצא מלב מעריץ נלהב), כי־אם גם לא השתדלו לאסוף וללקוט את החומר הדרוש לתולדותיו. מעריציו של המשורר הראו את כחם וגבורתם לכנות את מבקריו בשם „כלבים", יען כי לא יכלו לוותר על המליצה המתבקשת מאליה, בהיות שמו של המשורר יהודה ליב, „כלב חי המתנפל על ארי מת", אבל אף אחד מהם לא הטריח את עצמו לאסוף את החומר הדרוש לתולדותיו ולהכרקטריסטיקה של המשורר והסופר יל"ג.

בשנות נעורי הייתי גם אני אחד ממעריצי בת שירתו של יל"ג. אולם בשנים האחרונות נצחתני בי הערצה זו. תביעותי עתה מהמשורר הן יותר גדולות ויותר גבוהות מאשר היו לפנים; אבל עד היום לא חדלתי מלהוקיר ומלכבד בכל לבבי את המנוח, שהיה אחד הסופרים היותר גדולים והיותר מצוינים בספרותנו החדשה, ואשר השפיע במדה לא מועטה על הסופרים העברים במה שנוגע להסגנון העברי. הנני אומר רק בנוגע להסגנון העברי, יען כי דעות והשקפות מקוריות, מיוחדות ומסוימות, שחפץ להרחיבן ברבים, לא היו לו, לא בנוגע ליהדות, לא בנוגע להספרות ולא בנוגע להאמנות. המחשבה העיקרית, השולטת בכל אשר כתב, היא: הרבנות הזיקה ליהדות והסבה רעות רבות בכל מקצעות חיינו, והיהודים צריכים לקנות השכלה כללית, אך בל יעזבו גם את תורת ישראל. דעותיו ומחשבותיו של יל"ג היו של משכיל־עברי בדורו מהטפוס הבינוני, אלא שהוא חונן בשפה נמרצה ובכשרון כביר להגשים בתמונות חיות את אשר הגה והרגיש. ובתור בעל כשרון גדול, שהיו לו ידיעות רבות ורחבות בספרותנו העתיקה והחדשה, וגם בספרויות העמים, בתור אחד הבונים והמרחיבים את הספרות העברית החדשה ולשוננו הלאומית, ראוי הוא לתפוס מקום חשוב בקורות יהודי רוסיה של המאה התשע־עשרה.

* * *

בספר החמישי והששי של שירי יל"ג אין אנו יכולים, כאמור, למצוא

שרטוטים חדשים בצורתו הפיוטית, אבל השירים, הנמצאים בספריו אלה, יכולים להיות בידינו מפתח נאמן לפתיחת מכונת־נפשו. בהשיר „שרש נשמתי“ שואל המשורר בעצמו:

אֱלֹהַי, הַנְּשָׁמָה שֶׁבִּי נָפַחְתָּ
מֵאַיִן לָקַחְתָּ?

שאלה זו לא נשאלה למען יופי המליצה. נפשו של המשורר היתה מלאה כל ימי חייה פצעים וקרעים, ספקות ויאושים, ובחקרו לדעת את שרשה, את ראש פצעיה, קרא:

כָּאֹב תִּכְאַב תָּמִיד נִשְׁמָתִי
— — — — — — —

ופרי הכאב הזה המה רוב שיריו, גם אלה, או אולי דוקא אלה, שבהם הוא שופך לעגו המר על מאשרי האומה וארחות חייה. מלכות היופי היתה זרה לו, — כאשר היא זרה לרבים ממשוררינו הצעירים, אף כי המלה „יופי“ לא תסור מעל שפתותיהם, — תקותו לתחית האומה על אדמת אבותיה לא היתה חזקה בלבו; צער־העולם והבריאה, יסורי האהבה ודכדוכי הנפש היחידה והבודדה לא ידע; על־כן לא מליצה בפיו, באמרו: „לא משורר, כי אם מקונן אנכי“. הוא היה המקונן היותר גדול של האומה העברית בדורות האחרונים. שירתו של יל"ג היתה סיומה, חתימתה של תקופה; שירתו היתה היורשת הרוחנית של „הבכיה לדורות“; ואמת פסיכולוגית היא בפיו בשוררו:

אֵין זֶה כִּי נִשְׁמָתִי כְּבָר הָיְתָה לְעוֹלָמִים
בְּשֶׁכְּבָר הַיָּמִים
וּמְלֵאָה חֲבָרוֹת פֶּצַע וּמְדוּכָּאָה
אֶל קִרְבִּי בָּאָה.

ב„שירי השירים“ יש, כאשר אמרתי, חומר לתולדות יל"ג. החומר הזה אינו מאותו המין, שגיטה הטביע לו שם מיוחד, „מליצה ואמת“ (דיכטונג אונד וואהרהייט), אבל הוא כולל בקרבו דברים כהויתם. רק הוספה קצרה: כהויתו המיוחדת של המשורר. כלומר: גורדון לא שנה את הוית הדברים, בדברי ימי חייו הכתוב מדבר, בכוונה מיוחדה, למען תת להם צורה פיוטית. הוא לא הקריב את האמת, — כמובן, האמת שלו, — על מזבח המליצה. אבל הוא רואה את התהוות הדברים בעולמו בראיתו המיוחדת, והוא רואה הכל מצד אחד. בשירו „בצאתי מטעלז“ הוא מספר פרק נכבד מחייו. והספור פשוט מאד. ולא לבד שאין בו „תפארת המליצה“, כי גם לא נזהר לדבר בלשון נקיה. הגסות הבריאה, אם הורשה להשתמש בבטוי זה, שהיתה חותם תכניתו של המשורר, מבצבצת מכל שורה בשיר האמור:

שֵׁשׁ שָׁנִים אֶת אַחַי בְּתָם־לֵב עָבַדְתִּי

— — — — — — — —

לָשׁוֹן וָסֵפֶר לִבְנֵיהֶם לִמַּדְתִּי
וְכִיתִי לִבָּם, אֹרַח עוֹלָם לַהֲבִינָם
עַל נִקְיוֹן גֵּוָם וּבְשָׂרָם שָׁקַדְתִּי
סֵרַקְתִּי פֵאוֹתֵיהֶם, הוֹצֵאתִי הַכִּנָּם
צֹאַת בֵּית רַבָּם מֵעֲלֵיהֶם הוֹרַדְתִּי
רָחַצְתִּי חֶלְאָתָם, רִפֵּאתִי שְׁחִינָם,
בֵּית סֵפֶר לִנְעָרוֹת לָמוֹ יִסַּדְתִּי.

— — — — — — — —

בִּשְׁנַת בַּצֹּרֶת גַּם אֲנִי נִפְקַדְתִּי
לִהְיוֹת לִמְזֵי רָעָב סִתְרָם וּמָגִנָּם

וכן הולך המשורר ומונה את כל הטובות והחסדים, שעשה לבני טלז. והמה היו כפויי טובה, וישימוהו „למקטרג ולמשטין". והמשורר מספר את כל הרעות, אשר סבל מידם חלף הטובות, אשר גמל עליהם. ובקצפו שלח המשורר רסן לשונו ומשתמש במלים, שאין מקומם בדפוס. מעלות רבות וטובות היו לעצמו של יל"ג, אך הצניעות של הבטוי בודאי לא ממעלותיו היא.

הביוגרף הבא של יל"ג צריך יהיה להשתמש בהשיר „בצאתי מטלז" כמו שמשתמשים בתעודה מאושרה ומקוימה, שאין להטיל בה ספק. המשורר המנוח היה איש אמת, ולא הפריז מעולם בשבחי עצמו לא בפה ולא בכתב. להפך: לפעמים, כשתקף עליו רוח הלצון, היה ממעט את דמותו בעיני הבריות והיה מוצא בזה קורת רוח ונהנה הנאה משונה, אם אך עלתה בידו ההלצה כל צרכה. אולם, למען האמת, עלי להעיר, כי כל הטובות, אשר עשה יל"ג לבני־טילז, וכן לשאר הבריות, — והוא היה עושה טובות לפי מדת יכלתו ותכונתו, — לא היה בהן מנדיבות הרוח ואצילות הנפש. יש גדלות מיוחדה ורוחב־לב בנתינה ובגמילות־חסדים וטובות, שהנהנה מהם נהנה כפלים והוא מכיר את גדלותו של הנותן והגומל. גדלות זו היתה זרה להמשורר. אבל יש נתינה אחרת, שיש בה מעין השלכה ושלילה, והמקבלים אותה בוזים להיד הנותנת. יל"ג, בימי היותו מורה בבתי־הספר הממשלה ובימי היותו מזכיר לחברת מפיצי ההשכלה, לא רצה מעולם להיות תוכן רוחות האנשים, שהיו צריכים לעזרתו או להסכמתו. הוא נהג אתם קשות, יען שהאמין תמיד, שאתו הצדק ולו המשפט להכריח את דעת האחרים. בעבותות אהבה ובחבלי חן לא ידע למשוך אליו את לבות האנשים, בפרט אלה, שהיו צריכים לעזרתו.

יל"ג חקר לדעת לא רק את שורש נשמתו, כי־אם גם את שרשה של נשמת־נשמתו: את שורש שירתו. המשורר אומר:

רוּחִי מֵעוֹלָם לֹא קָם בִּי וַיְשׁוֹרֵר
מִבְּלִי קוֹל דּוֹפֵק מֵנִיעַ וּמְעוֹרֵר,
מִבְּלִי רַחֲבַת לֵב וּמְנוּחָה נְעִימָה,
כִּי כִּמְעַט יִתְקְפֵנִי יָגוֹן וָפַחַד.
כָּל עֶשְׁתּוֹנוֹת לִבִּי יֹאבְדוּ חִישׁ יַחַד
לֹא יִשָּׁאֵר אַף אֶחָד מֵהֵמָּה.

דיה סקירה אחת על חיי המשורר, כפי שהמה ידועים לנו מהרשימות המקוטעות, שנתפרסמו במכתביו ובהספדים אחרי מותו, למען הוכח, כי אמנם מנוחה ידועה, מצב חמרי בטוח היו דרושים לו, כדי שתשרה עליו רוח השירה. והוא גם ידע את ה„פיזיולוגיה" של שירתו. לה היה דרוש „קול דופק מניע ומעורר" מבחוץ. מאליה לא התעוררה, מקורותיה הפנימיים היו דלים. כמעט כל שיריו של יל"ג המה מושפעים מהחיים החיצוניים, מהמציאות שהיה נתון בה. על־כן יש בהם עד היום כח מיוחד, אף אם לא את כולם „נשמת שדי" תחיה. אם המשורר מספר לנו רק את מאורעות חייו הפנימיים, רק את נקורי נפשו, יסוריה והרהוריה, יכולים המה לקנות את לבנו ולהרעיש את רוחנו רק אז, אם המשורר הוא בעל נפש גדולה וכבירה, — רק אז, אם מאורעות חייו הפנימיים עשירים המה בצבעים וגונים, בתסיסות ותהפוכות, אם יש להם עומק ורוחב, — רק אז, אם בנפשו של המשורר מתקבצים כב„נקודת־שרפה" כל ניצוצי־אור ושביבי־נגה, הפזורים במלוא רחבי הטבע וההיסטוריה. אבל מה לי ולאנחותיה, צרותיה, חלומותיה ותקוותיה של נפש קטנה ודלה, אם גם משתפכת היא בחרוזים ובאמרות יפות. לא כן אם בשירי המשורר תשמע אנחת הדור, בכית העם ולעג החיים, אז קריאתם לא תוכל היות למשא עלי, אף אם החרוזים אינם כל־כך „חבושים וארוזים", וה„בתים" אינם כל־כך בנויים בהדר. אין אנכי חפץ להגיד בזה, שמוותר אנכי על היופי, על שכלול הצורה, אבל אין אנכי טועם טעם היופי, אם הוא רק קליפה נאה בלי גרעין בריא, בלי רטט ההויה.

ב„שירי השירים" של יל"ג הננו מוצאים שירים, שבהם מכירים אנו את יחוסו אל הספרות העברית החדשה, והיחוס הזה הוא של עובד נאמן וחרוץ, אשר קרא ושנה הרבה, אשר עבד ולטש את כל היוצא מעטו ואשר הספרות היתה בעיניו כמקדש, אשר מצוה וחובה היא לגרש מקרבו את התגרנים, העוורים ובעלי־המומים הרוחניים. מה איומה היא התמונה, שהוא מתאר לפנינו מהספרות העברית של זמנו:

נָפְלָה סִפְרָתֵנוּ וַתֵּרֶד פְּלָאִים
בִּידֵי כֹּתְבֵי פְלַסְתֵּר וּמְשׁוֹרְרֵי פְגָעִים,
כִּי רָבוּ בָנוּ כַּחֲנָמָל
סוֹפְרֵי שֶׁקֶר וּמְכַתְּבֵי עָמָל.
כָּל תַּלְמִיד שֶׁלֹּא שִׁמֵּשׁ כָּל צָרְכּוֹ
יִתְהַלֵּךְ בִּמְקוֹמוֹ לְרָחְבּוֹ וּלְאָרְכּוֹ.
— — — — — — —
כָּכָה עַם לֹא־בִינוֹת יַכְפִּישׁוּ בָרֶפֶשׁ
קֶרֶן הַסִּפְרוּת וּשְׂפָתָהּ הַחֲמוּדָה.

יש להוסיף על תמונה זו עוד מעט צבע שחור, אך אין לגרוע ממנה אף כיום שרטוט אחד.

ב.

על אדות השקפתו של יל"ג על הספרות העברית והשפה העברית בצורתן החדשה, שקבלו בעשרות השנים האחרונות, יגיד לנו ה„בית" הבא בדברים ברורים ונמרצים:

עוֹד שָׂרְדָה הָאַחַת — הַשָּׂפָה הָעִבְרִיָּה
„בַּחֲיוֹת הַשָּׂפָה יָשׁוּב גַּם עַמָּהּ לִתְחִיָּה!"
מָה אָהַבְתִּי שִׂיחָתָהּ, הָגוֹת בָּהּ, סַלְסְלֶהָ;
לְמִקְדָּשׁ הָיְתָה לִי, כִּפְנֵי אֱלֹהִים פָּנֶיהָ.
עַתָּה הַמִּקְדָּשׁ יֵשַׁם, כֹּהֲנָיו נֶאֱסָפוּ,
וּפְנֵי אֵלִי זֶה קוּרֵי עַכָּבִישׁ חָפוּ.

מי זה מאתנו יוכל לאמר כיום להשפה העברית: „למקדש היתה לי, כפני אלהים פניה"! לא הפרזה היתה זאת בפי יל"ג. הוא אהב את השפה העברית בכל לבבו ונפשו, על־כן השתלם בידיעתה ובשמושה עד יום מותו. הוא שתה תמיד ממקורות השפה הראשונים, וכל ימיו התאמץ לחדור למצפוני רוחה. ואם השתמש לפעמים במליצות נפוחות וחסרות טעם, או במבטאים בלתי מדויקים וברורים כל צרכם, הנה אשמים בזה רק חנוכו הספרותי ובית־המדרש שממנו יצא. הוא למד יתר מדי בבית־מדרשם של המשכילים הראשונים מגבבי־הפסוקים. אולם עד היום רק מעטים הם הסופרים בקרבנו, היכולים להדמות אליו, במה שנוגע לעושר השפה העברית, אם גם העושר הזה היה שמור לפעמים לרעתו של סגנונו. את השקפתו הפסימית יותר מדי על ספרותנו בכלל, כלומר, העתיקה והחדשה, הטביע בארבע שורות מצוינות, שיכלו לצאת בדור העבר רק מעטו של יל"ג:

כִּי מֶה כָּל עַמֵּנוּ וּמֶה סִפְרָתוֹ ?
חָלָל גָּדוֹל, עֲנָק שׁוֹכֵב לְמַעֲצֵבָה ;
כָּל הָאָרֶץ כֻּלָּהּ מְקוֹם קְבֻרָתוֹ,
וּסְפָרָיו — הַכְּתוֹבֶת עַל הַמַּצֵּבָה ! !

(סוף השיר: „לנשמת עושה השחר")

בקובץ השירים, המונח לפני, ישנם שירים כל־כך גרועים וחלשים מצדם האמנותי והפיוטי, עד שקשה להאמין, שיצאו מאותו העט, אשר כתב את ה„קוצו של יוד". וגם בהשירים האחדים הטובים שבקובץ זה ישנן מליצות יתרות וטפלות. גם בימי יצירתו הטובים חסר לו הטקט הספרותי. והטקט הוא הוא, לפי דברי היפוליט טן, העושה את האמן לאמן. ואולי לא אשמתו של המשורר הוא, כי־אם אשמת גלותנו. ונפלא הוא הדבר, כי בכל אוצרות שפתנו אין מלה אחת, אשר יכולים אנו לתרגם על־ידה את ה„טקט" הלועזי כל צרכו. את השפעת הגלות ובית־מדרשם של המשכילים הראשונים הננו מכירים גם בה„נבול־פה" של המשורר, שיש בו מכיעורה של ה„פורנוגרפיה" הצרפתית, אולם אין בו אותה חריפות־הרוח הדקה של משורריה הלועזיים, והנני מעיד עלי את השיר „אשה מלומדה" (או: „אני והוי").

בקובץ הזה הננו מוצאים שירים אחדים, שעל־ידם נתגלה לנו רוח המשורר בימי חליו, אשר הצעידהו למות. רוח ההתול לא סרה מעל שפתי המשורר גם באותם הימים, שקדמו להנתוח המסוכן, שעשה לו הפרופיסור ברגמן בבית־החולים שלו בברלין, וגם בימים שאחרי הנתוח ושלפני מותו. שמעתי מעוזרו של ברגמן ומפי תלמידיו העברים, שבקרו את המשורר בימי שכבו בבית־החולים הנזכר, כי גם בהתגבר מכאוביו של זה האחרון היה פיו מלא חדודים ועוקצים, וישפוך את לעגו המר על שירתו וקינתו, על מחלתו ומכאוביה. חדודיו אלה היו לו כעין סמים חריפים להשקיט את מכאוביו הגופניים והרוחניים גם יחד, כי באחרית ימיו התחרט על רבים מדבריו השנונים נגד הרבנים ושומרי הדת. הוא השלים בלבבו גם עם רבים משונאיו ורודפיו לפנים. את רפיון רוחו הוא מביע בשורותיו אלה:

„נָכוֹן אָנֹכִי מַר מוֹתִי נָכוֹן לָלֶכֶת"
כֵּן דִּבַּרְתִּי אָז, בִּהְיוֹת נַפְשִׁי עֹז דּוֹרֶכֶת,
בִּהְיוֹתִי בָּרִיא וּבְכָל מַדְוֶה לֹא נְגַעְתִּי ;
וּבִרְאוֹתִי אֶת קִצִּי עַיִן לְעָיִן
בִּקַּשְׁתִּי אֹמֶץ לִבִּי, בִּקַּשְׁתִּי וָאָיִן.

יל״ג היה מתאר בחרט אמת לא רק את מראה עיניו, את מחזות החיים החיצוניים, כי־אם גם את מעמד נפשו ורוחו. רוב שיריו היו „שירי־הזדמנות" (געלעגענהייטס־געדיכטע) במובנו של גיטה, כלומר, שירים הנובעים מתוך איזה מאורע חיצוני או פנימי; שירים, שאינם קלוטים מן האויר ואינם מושפעים מקריאת שירים של אחרים, כי־אם נובעים מתוך החיים.

בהשיר „גם זו לטובה" מתאר המשורר ברוח התולים את הנתוח, שעשו לו בברלין (באלול, שנת תרנ"א), ובהקיצו אחרי הנתוח משנת הכלורפורם ויקרא בקול מר: „אויה לי כי נדמיתי!" — השקיט המנתח את רוחו:

הַס, אֶל מָה תֵּאָנֵחַ?
— הִרְגִּיעַנִי הַמְּנַתֵּחַ —
אָמְנָם מֵעֶיךָ פָּתַחְתִּי,
הַבָּשָׂר הַחַי הוֹצֵאתִי
וּמִצַּלְעוֹתֶיךָ אַחַת לָקַחְתִּי —
אוּלָם לְאִשָּׁה לֹא בְנִיתִיהָ
וּלְךָ לֹא הֲבֵאתִיהָ
„וּמַה־לְּךָ כִּי נִזְעָקְתָּ?"
לִדְבָרָיו אֵלֶּה רוּחִי שָׁקְטָה
וּבְלִבִּי אֶחְשׁוֹבָה:
גַּם זוּ לְטוֹבָה!

שיר התול זה מזכיר לנו את שירי היינה, אף כי בכלל אין אני מוצא כל דמיון ואיזו השתוות שתהא בין יל״ג ובין היינה, למרות אשר אחדים ממבקרינו קראו את גורדון בחייו בשם „היינה העברי".

אחד מהשירים היותר מצוינים שבקובץ הזה הוא השיר לשמעון שמואל פרוג. בשיר זה הננו רואים את התיחסותו של המשורר הזקן להמשורר הצעיר אז, אשר שר את שירנו בלשון עם הארץ. בשיר הזה הננו שומעים את הד צלצולם של הנימים היותר דקים והיותר רכים בכנורו של יל״ג. בשיר זה יש תוכן, יש רעיון, והצורה מה נאה, והרגש מה עז! מי שקרא את השיר הזה רק פעם אחת, לא יוכל לשכוח אותו כל ימיו; ומי ישכח את ה„בתים" האלה? —

עָלֶה נָבֵל אָנֹכִי – אַתָּה צִיץ פֹּרֵחַ,
יָבֵשׁ כַּחֶרֶשׂ כֹּחִי – אַתָּה מָלֵא לֵחַ;
יוֹמִי יִפְנֶה לַעֲרוֹב, וּמֹתַי נִתָּקוּ –
בָּךְ חָזוֹן וָנוֹעַר נִפְגָּשׁוּ, נָשָׁקוּ.

— — — — — — —

— — — — — — —

שִׁירָה שִׁירְךָ לִמְשַׂנְאֵינוּ בִּלְשׁוֹנָם
סַפֵּר לָהֶם עָנְיֵנוּ, סַפֵּר אֶת זְדוֹנָם;
מַה נַּטִּיף לָעִבְרִים? הֵם עָנְיָם יֵדָעוּ!
נַטִּיף לָעַמִּים – יֶחֶרְדוּ, יִשְׁמָעוּ!

אבל מי ומי יטיף כיום למשנאינו בלשונם, ומי ומי יספר להם כיום את זדונם?

אַבְרָהָם דּוֹב בֶּן חַיִּים הַכֹּהֵן לֶבֶּנְזוֹן

אברהם דוב בן חיים הכהן ליבנזון נולד בווילנא בשנת תקמ"ז *). לפי דברי אחדים מזקני המשכילים ידע משוררנו זה את הגאון והחסיד רבי אליהו מווילנא פנים אל פנים. צורת הגאון, שהפיקה זיו מיוחד, אשר ראה אותה בילדותו, היתה חקוקה על לוח לבבו כל ימי חייו הארוכים. אולם לפי עדותו של רבי נח הלל שטיינשניידר לקחו את אד"ם, בהיותו ילד בן ארבע שנים, ויובילוהו להראותו את ההמון הרב, אשר לוה את הגר"א לבית עולמו (ד"ר ש. מנדלקרן בה„אָסיף", ג', צד 418). אמו של המשורר מתה עליו עוד בילדותו. משורר, שגדל וחונך בלי אם, בלי ידה הרכה, בלי השגחתה ושיחתה, בלי הגדותיה וזמרותיה, בלי קרני שמחתה ובלי רסיסי דמעותיה, — משורר כזה הוא פרח, שלא ראה אור השמש, שלא רוה טל לילה ושלא שמע סוד שיח רוח שאנן. כל הקורא את שירי אד"ם בשום לב ירגיש, יכיר מיד, כי המשורר לא היה מפונק בנערותו. אביו, חיים, היה עני מדוכא וידוע־חולי, ובמות עליו אשתו לקח את ילדו, דוב, ויתישב אתו בבית אביו, יונה דומאנסקי, אשר הספיק את כל צרכיהם. בהיות המשורר נער בן שבע שנים, כבר יצא מחדר מלמדיו ויכנס אל אחת הישיבות אשר בווילנא, למען ישמע לקח מפי גדולי התורה. בהיותו נער בן אחת־עשרה שנה היה בקי במסכתות רבות על־פה ושמו יצא כשם אחד הנערים העלויים והחריפים. ויהי, כאשר ראה אביו זקנו, או רק האמין לראות, כי קצרה בינת רבותיו של נכדו להשיב לו כהלכה על שאלותיו החריפות, שלח את הנער לשמוע לקח בהישיבה הגדולה אשר במיכיילישוק. שתי שנים למד שם תורה בהתמדה גדולה מפי מורים מובהקים, אשר נתנו לו סמיכה להוראה. אז שב המוסמך הקטן הזה לבית אביו זקנו ויחל לשקוד על חכמת הנסתר, הקבלה, ועל הפילוסופיה הצנומה של שנות הבינים. הרגש הפיוטי התעורר בלב הנער ויבקש את תפקידו. ולמוד התלמוד היה כל־כך יבש, והחיים מסביב היו כל־כך כהים וריקים, ההויה והמציאות כל־כך דלות וחוורות, עד כי בקש לו הנער הרגשני מפלט מ„עמק־העכור" לעולם הדמיונות והחזיונות של המקובלים. אולם הוא לא מצא את אשר בקשה נפשו השירית. הגיונו הטבעי היה חזק, שכלו בהיר וצלול יתר מדי, לכן לא יכלו סודות הקבלה ומסתריה, צרופיה ורמיזותיה למלאות את חושיו שכרון ולהשביעו נעימות. פילוסופית ה„מורה" וחקירת בעל ה„עקדה" לא הניחו את דעתו ולא השקיטו

---

*) לפי הד"ר ש. מנדלקרן („האָסיף", שנה שלישית) נולד אד"ם הכהן בשנת תקנ"ד; אולם בתמאמר, שנדפס על אודותיו במה"ע ''Wilenski Wjestnik'' מאת איש קרוב לו בחייו, נאמר, כי נולד בשנת תקמ"ז. אד"ם בעצמו לא הגיד לאיש מימיו את שנות חייו, וכאשר היו שואלים אותו דבר זה, היה משתמט מתשובה. הסופר ק. שולמן הגיד לי, כי אד"ם היה עלי אדמות יותר ממאה שנה, ויש בין זקני הדור בווילנא המגזימים את המספר הזה עד למאה ועשרים ויותר.

את סערות רוחו, השואף להשתלמות. הנער נתפקח, הוא ראה והבין, כי בהספרות העברית לא ימצא תשובה ברורה ומספקת על כל שאלותיו בעניני דת ואמונה ובענינים אחרים, הנוגעים לאדם באשר הוא אדם. אז התעוררה בו התשוקה ללמוד איזו שפה לועזית, למען תהיה בידו כמפתח לאוצר המדעים. אולם איך ילמוד? אין מורים ואין ספרי למוד; כל העם, מקטון ועד גדול, נבערים הם מדעת ומשפה; הזרגון שלט בלי מצרים בכל ערי התחום ואין שומע שפה זרה. גם השפה העברית, אשר השתמשו בה בעלי התורה במכתביהם, בפסקי דיניהם, בשאלותיהם ותשובותיהם, היתה נלעגה, שבורה ורצוצה, אין בה לא הגיון ולא טעם. והנה המקרה היה בעזרו של העתיד להיות משורר ומורה לרבים. בבית אביו־זקנו היה יוצא ובא אשכנזי אחד, אשר היה פקיד באחוזה אחת, הקרובה לווילנא. כל אשכנזי, יהיה גם שומר סוסים, היה בימים ההם לסמל ההשכלה בעיני יהודי־התחום. פעם אחת, בשעה שלא היה איש בבית, גלה הנער את חפצו לאשכנזי זה ללמוד את השפה הגרמנית. הפקיד הבין בקושי את דברי העלוי ורמיזותיו ויאות להיות לו למורה. הלקח, אשר שמע ליבנזון הצעיר מפי האשכנזי, לא רב היה אמנם ערכו, וגם לא נקל היה להתלמיד להתגנב פעם בפעם אל מורו הנכרי, בכל־זאת למד במשך זמן קצר את השפה הגרמנית במדה מספיקה להבין ביגיעה ובדוחק את הכתוב בה. קשה לבני דורנו לשער כמו את דרכי הלמוד המוזרים והמשונים של הימים ההם ואותם התנאים המיוחדים והקשים, שבהם למד אד"ם שפה לועזית. תשוקה עזה מאד וסבלנות לאין־קץ היו דרושות להמתלמד למען יתגבר על כל המכשולים והמעצורים הרבים והשונים ולמען יגיע למטרתו. תשוקה זו וסבלנות זאת לא חסרו להמשורר לא בימי בחרותו ולא בימי זקנתו.

אין קץ היה לשמחת ל. כאשר החל לקרוא בספרי־המופת של הספרות הגרמנית וביחוד בספרי ליסינג. הוא הרגיש את הדברים והענינים בספרים האשכנזים יותר בחושו הלשוני, בחושו הפיוטי, מאשר ידע את הדברים ידיעה ברורה ונכונה, כאשר ידע האיש, אשר למד את השפה בשטה וסדר. המדקדק הגדול הזה, שהיה בעל כשרונות מצוינים, לא קנה כל ימי חייו ידיעה הגונה ויסודית בשפה האשכנזית. תלמידיו, החיים אתנו כיום, מספרים בשחוק על שפתותיהם על־דבר הכוונות הזרות, שהיה מכנים משוררנו זה בשירי שילר אהובו, מחסרון הבנה אמתית בשפה הגרמנית. הוא היה מוציא את השירים מידי פשוטם ומשמעתם. שילר של רחוב היהודים היה מין בריה מיוחדה, מגויר ומיוהד. ישוה נא הקורא בנפשו את הרושם המוזר, אשר עשו שירי גיטה ושילר על בחורי הישיבה, כאד"ם הכהן, אשר מעולם לא ספרו עם אשה, מעולם לא התענגו על חמדת הטבע. המשכילים העברים של הדורות הללו היו מבקשים בשירי האשכנזים הגדולים סודות ורמזים, כאשר היו עושים גם־כן אבותינו התמימים בשיר־השירים. אלה ואלה, האדוקים באמונתם והאדוקים בהשכלתם, לא נתקבלה על דעתם כלל, כי המשורר, יהיה שלמה המלך או גיטה הנכרי, יתאר יפי הבשר ועדנת הגויה מבלי כל רמז לדברים נעלים

ונשגבים. המשכילים הראשונים בישראל היו צנועים במעשה ובמחשבה לא פחות מאבותיהם היראים והחרדים.

אחרי אשר למד ליבנזון להבין במדה ידועה את הדברים הכתובים אשכנזית, החל ללמוד את ראשית הלמודים האלה: דברי הימים, כתיבת הארץ, ראשי יסודות החשבון והשעור וכדומה. את המדרגות הראשונות בסולם ההשתלמות עבר בטיסה אחת, ולא התעכב על כל אחת מהן אף זמן כל שהוא. עוד לא עברו עליו שנות נעוריו וישיאהו אביו אשה, נכדת אחד הרבנים הגדולים. „המשכיל" אמנם לא רצה להביא את צוארו בעול הריחים, כי נפשו חשקה בהשכלה, אך אנוס היה, על פי מצבו אז, לשמוע בקול אביו הזקן, אשר האיץ בו לקחת אשה, כנהוג בישראל.

שנים אחדות ישב ל. על שלחן חותנו בעיר מיכיילישוק וילמוד בשקידה עצומה את התלמוד ואת ספרי הדקדוק העברים, אשר הביא בידו ל„קרן אפלה" זו. בשנת תקס"ז מת עליו אביו הזקן, אשר היה למשען לו. קרוביו ומכיריו של המשורר דברו על לבו, כי יפתח חנות, או ישלח ידיו באיזה מסחר קטן לפרנס את ביתו. אולם הוא לא שמע לדבריהם, יען כי בקש לו מין פרנסה אשר לא תרחיקהו מאהל התורה וההשכלה. המשכילים הראשונים בישראל היו אנשי רוח ולא בקשו לעשות את ידיעותיהם ולמודיהם קרדום לחפור בו אוכל. הם למדו את התורה וה„חכמה" לשמן ממש. צרכיהם היו מועטים ומצומצמים מאד ותביעותיהם מהחיים היו זעירות ודלות. מדת ההסתפקות ותשוקת הדעת הן הן היו המלאכים המלוים אותם בדרך החיים והמגינים עליהם מפני סחי השוק ומזיקיו. והיה כאשר לא מצא ל. מחיה לנפשות ביתו בעיר מולדתו, בווילנא, יצא לגור בעיר אשמינא (פלך ווילנא), ויטיף שם לקח בתלמוד לפני בחורי הישיבות, אשר עזבו את מוריהם וינהרו אליו. אד"ם הצטיין בכח הסברה והטעמה מיוחד, ובתוך שעוריו בתלמוד, אשר קרא מדי יום ביומו לפני תלמידיו, היה מטיח דברים קשים כלפי הקנאים והאדוקים בהבלי האמונה, כלפי הצבועים המתחסדים, ויטיף בכל חום מזגו הפיוטי להשכלה. בעתותיו הפנויות מלמודי התלמוד ומפרשיו הגה בחכמות חיצוניות, עד כמה שאפשר היה להגות בהן בעיר נדחת וחשכה כזאת, בימים ההם ובמצבו ההוא. הרב האב"ד באשמינא, בהוכחו לדעת, כי אד"ם הוא בקי בתלמוד ופוסקים, בעל הגיון ישר ויחד עם זה גם מבין בהויות העולם ומשאם ומתנם של הבריות, לקחהו לעזר בעסקי דיינות; ואף כי הדיין הצעיר לא עבר בעצמו אף על מנהג קל שבקלים ממנהגי ישראל, בכל זאת יצא שמו בעירו כשם אחד האפיקורסים, והקנאים רדפוהו. ויהי כאשר אבד לו כספו, אשר נתן בנשך, עזב את אשמינא, אשר התגורר בה כארבע שנים, וישב עם ביתו עוד הפעם לעיר ווילנא, ויהי למלמד לבני עשירים. וכאשר יצא שמו לתהלה כאחד הגדולים בלמודי גפ"ת, חכמת הדקדוק ובאורי כתבי הקודש, שלחו אליו האבות העשירים את בניהם מרחוק לשמוע לקח מפיו. ובהיותו מלמד תורה לאחרים לא שכח גם את נפשו לתארה ולהשלימה. תלמידיו אהבוהו, אף כי דייקן וקפדן היה, והשפעתו עליהם היתה עצומה.

יותר מעשר שנים התעסק אד"ם במלאכת המלמדות, ומרוב עבודה קשה, אשר העביד את ריאתו, ומתנאי חיי המלמד ה„פועל", הידועים לרוב הקוראים, חלה במחלת הרזון והשחפת *), ויאסרו עליו הרופאים לעסוק במלאכת ההוראה והמלמדות. קשה היה לו לעזוב את המלמדות ולבחור בעסק אחר. אולם, אחרי אשר התפרצו זרמי דם מגרונו של המשורר פעם בפעם, היה אנוס לשמוע בקול רופאיו: לבקש לו מקור מחיה אחרת.

הכהן לאלילת ההשכלה היה לסרסור בין הלוים והמלוים. הוא שמח וגם התעצב אל לבו על החליפה והתמורה הזאת בחייו. באחד ממכתביו למי שהיה תלמידו יתאר את מצב נפשו בימים ההם בדברים כאלה: „... ידעת, כי נמלטתי על נפשי מתחת סבלות המלמדות, ששה נפשי בקרבי, גם אהובי ראו ושמחו, בצאתי מבור בית כלא, אשר יאסיריו לא פתחו בית מעולם. הנה רעי אלה שמחים בי עוד כהיום הזה; ואנכי, בני! אני במסתרים תבכה בי נפשי, וכל בנות שיר עלי תקוננה, כי עזבתי את הקדש ויעזבני, יצאתי מן המקדש ויסגר בעדי... אלה הבלי חלד ותלאות הזמן, אשר שמרו את צאתי מבית־הספר אחר הדלת והמזוזה; ויהי אך יצא יצאתי, ויקיפו עלי יחד, יאסרו ידי ורגלי ויחתלוני בחתולות עמל ודאגה... רוחי לא־מנוחה ולבי לא־השקט יום ולילה. והיה ביום מועד ושבת, כי אנפש כמעט מעצבי ורגזי בימי החול, בתמהון רוח ארוצה לבקר ולפקוד את מעט הספרים אשר לי בבית. אושיטה ידי אל כולם יחד, לא אדע אל איזה מהם אפנה, כי כולם אהובים, כולם חמודים, ערבים, נעימים, שעשועי מלפנים, מחמדי ומשיבי נפשי מאז"...

ומיום שהיה אד"ם לסרסור ויחדל להיות אחד מ„כלי־הקודש", שלח רסן מעל לשונו וילחם מלחמה גלויה ומרה עם צבא הקנאים, אשר לא נתן לו מנוחה. הצעירים, השואפים להשכלה, התקבצו מסביב לדגלו של המשורר־הסרסור. ואף כי מושג ה„השכלה" בימים ההם היה כל־כך ספוגי, כל־כך בלתי־ברור, עד כי קשה לאנשי דורנו לתרגם אותו לשפתנו כל צרכו, בכל־זאת היה לו ככל טובי המשכילים הראשונים ברוסיה: עמל בכל כחותיו וכשרונותיו לרכוש נפשות בקרב בני הנעורים לההשכלה „בת־השמים". המשכילים ההם לא סמכו על תנאי החיים המדיניים והכלכליים, על שטף המעשים והשנויים החברתיים, כי יעשו את שלהם ויכריחו את היהודים לקבל עליהם עול מלכות ההשכלה החדשה גם על אפם ועל חמתם; הם האמינו בתמימותם היתירה, כי די כח בידם, אם אך ימצאו באורים חדשים למאמרי חז"ל ולכתבי הקודש, לתת מהלכים לה„השכלה" בקרב אחיהם „יושבי חושך וצלמות".

סרסור עברי! שאלו נא את צוררינו מבית ומחוץ פרושן של המלים האלה, ויגידו לכם: מין בריה פחותה, שפלה ומתועבה, מין חיה רעה, שד

*) אד"ם הכהן מספר בעצמו על־דבר מחלתו זו ב„שירי שפת קדש", ח"ב, צד 243, כדברים האלה: „ואני נלכדתי בחצי ימי במחלה זו — מחלת השחפת — וארכה עלי ימים רבים בענין רע, ואך בהיותי נשמר מאד לנפשי הצילני ה' מן השחפת אשר קרבה לבוא".

משחת. סרסור עברי, צלם בלהות זה, איננו איום כל־כך ונורא, אם נתבונן אליו מקרוב. טפוס הסרסור העברי מעורר בנו גועל־נפש, מעליב את הרגש האנושי והיהודי שבנו רק בשנים האחרונות, יען כי תנאי חיינו החדשים שמוהו לזעוה ויטבילוהו ברפש. אולם שוו נא, קוראים יקרים, לנגד עיניכם את המשורר והחוקר בכתבי הקודש, אד"ם הכהן, בתור סרסור, ותראו טפוס חדש, צורה מקורית בקרב הטפוסים והצורות של בני עמנו, אשר העבירו לפניכם המספרים, כותבי תולדותינו וציירינו מבית ומחוץ.

מה הדמות אשר תערכו לזה: יהודי לבוש בגדים ארוכים, זקנו, שערותיו, פאותיו — סירים סבוכים, והוא רץ כל היום בפסיעות דקות ומהירות ממלוה אחד לשני, מלווה אחד לחברו. כל היום הוא נושא ונותן בעסקי ממונות, ברבית ובאבק רבית; כל היום יתחצה עד צוארו ברפש השוק, יטבע ביון מצולת החיים, — סרסור הוא לכל פרטיו ודקדוקיו; אך הסרסור הזה ישאר נקי גם בעצם הסוחה, גם רסים רפש עדיו לא יגע; הסרסור הזה פיו ולבו שוים וכל דבריו צדק ומישרים. איש הבינים הוא, יתווך, יפשר, ישלים, יאחד, יקרב את המלוים להלווים ואת הלווים להמלוים, ובעד עמלו ויגיעו זה הוא מסתפק במועט מן המועט, יסתפק בשכרו, המגיע לו, בהסכם שני הצדדים; והסרסור הזה, השקוע כל היום בהבלי העסק ומלחמת הפרוטה, — בבואו אל ביתו, עיף מעבודתו, בשעה מאוחרת בלילה, יהגה ויתעמק בספרי מחקר, יכתוב מכתבים לחכמי הדור בארצות שונות ויעיר כנורו לשורר שירי שפת קודש, והסרסור היהודי הזה הוא אבי „החמלה", הוא אשר שר:

הוֹי, אַךְ שׁוֹד וָהִי! הַבֵּט לֹא אוּכָלָה,
הָמוּ מֵעַי, הָמוּ, בִּלְבָבִי לַחַץ;
הָהּ, לִבִּי, לִבִּי! הָהּ נַפְשִׁי נִבְהָלָה!

— — — — — — — — —

אָנָּא, סַמְכוּנִי! פֶּן אֶמַּס כַּמַּיִם,
חֶמְלָה אָנֹכִי מִבְּנוֹת הַשָּׁמָיִם!

— — — — — — — — —

אֵיךְ לִבְכִי אֶבְיוֹן עֲשִׁירִים יִשְׂחָקוּ,
לַשָּׁוְא יִשָּׂא קוֹל, אֵין לָמוֹ אָזְנַיִם;
אֵיךְ יִלְעַג עָרִיץ לִקְשֵׁי־יוֹם יִנְהָקוּ,
שָׁוְא סוֹפְקִים כַּפֵּיהֶם, אֵין לוֹ עֵינַיִם.

(שיר „החמלה")

הסרסור הזה הוא גם אשר עמל להסיר את המסכה מעל פני הצבועים, ואשר יסר בעקרבים את השקר והמרמה של בני דורו. הסרסור הזה היה יהודי קפדן ולא נשא פני איש; הוא היה אחד הנביאים המוכיחים בדורו, אשר נלחם בעד „האמת והאמונה" לפי מושגיו ודעותיו הוא. ועל ברכי הסרסור

הזה גודל וחונך אחד מבחירי משוררי ישראל במאת השנים שאנו חיים בה — מיכה יוסף ליבנזון.

ביום היה אד"ם עבד נאמן לאליל הממון, יהודי מגואל, „סרסור נהרג על שוה פרוטה", ובלילה היה כהן לאלהי השירה ועבד נאמן להשפה הקדושה, „השפה היפה, השרידה היחידה" בלשונו. אד"ם ראה בעיני רוחו את השפה העברית כ„אלמנה שוממה, אם זקנה, שכולה וגלמודה" (לשונו ב„קינת סופרים"). באהבתו של המשורר לשפה העברית יש אמנם הרבה תמימות ואולי — יסלח נא לי הקורא על המבטא הקשה — גם בטלנות, אבל היא נוגעת תמיד עד הלב. הוא אהב את השפה העברית כשהיא לעצמה, את מליה, דבוריה, ניביה, מבטאיה, דקדוקה וקול צלצול חרוזיה. „האלמנה הזקנה, השכולה והגלמודה" היתה לו כל ימי חייו כאהובה, אשר בה הגה ובה שפך שיחו, נפשו ורוחו. את החלק הראשון של „שירי שפת קדש" הקדיש בראש שעריו: „לכבוד נות בית אלהים, בחירת אלהי ישראל ויקרת נביאיו, גברת הלשונות, זה שם קדשה: שפת עבר, אלהים יכוננה עד עולם סלה!" — ואחרי אשר פזר את מבחר מליצותיו על שלשה עמודים, לרומם את ערך שפת החוזים, וימטר על עוזביה ובוזיה אש וגפרית, יפנה אליה בדבריו אלה: „ואת — השפה העברית — ידעת את לבבי, כי בכל שעשועי תבל ותענוגות חפצי בני אדם לא בחרתי לי כי־אם אותך לבדך; אך אליך מעי הומות כל היום, ואך לך צמאה נפשי, גם כמה בשרי; את אוהביך אוהב ובנפש שוחריך נפשי קשורה".

אד"ם, ככל המשכילים הראשונים, חשב את כל הכותב עברית צחה, — ויכתוב מה שיכתוב, אם בכשרון או שלא בכשרון, — לעושה חסד וצדקה את האלמנה הזקנה, היא העבריה. בסוף שירו „קינת סופרים" יאמר: „אבל לאלמנה זו — שפת עבר — אין לנו גואל עוד, כי מי מאתנו, אשר יבוא אחרי הסופר הגדול גינצבורג וגאלה; אָנו אין לנו כי־אם לעורר לב הצעירים ממנו לימים, הנצבים אתנו פה, להתחזק בעד לשון קדשנו, בעד שפת בני עמנו, למשוך בשבט סופר חסדי אלהינו". העיקר הוא, כי בני־הנעורים ימשכו בשבט סופר, ואחת היא מה יכתבו. כל הקורא את השתפכות נפשו של משוררנו זה על־דבר השפה העברית, ישמע את ראשית פטפוטיה של ספרותנו החדשה בתקופת ילדותה. נקרא נא את ראשית שירו „נכון לבי אלהים":

אֶל שֻׁלְחַן אֱלֹהִים יָשַׁבְתִּי שֶׁבֶת
וּבְיָדִי עֵט סוֹפֵר לוֹ אֲנַהֲלָה,
וּשְׂפָתוֹ בַּקֹּדֶשׁ יָדִי כּוֹתֶבֶת,
וּשְׂפַת תּוֹרָתוֹ וּשְׂפַת עַמּוֹ סֶלָה.
אֵלַי, נָא, עוּרָה, הָרוּחַ הָעִירָה!
בִּשְׂפָתְךָ, אֵלִי, אֵלֶיךָ אָשִׁירָה.

(שירי שפת קדש, ח"ב, צד 1)

החרוזים האלה פותחים לנו חלונות בבתי־הנפש של כהני ההשכלה מטפוסו של אד"ם. השלחן, אשר עליו כתבו את מליצותיהם ושיריהם, היה בעיניהם „שלחן אלהים", והשפה העברית, אשר הביעו בה את הגיונותיהם ורגשותיהם, היתה בעיניהם „שפת קדש", „שפת התורה", „שפת האלהים". ואד"ם נהג סלסול לאין קץ ב„שפת אל" זו. הוא לטש כל מלה, כל ניב ומבטא, ויחמיר עד מאד בדיני שוא־נע ושוא־נח. הוא גזר במקצוע זה גזרות, שרוב הסופרים העברים לא יכלו לעמוד בהן גם בדור ההוא. בן־דורו וחברו, המדקדק חיים צבי לרנר, אשר גם הוא היה בין הקיצונים, המחמירים בדקדוק שפת עבר, יאמר על אד"ם הכהן כדברים האלה: „הוא — אד"ם — הוריד עוז הפלפול והדרש להדקדוק, וכדרך המפלפלים באיסור והיתר רק להחמיר, כן החמיר גם הוא בלה"ק חומרה יתרה, להכביד על הסופרים ולעצור בעד הרחבת הלשון" („השחר", שנה שמינית, צד 453). המשורר יל"ג, שהיה זהיר מאד בדקדוק השפה העברית, יכתוב: „ובדבר הזה אוהב באהבה עזה את ידידנו האד"ם, כי לא תפליט (יפליט?) עטו משגה קטן בדקדוק הלשון בכל אשר יכתוב" (אגרות יל"ג, ח"א, צד 16). אד"ם כתב אחדים משיריו, למען יבאר על־ידם פסוקים ידועים בתנ"ך, שקשה להולמם, ואחדים משיריו כתב לתפארת הלשון עצמה, למען ישמש במלות ובפעלים ידועים על־פי הנטיות והגזרות, שקבע הוא בדקדוק השפה העברית.

תולדותיו של אד"ם הכהן הן גם תולדות ההשכלה בקרב יהודי רוסיה ותולדות הספרות העברית החדשה. הקונטרס הראשון, אשר הוציא אד"ם לאור, הוא ה„שיר חביבים" (תקפ"ב), הוא שיר מזמור לחתונת הנסיך טיש־קיביטש. המשורר הצעיר, המשכיל, המתפרץ מפני עול החומרות והמורד בהסדרים הישנים, — המשורר העברי הזה יעיר כנורו לשורר ב„שפת אל" לכבוד חתונת הגראף הפולני. שישו ושמחו, בני אלים, הגראף טיש־קיביטש נשא למזל טוב את הנסיכה הפולנית! השירים ממין הזה, שמספרם היה לא מעט בנעורי ספרותנו החדשה, יעידו על העבדות הפנימית, המוסרית, של משכילינו בדור ההוא, על צרות חוג מבטם ועל דלות תוכן מושגיהם. שלוש שנים רצופות נחה, נרדמה בת־שירתו של משוררנו זה ולא נתנה אותות חיים, עד שמת הגאון, רבי שאול קצנלבוגן, ויספידהו אד"ם בשיר־נהי ובמליצות נפוחות, אשר קראם בשם „אבל כבד" (תקפ"ה). הסופר ש. י. פין אומר: „הספר הקטן הזה („אבל כבד") הוא ראש פרק חדש בתולדות הספרות העברית לסופרי ליטא" (שפה לנאמנים). כל־כך מעטו התביעות מסופרינו ומספרותנו, עד כי קובץ קטן של מליצות תפלות וחרוזים רזים הוא בעיני סופר תולדותינו, פין, כראש פרק חדש בתולדות הספרות החדשה. אחרי האבל הכבד השמיענו

המשורר עוד הפעם „קול המון חוגג“ (בשנת תר"א), והוא שיר מזמור ליום חתונת יורש העצר, אלכסנדר ניקולויביטש.

והנה האה זה פלא, — זה בעל המזמור לעת מצוא, זה המחבר של החרוזים היבשים, הוציא לאור, בסוף שנת תר"ב, את ספרו „שירי שפת קדש“, חלק ראשון (נדפס בלייפציג), ובספר הזה באו שירים, אשר יהיו לתפארת לספרותנו עד אחרית הדורות. כמדומה לי, שלא אפריז על המדה אם אומר, כי הספר „שירי שפת קדש“ הוא ראשית תקופה חדשה בספרותנו השירית. השיר „המתאונן“ הוא מרגלית יקרה בנזר שירתנו. הצורה, התוכן, השפה, הרעיון והרגש בשיר הזה השיגו מדרגה גבוהה מאד בסולם השירה הכללית והעולמית. יותר מיובל שנים עברו מיום אשר נדפס השיר הזה, מני אז באו צפרים חדשות, נשתבח טעמנו ונתעצם חושנו הפיוטי, ובכל־זאת עוד נמצא עונג רב, עונג עמוק, גם כיום, בקראנו את „המתאונן“. כולנו הננו כיום, אם מדעתנו או שלא מדעתנו, אם בהכרתנו השטחית, או במחבואי נפשנו פנימה, מתלמידיו של שופנהויער, לכן מרעיד „המתאונן“ את כל הנימים, הדקים שבדקים, אשר בלבנו ובנפשנו, אף כי לא שמע אד"ם מימיו גם את שם שופנהויער ולא ידע את תורתו.

האם לא יפעם רוחו של שופנהויער, ביחד עם רוחם של איוב וקהלת, בהחרוזים האלה:

לוּ אֵדַע, כִּי יַהֲרוֹם קוֹלִי בְּכֹחַ
תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ, גַּם צִבְאוֹת שָׁמַיִם;
אָז תַּתִּי קוֹל גָּדוֹל: „הָבוּ מָנוֹחַ!“
וּלְתֹהוּ אָשׁוּבָה עִם כָּל הַחַיִּים,
כִּי הַחַיִּים יוֹדְעִים יִבְלָעֵם קֶבֶר,
אַחֲרֵי שָׂבְעָם עָמָל וּמַר עַצֶּבֶת;
וּבְעוֹדָם עוֹד יִרְאוּ, כִּי חַיֵּי גֶבֶר
רָצִים כִּבְרָקִים לִפְנֵי רַעַם מָוֶת?

— — — — — — — — —

אִם תִּסְפּוֹר יָמֶיךָ, תִּסְפּוֹר אֵידֶיךָ,
כִּי מֵאֵיד אֶל אֵיד לִרְגָעִים נֶהְדַּפְתָּ;
כֵּן יוֹם הִוָּלְדֶךָ, אַף כֵּן כָּל חֶלְדֶּךָ,
כֵּן תִּזְקַן, כֵּן תִּגְוַע, הָהּ! כֵּן נִרְדַּפְתָּ.

(המתאונן)

מה עמוקה האנחה של המשורר ומה עזה סערת רוחו בשורו:

וְלָאָדָם אֵין כֹּל, רַק דַּעַת מַכְאֶבֶת,
עָרוֹם גַּם רָעֵב, עָנוֹג וַחֲסַר חָיִל;
כֹּל אֲשֶׁר אֵין לוֹ, לוֹ נַפְשׁוֹ תְאֶבֶת,
בּוֹ יִיגַע יוֹמָם, בּוֹ יֵלֶא גַּם לָיִל.

ספרי חקירה ופילוסופיה לאין קץ נכתבו על אודות עולמו העובר והחולף של האדם, על אודות דל ערכו ואפסות הויתו לעומת חיי הטבע כולו, על אודות חוסר הבחירה החפשית במלכות החיים, ומשוררנו זה הביע את כל הרעיונות האלה בחרוזים אחדים, הנוקבים ויורדים עד תהום הנפש:

אַךְ רוּחַ חֶלְדֵּנוּ! קַל כָּאֳנִי שַׁיִט,
מִבֶּטֶן הָאֵם לֹא יִרְחַק קִבְרֵנוּ;
הֵמָּה קֵן נֹפֶת וַאֲנַחְנוּ הָעַיִט,
וּכְצֵאת אַךְ מִפֹּה פִּתְאוֹם שָׁם הִנֵּנוּ.
הִנֵּנוּ פֹה אֶרֶץ מִיּוֹם הָיָתָה,
וּכְעִשְׂבּוֹת עֶפְרָהּ תַּחֲלִיף אוֹתָנוּ;
הִיא עוֹמְדָה הָכֵן, הָהּ! עוֹד לֹא נִשְׁחָתָה,
רַק נַחְנוּ חוֹלְפִים וּתְשׁוּעָה אֵין לָנוּ.
אֵין לָנוּ מִפְלָט גַּם מִלְּבוֹא הֵנָּה,
כַּדַּיָּג בַּחַכָּה תֵּבֵל תַּעֲלֵנוּ;
עַד אָכְלָה דוֹר זֶה, דוֹר אַחֵר הֵכִינָה,
זֶה אָכוּל, זֶה אָחוּז, — אַיֵּה יִשְׁעֵנוּ?

(שם, צד 43)

מה שחורה ומה איומה היא התמונה הזאת! פה, בחרוזים האלה, ישמע הקורא את הד אנחות האדם מיום החלו לחשוב ולהרגיש; בשורות המעטות והקצרות האלה כלולה תמצית תמציתן של הדעות והחשבונות המרים והמעציבים מקהלת עד שופנהויער. והשפה מה יפה, והסגנון מה קצר! אמנם, המשורר לא הביע בחרוזיו אלה שום רעיון חדש; אבל רק משורר אמתי, אשר מספרם בתבל מעט מאד, רק בן־אלהים ובחירו יוכל להביע את צערו היותר מר של האדם ויגונו היותר עמוק בצורה כל־כך פשוטה, כל־כך נעימה, כל־כך מחרידה ויחד עם זה כל־כך נאוה ועדינה. בשיר „המתאונן" התלכד המשורר

והפילוסוף, הצייר והחוקר, המורד בממלכת הרוח והמושל האדיר בממלכת־הדבור, ויהיו לגוף אחד, לבריאה אחת. המחשבה והשירה השתפכו בשיר הזה ויהיו לשפה אחת, אשר בה ישירו רק בני־עליה המועטים. קראו נא אחת ושתים את השיר „המתאונן" ותראו ותוכחו, כי בשפה רוממה, עזה, מצומצמה וברורה כזו ידברו רק מלאכי השירה הכבירה. בשפה כזו לא יתאונן קטן־נפש, דל־מוח וחסר־כח; לא יתאונן בעל־בכי, חלוש־עצבים וסתם נרגן ומתלונן; בשפה כזו לא יתאונן האיש, המבכה רק על גורלו הוא, על נגעיו ופגעיו הוא, — כי־אם החושב והמשוהר, אשר יתאונן על גורלה של כל האנושות, של כל הדורות, אשר יביע מחאה עזה נגד כל סדרי התבל וחקי הטבע, אשר יבכה על הכליון הכללי והבלתי נפסק, על כליון היופי ואבדן החכמה והיושר. המשורר מתאונן על כי גם האדם היה למפגע לרעהו:

כֵּן גַּם אֶל אָחִיךָ מִפְגָּע הָיִיתָ,
עַל חֵיל שַׁדַּי זֶה נוֹסָף גַּם רֵעֲךָ;
גַּם מֵאַף־אָדָם, אָדָם לֹא נִקִּיתָ,
קִנְאָתוֹ בְךָ עַד – עַד יִשְׁאַל אַיֶּךָּ?
אַיֵּה אֵיפֹה הֵמָּה דוֹרוֹת שֶׁכְּבָר חָנוּ?
גַּם זִכְרָם וּשְׁמוֹתָם אֵין עוֹד אִתָּנוּ;
וּבְדוֹר עוֹד יָבוֹא נִשָּׁכַח גַּם נַחְנוּ,
וּמִי זֶה יִמָּלֵט? לֹא אֶחָד בָּנוּ;
לֹא אֶחָד יִפְדֵּהוּ מִמָּוֶת עֹשֶׁר,
גַּם חָכְמָה וּגְבוּרָה יֵחָשׁוּב לְאָיִן;
יִשְׂחַק לַכָּבוֹד, גַּם יִלְעַג לַיּוֹשֶׁר
לֹא יָחֹן כָּל יֹפִי וּמַחְמַד עָיִן.

(שם, צד 40)

אחרי אשר הגיש לנו המשורר בשירו זה כוס של יאוש, הגיש לנו בשיר הבא אחריו, „המשורר", כוס של תנחומים, אך הכוס השניה מלאה מים ואין בה אף טפות אחדות מיין השירה. נפלא הדבר, כי אד"ם הכהן, אשר כולו, „מכף רגלו עד קדקדו", מתוכו ומברו, היה יציר הרחוב היהודי, אשר בו נולד, גודל, חונך, בו למד לחשוב מחשבות ולחוש את החיים ופגעיהם ובו היה מקור פרנסתו, חוג פעליו ושדה השפעתו והסתכלותו, — נפלא הדבר, הנני אומר, כי בת־שירתו פרשה, לפעמים, את כנפיה ותתרומם מעל החוג הצר, אשר בו

התהלך המשורר, ואז, רק אז, הגיע למעלת משורר אמתי. השיר „החמלה" הוא מעשה אמן, הן בשפתו, הן בתכנו ורוחו. אמנם, השיר הזה נופל בערכו מ„המתאונן", אך גם בו יש מקומות יפים ולפעמים גם נעלים. הוא מביע את החמלה העברית לכל העשוקים והרצוצים, אשר „בין כל חיתו שדה, בהמה, עוף ורמש ודומיהם". הוא מתעורר לנגד העול והאכזריות, אשר יעשה האדם לחיתו שדה, „רק באשר גברה ידו עליהם"; הוא מרים קול זעקת שבר „על העמל והאָון, הנעשה בין זרע האדם, בין איש לרעהו, ועל דם האדם מאדם ישפך". יש אשר יתאר לפנינו בקוים אחדים תמונה שלמה:

מִתּוֹךְ הַרְרֵי שֶׁלֶג, מִגִּבְעוֹת קֶרַח,
תֵּצֵא עֲגָלָה וּמַנְהִיג לָהּ אָיִן;
בָּהּ אִישׁ וְיִפָּתוֹ הַדְרָתָם הוֹד פֶּרַח,
וּבְנֵיהֶם עַל בִּרְכָּם מַחְמַדֵּי עָיִן;
הוֹי אֹרְחַת מֵתִים כַּחַיִּים יִסָּעוּ,
נָסְעוּ וַיִּתְעוּ, וּבְקָרָה גָּוָעוּ.

(„החמלה", שש"ק, ח"א, צד 141)

זו היא אמנות פשוטה, טבעית, אשר היתה יכולה להיות למופת גם למשוררינו הצעירים. יש בשיר „החמלה" גם חרוזים נשגבים, כמו:

הוֹי, תֵּבֵל, בֵּית אֵבֶל, הוֹי, גֵּיא הַבֶּכִי!
נַהֲרוֹתַיִךְ דִּמְעָה וַעֲפָרֵךְ אֵפֶר;
עָלַיִךְ אֲבֵלִים, מֵתִים תּוֹבְכִי.

יש אשר משוררנו זה יגביה עוף עד גבהי שמי שירה, ואז יראה את כל העולם עטוף שחורים, ענן כבד מכסה את פני היקום, אין קו אור, אין ניצוץ של שמחה, המות הוא השליט היחידי בתבל. חרוזי המשורר יקפיאו את הדם בעורקינו ויעצרו את נשמתנו. מה עזים ומה נשגבים המה החרוזים:

הַמְעַט מֵאָדָם אֶת מוֹתוֹ לָדַעַת,
כָּל יָמָיו לִרְאוֹת, כִּי קִבְרוֹ מִתַּחַת?
הֵן חַיָּיו יִתְּנוּ אֶל חַיָּיו מִגְרַעַת;
כִּי מָה אֹרֶךְ יָמָיו? קִרְבַת הַשַּׁחַת;
מַה לֶּדֶת בָּנִים? הַרְבּוֹת מֵתֵי חָלֶד?
וּכְנוֹשֵׁק עַצְמוֹת מֵת נוֹשֵׁק הַיָּלֶד.

(החמלה)

היש הרבה חרוזים כאלה בספרותנו השירית? גם אלפרד די מוסיה לא היה צריך להתבייש בבית שיר כזה. לא אדע, מי מטובי משוררי העמים הביע את כליון החיים, אימת המות, בצבעים יותר בהירים, יותר חדים, ויחד עם זה יותר פשוטים ורכים, מאשר עשה זאת משוררנו זה. מה נשגבים המה חרוזיו:

כִּי מַה זֶּה הַמָּוֶת? — אַךְ תֹּם הַחַיִּים
כָּל רִגְעֵי חַיָּיו יִרְאֶה כִּי יָסוּפוּ
עַל כֵּן כָּל רֶגַע מוּתוֹ לָעֵינַיִם
כִּי חַיָּיו וּרְגָעָיו יַחְדָּו יָעוּפוּ
וּבְרֵאשִׁיתוֹ אַחֲרִיתוֹ יֵדַע גָּבֶר
וּבְחַיָּיו — מוֹתוֹ, וּבְבֵיתוֹ — הַקָּבֶר.

(„הדעת והמות", שש"ק, ח"ב)

ובתוך האימה החשכה, הנופלת עלינו, בקראנו את החרוזים האלה, הננו מרגישים שם עמוק בבתי־נפשנו עונג דק, — אחד מתענוגי השירה בת־השמים, השופכת חנה וקסמה המיוחד גם על חורבן העולם, גם על התהו־ובהו, גם על המות והחדלון. למראה פני המות האיומים, אשר יתאר לפנינו המשורר, תתעורר בנו תשוקת החיים בכל תקפה ועוזה, והננו מרגישים עצמת ישותנו, ממשות הויתנו, בכל עורקינו ועצבינו, וכל עוד רוח באפנו, הננו חושבים ומרגישים במלוא עצמותנו. עם כל החסרונות והמגרעות העצומים, שישנם בשני השירים הגדולים: „הדעת והמות" ו„החמלה", עם כל האריכות היתרה והכפלת הדברים שבהם, — יפעלו על המחשבה ועל הרגש של הקורא, ולפעמים יעירו בו נימים, אשר לא ידע גם את מציאותם בנפשו. לקרוא את השירים האלה בקרירות רוח, בשויון נפש, זהו דבר שאי־אפשר. יש בתים בהשירים האלה שהם מזעזעים אותנו כזרמי סוללת־חשמל חזקה. כל ימי חיי לא אשכח את הרושם העז, שפעלו שני השירים האלה על מחשבתי והרגשתי בקראי אותם בפעם הראשונה בנערותי.

אולם, אד"ם התרומם לגבהי שמי השירה רק לעתים רחוקות מאד. על־פי רוב היה חרזן, בעל־מלאכה, ממליץ מליצות, שאין כל רוח בהן. אבי „החמלה" ו„הדעת והמות" כתב גם „שירים" על בית מסחר היין והבשמים של בנו. הא לכם דוגמא קטנה:

שִׁמְעוּ מִלַּי, וּמְנַצֵּחַ
הָאֲדוֹנִים! — — — —
סוּרוּ אֵלַי! גַּם הַקָּפֶה
אַתֶּם קוֹנִים! שִׁקּוּי שַׁחַר
הֵן כָּל נֹעַם טוֹב גַּם יָפֶה,
כִּי תִמְצָאוּ, וּתְהִי נִבְחָר
כָּל טוּב טַעַם — — — —
פֹּה מָלָאוּ; גָּלְמֵי עָלִים,
פֹּה הַיַּיִן עֲלֵי טַבָּק,
הַמְשַׂמֵּחַ, גַּם נִמְלָלִים
מֵאִיר עַיִן זוּבָּאווּ קַזַּאק.

(שירי שפת קדש)

וגם ה„שירים" ממין הפחות הזה, אשר מקומם בחלק המודעות של העתונים בארץ החדשה, גם הם היו בידו לשירי שפת־קדש, אשר כתבם על „שלחן־אלהים". לחחיות, העומדות על מדרגה נמוכה בסולם ההתפתחות, אין כל התפרטות והתבדלות של אברים בקרב גופם. אבר אחד משמש בהם לכמה דברים ותפקידים. גם המשורר, כל־זמן שלא התרומם למעלה גבוהה בסולם היצירה, אין כלי־רוחו מתבדלים לחלקיהם ופרטיהם. אמנם, גם המשוררים היותר גדולים, היותר נעלים, יכולים לכתוב, לעתים ידועות ובתנאים ידועים, שירים פחותים, גרועים ועשויים, כי אין השכינה שורה בכל עת ובכל זמן על המשורר, ויש אשר תסתלק מעליו ותעזבהו בעצם יצירתו; רגעי עלית־הרוח וירידתו ישנם לכל אמן ואמן, אבל המשורר, שעלה למדרגה גבוהה בסולם ההשתלמות, יודע להבדיל בין קודש לחול, בין מרום ונשגב לשפל ונבזה, בין נברא לעשוי. משורר כזה מתבייש מפני יצירותיו הרפויות והעשויות. לא כן אד"ם הכהן. הוא אסף הגורנה תבן ובר; והתבן הוא הרבה יתר מהבר. כל אשר יצא מעטו היה קודש בעיניו, ולא ידע להבדיל בין טוב לרע. אד"ם הכהן לא היה יכול לסלוח לרעיו, — לפי עדותם של מכיריו מקרוב, — אם הראו לו על איזו שגיאה, תהא גם קלה שבקלות, באחד משיריו. הוא האמין בכל נפשו, כי כל שיריו טובים, נעלים ונשגבים. מה רב האסון, אם האמן איננו מכיר את רפיונותיו ואיננו מרגיש את נפילתו. אם תקראו בשום לב את כל שירי אד"ם, תתפלאו ותשתוממו לראות, כי המשורר, שכתב את „המתאונן", „הדעת והמות", „החמלה", בתים ידועים בה„מיכל דמעה" ו„החלום", — הוא הוא אשר כתב את יתר השירים, שהם עומדים למטה מכל בקורת, המיוסדת על תורת היופי, הרגש וההתפעלות. המשורר מתהלל במין עורון רוחני:

שִׁירִים בִּשְׂפַת קֹדֶשׁ שְׁלֹשִׁים שַׁרְתִּי,
לִמְלָכִים, לִנְסִיכִים, לִנְדִיבֵי אָרֶץ,
עַל חַיִּים, עַל מָוֶת, עַל גִּיל, עַל קָרֶץ.

(בשירו, אשר כתב בסוף „יתרון לאדם", הוא באורו
לה„תלמוד לשון עברי")

בשורות המעטות האלה חתם המשורר תעודת־עניות לרוחו וימיר כבודו בקלון. המשורר לא התבייש גם בזקנותו להתפאר, כי שר „שירים" — למלכים, לנסיכים ולנדיבי ארץ.

אם נקרא את השיר „מיכל דמעה", אז נתפלא לראות, כי בת־שירתו פעם תגביה עוף ופעם תזחול על הארץ, פעם כנפיה קלות ופעם כבדות כעופרת; פעם הננו שומעים אנחות משורר, בכית אב על מות בנו:

מִקִּנִּי צִפּוֹרִי, הָהּ, מִי הִבְרִיחַ!
מִבֵּיתִי מִזְמוֹרִי, מִי זֶה הִשְׁכִּיחַ!
מִי נִפֵּץ כִּנּוֹרִי וַיִּקְרָא נֶהִי!

או:

אַךְ בִּכְיִי יִתֹּם עֵת חַיַּי יִתָּמּוּ
וִיגוֹנִי יִדֹּם עֵת יָמַי יִדָּמּוּ
וּבְנִי זֶה אֶשְׁכַּח כִּי תֵבֵל אֶשְׁכָּחָה.

ופעם הננו שומעים, כי האב האומלל מרבה להג, מליצות תפלות, שאין כל רגש בהן:

כָּל אֱלֹהַּ, אֱלֹהִים, אֵיךְ לֹא חָשַׁבְתָּ,
וּתְפִלּוֹת חַכְמֵי לֵב גַּם לֹא הִקְשַׁבְתָּ,
עָפוֹת עַל אִגְּרוֹת מִקַּצְוֵי אָרֶץ,
מִגְּדוֹלֵי עַמְּךָ, מֵרָאשֵׁי דוֹרֵנוּ
כֻּלָּם חָרְדוּ לִלְשׁוֹנְךָ, וּלְשׁוֹנֵנוּ
אֲהָהּ! גַּם לֹא יָכְלוּ לַעֲמוֹד בַּפָּרֶץ.

(„מיכל דמעה")

המשורר קובל על אלהים, כי לקח את נפש בנו, המשורר הצעיר, מבלי אשר שם אל לב, כי ראשי הדור וגדולי העם מחליפים עם בנו מכתבים ומהללים שיריו. היש בדברנות כזאת אף צל של רגש אמתי? — אד"ם הכנים בקובץ שיריו, אשר הוציא לאור, גם שירים פרטיים, שכתב לתלמידיו ליום חתונתם, לבניו, בתתו להם את תמונתו, וליום הולדתם וכדומה. המשורר מתנצל על

עשותו כזאת בהקדמתו ל„שירי שפת קדש", מחברת שניה, בדברים האלה: „והנה באו בזה גם שירים פרטיים רבים, אבל גם בזה נעתרתי לבקשת רעי, לבלתי עזוב (?) כל מאומה מכל אשר יצא מאתי ומעטי בשיר, אשר אך יכלתי לאספם אלי". התנצלות נאה! ליבנזון כתב בימי חייו הארוכים מצבות רבות, בעלות שורות ארוכות ושרועות, על קברי אנשים, אשר בניהם או יורשיהם היו משלמים לו בעד הנוסחא. וגם את הנוסחאות האלה הדפיס במספר רב מאד בתוך שני חלקי „שירי שפת קדש", בתתו טעם לזה, כי „גם הן, — המצבות, — ללמד באו, מלבד מה שיש בזה משום יקרא דחיי ודשכבי, כי המצבות טמונות הן מחוץ לעיר, וגם נשחתות ברוב הימים, כנודע, וכל ספר עומד לעד ומתפשט בארץ". טעם נאה!! המצבות האלה הן גם מצבה חיה לתולדות השכלתנו, ספרותנו והתפתחות מושגי המוסר בקרב בני עמנו. משוררים כאד"ם ויל"ג וחבריהם ברוסיה ובגליציה לא בושו לכתוב נוסחאות למצבות על קברי אנשים, אשר לא ידעום בחייהם ואשר לא שמעו גם את שמם, או ידעו כי אנשים פחותים הם, ובכל־זאת לא בושו להרבות בשבחיהם, תהלותיהם, ולעבור בזה כל חק וגבול; לא בושו להדפיס את הנוסחאות האלה בספר, למען ידע גם דור אחרון, כי בעד כסף הפכו אמנותם הדקה למלאכה גסה ובלתי־נקיה. באחת יכולים אנו להצדיק את המשוררים האלה, שהיו אנשים כנים וישרים, רחוקים מן השקר והרמיה, ורק על פי מושגי המוסר שבקרב עדתם, אשר בה תפסו מקום, לא ראו כל עול בכתיבת מליצות, תהלות ותשבחות למתים שוכני עפר בעד שקלים או גם פרוטות, כמו שלא ראו המספידים המושבעים כל און בהגזמת מעלות המת, בהפלאת יתרונותיו, שמעולם לא היו לו. לא אד"ם ולא יל"ג תלמידו יכלו להתרומם אף טפח אחד מעל למושגי המוסר של שוק־החיים. עוד זאת, כי משוררינו אלה, ככל המשכילים הראשונים, רגילים היו להרבות כנויים ותארי־כבוד לכל נער, הכותב מליצות, לכל פוחז וריק, שהתאמר למשכיל. משכילינו אלה לא למדו עוד לתת ערך ידוע לכל מלה ומלה, היוצאת מעטם, כי וותרנים ופזרנים גדולים היו בדברי מליצה ושיר, וירבו לתת תארי־כבוד לא רק בשביל האיש, אשר אליו, או על אודותיו, כתבו בחייו או במותו, כי־אם גם בשביל המליצה עצמה. אם נפלה מליצה יפה לתוך פיהם, לא היו יכולים לוותר עליה, אם גם לא היתה מכוונת להאיש, אשר אליו או על אודותו כתבו.

חמש עשרה שנה עסק אד"ם הכהן בסרסרות באמונה רבה ובדייקנות גדולה, עד כי קצה נפשו במלאכה בזויה זו, אף כי הביאה לו די שכר, כי ראה שהסרסרות „מעשרת את הנושים ומרוששת את הנושים בם, ואיש־הבינים נלחץ ונדכא כל היום בין שניהם, עד כי ילאה לשאתם יחדו" (בהקדמתו לספר „באורים חדשים"). מלבד זאת נכספה נפשו להגות בדברי מחקר ושיר, בתורה וחכמה, וימשך ידו מהסרסרות ומעסקי הרבית. לפי עדותו של ה. נ. שטיינשניידר נשארו בידו שטרי־חוב על כמה לוים, שסכומם עלה לאיזה אלפים רו"כ, ובנדבת לבו שרף אותם, לבל ישיאהו לבו להיות נוגש בם.

בשנת תר"ח נקרא אד"ם מטעם הממשלה להיות למורה לשון עברית

וארמית בבית־מדרש הרבנים, אשר יסדה אז בווילנא. המשורר הסרסור הפקד פתאום למורה ולמחנך בבית מדרש, אשר נוסד להביא תקופה חדשה בהחיים המוסריים והמדיניים של יהודי רוסיה. העובדה הזאת, כשהיא לעצמה, שופכת אור רב על הדור ההוא וצורתו התרבותית. אד"ם, אף כי אוצר ידיעותיו בספרות העברית היה מלא וגדוש וכשרונותיו נעלים ומצוינים, בכל־זאת לא הביא תועלת מרובה לתלמידיו, יען כי לא היה סדר למשנתו ושטה לשעוריו. ידיעותיו בספרות העברית היו מעורבבות, והשקפה כללית ומקפת חסרה לו כל ימי חייו. אם היה בא אליו אחד התלמידים לעמוד על המבחן, לא הועילו לו ב„יום דין" זה כל הידיעות שבעולם, אם אך נכשל בדיני ת"ק ות"ג, בדיני מתג ודגש. מה שהיה חק „קיום הכחות בטבע" להילמהולץ וחק ההתפתחות וההשתלשלות לדרוין, זאת היו כללי הנקוד להמשורר שלנו.

בשנת תר"ט החל אד"ם להוציא לאור, בעזרת בן־יעקב, את כתבי־הקדש עם התרגום האשכנזי והבאור, מלבד פרוש רש"י ובאורים ישנים בצדם. גם אד"ם בעצמו הוסיף משלו זעיר פה, זעיר שם, באורים חדשים, קצרים, ברורים, ומיוסדים על חקירות הלשון ודקדוק השפה. באמרי „חקירות הלשון", אל יטעה הקורא לחשוב, שזוהי מעין חקירת חכמי המערב, היהודים והנוצרים, המיוסדה על ידיעת לשונות הקדם וחקי השוואת השפות ושרשיהן, על סרוס המקראות ושנוי פני הכתובים, כי לאד"ם לא היה כל מושג מזה. יותר משלש שנים רצופות שקד על עבודתו זאת בעיון נמרץ.

שש עשרה שנה עבד אד"ם הכהן את עבודתו בבית־מדרש הרבנים באמונה. הוא שנן לתלמידיו את כללי הדקדוק לפי הספר „תלמוד לשון עבר" לבן־זאב, וישית עליו נוספות, או תקן ושנה בו על־פי חקירותיו הוא. בהקדמתו של משוררנו לספר זה עם באורו „יתרון לאדם" יאמר: „ויהי בהחילי ללמד בו, — בספר תל"ע, — והנה חדשות זעיר שם זעיר שם עולות על לבי תמיד, אלה לבארו מעט, ואלה בתתי טעם זה או טעם אחר לדבר מה, אלה למלאות מה שעזב עוד בענין זה, או להרחיב מה שקצרו, או להביא גם דעת אחרים בזה, או לנטות מדעתו ולחוות דעתי בזה, או אבוא להגיד ענין חדש בכלל, או לנקותו מטענות אחרים עליו, או משגיאות, שנפלו בדפוסים הקודמים... וכל אלה עשיתי בעת אשר נשאתי דברי תלמודו זה לפני התלמידים בבית־הספר, וכל מעלות רוחי אז אנכי כותב ברמזים קצרים, שם על שפתי העלים בספרו זה לזכרון, עד אשר מלאו דברי אלה כל שפתיו ובינות לשורותיו, סמניו ופרקיו, והתלמידים, אשר חשקה נפשם בלשוננו, העתיקו למו הדברים איש אל ספרו". חדושיו בדקדוק השפה העברית, שרבים מהם הם חריפים, היו ממלאים את כל חללי רוחו, ויציעם ויבארם לפני כל באי־ביתו ולפני כל המתהלכים אתו בחוץ. כל המשוררים המתחילים היו מביאים את בכוריהם ל„הכהן הגדול" במקדש השירה העברית הזה. ו„הכהן הגדול" היה שופט את השירים המובאים לפניו לא על פי רוחם, תכנם, צורתם וסגנונם, כי־אם על־פי כללי הדקדוק ובאורי הכתובים. המדקדק הקפדן הזה, אשר לעתים היה זורק מרה בהמדברים אתו, היה בעל לב טוב ויעזור מכספו לתלמידיו העניים ויתן להם מפתו, ונפש

רבים מהם היתה קשורה בנפשו. במשך השנים, אשר היה ליבנזון מורה בבית־מדרש הרבנים, הדפיס מאמרים רבים במכה"ע: „המליץ", „המגיד", „פרחי צפון", „הכרמל", „כרם חמד", „כוכבי יצחק", ורובם מיוסדים על החדושים, שחדש בדקדוק לש"ע וביחוד בכללי הנקוד. בשנת תרט"ז הוציא לאור את המחברת השניה של „שירי שפת קדש" ואת ספרו הקטן „שני לוחות העדות". בשנת תרי"ח הוציא לאור חלק ראשון מספרו „תורת האדם" עם הקדמה גדולה. בספרו זה השלים את הבאורים החדשים שהחל לתת בספר התנ"ך עם התרגום האשכנזי, שהוציא לאור בשנות תר"ט—י"ב.

בשנת תר"י סר משה מונטיפיורי לעיר ווילנא בדרכו מפטרבורג. בני־עדתה של ירושלים־דליטא קוו, ככל היהודים יושבי־רוסיה, כי האורח הזה יביא ישועה נאמנה לאחיו בני־עמו המדוכאים. הן זה דרך עמנו מאז, לראות בכל איש, אשר עלה לגדולה, אם יושיט להם אצבע קטנה, — גואל ומושיע. ראשי העדה קדמו את פני מונטיפיורי בשיר גדול ומלא מליצות צחות, כתוב בידי אד"ם הכהן, וכאשר התאספו משכילי עיר ווילנא לכתוב תשובה על כל השאלות, אשר שאל מונטיפיורי את נכבדי העדה בשם הממשלה, כתב משוררנו מכתב להאורח הזה, ובו ימנה את הסבות הראשיות והעיקריות למצבם של בני־עמו הנורא, והנה ארבע: א) חסרון השכלה וידיעת לשון ספר וחכמה ומדע, מלאכת מחשבת ומסחר לכל משפטיהם ודרכיהם. ב) נשואי הבנים והבנות בילדותם. ג) חסרון דעת המלמדים והרבנים בעניני צבור ומדינה. ד) בקשת המותרות במאכלים, בבגדים וכדומה.

אד"ם, ככל משכילי הדור ההוא, לא הבין, כי הסבות האלה הן אך תולדות חסרון זכיות האדם. גם הוא האמין, כי בני ישראל דלים ורשים הם לא מפני שהמה יושבים צפופים ודחוקים בערי־התחום, וכל שערי הפרנסה והכלכלה ננעלים לפניהם, כי־אם מפני שהמה זוללים וסובאים ומבקשים מותרות במלבושיהם ובבנין בתיהם. שחוק מר!

כאשר התפטר אד"ם ממשמרתו בבית־מדרש הרבנים והרופאים אסרו עליו קרוא וכתוב, היה הדר. שלמה מנדלקרן, שהיה אז תלמיד בית־מדרש הרבנים, קורא לפניו בספרים וכותב מפיו כל אשר היה דרוש לו לכתוב. בשנת תרכ"ד הוציא לאור את החזיון „אמת ואמונה", אשר החזיקו שנים רבות בילקוט כתביו, ביראו להדפיסו, שמא יחריד ויקניט את הקנאים והצבועים מרבצם. הדר. ש. מנדלקרן פנה במכתבו אל החברה „מרבי השכלה בישראל" (במ"ע „הכרמל", תרכ"ד), שבו התחנן אל המשורר, כי יוציא את החזיון הזה לאור, והוא, מנדלקרן, קבל עליו לנקד את הספר כולו, שהיה בלתי מנוקד בידי המחבר, ולהכשירו לדפוס. כאשר יצא הספר „אמת ואמונה" לאור הטיל רעש גדול בין הקנאים, וגם המתונים שבמשכילים לא יכלו לסלוח להמשורר על הסירו ביד חזקה ובלי כל חמלה את המסוה מעל פני השקר והמרמה.

בשנותיו האחרונות לחייו היתה קשה עליו הכתיבה והקריאה בספרים, בכל־זאת לא הניח עטו מידו ויעבירו על־פני ספריו הראשונים, שהוציאם עוד הפעם לאור, ולעתים רחוקות היה כותב גם איזה מאמר במ"ע עברי, ולפעמים גם

מכתבים למכבדיו ומוקיריו. בשנת תרל"ז, ח' חשון, הוא כותב לי. ל. גורדון: „...ואתה הלא ראיתני בקיץ זה וראית גם כחי עתה. ידי רפות, עין ימיני קמה וגם השנית כהה משיבה. ואני עתה בבית בני יצ"ו, אשר ישמרוני לבלתי קחת עט סופר, במצות הרופא עליהם".

המבקר הצרפתי Sainte Beuve היה אומר, כי הבנים הם על־פי־רוב באור לתכונת אביהם. בנוגע לאד"ם הכהן התאמת הפתגם הזה במלואו. שני בנים היו לו: האחד היה סוחר, איש מעשה ועסקן בדברים, איש יבש, קפדן וקר־הרוח; והשני, הוא מיכ"ל, היה משורר, בעל מזג רך ונעים מאד, איש רגש ומלא התפעלות והתלהבות, בעל נפש עדינה וזכה. משני היסודות המתנגדים האלה היתה מורכבת נפשו של אד"ם הכהן.

הוא היה לובש כל ימי חייו בגדים ארוכים, ככל היהודים היראים בליטא, ויתאונן תמיד על המתיפים והמתהדרים במלבושיהם. הוא היה אחד האנשים היותר מצוינים ומפורסמים בווילנא, ולאורו התחממו ראשי המשכילים וגם פרחיהם. כללים קבועים ויסודות מוצקים היו לו בארחות חייו ומנהגיו עם הבריות, ומהם לא זז כמלוא השערה. „יקוב הדין את ההר" — היתה תכניתו. הוא הקדיש כחות רבים ליסוד בית־התפלה „טהרת הקדש" בווילנא, אשר היה בימים ההם לבית־ועד המשכילים והנאורים, וגם הוא, ככל משכילי הדור ההוא, נלחם בכל תוקף ועוז על התקונים החיצוניים בסדר העבודה: מקום הבימה ומלבושי המשוררים וכדומה. שעות אחדות לפני מותו החל לכתוב מאמר בשם „אמת מארץ תצמח", ויבוא המות ויחטוף את העט מידו ביום כ"ג מרחשון, בשנת תרל"ט, בהיותו בן תשעים ושתים שנה.

סופר עברי בליטא בן־תשעים, זה הוא המקרה היחידי!

תרנ"ח, ברלין.

סְמוֹלֶנְסְקִין בְּתוֹר מְסַפֵּר

א.

אם רוצים אנחנו לחרוץ משפט נאמן על כשרונו של פרץ סמולנסקין בתור מספר, אז לא די יהיה לדון עליו על־פי אחד מספוריו וחזיונותיו; באופן כזה לא יהיה משפטנו משפט נאמן מכל צדדיו. כדי להכיר את סמולנסקין המספר עם כל מעלותיו ויתרונותיו ועם כל חסרונותיו ומגרעותיו, צריכים אנו לקרוא את כל ספריו הגדולים והקטנים, כי בכל אחד ואחד מהם התגלה רק חלק מכשרונו הספורי של סמולנסקין, רק קוים אחדים מתכונתו המוסרית או הפיוטית; ורק אם נחבר ונצרף את כל הקוים הפזורים האלה קו לקו, שרטוט לשרטוט, רק אז תצא לנו תמונתו השלמה בתור מספר, בכל אורותיה וצלליה.

ספורי סמולנסקין עושים עלי עתה את הרושם המוזר והנשגב, שיעשה עלינו סלע־המדבר. בסלע־המדבר יש חגוים ונקיקים, ידי אומן לא חלו בו ועקבות העבודה והתרבות לא נכרו עליו, ובכל־זאת ירהיב את עינינו בבקיעיו ופרציו וירומם את נפשנו בפראותו עצמה. אם נקרא ימים רבים בספריות העמים ונתרגל בספורי־המופת של גאוני הרוח, המעובדים ומלוטשים כל צרכם, ואחרי־כן נשוב לקרוא ספורי סמולנסקין, — אז נרגיש בלבנו מעין אותה ההרגשה אשר בלב הבא מארץ נושבת, מארץ תרבות, השכלה ועבודה, אל ארץ־פראים, במקום, אשר כל כחות הטבע נרדמים ואיש לא העירם; סגולות הארץ, אמנם, רבות ויקרות הנה, אך איש לא השתמש עוד בהן. כל קורא ספורי סמולנסקין בשום לב יוכח, כי כחות כבירים היו צפונים בנפש המספר הזה, אבל הכחות האלה היו כל ימי חייו בלתי מפותחים ומעובדים כל־צרכם, ואם השתמש בהם לפעמים, — השתמש רק לרעתו, כי הם משלו בו ולא הוא בהם. כשרונו הטבעי של סמולנסקין היה מספיק למספר אירופי בן־תרבות להרימו על ולתת את חנו גם בעיני קוראים, שטעמם הספרותי מחונך ומפונק, בעוד אשר ספורי סמולנסקין יוכלו להחשב בעינינו כיום רק כמצבה חיה לכחות יוצרם, אשר עלו בתהו.

לא אתרחק, כמדומה לי, מן האמת, אם אומר, כי הכשרון הספורי של סמולנסקין היה מורכב מיסודות המזרח והמערב גם יחד, אולם היסוד המזרחי, השמי, התגבר בו.

בחיי בני עמנו אנו רואים אחד מפלאי הטבע היותר גדולים: הוא הפלא, אשר יפליאונו הזרעים, המונחים קבורים במעבה האבן או בכפי חנוטי מצרים יותר מאלפים שנה, ובכל־זאת לא ימות בהם כח הזריעה והצמיחה. זרעי הצמחים האלה, אם יוציאום מאפלה לאור, מסוגלים עוד גם כיום לחיות ולהשתגשג. כל ימי התהלך ישראל בגולה היו תנאי חייו כאלו מכוונים להמית בקרבו את רוח השירה, הרגש וההתפעלות. המוח והמחשבה תיו והתפרנסו על חשבון

הלב והרגש. בדברי נביאינו וחוזינו, המלאים יפעת נצח והוד עולמים, התאמצו להכנים הלכות יבשות, רמזים כהים או סודות איומים. כן נתיבש בנו, בימי גלותנו, לשד־החיים, כן נדף מקרבנו רוח החוזים, נתמעט ונחלש בנו כח היצירה הפיוטית, וכנפי דמיוננו הלאומי הלכו הלך ורפה, ואז גם נולד בקרבנו הפתגם: „חכם עדיף מנביא". אולם, לאשרנו, נשמר עוד ברוחנו הלאומי החנוט צמח נפלא אחד, הוא התנ"ך, אוצר השירה, הרגש וההתפעלות, והוא היה לנו כסם חיים. החיים המרים והאיומים, היבשים והדלים, מלחמת־הקיום הקשה, היו קצרי־כח להחריב לגמרי את מקור הרגשות אשר בלב העם הזה ולהמית מיתה גמורה את השארית הדלה של רוח החוזים, אשר עוד הסתתרה במחבואי נפשו.

והיה לנו סמולנסקין לאות ולמופת. בן־עוני, צמח־הגלות הזה, גם בהיותו נער רעב ללחם ומתגולל באשפתות בתי־הישיבה, גם בהיותו, בימי עמידתו, שקוע ביון מצולת החיים, גם אז היה לבו מלא שירה. הרגש החי היה פועם בכל עורקיו, ואוצרות דמיונו היו מלאים תמיד חזיונות ומראות. ומי הדליק את נר האלהים במחשכי הנפש של בן־הישיבה העזוב הזה? מי הגביה ואמץ את כנפי דמיונו וימלא את רוחו פרחי השירה? את הפלא הזה עשו כתבי־הקדש, אשר מספרנו הגה בהם מילדותו ועד יום מותו, והם הטביעו את חותמם ורשומם עמוק בתכונתו המוסרית, באופן השקפותיו ודעותיו.

בהספור „שמחת חנף", הוא הספור הראשון אשר כתב סמולנסקין, רצה להוכיח, כי המלט ופויסט, יצירי שקספיר וגיטה היותר נעלים, לוקחו מכתבי־הקדש: המלט ופויסט הם הם קהלת ואיוב במהדורה חדשה ובשנוי הסגנון לפי רוח הדור. השפעתו העצומה של התנ"ך על סמולנסקין היתה גם הסבה הראשית, שלא הביט על היצירה הפיוטית כעל תכלית בפני עצמה. משוררי יון ורומא התפעלו מהגבורה והיופי כשהם לעצמם. לא המוסר, כי־אם הכח; לא הטוב, כי־אם הנוי, עוררו את מיתרי כנורותיהם ורגשותיהם. לא כן נביאינו וחוזינו. הם הביטו על עצמם ועל תעודתם כעל כלי־מבטא של שופט צדק; הם קראו מלחמה על התקיפים העריצים ויהיו לפה להחלשים, להנכנעים ולהמדוכאים. לא גבורה ולא יופי, כי־אם טוב וצדק, ענוה ומשפט היו משאת נפשם. ורוח נביאינו החיה גם את סמולנסקין המספר. בכל ספוריו, אשר כתב, לא היה מתאר את היופי והמכוער, הגבורה והרפיון, כי־אם את האמת והשקר, הצדק והעול. הוא ברא לו במתכוון חבל יצירים, למען יגידו במעשיהם, ועוד יותר בשיחותיהם ובוכוחיהם הארוכים והממושכים, את דעתו של המספר בעניני הלאום, בעניני הצבור וכדומה.

סמולנסקין לא ידע ולא הרגיש את הטרגדיה העמוקה, או את חיופי המיוחד, אשר בהמעשים שבכל יום, את הסתירות והנגודים העצומים, אשר במהות החיים עצמם ובעומק פנימיותם; סמולנסקין לא ידע לתאר את התפתחותה של האישיות, את התרוצצות הכחות הרוחניים בתוך הנפש מבפנים; לכן, ברצותו להגדיל ולהעמיק את רושם ספוריו בלבות הקוראים, היה משתמש בארבע מיתות בית־דין ובכל המכות והיסורים, הפגעים

והמצוקות, לענות, לסגף או להמית את יצורי דמיונו. אלה מנפשותיו מעבירים מאכלת על צוארם (גד, אבשלום, ב„התועה"), אלה קופצים המימה (יוסף האב, אשת אחירע, ב„התועה"; אם המשוררת, ב„יללת הרוח"), זאת קופצת מחלון ביתה (המשחקת, ב„גאון ושבר") ואלה ישימו קץ לחייהם או לחיי אחרים על־ידי קנה־רובה ועל־ידי סם־המות ועל־ידי מיתות משונות אחרות. וכל המיתות האלה אינן באות כתולדות מוכרחות מחיי הנהרגים והמומתים בידי עצמם או בידי אחרים. המיתות האלה באות לפתע פתאום והן מתנגדות לתכונת המאבדים את עצמם או את אחרים לדעת. המיתות באות לרוב בספורי סמולנסקין אם להאדיר את הרושם, או מאשר המספר לא ידע מה לעשות ביצורי רוחו ובמה ישלים את אורח חייהם, לכן יקפד בחוזק־יד את חיתם וחוט הספור בבת־אחת. תחבולה קלה ופשוטה.

הכחות הפועלים והלוחמים בעולם החזיונות, אשר ברא סמולנסקין בספוריו, הם: אהבה, צדקה, יושר, צניעות וחסד מצד זה, ואונס, כפיה, פתוי, מעל, קנאה, נקמה, שנאה, אהבת־בצע ועושק מהצד השני. אולם צדקת נפשותיו היא צדקת השוק, צדקה גסה וצעקנית, אשר נקיי־הדעת וזכי־הנפש יקוצו בה. יושר גבוריו הוא יושר ההמון, קצרי הראות וקטני־המוח, חסדם חציר יבש, ואין בו לשד הרגשות העדינות, וצניעותם קרובה לסכלות ובערות. השנאה, הנקמה, הכפיה והמעל הם נוראים ואיומים, בצורתם היותר מגושמה. את המדרגות והגוונים הרבים אשר בכל אחת המדות והתאוות האלה, הטובות והרעות, לא תמצאו בספורי סמולנסקין. ואף גם זאת, כי את הרגשות והתאוות האלה הוא מראה לנו כשכבר נתבשלו, כשהן גמורות ומסוימות, אבל לא נראה את צמיחתן והתפתחותן. אנחנו רואים את מלחמתן הכבדה, אבל לא את התנגשותן הראשונה, נגיעתן זו בזו, סכסוכיהן, התחלת נצחונן או השתקעותן.

החלק היותר גדול של חיינו במציאות עובר במחזות שאין בהם רציחה, כפיה, עושק והרג, אהבה בוערת או נקמה לוהטת, חסד או חמס, כי־אם דאגות קטנות, משא ההויה, הרגשות שטחיות ועוברות. „דמעותיו של האדם— אומר מטרלינק, — הן בימינו שתקניות, בלתי נראות לעין, כמעט רוחניות"; וכן המה גם חסדי האדם וצדקותיו בימינו. אולם סמולנסקין לא יתאר את חיי החולין, חיי יום־יום עם רבבות קטנותיהם, את החיים הפשוטים, הממושכים, הבלתי־צבועים וכחולים, שיש בהם רגעי עליה וירידה מוסרית, רגעי שמחה עוברת ויגון עוקץ. סמולנסקין רואה את מראות החיים בכלליותם ולא יראה את הפרטים, את חלופי הצבעים ומשחק הגוונים הדקים; מתוך הרעש והשאון אשר בשוק החיים לא יחוש את העומק אשר בהם. לכן גם נקל היה למספרנו זה לכתוב את ספוריו על טהרת השפה התנ"כית ולא הרגיש מעולם חסרון במלים ומבטאים. אילו היה מתאר את מראות החיים כמו שיראם בעיניו עצמו, אילו היה מבקש את הקוים הדקים והשרטוטים המיוחדים אשר במראה, אז היה מרגיש בלי ספק את הדחק והלחץ שבשפת כתבי הקדש, בבואו לתאר את מושגי בן דורנו, ועל־כרחו היה בורא לו מלים חדשות וניב חדש.

סתם רופא מרפא את המחלה, ורופא חכם מרפא את החולה; מספר בעל־מלאכה מתאר את האהבה או את השנאה, אולם מספר אמן מתאר את האוהב או את השונא. כי כל איש אוהב או שונא על־פי דרכו וסגנונו המיוחד; לכל אחד ואחד מאתנו יש „מקדש" מיוחד, יופי מיוחד ומוסר מיוחד. גם סמו־לנסקין היה סתם־מספר, אם כי היה בעל כשרונות מצוינים, לכן היה מתאר בספוריו את האהבה ולא את האוהבים, את החטאים ולא את החוטאים.

ב.

הספור אשר הדפיס סמולנסקין ראשונה, הוא „התועה בדרכי החיים". קשה מאד לתאר לנו עתה בדמיוננו את הרושם העז, שעשה הספור הזה בזמנו על הקוראים העברים. קוראינו מצאו בספור הזה ציורים, תמונות וחזיונות, חלופי המראות ושנויי המקומות, דברים המשעשעים את הלב ומרהיבים את הנפש, דברים המעוררים שחוק ודברים המעוררים בכי, מליצה וגם חקירה, — הכל, הכל מצאו בו. הספור הזה הוא היותר גדול בכמותו בין כל ספורי סמו־לנסקין ובין כל הספורים המקוריים אשר בספרותנו. „התועה" יצא בארבע מהדורות, — חזיון שלא היה כמוהו בספרותנו הספורית, והוא הספור היותר מפורסם בין הקוראים העברים גם כיום.

סמולנסקין בעצמו מעיד ב„פתח־דבר" להמהדורה השניה של „התועה", כי „הספור הזה הוא כמעט הראשון בשפת עבר, אשר מצא מסלות כמעט בכל קצוי ארץ; מכתבי־עתים רבים וגדולים באירופא ואמריקה כתבו על אדותיו הרבה ויהללוהו; אבל התהלה הזאת כאל נחשבה בעיני מול התהלה הנאמנה אשר הראו בפועל הקוראים והקונים, וכמעט אין איש, אשר יקרא בשפת־עבר, אשר לא ידע אותו ואת טיבו".

יוסף היתום, מעיר מדמנה, מספר, בארבעת חלקי „התועה", את תולדותיו ואת קורותיו מילדותו עד יום מותו בידי שודדים, שהתנפלו על בתי ישראל. נתבונן נא היטב אל הספור הזה, שלא לבד סמולנסקין בעצמו חשבהו כל ימי חייו להטוב והמובחר שבספוריו, כי־אם גם אחדים מהמבקרים החדשים יציגוהו למופת למספרינו הצעירים. אם ננתח את „התועה" לחלקיו ונחדור לרוחו, אז גם נבין לרוחם של רוב הקוראים העברים ולטעמם הספרותי. סמולנסקין שם בפי יוסף, המספר את כל אשר עבר עליו, את הדברים האלה: „הנני כותב תולדות חיי! יען מה? יען לבבי יחשוב: לפקוח עינים עוורות, לבל יפלו במהמורות, במו נוקשתי, נפלתי אני ונמלטתי בעור שני, למען הודיע להולכים בדרכי החיים, כי מצודות וחרמים פרושות ליד מעגלם, וישמרו רגלם מלכד" („התועה", ח"א, 2).

ולא לבד ב„התועה", כי־אם גם בכל הספורים התגלה סמולנסקין בתור סופר־העתים, בתור מטיף, מוכיח ולוחם נגד הבערות או נגד שונאי ציון. הסופר שבו היה מתאמץ להמית את המספר שבו. ואם לפעמים תתעורר בו נפשו הפיוטית ברב כח לאמר שירה, הנה בו ברגע יתגבר עליה סופר־העתים

ויטביעה בים של מלים. הדפים, אשר סמולנסקין היה בהם רק מספר ופייטן לבד, יפעלו עלינו עוד היום ביפים וברוח־השירה האמתית שבהם. אולם הדרשנות, הליצנות והדברנות, הממלאות את ספוריו, מעוררות בקרבנו רק חמלה להמספר בעל־הכשרון. הפואזיה פועלת ומשפיעה על נפש האדם שלא במתכוון; הפואזיה חפצה רק להיות ולא לפעול; אבל הדברנות יודעת, כי קצרת־ימים היא, והיא חפצה על־כן רק לפעול ולהשפיע לפי־שעה. האמנות נובעת מעצמיותו של האדם ושואפת אל הנצח, לכן גם תחיה נצח; הדברנות היא ילידת הרגע, עבר הרגע — בטל כחת. הפואזיה היא נִבכי ים החיים, והדברנות היא רק בקצף על פניו.

סמולנסקין היה מכניס, — לפעמים בדוחק גדול, — בכל ספוריו כוונות ונטיות ידועות, וכל הנפשות, אשר הוא מוציאן ומביאן על הבמה, נראות, כאילו נבראו רק בגלל אותן הכוונות. והנה עלי להגיד להקורא, כי אין אני מסכים לדעות האמנים והמבקרים, האוסרים על המספר להכניס איזו כוונה ונטיה בספוריו. לפי דבריהם, כל מגמה ידועה וברורה פוגמת ומקלקלת את האמנות הנקיה. אבל לא כן הוא. כל מספר, גם מן „הטבעיים" הקיצונים, יש לו מגמה ונטיה ידועה בספוריו, אם מדעתו או שלא מדעתו. כי אחרי אשר המספר, יהיה מבית־מדרשו של מי שיהיה, בוחר בחומר ידוע לספוריו, בחומר זה ולא באחר, הלא יש לו בזה, על־כל־פנים, כוונה ידועה, בין שהיא ברורה כל צרכה בעיניו או בלתי ברורה כל־כך. ההבדל בין המספרים הטבעיים, המתאמרים, כי הם מתארים את המציאות כמו שהיא, בלי כחל ושרק, בלא נטיה זרה וכוונה ידועה, ובין המספרים המודים במגמתם ונטיתם, — ההבדל הוא, לפעמים, רק בזה, כי הראשונים מנקרים באשפה ומוציאים משם חומר מגואל לספוריהם, והאחרונים בוררים להם חומר יותר נקי, אבל הצד השוה שבהם, כי אלה ואלה רואים ומתארים את הדברים לא כמו שהם בפני עצמם, כי־אם על־פי אותו הרושם המיוחד אשר יעשו עליהם, לפי מזגם ותכונתם המיוחדים להם. כל אחד ואחד מהם רואה את החיים בעיניו הוא ונותן להם דמות בצבעיו האהובים והמיוחדים לו.

טעות היא, לפי דעתי, בידי האומרים, — אף כי בין האומרים האלה נמצא גם חכם גדול כווילהלם וואונדט, — כי היצירה הפיוטית האמתית היא עוורת ויוצרת מבלי כל מחשבה תחלה ומבלי כל תכנית־קדומה. קשה להבין, במה הורע כחו של הספור, אשר יוצרו בראהו במחשבה תחלה ויצפין בו רעיון ידוע, — אם אך לא יזיק הרעיון למהלכו הטבעי של הספור, — אשר יחיה את גולמו כאשר תחיה הנשמה את הגוף; במה יגרע ערך האומנות הנעשית בחכמה, בחשבון ובדעה צלולה ומיושבה, מערך האומנות הנעשית ברצון עוור, שלא מדעת ובלי כל מטרה ותכלית. „נבא ולא ידע מה נבא", — דבר זה עוד אפשר להבין; אבל ספר ולא ידע מה ספר, — דבר זה לא יצויר למספר אמן בימינו.

ובכן אינני אומר לבטל את כשרונו הספורי של סמולנסקין בכח אותן הטענות של המבקרים ממין הנזכר, על שעשה את ספוריו לכלי־מבטא

לרעיונותיו ולמחשבותיו על עמו, ועל שלא אהב את האומנות דוקא לשמה. יודע אנכי, כי גם המספר בן הוא לעמו ולדורו, ואין בכחו, גם אם יתאמץ, להיות בן חורין ולהבטל ממלחמת הדעות, אשר ילחמו בני דורו ובני עמו. חרש חכם, שהוא עם זה גם בעל רגש, לא יוכל בשום־אופן להשאר בתוך החיים הזועפים כצופה ומביט בקור־רוח. אבל אם אינני מאשים את סמולנס־קין על שהיה מספר „בעל־בחירה", הנני קובל עליו על כי רוב היצורים בספוריו הם גלמים בלי רוח חיים, על כי בריאותיו בחזיונותיו אינן יפות ואמתיות, על כי צורותיו מטושטשות וציוריו כהים וחלשים, על כי נפשותיו מדברות רק ככל אשר ישים המחבר בפיהן ועושות ופועלות רק ככל אשר יצוה עליהן הסופר. היצורים של אמן אמתי המה כעולם קטן בפני עצמו, והמה חיים, פועלים ומדברים על־פי חקים מיוחדים להם לבדם. הכשרון והרוח, אשר עמדו לניוטון לגלות את חקי תנועת כוכבי השמים, אותו הרוח עצמו עוזר לתכמי חרשים לגלות את החקים הפנימיים של אותן הנפשות, אשר הם מתארים. ונעלה הוא עולמו הדמיוני של האמן על עולם המציאות, כי בהחיים העוברים לפנינו בספור הננו רואים בסקירה אחת את שלשלת הסבות והתולדות היוצאות מהן, הננו רואים בבת־אחת את הגרעין ואת העץ הצומח ממנו, את ראשיתן של עלילות היצורים, את אחריתן וסופן, וגם את כל המעשים והמקרים הנלוים והנטפלים עליהם בהעשותן. גיטה אומר: ספור כתוב בידי אמן הוא כמורה שעות עשוי זכוכית, אשר המסתכל בו רואה את המחטים המורים מספר השעות, הרגעים והדקים, ויחד עם זה גם את תנועת הגלגלים והאופנים המניעים את המחטים שעל לוח־המספרים. לא כן סמולנסקין. נפשותיו, יצוריו וגבוריו לא יחיו חייהם המיוחדים והמוכרחים הכרח הגיוני, הכרח „אומנותי", כי המספר מניעם, מושכם ומטלטלם הנה והנה כפסלים אלמים, הוא מדבר בעדם והוא שופטם, הוא מהתל בהם, מיסרם או יגמול אתם חסד, בקצור — היצורים המה ברשות המספר ולא הוא ברשותם. פלובר אומר: „המספר האמתי הוא בספוריו כאלהים בעולמו אשר ברא. אלהים מלא כל הארץ כבודו, „ולית אתר פנוי מניה", ובכל זאת אין איש רואה אותו בעיניו, אין איש תופס אותו, כאילו אין מנהיג לבירה זו. כן גם המספר האמן מבריח את ספורו מן הקצה אל הקצה ורוחו מרחפת בכל שורה ושורה, אבל אין הקורא רואה את היד הרוקמת את כל העלילות האלה". אולם בקראנו את ספורי סמו־לנסקין הננו רואים את ידו בכל והננו שומעים את דבריו, אשר ישים בפי יצוריו.

אמנם, יש אשר סמולנסקין מתאר לפנינו את מחזות החיים לא כמטיף ומוכיח מעל הבמה, כי־אם כפוטוגרף (אף כי התמונה יוצאת מידו מטושטשה מעט ואיננה מדויקה כל צרכה). אבל הפוטוגרף, יהיה גם החרוץ שבחרוצים, סוף־סוף איננו יוצר וחרש־חכם. העתקה נאמנה מאיזו ממחזות החיים, כמו שהיה עושה לפעמים סמולנסקין, היא מלאכה טובה, אבל לא יותר ממלאכה טובה. העתקה מן החיים, תהא גם מדויקה ונאה, לא יצירה היא. האמן ב ו ר א את נפשותיו ולא יעתיקן מן החיים. חרש־חכם לא יחקה, לא יעשה

מעשה־קופים בלבד; אין הוא מוסר בדיוק את מראה עיניו או משמע אזניו, כי־אם הוא בורא בעצמו ומעצמו. הנה, למשל, הפוטוגרף מעתיק, על־ידי מכונתו, דמות פרח, והנה הפרח המועתק שוה הוא בכל פרטיו ושרטוטיו לאותו הפרח האמתי, אשר אליו היתה המכונה מכוונה; אולם הצייר האמן, אם יצייר פרח, לא יהיה פרחו זה דומה בכל הפרטים אף לאחד הפרחים האמתים, כי־אם יהיה בעינינו לסמל דמות הפרחים בכלל. הצייר האמן השיג את הצורה הכללית של הפרחים, כלומר את הקוים הקבועים והמצוינים שישנם בכל הפרחים, אם בגלוי או בסתר. מספר־פוטוגרף, אם יתאר לפנינו צלם דמות תבניתו של איזה אדם, אז יהיה האיש המתואר דומה בכל פרטיו לאחד האנשים החיים, אבל הוא ידמה רק ל א ו ת ו האיש. לא כן מספר־אמן. הוא אם יתאר לפנינו את אחד האנשים, אז לא ידמה ולא ישוה לאיזה איש חי בכל פרטיו ודקדוקיו, אבל תמצאו בו קוים כוללים ומשותפים לכל האנשים מטפוס ידוע, תמצאו בו את הטבע האנושי בכלל. יצורים אנושיים או „טפוסיים" ממין הזה אל תבקשו בספורי סמולנסקין. בין כל הנפשות הפועלות בספוריו לא תמצאו אף נפש אחת מישראל אשר תוכל להשאר לאות ולמופת בספרותנו, בתור טפוס חי וקיים. אמרתי נ פ ש א ח ת מ י ש ר א ל, יען כי בני־נכר כמעט לא באו בין יצורי דמיונו של סמולנסקין; ואם הועלו לפעמים על במתו (כמו בהספור „גמול ישרים" ובמקומות אחדים ב„התועה"), אז השחית המספר את צלמם ויעשם, את כולם, — אם הוא אכר או שר או פקיד, — לגנבים ולשודדים, לשכורים ולנואפים, לצוררי ישראל ולבוגדים. כן יתארו המספרים האנטי־שמיים את היהודים בספוריהם הם.

ג.

אך נשבה נא לנתח את הספור „התועה בדרכי החיים".

מצד הגזרה והבניה, כלומר, מצד הערכת החלקים וקשורם זה בזה, מצד השתלבות המקרים והתפתחות המאורעות, אין כספור זה לרוע. הספור האמנותי הוא כגוף שלם ומאוחד בכל פרקיו, אבריו וחוליותיו. אם יחסירו איזה מהם או ישנו את מקומם, אז ישחיתו בזה את שלמות הגוף ויפיו. אם נדבר בשפת הבנאים, אז נאמר, כי ספור שכתבו חרש חכם הוא בנין מלא תפארת והוד ממסד עד הטפחות. כל חלק וחלק בבנין כזה נערך איש לעומת רעהו וכולם מכוונים לתכלית אחת. כל המתבונן אליו יראה רק בנין נהדר אחד ולא קבוצת אבנים, מלט ושיד. לא כן הוא „התועה". הספור הזה, בן ארבעת החלקים, מכיל מראות וחזיונות, רעיונות ומליצות, שאינם מחוברים זה לזה כלל. חוט הספור הולך ונפסק לרגעים וחוזר ונקשר בהרבה קשרים, קשר בתוך קשר. החלק הרביעי של „התועה" נספח אל הספור שנים רבות אחרי צאת המהדורה הראשונה לאור, ואיש לא הרגיש את חסרון החלק האחרון. כל הספור הגדול הזה הוא כ„בקעת העצמות" שראה יחזקאל במראה.

יוסף מתחיל לספר את תולדותיו מעת היותו בן חמש שנים. אביו מת

עליו עוד בהיותו בבטן אמו, וזאת האחרונה הלכה למנוחת עולם בהיות יוסף ילד קטן. אמו מספרת עמו שתי שעות לפני מותה, ושיחתה איננה שיחת גוססת, כי־אם שיחת אשה הנוסעת ליום השוק. הגוססת מתאנחת ושוחקת ומרבה לדבר בחשבון ודעת. יצורי סמולנסקין אוהבים בכלל להרבות להג בכל מקום ובכל שעה, וגם בשעת יציאת נשמתם לא תעזבם תשוקתם זאת. גם הזקן ידידיה, אשר ארבעים שנה חי בבדידות נוראה, — גם העירירי הזה כותב שעה אחת לפני מותו מכתב ארוך לאחיו, מלא הגיונות ומליצות, על־דבר אחד מבחורי הישיבה („התועה", ה"ב, פרק „מות ישרים"). סמולנסקין בורר ע"פ רוב לגבוריו „מיתה יפה", אך לא טבעית. בעולם המציאות הננו רואים, כי שכלם של הזקנים או הזקנות הולך הלוך ורפה, מוחם הולך ורופס, ואומץ לבם הולך ודל עוד בטרם יכבה זיק חייהם האחרון. גם הזקן ניוטון, שבודאי לא היה בור, גם הוא כל־זמן שהזקין נטרפה דעתו עליו מעט מעט, כדרך כל הזקנים. וידידיה החוקר־העקשן, אשר כבר יבש לשד עצמיו ויהי כחרס הנשבר, כצל־אדם, — הוא כותב מכתב, לפני עצם מיתתו, בדעה צלולה ומיושבה ובכח עלומים.

אחרי אשר מתה אם יוסף הובא היתום אל בית דודו, אחירע העשיר. יוסף מתאר את מצב נפשו בעת ההיא: „משמים עמדתי על עמדי זמן כביר, כחולם הייתי בעיני, כי מעודי לא ראיתי עושר כזה, ולבבי הטהור לא ידע עוד ערוך את ערך האליל הזה, אשר בעבורו יבלו בני־חלוף ימיהם בהבל ושנותיהם בים צרה, על כן נבהלתי ואירא מפניו, כמו לבי נבא לי, כי אראה עין בעין את המלאך המשחית מנוחת בן־חלוף... מי יתן והיה זה לבב כל אדם, ולבבי אני עתה, כי אז לא שבת שלום מהארץ, לא צדו איש את אחיהו חרם..." (ח"א, 7). במקום לתאר את רגשות היתום העני, שהובא מאוהל דלים לחדרי דודו העשיר, ואת סערות נפשו הרכה, או את השתוממותו ומבוכתו, יתפלסף המספר וירבה דברים בטלים, כאחד הבטלנים האמתים. הלילה הראשון לבוא היתום לבית דודו היה מלא זועות וחזיונות מעוררי שחוק. יוסף ראה חלום רע ונורא ויתן בקול: אנא, חושו לעזרתי! ויחרדו כל בני הבית לקולו, ותהי מהומה בבית: המלמד התגנב לצאת בבהלה מבית־המבשלות ויתפש בידי הדוד, „וכרגע נשמע קול מכת־לחי". בין כה וכה נקבצו ובאו כל גרי הבית לחדר היתום ויעלו נר, והנה: הדודה בתלבושת חוה אמנו, המבשלת עטופה בשמלת המלמד ו„פה המשרת היה מגואל, כי בחשך שלח ידו בהמרקחה... אכל ולא מחה פיו". כשוך מעט הסערה בבית וכשוב אדוני הבית לחדר־המטות, נגש המלמד אל ארון החפצים ויקרא מונולוג ארוך מתובל בשברי־פסוקים, וככלותו את דבריו „שבר בלאט את דלת הארון ויוציא כלי־כסף וזהב למכביר וינס בהחפזה" להצדיק, להודות עלי פשעיו ולתת פדיון לנפשו, למען ישא עון חטאתו. עברה הבהלה הראשונה והנה בהלה חדשה: יוסף הובא אל החדר. החדר, כליו ופני המלמד מתוארים ברוח ההתולים, אשר חונן בו סמולנסקין, וההתולים האלה מלאים לפעמים חיים והמה ערבים לחך הקורא העברי. אולם

מספרנו יעשה חונף יותר מדי לחחך הזה. סמולנסקין, למשל, מהתל, במחילה מכבודכם, במכנסי המלמד, אשר התפארו בצבעים הרבה, והוא אומר:

„לוא הייתי אז חוקר קדמוניות, כי אז יכולתי להוציא משפט, אשר בימי יעקב אבינו לא היו עוד מלמדים כמו אלה, כי לולא זאת, מה זה היה לו לנוע על העצים, לקחת מקל לבנה ולפצל בו פצלים? מדוע לא לקח מלמד כזה להציגהו בעדרי הצאן? יחאו — וילדו כמוהו; אך להאבון נפשי לא ידעתי אז התבונן על אשר לפני ומה־גם לחקור קדמוניות. אמנם עתה נוכחתי לדעת, אשר אף אם היו מלמדים כאלה בבית שם ועבר, גם אז בחר אבינו הזקן בבול עץ מהמלמדים האלה, כי ידעתי נאמנה, אשר בכל כופר לא יטום לעמוד בשקתות המים, כי באשר יין או שכר שם המה" (ח"א 15).

אין כל ספק, כי הקוראים העברים בימי סמולנסקין התענגו, ואולי רבים מהם עוד יתענגו גם כיום, על חדודים כאלה; אבל אך למותר להגיד, כי דבר אין לחדודים גסים ותפלים כאלה ולהספרות היפה, הבאה לשבח ולעדן את טעם הקוראים.

כאשר הובא יוסף בפעם הראשונה אל חדר מלמדו, הפיל כד המים ארצה. הכד נשבר והמים נשפכו לארץ ויזו רסיסים על אשת המלמד. אז תתנפל בחימה שפוכה כחיה טורפת על היתום, עד כי תתלקח מריבה עזה בינה ובין המלמד בעלה. חרפות, גדופים וקללות ישמעו משני הצדדים; אז תאחז האשה בחרש מהכד הנשבר ותשליכהו על ראש המלמד, וגם הוא ירים סיר וישליכהו עליה, ושניהם לוחמים בכל תכסיסי מלחמה. כאשר שקטה הסערה, נתן אחד הילדים קולו בזמירות: „על כן תטעי נטעי נעמנים". המלמד קורא בקצף נורא לתלמידו זה: כלב! ויאחז בציצית ראשו ויפרפרהו, גם ימרוט לחייו באכזריות חימה. המלמד טעה וחשב, כי הנער בשפת עלגים ידבר, לכן בגמגומו יאמר: תטעי נטעי; אולם כאשר הביט המלמד בספר וירא, כי אמנם כן כתוב, קרא לתלמידו בקצף: „ומדוע תביא בידך כתבי־הקודש הנדפסים בווילנא, אשר מידי מינים, כופרים ואפיקורסים יצאו?" — עוד הילד המוכה בוכה, והנה שני נערים גדולים ממנו לומדים במסכת בבא קמא. הנערים נתנו יחד קולם בשיר: „שבר את הכד". יוסף היתום דמה בנפשו, כי אליו מכוונים הדברים האחרונים, ויאמר בקול דממה: „לא בצדיה שברתי את הכד". המלמד נתן קולו בשחוק וגם התלמידים שחקו שחוק גדול (פה מצא סמולנסקין מקום לקרוא: „מי יתן והיה לבבם זה להם עד זקנה ושיבה, כי אז לא רבתה כה שנאתם גם קנאתם..."). אשת המלמד, בשמעה קול ענות, חרדה הביתה, כי אמרה בלבה: חדשה נהיתה בבית. המלמד רץ בחפזון לקראתה ויקרא:

„— ארורה! מה לך פה?

— הלגרשני מביתי אתה אומר?

— כדבריך, אני אשלחך מעל פני לעולם.

— אני אשלחך אל ארץ תחתית ואתה לא תשלחני מביתי, היו לא תהיה!... אני אקרא חמס בשוקים וברחובות, ואנשים ישרים ישפטו בינינו!"

סוף דבר, אשת המלמד התנפלה על היתום ותאחז במפרקתו בשתי זרועותיה ותקרא: „פרא אדם! למענך יאמר אישי לשלחני מעל פניו, היו לא תהיה! אך חצי חמתי אכלה בך“... אימת מות נפלה על הילד, אולם נס גדול נעשה לו, כי המלמד „קפץ כמלאך מושיע אל תוך הבית, התנפל על אשתו וישם בשתי ידיו מחנק לצוארה“. אולם גם אשת החיל לא טמנה ידיה בצלחתה, כי גם היא אחזה בזקנו ותבעט ברגליה בכל מאמצי כחה. בין כה וכה נמלט היתום מן החדר, וברוצו מעדו קרסוליו ויפול מלוא קומתו ארצה ויפצע חוטמו. למראה הדם נבהל מאד ויאמר קרוב קצו, ובבואו הביתה והנה דודתו לקראתו, ותתן עליו בקולה: „הוי, נער שובב! את בנים שובבים נלחמת והם יכלו לך, חכה עוד מעט ואני אלך אל מורך ואצוהו במפגיע, כי ייסרך שבע על חטאתיך“...

בכל המחזות האלה, המשתרעים על ששה עמודים, אשר בהם רצה סמו־לנסקין לתאר את החדר ואת הנפשות העושות בו, לא ראינו לא את נפש הילדים הרכים, לא את נפש המלמד, שמחתו וצרתו, לא את נפש אשת המלמד, עניה ולחצה, משושה ונחמתה; לא ראינו את היחס האמתי, אשר בין התלמידים הקטנים ובין מלמדם האומלל. המספר השמיענו על העמודים האלה הלצות ישנות ומעוכות מרוב ימים, חרפות וקללות ונאצות, ויראנו רק מהלומות, מכות, שברי כלים וזרם דם, מהומה ומבוכה.

והחדר העברי, — כמה טרגיקה חרישית צפונה בו! הצייר האמן יוכל למצוא בו טל־ילדות וחלודת המסורה הנושנה כשהם משתמשים בערבוביא. הוא ימצא במלכות־חשך זו גם קרני אור; הוא ימצא בין הפראים הקטנים ובין הפרא הגדול המנצח עליהם גם עקבות תרבות עתיקה, ערמומית מיוחדה במינה ותם וישר בלי קץ וגבול. הוא יראנו בין ענני־התוגה, הרובצים על ראשי הילדים ומלמדם, גם ברק השמחה הטהורה. בתוך שעבוד הגוף והרוח של הילדים בחדר אָנו מוצאים גם סמני חרות של הילדות הרעננה, שמקבלת מרות רק בקושי גדול; בתוך הטפשות האנושית והיהודית, השולטת בסדרי הלמוד וההנהגה בחדר, אנו מוצאים גם מחאת נשמת האדם הרכה, התקוממות רוח הילדים, אשר לא יחפץ להכנע תחת עול הסכלות האכזריה, התפרצות הטבע האנושי, הנאנח תחת ידי משחיתיו ועוכריו. כמה טפוסים שונים ומצוינים במינם תמצאו בין התלמידים הקטנים בחדר; מה נאים ונעימים הראשים הקטנים האלה, השחרחורים והעצובים! כמה שירה באש עיניהם, המביטות בבטחון אל התבל הגדולה! והמלמד הזה, אשר בידו נתן אוצר הנשמות הטהורות האלה, מה קשה עבודתו ומה גדלה עניותו; מה רבה התמרמרותו על גורלו ומה עצומה תשוקתו לחיים אחרים. הרי לפניך עולם קטן ומלא פסיכו־לוגיה עמוקה! וסמולנסקין רוצה לתאר לפנינו את העולם הזה על־ידי הלצות תפלות וציורים חסרי־טעם. התעכבתי מעט בפרק הזה, יען כי מבקרינו אומרים, שסמולנסקין היה אמן גדול לתאר את החדרים העברים בקוים דקים מן הדקים...

ואם לא תמצאו קוים דקים, ואף לא נכונים, בציורי־החדר אשר לפניכם, הנה תחת זאת לא תחסר גם בפרק זה „הפילוסופיה" של סמולנסקין. הא לכם דוגמא קטנה:

„רק בית־ספר גדול היא התבל! האדם עיר פלא יולד, אך המורה הגדול, הוא הזמן, יכרה לו אוזן לשמוע בלמודים, ואחריו יחרו יחזיקו עוזריו, הלא המה הנגעים והפגעים אשר יארובו על כל דרכים, והמה יביאו חכמה בלבבו..."

החכמה האלפא־ביתית הזאת, אשר מספרנו חוזר עליה כמעט בכל פרק, ראויה יותר למלמד־דרדקי מאשר לצייר אמן.

ד.

רק דרך אחד יש להאמן לברוא דבר שלם ואמתי, והוא — לספר תולדות הרגש או אופיו של האדם; לתאר את ראשיתם ברגע הולדם ולהתחקות אחרי צמיחתם, גדולם והתפתחותם, עד גסיסתם ומיתתם לאט לאט. על האמן הצייר להבין גם את ההכרח הפנימי של התפתחות הרגש או האופי וסבת בלותם והכחדם. אולם סמולנסקין לא ילך בעקבות התפתחות יצוריו, הוא מחזיקם במעמד נפשי אחד. יוסף מספר את תולדותיו בארבעת חלקי „התועה", אבל המספר לא יראנו, איך התפתח אופיו, איך השתלשלו מקרי חייו ואיך נגמלה והתבשלה דעתו, כי סמולנסקין יעתיקו בחוזק־יד ממצב למצב, ממקום למקום, כאשר יעשה האמגוש, המעביר לעיני הרואים תמונות שונות בעששית־הקסמים, — תמונות, שאין כל קשר ביניהן.

סמולנסקין הבריח את יוסף היתום מבית דודתו ימים מועטים אחרי הכנסו לחדר, והסבה לזה היה נער אחד, גנב ומלא תככים. הנער הזה הסית את היתום לגנוב כלים מבית דודו, ואחרי אשר לקח מידיו את כלי הזהב עזבהו באם הדרך. יוסף הקטן ישב ובכה זמן כביר תחת אחד העצים, עד אשר נפלה שנה על עיניו ויישן. אז בא החלום ברוב ענין לבעת את הילד. חלומותיו של יוסף תופסים מקום רב בארבעת חלקי „התועה", והחלומות האלה הם הדפים היותר יפים בספור זה ומעידים על דמיונו החי והחזק של מספרנו.

בהתעורר הילד משנתו נפל בידי חברת קבצנים עברים החוזרים בעירות, ובין הקבצנים האלה זקן מתעוור, איש ישר וטוב, אשר דבר סתר אתו. הזקן הזה לקח לו את יוסף לבן וילמדהו תורה, ושלשה ירחים ארחו לחבורת העניים הנודדים. הקבצנים של מנדלי מוכר־ספרים הם קבצנים יהודים בכל רמ"ח אבריהם ושס"ה גידיהם, קבצנים חיים, אמתים, לכל פרטי שרטוטיהם. אולם חבורת הקבצנים של סמולנסקין מתוארה (בפרק „גואל חדש", ח"א) בקוים כוללים, והיא יכולה להיות גם צוענית. כל בני החבורה הזאת הם כולם גנבים, עושי זמה ומתחפשים, ואין הבדל בין אחד לשני. לא נמצא בחבורת הקבצנים של סמולנסקין אף קו אחד של הדלות העברית, שיש לה צורה מיוחדה וסימנים מיוחדים. אחרי מות הזקן המתעוור בא אל ה„הקדש" אחד ממכירי המת, והוא „בעל שם", ויקח את יוסף לו לבן או למשרת. טרם יתחיל סמולנסקין לספר עלילות ה„בעל־שם" ונכליו, יקדים להבטיח להקוראים הנאורים, כי הדברים,

אשר יספר, נכונים כנכון היום. המספר חושש, שאם ילך אחד הקוראים הנאורים „לפנות ערב לשוח בין השדרות והבכאים על חוף הים ויראה המון אדם הולכים לשוח, מלובשים בגדי כבוד, ומשוחחים איש את רעהו בשפות עם ועם, בכל לשונות אירופא, ומנהגיהם כמנהגי העיר פאריז, אשר עלתה על מרום השכלה, — האם לא יאמר בלבו הרואה את כל אלה, כי כבר ספו תמו אולת ואמונות־הבל מהעיר הזאת?" (ח"א, 36), לכן ימהר להבטיחהו על־ידי הקדמה מליצית, כי אמת ויציב הדבר. כמה תמימות יש בזה! הקוראים המשכילים יודעים, כי גם במרכזי ההשכלה היותר נכבדים, כמו פאריז, לונדון, ברלין ואחרים, לא מעט הוא מספר המאמינים בלוחשים על־גבי מכות, בקוסמים, בידעונים, במנחשים ובכל מיני המכשפים, שיש להם עסק עם רוחות ושדים לשמותיהם. בניו־יורק לבדה ימצאו כשלשת אלפים איש, המתפרנסים ממעשי־להטים שונים. ולא רק היהודים, אשר „מלבושיהם ומנהגיהם ושפתם יאמרו עליהם, כי יהודים הם", כי־אם גם שרים, רוזנים וחורי הארץ ידרשו אל כל מיני קוסמים. סמולנסקין יספר לנו בפרק גדול, כי ה„בעל־שם" היה רמאי ונוכל, שכור ורודף זמה; אולם לא יתאר לפנינו את „כח ההשפעה על ההמון", העצור, בלי ספק, באיש הזה; גם לא יראה לנו את השפעת המון המאמינים על ה„בעל־שם" בעצמו, כאשר כן יעשו סופרי־המופת בבואם לצייר מאחזי עינים ממין הזה. גם אם נקרא פעמים רבות את הפרק „בעל־שם" והפרק הבא אחריו („התועה", ח"א), וגם אם נשמע את תולדותיו וקורותיו (הפרקים כ"ח—ל"ד בח"ג), גם אז לא נראה ולא נבין את כח הסגולה המיוחדה, אשר היה צפון באיש זה, ויכשירהו לתפוש את לב ההמון על נקלה ולהוליך שולל אנשים ונשים. בדפוס ישן נושן, שבו היו הלצים, הבדחנים והספרנים בערי־התחום יוצרים תמונות „בעלי־המופת", למען עשותם לשחוק וללעג בעיני רואיהם, — בדפוס מטושטש זה השתמש גם סמולנסקין בעשותו את ה„בעל־שם" שלו. לכן לא תמצאו בצורתו של זה האחרון תוים מיוחדים. המתזה, אשר בו יחבק ה„בעל־שם" את אשת־האיש (ח"א, 44—47), וכן כמעט כל הפרק „בהותם בוגדים ילכדו" (ח"א, 49—66), ביחוד שיחת ה„בעל־שם" עם בעלת המלון, וכן כל המעשה בהחתול, אשר נתן ה„בעל־שם" בתוך הכר, למען יקפץ כנפש חיה, — כל הדברים האלה הם הלצות מתהלכות בתחום־המושב, הלצות בלי כחל הדמיון והמליצה, המעוררות גועל נפש בנבלותן ובגסותן. מה לפרקים ומחזות כאלה ולהספרות היפה? — ועוד יותר, כי גם את ההלצות האלה מסר לנו המספר בסגנון שאיננו נאה בשום אופן למספר הגון. הא לכם דוגמאות אחדות: היתום מספר, כי כאשר חבק ה„בעל־שם" את אשת האיש לא הרימה קולה. על זה מוסיף המספר נופך משלו ואומר: „מי פעל ועשה זאת, הכסף או האהבה? ישאל הקורא בטובו את האשה, כי היא יודעת זאת ולא אני; כי הה! או האח! מעודי לא הייתי אשה" (ח"א, 46); „מאחורי הפרגוד (מאחורי קיר החדר*) לא שמע כזאת" (ח"א, 59);

*) סמולנסקין חפץ להשתמש בבטוי תלמודי, אבל בהיותו פוריסט יבאר בתוך הספור את המלה „פרגוד": „מאחורי קיר החדר".

„אך הקדושים אשר על הארץ המה (כי הקדושים אשר בארץ המה לא יאכלו מאומה) יאכלו מעט מהרבה" (61); „כי זכרתי את הראש לעדת החסידים בעיר אשדות, אשר עשה גם הוא כמעשה התרנגול... ולולא יראתי פן אהיה מוציא דבה, כי אז גליתי עוד דבר אחד, אשר עשה כמעשה התרנגול" (66); „חזקה על חבר כמוהו, שלא יוציא מתחת ידו דבר שאינו מ ס ו כ ן" (63).

יוסף הלך עם ה„בעל־שם" להעיר א ש ד ו ת ושם היה משרת את פניו. זה האחרון העניק להיתום כסף בכל עת וככל אשר שאל ממנו, ויוסף התחבר לנערים שובבים ופריצים וילמד מהם כל דבר תועבה וזמה, ובלכתו את מיטיבו ואיש חסדו בדרך, גנב ממנו מלתחו עם כספו ומכתביו ויברח להעיר הסמוכה, למען... למען יתגולל בבתי־המדרשים ויאכל לחם חסד. סמולנסקין מתאר לפנינו את יוסף כילד חוטא ופושע. אנו מוצאים ביתום זה, על־פי תולדותיו אשר כתב בעצמו, כל אותם הסימנים המובהקים, אשר נתן לומברוזו בילדים פושעים מבטן: גועל נפש לכל למוד ועבודה ונטיה עזה לגנבה, לחנופה, לשקר, לחוצפה, למרמה ולתועבות נוראות. אין אנו מוצאים בהנער יוסף אף צל בושה, אף ניצוץ של ילדות; וכל תועבה אשר הוא עושה יעשה בקלות־דעת ובחוצפה נוראה *), כאילו היה חוטא בן חוטא עד עשרים דורות. הילד הזה חושב: „אין אמת ואין משפט, רק איש זרוע לו הארץ ואיש מרמה ימשל בכל, גם אני אבחר בדרכיהם ואהיה בכל עת לראש" (ח"א, 80). „כל בני תמותה היו כרשעים ערומים או כפתאים תמימים בעיניו" (שם). ואת הילד הזה יחפוץ מספרנו להציג לפנינו בתור אחד מילדי ישראל היותר מצויים ושכיחים, בשומו בפיו את הדברים האלה: „ואני אם כי לא טוב אני מכל האדם, אך גם לא נופל מהם הנני גם עתה". יוסף חוזר על דבריו אלה, בשנוי לשון מעט, פעם בפעם. ואת הנער החוטא וקל־הדעת הזה עשה סמולנסקין, סוף־סוף, לאיש־הרוח, הלוחם בעד עמו וגם ימות — ממש — בעדו. אכן, זה הוא חומר נאה לעשות ממנו גבור האומה! גם הנגר, ברצותו לעשות כלי, עץ לא ירקב יבחר, והאמן בחר בנפש רקובה מעצם הויתה לברוא ממנה מורה להתועים בדרכי החיים. בריאה כיוסף יכולה להיות, לכל היותר, ענין לחוקרי מחלות־הנפש וטפוסי החוטאים, אבל בשום אופן לא יצלח להיות מוכיח לעמו ופוקח עיני עוורים.

בברוח יוסף עם החפצים הגנובים ממלון־האורחים, התודע בדרכו אל צעיר לימים אחד, דן שמו. דן זה הוא מין משכיל עברי, אשר דבריו רמים ונשגבים, וכל היוצא מפיו הוא כמו שכתוב בספרי־מליצה של דור העבר. ויותר משהוא „משכיל" הנהו בעל מרה־שחורה ומין משוגע, אשר רק רע יראה כל היום. הוא מדבר הרבה, מתאנח הרבה ומתלונן הרבה. דן חוזר בערים, כי הוא מבקש איש אחד, אשר חלל כבוד אחותו, למען ינקום נקם ממנו. שני הרעים החדשים האלה, דן ויוסף, יודעי זמר הם; לכן, בשימם פניהם ל מ א פ ל י ה, יאמרו לבקש שם חזן, אשר יספחם אל מקהלת משוררי־

---

*) קרא נא, למשל, את אשר עשה יוסף להחזן באשדות (ח"א, 83).

עוזריו. דן הולך למאפליה, יען כי יקוה למצוא שם את עוכר בית אביו, ויוסף נגרר אחריו, יען כי אין כל מטרה לפניו, ואל כל אשר ישאהו המקרה — שמה ילך. והנה אך באו העירה, ותראינה עיניהם מחזה נורא: אשה נצבת על השלחן בחצר בית־התפלה, „פניה כפני מת, כל עצמותיה תרחפנה, בגד קרוע ומלא נוצות יכס את בשרה, על ראשה מגבעת מלאה נוצות, והיא מתופפת על לבה, וכל העם רואים וצוהלים, ויריעו בכל פה: החוטאת, החוטאת, החוטאת!" — עוון האשה היה, כי שני עדים ראוה מתלחשת את גבריאל הסוחר, וכאשר הובאה לפני ראשי העדה והם קראו לה אשת זנונים, אמרה:

— לא חטאתי!

— תני תודה! — נתן עליה ראש העדה בקולו, — והסירי מעלינו את המגפה, אשר הבאת עלינו ברשעתך.

— איך אתן תודה ואנכי לא נטמאתי? אלהים, היודע מחשבות אנוש, הוא יודע, כי נקיתי מפשע!

— שוטרים, גשו הנה! עוד מעט ותתני תודה!

— הנני בידכם, עשו אתי כטוב בעיניכם; אך ידע תדעו, כי דם נקי תשפכו היום!

ראש העדה צוה על השוטרים ויסירו את הבגדים מעל „החוטאת", רק הכתונת לבדה כסתה מערומיה, ויחלו לדוש את בשרה בשבטים.

— תני תודה! — קורא ראש העדה בקול.

— אני, אני, — קראה האשה בקול נורא, — אתן תודה, כי לא חפצתי לשמוע בקולך, להיות עמך!

הדברים האלה העלו חמת כל ראשי העדה, ויצוו על השוטרים להוסיף על המכות מכה רבה. השוטרים לא מרו את פי השופטים. האשה נאנקה דום, לשונה לחכה דבקה.

— תני תודה! — קרא ראש העדה עוד הפעם, — ואם אין, יוסיפו לך כהנה וכהנה!

— אמנם, חטאתי!

אז צוו ויובילוה לחצר בית־התפלה בבגדי בוז, למען תהי לקלסה לכל רואיה. ובשעה ההיא באו שני אורחינו המאפליה ועיניהם ראו את השערוריה, ואזניהם שמעו את קול שוטר־הקהל הקורא: „כה יעשה להאשה, המנאפת תחת אישה!" וקללות וגדופים ושחוק אדיר נשמע בקהל.

מסרתי להקורא רק את תמצית המחזה, רק את עצם הדברים; אולם המספר האריך לשון, הרבה חדודים ולהג, המחלישים את הרושם, גם הכביר הבטחות להקורא, כי אמנם קרו ונהיו הדברים, ולא מלבו בדא אותם.

מפי דן נודע ליוסף, כי ראש הקהל במאפליה הוא נחש בצורת אדם, כי ידיו עשקו, רצחו וישפכו דמי נקיים, כי בגד וימעל מעל במטיביו ואנשי־חסדו ובכל אשר פנה חמס לפניו יהלוך, וכי ה„חוטאת" היא אשה צנועה, נפש נקיה ונדיבת הלב, וכל חטאתה היא, כי לא השובה אהבה להבוגד הבליעל, אשר אביה האכילהו לחם חסד, ולבסוף הוריד את אחיה ואת אביה שאול ויבלע את

הונם. ועתה נקם ראש־הקהל את נקמתו גם מקשת־העורף הזאת, אשר דחתה אותו. ראש הקהל הזה הוא גם עוכר בית אביו של דן ומחלל כבוד אחותו, אשר אחריו ירדוף, אותו יבקש. ואולם גם אחרי אשר נודע לדן מקום הבליעל, לא יחדל ללכת עם יוסף, בתור משורר, אחר החזן הנבל מעיר לעיר ולספר לזה האחרון ספורי מעשיות; ומתוכן נודע ליוסף תולדותיו: אבי יוסף היה עשיר מתנגד, ואחיו, אחירע דודו, היה עשיר חסיד, ושנאת עולם היתה ביניהם אך ורק מפני שזה היה חסיד וזה מתנגד. ואחרי אשר התרושש אחירע, — כי פזר את כל כספו על הצדיק, על משתאות להחסידים ועל תכשיטים לאשתו, — בא לשרת בבית־מסחר אחיו המתנגד, ועל פי עצת הצדיק החליף את שטרות אחיו בשטרות מזויפים וילשין עליו לפני השופטים; אז שמו את שני האחים בבית־הסהר. אולם את אחירע הוציאו מהרה לחפשי, יען כי עשרה מהחסידים נשבעו בשם אלהים, כי חף הוא מעוון ופשע, ועל המתנגד נגזר (עוד בטרם הביאוהו במשפט!) למות על במת־מטבח. אולם זה האחרון לא חפץ, כי תנוח חרפתו על רעיתו, לכן קפץ מחלון בית־האסורים אל הנהר הגדול, אשר יעבור בצד הבית, וכל עשרו של האומלל נפל בידי אחיו אחירע, הוא הדוד, אשר אליו הובא יוסף היתום במות עליו אמו בעניה, כי גיסה גזל כל הונה מידה.

דן קרא ליוסף את המכתב, אשר כתב אביו לאסתר אמו לפני קפצו הנהרה. אבי יוסף, — אשר היה אחד הסוחרים בעיר קטנה, יהודי פשוט „בלי כל חכמות", — לא יחפוץ בשום אופן להמלט על נפשו, אף כי שר בית־האסורים המשוחד מבקשהו לעשות זאת. האסיר רוצה דוקא לקפוץ אל הנהר, למען הסתיר חרפת מותו מעין רואים, ובטרם יעשה קץ לחייו יכתוב מכתב לאסתר רעיתו בסגנון מכתבי האוהבים לאהובותיהם בהספורים ממין הידוע. המכתב של היהודי הפשוט הזה מלא מליצות גבוהות, ויש בו גם דברים בסגנונו של המלט („היות או בלתי היות") ושל מליצי אשכנז. בסוף המכתב יקלל ההולך למות את תורת החסידות ואת הצדיק, אשר יעץ לאחיו לבוא לביתו ולהחליף שטרותיו בשטרות מזויפים.

כל „התועה" הוא כעין כתב שטנה נוראה על החסידים וצדיקיהם: כל צרה וכל תוכחה שלא תבוא על אחד מבתי ישראל, מי האשם בזה? — החסידים! רק החסידים וצדיקיהם! מי הרס את בית אבי יוסף ומי הביא שואה על נפשו ועל הנפשות הקשורות בו? — הצדיק מצבועאל והחסידים עושי רצונו! הצדיק מיעץ לאחירע, כי יחליף שטרות אחיו המת בשטרות מזויפים, כי ילשין, כי ישפוך דמי נקיים, והחסידים נשבעים לשקר ועושים כל תועבה שבעולם. מי החריב את בית אבי דן, אשר הוא הוצא להרג ובתו הבכירה מתה בסוהר ובתו הצעירה היתה לזונה? התשובה פשוטה וקצרה: החסידים אשמים בכל אלה! („התועה", ח"ב, פרק כ"ד). עוד הפעם טומנים החסידים בבית המתנגד, אבי דן, שטרות מזויפים, מלשינים עליו לפני הפקידים, משקים את סוסיו סם־המות, נוקבים חורים בכדי־יינו, נשבעים לשקר ומשתמשים בכל עלילה ודבה להכרית בית אדם מישראל ולעקור אותו

משרשיו, רק יען כי אבי הבית לא יאמין בהצדיק מצבועאל. מי הביא שואה על שלמה שלמן, מי הורידהו בית־האסורים, מי בלע את חילו, מי הכריחו להמיר דתו, ומי האשם כי בתו עשתה מדחה? — עוד הפעם הצדיק מצבועאל, עוד הפעם החסידים! והחסידים משתמשים גם נגד שלמה שלמן בשטרות מזויפים, בשבועת־שוא, בנתינת־שוחד, בכחש ובעושק.

בנוהג שבעולם, צרות, עוני ויסורים באים על בתי־אבות, אם מסבות השנויים והתמורות, הנעשים בדרכי המחיה והכלכלה ובעניני המדינות, אם מסבות טבעיות, כמו מגפה, דבר, חלי־רע, בצורת, שדפון, ברד וכדומה, או מסבות המונחות בטבע האדם הפרטי עצמו ובטבע קבוץ האנשים: חסרון־דעת, רפיון־רוח, קוצר־ראות, תאוות רעות ומחלות הגוף והרוח, קטטות, רדיפת הכבוד, קנאה, שנאה, אהבה והתחרות וכדומה, או מסבות המונחות בטבע הלאום והגזע בטבע ההורים והאבות הקרובים והרחוקים, או בתכונות החנוך, הנמוסים והחוקים של אותו העם, ועל פי רוב תתלכדנה ותתאחדנה כל הסבות האלה והיו לגורם כביר אחד. אולם לא כן ידמה סמולנסקין. הוא רואה רק מגפה אחת בעולם: כת החסידים וצדיקיהם, או יותר נכון — וצדיקם שבצבועאל. הצדיק הזה הוא ה„אהורמין" היוצר רע ובורא חושך ואבי אבות הטומאה. וכאשר אך יבוא סמולנסקין לתאר את החסידים, אז יהפך בידו המכחול למקל חובלים, הצבעים לפיח שחור, אז יועם שכלו, תכהינה עיני רוחו, ואהבת האמת כמו תגוע ותסוף בקרבו. ואף גם זאת, כי בבואו לדבר על החסידים ועל צדיקם, יעזבהו כח־המצאתו לגמרי. כל מה שעושים החסידים הראשונים יעשו האחרונים. כאלה כן אלה. סמולנסקין מחקה את סמולנסקין והוא חוזר על מחזה אחד פעמים רבות, עד לגועל נפש. בכל מקום שיבואו החסידים ב„התועה", יביאו אתם גם שטרות מזויפים.

ה.

נשוב אל הספור: דן למד את יוסף לקרוא בספרי־עבר, „ובאמרי פיו הביא חכמה בלבו", ואז החל גם יוסף, אף כי היה מטבעו נער שמח, לראות חמס ושוד בכל מעשי בני האדם. ובכל זאת גבר פתאום החפץ בלבו „לטהר לבו, למען יהיה רוחו נכון ולבו מבקש יושר כאחד השרידים אשר קורא בשמם, כי להיות כאחד מבני המעלה אותה נפשו" (ח"א, 234). איך באה התמורה בלב יוסף ואיך נעשתה המהפכה ברוחו, זאת לא יראה לנו המספר, ועלינו רק להאמין, כי כן היה. ויוסף, החפץ להיות „כאחד השרידים", יסובב בערים, בתור משורר, את דן, המדבר רמות, ואת החזן המנוול, עד אשר נתפש זה האחרון בידי שוטרים „בעת אשר עמד לפני ארון אלהים להתפלל בעד הקהל". כי החזן הזה, בעברו מעיר לעיר עם משורריו להתפלל לפני הצבור, עשה מקנה וקנין בסוסים גנובים ושטרות מזויפים זה שנים רבות ואיש לא ידע מזה דבר. אז הלך יוסף, על־פי עצת דן, לשכולה, ללמוד בישיבה, וזה האחרון הלך לאשדות לבקש את בעלה של ה„חוטאת", למען ינקמו נקם בראש הקהל של מאפליה.

יוסף אומר בתולדותיו: „... מי יודע אם לא הייתי לאחד השודדים והמרצחים אשר ביערות ילינו, לולא נגלה פתאום רעי דן כמלאך מושיע" (ח"א, 247); „... דבריו (של דן) הנשגבים ירדו עמוק עמוק בחדרי לבבי ויכו שרשיהם בהיותי בן ארבע־עשרה שנים והנם עושים פרי תנובה עד עתה" (שם). סמולנסקין רואה את נפש האדם „כלוח חלק", אשר ביד כל מקרה וביד כל איש לכתוב עליו ככל העולה על רוחו. כי לולא כן, לא היה מאמין, שיש בכחם של מקרים קלים אחדים לעשות את יוסף לרוצח ביער, ובכחם של דברי איש כדן, שראשו מלא תהו ובהו ובשגעון ינהג, להרימו על ולפחת בו נשמה חדשה. גם הביולוג המפורסם ווייסמאן, אשר, כידוע, יתנגד בכל כחו להמגדילים ערך השפעת הירושה על ערכה של השפעת החנוך ותנאי החיים והחברה על נפש האדם, גם הוא מכיר ומודה, שכחה הראשי והעיקרי של נפש האדם הוא בה בעצמה. היא מביאה אתה לעולם הרבה יתר מאשר תקבל ממנו.

אל כל מקום אשר יביא המספר את יוסף, שם יבוא לרגליו גם איזה מקרה בלתי־מצוי. סמולנסקין מרגיש את כח החיים רק בשעה שהם רועשים וסוערים, ולא בשעה שהם שקטים ומלאים עומק אין סוף. אך בא יוסף לשכולה, עוד לא הסיר את אבק־הדרך מעל רגליו, אך נשא עיניו להביט אל ה„צלם" אשר על בית תפלת הנוצרים, והנה איש אחד אוחז בערפו וצועק: „הוי, נער שובב, מומר להכעיס! — וינף ידיו ויחפוץ למרוט לחייו, וכאשר שוה יוסף את רגליו כאילות (במקום „ברח" יאמר המספר תמיד: „שוה רגליו כאילות"), ירים האיש קול זעקה גדולה: תפשוהו! תפשוהו! — ולקולו ימהרו רבים מהעוברים בחוץ לרדוף אחריו, וכרגע נתפש בכף, ואנשים ונשים, נערים ונערות, יסבוהו בקול המולה. אלה מהם יספרו, כי גנב, ואלה קראו בקול: הוא בא לבית התפלה להמיר דתו! והאיש, אשר קם עליו בראשונה, קרא בקול גדול: הובילוהו אל בית הקהל וישלחוהו לעבוד עבודת הצבא ביד פשעו" (ח"ב, 7).

אם בן ארץ אחרת, אשר איננו יודע את ערי ה„תחום" בישראל, יאמר לשפוט עליהן על־פי ציורי סמולנסקין אלה, אז יהיו בעיניו כהכפרים של ההוטנטוטים בשעה שיבוא שם אורח אירופי.

יוסף בא אל ראש־הישיבה בשכולה ויתן לו מתן בסתר, למען יקבלהו במספר תלמידיו. המספר יתלוצץ, יתחכם ויגבב „אותות ומופתים" על עמודים אחדים, להבטיח להקורא, כי ראש הישיבה לקח אמנם את השוחד, וכי השוחד דבר מגונה הוא. סמולנסקין לא יתן להמעשה עצמו לדבר אל לב הקוראים, כי־אם הוא ידבר בעדו, והדברים מלאים להג תפל, שהמחבר חושבם ללעג דק:

„אמנם, חלילה לך, קורא דברי, לחשוב על ראש הישיבה, אשר תורת ה' מפיו תצא, כי כפיו נגואלו בשוחד! גם חלילה לך להאמין בשוא נתעה; כי יצאתי לחרף שם מורה לצדקה בעד שלשת שקלי זהב, אשר לקח מידי; חלילה לי מעשות כדבר הזה! הן כנפשך, הקורא, גם נפשי יודעת מאד, כי מורה דת ואמונה, אשר תורת ה' בתוך מעיו ומלתה על לשונו, ואשר ידע כאמנה, כי השוחד יעור עיני חכמים, לא יפשוט ידיו לקחת מתן בסתר, וגם לא ארהיב בנפשי עוז להשמיע דבר כזה קבל עם,

כי כל אלה, אשר ידעו את ראש הישיבה פנים אל פנים, יקומו וישימו לאל מלתי, כי יתנו עדיהם, כי עיניו כעיני הנשר למרחוק תביטו, ואות נאמן הוא, כי השוחד לא עור את עיניו ונקי כפים היה..." (ח"ב 17—18).

יוסף התודע בישיבה אל הבחור גדעון, אשר גם פיו ידבר רמות כדן, אף כי שונים המה בתכונותיהם. זה האחרון היה בעל מרה־שחורה, מטורף ומשוגע לדבר אחד, וגדעון היה מביט בעין טובה על כל הדברים שבעולם. הצד השוה שבהם, כי שניהם היו משכילים בטלנים ורועי רוח. אולם סמולנסקין רואה בהם תפארת בחורי ישראל, ופעם בפעם יעיר על גודל ערכם ושאר רוחם, ולא ירגיש את ה„דון־קישוטיות" שבהם, המעוררת צחוק. היצורים האלה, בפרט גדעון, קרובים ליוצרם בכמה דברים. סמולנסקין הקדיש פרקים רבים בח"ב של „התועה" לבני הישיבה, לדרכיהם, שיחותיהם ועלילותיהם; אולם את הטפוסים השונים אשר ביניהם לא נראה, כי רק את ספורי מעשיותיהם, קטטותיהם ותגרותיהם אנחנו שומעים, ואת תכונתם, עולמם הפנימי ויצרי לבבם אין אנו רואים. קראו נא את „כתבי־בית־האסורים" של דוסטוייבסקי ותראו ותוכחו, כי האמן הגדול הזה מצא גם בקרב האסירים המגושמים והפראים, בקרב האנשים שאין תכונותיהם מתפרטות ומתבדלות כל־כך ושאין העצמיות המסומנה והמצוינה מצויה אצלם כל־כך, — כי גם באלה מצא האמן האמתי עולם מלא של טפוסים שונים. וסמולנסקין, בכל אשר עמל לתאר את בני הישיבה, אשר הוא היה בנעוריו אחד מהם, לא עלה הדבר בידו. והנני מביא לדוגמא אחדים מציוריו, אשר שמם בפי גדעון, למען נראה, עד כמה הם כהים וחלשים:

שמואל דוד, מעיר צלצח, או המתמיד הגדול, היה כבן עשרים ואחת שנים; שערות ראשו ושפמו שחורות משחור ולא כסיל־אדם היה, רק לא דבר את איש דבר, כי כל היום ואשמורה בלילה הגה בלי מרגעה בקול גדול, גם לב מבין בתורה היה לו".

„נח יצחק הקטן, או „הבתולה", כאשר נקרא בפי בני הישיבה, היה קטן בשנים וקומה, כבן שבע עשרה שנה היה בעת הזאת, הוא אהב ללבוש בגדים כאחד מבני העשירים, ועל־כן מצא חן בעיני העשירים, אשר נתנו לו ארוחתו" (שם 7ת).

מה תאמרו לכרקטריסטיקה כזאת? אולם הא לכם הציור היותר בהיר של סמולנסקין. הוא מתאר את בן־הישיבה גללון בחבה ובאריכות יתרה. הוא, גללון, „לא ידע בין ימינו לשמאלו, בכל זאת הבין בגמרא כאחד המבינים, והדבר הזה היה לפלא בעיני רבים וגם היום הוא לפלא, כי כעת הוא רב באחת ערי ארצי ונודע שמו בשערים, כי הוא מחמיר גדול" (שם 77). והנה גללון זה (פה רצה המספר לקחת נקם מהמחמירים) בא עם עבבור אביו למשתה, אשר עשה אחד מעשירי העיר, ושם נתנו לקרואים זיתים „פרי ארץ ישראל". עבבור, אף כי הזיתים לא נעמו לחכו, בכל־זאת אכל את הפרי הזה בתאות נפש לכבוד הארץ הקדושה.

— חכו לי מעט, ואני אנסה כרגע, אם אמת בפי עבבור, כי רק למען כבוד ארץ־ישראל יביא אל פיו גם אשר לא יאכל, — קרא מאיר וישם פניו אל הזקנה, אשר ישבה לימינו, ויאמר: — אמי, תני לו מעט עפר ארץ־ישראל אשר בידך, ונראה אם יבלעהו.

הזקנה נתנה על כף עכבור מעט עפר, והוא לא אחר מלתתו אל פיו ויאכלהו... ומאיר שאלהו בלצון: הינעם העפר הזה אל חכך?

— כמעדני מלך, — ענה עכבור בגאון.
— תן גם לי, אבי, — קרא גללון, — הן אתה אכלת לבדך את האגוז השחור וגם את הדבר, אשר נתנה לך הזקנה, ולי לא נתת מאומה!

עכבור לחץ בחזקה רגל בנו, למען ישים מחסום למו פיו, אך הוא לא הבין לערמת אביו ויקרא בקול גדול:

— כלב! כלב תחת השלחן! הכלב לחץ את רגלי!
פני עכבור אדמו כדם ויאמר:
— שגית, בני, אני לחצתי את רגלך במקרה.
— האם דברי סכלות דברתי, כי לחצת את רגלי? הלא אמרת לי, כי רק כאשר אדבר דברים נבערים, אז תלחץ רגלי, למען אחדל מדבר...
כל היושבים הוסיפו לשחק בקול גדול, ואני — יוסף — נגשתי בלאט אל בן עכבור, אשר ישב לקצה השלחן, ואומר אליו בקול דממה:
— התפץ תחפוץ בהאגוזים השחורים?
— אחפוץ.
— בוא אתי ואני אתן לך לאכול לשבעה.
הוא יצא אחרי ויקח מידי את אשר שאל, וישב וישב בצד אביו, ויקח אחד מהאגוזים השחורים ויתן על פיו ויאמר:
— ראה נא, אבי, ראה, כי אגוזים שחורים רבים ימצאו בידי, ואם תחפוץ אתן גם לך.
עכבור קרא בחמת שפוכה:
— מי נתן לך גללי העזים? השלך ארצה!
תבן החכם הביט בפני אביו בתמהון ויקרא: „טעם ארץ־ישראל, טעם ארץ־ישראל“, ויוסף לאכול מבלי פנות אל דבריו... (שם 93—94).

וקוף־אדם זה, מעין „שמנדריק“ שבחזיונות גולדפדן, מין הדיוט שאפשר רק לאמר עליו „לית דין בר־נש“, — הוא גם איש „המבין בגמרא כאחד המבינים“, אשר היה אחרי כן גם לרב מחמיר. וכמה יופי וטוב טעם יש בציור זה, — ישפטו מעצמם הקוראים אשר חך להם.

יוסף אכל בבית זקן נכבד יום אחד בשבוע, ולהזקן היתה נכדה, ילדה בת שלש עשרה שנה, מחוכמה ומלאה חיים, ותמשוך אחריה את לב בחור־הישיבה הזה. רגש האהבה היה עוד כמו זר ללבבו, ובכל־זאת היה לו עונג נעים לשמוע ניב שפתי הילדה „ומאור פניה הפך לו את המאכלים למעדני מלך“. „מחשבות לבי, — יאמר יוסף, — היו לי כדברי הספר החתום בעיני ולא ידעתי עד מה, רק כי עיני הנערה שחורות מאד וכי פניה יפים מאד וניבה נעים מאד, ואתענג לראות ולשמוע“. קץ לא היה לשמחת יוסף, כאשר בקשהו הזקן להטיף לקחו בשפת הארץ לנכדתו הילדה, כי מעתה קוה לראות יום־יום את פניה ולדבר אתה. יוסף היה כהלום יין מרוב עליצות, ובשובו מבית הזקן הציתה שמחתו אש הקדחת בדמו ויהי כמשוגע: עיניו ראו זרות, לשונו דברה תהפוכות ויעשה מעשה זרים. בלילה, בעת אשר כל בני הישיבה נמו שנתם, העלה נרות רבים ויקרא פעמים רבות: לילית, לילית! וכאשר חפץ גדעון

להשכיבו על משכבו הכה אותו לחי בקראו בקול: לילית, סורי ממני! והרופא אשר בא ביום השני לבקרו אמר, כי מחלת הקדחת היא ולא מחלת שגעון, כאשר דמו בני הישיבה, ולא האמין כי יקום מחליו זה (שם 123). סמולנסקין הביא קדחת עזה על יוסף כמעט בלי סבה מספקת. יוסף, כפי המתואר בהתועה, לא היה חלוש עצבים, גם הסכן הסכין לחליפות ותמורות טובות ורעות בימי ילדותו ונערותו; גם אהבתו להנערה הקטנה לא היתה כל־כך חזקה ועמוקה, או, אולי, לא היתה זאת אהבה כלל, כאשר יעיד על עצמו, כי רגש האהבה היה אז זר ללבבו, ובכל־זאת די היה לו לשמוע מפי הזקן, כי יבקשהו להטיף לקח לנכדתו, והנה תקפתהו קדחת עזה „ויגיע עד שערי מות“! הוא אשר אמרתי, כי יצורי סמולנסקין חיים ומתים, חולים ומתרפאים, מתרוששים ומתעשרים רק ברצונו החפשי של המספר. סמולנסקין רצה לתאר, או, יותר נכון, לספר על־דבר בית־החולים, לכן הביא שמה את יוסף בעל־כרחו. שלשה ועשרים יום שכב יוסף כבול־עץ בלי כל הרגשה והכרה, ופתאום שבו אליו בינתו והכרתו, ובפקחו עיניו בפעם הראשונה ישאל: „מה זה היה לי? איפה אנכי? ומי אלה האנשים? ומה הנה המכות האלה אשר הוכיתי על צדי? הלא אתמול הייתי בהישיבה? מי הביאני הנה? ומי הכני? ומדוע יטפו רסיסי מים משערות ראשי?“ — וכאשר אמר לו גדעון, אשר סעדו כל הזמן על ערש דויו, כי עתה ישוב לראות באור החיים, ענה יוסף: „אני אשוב לראות באור החיים? האם מת אני ובירכתי שאול משכני? מי המה אלה האנשים? האם גם המה מתים המה ופה היא התפתה?“ (שם, 120). כשם שחלה יוסף שלא כדרך הטבע, כן גם יתרפא שלא כדרך המתרפאים. שלשה ועשרים יום שכב יוסף אחוז הקדחת בלי הרגשה והכרה, והנה אך פקח עיניו, אך נצנץ בו שביב הכרה — ישאל שאלות בלי קץ. חלותו והרפאו לא הביאו כל שנוי ברוחו ולא עשו כל רושם בתכונתו אף לימים מועטים. קראו נא בהספור „החמדה“ של המספר האיטלקי גבריאל ד'אנונציא את תאור ההתרפאות ותראו בעיניכם את התחדשות גו החולה, התרקמות תאי הגוף והנפש הנהרסים, התאמצות־הרוח הלאטית, שיבת כח החיים, התזרת ההכרה, התמלאות העולם הפנימי שנתרוקן בזמן המחלה, דקות הרגשתו של המתרפא. לא כן יוסף. הוא חלה פתאום, גם נתרפא פתאום. ובשובו לבריאותו ישוב לבית הישיבה; אולם המשגיח „אחז בערפו וישם מקומו אחרי הדלת“, וראש הישיבה, „אשר עשה מעשה אונן (!) ויבקש שכר כפינחס“ (שם, 164), היה האשם בזה. יוסף מצא לו מקלט באחד מבתי המדרש, אולם לא עבר יום אחד ו„החוטפים“ רמוהו וישימו משכנו בבית האסורים; ושם נקרה את גדעון (גם גדעון, גם דן נפלו בידי ה„חוטפים“, — גורל אחד לשלשתם!), ומפיו נודעו לו תולדות דן, והתולדות כמעט מתאימות לתולדותיו של יוסף, רק בשנוי נוסחא, שנוי קטן מאד. שם, בבית־האסורים, יספרו הכלואים את תולדותיהם, ועוד הפעם הננו שומעים (שם, בפרק „בן־צדיקים“), הצדיק הוא עושה זמה, איש משחת ובליעל, כי בנו הממזר ידבר נבלה וזמה באזני אמו הורתו. בין האסירים ימצא גם בן אחירע (דודו של יוסף), וגם הוא יספר תולדותיו, ומהן יודע ליוסף, כי דודו, רוצח נפש אביו, השתגע;

כי דודתו הציקה מאד לבעלה המשוגע ותענה את רוחו בכל מיני ענוי; כי בנה הבכור, הוא האסיר, ישנא ויתעב את אמו; כי פעם אחת חטף סכין ויכנה מכה רבה. כל התולדות של האסירים מלאים דברים נוראים, חטאים ופשעים, ופני האנשים המתוארים יראו עקומים ונעוים כבראי־שוא.

יוסף יצא לחפשי עם כל הכלואים, כי המלך הסיר פתאום את הגזרה הרעה, אשר גזר, לחטוף ילדים ולמסרם לעבודת הצבא. אז הלך גדעון לאשדות, וגם יוסף התחנן לפניו לקחתו אתו; אולם פתאום בא נחם בלב יוסף על כי „נבער לקרוא בספרי חכמה (?) („שירי תפארת", „אהבת ציון" ועוד ספרים כאלה) ולהתרועע את המחזיקים בם", ואז גמר פתאום בלבו: „אהיה ככל אחי, אשר רק התורה ידרשו ובכבודה יתימרו, אשים לעיר יובך פעמי, ששם הישיבה הגדולה, אבקש לקח בכל לב ואמצא עז וכבוד וחיים". יוסף פנה עורף לגדעון, ופתאום חשקה נפשו בתורה בלי כל סבה והכרח, רק מפני כי סמולנסקין חפץ להביאו לעיר יובך, ולעיר יובך חפץ להביאו יען כי על דרכו יסור אל בית מלון אורחים במאפליה, ושם יראה נערה יושבת על־יד איש צעיר לימים ואוכלים ושותים בטוב לב. אז יאמר יוסף בלבבו, כי אך זאת היא אחות דן, רעהו, יען כי תאר אחד היה לפני שניהם; ויתבונן אל העלמה, ואז ישאל האיש, היושב לימינה, ברוגז: „מדוע תלטוש עיניך לנו?" — ויוסף יענה: „לא בך, כי בפני הנערה התבוננתי"; ואז יתנשא הצעיר לימים ממקומו ויכנו לחי בכל כחו, ויניף מטהו עליו ויאחז בערפו וישליכהו החוצה, וכל הנאספים יתנו קול שחוק גדול וגם את מלתחתו ישליכו החוצה. אז יתפלסף יוסף: „מדוע הכני? מה עשיתי לו?" — ובכן יאשים את כל התבל, ותיכף ומיד יעזוב את העיר וילך להעיר הקטנה נצב, ובלבבו יגמר אומר לבלי סור עוד אל בית מלון אורחים. וכן עשה: כי בבואו לנצב, הגדולה „טפח על טפח", לא סר עוד לבית מלון, כי־אם בא ישר אל בית־התפלה. אולם גם זאת לא הועילה לו, כי אחת גזר סמולנסקין, אשר אל כל מקום שיבוא גבורו האומלל יפגשוהו ראשונה ריבות ומהלומות. בבואו לקיקלון התנפל עליו תיכף אחד הבחורים בבית־המדרש וימרוט את לחייו על לא דבר, ויחפוץ לקחת ממנו מלתחתו ביד חזקה לעיני כל. בבואו לשכולה חפצו אנשי המקום תיכף לקרעו כדג, יען כי הביט אל ה„צלם" אשר על ראש בית תפלת הנוצרים. בבואו למאפליה הכוהו, פצעוהו, יען כי הביט אל פני עלמה, ובבואו לבית־התפלה לנצב לא הביט לא אל צלם ולא אל נערה, אולם צרה אחרת היתה שם: פרוש צרוע, עז פנים ואיש רע. הפרוש הזה התנפל על יוסף ברגע הראשון לבואו ויבוא אתו בריב, עד אשר בא הרב, שוטה גדול ואיש ישר, ויציל את ההלך מידי הפרוש, אשר חפץ לבלעהו חיים. ובכן השתקע יוסף בבית הרב בתור מלמד לבנו ובתור משורר־עוזר להרב בעצמו, שהיה גם חזן. בנצב התודע יוסף לאחד המלמדים, ובהיותו יוצא ונכנס בביתו אהב את בתו, כלומר, לא אהב, כי־אם... לא אדע אכנה בשמו האמתי את הרגש שהרגיש יוסף לבת המלמד, כאשר לא אדע אכנה את הרגש, שהרגיש יוסף להילדה, שבשבילה אחזתהו קדחת נוראה, עד כי הרופא לא האמין

בחייו. יוסף מעיד על עצמו: „בימים האלה הייתי נכון לאהוב את כל נערה, אשר הטיבה פנים לי" (שם, 270). סמולנסקין תאר את בת המלמד, עלמה עבריה מדור העבר, צנועה וחסודה ובעלת לב רגש, בקוים בהירים אחדים, והציור נעלה. יוסף הלך לבקר בערב יום־כפור שלשה אסירים עברים, שהובאו לנצב, ובמוצאי יום־כפור שחט אחד האסירים את עצמו בסכין, ועקב זאת שמו בבלי ברזל על ידי הרב וראשי העדה, וייראו גם יוסף פן ישימו אסורים על ידיו, ויתחפש בבגדי אשת המלמד מכרו ויחבא בבית אכר נוצרי, ושם נודע לו, על־פי המגלה, אשר מסר על־ידו אחד האסירים בעת קידוש הלבנה, ואשר קראה לאור הלבנה, כי השחוט הוא דן. בבית האכר ישמע יוסף, בלילה, ממקום מחבואו, את שיחת האכרים, כי יעלילו עליו עלילת דם, כי יחליטו להרוג את כל היהודים. אז באו לעזרתו המלמד ואשתו ויתנו על־ידו את תעודת־המסע של בנם ויצילוהו מידי השופטים וישלחוהו לצבועאל אל הצדיק. ובזה תם החלק השני של „התועה".

ו.

יוסף גומר כל פרק בדבריו: „תועה הייתי בדרכי החיים"; אבל באמת לא היה יוסף תועה כלל. תועה הוא האיש, המבקש איזה דבר; תועה הוא האיש, החפץ לעשות אחת ובשגגה הוא עושה אחרת; אבל יוסף לא יצדק באמרו: „את אשר בקשתי לא מצאתי, ואשר מצאתי עזבתי, וכרגע שבתי והקרבתיו ועד ארגיעה החלפתיו" (ח"ב, 298), כי הוא היה רק ככדור־המשחק בידי כל מקרה, בידי כל איש. יוסף אינו תועה בדרך החיים, כי־אם יהדף, יסחב, ימשך כקנה־תבן על־פני שבלת־מים. יוסף הוא קל־הדעת, איש בלי רצון, בלי חפץ, איש בלי צל של עצמות, לכן יצדק באמרו: „כהולך ועושה בחלום לילה, אשר לא ידע חשבון מעשיו, כן הלכתי דברתי ועשיתי, מבלי בקש משפט וחשבון; המלמד ואשתו יעצוני ללכת לצבועאל, לכן הלכתי שמה, ולוא הורוני לבחור בדרך אחרת, בחרתי בה" (שם, 23).

בדרכו לצבועאל פגש יוסף באחד האברכים החסידים, ויסורו לעיר מרה, לנוח שם מעמל הדרך. במרה ראה יוסף בפעם הראשונה בית תפלת חסידים, הליכותיהם ומעשיהם. את בית־התפלה ימשיל למרזח אכרים ולבית מרחץ. כל החסידים זוללים וסובאים, מחללים את הקודש בגלוי, עושים זמה וכל תועבה, כולם בורים ועמי־הארצות; ויוסף אך זה בא בפעם הראשונה לחברתם, — וישתה וישכר גם הוא ויתגולל בקיאו. יוסף, אשר שמע תמיד את שם החסידים וצדיקיהם כמרצחים ושודדים, אשר הסבו באסון בית אביו, באסון בית דן ובאסון בתי ישראל אחרים, — יוסף זה, כשמעו במרה בבית חסיד זקן אחד על־דבר הנסים והנפלאות הגדולות, אשר עשה הצדיק, יאמר: „אם כי עוד לא האמנתי אמונה אומן בכל דברי החסידים ונפלאותיהם, אך האמונה בצדיקים ובכחם לאלהים החלה למצוא מסלות בלבבי, ואני לא התעוררתי לסגור בעדה חדרי לבי" (ח"ב, 41).

מה שאירע ליוסף בהערים הקודמות, אירע לו גם במרה ביום הראשון לבואו שמה. החסידים חשדוהו בגנבה ויתנפלו עליו ויענוהו ויחרפוהו, עד אשר נודע, כי האברך החסיד, בן־לויתו, הוא הגנב, והוא גם רודף זמה ועושה כל דבר רע שבעולם. כמעט נוסחא אחת וטופס אחד לכל הפגישות והמקרים בתולדות יוסף, והכל עשוי על־פי דפוס ישן: הפרוש — צרוע, והאברך החסיד — גנב, שכור ונואף. כאשר נמלט יוסף מידי החסידים במרה, הלך לצבועאל. שם ראה בעיניו מרמת הצדיק, נכלי החסידים ותועבותיהם; שם ראה עמל ואון, שפלות ורשעות, ובכל זאת גם הוא יאכל וישתה וישכר עמהם, ויתהולל כאחד מהם, גם יספר נפלאות הצדיקים. היום הוא נוטה להאמין במופתי הצדיקים ומחר יזעמם, יתעבם ויבזם בלבו, הכל לפי השפעת הרגע. בכל הפרקים, אשר סמולנסקין תאר בהם את הצדיק בצבועאל ואת חסידיו, אשר התהלך עמהם ויתבונן אליהם, הראה והוכיח רק אחת, כי לא יבין את המאור שבהם ואת ערכם המוסרי, כי לא יבין גם את חסרונותיהם ומגרעותיהם לאמתם.

יוסף גורש בחרפה מחצר הצדיק ומביתו, אשר ראה שם חיי מנוחה, חיים שיש בהם אכילה ושתיה לרוב ואין בהם כל עבודה ודאגה. מפי יוסף התמלטו הדברים, כי הגאון מווילנא היה אדם גדול, ויתנפלו החסידים עליו ויכוהו מכות אכזריות ויקרעו בגדיו לקרעים, וימרטו שערות ראשו, וירבו פצעיו בפניו ובראשו, ושלשה ימים שכב על ערש דוי. החסידים הוציאו עליו דבה בחצר הצדיק, כי חרף שם כל הצדיקים ויקלל קללה נמרצת את הצדיק ואת תורתו, והגבאי צוה עליו, כי יעזוב את בית הצדיק. בכל מקום, אשר בא יוסף, קרהו אסון. פה חלקו לו מכות, מהלומות, חרפות וגדופים; שם חשדוהו בגנבה, ומשם ברח או גורש בחרפה. גם המתנגדים וגם החסידים הכוהו, פצעוהו. וכל המכות האלה למה הן באות תכופות זו אחר זו? למי מנפשות הספור הן דרושות ואת מי מהתועים בדרכי החיים, אשר בעבורם נכתב הספור, תלמדנה דעת? — כל המכות האלה אינן באות אלא בשביל לבדח את הקוראים התמימים, — תחבולה, אשר בה ישתמשו גם הלצים הגסים בחזיונותיהם לעיני האספסוף בשוק.

מצבועאל הלך יוסף לעיר שבמה, ויסר אל בית־התפלה, ושם נמצא איש טוב, שלמון שמו, אשר נתן לו ארוחת תמיד על שלחנו בביתו. בשובו אחרי הארוחה הראשונה לבית־התפלה, נגש אליו חסיד גבן, אחד הנכבדים בעדת החסידים, יהויריב שמו, ויסית אותו לרגל בבית שלמון מיטיבו ולהיות שליח לדבר עבירה: להודיע לו בכל פעם את כל הנעשה בבית נותן לחמו. ויוסף קבל עליו את השליחות הזאת באמרו: „אף כי נעויתי משמוע את דבריו, בכל־זאת לא מצאתי און לי למרות את פיו ואומר: אעשה כדבריך" (שם, 93). והבחור דנן, — אשר סמולנסקין עתדו להיות מורה דרך להתועים בדרכי החיים, — שמר את הבטחתו באמרו: „לא נתנני לבי לסבב את יהויריב בכחש ולהסתיר ממנו דבר, ואשמיעהו כפעם בפעם בכל אשר שמעה אזני (כי שלמון „משך אותו חסד ויחשבהו לאיש אמונים ותמים לב, אשר רמיה

רחוקה ממנו, ולא נזהר מדבר בפניו את אשתו ומתי־סודו בדבר מקנה וקנין, אף בדברים, אשר היו כסוד כמוס עמהם, וכאחד מבני הבית נחשב")... יראת יהויריב היתה על פני והוא משל ברוחי ויטני לחפצו, ואירא מהסתיר דבר" (שם, 94).

הוא אשר אמרתי, כי לא ב„תועה בדרכי החיים" עסקינן הכא, כי־אם באחד מחולי הרוח, שאין לו גם צל רצון. אם יתבונן הקורא בעין פקוחה אל כל מעשי יוסף המסופרים ב„התועה" יוכח, כי זה האחרון עושה כל מה שהוא עושה על־פי איזו השפעה היפנוטית, וככל המושפעים יחשוב בשעת־מעשה בלבבו, כי מדעת עצמו ומרצון עצמו הוא פועל ועושה כל מעשיו. הנני מבקש את הקורא לשום לב אל המחזה הזה: שלמון קרא את יוסף לחדרו ויאמר לו:

„הנה מצאת חן בעיני ויש את נפשי להיטיב עמך, כי תמים אתה בעיני, ודע כי יש לאל ידי להיטיב להסרים למשמעתי. הנה יש את נפשי לשלחך בעגלה אל העיר הקרובה ושם תתן את המכתב הזה בבית משלוח המכתבים (כלומר: בבית־הדואר), ואת כתב־הקבלה מידי שר (כלומר: פקיד) בית־המשלוח תביא לי, אך איש אל ידע בדבר הזה; במרכבתי תלך ובמרכבתי תשוב, והיה כי תביא לי את כתב־הקבלה אשלם לך כפעלך" (שם, 100).

יוסף בא לבית־המשלוח, והנה לקראתו יהויריב, צוררו ואויבו של שלמון. אולם נניח ליוסף לספר הדבר בלשונו:

„הוא, — יהויריב, — אחז בידי ויביאני מבלי דבר דבר אל חדר קטן בצד תבית ויאמר: „קרא הכתוב על המעטפה". ע ש י ת י כ ד ב ר ו. הוא התבונן בי רגע, כמו לא האמין למשמע אזניו, ועיניו הבריקו כעיני צפעוני, ויוציא מכתב מחיקו ויאמר: „כתוב על המעטפה הזאת כדברים הכתובים על המכתב הזה", ויתן לי עט ודיו, ו א נ י ע ש י ת י כ ד ב ר ו. „עתה לך תן המכתב הזה על יד השר ותקבל כתב־הקבלה ותביאהו אל שלמון", אמר אלי, בשומו מכתב שלמון בצלחתו ובתו מכתב אחר לי" (שם, 101).

צריך להעיר, כי יהויריב לא עשה טובות ליוסף, וזה האחרון איננו אסיר תודה לו, ואין כל סבה מוסרית או חמרית להכנעתו לפני בן בליעל זה, ובכל־זאת ימלא בדיוק את פקודת החסיד הגבן לרעת איש חסדו. האין זה מעשי איש במצב היפנוטי, בשעה שהוא משולל רצון והכרה, וכחומר ביד היוצר כן הנהו ביד המשפיע עליו? ואיש כזה יורה דרך להתועים!

ויהויריב זה, אחרי אשר מלא יוסף את שליחותו ויעש את כל אשר היה דרוש לו בבית שלמון, ירא, כי המרגל יגלה גם את סודו הוא, לכן עשהו למשוגע וישימהו בכלא על־ידי שני שוטרים משוחדים, ולמען לא ידע איש את מקום יוסף ואת אשר יעשה בו, תפש יהויריב את כל המכתבים, אשר שלח האסיר למכיריו. אולם נס נעשה ליוסף, כי אחד השרים הגדולים בא לעיר שבמה לבקר את בתי־הסהר, ואחרי אשר נודע לו מפי יוסף, כי בלי כל עון שמו אותו בבור, הוציאהו לחפשי. אם נתבונן היטב בפני יהויריב, נראה ונוכח, כי אין זה אלא שודד, אשר נכליו ומזמותיו הם של שוטר־חרש מצוין מימי נפוליון, ורק סמולנסקין שם חטוטרה על־גבו ופאות על קדקדו, — ויהי לראש החסידים.

בצאת יוסף מבית־האסורים מצא לו מחסה וארוחת תמיד בבית המשכיל בנימין, שהיה מבשל־בורית, קורא בהתמדה רבה בכתבי הקודש ומדבר בשפת אנגליה. בבית זה האחרון ישב יוסף שנה תמימה „וילמד את שפת בריטניה כאיש בריטני מלידה ומבטן", „וגם חכמת החשבון באה בלבו". אז נועצו רעיו, בנימין ובן־שמריה, אשר בית אביו נהרס עד היסוד בידי יהויריב, מה יעשה עתה יוסף. „בנימין אמר, כי ילך לעיר אשדות, או לאחת הערים סביבותיה, לבקש לו בית, אשר יעבוד בו עבודתו; ובן־שמריה אמר, כי ישים פניו לארץ אחרת". ויוסף לא אמר כלום. רעיו יעצו לו, כי יעזוב את העיר שבמה, — יהי כן. ואחרי אשר בן־שמריה נתן לו שתי מאות שקלים להוצאות הדרך, ויגמר אומר גם הוא לעזוב את שבמה. אולם יוסף לא עזב את שבמה עד אשר הרבה להתוכח עם רעיו על־דבר בני־עמו, על־דבר החסידים והמתנגדים, והוכוחים הם כל־כך ארוכים ומעוכים, עד אשר תבלה האוזן לשמעם.

יוסף שב עוד הפעם לעיר שבולה, כי חשקה נפשו לראות את הילדה היפה, אשר בבית זקנה אכל לחם על שלחנו יום אחד בשבוע. בבואו אל בית משה בן־צבי, הוא הזקן, הכירתו שפרה, היא לפנים הילדה, שהיתה עתה העוזרת הראשית בעסקי זקנה, אשר סחר באבנים טובות. הילדה הקטנה, היפה והעליזה, „אשר לחייה היו מתלעות ומלאות כתפוחים", היתה עתה „לעלמה רכה ועדינה, אשר קומתה כתמר, על פניה הארוכים לנו עצב ומנוחה, עיניה השחורות הפיצו אש כמקדם, אך אהבו לנוח". הזקן הציע תיכף ליוסף לעבוד בבית־מסחרו, לכתוב מכתבים ולענות לכל שואל. יוסף קבל הצעה זו בשמחה רבה, לשמחת לב שפרה, אשר זיקי אש התנוצצו בעיניה, ועל ידו נתנו ב י ו ם ה ר א ש ו ן כל ספרי החשבונות ומפתחות האוצרות. רגשי אהבה סוערת התעוררו בלב יוסף לשפרה, ובהשארו אתה לבדו התפרץ מפיו מבול של מליצות ארוגות מפסוקי כתבי הקודש: „את היא היתד, אשר עליה תלואים כל חזיונות לבי"; „קפדי כאורג חוט חייתי"; „תמם אהלוך כשבלול"; „לבי חם בקרבי, וספק קם כמטה זדון בלבי" (שם, 138, 139). שפרה נרתעה, נבהלה לשמוע את השתפכות נפשו ודברי אהבתו. „הן בני ישראל אנחנו, — אמרה שפרה, — ואיך נדבר כגוים דברי אהבה, וכן לא יעשה, לכן הבלג על סערת רוחך ודבר אתי כתמול שלשום ונשב יחדו, ולא אירא מפניך". ואף כי כל הליכותיה, שיחותיה וכל יצורי גוה העידו עדות נאמנה וברורה, כי תאהב את יוסף אהבה עזה, ככל אשר תוכל עלמה עבריה צנועה וביישנית לאהוב את בחיר לבה ומחמד נפשה, בכל־זאת התאמץ להוציא מפיה בחזקה את המלה „אהבה". את שפרה, אהבתה, תומתה ותכונתה תאר סמולנסקין בטוב טעם ודעת ובקוים מועטים, שלא כדרכו. אולם אהבתו של יוסף לא עלתה להמספר. האהבה הזאת איננה נקיה מזיוף ומסיגים, גם לא תברר לנו את תכונת האוהב, כאשר הגידה לנו אהבתה של שפרה את תכונת האוהבת גם בלי אומר ודברים רבים.

ימים אחדים אחרי אשר גלה יוסף את אהבתו לשפרה, יעץ הרופא לאמה

החולה, כי תלך להילגאלאנד להעלות ארוכה למחלתה, ותקח אתה את שפרה ואת יוסף בתור מליץ ביניהן ובין המדברים אנגלית. עתה נבין את פתרון החידה: מדוע ולמה לקח סמולנסקין עליו את שליחותו של המלאך גבריאל ללמד את יוסף את השפה הבריטית על רגל אחת, „כאיש בריטני מלדה ומבטן“. סמולנסקין עשה זאת, למען יוכל יוסף ללוות את שפרה ואמה בדרכם להילגאלאנד בתור מליץ אנגלי. בדרכם סרו לעיר המלוכה, ומדי עברם במרכבה על גשר המלך נגשו אליהם אחדים מהאסירים, „אשר משפטם לעבוד עבודת פרך בכל ימי חייהם, ואשר חפרו תעלה בצד הגשר“, לבקש מהם נדבת יד. אחד מהאסירים, איש צעיר לימים ויפה מראה, עמד למולם ויתבונן בשפרה ואמה, „וכראות אם שפרה את האסיר, צעקה בקול גדול: אויה! — ותתעלף, וגם פני שפרה חוורו כפני מת ותסתר פניה בכפות ידיה“ (שם, 152). שלשה ימים שכבה החולה כבול עץ על משכבה, ושפרה בכתה כל היום, לא אכלה ולא שתתה, גם לא האזינה לתנחומות יוסף. אז נודע לו מפי שפרה אהובתו, כי בת היא לאחירע דודו, אשר חלה במחלת השגעון וימת במחלתו זאת, כי שני אחים היו לה, הגדול הלך ואיננו, — הוא הגדול, שישב יחד את יוסף בבית־האסורים בשכולה, — והאח השני, הקטן, אשר אמו אהבתו, הלך שובב בדרך לבו ויעשה עול ואָון, ובעוונותיו נלכד ויצא משפטו לעבוד עבודת פרך כל ימיו, והוא הוא האסיר, אשר הביט אליהם אצל גשר המלך. אהבת שפרה ליוסף הלכה הלוך וגבור מיום ליום. לא כן יוסף; מעת אשר נודע לו, כי שפרה היא „בת המרצח, אשר מידו נגזר אביו מארץ החיים, מני אז רפה כח אהבתו, אשר לא הכתה עוד שרשיה על תלמי לבו, ותלך הלוך וחסור“, ויגזור אומר, „כי לא יתחתן בבת־הדמים אף אם ישימו נזר מלוכה על ראשו“. מעיר המלוכה הלכו שלשתם באנית־קיטור, או כאשר יאמר סמולנסקין: „באניה הולכת בכח האש“, והנה „סופה וסערה הגיחו מהחדר ויאחזו בירכתי האניה וינערוה ויקלעוה; פרץ מים כבירים שטף ועבר ויפרוץ אל תוך האניה בעד הדלתות ויגיע עד צואר היושבים בה“. היושבים לא קוו עוד לשוב לראות אור שמש. „אבדנו, כולנו אבדנו (יספר יוסף), — הורידה דודתי בבכי בקול נורא, — אנא הושיעה לי“ (שם, 160). ויוסף אמר לנפשו: „הן עוד מעט יבלענו תהום יחד, אמרר חייה ברגעים האחרונים ואקום נקמת אבי מהארורה הזאת, ובקול עברה קראתי: קראי אל השטן, אשר אתו עשית חוזה, לא אל אל שפכי נפשך, כי דמים שפכת ובדם פשעך תרדי ירכתי בור, המצולה תפתח לועה, הכוני לקראתה!“ (שם). אם שפרה לטשה עיניה כמשתגעה ותקרא:

„האתה הוא השטן, או יוסף איש ריבי? האם מירכתי בור יצאת לענני, הלא זה כבר מת? האם באת עתה העת לענני ולהציקני, כאשר ענית את בעלי ימים רבים?“

„אני יוסף!“ נתתי קול גדול. היא ספקה כפיה ותקרא: „אויה!“ ותאבד לנצח בתהום רבה (שם, 160).

יצוריו של סמולנסקין גם בעמדם על פתחו של שאול ירבו לדבר: אם שפרה מרבה שאלות בשעה שאחזתה חרדת מות, ויוסף, באותה שעה, שהתהום פתח את לועו לבלעו חיים, — באותה שעה הוא חפץ למרר את הרגעים

האחרונים של דודתו, וגם הוא ירבה להג. עד כמה שאנו יודעים מספורי היורדים באניות, הנמלטים ממות בשעת סערה וסופה, — יאבד האדם, יהיה גם גבור שבגבורים, את עשתונותיו בשעה זו, ואין דעתו צלולה, ואין לבו פנוי למחשבות נקם ותגמולים על עוון אשר נעשה, — כמו בנידון דידן, — עוד טרם יצא האדם ההוא לאויר העולם.

לקול האם הטובעת במצולת גלים התנערה שפרה מתרדמתה, ותחפוץ גם היא לקפוץ אל תוך המים. „שפרה לא חדלה מצעוק וקרוא בקול גדול ותכה סביבה ותשוך את ידי רב החובל, אשר החזיק בה" (שם, 161). אהבת שפרה, אהבת עלמה עבריה, לאמה, מתוארת היטב ובמעט מלים. האניה הגיעה עד חוף העיר מאלמה, ושם הובלה שפרה אל בית המשוגעים, וראש הרופאים אמר, כי שגעונה שגעון עולם. כעבור עשרה ימים מתה האומללה בבית־המשוגעים, ואז התעוררה עוד הפעם האהבה אליה בלב יוסף. ובכן היה סמו־לנסקין לשופט זועם, למספר קנא ונוקם, ויכה את בית אחירע חרם: אחירע מת בשגעונו, בנו הבכור מת בבור השבי, בנו הקטן שולח לעבודת פרך לכל ימי חייו, אשת אחירע טובעה בים, ובתם היחידה מתה בארץ נכריה בדמי עלומיה בבית המשוגעים, וגם זכר לא נשאר להם. אחרי אשר הובלה שפרה לקברות התעצב יוסף אל לבו והיגון דכאהו. אז נלוה אליו אחד מבני ארצו, וידבר על לבו וינחמהו, וינסה לפתות אותו להשכיח בכוס יין את יגונו. „שלשה שבועות, — יספר יוסף, — שכחתי יגוני בחברת שני הרעים: היין והאיש בן ארצי, אשר כראש מאהביו נחשב, ויבקש להרבות לו עוד רעים רבים. יחד שתינו ויחד אכלנו בבית משתה, אשר רק אוהבי־יין שם יתקבצו... ביום ההוא שתינו יחד לשכרה עד כי מעדו קרסולי ולא יכולתי שוב הביתה, ולולא תמך רעי בימיני, כי אז אולי שכבתי בראש חוצות. זעף ונרגן הייתי כל היום ואקרא לריב את רעי ואחרי־כן למהלומות, ורעי לא מנע מחפצי, וביום השני נגשתי אל ראי המלוטש ונבהלתי מראות, כי פני היו מלאים פצעים וחבורות ועיני הימנית מלאה דם" (שם, 165).

בראות יוסף, כי צרור כספו דלל מאד, הלך להמבורג לבקש שם מחיה לנפשו. בבואו להמבורג היו בידו רק שלשים שקל, ויקנה תיכף שטר־גורלות, ובאותה שעה זכה שתי מאות אלפים שקל, ומרוב שמחה נפל ארצה ויתעלף. הוא חטף את הכסף וימהר לעזוב את הבית, מבלי גם לברך את היושבים בו, וילך ויקנה בגדים יקרים חדשים ותכשיטים, ויבוא אל בית־משתה של עשירים, ומשם סר אל בית־מלון גדול, אשר רק עשירים יגורו בו. ובאותו לילה עצמו נגנב מחדרו כל הכסף, אשר זכה בגורל, על־ידי אנשי רמיה, אשר סבבוהו בכחש. כל מעשה הגנבה הזאת סופר בנוסח העתונים האמריקנים, „המפריחים יונים". התעשרותו הפתאומית של יוסף והתרוששותו בן־לילה הן כחלום חזיון לילה, וכל החזיון הזה לא יגלה לנו אף קו אחד מהמעמד־הנפשי המיוחד של המתעשר עושר רב בן־שעה.

אחרי אשר התרושש יוסף, נספח על חברת משחקים, העוברת ונודדת ממקום למקום. סמולנסקין מתאר את המשחקים והמשחקות בצבעים היותר

שחורים ואיומים. הוא לא ימצא בחברתם ובעבודתם כל קרן אור, כל נקודה בהירה, כל תשוקה ושאיפה לאמנות. לא בעלי כשרון אובדים ונודדים, שמחים ועצובים, בוכים ומשחקים, יתאר לפנינו, כי־אם חלאת מין האנושי, אשר אין עוד כל תקוה להם. הנני בטוח, כי גם אבי אבי־זקני, זכרו לברכה, היה מתאר ככה את חברת המשחקים; גם הוא, בלי ספק, היה רואה רק לתעלוליהם ולא לרוחם ולבבם ואל הנעשה במחבואי נפשם. יוסף מעיד על עצמו, כי תיכף בהמנותו בין חברי המשחקים: „כמעט שכחתי את כל הראשונות, גם דרכי עמי ותורתו, ואשמח גם אני, כי לא הכירוני, כי לישראל אני; זקני גלחתי, בגדים לבשתי כאחד המשחקים" (שם, 180). בכל אשר נוסיף לקרוא את תולדותיו של יוסף, כן נוסיף לראות ולהוכח, כי הוא נופל תחת השפעת כל איש וכל חברה, אשר יקרב אליהם; הוא נופל תחת ההשפעה בלי כל התנגדות פנימית, בלי כל מלחמת־נפש, ולא לאט־לאט, כי־אם פתע פתאום ובפעם אחת. בכל פעם יהפך יוסף כהרף עין ליציר חדש, כאילו נגע בו שרביט הקוסם: בבואו לעיר מאלמה ובמות עליו אהובתו, התרועע אליו איש זר, איש שכור, אשר לא ידעהו מתמול שלשום, וישתה וישכר גם הוא „עד דלא ידע", וימעדו קרסוליו, ויקרא לריב ומהלומות כאחד השכורים, אשר זאת מלאכתם להתגולל בראש כל חוצות. אך נספח יוסף אל חברת המשחקים הנודדים, והנה כבר „שכח את כל הראשונות, גם דרכי עמו ותורתו", וכעבור עליו שנה וחצי בחברתם, התעבר בו אחד המשוררים על־דבר עלמה אחת, אשר הראתה לו אהבתה, ויערכו יחד קרב ויפצעו איש את רעהו, ואז גרש ראש החברה את יוסף, וילך לבקש לו מחיה בהמבורג. היום היה יוסף בן־ישיבה, מלמד בבית־הרב, חסיד, משכיל עברי, ומחר הוא יוצא למלחמת־שנים על־דבר אחת העלמות המשחקות!

בהמבורג פגש יוסף את ה„בעל־שם", אשר הלך ללונדון, ומפיו נודע לו תולדות מנשה, ראש־העדה במאפליה, כי ממזר הוא ואביו נכרי, כי עושק ורוצח הוא, חיה אכזריה וטורפת בצורת ראש עדת ישראל. בין יתר הספורים המוזרים והתמוהים שמע יוסף מפי „איש המופת" הזה (אשר רצה דוקא לאכול טרפות ולגור בבית־מלון של נוצרי), כי „אכר הציל את אביו, — של יוסף, — ממצולת הנהר, ויברח מעל לגבול, וישם לאמריקה פניו, ושם עשה עושר רב במאד מאד, ובעיר לונדון ימצא איש עשיר, אשר ידעהו פנים אל פנים" (שם, 214). אז שם יוסף את פניו ללונדון לבקש את עקבות אביו בעל הרבבות. כבואו ללונדון לא מצא כל מחיה ומשלח־יד, וישוטט בחוצות בלי כל תכלית ומטרה ומבלי גם בקש את האיש, אשר ידע את אביו. בצר לו פשט את ידו לבקש עזרה מנדיבי לב, מבלי הרגש גועל־נפש. יוסף הלך קודר כל היום, וכל מלאכתו היתה לקרוא במכתבי־עתים מספר המתים, אשר טרפו נפשם בכפם, ולכתוב את כל הקורות אותו מעת היותו, אף כי לא ידע, מה תועיל לו המלאכה הזאת, וכהתימו את כל המלאכה, כלומר את כתיבת תולדותיו, החליט ללכת אל הגשר, אשר על נהר טימזה, ולקפוץ אל תוך המים, אולם בכל עת בואו אל הגשר לבקש שם את המות, רפה רוחו, וימהר לברוח

מהמקום הזה. בעמדו בפעם הראשונה על הגשר, ראו עיניו „עלמה יפה כלבנה, אשר פניה והליכותיה ומרכבתה העידו בה, כי ממרום עם הארץ היא", וימשך לבבו אחריה; ובעת אשר אמר לנפשו, כי הוא הולך אל הגשר לבקש לו את המות, בקש לראות את האור, אשר הציץ מעיני העלמה, אשר לעתים מזומנות עברה במקום הזה לפזר כסף להעניים העומדים שם על המשמר. באחד הימים הציק הרעב ליוסף עד מאד, וכזאב רעב לטש עין אל חלונות בתי האופים, ובאותה שעה עברה על פניו העלמה היפה, אשר ראה על הגשר, ומדי התרחקה מעיניו ראה פתאום כיס על הארץ. העלמה השליכה לו בחשאי את הכיס, אשר מצא בו שקלי זהב; הוא דלק אחריה ויבקשה לקחת מידו את כיסה, אשר אבד לה, והיא כחשה ותאמר, לא כיסה הוא, למען לא תבייש את פניו. פני העלמה היפה והעדינה גזלו מנוחת לבו ושנתו על משכבו בלילות, „וימלאו נפשו נועם ועונג גם דאגה ואנחה". בכל המחזות של חיי יוסף מחוץ למדינתו, אשר תאר סמולנסקין, לא תמצאו סימני חיים שבמציאות. אולם בבוא סמולנסקין לתאר את חיי המחסור והרעב של יוסף בלונדון, יהפך במקומות רבים לצייר אמן, היודע את הפסיכולוגיה של הרעב ללחם. זה לא כבר הדפיס קנוט האמסון, אחד המספרים היותר מצוינים בנורבגיה, ספור בשם „הרעב", אשר בו תאר בציורים נפלאים את נפש הרעב, ובציוריו אלה נמצאו קוים אחדים, המזכירים את ציורי סמולנסקין.

יוסף, שהננו רואים אותו בכל הספור כנפש נפעלת ולא פועלת, התודע במקרה להמשורר בן־דוד, ועל־ידו הובא לבית־ספר השירה והזמרה, והנדיבים הספיקו לו כל מחסוריו. אחרי עת מועטה הציג בן־דוד את יוסף לפני העלמה היפה, אשר השליכה לו את כיס־הזהב על הגשר, ולפני אחיה רום־העינים. העלמה (אשר נולדה, נתגדלה ונתחנכה בארץ החדשה) ידעה את השפה העברית ותאהב את ספרותה; ויוסף החל לבוא יום יום אל ביתה, ותקבלהו ברצון, וישיחו בכל פעם על־דבר רוממות השפה העברית, וישירו שירי עבר ויקראו יחד ספרים וישוחחו יחד כאח את אחותו. יוסף אהב את העלמה היפה, אשר מיום ראה אותה בפעם הראשונה על הגשר נחרתו פניה עמוק בלבו, וגם היא משכתהו חסד. וכעבור חצי שנה אחרי התודעותם נפל יוסף באחד הימים על ברכיו לפני אהובת לבו ובשפתים דולקות, כבקי ומנוסה בדבר, גלה באזניה את עוצם אהבתו אליה, וישק ידה למו פיו נשיקה ארוכה, ובתוך כדי הנשיקה נכנס אחיה ובעינים מזרות אש זעם וקצף קרא ליוסף בקול רעם: „מה לך פה, בן בלי שם, אוכל לחם־חסד! איך מלאך לבך לגשת הנה? ברח לך כרגע, פן תאחז ידי בך ונלגלתיך מהמעלות כשקץ נתעב..."
יוסף הועיד את אחי העלמה למלחמת־שנים ויהרגהו למות, וגם הוא, יוסף, נפצע וישכב על ערש דוי כחצי שנה. ובשעת לכתו למלחמת־השנים שלח יוסף את ספר תולדותיו, אשר כתב בעצם ידו, אל העלמה היפה. ומספר תולדות זה נודע להעלמה, כי יוסף אחיה הוא ובידיו הרג את אחיהם, אשר קנא לכבודה. כאשר שבה ההכרה ליוסף, אחרי ששת ירחים מן העת, אשר בא כדור העופרת בבטנו, ראה, כי הנהו „שוכב על מטה כבודה בחדרים גדולים

ומלאים כל טוב, משרתים רבים עוטרים עליו, משק כלי כסף וזהב ישמע באזניו, עלמה רכה וענוגה יושבת אצלו, שמאלה סמוכה על המטה, אשר הוא שוכב עליה, וימינה תסיר שערותיו מעל מצחו, לבל תכאבנה עיניו", וכעבור ימים אחדים נודע לו מפי העלמה היפה, אשר בחדרה שכב, כי היא אחותו, בת אביו, וכי הוא הרג את אחיה, שהוא גם אחיו, במלחמת השנים, ולשמע הבשורה הרעה בא אביהם מאמריקה, בעת אשר הובילו את אחיהם לקברות, ובהודע לו האסון, בכה תמרורים וימאן הנחם; ויהי בקראו מבלי משים את הגליונות, אשר עליהם כתובות תולדות יוסף, „ספק כפיו ויקרא: אני שכלתי גם שניהם! — ויפול ארצה, כי אחזהו השבץ, ואחרי עבור שני ירחים נאסף אל עמיו" (שם, 250). ויהי כשמוע יוסף את דברי אחותו, קרא: „אם כן לא קין הנני, כי הרעותי עוד יותר ממנו! הוא רצח נפש אחיו, ואני רצחתי את אחי והמתי את אבי" (שם). עיני יוסף חשכו בארבותיהן, ויפול באין אונים, וכאשר נפקחו עיניו שנית לראות אור, היה לבו חלל בקרבו, בעצמותיו שולח רזון, והעושר הרב, אשר נפל בחלקו, הוסיף רק מכאוב על מכאוביו. גויתו היתה עתה כחרש הנשבר, אשר לא יצלח עוד לכל, כל תאוה וכל חפץ רחקו מעליו, רק חפץ אחד ותאוה אחת מצאו עוד קן בלבו הנשבר: „ללמד תועים דרך החיים". יוסף מסיים את תולדותיו (בחלק השלישי של „התועה") בתקוה, כי כל אלה, המבקשים דעת, יראו דרכיו ויחכמו.

הבן לא אוכל, איך זה נולד פתאום החפץ בלב יוסף „ללמד תועים דרך החיים"? איזה דרך עבר עליו הרוח ללמד תועים בינה, ובאיזה אופן נוכל ללמוד מדרכיו? הן העברתי לפני הקורא את תולדותיו של יוסף, ראינו את כל דרכיו, ומה נחזה בו? איש בלי רצון, העושה כל מעשיו בלי חשבון ודעת; איש, הנופל תחת השפעתו של כל קל שבקלים; איש, אשר לא אסף חכמה ודעת וגם לא חפץ לאסוף; איש, אשר מעולם לא היתה לו כל מגמה טובה וכל חפץ נעלה; איש, אשר נטיות חוטא ופושע מבטן היו לו; איש, אשר את שנות ילדותו ואת שנות התפתחותו בלה, על־פי־רוב, בחברת ריקים ופוחזים, נבערים מדעת או ממוסר; איך זה, הנני שואל, יולד פתאום בלב איש כזה, אשר נתעשר פתאום, החפץ להורות דעת לבני עמו ולהיטיב להם; ואיך זה נחכם מדרכיו?

ז.

בחלק הרביעי של „התועה" יראה לפנינו יוסף, — במכתביו לאחותו ולהרופא, אשר הציל את חיתו, — כחולה מחלת הנפש. אהבתו ותאותו של יוסף לאחותו הולכת ומתגברת בו גם אחרי אשר נודע לו, כי אחותו היא, בת אביו. הוא נודד מכרך לכרך, מבירת צרפת לבירת אשכנז, ומתפלסף במכתביו לאחותו על־דבר חיל צרפת, על־דבר נפוליון השלישי ועל־דבר נצחון האשכנזים בסגנון המאמרים הראשיים של העתונים, שאינם נוטים אחרי אשכנז. אין אני מוצא כל קשר פנימי בין יוסף של שלשת החלקים הראשונים מ„התועה" ובין יוסף של החלק הרביעי. יוסף של החלק הרביעי הולך בעצת רופאו לשוב

ולהתחקות על שרשי רגלי אחיו בארצו ולראות מה המה עושים: „אם פרקו כבר מעליהם עול סכלותם והסירו כבלי אמונות ההבל, או עוד ינהלם לחפצו כל חנף ומרע ועודם תועים ונתעים כמקדם“. הוא שב לארצו בתקותו, „אולי עוד יצלח בידיו להיטיב ואם גם לאנשים מספר (ח"ד, 30). „נפשו כלתה מאד לבוא אל ארצו ולמהר במלאכה, להיות למטיב לנתעים כמוהו בשחר טל ילדותם בדרכי החיים בדעתו, אשר קנה לו ברוב צרה ויגון“ (שם, 46). מה היא המלאכה, אשר הוא חפץ למהר בה לטובת אחיו בני ארצו, ומה היא הדעת, אשר „קנה לו ברוב צרה ויגון“, זאת גם לא ירמז לנו. תשובה על שאלותי למעלה לא נמצא גם בחלק הרביעי.

יוסף מבקר ערים שונות בארץ־מולדתו וכותב משם מכתבים לאחותו ומספר לה את מראה עיניו. לבו מלא רוגז וכעס למראה השכלת הבנות. הוא רואה את השנויים והתמורות בחיי בני ישראל בהערים, אשר הוא עובר בהן, אבל לא ידע מה הוא רואה, לא יבין את סבות השנויים והחליפות.

לפנים, בגלגול הראשון, האשים יוסף בכל את הצדיקים והחסידים, ועתה, בגלגול השני, יאשים בכל את הבנות המבקשות השכלה. באחד ממכתביו לאחותו יאמר: „הנשים המשכילות הנה ראשית חטאת לעמנו להעבירו מדעתו, להרבות עניותו ולהשיבו עד דכא“ (שם, 86). במכתב אחר יאמר: „נשבר לבי, בראותי דרכי בנות ציון, אשר היו לפרוצות אין חומה, אשר לחכמה ולכבוד תחשב להן, כי תתרועענה רק את גברים ותדברנה דברים, אשר יעלו רק על שפת פריצים בבתי האסורים“ (שם, 96). בדרכי בני הנעורים בכלל יראה רק אָון, רק בערות ועצלות. הוא חפץ להיטיב לבני עמו, ומה הוא עושה? הוא מתאנח, מתקצף, כותב מכתבים לאחותו ושופך את כל חמתו על ראש בן־מנחם ועל ההשכלה הברלינית, ככל אשר היה דרוש לסמולנסקין סופר־העתים עצמו. כל מעשי יוסף, גם במהדורת חייו השניה, תהו והבל. ואחרת גם לא היתה יכולה להיות, יען כי החפץ להיטיב לעם, החפץ הטוב לבד, מבלי הידיעות הדרושות לזה, מבלי הבנת חיי העם והכחות הפועלים בהם, — החפץ הזה לא יועיל, ולפעמים גם מזיק.

כצל יתנודד יוסף בערי התחום ויבכה לעניות עמו, להשכלת בניו ובנותיו, ולא ינקוף אף אצבע קטנה לעשות דבר מה בעד אחיו העניים והאומללים, והוא מנחם את נפשו באמרו: „לעשות טוב בקשתי, זאת תהיה נחמתי, ואם לא יכולתי, הן לא אשמתי היא“. אך אם לא ישמח יוסף בחייו ובמעשיו, שמח הוא בקצו ובמותו, כי המספר ברר לו „מיתה יפה“, ויביאהו קרבן לעמו. יוסף בא לאשדות, ושם התנפלו על היהודים בחג הפסח, — אך נתן ליוסף לספר בדבריו הוא את קצו, אשר יתענג עליו ויצטייר בו לפני הקוראים:

„ובבית אשר אצל הבית אשר אני גר בו, — יספר יוסף, — התנפלו על אדון הבית ויכוהו הכה ופצוע, עד אשר לא נותרה בו נשמה; את אשתו השליכו מבעד החלון החוצה, ובתו הבכירה היתה למרמס להם... כשמעי קול מר צורח, התעוררתי, פרצתי אל עדת הזאבים, יריתי בקנה הרובים ואַפּיל אחד ושנים, ואַציל את נפש הבת

חשניה מידי המרצחים, אך אני נפלתי שדוד בידיהם. במדה כנגד מדה נוסרתי, בקנה רובים העמסתי על נפשי חטאת לא אוכל כפרה, כי השאתי מות על אחי, ובכלי מות זה הביאו רצח בעצמותי ואמות למען אחי... אתעתד למות כאיש, אשר הקריב נפשו בעד אחיו ועמו, ואם לא עלתה בידי לעשות גדולות מאלה בחיי, גם זאת דיה לי, כי עלתה בידי לעשות דבר, אשר לזכרו לא ישבר לבי" (שם, 106).

בטרם ימות יציע דעתו לפני גדעון, שהיה לראש המורים בבית־מדרש המדעים בציריך, במה יש לרפא את שבר עמו בארץ מולדתו: לטהר ולתקן מעט מעט את הישיבות והחדרים, ואז לא יעזבו בני הנעורים דרך אבותיהם, ואבותיהם לא יקומו לשטן להם בדרכיהם. ההולך למות מוסר את ספר תולדותיו לגדעון ומבקשו, כי לא יגרע מדבריו וממכתביו דבר, „כי מי יודע, אם לא יהיו גם לאור מאיר בדרכים לתועים רבים כמוני" (שם, 116); ובזה נשלם גם החלק הרביעי והאחרון של „התועה בדרכי החיים".

אם נשפוט את פני הדור על־פי „התועה", אז ישחרו כשולי קדרה: העניים המחזירים על הפתחים הם רמאים, גנבים וכל נגע בם. המלמדים הם או הדיוטים נבערים מדעת, או גנבים ועושי זמה. החזנים הם נבלים, או סוחרי סוסים גנובים. ראשי הישיבות הם לוקחי שוחד. הצדיקים והחסידים הם פחותים שבפחותים, חלאת מין האדם. ראשי העדה הם ממזרים ורוצחים. המשכילם ובעלי הכשרונות הם או משוגעים, או שכורים, או אינם מן הישוב. והאנשים הישרים והתמימים, המתוארים ב„התועה", הם או שוטים ופתאים, או מוזרים ומשונים.

סמולנסקין לא תאר מעולם בספוריו את ההמון העברי, את בעלי המלאכות, את הפועלים והעובדים, את המשרתים ואת החנונים הקטנים ואת הרוכלים והתגרנים, כלומר את הרוב היותר גדול של העם היושב בגולה. גם ב„התועה", ספורו היותר גדול, לא תמצאו בין כל הנפשות הרבות העושות בו אף נפש אחת מן ההמון העברי, לא תמצאו אף מחזה אחד מחייו הפשוטים והעצובים.

בשעה שאתה קורא את ספורי סמולנסקין, ובכלל זה גם „התועה", הנך מרגיש, כי המספר כמו אחוז בקדחת־העצבים, כי נפשו תסער, לבו יהמה, והמנוחה הספורית השאננה חסרה לו לגמרי. סמולנסקין לא יספר ברוח שקט, כי־אם יבכה או ישחק, יתלוצץ או יקונן, כאשה חולת־העצבים, וזה הוא גם סוד השפעתו על רוב הקוראים העברים של הדור העבר, שלא היו מוכשרים לקבל עונג מציורים פשוטים, יפים ונעימים, שאינם מרגיזים את הנפש ואינם מעוררים גם לשחוק גם.

אין כל ספק, כי סמולנסקין נראה במקומות ידועים מספוריו, — אף כי רק מעטים הם, — כאמן, אבל אומנותו היא פרח חוור, בלי אור שמש, תמונה בלי צבעים, — אומנות, שהמוח מרובה בה על הלב. דפים יפים ומצוינים, המעידים על כשרון נעלה, תמצאו ב„התועה" (הנני מעיר את הקורא על הפרק „בעותי־אלוה" בח"ג ועל הציור הנפלא של חוף הים ושל הדיג המשליך חכה, בח"ד, 98—99), אולם גם הדפים המצוינים בחנם וקסמם המיוחד מקולקלים על־ידי מליצות או התולים תפלים. טוּב־טעם, מדה וקצב אַל תבקשׁו בְּספּוּרי סמוֹלנסקין.

ח.

בכל ספורי סמולנסקין הננו מוצאים בין הנפשות העושות בהם גם את המספר בעצמו בתמונות ובנוסחאות שונות: סמולנסקין כמו שהיה באמת, כמו שחפץ להיות וכמו שהיה יכול להיות, אילו היה חי בתנאים אחרים. נפשו של סמולנסקין היתה תמיד מלאה „מאורעות" פנימיים, רגשות ורעיונות לוהטים היו ממלאים את כל חללה ודוחפים את כח יצירתו. בספורי סמו־לנסקין לא תמצאו רושמם של זרמי הזמן הכלליים, את מחשבות התקופה ונטיותיה האנושיות, כי־אם את הדברים, שהיו קרובים מאד ללבבו ורוחו הוא, את היצורים והטפוסים, שהיו אהובים או שנואים לנפשו. ספורי סמולנסקין יכולים להיות לנו לראי, אשר בו יראו כל השנויים והחליפות, שנעשו בעולמו הפנימי בתור איש חושב־מחשבות, ועוד הרבה יותר בתור עברי בעל־דעה ורגש. כל אחד מספוריו היה לו כלי לבטא על־ידו את אהבתו או שנאתו לחזיונות ידועים בחיים, בכל אחד מהם שפך את רוחו, גלל אבן מעל לבו, בהשמיעו בו את ודויו הפנימי.

בהספור „שמחת חנף" הנו מוצאים את סמולנסקין המספר בצורת שמעון, — בצורה, שסמולנסקין חשבה לאידיאלית. ננתח נא את הספור הזה.

„שמחת־חנף" לא נכתב בעצם וראשונה לשם ספור, כי כונה אחרת היתה בו למספרנו. וזה את אשר יספר סמולנסקין בעצמו, בהקדמתו להוצאה השלישית, על אדות תולדותיו של הספור הזה והמטרה, אשר למענה נברא: „הספר הזה הוא הבכור לי, אותו הוליד רוחי בראשונה, אף כי חזה שמש אחרי אחיו הגדול ממנו, הוא „התועה בדרכי החיים". אותו כתבתי עוד בהיותי באודיסה... בעת ההיא עלתה מחשבה על לבי לדבר דבר משפט על פעולות החוזים הגדולים בעם ועם, לכרות אוזן לרוב הקוראים בשפת עבר, למען ידעו פועל פעלו החוזים ההם, ולא ישעו עוד בדברי הבל ולא ישישו אלי גיל בבוא לידם העתקה מספר, אשר גם בשפתו נוח היה לו שלא נברא. אך למען תפוש אותם בלבם ולא תהיה להם הקריאה בעמל ועבודה, אמרתי לשים דברים בפי יצורי הדמיון, למען יקראו ספור המושך את הלב ובין כה וכה יקשיבו גם דבר משפט..." הקורא רואה איפוא, כי „שמחת־חנף" לא נכתב כל עיקרו אלא בשביל המשפטים שבו על אדות שקספיר, גיטה וליסינג, אבל המספר האמתי, וכזה היה סמולנסקין, הוא אמן לא רק כשירצה ומתכוון להיות כזה, כי־אם הרבה יותר בשעה שהוא רחוק מחפץ כזה. המספר האמתי לא יחדל מהיות אמן גם בשעה שהוא מבקר ושופט את פעלי החוזים האחרים. „שמחת־חנף" איננו, על־פי צורתו, גזרתו ובנינו, ספור במובן הרגיל; אבל הקורא המוותר על היופי החיצוני, על הצורה הנאה והנעימה ועל הסגנון הקצר והנמרץ, יוכל להתענג, אם איננו מבקש תענוגים אמנותיים דקים יתר מדי, על יצירתו הספורית הראשונה של סמולנסקין. היצירה הזאת אמנם איננה מעובדה ומלוטשה, והיא מעידה, כי יוצרה הוא אחד מפרחי־המספרים, אחד

מן הסופרים המתחילים, אשר לא למד עוד לשים מעצור לרוחו, מדה וקצב להחומר, אשר בו יגשים את רגשותיו ומחשבותיו, ואשר לא קנה עוד נסיונות במקצוע האמנות, אשר בחר לו; אבל היצירה הזאת היא חיה ונפש היוצר מדברת מתוכה בכל עז. והנפש הזאת היא כולה עברית, היא טהורה וברה, רמה ונשגבה. הנפש הזאת היא אמנם לפעמים פשוטה ותמימה יתר מדי, כמעט הייתי אומר „ילדותית", גם בשעה שהיא מתחכמת, או, יותר נכון, דוקא בשעה שהיא מתחכמת, אבל בזה רב כחה וקסמה. למרות כל המגרעות הרבות והחסרונות הגדולים, אשר אנו מוצאים בכל ספורי סמולנסקין, ולמרות אשר התרחקנו מעליהם ריחוק־זמן וריחוק־טעם, עוד מרגישים אנו גם כיום את הכח המיוחד במינו ואת הקסם המיוחד במינו הצפונים בהם.

בקראנו כיום את ספורי סמולנסקין אין אנחנו יכולים אמנם ליהנות מהם הנאת חוש־היופי באותה מדה, שהיו נהנים מהם הקוראים לפני דור אחד, אבל יכולים אנו להספיק על־ידי קריאה זו צורך־רוחני אחר: לחדור בעין סוקרת אל ראשית צמיחת הרעיון הלאומי בצורתו החדשה, לראות את מלחמת הדעות והמחשבות בישראל, — אותה המלחמה, שבאה על־ידי התנגשות שני עולמות, העברי והאירופי.

אם יבוא סופר־הדורות הבא ויבקש לתאר את הטפוסים הראשונים של המשכילים העברים, אידיאליהם, חייהם ומלחמותיהם, הטפוסים של המלמדים, בחורי הישיבה, הצדיקים והחסידים, המגידים ובעלי־השמות, הסרסורים והבטלנים, ראשי־הקהל ותקיפי־העדה, המלשינים ואנשי־הרוח, החזנים והרבנים, — בקצור: אם יבוא סופר־הדורות לתאר את חיי בני עמנו בתחום מושבם בעשרות השנים הראשונות של המאה השביעית להאלף הששי, למנין ישראל, אז יהיה אנוס לבקש לו חומר בספורי סמולנסקין. יבקש וגם ימצא. ובידי סופר מבקר יהיה החומר הזה לאוצר יקר. חיי בני עמנו בתחום מושבם עוברים כצל ולא ישאירו אחריהם רשמים מוחשיים: אין לנו ארכיונים מיוחדים, אין לנו מצבות, אנדרטאות, תמונות ושרידי זכרונות ממשיים, גנזי מטבעות, כלים, כתבים, חרבות ובנינים עתיקים, אשר בהם יעזר סופר־הדורות העברי בבואו לתאר את חיי בני עמנו בבית, בשוק, בבית־המדרש וכדומה. אין לנו שיור רק הספרים, והרוב היותר גדול של הספרים העברים מטפלים בענינים הרחוקים מן החיים והמציאות של יום יום. לכן אנוס הוא על־פי־רוב, הכותב את דברי ימינו, לו יהי גרץ בעצמו, לעמוד על אופיה של תקופה שלמה על־פי קוים מטושטשים, אשר ימצא בכתבים בלים, שהשאירו אחריהם מחברים שונים, אשר רבים מהם גם בחייהם היו נחשבים כמתים.

סמולנסקין לא היה אמן, המתבונן אל החיים מרחוק או מגבוה, — אמן, העומד שאנן על החוף ומצייר את משחק גלי ים החיים ואת משחק קרני־השמש המשתברות ברסיסי קצפם, אבל הוא אמן, אשר בעצמו היה משחק לגלי־הים הזועף. ידו האחת לוחמת עם משברי־מות וידו השניה אוחזת במכחול־ציירים. ציורי אמן כזה אינם אומרים אמנם את שירת־ים־החיים, אינם משעשעים את בת־העין בחליפות הצבעים והגוונים הדקים, היפים

והנעימים, אבל המה מספרים לנו את כל תוקף מלחמת האנוש האָנוש עם איתני הטבע, המסורה, הבערות ועם כל תלאות החיים וההויה.

אבל, בטרם אשר יבוא סופר־הדורות לבקש בספורי סמולנסקין,— האוצרים בקרבם חלק הגון מהמציאות, שבה היה חי יוצרם, — חומר לעבודתו, עלינו לבקרם ולנתחם ולראות כמה יש בהם מן האמת, מן המציאות ומן החיים, וכמה בהם מדמיונו הנפרז של היוצר, ואיך מתאר זה האחרון את עצמו.

* * *

התוכן של הספור „שמחת־חנף“:

שני מורים היו באשדות: דוד ושמעון. הראשון היה קל־דעת ומושך ידו את לוצצים, זוללים וסובאים; והשני היה עצוב־רוח ושטוף באהבתו להטיף מוסר. לשמעון זה היתה תלמידה יפה, אשר לקחה לקח מפיו שנה תמימה, וכנהוג, דבקה נפשו בה ויאהבנה. אך את סודו זה לא גלה לה בפיו. הוא האמין בלבבו, כי גם היא תאהבהו; לכן התאמץ רק לקנות לו את לב אביה ואבי־אמה. והנה פתאום נודע לו משיחה אחת עם דוד רעו, כי זה האחרון אוהב את תלמידתו, שפרה, וגם היא תאהבהו. ודוד זה בא לאשדות ערום ויחף, ויאספהו שמעון אל חדרו וילבישהו וישביעהו וידבר עליו טובות באזני עשירים, אשר לקחוהו למורה לבניהם. ובו ביום, שנודע לשמעון, כי כל אָשרו ותקותו נהרסו, יען כי אהובתו בחרה בדוד קל־הדעת, הריק והפוחז, — בו ביום נפגש שמעון עם שמואל, אבי שפרה. להגדיל את מבוכתו של האוהב האומלל, שאלהו זה האחרון על אדות דוד, מי ומה הוא, למען ידע אם יבחר בו לתת לו את בתו לאשה. על זה ענהו שמעון: „הוא (דוד) איש־דעת וישר־דרך, וימצא חית ידו בכבוד, ואין טוב ממנו“, אף כי ידע בלבו, שדוד זה לא קנה מעולם דעת, כי אינו ישר־דרך ולא בידו לאשר את הרעיה אשר יבחר לו. וביום השני, בהוכח שמעון מדברי דוד, כי זה האחרון איננו דואג כלל לעתידות שפרה ולגורל חייה, נסה להתוכח אתו, לרפות את ידיו על־ידי שאלות־כסיל. אחרי הריקו קב שיחה־בטלה והתפלספות־ריקה, הוא מסיים את דרשתו הארוכה: „...כבר רבת שבעה לה נפשי מכאובים מידי האהבה (מתי ואיך?), כבר הובא בכליותי חץ־רעל מאשפות הקנאה ותוחלת נכזבה, ובאשר אמרתי, פה מצאתי לב יודע נפשי, שם מצאה אהבתי קבר עולם לה. על־כן אומר: תשכב בקברה ולא אעירנה עד עולם ולא ארבה פצעי חנם, כי ידעתי, כי לא איש כמוני יאָהב, ולא ארדוף רוח... הבה, אנסה לשמוח בשמחת רעי, אחרי כי שמחה רחוקה מלבי; מחר אדבר עליך אל אבי אהובת נפשך ואעשה לך בית“. כה עזב שמעון, אשר שנה ימים רבים באהבתו לשפרה ויקו לראות אתה חיי־אושר, את שדה־המערכה לרועה־רוח, בטרם אשר דבר את שפרה וישאל את פיה, אם נכון הדבר, כי תאהב את דוד. ודוד זה, בטרם בואו לאשדות, כבר היתה לו אשה, אשר עזבה בעת מלאו ימיה ללדת, ועקבותיו נעלמו ממנה. ואף כי היה קל־דעת ורודף־תענוגים, בכל־זאת יסרוהו כליותיו על בגדו ברעיתו. ואחרי אשר שמע מפי שמעון את שיחתו הארוכה על־דבר האנשים, אשר יפרו בריתם את אשת־נעוריהם, הלמו ומחצו דבריו את ראשו „וחץ מוסר כליות

בא בלבו", כי זכר את אשתו העזובה, אשר אולי ילדה לו גם בן, אך „אהבתו" לשפרה שמה מלים בפיו להצדיקו בעיניו, „כי גדול יהיה עוונו אם יבגוד בהאהובה אשר לפניו, למען תת זכרון לאשה אשר כבר נשכחה מלבו". ושמואל, אבי שפרה, „היה איש כרוב אנשי אשדות: לא ידע דעת, גם לקח בתורה לא לקח מעודו; נער דל, בידים ריקות בא לאשדות, ויעבוד עבודת עבד בבית־מסחר, ובתומת לבבו וישרו עשה חיל ויצליח למצוא חית ידו בכבוד". וזלפה, אשת שמואל, „גודלה ככל בנות ישראל: לא למדה שפה וחשבון, רק לקרוא ב„קרבן־מנחה" היתה כל חכמתה, אשר בה התפארה מאד בשבתה בבית־התפלה בימים הנוראים ותקרא בקול גדול מעל סדר התפלות"... „ואף כי לא ידעה טוב טעם לשון וספר, בכל־זאת היה כל משושה לראות את בתה היחידה מדברת צרפתית, ותפזר במלוא חפנים כסף להמורים, למען יביאו רב חכמה בלִבה, ותקוה לשיש בה ביום שידובר בה, וכל חפצה היה, כי תנשא לאיש משכיל מבני הדור החדש לכל משפטיו וחוקותיו". אוריה, חותן שמואל, היה כבן ששים וחמש שנים, „וידע להלוך לרוח העת, אף כי ירא אלהיו ובמצוותיו חפץ מאד; גם הגה בתורה בשמחת לב, ותהי מבחר שעשועיו". אם מעט מאד יודע לנו מדברי המספר האמורים על אדות תכונתן המיוחדה של נפשות ההורים, הנה הרבה פחות מזה יודיע לנו על־דבר תכונתה של הבת, שפרה. דוד מגלה את לבו לפניה „בשפתים בוערות וחוצבות להבות אש האהבה". על־דבר הרושם, אשר עשו ה„שפתים הבוערות" על לב תלמידתו, לא הודיע לנו המספר, אך זאת הגיד לנו, כי דברי המורה לקחו את לב האם, זלפה, אשר ישבה מאחורי הדלת ותשמע בגלות דוד את לבו לפני בתה. „ובראותה את דוד, איש יפה־תואר ומגולח־זקן, חפץ בבתה, ותגמר אומר כרגע לתתה לו". אמנם, המספר משמיע לנו, כי כן היה; אבל אני ערב את לבי להטיל ספק בדבר, אם כן הוא הדבר במציאות. הפסיכולוגיה של האם היא אחרת לגמרי. יכול היה דוד למצוא חן בעיני זלפה המתמשכלת, בזה, שזקנו מגולח, ובזה שהוא דובר אהבה כאחד מבני הדור החדש; אבל בשעה שהיא שומעת ורואה, כי המורה הזה רוצה לקחת את לב בתה היחידה, היפהפיה, ואשר גם נדוניה רבה מזומנת לה, אז תזכור ולא תשכח, כי האוהב הזה אינו אלא מורה בביתה, מורה עני, בן־בלי־שם, אשר פרנסתו דלה. אהבתה של האם לבתה, חנוכה ונדולה בבית הורים יראים־וחרדים בעיר קטנה, הרגלה לראות את הכסף ככח היותר אדיר בתבל וכמקור האושר, ושבתה תמיד בין סוחרים, אשר כל היום ידברו רק על הריוח ועל הפדיון, — כל הדברים האלה לא יתנו לה לגמור אומר כרגע לתת את בתה אהובתה לאיש, אשר כל מעלתו הוא זקנו המגולח וכל הונו הם דברי־אהבה. גם אם קלת־דעת חושבת מחשבות בשעה שיוטל גורל בתה. ברגע חשוב כזה מתגבר הרגש הטבעי על ההשקפות השטחיות הקלוטות מן האויר.

אם לקח דוד את לב זלפה בחלקותיו, לא עלתה בידו למצוא חן בעיני אביה, אשר בחר בשמעון, יען כי בו ראה חכמה ויושר־לבב, ודוד היה בעיניו כרודף־קדים. ושמואל, אבי שפרה, היה מסכים לחותנו, בתנועת ראשו, כי

אתו הצדק, ובראותו כי חותנו לא יביט אליו, היה מנענע ראשו לרעיתו, לאות, כי אתה הצדק. ויהי, כאשר שאלה זלפה את שפרה בתה: הישרו בעיניה דברי אביה הזקן, הבוחר בשמעון? ענתה: „...כבודו גדול בעיני עד מאד ואדע להוקיר את ערכו וחכמתו, ואולי גם צדק אבי במשפטו, כי יתרון לשמעון על דוד... ידעתי, כי רם ערך שמעון מערכי ולמול חכמתו הנני כפתיה אין לב, ואדע נאמנה, כי הוא לא יבחר בנערה כמוני". הזקן שש לדבריה, אך המענה הזה לא מצא חן בעיני אמה, ותאמר: הן שפרה בחרה בדוד ותאהבהו, אחת דברה לדוד ולא תשוב, האין זאת, בתי?

— כדבריך, אמי, — ענתה שפרה ופניה אדמו.

המספר רצה לתאר את שפרה, כנראה מכל הספור, כסמל התום והענוה, אבל הדברים, אשר הוא נותן בפיה פעם בפעם, מעידים, כי היא גולם יפה בלי רוח, בלי רצון ובלי דעת. בנות ישראל פקחות הן בטבען, אלא שהמספרים מנוולים אותן לפעמים בחפצם להציגן לפני הקורא כצנועות וחסודות ומציירים אותן כטפשות ושוטות.

המספר, אשר רצה להוכיח את צדקת צופר הנעמתי, כי „שמחת חנף עדי רגע", לא נתן את שפרה לדוד. לא שפרה ולא שמעון גרמו בפירוד הזה, כי־אם ממקום אחר הביא המספר רעה על דוד, שנוא נפשו: העגונה, אשת־דוד העזובה, הלכה עם ילדה היפה לאשדות לבקש שם את בעלה; ובדרכה, באחד בתי־המלון, התודעה במקרה לשמואל ולשפרה בתו, ותספר לזאת האחרונה את כל הקורות אותה. שפרה לא ידעה, כמובן, כי המענן את האשה היפה, אשר פגשה בדרך, הוא בחירה; ויהי בהגיע יום חופתה, והיא יושבת ככלה ו„לימינה יושבת אשה צעירה לימים, רבת היופי, ועל־ידה יעמוד ילד יפה־תואר, היא העגונה אשר באה לאשדות זה שני ימים, ותקרא להיות כרעיה נאמנה להכלה". והנה „הדלת נפתחה והחתן הדומה למלך צעד בראשונה על סף הבית ואליו עוטרים שמואל שקלי וחותנו ויתר הקרואים".

— אישי! אלוף נעורי! — קראה העגונה, ותפול מתעלפת בזרועות דוד. וגם שפרה, כמובן מאליו, „נפלה אחורנית מעל הכסא, ולולא חש שמעון לישועתה, כי אז אולי נשברה מפרקתה".

„— רב תודות לך, — אמרה שפרה אל שמעון, אחרי אשר נפקחו עיניה ותרא, כי היא בחדר אחר, והוא עומד לפניה ועל פניו דאגה, — רב תודות לך, כי חשת לישועתי..."

דוד, העגונה ובנה נעלמו, ושמעון ארש לו את שפרה אהובתו, אשר „הביטה אליו בחן ותחנונים". אך המספר לא נתן לשמעון אהובו את תאות לבו כרגע. המספר הוא אדון כל בעולמו, אשר הוא בורא בדמיונו, כיוצר־כל בעולמו הוא, וגם הראשון כהאחרון יוכיח את אשר יאהב, וצדיקיו אינם רואים את שכרם בעולם הזה, אלא אחרי אשר יצרפם בכור־עני וינסם בעשרה נסיונות. בהיות שמעון קרוב אל אשרו, התיצב שטן על דרכו. וזה הדבר: שמעון גר בחדר אלמנה אחת, ולה היו שתי בנות פנויות, ויהי, כאשר התיאש שמעון

מאהבת שפרה, בדמותו, כי תאהב את דוד ולו תהיה לאשה, התהלך בחדרו הנה והנה ויקרא לנפשו: „הרף מאהבה ועזוב תוגה, לא לכך נוצרת! הנה אהובתך, אשר לה תשא נפשך עד עולם, לה תקריב חייך ועמלך, למענה תחיה, למען אהובתך, אשר קצרה יד איש מגזול ממך, לבת עמך אמור: אהובתי את ואהובתי תהיי עד רגע חיי האחרון!"

„פתאום נפתחה דלת חדרו ועלמה פרצה אל תוכו ותקרא בקול: „גם אני אהבת עולם אהבתיך ולך אהיה עד עולם". זאת היתה בת בעלת־מעונו. היא האמינה, כי שמעון יאהבנה, יען כי גם שמה היה שפרה ובאזניה שמעה מאחרי הכותל קול שמעון, הקורא מקרב לבו: שפרה, מלאך טהור! וגם בעיניה ראתה את אהבתו אליה, כי פעם אחת, בשבת שמעון בחברת האם ושתי בנותיה ויהי שקוע במחשבותיו על אדות שפרה בת שמואל השקלי, לקח עט בידו ויכתוב את השם שפרה על הגליון פנים ואחור; ועתה, בדברו אהבה אל בת עמו, חשבה בת־האלמנה, אשר שמעה את דבריו האחרונים מאחרי הדלת, כי לה ידבר זאת, ותמהר להשיב לו אהבה. שמעון היה נרעש ונפעם מהמחזה הזה, ובהבינו את סבת שגגת הבת, אמר לה ברגשי חמלה: צר לי מאד, כי משגה היה אתך! בת האלמנה בכתה, גם חרפה את שמעון ותפיל עליו אימה, כי תמסור דינו לשופטים. גם האלמנה, אשר התפרצה ברעש אל החדר, צעקה עליו בקול, כי תגיש עצומותיה אל השופטים, אם לא יקח את בתה לאשה, ולמען הפטר מפניהן הגיד להן שמעון, כי בעל־אשה הוא, אשר עזבה בביתה. ויהי, כאשר נודע להאלמנה, כי ארש שמעון את בת העשיר, שמואל השקלי, ותמהר להגיד לו ולבני ביתו, כי שמעון בעל־אשה הוא, והמה, מלבד שפרה, האמינו בדבריה, אחרי אשר נכשלו פעם אחת בדבר כזה. ובבוא שמעון לבית שמואל גרשתהו זלפה ותסגור אחריו את הדלת, ולא נתנוהו לדבר את שפרה. וגם אבי זלפה, אשר שם שמעון היה תמיד מרומם בפיו, — גם הוא האמין כמעט בדבת האלמנה. אבל הזקן הזה היה גואלו, כי מפי מלמד בן־עירו של שמעון נודע לו, כי שקר ענתה בו האלמנה, כי רק כזב לה באמרו, כי בעל־אשה הוא. אז היה שמעון עוד הפעם לחתן לשפרה, „והזקן, בתו וחתנו הרבו לבקש סליחה ומחילה מאת שמעון על הכלימם אותו". שמחת העליזים האלה הופרה רק רגע, כי דוד שלח על־ידי אחד מרעיו מכתב לשפרה, אשר בו הודיע לה, כי יתן את נפשו כופר חטאתו וכי ישים קץ לחייו בגלי הים.

אך „שמעון לא נד הרבה לרעו האומלל ויאמר: אמנם כן הוא, כי שמחת חנף עדי־רגע; אך שפרה הקריבה אגלי דמע לזכרון אוהבה האומלל, ובלבה זכרה תמיד את העגונה האומללה, אשר הצילה אותה מהפח הזה".

ובזה תם הספור.

שמעון, גבור הספור, איננו עושה מאומה, רק מדבר הרבה, כל דבריו ארוכים וממושכים יתר מדי. והמעט לסמולנסקין, כי יצור דמיונו זה מרחיב פה וחוזר על דבריו פעמים רבות, כי עוד גם הוא, המספר, מדבר בשמו, תחת לתת לו לפעול דבר־מה. בשמעון חפץ סמולנסקין, כאמור, לתאר צורת עצמו, צורת איש־הרוח, הוגה־דעות וחושב־מחשבות, לכן גם חלק לו ממדותיו

ומתכונתו הוא. וסמולנסקין היה אחד מטובי המשכילים העברים, ואולי גם היותר מצוין שבהם, של שנות הששים למספרם, אשר המה היו המבשרים את התקופה הלאומית הבאה. אלה האחרונים היו מתעוררים בדברי־מוסר ותוכחה על המשכילים המזויפים, אשר כל השכלתם היתה „בגדים קצרים, נקיים מכל חלאה“, הפקרות מוסרית ולעג לכל קודש. את תוכחותיהם של טובי המשכילים העברים בדור ההוא הננו שומעים מפי שמעון. סגנונן אמנם מוזר לנו מעט בעת הזאת, אך אז היה מוצא חן ועושה רושם.

בספורו „שמחת חנף“, כמו ביתר ספוריו, צר לנו סמולנסקין את צורות ה„משכילים“ חללי רוח העת החדשה: אלה, אשר את הישן עזבו, או חפצו לעזוב, ואת החדש לא היו מסוגלים ומוכנים לקבל ולעכל; אלה, אשר מהחוף האחד התרחקו ואל החוף השני לא עצרו כח להגיע. באופן היותר טוב היה די כח להם רק להעקר ממקומם, להתרומם מיון הבצה, או לכל־הפחות לעשות נסיון של עקירה כזו, אבל המה היו בלתי־מזוינים כל־צרכם בבלי־נשק־הקיום, למען התבצר ולמצוא מעמד נכון ובטוח בתנאי החיים החדשים. רוח העת החדשה העירם מתרדמתם העמוקה, גם פקחו את עיניהם לראות, כי שקועים המה ברפש וטיט עד צוארם, אך כח לא היה בהם לעמוד על רגליהם ולתור להם ארץ חדשה ושמים חדשים.

בסביבה רקובה כזו היה נותן מספרנו את אנשי־הרוח שלו, אנשי־רוח לפי הבנת הדור העברי ההוא, כלומר, אנשי־רוח כשמעון, נזירי־החיים, שחוג־השקפתם היה צר ואידיאליהם, לפי הבנתנו אָנו היום, מה דלים. האידיאל היותר רם של שמעון היה לשאת אשה ולראות אתה חיים בטוב כאחד בעלי־הבתים החשובים, שיש להם הכנסה הגונה מכספם הנתן בנשך, או מאחד העסקים, המביא פירות מעמל אחרים, מבלי אשר ידאגו לגורלם החמרי והרוחני של אחיהם האומללים בהוה ובעתיד.

בטלני ההשכלה, המתוארים בספורי סמולנסקין, המה אלה, אשר עמדו בתוך, בין מפלגת המשכילים, שהיו מוכשרים לחיים ולמלחמה ואשר עברו בקפיצה גסה אחת אל החוף השני, ובין מפלגת האדוקים, אשר נשארו בתוך התחום ואחזו במעשי אבותיהם הטובים והרעים, היפים והמכוערים, ויתיצבו בצר לכל תנועה חדשה בישראל. הראשונים נתקו את כל המוסרות הדקים והעבים, אשר קשרו אותם לאחיהם בני עמם, אל היהדות ואל העבר הגדול; מהם אשר גמרו את חק למודיהם בבתי־מדרשי־מדעים ויתפסו מקום בחייהם הכלליים של עם־הארץ, בתור מלומדים או סופרים, רופאים, טוענים, סוללים וכדומה. ויש מהם, אשר אחזו בענפי חרושת־המעשה והעבודה ויעשו חיל רב. אמנם, רבים מהמוצלחים האלה לא נתנו כבוד לעמם, כי לא תמיד היו בוחרים באמצעים כשרים ונקיים להשגת תכליתם, אך, זאת עלינו להודות, כל עסקיהם ומעשיהם בעולם המדע או הספרות, בעולם המסחר או הקבלנות, העידו על כח־החיים המיוחד של האומה העברית, השואפת בכל עז להתפתח, להתעורר לחיים חדשים ולהיות תקיפה במלחמת הקיום. גם האדוקים היו בעלי כח, חזקים וכבירים במינם. רוח־העת לא הדף אותם מהרה ממקומם. המה

נלחמו, המה התנגדו לכל השפעה חדשה ולכל רוח־בער הנושב מחוץ או מבית. האדוקים חגרו שארית כחם להתבצר בתוך החורבה הישנה, אשר אשיותיה עדיין מוצקות. מלחמתם ברוח־הסערה המתפרצת וחודרת אל תוך הבקיעים והסדקים הרבים אשר בחורבה, — היא אמנם מלחמת־שוא, אבל ההתנגדות הנמרצה הזאת היא אות כח ואות חיים. לא כן היו ה„משכילים" העברים, העומדים בתוך. רוח העת סערם כמוץ מגורן. המה רחפו, נשאו באויר, מבלי מצוא מעמד. המה היו יצורים אומללים, אחרונים לתקופה עוברת, אבל לא ראשונים להתקופה המתחלת. המה חפצו חיים, המה התאוו למנעמיהם ולתענוגיהם, עיניהם כלו לחופש, ואולי גם שאפו לאור, אך כח לא היה בהם להלחם בעד כל הקנינים האלה. המה היו, אם הורשה להשתמש בדמיון גם מעט, הזבל אשר דשן את הניר הלאומי. את זבל־האדם הזה בצורת מורים עברים ומשכילי־אליל מעביר לפנינו סמולנסקין לראשונה ב„שמחת חנף", אחרי־כן ב„התועה" וב„הירושה". כנופית ה„ריקים והפוחזים" האלה השאירה בלב המספר זכרון נורא, ובכל פעם אשר יעלם בספוריו יחדל מהיות צייר־אמן והיה למטיף־מוסר, למוכיח ולמתפלסף. מוכיח כזה הוא שמעון. כל המורים העברים באשדות המה מנוולים, שכורים, כזבנים, נואפים, מוגי־לב ורועי־רוח; רק שמעון הוא היחיד והמיוחד בכל החברה הפרוצה הזאת, השואף לחכמה ודעת; רק הוא לבדו מתרחק מן הדברים המגונים והמכוערים, אשר חבריו בני־לויתו עושים אותם כל הימים. בשמעון זה הננו מכירים את טפוסו של המשכיל העברי, חניך בית־המדרש־העברי, בשנות הששים למספרם. ואלה הם הקוים היותר מצוינים בטפוס הזה: השאיפה להשלים בין האמונה ובין ההשכלה; השאיפה למצוא בספרות העברית העתיקה את כל הדעות החדשות, אשר בספריות המערביות; הנטיה להתפלספות מפשטה ולחקירות יבשות בענינים נאצלים; פרישות ונזירות במדה ידועה בעניני העולם־הזה. טובי המשכילים העברים של שנות־הששים ברוסיה לא היו אנשים חיוביים; הם היו חסרים את כשרון המלחמה בעד קניני הרוח. בדעותיהם ומחשבותיהם היו חפשים בכל הענינים הנוגעים לאמונה ולדת, אבל במעשה, בכל ארחות חייהם, מנהגיהם ודרכיהם לא היו נבדלים מכל יתר אחיהם, המאמינים הפשוטים והיהודים הישרים. במעשה לא השלימו מעולם בין האמונה וההשכלה. המה לא בנו גשר על התהום העמוקה המפרדת ביניהן, גם לא העמיקו להתבונן אל עמקי התהום הזאת. השאלות הכלכליות והמדיניות, שהכו גלים בים־החיים־האירו־פיים, אליהם לא הגיעו ואת לבבם לא הרעישו. המהפכות והתסיסות בהעולם המדעי, הספרותי, המוסרי, — לא נגעו במוחם ובלבבם. חוג עולמם הפנימי והחיצוני היה צר מאד, קניניהם הרוחניים היו מעטים ודלים, ובערכיהם המוסריים היו נכרים רשמי חותמו של שוק החיים.

סמולנסקין מתאר לנו ב„שמחת־חנף" את אהבתו של המשכיל העברי האמתי, אהבתו של שמעון. האהבה, — זאת היא אבן־הבוחן של כל איש ואיש. מחשבותיו ודעותיו של האיש, מעשיו ומנהגיו המצויים והשכיחים הם בכללם פרי החנוך וההרגל, פרי הקריאה בספרים, תוצאות השפעת הסביבה

ויתר תנאי המקום והזמן. לא על־ידם תודע התכונה האמתית של האדם. אולם האהבה, התאוה והרגש החזק מוציאים את האדם מעולמו המותנה. בשעה שהאדם אוהב באמת, אז הוא עושה את מעשיו לא בכח־ההרגל וההשפעה החיצונית, כי־אם בכח הדחיפות הפנימיות, הבאות ממקור נפשו. עצמיותו המיוחדה של האדם מסותרה היא על־פי־רוב תחת קליפות, קרומים ומסכות רבים, ורק כאשר יאהב האדם אהבה עזה ונאמנה, רק אז תתפרץ החוצה ותשליך מעליה את כל המעטפות המחניקות אותה, רק אז תגלה ותראה בכל הוד מלכותה. אז ידמו ויאלמו לפניה כל הרגשות, ההשקפות והדעות הבאות מן החוץ, ורק היא, העצמיות הנקיה, לבדה תשפוך את ממשלתה על כל האדם.

נתבונן נא הפעם אל אהבתו של שמעון. הוא אהב את שפרה, עלמה בלי דעה ובלי רצון, הנמשכת אחרי פי מיעציה. שמעון היה בעיניה ביצור נעלה ותכבדהו בכל לבבה. הכבוד הזה, אשר חלקה לו, היה ציר המבשר את האהבה הקרובה לבוא; ובכל־זאת נתנה ידה וגם לבה לדוד, אשר היה בכל דרכיו ההפך הגמור מהראשון. אחרי אשר נעלם דוד, בשעה שהיתה שפרה נכונה ללכת אתו אל החופה, נתארשה זאת האחרונה לשמעון, אשר היה בעיניה כמלאך גואל ומושיעה להצילה, כאשר תאמר, „מדבת רבים". אולם, כאשר באה האלמנה, בעלת מעונו של המלאך הזה, ותוציא עליו דבה, כי בעל אשה הוא, והוריה סגרוה בחדרה, לבל תראה את פני שמעון, ישבה כלואה ותוריד דמעות, מבלי אשר נקפה גם באצבע קטנה לצאת לחפשי, למען תדבר פנים־אל־פנים את בחיר לבבה. אין כל דבר בכל הספור, אשר יעיד, כי יש לעלמה זו מוח חושב, או לב מרגיש, מתפעל ומזדעזע מאיזה חזיון שיהיה. שפרה היא סתם־עלמה, מה שקוראים בשם „בת־בעל־הבית". המספר מתאר אותה לא כנפש חיה, הפועלת והנפעלת, כי־אם כאיזה חפץ הנמסר מיד ליד. אמנם, פעם אחת היינו יכולים להאמין, כי איננה גולם בלי רוח, והוא בעת אשר קראה הנערה בכל־עז באזני הוריה: „כי אין כמוהו (כשמעון) בכל הארץ לישר ובר לבב, ואני לא אתן לאיש לנגוע בו לרעה, כי אישי הוא", ובעת אשר אמרה להוריה: „קראו לו (לשמעון) ושאלו מה בפיו, ואז נדע דבר ברור". אך כל זה היו דברים בעלמא, כי היא הבטיחה לאמה לבלי דבר עם שמעון עוד דבר. ומלבד דמעותיה אשר הורידה לא עשתה מאומה ולא מצאה כל עצה ותחבולה להציל את נפשה ונפש שמעון. היא גם לא בקשה תחבולות, כי היא הפקידה את גורלה בידי אביה הזקן, כי יחקור וידרוש, אם לא ענו שקר בגואלה. סמולנסקין מעיד בשמעון, כי אהב אהבה עזה ונאמנה את סתם־העלמה הזאת, אבל הוא לא הראה לנו, איך נולדה ואיך התפתחה אהבה זו. אין אנחנו מוצאים בכל הספור אף שיחה קלה אחת בין שמעון ושפרה. סמולנסקין, אשר מדד תשעה קבין שיחה להחקרן המשכיל הזה ויחלוק לו מפטפטנותה של אשה ־דברנית, חס על מלים אחדות לתתן בפיו בשעה שהוא יושב עם אהובתו. ושיחה, לו גם תהא קצרה, בין שמעון ושפרה הלא היתה יכולה לגלות לנו הרבה מתכונתה המיוחדה של אהבה זו. זאת היא באמת עניות במקום עשירות.

סמולנסקין מדבר על שמעון אהובו דברים כאלה: „הן שמענו מפיו

משפטים נעלים, כשופט רמים ישב למשפטו וידבר על רגשות אנוש, על האהבה ועל התאוה, על פעולת סופרים כבירי כח לב... הלא נשתומם לשמוע מפי איש צעיר לימים דברים כאלה, אשר יעידו עליו כי למד הרבה וחשב מחשבות הרבה וכח בלבו לחרוץ משפט מבלי שים לב אל משפטי חכמים אחרים" („שמחת חנף", פרק כ"ב). עתה נשמע מה ידבר שופט־הרמים הזה על אדות הדברים הנוגעים לנפשו ועל אדות תכלית החיים. בשיחה אחת ארוכה עם דוד יאמר: „ידעתי, כי אך בצל רעיה צל האושר, וכל תענוגי בשרים חולי לנפש ורעות רוח המה, כי על־כן אשב בדד משמים בחדרי כל היום, ולא לעתים רחוקות תבוא בי רוח עצבת ותדכאני ותרבה פצעי לבי בזכרי, כי הנני כערער בציה". שמעון, פילוסופו של סמולנסקין, רואה את האושר אך בצל רעיה, רעיה סתם, ואחרי אשר קשה היה לו לעשות שידוך הגון, ישב בדד משמים בחדרו וישפוך נפשו במליצות נשגבות. ניוטון, שפינוזה, קנט ועוד חוקרים צנועים אחרים היו כל ימי חייהם פנויים מאשה, ובכל־זאת לא היו יושבים שוממים כל הימים ולא התעצבו אל לבם על כי לא הקרה אלהים לפניהם כלה נאה והסודה. נניח, כי מספרנו לא חפץ לתאר לפנינו פילוסוף מעין שפינוזה, כי־אם את אחד מאנשי הרוח, חושב־מחשבות והוגה־דעות; אבל אין הצרה גדולה כל־כך אם גם רוק כזה, בן כ"ו שנה, לא נשא עוד סתם־רעיה; עוד יכול היה למצוא בחיים איזה דבר ללמוד או לעשות. שמעון זה משתוקק לשבת בצל רעיה, אך רעיה אין כלבבו; רק אחת מצא, והיא שפרה, והנה גם אותה לקחו ממנו. ומה עשה הוא? אחרי אשר שמע מפי דוד, כי אוהב הוא את שפרה, וגם היא תאהבהו ולו תהיה, „ישב שומם בביתו, כי קשי־יומו הדמהו", מבלי עשות מאומה. הוא איננו מבקש להציל את העלמה התמימה, אהובת נפשו, מידי הריק והפוחז, אשר משכה ברשת החלקות, כי־אם התפלסף על־פי דרכו, ולבסוף החליט לאהוב את בת־עמו במקום שפרה. אילו חפץ סמולנסקין לתאר איש נלעג, אז לא היה יכול לשים בפיו פרזה יותר ריקה מזו: „בת עמי, בנפשי אשבע, כי אהבת עולם אהבך וחיי וכבודי, רוחי ונשמתי נתונים לך עד עולם". היש פטפטנות יותר גדולה מזו? מה עשה ומה היה יכול לעשות איש כשמעון באהבתו לעמו? המספר רצה לתאר לפנינו איש־הרוח, עברי אידיאלי, בכל תפארתה ורוממותה של המלה הזאת, אבל האידיאליות של שמעון אין בה לשד־חיים, דון־קישוטית היא ולא נתנה לבני־אדם, המסוגלים לפעולה ולמעשה, אשר באהבתם לעמם יכולים הם לעשות גדולות ונפלאות. צעיר לימים, אשר בראותו כי אהובתו משאת־נפשו, הקרובה אליו כל־כך, נותנת את ידה בעצת אמה לרועה־רוח, אשר בכל רגע יוכל להביא עליה שואה, — בראותו זאת יניע ראשו בעצב ואומר לאהוב את בת עמו תחת שפרה, — איש כזה לא יועיל ולא יצלח גם באהבתו לעמו. אהבת־עם כזו אפלטונית היא, עקרה היא, ולא תלד ולא תצמיח מעשים פוריים. איש־הרוח של סמולנסקין שאף רק אחת: לשאת אשה ולראות אתה חיים. שמעון יודע להתעצב רק על דבר אחד, — דאגה אחרת לא ידע, — על שלא יוכל לקחת אשה, באמרו, מי יודע, אם אמצא רעיה אשר תאהבני, ואם גם במו פיה תאמר

לי, מי יודע מה בלבה? ומי יודע אם תמצא ידי לכלכל ביתי? אולם סוף־סוף נשא את שפרה לאשה, כדת משה וישראל וכל בעלי־הבתים החשובים, ובלי ספק היה עוזר לשמואל שקלי במסחרו ומשתדל למצוא חן בעיני אבי זלפה. ואם לא היה מצליח במסחר, דבר שאין בו כל ספק, אז היה נותן בודאי את כסף הנדוניא שלו בנשך, ויחד עם זה היה מוסיף להתפלסף באזני הדיוטים וקלי־דעת כדוד.

סמולנסקין לא ספר לנו אמנם את אחריתו של שמעון; אחרי אשר נתן לו את שפרה לאשה כבר מלא המספר את תפקידו ויגולל את המסך על־פני החזיון; אבל את הסוף הזה הננו קוראים בספר־החיים.

גם דוד אינו אלא איש קל־דעת הראוי לחמלה, אבל איננו איש־מעשה ופעולה. גם הוא אך נפעל ואיננו פועל בחיים. בבוא דוד לאשדות, אחרי אשר נמלט על נפשו, ערום ויחף, אכל לחם־חסד על שלחן שמעון ויתגורר בדירתו, ואחרי אשר המציא לו זה האחרון תלמידים ותלמידות בבתי עשירים, „התחבר לרעים רעים, המבטלים ימיהם במשתה והוללות“, ויהי כאחד מהם. כל מעשה אחר, מלבד שיחותיו עם שמעון, לא ראינו ממנו בכל הספור. בחברת שפרה הננו רואים אותו רק שתי פעמים: פעם אחת הלכו לשוח בשדרות האלונים על חוף הים, אך המספר מנע ממנו את העונג לשמוע אף הגה אחד יוצא מפי הזוג הזה, למען ישמיע באזנינו את הדברים היוצאים מפי אבות שפרה ההולכים אחריהם. ובפעם השניה ראינו את דוד בבואו אל בית שפרה כלתו ביום חופתם, אך אז הכירתהו העגונה ושניהם רחקו מן הבית, ולא שמענו מפי דוד אף מלה אחת. ובכן לא ראינו מה טבעה של אהבת שני הרעים לשפרה, כי־אם עלינו להאמין להמספר, ששני הרעים האלה אהבו את שפרה. אבל הספור לא על האמונה בהמספר יוסד, כי־אם על ציורי החיים ונתוח הנפשות.

שמעון ודוד, ראשי יצורי הספור, הטפוס החיובי והשלילי של המשכילים העברים בשנות הששים, אינם מתוארים בידי צייר־אמן. היוצר לא נפח בהם נשמת־רוח־חיים. הנפשות החיות והאמתות בכל הספור הן רק האלמנה, שתי בנותיה והמלמד הליטאי. את הנפשות הצדדיות האלה השכיל סמולנסקין לתאר בקוים מועטים אחדים. והדבר הזה מעיד על כחו הציורי, אשר לא השתמש בו תמיד כראוי. לפעמים היה מתאמץ לקלקל את כשרונו זה כמו במתכוון.

סמולנסקין הכניס ל„שמחת־חנף“ קטע אחד שלא לצורך כלל, — קטע, אשר אילו היה חסר מן הספור, לא לבד שהקוראים לא היו מרגישים בחסרונו, אלא שגם מהלך הספור היה מרויח מזה הרבה. בפרקים אחדים יספר סמולנסקין את עלילות זמרי (הטפוס השנוא הזה הולך וחוזר בספורי סמולנס־קין), אשר היה עבד בבית אחד מאצילי העיר וישא את השפחה איזבל היפה וידע למצוא בה חפץ. הוא התעשר על־ידה, כי התאמץ לחבבה על אדונו וקנאת־גבר לא בערה בו גם אחרי אשר היתה לאהובתו. ולאיזבל זו נולדה בת וחוה שמה, יפת־תואר ויפת־מראה, ובודאי היו זיו איקונין שלה דומה לפני האציל רב־האוצרות. חוה זו, אשר למדה בבית־ספר אחד עם שפרה, נשאה

לסוחר עברי, אשר בזתה אותו בלבה, אף כי הוא אהב אותה מאד ויהי מסור לה בכל לב ונפש, יען כי שם היהודים בכלל היה מנואץ תמיד בפיה, ובעלה כאחד מהם. המספר חבר את שפרה התמימה וחוה הפרוצה בעבותות אהבה. חוה מחרפת ומגדפת באזני שפרה את כל היהודים, גם את בעלה בתוכם, גם תספר לה על־דבר אהבתה לאציל פולני; ושפרה התמימה והצנועה שומעת זאת, מבלי אשר תמצא עוז בנפשה להשמיע לרעותה, כי כאחת הנבלות תדבר. המספר העניש קשה את הדוברת סרה בעמה. בפרק שלם השמיענו את אחריתה המרה של חוה. והסוף הזה היה נאה ויאה להכתב בידי מספר צרפתי מבית־מדרשו של פול־די־קוק: חוה ברחה מבית אישה ותגנוב מביתו כסף וכלי־חפץ ותלך אחרי ולדימיר מאהבה. המה באו לוינה, ושם בבית־המלון גנב האציל הזה את כל הנמצא בידה וימלט. חוה, אשר ימיה מלאו ללדת, נשארה בחוסר־כל. ויהי כבוא המשרת וחשבון בידו לבקש ממנה שכר המלון והמזונות, לא מצא אותה בחדרה, כי היא ברחה, ובמקומה מצא נפל־אשת מת. כאשר שלחו השופטים לחקור ולדרוש אחריה, מצאוה בשוק הזונות, ויתנוה בבית־האסורים. הרופאים, אשר בדקו את הילד, מצאו, כי האם המיתה אותו בידה, ומשפטה יצא, בלי כל ספק, למות. הרי לפניכם כל מכשירי ספורי־השוק: בריחה, עוגב, גנבה כפולה, בגד בוגדים, אם הורגת ילדה, בנות שובבות, בית־האסורים ומשפט־מות. כאשר שמעה שפרה את סופה של חוה מעדו קרסוליה ותתעלף. ואין כל פלא בזה. לא לבד שפרה, אשר היתה מומחה להתעלפות, כי־אם גם בעלי עצבים חזקים יכולים להתעלף לשמע סוף נורא כזה. אם היה ברצונו של סמולנסקין להציג את חוה מול שפרה, למען תסומן יותר ברור תכונתה של זאת האחרונה, אז לשוא היה כל עמלו. שני היצורים האלה, מבנות המין היפה, לקוחים המה משני עולמות רחוקים זה מזה. צייר אמן, אם יציג במערכה זה מול זה שני יצורים רחוקים, אז הוא מראה לפנינו את נקודת־פגישתם גם במקום שהמה מתפרדים ומתרחקים ואת נקודת־פרידתם גם במקום שהמה נפגשים ומתקרבים למראית־עין. אבל חוה ושפרה נפרדות זו מזו בכל, כאילו כל אחת מהן קורצה מחומר אחר ונבראה בדפוס אחר. אין הנה פועלות זו על זו ואין הנה נפעלות זו מזו. משתי נפשות כאלה אין אנחנו יכולים גם ללמד מזו על זו.

סמולנסקין היה מחקה את המספרים הצרפתים, הכותבים בעד השוק, בכל מה שנוגע לקשור המקרים הזרים להפליא את לב הקוראים, אולם הוא לא שאל מהטובים שבהם את טעם היופי, ההרגשה החדה, הציוריות, המדה והקצב. מהמספרים האשכנזים למד להתפלסף ולהכביר מלין, אבל הוא לא שאל מהם את העומק ורוח־הפיוט האמתי. יותר מכל למד מהמספרים האנגלים. הוא למד מהם להטיף מוסר, לחפש את עוונות־הקהל ולשפוך רוח־התולים על־פני רבים מחזיונותיו, אבל הוא לא למד מהם את נתוח־הנפש הדק ואת בהירות הסגנון.

החזיונות היותר טובים והיותר מצוינים במינם, אשר כתב סמולנסקין, המה אלה, אשר שאב מתוך החיים והמציאות עצמם, אלה אשר פעלו על רוחו ונפשו.

רְשִׁימוֹת מִסֵּפֶר זִכְרוֹנוֹתַי

בסוף חודש אלול, שנת תרנ"ו, קראני הפרופ. דר. משה לאצארוס אל אחוזתו שינפלד, אשר אצל לייפציג, לגור אתו בביתו ובחברתו שבועות אחדים. לא סרבתי לגדול ואלך אליו. אוהב אני את הספרים המתים, אבל יותר מהם את האנשים החיים, ביחוד את אלה מהם, אשר חיו הרבה, חשבו הרבה, הגו דעות הרבה, פעלו הרבה, כתבו הרבה והעמידו תלמידים הרבה. ואם לא יהיה לכם מוזר הדבר, — הנה אגיד לכם, קוראים נכבדים, כי אוהב אני גם את האנשים, אשר שגו וטעו הרבה בחייהם, אם אך שגיאותיהם וטעיותיהם היו גדולות ורבות־ערך, אם אך האנשים האלה בעצמם גדולים הם. אחד האנשים הגדולים האלה, שאני אוהבם, — הוא לאצארוס. חייו כל־כך עשירים ועמוקים, חוג דעותיו, מחשבותיו, רגשותיו ופעולותיו כל־כך רחב, כל־כך מלא קסם, עד כי לקח את לבי ויצודד את נפשי כחזיון רם ונשגב.

שבועות אחדים ישבתי בבית לאצארוס ובחברתו. וכל אותם הימים לא זזה ידי מתוך ידו. הוא דבר אתי על גוי ועל אדם יחד, הוא ספר לי על אדות חייו בכל תקופותיהם, על אדות חבריו, חכמי־דורו, יחוסם אליו, אל היהדות ואל היהודים. דבריו היו ברורים, נאים ומדויקים. הרבה למדתי מספריו, ועוד יותר משיחותיו המלאות ענין. ובכל ערב וערב הייתי רושם בספר־זכרונותי את תוכן שיחותינו ולפעמים גם את דבריו מלה במלה. עונג גדול היה לי להתבונן אל תנועות הנפש של היוצר חכמת־נפש־העמים. חלק ממה שרשמתי אז בספרי, דברים כהויתם, הנני מוסר פה להקוראים. עומדים אנחנו על מפתן תקופה חדשה בישראל ובעמים, ולא למותר יהיה להשקיף על־פני פרנסי התקופה החולפת.

* * *

משה לאצארוס נולד ביום כ"ב אלול, תקפ"ד (15 ספטמבר, 1824), בעיר הקטנה Filehne מחוז פוזן. העיר הזאת היתה עד שנת 1792 תחת ממשלת פולין של הנסיך Sapieha ואחרי־כן נספחה לפרוסיא. בשנת 1806 לוקחה עוד הפעם מפרוסיא, ובשנת 1815 הושבה אליה עוד הפעם. מעבר מזה לנהר פיהליהנה ידברו אשכנזית ומעבר מזה — פולנית, ובהעיר עצמה מתהלכות השפה האשכנזית והפולנית גם יחד. מספר יושבי העיר הזאת היו בימי ילדותו של לאצארוס שלשה אלפים נפש. מהם אלף יהודים, אלף פרוטסטנטים ואלף קתולים. קורות העיר וערבוב לשונותיה העירו בלב הילד לאצארוס, שהיה נוטה מטבעו לחשוב מחשבות, שאלות שונות, שיצאו מגבול עולמו הקטן. אביו, אהרן יהודה לאצארוס, שהיה סוחר נכבד ומופלג בתורה, היה גם בקי בספר־החוקים של פרוסיא, בדיני ממונות וקנסות, וידע היטב את שפת אשכנז הן בכתב והן בדבור. הוא היה כותב בעד בני עירו, שלא שמעו את השפה

האשכנזית, מכתבי־בקשה וקובלנא לבתי־הערכאות והדינים שלהם, והוא היה גם סניגור ומליץ־יושר לאחיו העניים וגם האמידים בלי כל שכר. המיוחסים שבדור ההוא, אם היו לומדים את כתבם ולשונם של העמים, אשר ישבו בתוכם, היו לומדים אותם לא על־מנת לעשותם „קרדום לחפור בהם", כי־אם להושיע בהם לאחיהם, אשר לא ידעו כתב ולשון לועזיים. אהרן לאצארוס היה אפוטרופוס לשלשים ושנים בתי־אבות, ולפי דברי בנו הפרופיסור, היה גם טוען מצוין בבתי־דיניהם. :ל יהודי־תלמודי הוא, במדה ידועה, גם טוען מצוין על־פי גזרת שכלו ואפני היקשיו.

לאצארוס, כפילוסוף זקן וכאיש אשר רבות ראה בחייו, מספר את כל אשר עבר עליו, את כל תולדותיו, בלי כל התפעלות והתרגשות, אך קשה עליו להתאפק ולהיות קמצן ברגשותיו בשעה שהוא מדבר על אביו ובשעה שהוא מתאר את חנוכו העברי וימי ילדותו ונעוריו, שעברו עליו בארבע אמות של תורה ויראת־אלהים. הקוים היותר בהירים ובולטים במפת־זכרונותיו, אם הורשה לי להשתמש במבטא זה, המה הדברים הנוגעים ליהדותו, נשמת נשמתו.

בבקר בהיר אחד הלכנו, אני והפילוסוף, לטייל בגנו. לאצארוס התעכב אצל כל אילן ואילן, אצל כל שיח ושיח ויספר לי את קורותיו של כל אחד מהם. הוא ידע את גנו ומלואו, הוא אהב גם את האזוב, גם את החרולים והקוצים שבממלכת הצמחים הזאת. האילנות והפרחים, השמיר והשית, הילק והחסיל, הזבובים והיתושים שבגנו, — הכל היו לו למופת ולדוגמא לבאר על־ידם את רעיונותיו המפשטים. לאצארוס אוהב לטפל בגנו ולעזור להגנן במלאכת הרכבת הענפים וברפאות הנטיעים החולים. הוא הולך ומטייל אתי, בבקר ההוא, באחת השדרות, ואני שומע ומאזין לשיחתו הציורית ולהגיוני רוחו. פתאום נפסק חוט מדברו הנאוה: מרחוק נשמעו קולות בודדים של נגינה עצובה, של שיר־תוגה. רגעים אחדים החרשנו ואין איש מאתנו דובר דבר. הבינותי, כי שתיקת הפילוסוף היא הרת מחשבות או זכרונות. אנכי לא חללתיה באמרי פי. אולם הזקן, אשר קמטים עמוקים נקוו על מצחו היפה, התעורר בעצמו כמו מתרדמה. עיניו הפיצו זיקי שמחה ופניו נהרו. „קול הנגינה העצובה, — החל לאצארוס לספר לי, — הזכירני את ימי ילדותי, את קול ניגון הגמרא. הקול העצוב הזה נרשם עמוק במוחי משנת הארבע לימי חיי, ועוד היום הנני שומע את ההד בכל בתי נפשי. הנני זוכר, כי בהיותי ילד קטן, שלא עברו עליו חמש שנים, היה בא בלילות החורף אל ביתנו אחד משכני אבי ללמוד אתו שעור בגמרא; ובטרם יאיר הבוקר, — ואני עודני אחוז בחבלי השנה, מתעדן ומתפנק במטתי תחת המכסה החם, — היה נגש אלי השכן, חברו של אבי, ובידיו הקרות היה מוציאני מהכרים, מחביאני תחת כנפי אדרתו ומתנועע אתי על הגמרא הפתוחה לפניו. אני יושב בין זרועותיו כמעט בעינים עצומות ומאזין להניגון העצוב, היוצא מפי אבי ושכנו. אף דבר אחד, אף מלה אחת לא הבינותי מכל אשר שמעתי, אך הניגון של הגמרא, ששמעתי בכל לילה ולילה בעצם הדומיה, השוררת בכל פנות הבית, היה משתפך בכל חדרי רוחי, אשר החל להתפקח, ונבלע היטב בכל אברי. מני אז

עברו כששים ושבע שנה, ועוד היום, כאשר יגיע לאזני קול נעים ועצוב, יעורר בזכרוני את קול ניגון הגמרא, ותמונות שונות, מלאות קסם ושירה, עוברות לפני במחזה".

הפילוסוף דבר הפעם כמשורר וכחוזה חזיונות.

כשרונו הדרשני של לאצארוס התגלה בו בפעם הראשונה בהיותו ילד בן שש שנים; ומעשה שהיה כך היה: עוד בהיותו ילד אהב את הפרחים ואת גנת אביו, ובלכתו שם פעם לשוח מצא בין הערוגות חתול מת, ויספידהו בדברים מלאים מהתלות. הספדן־הילד התנכר באומנות הדבור. שומעיו נבאו לו עתידות ונבואתם נתקיימה. הדבר הזה הזכירני מה שמספר לודוויג בירנה, כי אחד מבני גילו הקטנים היה מקצץ את זנבי כל החתולים אשר ברחובם, וינבא לו, כי סופו להיות מנתח גדול. וגם נבואתו נתקיימה.

כעבור על הילד לאצארוס השנה השביעית לימי חייו, הביאהו אביו לחדר מלמד דרדקי. עוד בטרם ידע הילד קרוא עברית כבר היו שגורים בפיו פרקים אחדים ממשנה, אשר שמעם מפי אחיו הבכור. שנה שלמה למד הילד משה בחדר מלמדו ולא ידע לקרוא נכונה. הדבר הזה היה לפלא בעיני הוריו, אשר ידעו, כי בנם זה מצטיין בכח זכרון נפלא. בדקו את הילד ומצאו, כי הוא מרחיק־ראות (Weitsichtig) ואיננו מבחין היטב בין צורות האותיות אשר לפניו. כאשר החל הילד להשתמש במשקפים, למד קרוא עברית כראוי במשך שבועים ימים.

בהיותו בן שמונה שנים נסעה אתו אמו לרבי עקיבא איגר, לפוזן, למען יברכהו. הרושם, שעשה רבי עקיבא על הילד, נשאר בנפשו כל ימי חייו. לא־צארוס אמר לי: „הנני מובטח, כי איגר בודאי לא כוון בברכתו, שאהיה מה שנהייתי בחיי באמת, ואילו היה רואה אותי בשעת קלקלתי: בשעה שאני דורש מעל הקתדרא שלהם, אין כל ספק, כי היה בוכה ומצטער על כי בנו של תלמידו החביב בא לידי־כך. אבל בכל־זאת לא היתה ברכתו לבטלה, ואם יש הבדל ביני ובין שאר הפרופיסורים העברים, הועילה לזה, במדה ידועה, השפעתו של גאון ישראל זה על דמיוני הרך. צורתו נקבעה כל־כך עמוק בלבבי, עד כי בהיותי, בשנת 1881, בניצא והלכתי לטייל בגן עם הפרופיסור היהודי ג., ויעבור על פנינו איש אחד, ואכיר בסקירה הראשונה בפני הנפגש, כי מזרעו של רבי עקיבא איגר הוא. אחרי־כן התודע אלי האיש הזה, ויודע לי, כי הוא מורה לחכמת הנתוח בהאוניברסיטה באודיסה ושמו ברנשטיין, בן־בנו של הגאון איגר.

בהיות לאצארוס בן תשע שנים נתנהו אביו לבית־הספר, שנוסד אז בעירו מטעם הממשלה. הוא ואחיו היו התלמידים העברים הראשונים בבית־אולפנא זה, ויהיו למופת ליתר בני לומדי התורה והאדוקים בדת. מלבד הלמודים הכוללים שמע לאצארוס, בשעותיו הפנויות מלמודי בית־הספר, לקח גם בלמודי המקרא והמשנה מפי דודו, שהיה משכיל ומורה בחון.

בהיות לאצארוס בן י"ב שנה יצא מבית־הספר ויבוא אל בית־המדרש לשמוע את שעורי אביו בתלמוד, אשר קרא לפני שמונה עשר בחורים. הבחורים

האלה ועוד ארבעה מישיבות אחרות היו אוכלים בכל יום רביעי בשבוע על שלחן אביו, והילד משה התענג על פלפוליהם בהויות דאביי ורבא ובמילי דעלמא. בימים ההם היו אמו ואם אמו נשי־החיל, אשר נהלו את מסחר אביו, ותכלכלנה את בני־הבית. אביו היה עוסק רק בעריכת פנקסי־המסחר ואיננו מתערב בעניני המסחר עצמם, כי הקדיש את עתותיו לתורה ולטובתן של הבריות, ורק כשנזדמן לידן עסק מיוחד, הדורש עיון וחריפות, היה הוא העושה והעסקן. אביו מנה לבנו זה אחד הבחורים המופלגים מתלמידיו, למען יעזור לו להכין בכל יום שעור בגמרא. כעבור זמן ידוע קנה לו לאצארוס חבר חדש, והחבר הזה היה בחור משכיל, שידע היטב את השפה האשכנזית. חברו זה היה אוהב ספרים, ומפני שאין ידו משגת לקנותם, היה מעתיק מהם דפים שלמים בכתב נקי, למען יהיו המקומות המצוינים, שמצא בהם, מצויים בידו. הוא העתיק את ספר הדקדוק של גזניוס מראשיתו ועד סופו בלי העדר דבר; כן העתיק פרקים שלמים מספרי השכלה, ביחוד מספרי מליצה ושיר, הכתובים עברית. לאצארוס הראה לי קונטרסים אחדים, הכתובים בכתב גס וברור, מהעתקותיו של אותו הבחור, אשר נשמרו בידיו של הפילוסוף כסגולה יקרה. „ראה נא, — אמר לי לאצארוס, — עד היכן הגיעה סבלנותם של המשכילים הראשונים, אשר לא חשכו נפשם מכל עמל ועבודה בגלל איזו מליצה נאה“.

בעזרת הבחור־המשכיל הזה החל לאצארוס לקרוא בספרי גיטה, שילר, הרדר, לסינג ושקספיר בתרגומו האשכנזי. הספרים האלה לא היו שכיחים כלל בפיליהנה, לא בבתי יחידים ולא בידי מו"ס, ויבואו לידי הנער משה במקרה: אחד מבני עירו עבד שנים אחדות בברלין בבית מתקן מורי־שעות ויקנה שם חלקים בודדים מספרים אשכנזים שונים, ובשובו לפיליהנה יסד שם כעין ביבליותיקה להשאלת ספרים במחיר. את הספרים הקרועים היה נותן להנער לאצארוס (שהיה אומן־יד) לכרכם, וזה האחרון היה קורא בהם עם חברו.

המאורע הקטן הזה הזכירני, כי גם חכם־הטבע הגדול פאראדיי, שהיה עוזר לכורך ספרים בימי בחרותו, קנה את ראשית ידיעותיו בספרים, שנתנו על ידו לכריכה.

גיטה לא לקח את לב הנער לאצארוס. לא מקרה הוא, כי הסופרים והחכמים העברים באשכנז, כמו בהארצות האחרות, בכרו תמיד בבחרותם וגם בזקנותם את שילר על גיטה. עולמו של זה האחרון רחוק מעולמו של ישראל כרחוק כוכב נוגה מהארץ.

„אפרים לסינג, — ספר לי לאצארוס, — היה חביב עלי מהיום שהחילותי לקרוא בספרות האשכנזית. עוד בימי עלומי קראתי בעונג רב את כל אשר יצא מעט האדם הגדול הזה. ואין כל פלא בזה. על־פי חריפות שכלו, הגיונו הבריא ודעתו הצלולה קרוב הוא לסינג אל הרוח התלמודי. קרוב הוא אל הרוח העברי עוד גם בזה: הוא בכר תמיד את התוכן על הצורה החיצונית“.

בהיות לאצארוס בן י"ג שנה עבר פעם אחת עם אביו דרך הכפר נייטייך, הסמוכה לעירם, וירא ויתבונן, כי בתיהם של האכרים האשכנזים בנויים היטב

וגגיהם מכוסים רעפים. לפני הבתים נטועים אילנות וזרוע ירק דשא, ובכל נקיון וטהרה. אולם בתיהם של האכרים הפולנים, אשר בכפר, מכוסים תבן ובכל זויותיהם וחצרותיהם טיט ורפש. האכרים האשכנזים לבושים בגדים נקיים ושלמים, והאכרים הפולנים לבושים בגדים קרועים ובלתי נקיים. אלה מדברים אשכנזית, ואלה — פולנית. אז שאל הנער את נפשו: מדוע יבדלו האכרים האלה, היושבים בכפר אחד, בטיבם, בארחותיהם ובלשונם? מדוע?

הנער לא מצא תשובה, ויבוש לשאול את פי הזקנים, כי יבארו לו את סבת ההבדל הזה, לבל ילעגו לו ולשאלותיו. „גם לא האמנתי, — אמר לאצארוס, — כי ידעו לענות כהלכה על שאלה כזו. ובכפר זה נולד בי אז הרעיון הראשון של חכמת־נפש־העמים (פעלקער־פסיכאָלאָגיע), ומני אז היה הוא השליט על כל יתר רעיונותי".

לאצארוס הצטיין מילדותו בכח זכרון נפלא. בהיותו בן תשע שנים בא אחד המגידים המצוינים לעיר מולדתו וידרוש מעל הבימה דרשה ארוכה ומסובכה, אשר ידע על־פה, ויבוא הנער לביתו ויחזור לפני אביו על כל הדרשה מראשיתה ועד סופה, ושם היה גם המגיד בעצמו, ויהי הדבר הזה לפלא בעיניו. בדברי עם לאצארוס חזר לפני על מקומות רבים מהדרשה ההיא, אשר שמעה זה יותר מששים שנה. הוא חקה גם את קול נגונו של המגיד. ואני, בעצמי את עיני, נדמה לי, כי שומע אנכי את אחד המגידים דורש מעל הבימה בעיר מולדתי, ולולא באר את הפסוקים בשפה האשכנזית (הוא שכח את השפה היהודית המדוברת), כי אז היתה טעות חושי שלמה. לאצארוס הפליאני פעם בפעם בכח זכרונו. התפלאתי, יען כי לא הורגלתי לראות אצל חכמים חריפים ובעלי שכל חד ודק כח זכרון חזק ונפלא כזה. הגאונים ממינו המיוחד של לאצארוס לא הצטיינו מעולם בכח־הנפש הזה. על־פי־רוב מתפרנסים וגדלים הכחות הנפשיים של האדם זה על חשבונו של זה.

וכח־זכרונו של לאצארוס איננו מצומצם ומוגבל בחוג־צר, כי גם רשמי הצבעים ומראה־המקומות, אשר יראה בסקירה אחת, יקלטו היטב במוחו ויאצרו שם שנים רבות בכל פרטיהם. כח זכרונו של לאצארוס הוא גם מדעי, גם אמנותי. והא לכם שתי דוגמאות קטנות, אשר שמעתי מפיו: הוא ראה בסקירה קלה אחת שטר־גורלות בידי גיסו. כעבור חצי שנה שאלהו זה האחרון, איזה מספר היה כתוב על השטר, ויגד לאצארוס את המספר, שהיה בן חמש אותיות, ולא שגה. שתי פעמים הראה לאצארוס לעגלונו ברומא את הדרך הנכונה, לבל יובילנו בדרך ארוכה אחרי שיש קצרה ממנה. ולאצארוס לא טעה, אף כי התגורר אז ברומא רק ימים אחדים. זאת היא טביעת עין של תלמיד חכם, אשר בה התפארו קדמונינו, וגם לאצארוס מתפאר בכשרונו זה.

כאשר עברו על לאצארוס י"ג שנה החל להביא בעצמו את לחמו: הוא נמנה לעורך ספרי החשבונות של אחד סוחרי היערות, והיה עורך ומסדר את לוחות־החשבונות על־פי שטה מיוחדה אשר ברא מלבו. בשעותיו הפנויות מעבודתו זאת היה מלמד לבני עשירי העיר ולבנות ה„ישוב" מסביבת פיליהנה, שהיו באות העירה ללמוד, את השפה האשכנזית ועריכת ספרי החשבון. בלילה

היה לומד בסתר, בחדרי חדרים, את „מורה הנבוכים", ה„כוזרי" וה„עקרים". לאצארום הצטיין מנערותו בכשרון ההסברה וההטעמה בלמודיו, כי נוצר להיות מורה לרבים. ואף כי היה הוגה דעות וחושב מחשבות מנעוריו, בכל־זאת לא חסר לו חוש־המציאות; מעודו היה איש „אשר יחובר אל החיים". גם שקספיר היה מנעוריו איש־מעשה בשוק־החיים, עסקן וסוחר, בלי כל תערובת של הזיה. אמנם, יש אשר באיש אחד תשכונה שתי נפשות, או נפשות רבות, והנפשות האלה שונות זו מזו ולפעמים גם מתנגדות זו לזו. גם הנפש הגדולה והמאוחדה אינה אלא קבוצת כחות רבים ושונים, אשר במקרים ידועים ישלוט אחד מהם בכל ויבלע את הכל, עד אשר ישובו וימרדו בו וישליטו עליהם את אחד הכחות הנכנעים, עד אשר יגיע גם זמנו לרדת, וחוזר חלילה. ובכל פעם יראה האדם לפנינו בצורה רוחנית אחרת. גם לאצארום התראה בעיני בכל ימי התבונני אליו בצורות רוחניות שונות. פעם נראה בעיני כפיטן ופעם כחוקר, פעם כמאמין ודבק במסורה ופעם כמבקר ופילוסוף, החפשי בדעותיו; פעם כאיש הרוח ופעם כאיש מעשה. אבל כל הצורות האלה לא התנגדו זו לזו, כי־אם התאחדו לצורה אחת כללית, אשר רוח הנדיבות והאצילות מרחפת עליה. אם עונג הוא להתבונן על יופי בשרים, עוד יותר גדול העונג להתבונן על נפש יפה. ולאצארום הוא בעל נפש יפה ועדינה בכל צורותיה השונות. אנכי ראיתי את הנפש הזאת אחרי אשר השתלמו בה כל חלקיה, אחרי אשר עשתה את חשבונה, אחרי אשר התרחקה משאון התבל ומהבליה.

•

מהשנה השש עשרה עד השמונה עשרה לימי חייו התגורר לאצארום בעיר פוזן, ויעבוד בשתי השנים האלה בתור עורך ספרי־החשבונות בבית־מסחר־המכולת של קורנפלד, גיסו של רבי עקיבא איגר. בלילה, ככלות רגל מן השוק, היה לומד עם בעל בית־מסחרו שעור בגמרא וב„חיי אדם". היחס המיוחד של הבעלים למשרתיהם הוא קו מצוין בתכונת התקופה ההיא. ומדי שובו אל חדרו היה לאצארום מאחר לשבת עד השעה השלישית אחר חצות הלילה וקורא בעיון את ספרי שפינוזא ובן־מנחם, וגם ספרי פילוסופים אחרים. בן־מנחם היה בעת ההיא האידיאל שלו, אחרי כי גם הוא היה משרת בבית־מסחר ופילוסוף בביתו. לאצארום חפץ ללכת בדרכיו ולהיות כמוהו. רק בדברי את לאצארום על בן־מנחם הבינותי ברור את גודל השפעתו של זה האחרון על בני דורו והדור הבא אחריו בארץ אשכנז, וביחוד על אלה הצעירים מבני ישראל ששאפו לחכמה. לא רק בספריו, כי־אם הרבה יתר באומץ שאיפתו אל החכמה היה בן־מנחם למופת לבני ארצו ועמו. השפעתו של זה האחרון על לאצארום בימי נעוריו לא חדלה ולא נחלשה גם בימי עמידתו וזקנתו. כשהנני מתבונן היטב אל חיי לאצארום ותכונתו, הנני מוצא בהם קוים רבים מחיי בן־מנחם ותכונתו. וזה הראשון היה לי כעין באור ופרוש חי על זה האחרון. שניהם היו אנשים, אשר התרוממו למדרגה גבוהה מאד בחברה בכח נפשם ובאומץ מגמתם וביחוד על־ידי כשרונם להתחבר אל החיים ולהלוך עם אנשים. וכשרון זה אל יהא קל בעיניכם. עתידותיו של האדם תלויות בו לפעמים. שניהם, בן־מנחם ולאצארום, היו מעורבים עם הבריות מכל המינים והמפלגות. מעבר מזה

התהלכו את השרים והרוזנים ועם גדולי חכמי דורם, ומהעבר השני לא הפסיקו את יחוסם הקרוב לבני עמם היראים והחרדים; מעבר מזה המה פילוסופים ומהעבר השני המה אדוקים באמונתם, האמונה הישראלית. שניהם לא נתקו מעל אדמת המציאות הממשית, גם בהגביהם לעוף בחקירותיהם למעלה. אולם טפוסו של בן־מנחם הזדכך, התעדן ונתעלה בצורתו הרוחנית של לאצארוס. מתחלה היו דברי לאצארוס על אדות בן־מנחם מוזרים בעיני. אנכי, כבן דור אחר וכבן ארץ אחרת, התפלאתי על דברי התהלה והכבוד, אשר יפזר לאצארוס לבן־מנחם בשתי דרשותיו, הנדפסות בספרו Treu und Frei וכן בשיחותיו הפרטיות; אנכי שופט את בן־מנחם על־פי ספריו, דרכיו והליכותיו, מעשיו ומנהגיו הגלויים, כאיש העומד מרחוק, בזמן ובמקום, לכן הנני רואה בו את מעלותיו וחסרונותיו, גדלו וגם קטנותו, אורותיו וגם צלליו. אולם נפשו של לאצארוס קשורה בנפשו של בן־מנחם בחוטים נסתרים רבים. דברים רבים, שאירעו לבן־מנחם, אירעו ללאצארוס. הכבוד, אשר יחלק לאצארוס לבן־מנחם, הוא גם כבודו. ובראותי את לאצארוס ובדברי אתו, הנני רואה גם פרצופו הרוחני של בן־מנחם והנני שומע את הד דבריו.

עובדי אלילים היו אבותינו ועובדי אלילים הננו גם אנחנו. ולא אנחנו, בני האדם הפשוטים, בלבד, כי־אם גם פילוסופים כלאצארוס יוצרים להם „אלילים" ומשתחוים להם, ליצירי־דמיונם. זה גורלנו, גורל המין האנושי. בן־מנחם, שהיה כאלהים בעיני בני דורו והדור הבא אחריו, הוא כ„אליל" בעינינו אָנו. ואין כל ספק, כי „האלהים" החדשים, אשר מקרוב באו, אשר להם ישתחוו עתה בני עמנו בארץ־מולדתי, גם הם יהיו עוד בטרם יעבור דור אחד, כפסל ומסכה בעיני המבקשים להם אלהים או אלילים חדשים.

אך אשובה נא לספר את תולדותיו של לאצארוס ומהלך התפתחותו השכלית והמוסרית, כפי אשר שמעתי מפיו. בפוזן שמע לאצארוס לקח בתלמוד, במשך שנה שלמה, מפי אחיו הבכור, אלעזר, מי שהיה בסוף ימיו ראש בית־מדרש הרבנים בברסלוי. אביהם היה פשטן, וידרוש מבניו, כי ירדו רק לעומק הפשט הפשוט של התלמוד, אולם אלעזר לאצארוס היה גם חריף, ויתחדד את אחיו הצעיר בהלכה בחריפות רבה.

העבודה הקשה, עבודת הגוף והרוח, אשר עבד לאצארוס בפוזן ביום ובלילה, הכשילה את כחותיו ותפילהו למשכב. כאשר קם מחליו יעץ לו הרופא לבחור אחת משתים: להיות סוחר או מלומד, יען כי העבודה הכפולה, בבית־המסחר ובאהל התורה, לא לפי כחו היא. לאצארוס עזב את המסחר ויבחר בחכמה.

בהיותו בן שמונה עשרה שנה הלך לאצארוס לאחיו לזאנדירסהויזן ויביא אתו מעט כסף, אשר קמץ משכר עבודתו בבית קורנפלד. אחיו הבכור, אשר למד בעת ההיא בבית הגימנסיה שבעיר הזאת, למד אתו שפת יון ורומי במשך תשעה חדשים ויהי לו לעזר גם ביתר הלמודים הכוללים. מלבד זאת למד אתו בכל יום שעור בגמרא ושניהם התענגו על הויות התלמוד. בימים ההם החל משה לאצארוס לקרוא את הספרות העברית החדשה. בעיר זאנדירסהויזן ראה

לראשונה את ה„מאספים“ וה„כרם חמד“ ויקרא בהם בחשק רב. לאצארוס קרא לפני על־פה אחדים מהשירים העברים, שנשארו בזכרונו מהימים ההם. ביחוד מצאו חן בעיניו „שירי תפארת“ של נפתלי הירץ ויזל. מזאנדירסהויזן הלך לאצארוס לעיר בריהם. הוא גר אז בבית דודו בפרור העיר (כי בתוך העיר עצמה אסרו על היהודים ישיבת קבע), אשר החזיק שם חנות בסתר. אחד המטיפים הנוצרים של העיר הזאת הורהו שפת יון ורומי וגם חכמת החשבון, והוא הורה למורהו המטיף, חלף עבודתו, את השפה העברית. מעיר בריהם, אשר ישב בה רק חצי שנה, הלך לאצארוס לברוינשווייג ויכנס שם להמחלקה הרביעית של הגימנסיה. ראש הגימנסיה ומוריה הכירו בתלמידם זה את כשרונותיו המצוינים ויעבירוהו מהרה ממחלקה למחלקה, עד כי גמר את חק למודיו במשך שנה ותשעה חדשים, תחת אשר היה עליו לבקר את הגימנסיה, לפי החק שהיה קבוע לכל התלמידים, עוד חמש שנים. במשך הימים, אשר למד בהגימנסיה, למד בכל יום שתי שעות גמרא בבית הרב של עדת ברוינ־שווייג, והעדה הספיקה את כל צרכיו ותמלא את מחסוריו. עוד בשבת לא־צארוס על ספסל הגימנסיה היה נודע בין חבריו ומוריו כדרשן מצוין, ובמות אחד התלמידים הנוצרים היה לאצארוס מספידו. כאשר גמר זה האחרון את חק למודיו בהגימנסיה בחרו בו חבריו לשאת את מדברותיו באולם־הבית הגדול, אשר התאספו בו קהל אזרחים, ראש הגימנסיה ומוריה, פקידים גבוהים וגם המיניסטר מברוינשווייג. בכלות ל. את דבריו, אמר לו המיניסטר: „אדוני לאצארוס, מהיום הזה הנך אזרח בברוינשווייג“. ראש הגימנסיה הודה לתלמידו זה על דבריו ויאמר לו בפני קהל ועדה, כי יכבדהו ויאהבהו וגם יסלח לו עון מולדתו. סגולה מיוחדה היתה ללאצארוס מימי נעוריו, לצודד נפשות כל מכיריו ויודעיו. כח סגולתו זו לא רפה גם בימי זקנתו ושיבתו. אפשר להתנגד בכל עוז לדעותיו והשקפותיו, אך אין יכולת להשתחרר מחבלי הקסם, אשר יאחז בהם את נפש המדבר אתו.

מברוינשווייג הלך לאצארוס לברלין. רעיו ומוקיריו נתנו לו כסף להוצאות הדרך ולצרכיו בעת הראשונה בעיר הבירה. יהודי ברוינשווייג התפארו בתלמיד זה ולא חסו על ממונם. לאצארוס נכנס למחלקת הפילוסופיה של האוניברסיטה הברלינית. עוד לפני בואו לברלין כבר התודע ליום־טוב ליפמאן צונץ בוואלפנ־ביטל. צונץ היה בא בימי הקיץ לשבת בעיר הזאת, אשר בימי נעוריו למד בישיבתה וגם בבית הגימנסיה שלה, ובכל אותן השנים, שלמד לאצארוס בברוינשווייג, היה נקרא פעם בפעם אל צונץ מדי בואו לוואלפנביטל. הבדל גדול היה ביניהם בשנותיהם, בכל זאת נקשרו נפשותיהם זו בזו. „צונץ, — אמר לי לאצארוס, — היה איש שמח בחלקו, שפתו מלאה חדודים ושנינות ודעתו היתה תמיד מבודחת עליו. חברתו היתה נעימה וגם מועילה לי מאד“. בבוא לאצארוס לברלין היה נכנס ויוצא בבית צונץ מכיהו מאז. אלעזר לא־צארוס, — גם הוא למד בעת ההיא את חכמת הפילוסופיה בהאוניברסיטה הברלינית, — שהיה מלמדו של הרב יחיאל מיכל זקש בגמרא ופוסקים *),

*) דבר שעברו עליו בשתיקה כל הכותבים על אדות רבי מיכל זקש ובני דורו.

הציג את אחיו הצעיר, משה, לפני זה האחרון. זקש, שהיה בעל נפש פיוטית ויהודי נלהב, הכיר במשה מהסקירה הראשונה את יתרון רוחו, ויקרבהו בכל לבבו. גם לאצארוס הצעיר שאף להיות רב בישראל, ובראשית בואו לברלין שעשע הרעיון הזה את נפשו. זקש, בתם רוחו, טוהר נפשו, בענותו היתרה ובאהבתו החזקה לאחיו ולהיהדות, היה לו למופת. עוד היום יזכיר לאצארוס את הרב והמטיף זקש ברגש־קודש; עוד היום יראה בו את חותם תכנית הרבנות במדרגתה העליונה. כאשר חגגה עדת ישראל בברלין, ביום השלישי לחודש פברואר, שנת 1862, את חג חצי היובל למשמרתו, היה לאצארוס ראש המדברים (דרשתו זו נדפסה בספרו Treu und Frei), ויזכור לו ידידות נעוריו. זקש נטע בלב ידידו הצעיר את האהבה להפיוטים העברים, ואהבתו זו לא נחלשה עד היום. בבית הרב זקש התודע לאצארוס לחכמים רבים, וביניהם גם לדוד קאסיל. בחצי השנה הראשונה להיותו בברלין הגיש ל. למורי האוני־ברסיטה מאמר פילוסופי גדול על־דבר הצדקה. האוניברסיטה קצבה לו בעד עבודתו זו פרס שנתי *).

בשנת 1848, בהיות עוד לאצארוס תלמיד בית מדרש המדעים, שלח מאמר של בקרת על קונטרס מדיני של הפרופיסור Brandis מברסלוי למה"ע המדיני Bürgerwähr-Zeitung שהיה כלי־מבטאם של דורשי זכיות העם. עורך מכה"ע הזה, שר־הצבא מאססאן, קרא אליו את לאצארוס ויבקשהו להיות עוזרו הקבוע. כעבור ימים מועטים מסרו לידי לאצארוס את עריכת מה"ע הזה, ויעסוק בעבודתו זו ארבעה חדשים, עד אשר חדל העתון לצאת. ובימים ההם היה לאצארוס מבקר את כל האספות המדיניות של הדימוקרטים והליברלים. אולם הוא היה רק עד ראיה ושמיעה של המאורעות המדיניים בשנת 1848, ולא לקח כל חלק בהמרד עצמו. „שכלי, — אמר לי לאצארוס, — היה כבר אז מבושל כל צרכו. לא בחיל ולא בכח, כי־אם ברוח, — זה היה פתגמי מיום עמדי על דעתי". לאצארוס הוא שונא מטבעו לכל המהפכות החברתיות והמדיניות הנעשות בכח האגרוף והנשק.

בשנת 1848 בא לברלין אנגלי צעיר לימים ובידו מכתב ללאצארוס מאת אחד מידידיו בלונדון. האנגלי בקש את לאצארוס, כי יורהו את השפה האשכנזית ולמודי הפילוסופיה. האחרון נאות לזה, וישכרו שניהם דירה אחת. מפי תלמידו האנגלי למד לאצארוס את השפה האנגלית מהאלפא־ביתא, ויעש בה חיל במשך זמן קצר.

באותה השנה היה לאצארוס יוצא ונכנס בבית מורו, ק. וו. הייזע. אשת הפרופיסור הזה היתה בת ישראל, שהמירה את דתה. היא היתה חכמנית, פקחית, ופיה מלא תמיד מהתלות וחדודים יהודיים. בנם, המספר הגדול פאול הייזע, אחד בקרבו את תכונותיהם וסגולותיהם הרוחניות של האב ושל האם. שניהם, פאול הייזע ולאצארוס, היו מתלמידי הייזע האב, ויתהלכו ברעות. זה

*) על־דבר שנות למודיו בהאוניברסיטה הברלינית ומוריו ראה מאמרי: „פרופ. משה לאצארוס", בלוח „אחיאסף", שנה רביעית.

האחרון היה מורה לחכמת הלשונות בהאוניברסיטה הברלינית, ולאצארוס תלמידו היה בא פעם בפעם אל ביתו לשאול את פיו שאלות שונות במקצוע הנוגע להתפתחות השפות. הפרופיסור היה רושם בכתביו דברי תלמידו זה, דבר בשם אומרו (בכל מקום, שנאמר בספרי ק. וו. הייזע הנדפסים: כן אמר L. או LZ. כוונתו: לאצארום). גם שטיינטהאל היה יוצא ונכנס בבית הייזע ומתוכח אתו בעניני חקירת הלשון. המורה הזקן היה מספר ללאצארוס פעם בפעם ע"ד הערותיו ומחשבותיו המדעיות של שטיינטהאל; והיה כאשר התנגד אליהן זה האחרון בכל תקף שכלו המזהיר, היה הפרופיסור מוסר את תשובותיו החריפות של לאצארוס לשטיינטהאל, כי שניהם היו מבקרים את מורם זה כל אחד ביום מיוחד או בשעה מיוחדת ולא היו מזדמנים בביתו כאחד. פעם אחת אמר הייזע אל לאצארוס: רב לי להיות סרסור בינך ובין הדר. שטיינטהאל; לך נא אל ביתו והתודע אליו, כי הלא צעיר אתה ממנו לימים; ואם תדברו פנים אל פנים הלא אז תוכלו לברר את דעותיכם והשקפותיכם ולהוכח עם מי מכם הצדק. אולם עלי להזהירך מראש, כי ידע תדע איך להתהלך עם הדר. שטיינטהאל, יען כי מפחד הוא מפני אנשים זרים לו והוא אוהב את הבדידות, ובכלל איננו מתנהג על פי הנמוסים הנהוגים ומקובלים בחברת צעירים לימים המבקשים חיים או כבוד. לאצארוס שמע לעצת מורו וילך להתודע אל שטיינ־טהאל. זה האחרון גר אז בעליה קטנה ומספר ספריו הנמצאים בגבולו זה היה מעט מאד, והדבר היה לפלא בעיני ל.; „אולם אחרי כן נודע לי, — הגיד לי לאצארוס, — כי שטיינטהאל לא יאהב בכלל להגות בספרים רבים". שטיינ־טהאל היה אוהב לחשוב מחשבות בעצמו, מבלי למלאות את מוחו במחשבות שחשבו אחרים *).

כבוא לאצארוס אל שטיינטהאל מצא את זה האחרון כשהוא עסוק בכתיבת ספרו „Die Sprachwissenschaft Wilhelms von Humboldt u. die Hegel'sche Philosophie" שטיינטהאל התאמץ בספרו זה לבטל את הפילוסופיה של הגל ולברר את דעותיו של ווילהלם הומבאלדט. אחרי שנודע ללאצארוס משיחותיו של המחבר תמצית ספרו החדש והרעיון המבריח אותו מן הקצה אל הקצה, הגיד לו, כי אמנם הצדק אתו, בהכחישו את שטת הגל, יען כי על פי שטה זו אין עוד מקום להתפתחות חכמת הלשונות, אבל שוגה הוא בחשבו, כי אחרי אשר סתר והרס הריסה גמורה את הפילוסופיה של הגל אין עוד כל מקום לפילוסופיה אחרת. מהלך רעיונותיו של שטיינטהאל היה כזה: הגל אומר, כי המחשבות, ההיסטוריה והמציאות הולכות ומתפתחות בהדרגה עד ש„הרוח המוחלט" (אבסאלוטער גייסט) מכיר את עצמו. ושטיינ־טהאל, בחשבו, כי ה„רוח המוחלט" כבר הכיר את עצמו בשטת הגל, אם כן, לפי שטה זו, הלא כבר הושגה המטרה ואין עוד כל מקום להתפתחות; ואחרי

*) פעם אחת שאלתי את שטיינטהאל, איך הוא מתיחס אל דעותיו של ניטשה ומה דעתו על הפילוסוף־הפיוטן הזה, ויענני: מעולם לא קראתי את ספרי ניטשה; הנה כבר הגעתי לאותה תקופה בחיי האדם, שעליו לחשוב את מחשבותיו הוא.

שרואים אנו, כי ההתפתחות וההשתלמות בעולם המחשבות והמציאות עדיין לא חדלו, הלא מוכח מזה, כי כוזבת שטת הגל וכל יסוד אין לה. ובעת ההיא נער שטיינטהאל את ידיו מכל פילוסופיה בכלל. ובהודע ללאצארוס מהלך מחשבותיו של החוקר הצעיר הזה, אמר לו בהתלהבות: דוקא כעת, אחרי אשר בטלת את שטת הגל, מתחלת הפילוסופיה האמתית, והיא הנוסדה על חכמת הנפש; כלומר, אותה הפילוסופיה החוקרת, איך יתהוג, יתפתחו וישתלשלו הרעיונות והמושגים. קנט אמנם רמז בספריו על החכמה הזאת, אולם יען שלא היה מעולם חוקר בחכמת־הנפש (פסיכולוג) במלוא מובן המלה, לא היה בכחו לפתח כראוי את הרעיון, אשר רק רמז עליו בדברים מעטים זעיר שם זעיר שם. דברי לאצארוס היו כהתגלות חדשה, כאור מבריק במוחו של שטיינטהאל. מחשבותיו של שטיינטהאל קבלו דחיפה עצומה מכוונה לצד חדש. לאצארוס בקש את חברו החדש, כי יבוא גם הוא אל ביתו לבקרהו; אולם שטיינטהאל היה מסרב בעת הראשונה ולא אבה ללכת לחברו, כי גם את קרוביו העשירים בברלין לא היה מבקר, ובורח מפניהם כמפני יתר הבריות. דודה זקנה ועוורת היתה לשטיינטהאל בברלין, אשה צנועה וחסודה ועבריה נאמנה לעמה ולאלהיה, אשר את ביתה היה מבקר לעתים קרובות, ורק אתה היה מדבר הרבה ומספר לה בהתגלות לב ענינים שונים.

בבית הפרופיסור הייזע היו שטיינטהאל ולאצארוס, אחרי אשר התודעו, נפגשים זה את זה. פאול הייזע הבן היה אז צעיר לימים, יפה־תואר, רב־הכשרון, משורר ומליץ, ואוהב נאמן לשני תלמידי אביו היהודים. השפעתם המוסרית של לאצארוס ושטיינטהאל על התכונה הפיוטית של המשורר הנוצרי נכרת עוד היום. אשת הפרופיסור הייזע, —אשר גם אחרי המירה את דתה לא פג רוחה העברי, — לא סבלה, בעת הראשונה, את שטיינטהאל, יען כי דבריו היו תמיד קצרים מאד ויבשים יתר מדי. לאצארוס תאר לפני פעם אחת את סגנון השיחה המצויה בין שטיינטהאל ובין אשת הייזע.

— התשתה טה, אדוני שטיינטהאל? — שואלת המטרונית הייזע.

— לא! — משיב שטיינטהאל רק מלה אחת, ועיניו נטויות כמקדם לאיזו נקודה רחוקה, או הוא מעיין בספר.

— אולי רעב אתה, אדוני הדוקטור? בוא נא וטעום מכל אשר תאוה נפשך: בשר, דגים, ביצים, חמאה; אולי אם תסעד את לבבך וסר מעליך רוחך הזועף, — מפטפטת גברת הבית בנעימה.

— אמנם רעב אנכי, — משיב החוקר הצעיר בקצרה.

פעם אחת בקשה אשת הייזע, — שהיתה אוהבת לדבר על אדות היהדות ולספר זכרונות נעוריה בהיותה בבית אביה היהודי, — את שטיינטהאל לבאר לה ענינים אחדים הנוגעים ליום־כפור.

שטיינטהאל שתק. הוא הגה באיזה ענין מדעי.

— בוא נא אתי, — שסעה הגברת את שתיקת החוקר, — אל חדר־האורחים, ושם נשתה כלנו חמין, ושם גם תאבה בחבתך להשיב על שאלותי.

— לא אלך, — ענה שטיינטהאל בפנים נזעמים.

— מדוע ?

— יען כי חפץ אנכי הפעם לטייל מעט בגן.

בתוך כדי דבורם נכנס לאצארוס, ותשאלהו אשת הייזע, אם ילך לחדר־האורחים לשתות בחברתה כוס חמין.

— רב תודות לך, גברתי, — ענה לאצארוס, — בחפץ נפש אשתה ספל קהוה.

— אם כן, — אמר שטיינטהאל, — אלך גם אני עמכם לשתות כוס חמין.

שטיינטהאל היה מתרחק כל ימי חייו משיחות חולין, מדברים בטלים, מוכוחי הטרקלין, לכן נמנע מבוא בדברים עם אשת הייזע בענינים „העומדים ברומו של עולם“ ולעשותם לחומר קל ורך. אולם כשמעו, כי גם לאצארוס יבוא אל חדר־האורחים להיות בין המסובים אל שלחן־הטה, אז ידע, כי השיחות לא תהיינה עוד בטלות, ויאות להלוות אל המשוחחים. דרכי שטיינטהאל אלה העליבו בעת הראשונה את אשת הייזע, טובת הנמוס ודקת־הרגש, עד אשר באר לה בעלה את תכונתו המיוחדה של המלומד הצעיר, שאיננו מתנהג על־פי הנמוס המקובל ב„חברה“, אז ידעה גם היא לערוך את האדם המצוין הזה, אשר פיו ולבו היו תמיד שוים בכל, והוא היה רחוק תכלית הריחוק גם מאבק חנופה.

אחרי מות הפרופיסור הייזע מצאו בצוואתו כתוב, כי אחרי מותו ימסרו את כל כתביו אל ידי שטיינטהאל, למען יסדרם לדפוס. חפצו זה נעשה.

בשנת 1849 נתנו ללאצארוס את התואר דוקטור בהאוניברסיטה הברלי־נית. נושא הדיסרטציה שלו היה אחד הענינים בתורת היופי. ימים אחדים אחרי קבלו את התואר דוקטור החל לכתוב את מאמרו: „על־דבר האפשרות ליסד חכמת־נפש־העמים ורעיונותיה“. ששה עשר יום רצופים היה עסוק בכתיבת מאמרו זה, ויהי כאשר שמו במעטפה ויכתוב עליה את הכתובת של מערכת מכה“ע אשר לו נועד, נפל העט מידו ויפול למשכב, כי מחלת קדחת־העצבים תקפתהו. עוד בכל ימי כתבו את מאמרו זה הרגיש, כי כחותיו יעזבוהו מעוצם עבודתו הרוחנית, אך מרוב תשוקתו לכלות המאמר הזה, שבו הניח אבן־פנה למחקריו הבאים, התגבר על מחלת גופו ולא הרפה מעבודתו אף רגע. ממשלת הרוח על הגוף, השתעבדות כל הכחות והכשרונות למחשבה גדולה אחת, — זה סודה של כל יצירה־רוחנית נשגבה.

באותה שנה, שבה היה לאצארוס לדוקטור, נשא את אשתו הראשונה. בכל יום ששי בערב היה מקבל בביתו את רעיו ומכיריו המקורבים ומזמינם לסעודה. בין קרואיו התמידיים היו: שטיינטהאל, פאול הייזע, פרידריך עג־נערס *), המספר ברטולד אויערבאך (בימי שבתו בברלין) ועוד חכמים וסופרים מצוינים אחרים. וזה אשר ספר לי לאצארוס על־דבר ערבי־שבתותיו: „כשהיה פאול הייזע מאחר לפעמים לבוא אל ביתי בליל שבת ומוצא כבר

---

*) הוא סופר מצוין במקצוע דברי ימי חכמת־החרשים ומלאכת המחשבת. משנת 1850 עד 1858 היה עורכו הראשי של מכה“ע „אללגעמיינעס אָרגאַן פיר קונסט אונד קונסטגעשיכטע“. בשנת 1863 נמנה לפרופיסור בהאקדמיה הברלינית.

מסביב לשלחני את כל חבורת הסופרים, היה שואלני בדאגה: „לאַצאַרוס חביבי, האם קדשת על היין ולא חכית לקראת בואי? צר לי מאד". ואנכי הייתי מקדש את השבת לעיני כל האספה, אשר רבים מחבריה היו נוצרים *). פעם אחת בא לברלין הפרופיסור יעקב בארניים, בן החכם בארניים מהמבורג, ויתאכסן בבית הפרופיסור ק. וו. הייזע; אולם הוא, בארניים, היה נזהר מאד ממאכלות אסורות ולא טעם מאומה בבית האושפיזין שלו, ויבוא בכל יום אל ביתי לאכול אתי לחם על שלחני. ויהי בבוא אלי בארניים בליל שבת, בשעה שחבורת הסופרים היו מסובים לשלחני, קדש את השבת על כוס יין, ויטול את ידיו, כאשר עשיתי אני ושטיינטהאל, לעיני כל הנאספים, שרובם היו נוצרים. אחרי ארוחת־הערב ברכנו, שלשתנו, בזימון. בצאת בארניים מביתי הריק את צלחת בגדו ויתן על יד פאול הייזע את כל הנמצא בה, למען לא ישא משא ביום השבת. „ראו נא, יקירי, — פנה בארניים אל החבורה, בהראותו באצבעו על פאול הייזע, — זה הוא ה„שבת־גוי" שלי, וכאשר אזכה לשבת בגן־עדן עם כל הצדיקים והחסידים, אז אכניס למחיצתי גם את ה„שבת־גוי" הזה".

כיום לא אדע אף בית אחד בברלין, — הנני מדבר על בתי משכילי הדור, — אשר נשתמר בו פיוטו המיוחד של יום השבת; לא אדע אף בית ישראל אחד בברלין, אשר בעליו לא יבושו במנהגי אבותיהם (אם גם בסתר לבבם יש להם געגועים עליהם) בשעה שמכיריהם הנוצרים יושבים במסבתם. עוד מעט ויהיו הספורים על־דבר קדושת יום השבת בעיני היהודי המערבי כאגדה מארץ הקדם, מעולם רחוק וזר להם. אודה ואבוש, כי גם אני, בשבתי בארץ־מולדתי, היתה קדושת־השבת למשא עלי, — עתה יש לי געגועים עליה. מסביב לי אין שבת ויום־טוב. שס"ה ימים של חול, של פרוזה יבשה, של משא ומתן, של חקירה צנומה ופילוסופיה קרה, — אלה הם חיינו במערבא.

אחרי חתונתו ישב לאַצאַרוס בביתו בברלין ויתעמק במחקריו במקצוע חכמת־נפש־העמים. הוא לא רצה לקבל עליו כל משרה. הרב יחיאל מיכל זק"ש היה אז מבאי ביתו, ושטיינטהאל התקרב על־ידם אל היהדות. בשנת 1854 נוסד בעזרת לאַצאַרוס חוג סופרים וחכמים, זקנים וגם צעירים, והוא היה ביניהם היהודי היחידי. החבורה הזאת החלה להוציא לאור הוספה ספרותית שבועית למכה"ע „קונסטבלאַט". האחריות הספרותית לפני הקהל היתה מוטלת על כל הסופרים יחד, אשר גם אחד מהם לא חתם את שמו מתחת למאמריו. בכל עת התאספם יחד חלקו ביניהם את העבודה הספרותית, איש איש לפי כשרונותיו וידיעותיו. לאַצאַרוס כתב במ"ע זה הרבה מאמרים, בלי חתימת שמו, ע"ד סופרים אשכנזים שונים. מצוין הוא מאמרו על אדות המספר גוטפריד קלר. כן כתב במ"ע זה מאמרים על־דבר שקספיר והיינה, המצוינים בסקירה־נפשית חדה. בקראי בהם עתה, הנני מוצא בין שורותיהם את הפסי־

*) בהקדמתו לספר שיריו, שהקדישם לאשת לאַצאַרוס, מזכיר פאול הייזע בגעגועים את ערבי השבתות האלה.

כולוג הגדול ואת היהודי התלמודי. בימי עבודתו במ"ע זה גלה כשרונות מצוינים בין הסופרים האשכנזים, אשר קהל הקוראים והמבקרים עברו עליהם בשתיקה גמורה ואיש לא שם אליהם לב. כל הסופרים, שעבדו במה"ע הנזכר, היו בעלי כשרונות, וביותר — בעלי ידיעות רבות ועמוקות, אך חוש־הבקרת החד היה חסר להם, והחוש הזה היה סגולתו המיוחדה של לאצארוס, אשר נתחנך על ברכי התלמוד. כל הקורא בשום לב את תולדות הספרויות המערביות יוכח, כי היהודים היו תמיד מן הראשונים אשר הרגישו את הרוחות החדשות המנשבות בעולם השירה והזמרה; הם היו מן הראשונים אשר גלו את כשרונות הסופרים האמתים, בעת אשר איש לא הכירם. מצד אחד הננו דבקים בכל נפשנו במסורה, ומצד השני הננו החלוצים הראשונים בכל תנועה מדעית וספרותית. אילו נכחד התלמוד מאירופה היו צריכים, לשם תועלת החכמה והספרות, להביאו מקצה הארץ ולשמור את רוחו. הרוח הזה שמר פעמים רבות את המדע והספרות של המערב מרקבון. רוח־בער כזה ידרוש עוד גם היום. ובעוד אשר מצד אחד גלה לאצארוס כשרונות ורעיונות בסופרים צעירים, שלא חשדום בזה, כתב מצד השני מאמרים במה"ע הנזכר על־דבר מחזור התפלות והפיוטים לראש השנה ויום־כפור ויטעים את היופי המיוחד ורגש־הקודש שבהם. מאמריו על־דבר המחזור בתרגומו האשכנזי והפיוטי של מיכל זקש ועל־דבר הספר „דיע גאָטטעסדיענסטליכען פאָרטרע־גע" של צונץ גלו לפני הקוראים הנוצרים עולם חדש.

בשנת 1859 החל לאצארוס להוציא לאור את מכתב־עתו „צייטשריפט פיר פעלקערפסיכאָלאָגיע אונד שפּראכוויססענשאפט" בעזרת גיסו שטיינ־טהאל וגדולי חכמי הדור. באותה שנה הציעו לפני לאצארוס שתי משרות: אחת בברלין, בתור ראש בית־הספר למורים, אשר לפני זה היה צונץ מנהלו, ואחת בתור ראש־גימנסיה בעיר סמוכה לברונשוויג; אולם לאצארוס לא קבל אף אחת משתי המשרות האלה, יען כי, — כן אמר לי, — נפשו חשקה בחכמה ולא רצה לפזר כחותיו הרוחניים על כל אותן הקטנות הקשורות במשרות כאלה. באותה עת עצמה החליטו הפרופיסורים של האוניברסיטה בברן לקרוא אליהם את לאצארוס ולתת לו קתדרא בחברתם, והוא לא ידע מאומה. ומעשה שהיה כך היה: בברן היתה חבורת פרופיסורים קטנה אשר היו מתאספים לפרקים לקרוא יחד בספרי חכמה ולדון עליהם. ויהי, כאשר קראו את הספר Das Leben der Seele של לאצארוס, מצא חן בעיניהם עד מאד ויחזו לו עתידות גדולות בעולם המדעים. ובשנת 1859, כאשר החל לאצארוס להוציא לאור את מכתב־עתו המדעי הנ"ל, הגידו הפרופיסורים האלה איש אל רעהו: זה הוא האיש, אשר לו נאה קתדרא בברן, יען כי במקום הזה יושבים ארבעה עמים שונים וימצא לו כר נרחב במקצוע חכמת־נפש־האומות. הפרופיסורים מלאו את ידי אחד מהם, שנסע לברלין, להתראות פנים עם לאצארוס, למען „יתהה על קנקנו" ויראה בעיניו, אם ראוי הוא האיש הזה, שלא שמש עוד בכהונת מורה לרבים, למשרת מורה בבית מדרש מדעים גבוה. הפרופיסור בא בדברים עם לאצארוס, וכאשר הגיד לו, כי חבריו מלאו

את ידו להציע לפניו לקבל משרת מורה בהאוניברסיטה שבברן, ענה אותו, כי ימלך בראשונה באשתו ואחרי־כן ילך לברן לראות הכל בעיניו, ואז ידע איך להחליט דבר.

לאצארוס שמח על ההצעה הזאת. אחרי אשר עזב את מחשבתו על־דבר כסא־הרבנות, נשא נפשו אל הקתדרא, „להפיץ מעינותיו חוצה". עוד בשנת 1856 החל לקרוא בביתו שעורים בפילוסופיה לפני שמונה־עשר אנשים, הם חבריו, אשר עבדו אתו במה"ע הספרותי הנ"ל, ולפני אחדים ממכריהם. כל שומעיו אלה היו אנשים, שגמרו את חק למודיהם בבית־מדרש גבוה, וכולם זקנים ממנו לימים. ביניהם היו גם בעלי כשרונות ספרותיים מצוינים, ואחדים מהם היו מפורסמים בספרות האשכנזית. שנה שלמה קרא לפניהם את שעוריו, שתי פעמים בשבוע, בתולדות הפילוסופיה. ביחוד עמד בשעוריו אלה על תורת אפלטון האידיאלית. אפלטון הוא אחד מן הפילוסופים היותר חביבים על לאצארוס, המתנגד מעודו לתורת בעלי־החומר הראשונים והאחרונים. אחרי השעורים היו תלמידיו אלה מציעים לפניו שאלות שונות בפילוסופיה, והוא משיב לכל אחד מהם. שעוריו אלה היו לו כעין הכנה והקדמה לעבודתו לעתיד בתור פרופיסור. עוד שנים אחדות לפני הקראו לברן היה קורא פעם בפעם לפני קהל סוחרים צעירים מאמרים על־דבר הספרות הכללית ועל־דבר סופרים ידועים שונים. „ויותר מאשר למדתי, — אמר לי לאצארוס, — את הסוחרים, למדתי אני מהם, כי בבואי אל חברתם הקשבתי אל שיחותיהם, וכוחיהם, משפטיהם, משאם ומתנם". ומה נחוץ לפעמים להפילוסוף לרדת משמי עיוניו הדקים למישור החיים והמונם! — באביב שנת 1859 הלך לאצארוס לברן ויתודע שם אל מורי האוניברסיטה ויתבונן אל תנאי המקום ויחליט להשתקע שם. ובחורף של השנה ההיא קראה אותו הממשלה השוויצית לקבל משרת פרופיסור באותה האוניברסיטה. באביב שנת 1860 הלך לאצארוס עם רעיתו לגור בברן, ויחל לקרוא שם את שעוריו בפילוסופיה. בשתי השנים הראשונות נחשב לאצארוס כפרופיסור שלא מן המנין. כמעט לא היה אף תלמיד אחד בהאוניברסיטה הברנית, יהיה מאיזו מחלקה שיהיה, שלא בא לשמוע את שעוריו בפילוסופיה ובחכמת־הנפש, בתורת היופי והמוסר. צחות לשונו, כח שפתו, הסברתו, ברק שכלו, רוחב ידיעותיו השונות והקסם המיוחד השפוך על כל עצמותו — קנו לו את לבב כל השומעים, אשר היו בני ארצות ומדינות שונות. בשנת 1862 שלחה הממשלה תעודה ללאצארוס, כי נבחר להיות פרופיסור מן המנין. בשנת 1863 בחרו בו כל הפרופיסורים, בהסכם הממשלה, להיות דקן (זקן) האוניברסיטה, ובשנת 1864 (היא השנה האחרונה לשבתו בברן) נמנה למנהיגה (Rector). הוא היה באותה שנה לדקן וריקטור כאחד, למרות הנהוג והמקובל בבתי מדרשי המדעים וגם נגד חפצו, רק מפני שכן הטילו עליו חבריו, אשר הכירו את ערכו. ובעת ההיא, שנת 1864, שפכו הישועים את ממשלתם על ארץ שווייץ וישתדלו בנכליהם ומזמותיהם, כי ישללו מן היהודים את שווי־זכיותיהם. היהודים היושבים בגליל Oron שבשוויציה, — מספרם היה ארבעת אלפים, — היו רובם סוחרי

בהמות דקות וגסות ומלוים כסף ברבית לעם הארץ, ויהיו למטרה לחצי לשון „השחורים", אשר כלו בם עברתם. ויהי ביום אשר בחרו בלאצארוס למנהיג האוניברסיטה בברן, קם מליץ־יושר אחד להיהודים בבית־מחוקקי־העם ויוציא מכיסו גליון אחד של מכ"ע ויגיד להאספה כדברים האלה: „פה, במה"ע, הנני קורא, כי אתמול נבחר יהודי לריקטור בהאוניברסיטה שבברן; והנה ראו נא, אתם אומרים, כי היהודים מסוגלים המה רק ל„סחר ומכר" ולתת כסף ברבית; תבוא אשכנז ותטפח על פניכם. כאשר אך נתנו שם שווי־זכיות להיהודים, היו הרבה מהם לאנשים רמי המעלה, אשר אשכנז תתפאר בהם. אילו נתנו גם אנחנו ליהודינו שווי־זכיות מכבר הימים, לא היה עלינו להביא עתה יהודי פרוסי להיות ריקטור בבית־מדרש המדעים שבברן".

לאצארוס לא התערב, כל ימי היותו פרופיסור בברן, בעניני המפלגות המדיניות. הוא לא נטה לאחד הצדדים ולא הראה פנים מסבירות לכתה או סיעה אחת יותר מלחברתה. הוא נשא ונתן עם רעיו ומכיריו רק בענינים מדעיים ולא בענינים מדיניים. „בלכתי לבערן, — הגיד לי פעם אחת לאצארוס, — לא היתה מטרתי להורות בינה לאחרים בלבד, כי־אם, עוד הרבה יותר, ללמוד בעצמי ולהשלים את ידיעותי בחכמת נפש העמים. בשוויציה התבוננתי מקרוב אל האשכנזים, הצרפתים והאיטלקים, אל דעותיהם ומעשיהם. עוד זאת, כי חפצתי לגור שנים אחדות בארץ ריפובליקנית ולהיות חפשי בחקירותי".

חמש שנים וחצי קרא לאצארוס את שעוריו בהאוניברסיטה שבברן. בכל זמן וזמן (סעמעסטער) היה קורא לפני תלמידיו על ענין מדעי אחר, ולא חזר על שעוריו הראשונים, כאשר יעשו רבים מהמורים, אשר ישובו פעם בפעם לקרוא לפני תלמידיהם את אשר כבר קראו וחזרו וקראו. לאצארוס היה הראשון בין המורים באירופה, אשר החל לקרוא שעורים מעל הקתדרא „על־דבר השמוש בחכמת־הנפש בעניני הרפואה". לתכלית זו היה קורא לפני התלמידים, הלומדים את חכמת־הרפואה, את הגליונות החדשים של מה"ע לעניני רפואה ומעורר לבם על מקרים מצוינים במקצוע זה. הוא היה מבאר לפניהם את השגיאות הפסיכולוגיות, אשר נכשלו בהן הרופאים במקרים ידועים, או, להפך, מראה להם את חקי הפסיכולוגיה, אשר על פיהם התנהגו הרופאים (או צריכים היו להתנהג) במקרים ההם. כן היה קורא לפניהם את שעוריו „על־דבר השמוש בחקי ההגיון (לאגיק) בעניני הרפואה"; וגם לתכלית זו היה קורא לפני תלמידיו מעל ספרי־העתים לחכמת הרפואה ושואלם, איזו הם חקי ההגיון, שעל־פיהם בא הרופא פלוני במקרים ידועים למסקנה כזו וכזו, איזו הם חקי ההגיון, שהניעו את הרופא אלמוני לתת לחולה זה רפואה זו ולחולה זה רפואה אחרת, ואם הטיבו הרופאים להשתמש בחקים האלה, או שגו בהחלטותיהם. כל הרופאים אמנם, כשהם מרפאים את החולה, מגיעים להחלטותיהם על־פי חקי הגיון קבועים, אם גם לא למדו ולא ידעו מעולם את תורת ההגיון כפי אשר ילמדוה מעל הקתדרא, כמו שאדם מעכל בקיבתו את המזון אם גם לא למד את חקי הפיזיולוגיה. אבל אינו דומה הרופא, אשר חקי

ההגיון ברורים בידו והוא יודע להשתמש בהם כראוי, להרופא, שאין לו כל ידיעה מדויקה בזה.

לאצארום קרא זמנים אחדים את שעוריו בתורת ההגיון גם לפני התלמידים הלומדים את תורת המשפטים. לתכלית זו היה קורא לפניהם פסק דינם של שופטים שונים על חוטא אחד, שעמד לפני שלשה בתי־דינים הגבוהים זה מזה. אחרי־כן היה שואל את תלמידיו, איזו הם חקי הגיון, שעל־פיהם גזר כל אחד מהשופטים האלה את דינו, ומי מהם שגה בשקול־דעתו ונטה מההגיון הבריא *). „אנכי באתי להאוניברסיטה בברן, — אמר לי לאצארום, — לא לחנך ולגדל פסיכולוגים, כי־אם לעזור להתלמידים העתידים להיות רופאים, או שופטים וכדומה, להשתמש בכללי חכמת־הנפש וההגיון כראוי. להתלמיד בעצמו קשה עד מאד למצוא את המעבר מתורת־הנפש אל המקצוע המיוחד שהוא עובד בו. לרגלי שעורי אלה קראתי הרבה במקצוע חכמת הרפואה. כה עברתי בעיון על תשעה כרכים גדולים בתורת הפתולוגיה, וכן על ספרי רפואה אחרים. מלבד זאת הייתי נושא ונותן הרבה עם מורים לתכמת הרפואה ועם רופאים מומחים ושואל מפיהם דברים שלא עמדתי עליהם בעצמי. כן קראתי הרבה במקצוע תורת־המשפטים ובאתי במשא ומתן מדעי עם יודעי דת ודין מצוינים“.

לאצארום היה הפרופיסור הראשון באירופה, אשר החל לקרוא שעורים מעל הקתדרא (בברן) על „הספירה המוסרית“ (מאראל־סטאטיסטיק), כלומר על־דבר החוקים הקבועים השוררים בעולם המעשים המוסריים, אשר בסקירה הראשונה יראה הדבר, כאילו הם נעשים ברצון חפשי **). לאצארום לא התנגד בשעוריו ל„הבחירה החפשית“ של הפרט, אדרבה, הוא חזק את יסודותיה, אבל בקש ומצא את חשבון הספירות במעשי הכלל, במעשי עם שלם, בארצות ובמדינות שונות.

בשנת 1863 לקח לאצארום חלק בהאספה של חכמי הספירות, אשר באו לברן מכל הארצות הנאורות, ובדברו עם יועץ הממשלה, הירמאנן, מי שהיה ראש לשכת־הספירות בבוואריה, על־דבר מספר החטאים בקרב היהודים בארצות

*) במכתב־הברכה, אשר שלחו כל המורים של האוניברסיטה הבערנית ללאצארום ביום מלאת לו שבעים שנה, יאמרו כדברים האלה: „בעונג מיוחד נזכור את העת אשר היית בקרבנו ואת השפעתך המועילה והפוריה על כל חבריך. גם אנחנו הרופאים ומורי תורת־המשפטים הננו חייבים לך תודה רבה על אשר אצלת מרוחך ומחכמתך על המקצועות שאנו עסוקים בהם“...

**) בשנת 1849 הוציא החכם Quetelet את ספרו: Sur la statistique morale et les principes qui doivent en former la base, ולא שמו החכמים (מלבד מ. וו. דראביש) לב כראוי אל הספירות והתשבונות, החוקים והכללים, אשר מצא החוקר הזה בעולם המעשים המוסריים, כמו מספר בתי־הספר, בתי חסד וצדקה, נשואים וגירושים, מספר החטאים והמאבדים עצמם לדעת וכדומה; ולאצארום החל לדרוש על הענין הזה ברבים.

שונות, הודה לו זה האחרון, כי מיום התעסקו בלוחות־הספירה של היהודים נוכח, כי רוב החטאים והפשעים של העם הזה נובעים מתוך החוקים המיוחדים אשר שמו עליו העמים, ורבים מהחטאים האלה יראו רק לעין שטחית כחטאים.
לשמוע את השעורים, שקרא לאצארוס על־דבר השקפותיהם של העמים השונים על חכמת־החרשים ומלאכת־המחשבת ועל־דבר „הספירה המוסרית" — היו באים, מלבד התלמידים, גם צירי ממלכות שונות, שישבו בבערן. בין השומעים הקבועים האלה היו: הציר מווירטמברג, פאָן שפיצעמבערג, הציר הרוסי, בודברג, הציר האוסטרי ומזכירו, הציר האיטלקי, וכן ראש לשכת־הספירות בבערן ושלושת עוזריו, ואחרים מקרב הדיפלומטים. רבים משומעיו אלה היו מלוים אותו לביתו, למען יוסיף לבאר ולהסביר להם מה שקרא בשעוריו מעל הקתדרא.

בכל ימי שבת לאצארוס בבערן היו רבים מהדיפלומטים של המדינות השונות, היושבים בעיר הזאת, יועצי ממשלת שווייץ, מוריה ומאוריה, חכמיה וחוקריה, באים אל ביתו בימים קבועים בשבוע. שיחתו המדעית, שכלו המזהיר, גאוניותו ופשטותו היו כאבני־חן המושכות את כל הלבבות. לא היה ענין מדעי או ספרותי אשר לא דברו ולא דנו עליו בחוג זה. ובתוך כל השיחות האלה, מרובות הצדדים והגונים, היו מצלצלות פעם בפעם גם המלים: „היהודים" ו„היהדות". מתחילה לא נעמו המלים האלה לחכם המפונק של אחדים מבני החבורה הזאת, אך לאט לאט התרגלו, תחת השפעתו העצומה של לאצארוס, למצוא בהן טעם ולתת כבוד ותהלה גם להיהודים וגם להיהדות. לאצארוס, אשר התגאה תמיד ביהדותו, היה לפלא בעיני צירי הממשלות, אשר לא הורגלו לראות בארצם יהודים כאלה. דבריו הנמרצים והיפים על היהדות, אשר השמיע תמיד בחוג רעיו, הביאו מהפכה בלב בוזיה. רעיו של לאצארוס הכירו בביתו עוד שני יהודים גדולים: את שטיינטהאל ואת יו"ט ליפמאן צונץ. בימי שבת לאצארוס בבערן בא אליו שטיינטהאל שלש פעמים לבקרהו וישב אתו בכל פעם שבועות אחדים ויותר. מורי האוניברסיטה שבבערן, אשר התודעו אל שטיינטהאל בבית לאצארוס ויהנו מאור חכמתו, התפלאו לראות, כי גם החוקר הגדול הזה, אשר סלל מסלה חדשה בחכמת־הלשונות, הוא יהודי תמים, נאמן בכל לבבו ונפשו לעמו ולאלהיו, יהודי צנוע ועָנו מאין כמהו.

בשנת 1863 קבל לאצארוס מכתב מצונץ, כי יש ברצונו ללכת לעיר פארמא שבאיטליא, למען יראה בעיניו את אלף כתבי־היד העברים הגנוזים שם, אולם קשה עליו לעבור בדרך ארבעה ימים רצופים. צונץ היה אז כבר בן ס"ט שנה. ויבקשהו לאצארוס לבוא אליו לבערן ולנוח בביתו שבוע ימים, ומשם ילך לפארמא. וצונץ היה, לפי דברי ל., דימוקרט על־פי דעותיו והליכותיו „מכף רגלו ועד קדקדו". ומסבה זו לא פנה בבקשה אל שר השכלת העם בברלין, כי יתן על־ידו מכתב־מליצה לראש הביבליותיקה בפארמא, למען יראה לו את כל גנזיה. אולם בשבת צונץ בבית לאצארוס בבערן התודע אל חכמיה וביניהם גם אל הפרופיסור שפרנגר (מחבר הספר הגדול „חיי מחמד"), ועל־פי בקשת

ל. נתן זה האחרון על־יד צונץ מכתב־מליצה לחברו, הפילוסוף והחוקר בלשונות המזרחיות, פרופיסור מאמיאני (Mamiani) שהיה בעת ההיא שר השכלת־העם באיטליא, וגם הוא היה חפשי בדעותיו. המיניסטר קבל את צונץ בכבוד גדול ויתן לו מכתב לגיסו, ראש הביבליותיקה בפארמא, וזה האחרון עזר לצונץ לשכור לו מעון על־יד בית־עקד־הספרים, ויתן לו, כיוצא מן הכלל, כתבי־יד שונים לביתו, למען יעתיק מהם ככל החרוש לו.

ועל־ידי שהיה לאצארוס אהוב להדיפלומטים בבערן, והמה יוצאים ונכנסים בביתו, התרומם ערכו גם בעיני הממשלה השווייצארית ובעיני חבריו המורים בהאוניברסיטה; כי על־ידי צירי הממשלות, שהיו באים אל שעוריו, התרומם ערך בית־מדרש־המדעים הבערני בארצות אירופה.

בשנת 1866, כאשר שב לאצארוס מבערן לברלין, מנוהו למורה הפילוסופיה בהאקדמיה ללמודי תכסיסי מלחמה. וזה אשר ספר לי לאצארוס על־דבר המנוי הזה: „ועד של חמשה חברים, אשר משרתם היא להציע לפני המלך את האנשים, הראויים, לפי דעתם, להבחר למורים בהאקדמיה הצבאית, התיעצו על אדותי, אם ראוי אנכי למשרה זו. חברי הועד הם שלשה גינרלים ושנים מאצילי העם. הראשונים רצו שלשתם בבחירתי, והאחרונים שניהם התנגדו לה, יען כי יהודי אנכי. ויהי כאשר הציע הגינרל פאן עטצעל, ראש האקדמיה, את החלטת הועד לפני המלך ווילהלם הראשון, שאלהו טעמם של המתנגדים לבחירתי, ויען: כי יהודי אנכי, ולא טוב הדבר, כי יאציל יהודי מרוחו על בני מרום הארץ הלומדים בהאקדמיה. ויאמר המלך: אם אין כל מניעה אחרת לבחירת לאצארוס זולת מה שיהודי הוא, אז אין בכך כלום. — ויאשר תיכף בחתימת ידו את בחירתי“.

לאצארוס קרא את שעוריו בהאקדמיה במקצוע חכמת ההגיון, חכמת־הנפש והפילוסופיה. הוא השתדל לתת לתלמידיו מושגים ברורים והשקפה נכונה על־דבר הסבות, אשר הניעו את בני האדם בזמנים שונים להתפלסף ועל־דבר מהותה ותכונתה של הפילוסופיה עצמה, אופן התפתחותה ושטותיה השונות. הוא קרא שנים אחדות שעורים בהאקדמיה גם על־דבר השקפותיה של הפילוסופיה על דברי ימי האדם ותולדותיו. הגינרל פויקער, ראש המפקחים על עניני הלמודים בקרב חיל הצבא, רצה לתת ללאצארוס את הקתדרא לדברי הימים בהאקדמיה. אולם לאצארוס לא רצה בשום אופן לקבל עליו משרה זו, באמרו, כי איננו מומחה לדבר ואיננו מסוגל מטבעו להתאבק בעפר בתי הארכיון השונים וללקוט „עצמות יבשות“.

כמעט באותה עת עצמה, שבא ל. לברלין, התישב בה גם רעו פאן שפיצעמברג (מי שהיה ציר ווירטעמברג בבערן), ועל־ידו התודע והתרועע גם לחותנו המיניסטר בילר מווירטעמברג, אשר הזמינו פעמים רבות לאחוזתו לדבר אתו ב„ענינים העומדים ברומו של עולם“. הציר השווייצארי, היושב בברלין, וכן דיפלומטים אחרים, שרים ורוזנים הקרובים למלכות, היו מבאי ביתו של לאצארוס בברלין וגם באחוזתו שענעפעלד, אשר אצל לייפציג.

יורש העצר פרידריך היה בא לפעמים, בשנות 1867-8, אל האקדמיה

לשמוע את שעורי לאצארוס בפילוסופיה. פרידריך לא היה מודיע מתחילה לפקידי האקדמיה על־דבר בואו, לבל יעשו הכנות לקבלת פניו. והיה מדי בואו אל האקדמיה, וישב על אחד הספסלים בשורות האחרונות, בין פקידי־הצבא התלמידים. לאצארוס לא היה מפסיק בגללו את שעורו ונושא את מדברותיו הלאה באותו הסגנון ובאותו הקול, שהיה רגיל לדבר בכל שעוריו, בלי כל הבדל. פעם אחת בא פרידריך אל שעורו של לאצארוס, והוא קרא אז על אדות סוקרטס והפילוסופיה שלו, וימצאו הדברים כל־כך חן בעיני יורש העצר, עד כי בא אל האקדמיה גם ביום המחרת לשמוע את סוף השעור. כאשר שמעה וויקטוריא, אשת יורש העצר, את כל התהלות, שפזרו בחצר המלך להפרופי־סור החדש, אשר קסם מדברותיו הפליאו את לב השומעים, בקשה גם היא לבוא אל האקדמיה לשמוע את שעוריו בחכמת־הנפש, אולם בעלה אסר עליה דבר זה, באמרו לה, כי זה הוא נגד נמוס החצר ולא הרי אשכנז כהרי אנגליא. אז בקש יורש העצר את לאצארוס, כי יקרא בארמונו שעורים בענין מדעי לפניו ולפני מקורביו ההוגים־דעות, למען תוכל גם רעיתו לשבת בין הבאים, ובזה ימלא חפצה מכבר. במשך חורף אחד קרא לאצארוס את שעוריו, פעמים בשבוע, בארמון יורש העצר, על־דבר תורת־היופי וחוקיה. לאצארוס היה נכנס ויוצא בחצר פרידריך, אשר קרא את ספריו וגם את החוברות של ה„צייטשריפט פיר פעלקערפסיכאָלאָגיע אונד שפּראַכוויססענשאפט“, שהוציא ביחד עם שטיינטהאל. באחת משיחותיו עם ל. העיר יורש העצר הערות שונות על־דבר מאמרים שונים במה“ע הנזכר, ומהן היה ניכר, כי קרא את הדברים בעיון. בכל עת, אשר עשה פרידריך משתה גדול, היה לאצארוס תמיד אחד הקרואים, ובן־המלך מראה לו בפומבי אותות כבוד ורעות, ובזה הראה לכל, כי האנטישמיות שנואה עליו. אחרי אשר קרא יורש העצר את קונטרסו של לאצארוס: „Was heisst National‘‘ *) אשר מצא חן בעיניו, הגיד לו. פריד־לענדער: כל עוד יהיה לכם, היהודים, מנהיג רוחני כלאצארוס, ייטב לכם כל הימים. „בשעורי אשר קראתי בארמונו של פרידריך, — הגיד לי ל., — וכן בשיחותי הפרטיות אתו ואת רואי פניו, לא לבד שלא כחדתי את יהדותי תחת לשוני, כי־אם גם הטעמתיה תמיד במדה הדרושה ובזמן ובמקום הדרוש“.

בשנת 1869 הלך לאצארוס למרחץ־הים Scheveningen הסמוך לעיר האאג. אז הודיע המיניסטר פאָן בילר מווירטמברג לרעותו, המלכה מהולנד, בתו של המלך מווירטמברג, כי ידידו לאצארוס, שהוא איש מצוין ונפלא במינו, נסע להולנד לנוח מעבודתו. ותזמין המלכה את לאצארוס לסעודת־הצהרים ותשלח אחריו את מרכבתה להביאו אל ארמונה בהאאג. בין הקרואים אל שלחן המלכה היו גם ראש האקדמיה המדעית בפריז, יוליוס מאָהל, ואחד שרי המלוכה מאנגליא. כאשר ראתה המלכה, כי לאצארוס מתגאה ביהדותו, קראה אותו לחדר־עבודתה ותאמר לו כדברים האלה: הפעם

*) הקונטרס הזה הוא אחד מהדברים היותר קלושים, אשר כתב לאצארוס בימי חייו.

אראה לך את הסגולה היותר יקרה אשר בארמוני, ולא אשגה אם אומר, כי סגולתי זאת תקח את לבך הרבה יותר מכל הסגולות שראית בחצרי; ובדברה את הדברים האלה הראתה באצבעה על תמונה עתיקה, תמונת ברוך שפינוזא, מצוירה בצבעי־שמן. כאשר נודע לראשי עדת ישראל בהאאג, כי לאצארוס קרוא אל המלכה לארמונה, ויבואו לקדם את פניו בבית־מלונו, ובין הבאים היה הרב ומנהלי מוסדות הצדקה.

לאצארוס התפאר לפני פעמים רבות, כי כשם שהיה ביתו פתוח לרוחה לגדולי עם הארץ ולחכמי דורו, כן היה קרוב בכל עת להרבנים ולתלמידי החכמים מארצות שונות, אשר פנו אליו הן בעסקי הכלל והן בעניניהם הפרטיים. ולמען סמן לי את תכונת האחרונים ואת אופן יחוסו אליהם, ספר לי מאורע קטן מצוין במינו. בימי היותו מורה בהאקדמיה לתכסיסי מלחמה בא לביתו רב אחד מעיר סמוכה לקובנה, אשר חלה את עיניו. בידי הרב היה מכתב־מליצה ללאצארוס, אשר בו העידו על גדלו בתורה וביראת שמים. וילך אתו לאצארוס אל רופא מומחה למחלת עינים. הרופא בדק את עיני הרב ויחליט, כי דרוש לעשות בהן נתוח, ואם לא, סופו להתעור. הכסף, שצריך היה לשלם להרופא בעד הנתוח ובעד כלכלת החולה בבית־החולים שלו, עלה לסך שש מאות מרק, ובידי הרב לא היתה אף פרוטה אחת. ויתן לאצארוס על ידו מכתב־מליצה להרב א. גייגער ולאחד העשירים, כי יתנו לו את הסך הדרוש. אולם הרב מאן ללכת אל האנשים ההם, באמרו, כי איננו „שנורר" ולא ידפוק על דלתות זרים, ויטיל אימה על לאצארוס, שאם לא יתן לו הוא את הסך שש מאות מרק, אז ימהר וישוב לעירו, ואם ניחא ללאצארוס, ניחא גם לו, להרב, כי ישאר עור כל ימי חייו.

אז הלך לאצארוס אל מכיריו ויאסוף שש מאות מרק וימהר ללכת למעון הרב לבשר לו את הבשורה, אך הרב לא היה במעונו, ועל שאלתו, איפה הוא, ענוהו, כי הוא יושב בכל יום מבקר עד ערב בבית איש אחד, ורק בלילה הוא שב להאכסניא שלו. כאשר בא הרב ביום המחרת ללאצארוס, שאלהו זה:

— בבית מי אתה יושב כל הימים?

— בבית איש פלוני! — ענה הרב.

— מי הוא ומה מעשהו? — שאל לאצארוס.

— מאומה לא יעשה ואיננו מאומה.

— ובכל זאת, מה מלאכתו?

— כלומר... רצוני לאמר, הוא סתם איש.

— ומה אתה עושה בבית האיש הזה כל הימים?

— מה אני עושה שם? אין אני עושה כלום, בלתי אם את אשר אוכל ואשתה שם. הנני יושב כל היום בבית איש פלוני, יען כי טוב לי לשבת שם מלשבת בחדרי הצר והאפל שבהאכסניא שלי.

— ואיפה התודעת אל האיש הזה? האם קרובך הוא או מכירך מכבר?

— איפה התודעתי? גם זו שאלה! מאליו מובן, כי בבית־התפלה התודעתי אליו, והוא לא קרוב ולא גואל לי, כי־אם יהודי ככל היהודים.

אחרי אשר עשו להרב נתוח בעיניו וירפא, שלחוהו הרופאים לקרלסבד, וילוהו האיש פלוני אל התחנה ויתן על ידו שלש מרק. הרב ספר זאת ללאצארוס.

— ואתה לקחת מידי איש זר לך את הכסף? — שאלהו לאצארוס.

— לקחתי.

— ואתה הלא אמרת, כי חלילה לך לקבל צדקה מידי זרים?

— אנוס הייתי לקבל את השקל מידי פלוני, לבל אלבין את פניו חלילה. יודע אנכי, כי עשיתי לו נחת רוח בזה שקבלתי את השקל מידו. לא כן העשירים...

ללאצארוס נודע אחרי־כן, כי זה האיש פלוני, אשר הרב היה סמוך על שלחנו כל ימי שבתו בברלין, הוא עצמו עני המתפרנס מ„קצבה“.

„עניים כאלה, — הגיד לי לאצארוס, — נמצאים רק בישראל ואין דוגמתם בין כל האומות. לוא ספרתי לאחד מרעי הנוצרים, כי הרב הטיל עלי אימה, שאם לא אתן לו את הסך הדרוש לו, אז ימהר וישוב לביתו, ואם לי ניחא, ניחא גם לו, כי יסתמא בשתי עיניו; לוא ספרתי לאחד מרעי הנוצרים על־דבר העני, אשר יחפש תלמידי חכמים, למען יאכילם על שלחנו ולמען יתן להם נדבה, אז בודאי היו דברי תמוהים ובלתי מובנים להם. כל העולם היהודי המיוחד הזה אינו ידוע להם כלל“.

* * *

לאצארוס ספר לי הרבה על אדות רעו, המספר הגדול ב. א ו י ע ר־ב א ך. והנני מביא פה מרשימותי איזו מן הדברים, אשר לא נודעו עוד בקהל, שהם מציינים את תכונת שני הרעים האלה.

לאצארוס התודע אל המספר בשנת 1853 בלייפציג. וכך היה הדבר: המספר הנוצרי היינריך קעניג *) הגיד פעם אחת ללאצארוס: אם חפץ אתה להתודע אל אויערבאך איש־הרוח וגדל־הדעה, הנני להביאו אליך, ובודאי תמצא בו חפץ רב. עברו ימים מועטים ויבוא ל. לבקר את קעניג בביתו בלייפציג, וימצא שם גם את אויערבאך, ויתודעו זה לזה. שיחתם הראשונה היתה על אדות הספור „שפינוזה“ של זה האחרון. השיחה היתה נלהבה, מתובלה בחדודים ומלאה חריפות. קעניג ישב מרחוק ויט אוזן לדברי רעיו אלה, ויתפלא על חריפות הווכוח שביניהם, על מהירות השגתם, על קלות תפיסתם ועל מעוף שכלם המזהיר. כתום הוכוח הגיד להם קעניג כדברים האלה: „רואה אני מדבריכם, כי אחים אתם והנכם קרובים זה לזה ברוח הרבה יתר מאשר כל אחד מכם קרוב אלי, אף כי בפעם הראשונה הנכם מדברים היום איש אל רעהו, ואני יודע אתכם שניכם משכבר הימים“.

אויערבאך נולד ביום 28 פברואר, שנת 1812, בכפר נארדשטעטטען, בווירטמברג, להורים עברים עניים. הוא היה מילדותו מלא רוח וכשרון. עד השנה השתים־עשרה לחייו למד בחדר בכפר מגורו. אחרי־כן שלחוהו הוריו לבית־המדרש בעיר העכינגען, כי יעדוהו להיות רב בישראל, וכעבור שתי

*) ידוע בספרות האשכנזית על־ידי ספוריו ההיסטוריים.

שנים שלחוהו משם לקארלסרוהע ללמוד בהגימנזיום ולשמוע שעור בתלמוד מפי רבי אליהו ווילדשטטער. בעיר הזאת למד שלש שנים ושם הכיר, כי לא נוצר להיות רב, וילך משם, בשנת 1830, לשטוטגרד, ויגמור את למודיו במחלקות העליונות של הגימנזיום. אז נכנס אל האוניברסיטה אשר בטיבינ־גען וילמד את חכמת המשפטים. אך החכמה הזאת לא נתנה תשובה על השאלות המתרוצצות ברוחו, ויבוא אל בתי מדרשי המדעים שבמינכן ובהיי־דעלברג לשמוע לקח בחכמת הפילוסופיה ודברי־הימים. הוא היה תלמידו המובהק של ההיסטוריון המפורסם שלוסר. אולם הוא לא גמר את חק למודיו ולא נתנו לו את התואר ד"ר, יען כי בעודנו יושב על ספסל התלמידים הפנה את לבו לעבודת הספרות. בשנת 1836 הוציא לאור את ספרו הראשון (חוברת לא גדולה): „דאס יודענטהום אונד דיא נייעסטע ליטעראטור". בקונטרסו זה נלחם נגד המאשימים את הסופרים היהודים־האשכנזים, כי לא נאמנה רוחם את הלאומיות האשכנזית. בשנת 1837 הוציא לאור את שני חלקי ספורו: „Spinoza. Ein Denkerleben" עבודתו הספרותית שללה בנעוריו את כל עתותיו ולא הספיקה השעה בידו להעשיר ולהעמיק את אוצר ידיעותיו. העוני אלצהו לכתוב ספרים ולהפוך את מיץ עצביו ללחם. במכתביו ללאצארוס יתאונן פעם בפעם על חסרון ידיעותיו ועל „ימי נעוריו הטבולים בדיו".

מיום אשר התודע לאצארוס לאויערבאך היו לרעים, וישארו כן כל ימי חייהם, אף כי היה אויערבאך זקן ממנו בשתים עשרה שנה. אויערבאך היה חבר נעים מאד בחברת רעים. בעת אשר דעתו היתה בדוחה עליו היה מחקה בחוג־רעיו את קולותיהם של אנשים שונים ושל חיות ועופות. זכרונו היה מלא אניקדוטים לאין מספר, וחלק גדול מהם היה מחיי היהודים. בטרם היה אויערבאך מוסר את כתבי־ידו לדפוס היה קוראם לפני לאצארוס, אשר היה עושה בהם תקונים, שנויים, ומנסח את סגנונם, והמחבר מקבל עליו את דינו בחפץ לב. אויערבאך היה שולח ללאצארוס גם את ספוריו הנדפסים בפילי־טונים של מ"ע שונים, והוא היה מבקר ומנתח באיזמל בקרת חדה את כל נפשותיהם ומעיר על שגיאותיהם לפי חקי הפסיכולוגיה והציור האמנותי. וכשהיה המספר מוציא את ספוריו אלה בספרים מיוחדים, היה מתקנם ומשנם על־פי תקוניו והערותיו של לאצארוס. הפילוסוף היה עומד על־גב המספר האמן ומשגיח במנוחה־מדעית ובעין בהירה על יצירתו הפיוטית, לבל תעשה מדחה. אויערבאך הרגיש תמיד, גם בשבתו רחוק מלאצארוס, את העין הפקוחה של הפילוסוף והמבקר המתבוננת ליצירתו, וכי הוא עתיד ליתן דין וחשבון לפניו *). אשרי המספר שיש לו שופט כזה.

---

*) לפני מונח אחד המכתבים של אויערבאך ללאצארוס (המכתבים האלה, שאני משתמש בהם פה, לא נדפסו עוד), ובין יתר דבריו יאמר: „...הנני מרגיש תמיד את מבטך עלי ועל פעלי הספרותי והוא מביא לי תמיד ברכה..." — גם פאול הייזע היה שולח פעמים רבות את כתבי־ידו אל לאצארוס, למען יתקנם וישנה בהם לפי ראות עיניו.

באחת משיחותיו של אויערבאך עם הנסיך מווימאר הלל לפניו את לאַצארוס וספרו „דאס לעבען דער זעעלע“, ויביע הנסיך את רצונו לקרוא את הספר הזה. ויכתוב אויערבאך מכתב לל. ויבקשהו לשלוח את ספרו הנזכר להנסיך מווימאר, כי בזה יעשה לו נחת־רוח. ויען לאצארוס: „מעולם לא שלחתי את ספרי לאיש בלתי נודע לי, לוא יהי המלך בעצמו, אם לא דרשם מידי. ואם יש חפץ להנסיך בספרי, ידרשם בבית־מסחר־ספרים וימצאם“. התשובה הנמרצה הזאת עשתה רושם גדול על אויערבאך, והוא מודה באחד ממכתביו ללאצארוס, כי ההתקרבות לחצר המושל „יש בה בלי ספק איזה מין השתעבדות מוסרית, אם גם לא כל איש מרגיש את לחץ כבליה. אשרי האיש היודע להזהר מהלכד ברשת משי זו...“

למרות הדברים האלה בקש אויערבאך את קרבת „החצר“. אמנם בסתר לבבו היה בז לההשתעבדות המוסרית, אך בפיו היה לפעמים מתגאה בה. לא אחת התפאר לפני רעיו בקרבתו להנסיכים והנסיכות. גם הוא היה מזמר „מה־יפית“ בהיכלי הדוכסים, — כאשר עשו לפנים היהודים הסרסורים בחצרות האדונים, — אם גם בנגון חדש ובסגנון חדש, לפי רוח העת החדשה. אוירו של „החצר“ היה מחניקו ויחד עם זה גם משעשע את נפשו, נפש בן־הגלות. גם לאצארוס, אשר דחה הצעתו של המספר ולא שלח את ספרו להנסיך מווימאר, — גם הפילוסוף הזה לא נמנע מלספר לי, כי אחרי אשר התודע אל הנסיך מווימאר, ש מ ח לשמוע מפיו, כי הוא ובתו הנסיכה קראו בחפץ לבב את ספרו „דאס לעבען דער זעעלע“. והיפלא איפוא, כי המון בני עמנו רואים לפעמים אותות גאולה וישועה שלמה במה שאחד המושלים לחץ כפו של אחד היהודים?... עקבותיהן של אלפי שנות גלות לא במהרה ימחו.

פעם אחת, בשוב לאצארוס מפריז לביתו, בקשהו אויערבאך (שישב אז בדרזדן), כי יסור בדרכו לקלן וגם הוא יבוא שמה ויתראו פנים: „לו הרגשת בנפשך, — יאמר במכתבו אליו, — רק חלק קטן מהשמחה הגדולה, אשר תשמח את נפש רעך, המצפה לראותך ולדבר אתך, כי אז מאושר הייתי בתבל. דבר ספרותי לי אליך...“ — כאשר נפגשו שני הרעים האלה באחד בתי־המלון בקעלן, הרצה אויערבאך לפני לאצארוס תכניתו של אחד מספוריו הגדולים, אשר עלו במחשבתו. גבורי הספור הזה, כפי שנבראו בדמיונו של המספר, היו כולם נודדים וגולים, פליטים ותועים בכל רחבי התבל. לאצארוס, אשר ידע והכיר מימי שבתו בשווייצריה את טפוסם של האנשים האלה ויתבונן מקרוב אל „מוץ־האדם“ הזה, התאמץ להוכיח להמספר, כי הספור שעלה בדמיונו לא יצלח, יען כי לא הבין כלל לתכונתם המיוחדה של האנשים הנודדים והגולים אשר חפץ לתאר. המספר התקצף ויתמרמר על מבקרו הקשה, וינס להציל את ספורו מדינו הקשה, אשר גזר עליו רעו זה. אולם לאצארוס עמד על דעתו, כי כל הספור בדמיון כוזב יסודו ואין בו אף קורטוב של פסיכולוגיה אנושית. הדברים האחרונים האלה העלו את חמתו של היוצר, ומעוצם כעסו שבר את מקל־תפארתו אשר בידו לחצאים; „ובאותו הרגע, — הגיד לי לאַצארוס, — נשבר גם ספורו לרסיסים, כי אחרי רגע אחד הכיר, כי הצדק אתי.

והספור הזה, אשר טפחהו אויערבאך בדמיונו זמן רב ויאהבהו, — הספור הזה לא ראה אור".

המבקר האמתי אין בו ממדתה של אחות־רחמניה, אשר תניע ראשה לכל שגיונותיו ושגעונותיו של החולה, הנתן על ידה; הוא ישים לאל בלי חמלה את כל יצורי־תוהו, אשר יצר האמן בשעה שנסתלקה מעליו הרוח ממרום. רק תחת יד מבקר עז, אשר לא יחון גם את פני רעיו ואהוביו, יפרח כשרונו של אמן ומשורר. הכשרון האמתי איננו אחד מאותם הפרחים המעונגים הנקראים בשם „אל תגע בי", לא אהל חם דרוש לו למען יצמח, כי־אם סופות וסערות, כארז ביער. אילו היו לנו בספרותנו העברית מבקרים ממין זה, כי אז היו לנו גם מספרים אחרים.

פנקס קטן היה תמיד בידי אויערבאך, ואם שמע מפי המדבר עמו רעיון אשר מצא חן בעיניו, היה כותבו שם. רובי שיחותיו עם לאצארוס ועם שטיינטהאל בעניני ספרות ומדע היה רושם בקיצור נמרץ לזכרון בילקוטו זה. בשעה שאנכי קורא את ספוריו הגדולים של אויערבאך, הנני מכיר בהם, — כך אני מאמין, — את עקבותיו של פנקסו זה. רבות מהשיחות הנאות שבספוריו אין להן כל ענין להספור עצמו ולהנפשות העושות בו, ואילו כתבן המספר כעין הערות בשולי העמודים, או לא היה כותבן כלל, לא היה מזיק בזה לספוריו, כי־אם עוד היו מרויחים מזה.

פעם אחת התנפל אויערבאך על מצע ירק דשא לרגלי לאצארוס, אשר ישב על אחד הספסלים בגנו. המספר בכה לפניו כילד קטן ויתאונן על אשתו, אשר השביעתהו ממרורים, ועל חייו העצובים בביתו. אויערבאך היה מגלה ללאצארוס את כל נגעי לבבו וסתרי רוחו, וזה האחרון מנחמו ומרגיע את סערת נפשו. אויערבאך תאר באחד ממכתביו ללאצארוס את ההבדל העיקרי אשר בין תכונתו הוא ובין תכונתו של רעו זה. „אתה, לאצארוס חביבי, — יכתוב המספר, — הנך תמיד מסוגל לעבודת הרוח, כח־העבודה והחשק אליה לא עזבוך מעולם. הנני מקנא בשלות רוחך ובמנוחתך הפנימית הנשגבה. אתה יודע גבול וחוק לכל. לא כן אנכי. יש אשר שערי היכלי־הרוח סגורים לפני איזו שבועות רצופים. יש אשר אין אני מסוגל לשום עבודה רוחנית, אף קלה שבקלות, אין אני מסוגל לכתוב אף שתים שלש שורות; ואז יעברו עלי הימים בבטלה ובחלומות..."

על־דבר העתקת אויערבאך את ספרי שפינוזה הגיד לי לאצארוס כדברים האלה: „ההעתקה היא כמעט טובה. אני מדייק בלשוני ואומר: כמעט טובה, יען כי בכלל קשה מאד לתרגם בדיוק את ספרי שפינוזה, כי ישנן בספריו מלות רבות, אשר לא נדע כיום באיזה מובן השתמש בהן, יען כי הוראות רבות ושונות יש להן בשפת רומי. ומאד השכיל אויערבאך לתרגם אותן במלות אשכנזיות, שיש להן אותי ההוראות השונות עצמן, אשר גם להמלים הרומיות".

אויערבאך השביע את לאצארוס בחייו, כי יספידהו אחרי מותו. המספר ידע, כי הפילוסוף לא יפזר לו תהלות ותשבחות, אך יחלק לו את הכבוד הראוי

לו באמת. ולאצארוס שמר את הבטחתו אשר נתן לרעו זה, ובבוא אליו השמועה הרעה, כי אויערבאך מת, מהר לבוא מניצא, אשר ישב שם בעת ההיא, למקום הקבורה, להספיד את רעו. והנני להביא פה מקומות אחדים מהספדו זה, המציינים את תכונת המספיד והנספד: „... אולי לא היה מעולם באשכנז, לא לפני אויערבאך ולא בדורו הוא, משורר, אשר היה כל־כך אהוב על העם, — מגדולי המשרה והרוח עד האנשים הפשוטים, — במשך שנים רבות; משורר, אשר כל־כך הרבו לקרוא בספריו ולהוקירם; משורר, אשר ספריו היו לספרי־עם". „אמנם היו סופרים בקרבנו, אשר יצירותיהם היו יותר נעלות, יותר נשגבות, אשר העירו בקרב חוג־קוראים לא גדול התפעלות יותר עמוקה; אבל אויערבאך הפיק רצון מאת כל העם, וספריו השיבו נפשו. רוח העם האשכנזי היה מדבר מתוך גרונו, לכן גם הבינהו העם, אשר אליו דבר. ומהי סגולתו המיוחדה, אשר בגללה אהבוהו כל בני העם בכל לבבם? סגולתו זאת היא, לפי דעתי, אהבתו אל העם האשכנזי. עוד לא היה מעולם פטריוט יותר טוב ויותר נאמן. יכולים אנו להגיד, כי אהבתו הנפרזה לאשכנז לא ידעה כל חוק וגבול; אהבתו לא היתה אותה האהבה, הנוסדה על השנאה לאחרים, כי־אם אותה האהבה, אשר תראה את גדלה ותקפה בזה, שהיא מתפשטת ומתרחבת" *).

והמספד הגדול הזה, אשר לאצארוס העיד עליו בהספדו, כי היה אהוב על כל העם וכי אהבתו לאשכנז לא ידעה כל גבול, — המספד הזה הכיר בשנות חייו האחרונות, כי זר הוא להעם האשכנזי. עיניו נפקחו מעט לראות את „העבדות בתוך החירות", לראות את המשגה הגדול, אשר שגה בכל ימי יצירתו הרוחנית; אולם בטרם נפקחו עיניו יותר, בטרם ראה את האמת בכל מלוא אורה, נאסף אל אבותיו. מכתביו האחרונים של אויערבאך לרעיו הקרובים מגלים לנו את הטרגדיה האיומה שהיתה בנפשו בטרם נפרדה מארץ החיים.

והנני להביא בזה דברים אחדים ממכתביו אל קרל עמיל פראנצוז, אשר כתבם בשנות 1879—1881, למען נראה את גדלותם וגם את קטנותם, את חכמתם וגם את סכלותם של ראשי תקופת־ההתבוללות, בעת אשר העירום ביד חזקה מחלומם הנעים, אשר חלמו שנים רבות.

באחרית השנה 1879 כתב אויערבאך אל פראנצוז כדברים האלה: „... לבבי נשבר בקרבי! אנכי, אשר יעקב גרים הגיד לי פעם אחת: „ספריך כתובים ברוח אשכנזית גמורה", — אנכי, אשר כל ימי חיי היה לבי מלא אהבה לאשכנז, אשר בגללה סבלתי וגם נלחמתי, האם גם אני אהיה פתאום ל„זר" לה? אבל לא על נפשי בלבד הנני מדבר הפעם, לא אנכי הוא העיקר, כי־אם, שואל אנכי, מה יהיה סוף הדברים? מה תהיה אחרית המשטמה והשנאה אשר הרעילו את הלבבות לבלי־חק?"

באביב שנת 1880 כתב אויערבאך: „... קשה עלי עד מאד לעבוד את

*) „Treu und Frei" צד 274.

עבודתי הספרותית. נבצרה העבודה ממני. השנאה לישראל, שאני רואה מסביב לי, פצעה לבבי... אבל לא רק שונאינו יפליאוני בתועבותיהם, כי־אם הרבה יותר יפליאוני הנוצרים, הדבקים בתורת החסד והרחמים, ובכל־זאת יעמדו מרחוק לשברנו וישאירו לנו לבדנו את שדה המערכה, כאילו היתה המלחמה הזאת נוגעת רק להיהודים בלבד!"

בראשית שנת 1881 הוא כותב: „... אין מלים בפי להביע את יסורי רוחי. נפלתי, נפלתי ממגדל חזיונותי, משמי חלומותי. נופצתי לרסיסים".

וכל אשר נקרא יותר את אנחותיו וקינותיו של המספר במכתביו האחרונים, כן נוכח יותר ויותר, כי הכרתו היהודית הלכה והתעוררה בו מיום ליום, כי ברעתו היה גם לכתוב ספור גדול מחיי בני עמו בשם „בן־ציון", כי גם כתב ב„זכרונותיו" פרק נאה על־דבר אמו היהודית־הכפרית ויתארה בחבה רבה, — אולם הוא התבייש לכפור באשכנזיותו הגמורה, אשר התגאה בה כל ימי חייו. קצר כחו למצוא בנפשו, בעמו, ביהדותו את עזרתו ונחמתו, לכן לא חדל עד רגעו האחרון לבקש את קרבת האנשים המתרחקים מעליו ולהמשך אחרי סינורה של האשכנזית המתחמקת ממנו. כאשר נפל המספר ממגדל חזיונותיו לא היה בו כח לעמוד על רגליו, כי־אם התפורר לרסיסים, ויבך ויאנח, לעורר עליו חמלת האשכנזים הישרים. וכל אשר התעורר בו יותר קול היהדות פנימה, כן התאמץ להשתיקו במליצות רמות על ה„הומאניטעט". הטרגדיה בנפשו העמוקה והרחבה היתה איומה מאד, אבל היא מעוררת בנו רק רחמים, ולא רגשי כבוד.

אויערבאך וחבריו היהודים, גבורי תקופת ההתבוללות, — מה עז היה קסמם, זהרם ותפארתם באותם הימים, אשר טובי העם הוכו בסנורים, בימים אשר שכחנו, או השתדלנו לשכוח, את עצמיותנו, ובחורינו וזקנינו חלמו חלומות בעולם שאינו שלהם, — אולם מה אומללים ודלים הם בעינינו הגבורים האלה בימי נפילתם! הגבור יודע לא בשעת הצלחתו, כי־אם בשעת נפילתו. היש יצור יותר אומלל מאויערבאך הגדול בשנות חייו האחרונות, בעת אשר הרימה השנאה לישראל את ראשה, — אותה השנאה, אשר לא חדלה מהיות מיום היה ישראל לגוי, ורק העורים לא ראוה. כל מכתביו מזמן ההוא הם תלונה אחת ארוכה, תלונה של אחד החלשים והאומללים. ואומלל היה אויער־באך, מפני שהחל להכיר את הטעות הגדולה של כל ימי חייו בכל בלהותיה, אולם לא מצא די און בנפשו להודות קבל עם, כי אמנם יהודי ולא אשכנזי הוא; עמוק בנפשו נרתע מפני הרעיון, כי אמנם יהודי ולא אשכנזי הוא, אף כי יכתוב אשכנזית גמורה על־פי ההכשר הנתן לו בידי ג ר י ם בעצמו. והרעיון ה„סורר ומורה" הזה לא חדל מלנקר במוחו, — האין זאת טרגדיה נוראה?

ולאצארוס, בעמדו על קבר רעו זה, אשר ידע את כל עולמו הפנימי ואת כל המהפכות שנעשו בו עד יום מותו, — לאצארוס, הפסיכולוג הגדול הזה, מראה בהספדו רק על אשכנזיותו הגמורה והשלמה של אויערבאך, על אהבת האשכנזים להמספר ואהבת המספר לכל האשכנזים! הן לא רק אויער־באך המת היה מוטל לפניו, כי־אם תקופה שלמה, אשר גם לאצארוס היה אחד

מפרנסיה, ירדה קבר עם המת הזה; ולאצארוס בהספדו לא רמז אף רמז קל על הגסיסה הרוחנית של המספר ותקופתו, על ההתנגשות שבין היהדות והאשכנזיות. לאצארוס הספיד לא את רעו אויערבאך היהודי, כי־אם את המספר האשכנזי, אשר רק „שלום וברכה נשא מכל עבריו". ולא־צארוס אהב אמנם בלבבו יותר את היהודי אויערבאך מן המספר האשכנזי, ומי ידע והרגיש כמוהו את הטרגדיה שבנפש רעו זה! אולם האזהרה לדורות: „אל תגידו בגת" — שמה מחסום לפיו, לבל ידבר את אשר היה עליו לדבר. בקראנו את דברי ההספד הזה, ננוד להמספיד ולהנספד גם יחד. לא טוב גורל האחד מגורל השני.

* * *

פרנץ דעליטש היה רע קרוב ללאצארוס שנים רבות, וזה האחרון היה מקרבו מאד. כאשר כתב דעליטש את ספרו: „Rohlings Talmudjude beleuchtet von Franz Delitzsch" — לא ידעו היהודים באשכנז איך ובמה להביע את תודתם להמלומד הנוצרי, המגין בספריו על כבודם ולוחם בעד זכיותיהם. המה ידעו, שאם ישלחו לדעליטש מתנת כסף או דבר השוה כסף לאות תודתם יפגעו בזה בכבודו, לכן נמנעו היהודים להביע לו את תודתם על־ידי איזו מתנה. ולאצארוס, שישב בעת ההיא בניצא, שלח לרעו זה צרור־פרחים חיים לחג הולדת משיחם, ובזה הביע לו את תודתו הוא ותודת אחיו על מלחמתו הקשה עם צוררינו. התשורה הקטנה הזאת, אשר כוון לאצארוס לשלחה בשעת הכושר, שמחה עד מאד את לב החוקר הזקן. לאצארוס היה שולח לדעליטש פעם בפעם סל תאנים ופרחים מגנו אשר בשענפעלד, וזה האחרון משיב לו תודתו במכתבים כתובים בסגנון הרבנים וחדודיהם, — מכתבים, שיש בהם הערות שונות בספרות העברית. לאצארוס הלל פעמים רבות באזני את חכמתו הרבה ותום רוחו של דעליטש, אשר עסק גם בחקירות חכמת־הנפש לתכלית עבודתו במקצוע הספרות העברית *).

* * *

כאשר נבחר לאצארוס בפעם השניה (בחודש יולי, שנת 1871) להיות ראש הסנהדרין הישראלית באויגסבורג, קבל מכתב מאת הפרופיסור יוהן יוסף דעללינגער (Dellinger) אשר בו בקשהו, כי בשובו מאויגסבורג לביתו יאבה לסור למינכן, למען יתראה אתו פנים וידברו „בענינים העומדים ברומו של עולם". דעללינגער היה בעת ההיא ראש הלוחמים נגד „הקתולים־החדשים", המאמינים בקדושתו ואי־שגגתו של האפיפיור. על־ידי חקירותיו בתולדות האמונה ודתי הכנסיה התרומם דעללינגער, שהיה כהן הדת ומורה בבית מדרש המדעים, לשיטה דתית חפשית, אשר השליכה מעליה כבלי המסורה. לאצארוס

*) הוא כתב במקצוע זה את ספריו הנעלים: System der biblischen Psychologie; Psychologie und Musik in ihrer Bedentung für Gramatik, besonders die Hebraeische.

סר בדרכו מאויגסבורג למינכן, ודעללינגער שמח עד מאד על בואו ויאמר: „הן חיים אנחנו בתקופת התעוררות רגש האמונה בלב האדם והתנגשותם של זרמיה השונים, לכן חפצתי לשמוע מפיך, — דוקא מפיך, ולא מפי מכתבי־עתים, אשר לא אאמין בדבריהם, — מה טיבה של הכנסיה הישראלית שהתאספה בראשונה בלייפציג (בארבעה לחודש יולי, בשנת 1869), ועתה בפעם השניה באויגס־בורג. משתוקק אנכי לדעת, מה מגמתם של בעלי האמונה בקרב ישראל, במי ובמה אתם מאמינים ומחזיקים ועל מה אתם לוחמים ומתוכחים". לאצארוס השיב להחכם הנוצרי על כל שאלותיו ויבאר לו את מהותן ותמציתן של כל השאיפות הדתיות בישראל. אז התיעץ דעללינגער עם לאצארוס על אדות עניני מלחמתו הדתית נגד קנאי הקתולים ועל־דבר התכסיסים, אשר יבחר במלחמתו זו. בטרם נפרדו איש מאחיו בקש לאצארוס את דעללינגער, כי בדרשתו אשר ידרוש בהאקדמיה של המדעים, אשר עמד בראשה, ידרוש גם נגד האנטישמיים ועלילותיהם הנשחתות. דעללינגער לא הבטיח לו דבר זה, באמרו, כי יש טעמים ונמוקים מדיניים, שאינם מרשים לו להרים בדרשתו את קולו נגד אותם הבריונים. אולם לאצארוס האמין בלבבו, כי אם איש גדול ומפורסם כדעללינגער, אשר דבריו היו נשמעים בעם וגם בספירות העליונות, ישמיע את דבריו בהיכל החכמה נגד שונאינו, אז ימיתם ברוח פיו, ולכן הגיד לזה האחרון כדברים האלה: „מי יודע, אם לא הגעת לגדולתך, להיות ראש האקדמיה למדעים, רק למען תוכל להושיע לישראל הנרדף". כעבור ימים אחדים אחרי בוא לאצארוס אל ביתו, קבל מכתב מדעללינגער, ובו כתוב רק שלש מלים: „עס ווירד געשעהען", בלי כל חתימה תחת המלים האלה. ודעללינגער שמר את הבטחתו, אשר נתן במכתבו ללאצארוס: בדרשתו, אשר דרש בהאקדמיה, דבר נגד האנטישמיים בהתרגשות עצומה.

לאצארוס מתמלא שמחה עוד גם היום על כי הוא היה הגורם לדרשה כזו. הפילוסוף לא חדל להאמין, כי יש בכחן של דרשות נאות מעל הקתדראות, מעל הבמות בבתי תפלותיהם, מעל עמודי מה"ע ומעל כסאות המושלים — לעקור את האנטישמיות משרשה!

* * *

יצחק אדולף כרמיה (Crémieux) בקר פעמים אחדות את לאצארוס בביתו בברלין, בבואו שמה לרגלי אספת חברת כי"ח, ויתרועע אליו. גם לא־צארוס בקר את כרמיה בפריז, וזה אשר ספר לי על אדותיו: כרמיה היה גבן, ומלבד החטוטרת שעל גבו היו גם פניו מכוערים. אולם קסם מיוחד היה על שפתיו, גם עיניו הגדולות הפיקו חכמה ואומץ־לב. הוא היה דברן נפלא, כלי־מבטאו היו נעלים, שפתו וסגנונו הדבורי מעובדים ומלוטשים, וכח מיוחד, שקשה היה לעמוד בפניו, היה צפון בכל דבריו ושיחותיו, אשר יצאו מקרב לבבו, לב גדול ורחב. הוא אהב להשתמש במליצות רמות ובניבים נבחרים. את חכמות־הטבע והפילוסופיה לא ידע כלל, ומלבד השפה הצרפתית לא הבין בל שפה אחרת. השכלתו, כהשכלת רוב הצרפתים הדרומיים, היתה חד־צדדית. כרמיה היה יהודי ספרדי ו„עם־הארץ" גדול בכל הנוגע לעניני היהדות,

ולא לבד שלא ידע אף מלה עברית אחת, כי־אם גם בצרפתית לא קרא מעולם על־דבר היהדות, מושגיה ומוסרה. אשתו ידעה הרבה יתר ממנו בכל הנוגע לתורת ישראל ואמונתו. אולם על־פי רגשותיו ונטיותיו היה כרמיה יהודי נלהב בכל לבבו ונפשו, ויצטער כל ימי חייו על אשר לא הספיקה לו השעה ללמוד את תורת ישראל וקורותיו. ולא הספיקה לו השעה, יען כי הוא היה מנעוריו עמוס עבודה רבה. בשנת העשרים ואחת לימי חייו היה כרמיה לעורך־דין, ומני אז העמים עליו עבודה כבדה, עבודת הצבור ועבודתו לביתו, ולא היו עתותיו בידו להשלים ולהרחיב את ידיעותיו. כאשר עמד כרמיה על הבחירה לבית המחוקקים קראו מתנגדיו: „האם בן האיש, אשר בלע חיל זרים, יבוחר?" (כרמיה האב פשט את הרגל שנים אחדות לפני זה). אז ענה כרמיה הבן: „כל מי שיש לו אל אבי תביעת כסף יגיש שטר־חובו אלי ואני אשלם לו עד הפרוטה האחרונה". ולתכלית זו הגדיל כרמיה עוד את עבודתו וישם את לילותיו כימים, ובכספו, אשר הרויח מעבודתו הקשה, פרע כל חובותיו של אביו.

כרמיה היה איש, אשר רגש הצדק והיושר מלא את כל חדרי לבבו, ויכניע תחתיו את כל יתר רגשותיו ומחשבותיו. בשעה שדבר בשם הרגש הזה היה קולו אדיר וחוצב להבות אש. בכל עת אשר שמע, כי באיזו ארץ שהיא נרמסות זכיות היהודים ברגל, היו השמועות מרגיזות את רוחו עד היסוד ומעוררות את חפצו האדיר להושיע לאחיו בצרה.

* * *

לאצארוס התודע בפריז לארנסט רענאן, וזה אשר ספר לי על אדותיו: רענאן היה קצר־קומה וכרסני. פניו פני סנדלר מגושם, אך בשעה שהיה שוחק, — והשחוק היה מצוי על שפתיו, — נתרככו רשמי פניו הגסים וחכמתו נראתה עליהם. שחוקו היה נפלא במינו והעיד תמיד על נדיבות רוחו. רענאן דבר את לאצארוס בענינים מדעיים שונים, ולעג דק ומלא פקחיות היה מרחף על כל שיחותיו הנאות. פעמים רבות התראו בימי חייהם, אולם רק פעם אחת נגע רענאן בנצחונה של אשכנז בשנת 1871. השיחה בענין זה לא נעמה לשניהם. מובן מאליו, כי רענאן ראה בלאצארוס רק את האשכנזי ולא את היהודי. שיחתם הראשונה בדבר מלחמת אשכנז עם צרפת היתה גם האחרונה, כי מני אז עברו בשתיקה גמורה על כל הענין הרע הזה ולא שבו לדבר בו בכל שיחותיהם ווכוחיהם. לאצארוס, אשר שכלו התפתח על ברכי הפילוסופיה האשכנזית, לא חשב מעולם את רענאן לפילוסוף אמתי, שיש לו שטה קבועה, כי־אם לסופר, שיש לו רעיונות נוצצים, שכל רחב ומזהיר. כשאני לעצמי הנני מוצא קוים משותפים רבים בתכונתם הרוחנית של לאצארוס ורענאן. שניהם התעתדו בנעוריהם להיות כהני־הדת ושניהם נשארו כל ימי חייהם בעלי תכונה דתית במדה ידועה, למרות כל החליפות והשנויים שנעשו בהלך־רוחם, במחשבותיהם ובחשבון עולמם. שניהם רואים את המחשבה בתור המניע הראשי לכל הכחות והיצירות בתבל, שניהם מתנגדים ל„הפילוסופיה החיובית", שניהם הם סופרים נעלים, שניהם אוהבים את יופי הסגנון וזהרו ושניהם

מצטיינים בדקות הרגש וחריפות הרעיון. ההבדל העיקרי בין לאצארוס ובין רענאן הוא, כי הראשון מאמין בדעותיו ובמחשבותיו, אשר נקבעו בלבו במשך התפתחותו הפילוסופית והמוסרית, והשני אין לו כמעט ודאיות, אבל עשיר הוא בספקות. לפי השקפת רענאן אין הבדל בין אמת ושקר אלא במדרגה, בלומר, אין כל אמת מוחלטת. הוא מתאמץ להוכיח במקום אחד, כי טוב להוריד את הפילוסופיה מכסא שלטונה ולהושיב את הבקורת במקומה, — אותה הבקורת, אשר תשוה דבר לדבר, תבחון, תשקול ותחקור, מבלי אשר תחייב דבר.

על־ידי רענאן התודע לאצארוס גם אל הפילוסוף והמבקר הגדול היפוליט טן בבית אחד הפרופיסורים בפריז. כשמונה עשר חכמי פריז נועדו אז אל הבית הזה, וכאשר הציגו את טן לפני לאצארוס, נטפל הסופר הפילוסופי הצרפתי אל הפסיכולוג היהודי־האשכנזי. טן אהב לדבר הרבה אם מצא לפניו איש, אשר יעורר בחזקה את מחשבותיו ורגשותיו ויגלה לפני עיני־רוחו אופקים חדשים בעולם המדע או האמנות; ואיש כזה מצא הפעם בלאצארוס. זה האחרון, אשר קרא בעונג רב את כל ספרי טן, שמח על ההתודעות החדשה הזאת, ויכנסו תיכף בשיחה מדעית וידלגו מענין לענין. טן היה נאה מדבר כמו שהיה נאה כותב. ומפני שהאורחים, אשר היו עמהם בבית הפרו־פיסור, הפסיקו פעם בפעם את שיחתם של שני החוקרים, לכן יצאו אלה האחרונים אל הגן, אשר על־יד הבית, ויעלמו מעין יתר הקרואים.

הלילה היה ליל־קיץ יפה והגן מלא פרחים נותני ריח ניחוח, וכל ה„מעמד" הזה העיר את המיתרים היותר דקים בלב שני החוקרים האלה, האוהבים את הטבע, החיים, האמנות והמחשבה, ויתוכחו בשאלות שונות במקצוע חכמת־הנפש והפילוסופיה. מענין לענין באו לדבר על־אדות היחס שבין האם והבן. שניהם הסכימו, כי אהבת האם אל הבן היא יותר חזקה, יותר טהורה ועדינה, יותר מלאה וגלויה מאהבת האב אל בנו, מאהבת האהובה אל אוהבה, מאהבת האחות אל האח. לאצארוס העיר בשיחתו זאת, כי עוד הנביא ישעיה אמר: „כאיש אשר אמו תנחמנו", — „אמו" ולא אביו. אז תאר לפני טן את האהבה של האם העבריה אל בניה ואת סגולותיה המיוחדות. דבריו אלה עשו רושם חזק על המבקר השנון, אשר עיניו ראו יום יום, כי קשרי המשפחה הצרפתית הולכים הלוך ורפה ואהבת האם הפריזית אל בניה אין בה עוד אותו הרגש המיוחד, שעליו נסבה שיחתם.

* * *

אני יושב בחדר־עבודתו של לאצארוס. הוא אך כלה ללמוד את רעיתו נאהידה רות את הפרשה בחומש, שהוא לומד אתה בכל בוקר. לרגליו שוכב בן־און, שהוא „אהובו", ושהוא מאכילו בידיו, מחזיקו לפעמים על ברכיו ומחליקו בחבה יתרה. רעיתו מסדרת את כתביו, המונחים על שלחנו, ועושה עליהם ציונים בכתב ידה היפה. לפני שלחן־הסופרים תלויות תמונותיהם של הוריו. פני הבן לאצארוס דומים לפני אביו. הפנים לא יפים, אך מפיקים עוז

הרות. אנכי התבוננתי היטב אל תמונות ההורים ועמלתי להכיר בפרצופם את אופים המוסרי והרוחני, למען דעת איזה מרשמי פניהם ותכונתם ירש הבן, שישב עתה על כסא רך שקוע בשרעפיו. כאשר ראה לאצארוס, כי מתבונן אנכי בעין חודרת אל פני אביו המצויירים, שאלני, מה אני קורא בהם. אנכי הגדתי לו. אז בקש את רעיתו להביא לי צרור מכתבי אביו הכתובים עברית, למען אקרא בהם ואשלים בדמיוני את הציור הרוחני של האיש המצוין הזה. נאהידה רות (אשר היא הביאה סדרים באוצר ספרי בעלה ובכתביו וגליונותיו) מהרה להביא לי את מכתבי האב *). והנני נותן פה לפני הקוראים דוגמא מאחד המכתבים האלה, שנכתב בשנת תר"ל: „לאהובי בני אישון עיני משוש לבי ומשוש הארץ מוהר"ר משה נ"י ולזוגתו כלתי תי' ולבתי אסתר תחיה ולחתני ר' חיים שטיינטהאל שי' ולזוגתו בתי תי', שלום וכט"ס. ברש"י פ' מקץ על דברת שר המשקים..." — כל המכתב הגדול מראשו ועד סופו מלא שאלות וקושיות בתלמוד וברש"י. וכמו שהוא מתחיל תיכף אחרי „השלום וכט"ס" את המאמר „ברש"י פ' מקץ", מבלי אשר יפליט עטו אף שיחה בטלה אחת, או מבטא של חולין אחד, — כן יחתום את מכתבו הארוך תיכף אחרי הפלפול התלמודי: „אביך אוהבך...". מכל מכתבי לאצארוס־האב שקראתי, נוכחתי, כי התמנות בנו או חתנו לפרופיסור, לדיקן, לריקטור, למורה בהאקדמיה לתכסיסי־מלחמה, לראש חברה זו או לראש מוסד זה, פרסומם של בניו אלה בכל העולם המדעי וכל אותות הכבוד שהראו להם, — כל הדברים האלה לא העסיקו את מוחו ולבבו אף רגע אחד, כל אלה היו קטנות והבלי עוה"ז. אולם אם לא ידע הזקן לישב מקום אחד ברש"י, אם מצא קושיא בגמרא שלא יכול לתרצה, אז לא מצא מנוחה בנפשו וימהר לפנות במכתביו אל בניו, אולי ירחמו עליו „ויחלצוהו מן המצר", והיתה הרוחה לנפשו, המתחבטת בסבכי שאלות ותמיהות וסובלת מזה צער גדול. והיה ביום אשר קבל לאצארוס הבן מכתב כזה מאביו (ומכתבים אחרים, שאין בהם מו"מ בהלכה או באגדה, לא היה אביו כותב לו), היה מניח את כל עבודותיו המדעיות והספרותיות, את כל עסקיו הצבוריים, ומפנה את לבו לכתוב תשובה לאביו על קושיותיו ברש"י וברשב"ם וכדומה, כדי להניח את דעתו של הזקן, אשר האמין, כי לפני משה בנו נגלו כל רזי התורה, ביחוד האגדה. האב היה קורא את בנו אלעזר הבכור (מי שהיה ראש בי"מ הרבנים בברסלא) בשם „רב" ואת בנו משה בשם „מגיד". בדברי הלכה היה שואל על־פי רוב את פי הראשון, ובדברי אגדה — את פי השני.

שנות חייו של לאצארוס האב היה שמונים וארבע. שלשה ימים לפני מותו בא אליו לפיהלענע בנו הפרופיסור לבקרהו. וזה אשר ספר לי האחרון על אדות הבקור הזה: „אבי הזקן שכב על ערש דוי נאנח. לא מכאוביו הוציאו אנחותיו מלבו, כי־אם צערו הגדול שהצטער על אשר אין ביכלתו למצוא באור

*) לאצארוס היה כותב את כל מכתביו לאביו עברית, כאשר יאמר גם בהקדמתו לספרו „ירמיה הנביא", שנכתבה בשביל תרגומי העברי.

נכון לפסוק אחד בתהלים. הפסוק הקשה נקר במוחו והעמיק את מכאוביו. ברגע הראשון אשר ראני אבי, בקשני בקול רועד לבאר לו את הפסוק הקשה בתהלים. ותנועותיו העידו, כי פתרון הפסוק נוגע עד נפשו. בשכבי על משכבי בלילה הוגעתי את מוחי למצוא איזה באור להפסוק הקשה ולישב את הזרות הנמצאים בו, ובבוקר הצעתי את באורי לפני אבי, שהיה כגל של עצמות ורק עיניו הגדולות היו מאירות. החולה חשב מעט ויאמר בקול נואש: „רחוק!" — בלילה הבא העבדתי את מוחי עבודה עוד יותר קשה ואמצא באור על הפסוק המתישב יותר על הלב. קויתי, כי הפעם ימצא באורי חן בעיני אבי וישמח את רוחו. בבוקר מהרתי להגיד לאבי את באורי החדש. הזקן התעמק מעט במחשבותיו ויניע את ידו הרזה ויאמר: „בני, הפעם באורך יותר מספיק, אבל גם הוא קצת דחוק". ואני הוספתי לבקש במחשבתי באור, שיספיק לאבי. בקשתי ומצאתי. למחרת בבוקר עמדתי לפני מטת אבי הגוסס, אשר כל עוד נשמה באפו, ורק מעיניו נשקפה השאלה: האם מצאת, בני, את הפתרון להפסוק הקשה? — הגדתי לאבי את באורי החדש. עיני הזקן אורו:

— שפיר קאמרת, בני היקר!

ואחר דומית רגעים אחדים הוסיף בקול חלש מאד:

— תודה לך, בני.

וימת.

מעיני נאהידה רות לאצארוס, — אשר הקשיבה אל הספור בשבתה ממולי וידיה רוקמות מטפחת לכסות את החלות בשבת, — ירדו שתי דמעות גדולות.

ברלין, כסלו, תרנ"ז.

מֹשֶׁה לַצָּרוּס

(שִׂרְטוּטִים לְצוּרָתוֹ הָרוּחָנִית)

לאצארוס מת; אבל הוא היה חי. הוא היה חי בשביל החכמה האנושית ובשביל חכמת עמו, אשר כה אהב; והוא יוסיף לחיות בזכרון בני עמו הקרובים והרחוקים כמו בזכרון כל העוסקים בחכמה, גם אחרי אשר נפסקו חייו הגופניים.

לאצארוס היה המיסד הראשון של חכמת נפש העמים. גיסו הגדול, חיים שטיינטהאל, שהיה אחד הבונים שעזר על ידו בשכלול החכמה הזאת, הודה בעצמו לא אחת, כי לאצארוס היה בעבודתם המשותפה תמיד בבחינת מוליד, מעורר ומשפיע. הפסיכולוגיה של זה האחרון בעצמה נותנת ענין רב לחוקר הנפש. אמנם כל נפש ונפש, גם של האיש היותר פשוט העומד על מדרגה נמוכה בסולם ההתפתחות, יכולה להעסיק במדה ראויה את הפסיכולוגיה; אמנם בכל נפש ונפש יש רוכסי הרים, עמקים ותהומות, עליות וירידות, חידות סתומות וגלויות, אבל, אין כל ספק, כי נפשו של הפסיכולוג, החוקר לנפש העמים, היא יותר מורכבה, יותר עמוקה ויותר דקה על־פי בנינה וגזרתה; ועל־כן היא צריכה עוד יותר להפנות אליה את לבם של החוקרים. בנפשו של לאצארוס היו אפשריות־ההתפתחות יותר מרובות ויותר עשירות. עתה, אחרי חתימת חייו הגופניים, יכולים אנו לדון על האפשריות האלה שנעשו לודאיות. לא מדרגות, מדרגות, כי־אם קפיצות, קפיצות, על־ידי טיסות חזקות ורחבות, התרוממה נפשו של הפילוסוף המנוח אל נקודת הגובה שלה.

אחת האפשריות החדשות, אשר אנו מוצאים בהתפתחותו המיוחדה של לאצארוס היא, כי העברי שבו ינק את מזונותיו הרוחניים מהאדם הנאור שבו, והאדם התרבותי שבו גדל והתעמק על שדה יהדותו. שגור היה בפי הפילוסוף המנוח, בשיחותיו הפרטיות וגם באחדות מדרשותיו הצבוריות, כי כל מה שהתעמק יותר ויותר בשאלות חכמת נפש העמים, כן התגברה בו הכרתו העברית, כן התעצם בו הרגש היהודי, וכל מה שהתעמק יותר בהפסיכולוגיה של העם העברי, כן נגלו לו מקורות ומופתים חדשים להבנת נפש העמים. לאצארוס האמין בעומק לבבו, כי רק מוצאו העברי הכשירו להיות מיסדה של החכמה החדשה, פסיכולוגית העמים, כי רק נפש העברי מסוגלה היא על־פי טבעה המיוחד לחוש ולהרגיש את נפש העמים.

מנער תלמודי היה לסוחר ומסוחר לפילוסוף, מפילוסוף לחוקר חכמת הנפש, ומחוקר הנפש למורה תורת המוסר. וכל התחומים האלה ינקו בו זה מזה: הפילוסוף שבו שאב את חריפותו מהתלמודי שהיה חי בו; ומורה המוסר שבו היה שואב מהשכל הנסיוני של הסוחר.

בהיותו בן ל"ד שנה כבר היה ראש אוניברסיטה נוצרית בשויציה החפשית, ובהיותו בן שבעים הקדיש את עצמו רק לתורת מוסר היהדות. רגש האמונה היה חי בו בכל תקפו עד יום מותו. במשאו „איין פּסיכאָלאָגישער בליק אין אונזערער צייט", אשר נשא בשנת 1872, הוא אומר כדברים האלה: „הלב הוא שריר מיוחד; שונה ונבדל הוא מכל יתר האברים של הגוף, העובדים והנחים חליפות. הלב עובד בלי הפסק. מרגע הראשון ועד האחרון של חיינו דופק הוא בקרבנו. אם נפסקה עבודתו, אז נפסקו החיים. האמונה היא הלב בחיי הרוח של העם. אם חדל הלב הזה לדפוק, — אז יבואו הרקבון, ההשחתה והכליון".

לאַצאַרוס היה חכם־החיים, אמן־הידידות ומשורר־הפילוסופיה. בכל כחות נפשו הגדולה היה מתנגד להחמרניות של הפילוסופים בני דורו. בכל אשר כתב הפילוסוף המנוח, בכל אשר דרש מעל הקתדרא ובכל שיחותיו הפרטיות היה מטעים את השפעתם של הכחות המוסריים גם בחיי יום יום של הפרט ושל הכלל. הא לכם דוגמאות אחדות: הסטטיסטיקה וחכמת הכלכלה הלאומית שתיהן יחד מבדילות בחיי האדם בין התקופה הפוריה ובין התקופה הבלתי פוריה. את התקופה הראשונה מסמנים מהשנה השלש עשרה או הארבע עשרה עד שנת החמשים וחמש או שנת הששים בחיי האדם. בתקופת השנים האלה מסוגל הוא האדם לעבודה; אולם בשנות ילדותו ובשנות זקנותו הנהו רק עצם אוכל ואינו עושה, מוציא ואינו מכניס מאומה ברכוש העם. עם כל האמת הכלולה בהנחה הזאת יש בה גם חסרון גדול, יען כי היא מתיחסת אל האדם רק כאל עצם חמרי, שאין בו רוח חיים; אילו היו באים המדעים האמורים בחשבון עם כחות־הנפש, עם הכחות המוסריים, כי אז לא היו מוצאים את ההבדל גדול כל־כך. היונק, למשל, הנהו בעיני חכמי הכלכלה רק נפש אוכלת, הוא שוכב בין שדי אמו ויונק מלשד עצמותיה במדה, שאין מזונותיה, אם המה מצומצמים, יכולים למלאות את חסרונה זה; היונק אוכל ואוכל ואינו מכניס, במובן הכלכלי, מאומה. אבל גם היונק הזה הנהו בבחינה מוסרית בת־פורה עצום! היונק פוקח את עיניו הקטנות ומביט אל אמו בבת־צחוק על שפתיו; מה רבה הנעימות של הרגע הזה! מה טהור ומה רם העונג, הממלא את לב האם השבעה נחת! — ולא לבד כחותיה המוסריים של האם, כי־אם גם כחותיה הגופניים הולכים וגדלים ומתעצמים על־ידי שביעת רצונה מאהבת ילדה, המשתעשע על ברכיה, המתגעגע עליה, ומאהבתה היא אל היצור הקטן.

ואם ימות ילד בן שלש, אז חושבים חכמי הכלכלה את מיתתו להפסד גמור במובן האיקונומי. שבועות ואולי חדשים שלמים כלכלה האם את מחלת ילדה מבלי ראות שנה בעיניה העיפות, — ולבסוף גוע הילד ואיננו. האין זאת, מנקודת־ראות האיקונומיה, אבדה שאיננה חוזרת! אמנם, ראוי להתאבל על אבדה עולמית כזו; אבל כמה גדלו, כמה התעמקו כחותיה המוסריים של האם על־ידי אבדתה זו ועל־ידי מלחמותיה עם מחלת ילדה ומכאוביו, — את זאת לא יספרו ולא ימנו חכמי הכלכלה. מחלת הילד העתיקה את האם מהבלי העולם הזה, מקטנות החיים ומעניניהם הזעירים, והביאה עד שערי האבדון,

אשר פער את לועו לבלוע את משוש נפשה, עד כי בא המות המר וישם קץ לִיסורי הנפש הקטנה. והמות הזה הוליד חיים חדשים בלב האם האומללה ויגביר את כחותיה המוסריים. אל כל החזיונות הנפשיים האלה לא ישימו בעלי הספירה לב. וכשם שהטרגיה היא האמנות היותר גבוהה והיותר עמוקה בין כל האמניות, כן הוא גם הצער בחיי הפרט והכלל הכח היוצר של ההתעמקות הרוחנית.

ומה נאמר על הזקנה? אין אנכי מדבר על העובדות והנסיונות הרבים המכחישים ומבטלים את ההנחה, שאין האדם מסוגל בזקנתו לעבודה; אין אנכי חפץ לדבר פה על אדות אותן העבודות המיוחדות והנשגבות, שדוקא הזקנה מוכשרת להן; אנכי חפץ רק להעיר על ערך הזקנה בעצמה, על הויתה גרידה. מציאותם של האנשים הזקנים, גם חייהם לבד, אם גם לא יעשו שום עבודה, כבר רכוש גדול הוא בחיי המשפחה ובחיי העמים... ההשגחה, הרוצה בהצלחתן של אומות ידועות, נותנת היא חיים ארוכים, ימי זקנה ושיבה, לאנשיהן הגדולים, לבחירי בניהן; זקני תלמידי חכמים הם ברכת העם ואשרו, לא רק על־ידי הטובות והגדולות, שהמה יוצרים בערוב חלדם, בערבית חייהם, כי־אם גם על־ידי זה, שהמה מקבלים מבני־הנעורים. והמה מקבלים מבני־הנעורים: תודה וברכה, הכרה והערצה מלאות רגש, בלי שמץ קנאה ושנאה.

ויראת־הכבוד, — אותו המס, שבני הנעורים משלמים להזקנים־הגדולים,— הוא כח מוסרי, אשר ערכו בחיי האומה הוא יותר רב ויותר יקר מכל הערכים האיקונומיים.

לאצארוס בעצמו היה זקן כזה, אשר גם מציאותו בלבדה, גם בימי שבתו בדד בחדר עבודתו, הגדילה את הרכוש הרוחני של האומה העברית. ניטשה אומר בספרו „מעבר לטוב ולרע": „יש אנשים, שהויתם לבדה היא גדולה ונעלה מכל יצירותיהם הרוחניות".

לאצארוס היה אחד האנשים האלה, שמעטים המה בכל דור ובכל אומה.

עוד בימי שבתי בווינא החלפתי מכתבים את המנוח, אך זה רק שבע שנים ואיזה חדשים אשר התודעתי אליו לראשונה פנים־אל־פנים בברלין, מקום מגורו אז, ולעולם לא אשכח את השעה הגדולה, אשר בה ראיתי בפעם הראשונה את הפילוסוף העברי, אשר בה נגלה לפני אחד הטפוסים היותר שלמים והיותר מבהיקים של אומתי.

לאצארוס גר אז בביתו הישן ברחוב דורוטיה, רק צעדים אחדים מהאוני־ברסיטה. אנכי בקרתיו באותם הימים, אשר פרש את־עצמו מעבודת־הצבור הרחבה, ויתרחק גם מרעיו הרבים. זאת היתה בשנה הראשונה לבואו בברית הנשואין עם הסופרת נאהידה רמי, אשר נתגיירה. רבים מאוהביו, וביניהם גם גיסו המנוח שטיינטהאל, לא יכלו סלוח לו נשואיו אלו. לאצארוס קבלני בכל אותות החבה הלבבית. אין אני יודע אף אחד בין כל גדולינו, או גם בין האנשים המצויים והשכיחים, אם רק יש להם איזו תביעה שהיא לבני עמם, שיש לדמותם אל המנוח במה שנוגע לאמנות־הידידות שלו ולהתגלות חבתו, שהיתה מלאה קסם מיוחד. קלסתר פניו, שנדמו לפני אחד האבות של בתכי־

הקודש, כמו שתאר אותם אלברט דירר, ושיחתו המזהירה והמלאה יחד עם זה חום ועומק, שירה ופילוסופיה, לקחו את לבבי מהרגע הראשון להתודעי אליו. כל הכלים והרהיטים בבית שבתו היו ירושת „הימים הראשונים והטובים“; מורגש היה באויר ביתו, כי מנוחה ושלום, אהבה ושלוה שוררים בו. לאצארוס דבר על החוזים העברים, על הנבואה העברית ביחוד על המקונן הגדול; הוא דבר גם על חוזי עם ועם, על הפילוסופים והפילוסופיה. רוחו היה מלא מכל אלה, ובחפץ לבב, בתשוקה יתרה, פזר את אוצרות רוחו. הותרנות היתה אחת ממדותיו; אף טפה אחת של מרירות לא נזרקה מפיו נגד מי שיהיה; אף צל קל לא חלף על מצחו בדברו. עיניו, שהיו שוחקות בשחוק נעים, הפיקו טוב לבו ורוממות רוחו. רק צעדים אחדים היו מביתו לראשי הומיות ברלין, אך חדרי־שבתו היו נוה שאנן ומקלט לפילוסופית החיים; וכל אשר התקרבתי יותר אל המנוח, כל אשר הוספתי לראותו בשעות עבודתו ובשעות מנוחתו, בברלין ובאחוזתו שענעפעלד, סמוך ללייפציג, בשעות אשרו ובשעות בדידותו, כן הוספתי לאהוב אותו ולהכיר את גדלותו הפנימית והאמתית, אשר לא עזבתהו עד רגע פטירתו מעולם־הקטנות.

ברלין, ניסן, תרס״ג.

חַיִּים שְׁטֵיינְטְהַאל

במלאת יובל שנים מיום אשר ניתנה תעודת דוקטור לחכם עמנו, חיים שטיינטהאל, זכרו המורים בבית מדרש המדעים הגבוה את היום הזה, וישלחו סגל חבורה, ובראשם הדוקטור שמוליר, לברך את חתן היובל ולספר מקצת שבחיו בפניו. המברכים, ראשי חכמי ברלין, הרימו על נס את ערכו הגדול של שטיינטהאל במקצועות חכמה ומדעים שונים, אשר באחדים מהם ברא תקופה חדשה. הנני חפץ להאמין, כי בשעה, אשר הגידו המורים המאורים את שבחו של שטיינטהאל בפניו, לא שם לבו להתהלות, אשר פזרו לו במלוא חפנים, ואולי גם לא שמע לדבריהם, כי־אם התעמק באותה שעה, כדרכו, לחקור באיזו שאלה מדעית. שטיינטהאל הוא סמל הענוה והצניעות והוא בורח מפני כל כבוד ושבח. דיו בארבע אמות של עבודתו המדעית.

בבואי לספר איזו דברים וענינים מחייו של החכם העברי הזה, וכן גם לתאר בקוים כוללים את תכונתו ומהותו, עלי להקדים, כי למרות פרסומו הגדול של שטיינטהאל בעולם המדעים ולמרות תלמידיו הרבים בכל הארצות לא נתפרסם עד הנה בדפוס דבר־מה מקורות חייו ומתכונתו המוסרית, יען כי חכם עמנו זה הוא קמצן גדול בדברים בכל הנוגע לנפשו הוא. כל מה שאספר על־דבר חיי שטיינטהאל לא מספרים או מפי סופרים לקחתי את הדברים, כי־אם שמעתים מפי החכם עצמו בשיחותיו הפרטיות אתי בענינים מדעיים שונים. כן גם הפרופיסור מ. לאצארוס ספר לי הרבה דברים על אדות גיסו וחברו שטיינטהאל, והדברים ראויים להשמע ולהכתב לזכרון בספר.

חיים שטיינטהאל נולד על ברכי הורים אמידים ויראי אלהים ביום כ"ט אייר, תקפ"ג (16 במאי, 1823), בעיר גרעבציג (Gröbzig) בהנסיכות אנהאלט. בהיותו בן שש שנה, ילד חלוש ורפה־אונים, הובל אל ה„חדר" ויותן על־יד מלמד פשוט, אשר למד אתו מקרא ומשנה על־פי סדר־למודים שהיה נהוג ומקובל בימים ההם ובמקומות ההם. כשנעשה הנער בר־מצוה נכנס, ברשיון הוריו, אל הגימנזיום בעיר בערנבורג. אולם גם אז לא חדל משקוד על למודיו העברים, ולא היה כל נגוד בלבו בין למודי־החול ולמודי־הקודש. בשעה שישב בהגימנזיום היה מסור בלבו ונפשו להשפות הלועזיות, העתיקות והחדשות, ובשעה שישב בחדר למד בשום־לב מקרא ומשנה, ויתנהג בעניני דת ומצוה ככל נערי ישראל בני היראים והחרדים, ולא דש בעקבו אף על מנהג קל שבקלים ממנהגי ישראל. בהיותו בן ט"ז שנה החל ללמוד גמרא. אולם רבותיו בתלמוד לא היו מצוינים במקצוע זה, וגם בו בעצמו לא נראתה תשוקה יתרה להויות דאביי ורבא.

בימים ההם כתב שטיינטהאל, על־פי בקשת אחד מרעיו, את תמצית דקדוק לשון עברית בקונטרס קטן, ויכלול את חקי שפתנו, גזרותיה ובניניה בפרקים קצרים אחדים. עוד בנערותו נתגלה בו חושו הבלשני הדק ונטיתו המיוחדה ללמוד השפות. לפי עדותו של שטיינטהאל עצמו לא הצטיין לא בנערותו ולא בבחרותו באיזה כשרון או יתרון מיוחד, ולא עלה על לבבו מעולם, כי עתידות גדולות נשקפות לו בעולם המדעים.

פעם אחת שאלתי את פי שטיינטהאל, מי מהחכמים והחוקרים היה האי־דיאל שלו בימי נערותו ומי השפיע על רוחו והתפתחות נפשו במדה היותר מרובה. על זה ענני בתומתו, כי רבי שמואל הירש, מי שהיה רב בדעסוי, בלוקסנבורג ואחרי־כן באחת מערי אמריקה, הוא היה הפילוסוף הגדול, אשר פעל על רוחו ותאור נפשו בימי עלומיו, ורבי שמואל הירש זה הוא משא־רוחו של החוקר הגדול גם בימי זקנותו.

נפלאים הם חקי ההתפתחות של הנפש הגאונית. רבי שמואל הירש זה, ששטיינטהאל מרומם את ערכו עד לשמים, היה „אחד מרבים", אחד הרבנים, שהיו מצויים ושכיחים באשכנז בתקופה ההיא, וחידה היא בעיני לדעת, איך פעל הרב הזה, שלא היה מצוין בשום דבר, על הנפש המקורית והגאונית של החוקר הגדול פעולה כל־כך חזקה, כל־כך עמוקה, אשר רשומיה לא נמחו עד היום. אמנם, אם נתבונן היטב לתולדות האנשים המצוינים ולמהלך התפתחותם המוסרית והשכלית, אז נראה חזיון אחד, שראוי לשים אליו לב: יש שהנפש הגדולה והעשירה תתעורר, תתרגש ותתפעל עד היסוד בכל עמקי מחבואיה ע"י נגיעה מוסרית או שכלית קלה ושטחית, גם של אחד האנשים הבינונים. סוד גדלותו ורוממותו של הגאון מונח בטבע נפשו פנימה, בחדרי חדריה, בכחותיה ובחוקיה המיוחדים. לשוא נבקש פתרון ובאור להתרוממות הרוח של האדם הגדול, לעילוי נפשו וליצירותיה הכבירות והנפלאות, בסבות ובהשפעות חיצוניות ומקריות, כי לא נמצאן.

שטיינטהאל ספר לי, כי בימי עלומיו נסה לקרא בספר „מורה נבוכים" ובספר „הכוזרי", אולם החקירה היבשה של שנות הבינים לא משכה את לבו. עוד זאת, כי לא הבין, — לפי דברי עצמו, — היטב את שפת המעתיקים וסגנונם הקשה, לכן הניח ידו מספרי החקירה האלה ולא שם אליהם את דעתו.

בהיותו בן עשרים שנה גמר את חק למודיו בגימנזיום, ויסע בשנת 1843 לברלין לשמוע לקח בהאוניברסיטה דשם. מוריו המובהקים של שטיינטהאל היו: בעק, הויזע, שאטט, באפפ. בהיותו תלמיד בית־מדרש המדעים הגבוה בברלין גר בעליה קטנה ברחוב שוקט וישקוד על למודיו בפילוסופיה ובבלשנות רחוק מחיי ההוללות של הסטודנטים. בבוא שטיינטהאל לברלין החליט בנפשו להכין את עצמו להיות רב בישראל, ולתכלית זו התחיל לבקר את שעורי אחד הדיינים בגמרא, שקרא באחד מבתי־המדרש בברלין. אולם הדיין היה בעל סברה עקומה ופלפוליו התלמודיים היו סבוכים ומבולבלים, וכעבור שנה שלמה ראה שטיינטהאל, כי לא למד מאומה מפי רבו. אז התרחק הסטודנט מהלמודים העברים ומאהלי שם ועבר ויתעמק עוד יותר בלמודי־החול. הוא נוכח, כי לא

נוצר להיות רב או מטיף, ויכוּ את תעודתו המדעית יותר ויותר. שטיינטהאל היה מקבל די כסף מביתו לסיפוק כל צרכיו ההכרחיים. מחסור ועוני לא ידע מעולם, אולם גם מותרות לא בקש. שכר לא שתה מעולם וגם טבק לא עשן. את כל עתותיו היה מקדיש רק ללמודיו, וכל ימי היותו תלמיד לא כתב דבר בעד הדפוס, וגם כל חפץ לא היה לו לכתוב איזה דבר בשביל עצמו או בשביל אחרים. הוא היה טרוד לבלוע ולא מצא עת לפלוט. אחרי אשר סלק עצמו מרעיון הרבנות למד חכמה לשמה, ולא עלה על דעתו להציב לו מטרה ידועה בחיים; הוא התעמק בהמדעים, יען כי אהבם, יען כי מצא בהם עונג וחיים. במה יפרנס את עצמו? מה תהי מלאכתו אחרי אשר יגמור חק למודיו בהאוניברסיטה? — זאת לא עלה על דעתו. בהיותו סטודנט השאיר לו אביו ירושה של אלף וארבע מאות שקל, ומהכסף הזה לקח לכלכל נפשו בצמצום ולא דאג כלל לאחריתו. בימי שבתו על ספסל בית־מדרש המדעים התעמק ביחוד בעיון נמרץ בספרי גאון הבלשנים ווילהלם פאָן הומבאָלדט, ודעותיו והשקפותיו של זה האחרון השפיעו עליו במדה מרובה. שטיינטהאל האמין אז בנפשו, כי השקפתו על התהוות השפה, התפתחותה, חוקיה וגזרתה, היא היא של הומבאָלדט עצמו, אשר מבארו שתה בצמאון גדול, עד אשר באו מוריו והוכיחו לו, כי דעותיו מתנגדות נגוד גמור לדעותיו של הומבאָלדט; אז התעורר בהסטודנט הצעיר כשרון בקרתו השנונה, וירא ויוכח, כי בתחילה היה מכנים את דעותיו בנות רוחו בדברי אבי הבלשנות החדשה, ובכל אשר קרא ראה רק את הרהורי לבו. „בהיותי סטודנט, — הגיד לי שטיינטהאל פעם אחת, — לא מצאתי כל נגוד בין דעותיהם של הגל ושל הומבאָלדט ובין כל הכתוב בתורת משה. האמנתי אמונה שלמה ותמימה בתורתנו והייתי יהודי נאמן לאלהי, והפילוסופיה של הגל לא התנגדה בעיני כלל וכלל לכל הכתוב בתורת משה, ואם מצאתי לפעמים סתירות ביניהן, הייתי מתאמץ להצדיק בלבבי ובנפשי את כל הכתוב בתורתנו ואת כל המקובל באומתנו על־פי סברות שונות. אולם את זאת עוד הבינותי והרגשתי גם בימי עלומי, גם בהיותי יושב לפני רבותי, כי כל מה שכותב הגל על־דבר היהודים עצמם, שקר גמור הוא, יען כי לא ידע ולא הבין מאומה בכל הנוגע להיהודים והיהדות“.

כח בקרתו של שטיינטהאל התעורר בו ונתפתח אמנם לאט לאט, אבל ההתפתחות המתונה הזאת היתה בריאה ושלמה. היא באה מבפנים, מאליה, ולא מן החוץ.

בהיותו תלמיד בית מדרש המדעים היה מתבודד לנפשו ולא התרועע לכל סטודנט, ויברח, פשוט כמשמעו, מכל אספה, מכל חברת אנשים. הוא היה ביישן, ענותן וצנוע יותר מדי. פעם אחת התגבר על ביישנותו הטבעית, אשר גם בימי זקנתו לא עזבתהו, ויאמץ את לבו ויבוא אל המשתה, שעשו חבריו הסטודנטים ברוב פאר והדר באחד האולמים היפים של ברלין; אולם, אך נכנס שטיינטהאל אל האולם הגדול וירא את חבריו העליזים והצוהלים, ראה את האור הרב, השפוך בכל פנה וזוית, שמע את קול המנגינות, — ויבהל, ולא קם בו עוד רוח, ולא ידע מה לעשות, איך לעמוד ולשבת ולדבר עם חבריו,

שנקהלו עליו, ויתחמק בלאט מן הפתח וישב אל עליתו הקטנה בלב פועם, וידר בלבו, לבל יבוא עוד אל בתי משתאות של חוגגים. בעולם הרעיונות היה אזרח, שם הרים ראש, שם חי ברחבה וברוחה, שם היה מן הישוב, אולם פה, ב„עולם השפל", בקרב אנשים חיים ומתהוללים, בקרב הסואנים והרועשים, השואפים והמתחפשים, היה „נטע זר", גר, ואינו מן הישוב.

בשנת 1847 גמר שטיינטהאל את חק למודיו בהאוניברסיטה ויצא מוכתר בשם דוקטור לפילוסופיה. הוא נשאר לגור בברלין בחדרו הקטן ולא בקש לו כל פרנסה, כי־אם הוסיף לקח, וישתלם בידיעותיו. בשנת 1848 התודע אל הסטודנט משה לאצארוס, שהיה הפכו הגמור, על־פי מזגו, תבונת שכלו ואופן מחשבותיו. לא פעם אחת הגיד לי שטיינטהאל: „ללאצארוס גיסי וחברי הנני חייב תודה על כל רעיונותי ומחשבותי; הוא הובילני אל תורת הנפש של הערבארט ואל תורת המוסר שלו; הוא העיר את שכלי, זעזע את מחשבתי הנרדמה, רק כאשר הציע לפני לאצארוס בשפתו הנמרצה ובסגנונו הנפלא את דעותי ומחשבותי אני, רק אז נתבררו ונתלבנו כל צרכן לי בעצמי".

בשנת 1849 נמנה שטיינטהאל למורה פרטי (פריוואט דאָצענט) בהאוניברסיטה הברלינית. משנת 1852 עד שנת 1855 התגורר בלונדון, וגם בפריז, וישמע שם לקח מפי גדולי חכמי הדור. בערים האלה הוסיף להשתלם בידיעת שפת הסינים וספרותם, ובשובו משם נמנה בהאוניברסיטה הברלינית לפרופיסור שלא מן המנין. כבר נמנו צעירי תלמידיו של שטיינטהאל למורים מן המנין באוניברסיטות שונות באשכנז, והמורה הזקן הזה, שכל חבריו מסכימים ומודים, כי הוא החוקר בחכמת הלשון היותר גדול במאתנו, — המסכימים ומודים, כי אין צנוע כאיש הזה, אשר גאוניותו נתגלתה בכל ענפי המדע השונים, שהוא עוסק בהם, — המורה הזקן הזה עדיין שלא מן המנין הוא. מה רבה צדקתך ואמתך, בת־אשכנז, למוריך ומאוריך היהודים!

בשנת 1859 יסדו לאצארוס ושטיינטהאל את מכה"ע לחכמת נפש העמים וחכמת הלשונות. הילקוט המדעי הזה חדל לצאת לאור בשנת 1890. בעשרים הכרכים הגדולים, שיצאו ממנו לאור, נדפסו מאמרים רבים, גדולים וקטנים, שיצאו מעטו של שטיינטהאל, ורובם הם מרגליות יקרות באוצר המדעים. בכל היוצא מתחת עטו של החוקר הזה תמצאו חידוש מדעי, רעיון עמוק ומקורי, שפה יפה, נעימה, מדויקה ונשגבה, ומכל שורה ושורה נושבת רוח תם וענוה.

בשנת 1863 נשא שטיינטהאל את אחותו של לאצארוס לאשה, אשר יראה אתה חיים מאושרים, והיא שומרת ומגינה על בריאותו וכלכלתו כעל ילד קטן וחולה. לאצארוס ספר לי, כי בהולד לשטיינטהאל בתו הבכירה התבונן אל התפתחותה וגידולה בעין חוקרת, וירשום מדי יום ביומו את מהלך התקדמותה בהכרת דעתה והשתלמות חושיה, ואת כל פטפוטיה וגמגומיה הראשונים בפרטי פרטיות. פרי הסתכלותו המדויקה הספיק חומר רב לחוקרי נפש הילד.

בשנת 1872 נמנה שטיינטהאל למורה הפילוסופיה הדתית ודברי ימיה בבית המדרש לחכמת ישראל בברלין. בחצי יובל השנים, ששטיינטהאל

משמש בכהונת מורה בבית־המדרש לרבנים, יטיף לתלמידיו את תורת המוסר הכללית. הוא מתאמץ בכל שעוריו לבאר לשומעי דבריו את תורת המחשבות הדתיות אשר בכתבי הקודש. הוא מחפש את מקור אמונת האחדות האלהית ומראה את מהלך התפתחותה בקרב ישראל. באליהו הנביא הוא רואה את אבי האחדות הזאת, והנביא הזה הוא הגבור היותר רוחני והיותר נעלה בעיניו מכל גבורי כתבי הקודש.

הבלשן הגדול הזה, הרודה בכל מכמני השפה וסגולותיה וחמדותיה, — חכם הלשונות הזה, אשר גלה את הגוונים היותר דקים ויפים בשפת בני האדם, אשר גלה את חוקיה הנפשיים, כלליה הטבעיים והתפתחותה האורגנית, — „בעל־לשון" זה מדבר תמיד וקורא את שעוריו בהאוניברסיטה בשפה פשוטה, בלי מליצות, בלי כחל ושרק. הוא איננו דברן, איננו דרשן ו„פיו לא ידבר ראמות"; הוא קורא את שעוריו בקול חלש ושוה, לא ירימו ולא ישפילו, לא יתלהב ולא יתרגש. שטיינטהאל איננו פרופיסור מן „המודה". בהאולם, אשר בו הוא קורא את שעוריו, לא תמצאו המון מקשיבים, או מקשיבות, תלמידיו לא ישבו צפופים ודחוקים; תחת זה תמצאו בין שומעי לקחו את טובי התלמידים, את המצוינים שבהם, את אלה, השואפים באמת לחכמה ולמדע. שטיינטהאל לא הפך את הקתדרה לבמת־חזיון ואת התלמידים לסקרנים. כל מבטא ומבטא, אשר הוא מוציא מפיו, יש בו רעיון, יש בו דעה. כל דבריו שקולים במאזני ההגיון המדעי. הוא נותן לתלמידיו את המסקנות האחרונות של עבודתו המדעית הכבידה. ושפתו מה נעימה ויפה. ואף כי הוא מסביר ומטעים תמיד את דבריו, בכל־זאת יתרחק מההסברה היתרה. פעם אחת אמר לי החוקר הזקן הזה: „מעולם לא חשבתי את מקס מילער לחוקר שפות, והשקפותיו הבלשניות לא נחשבו מעולם בעיני כמדעיות ויסודיות, הראויות לשים אליהן לב".

על־דבר יחוסו של שטיינטהאל ליתר חוקרי השפות הנני להביא את דבריו עצמו, אשר הגיד לי באחת משיחותיו: „בשנת 1854 כתבתי בקורת נמרצה נגד הבלשן בעקער, והרסתי את כל יסודות שיטתו המחקרית אחד אחד. בשנת 1880 כתבתי בקורת קשה על ספרי Boeckh ומשכתי קו מגביל ביני ובינו להבדיל ולהפריש בין שיטתי לשיטתו, להוכיח, עד כמה רחוקים אנו זה מזה. אולם בימי זקנתי, מהשנה ההיא והלאה, קשה עלי להבדיל בדיוק מדעי ביני ובין יתר החוקרים בכל הפרטים. קוי אישיותי מתחילים להטשטש". פעם אחת שאלתי את הבלשן הפילוסוף הזה, האם כח זכרונו חזק הוא? ויען כדברים האלה: „לדאבוני לא הצטיינתי מעולם בכח זכרון חזק, אילו חוננתי בזכרון יותר מעולה, אז הייתי יודע ולומד הרבה יותר, ואולי הייתי מוציא את מחשבותי המדעיות מכח אל הפועל".

שטיינטהאל הוא אבי הבלשנות המדעית והפילוסופית בדורנו, ואין לך בימינו מקצוע אחד בחכמת החברה, בפילוסופיה, בתורת המוסר, בחכמת הנפש ובחכמת השפות, אשר לא השתמשו בו, במדה מספקת, במחקרי חכם עמנו זה, אם גם לא תמיד יזכירו את שמו בפירוש.

אם יש, בכלל, לדמות חכם אחד של מאת־שנים אחת לחכם אחר ממאת־שנים אחרת, הייתי קורא לשטיינטהאל בשם שפינוזה, במה שנוגע למוסר ומדות, לענוה וצניעות, לרוח שקטה ומתינות, — בשם שפינוזה דזמננו. כל המכיר ויודע את שטיינטהאל מקרוב, הוא רואה בו פילוסוף גם בחיים, פילוסוף טהור, עמוק, אידיאלי במדרגה היותר גבוהה; הוא רואה בו פילוסוף עברי עם כל המעלות והסגולות היקרות שבשם המרכב הזה.

פעם אחת אמר לי פילוסוף אמת זה: „בן־מנחם לא עשה מעולם, לא בבחרותי ולא בזקנתי, כל רושם על נפשי; הוא נשאר לי רחוק עד היום". ובאמת מפרידה תהום רבה ועמוקה בין שני הפילוסופים האלה. בן־מנחם ושטיינטהאל, — הרי לפניך שני טפוסים, שני צירים של עולם המחשבה! שטיינטהאל הוא עברי נלהב, אשר פיו ולבו שוים בכל דבר, הוא חי ומתנהג על־פי דעותיו בדת ובמוסר, מתרחק משאון התבל ומתבודד כל ימיו בחדר עבודתו, בורח מאיתני הארץ, מתקיפי התבל, מכל שררה רוחנית, מכל נשיאות ופרנסות צבוריות. שטיינטהאל לא היה מעולם כבן־מנחם ספוג מדעי, כי־אם איש צמח: מוחו מצמיח בכל עת ובכל שעה רעיונות פוריים והוא מלא תמיד מחשבות כרמון.

למען תת מושג נאמן על־דבר התכונה המוסרית של שטיינטהאל, הנני להביא את דבריו בספרו "Allgemeine Ethik" הערוכים ללאצארוס: „... צעדנו על מפתן הזקנה, ואולי ראוי הוא לאדם, בהגיעו לשנת החמשים או הששים, כי יעלה על לבו את הרעיון, שחיי הגוף הם עוברים וחולפים כצל עובר, וכי ידמה וישוה את העבר אל העתיד האפשרי והמקווה, כי יזכור את המעשים, אשר עשה, ואת המוטל עליו לעשות. כל זה יעשה האדם גם אם חייו עברו עליו בשלום ובמנוחה, וכל אסון לא הזכירהו, כי יפשפש במעשיו. בקפוץ הזקנה גם על איש שליו יבקש דין־וחשבון ברור בכל הנוגע לחובותיו, מטרתו וערך חייו. ומה גם אנחנו, אשר גורלנו לא נפל בנעימים, — אנחנו, אשר הוה על הוה באה עלינו, — השניה גדולה מן הראשונה, יען כי שניה היא, — ופתאום ראה ראינו, כי העמודים, אשר עולמנו הפנימי נשען עליהם, אשר מעולם, או זה ימים רבים, לא נסינו ולא בחנו אותם לראות, אם מוצקים וחזקים הם, — כי העמודים האלה רקובים ומתולעים, ולא יעצרו כח בפני הדחיפות והנגיחות של הסואנים והרועשים הצעירים. ומה גם אנחנו, אשר נבהלנו לראות, כי הכוכבים היותר יפים של ההשכלה המוסרית נכונים להכבות ולהדעך בשמי ארצנו. לעת כזאת לא נשאר איפוא כי־אם לבנות את אשר נהרס! וזאת אשר הביאתני לכתוב ספר מדות חדש. תורת מוסרי היא כולה רוחנית, אידיאלית, יען כי אין אחרת. יתרונה של תורה כזו הוא בזה, כי אין המדעים הטבעיים והמכניים יכולים לנגוע בה אף נגיעה כל־שהיא. הרגשות האידיאליות, כאשר הגבלתי את מהותן, הן עובדה פסיכולוגית, מוחשית ונראית לעין יום יום; החופש, לפי הבנתי אני, הוא השלום, הברית, אשר כרתי את החיים. אני מקוה, כי החופש הזה ישמור את לבי בילדותו, כלומר, נקי מכל מרירות והתאוננות על האנשים ועל גורלי. אל יעיב אף צל קל את רוחי לימים

הבאים, כאשר לא הועב עד היום. החופש הזה ימלאני תקוה ויתן לי כח לשאת ולסבול את סבל החיים, גם לעבוד וללחום ולאהוב את כל הבריות. החופש הפנימי הזה היה מעון לרוחי וצור מעוז לנפשי, ומשם אשקיף במנוחה ובלב מתון על כל החליפות והתמורות, המאורעות והתנועות בחיים".

שטיינטהאל מביט, כרוב פילוסופי ישראל, בעין יפה על התבל, ורוחו לא יתרגז למראה עיניו. הוא אומר במקום אחד מספריו: „האנשים בעלי המרה השחורה, הרואים רק רע כל היום, וטוב מוחלט לא ימצאו כלל וכלל, מוגי לב הם, כי למרות תלונתם התמידית והתאוננותם על כל סדרי החיים והתבל הבלתי־נפסקת לא יאבדו את עצמם לדעת, לא יתרחקו מעמק הבכא, אשר גם שושנה אחת לא ימצאו בו. תואנה הם מבקשים באמרם: הן קצר כחנו למשוך אחרינו לירכתי שאול את כל החיים על פני האדמה, ומה התועלת אם אנחנו לבדנו נעבור בקפיצה אחת אל האפס. אגדה משונה בדו מלבם, באמרם, כי האלהים ברא את התבל הרעה והנפסדה בקצפו ובחמתו, למען ירפא מחליו, כאשר כן נגהה, לפעמים, גם אנחנו את חליינו על־ידי תחבושת של זבובי אישפניה".

שטיינטהאל מוקיר בכל אדם ביחוד את אָפיו, את תכונתו המוסרית, את „הנקודה התיכונה", וכה יאמר בספרו „אללגעמיינע עטהיק": „ה„אנכי" של האדם לא יולד אתו בצאתו לאויר העולם, כי־אם יתפתח, יקנה במדרגות שונות; וגם ה„אנכיות" של האדם היותר מבושלה ומתוארה יכולה, על־ידי סבות שונות, להעכר, להתרפה וגם להתבטל, אם לשעה או גם לימים רבים. ה„אנכי" של האדם איננו רק מבטא פסיכולוגי, או „שם־גוף", בשפת המדקדקים, איננו רק בטוי לכל יסודות הכרתנו הפנימית; במובן זה לא תחסר ה„אנכיות" לכל אדם, באשר הוא אדם בעל מחשבה ורגש מוסרי, אם במדה מרובה או גם היותר מועטה ופחותה. אבל מלבד ה„אנכי" הזה יש גם „אנכי מוסרי", כלומר, יכולים אנו להגביל את חוג ה„אנכיות", עד כי נבין בה„אנכי" של האדם את הכח המוסרי וחוקיו הפועלים בו; באופן כזה יהיה ה„אנכי" של האדם פירושו ומובנו — אפיו ותכונתו".

הרוח המוסרי, האידיאלי, מפעם בכל תוקף ועוז בכל מחקרי שטיינטהאל השונים, המובעים בשפה יפה, נעימה ומלאה חן. שטיינטהאל הוא החוקר היחידי, אשר הביע את הרעיונות היותר עמוקים, היותר נשגבים והיותר יפים במה שנוגע למוצא השפה והתפתחותה. והנני מביא לדוגמא את תמצית רעיונותיו בזה: „... השפה איננה המצאת בני האדם, כי־אם פרי המחשבה וצמיחתה; השפה איננה פעל עשוי בדעת ובחשבון, איננה תחבולה, אשר בני האדם בקשוה בכוונה למלא בה צורך מורגש ומוכר, גם לא במקרה מצא האדם את השפה ויצלח להשתמש בה... כי השפה נתהוותה, צמחה מעצמה, מאליה, בלי מתכוון... במספר המצאות בני־האדם לא תבוא, כי תולדת הטבע היא, ועלינו להביט עליה כעל גוף צומח. הזרע, אם יובא בתנאים טבעיים או אור־גניים ידועים, יתפתח, יגדל ויצמח לא יען כי הוא יודע זאת, או כי הוא חפץ

ושואף לזה, כי־אם יען באשר חוק הבריאה הנצחי הוא" *). על־ידי חקירותיו בדבר מוצא שפת האדם ומקורה בא שטיינטהאל לידי החלטה, כי האדם נברא בצלם, ותהום עמוק מפריד בין החי ובין המדבר בעצם מהותם ויצירתם.

„... אין כל ספק, — יאמר שטיינטהאל, — כי החי לא יוכל לברוא לו עולם כעולמו של האדם, אות הוא, כי גם נפש החי איננה כנפשו של האדם; ואם בכל־זאת יחליטו, כי אין כל הבדל עיקרי בין החי ובין המדבר ונפש אחת לשניהם, הלא המשפט לנו לדרוש מאת המחליטים האלה, כי יוכיחו לנו, מי או מה הוא המונע את נפש החי לבל תפעול כנפש המדבר... אם יאמינו, כי התבל מסודרה לתכלית ידועה, — ואיך זה אפשר אז לבלי האמין, כי יש אל כביר, רחום וחנון? — אז הלא עלינו להודות, כי ההנחה, שנפש, כנפשו של אדם, שוכנת גם בגוף הפוליפוס, הכלב, הסוס, השנהב, ולו גם יהא בגוף הקוף, — כי ההנחה הזאת היא דמיונית ומגוזמת; הנחה כזאת סותרת ועוקרת את הדעה, כי יש תכלית ומטרה בבנין העולם וכי יש מנהיג להבירה; הנחה כזאת לועגת לאמונת הבורא" **).

ועוד בדברים יותר ברורים: „...רבים מחכמי הטבע בימינו אומרים, כי אין יתרון לאדם על הבהמה בעצם יצירתם ומהותם, ורק בדרכי התפתחותם והשתלמותם יפרדו זה מעל זה. הדעה הזאת כוזבת היא. ההבדל העיקרי בין החי ובין המדבר יראה בכל, גם בראשית התגלות כח הנפש. אם השפה היתה מאז מעולם האות, המבדיל בין החי ובין המדבר, אז חובתה של הבלשנות לקבוע את ההבדל הזה על־ידי יסודות מדעיים ולהרים במתינות ובזהירות את ערכה של האנושיות מבלי הפריז על המדה. יוכל היות, כי ההבדל לא כל־כך גדול הוא, כאשר האמינו עד כה, אך יהי גדלו את אשר יהי, — עדיין רב הוא" ***).

והחוקר הגדול הזה, אשר נתן לנו מפתחות להרבה חידות הנפש וישפוך אור רב על תעלומת מוצא השפה, יאמר באחד מספריו האחרונים:

„באו הימים, אשר עלי להכין עצמי להפרד מעל תבל ולעזוב את ארצות החיים. מעט מאד עבדתי בשדה המדעים, אבל רבות חפצתי, כוונתי היתה רצויה, אם גם מעשי דלים וצנומים".

ענוה זו היא טבעית, והיא המציינת את הפילוסוף העברי הזה בכל דרכיו ומחשבותיו.

ברלין, 1897.

*) Steinthal: Abriss der Sprachwissenschaft.

**) Steinthal: Ursprung der Sprache.

***) Steinthal: Abriss der Sprachwissenschaft.

שָׁלוֹם יַעֲקֹב אַבְרַמוֹבִיץ

שלום יעקב אברמוביץ, הנודע לקהל הקוראים בשמו הספרותי „מנדלי מוכר־ספרים", עומד יחידי בספרותנו. אין לו לא אבות ולא יורשים ספרותיים; הכשרון המקורי באמת הוא מין בריה בפני עצמה, שאין לה סוג ומשפחה. בריה שהיא נמצאת רק בלשון יחיד ולא בלשון רבים. מעלותיו וחסרונותיו, יתרונותיו ופגימותיו של כשרון בודד כזה מיוחדים רק לו לבדו.

מאפו וסמולנסקין היה כל אחד מהם מושפע מאחרים. לכל אחד מהם היו סופרי־מופת אהובים. כל אחד מהם שייך לסוג סופרים ידוע. לזה היו סופרי צרפת לדוגמא, ולזה — סופרי אשכנז ובריטניה. אבל מנדלי הוא לבדו הוא. בספוריו, או יותר נכון — במעשיותיו, לא תמצאו אף השפעה קלה של סופרים וספורים משלהם או משלנו. כשרונו יונק מתוך החיים והמציאות עצמם ואיננו שואב את לחו וכחו מתוך העתקותיהם הכתובות.

גם אמן וגם משורר הוא מנדלי.

שומע אנכי לעתים קרובות את השאלה: מה יצר הרוח העברי בתחומו המוגבל? מה יצר בלי כל עזרה מבחוץ, מבלי כל השפעה הבאה מאחרים? והיה בכל פעם, אשר חברי מבקשים להראות להם יצירה עברית מקורית, שהורתה, לידתה והתפתחותה בגלותנו, בין חומותינו, מבלי שהשתתפו בה הרוחות המנשבות בחוץ, — הנני אומר להם: הרי לפניכם ספרי מנדלי מוכר־ספרים!

מנדלי זה — שלנו הוא בלשונו, בסגנונו, בדרכי התבוננותו ובאופן מסירתו את מראה עיניו ומשמע אזניו. בדרכי סופרי העמים לא הלך מעודו, וגם צל של חיקוי לא תמצאו בדבריו. במנדלי זה נתגשם טפוס היהודי בן־הגלות ויכול הוא להמליץ על נפשו את הדברים שנתן בפי אחד מיצוריו: „בשעה שאחי יראו אותי, יהיו רואים גם אותם בעצמם; מה שיהיו משבחים או מגנים בי, את זה בעצמו ימצאו גם בם, ובהיותי לאספקלריא נגד פניהם, תמונת עצמם הלא יביטו בי" („בעמק הבכא", ח"א, פרק א').

כל הכשרונות המצוינים שבספרותנו העברית החדשה הם פרי ההזדווגות של רוח שם ויפת, הספרות העברית העתיקה והספרות האירופית, החדר ובית־הספר. אולם כשרונו הגדול של מנדלי הוא כשרונו של יהודי טפוסי, ויצירתו היא יצירת הגלות בכל סימניה, פרטיה ודקדוקיה.

מנדלי הוא מספר יהודי לכל חוקותיו ומשפטיו. הוא אוהב להאריך מעט בדבריו, להרבות ולגבב הקדמות והקדמות להקדמות, ולנטות מעצם הענין של הספור לצדדים ולצדי־הצדדים; אך לפעמים הוא בוחר לתת לנו את

התמצית, את התמצית שבתמצית, את התוך, העיקר, הגרעין הפנימי, את הכוונה שבכל הענין בלי קליפות וקרומים מיותרים וגם בלי שהיות; ולפעמים הוא אוהב לכבד אותנו בעצם ספורו גם בדרשה מפולפלה, בהלצה גסה, לפעמים גסה יתר מדי, או דקה, שיש בה פשט, רמז וגם סוד. יש אשר יבחר להסתכל בנפש והוא מסתכל בה לא בכלי־זכוכית של אחרים, לא על־פי שיטה, שבדו המספרים מלבם, כי־אם על־פי דרכו המיוחדה, כאשר יסתכל יהודי פקח שבפקחים, כאשר יסתכל איש מעשה, הרואה בעין בוחנת ובהירה, בעין בריאה ובלתי מזוינה לתוך מכונת הגלגלים הסבוכים, שאנו קוראים לה נפש. וכל מה שהוא עושה, הוא עושה כ„יהודי שביהודים“. כנוי זה, — „יהודי־היהודים“, — קרא אברמוביץ בעצמו לנפשו *).

מנדלי, העומד בשתי רגליו, בראשו ורובו בתוך תחומנו, מספר לאחיו זה שנים רבות את כל אשר הוא רואה, את כל אשר הוא מרגיש, את כל אשר עבר עליו בתוך הגבול המצומצם הזה. ספוריו מעוררים שחוק, ועוד יותר — דמעה; הם מגוללים לפנינו את ספר חיינו, הכתוב בדם ובנטפי מרה, עם פרשיותיו הפתוחות והסתומות, עם ברכותיו, קללותיו ותוכחותיו, עם מקראותיו, שאינם יוצאים מידי פשוטם, ועם המקראות המסורסים, האומרים: דרשוני!

ומנדלי אינו משטה בעמו ישראל לספר להם דברים שלא היו ולא נבראו, ספורים, שיש בהם נוי והדר, שעשועי הדמיון, הפלגות וגוזמאות, אבל אין בהם אמת, אין בהם מעשים קיימים שבכל יום, — הוא בוחר ברצונו הטוב בקב שיחות יבשות משלנו מתשעה קבים של שיחות טפלות או מזהירות, הלקוחות בהקפה משלהם. מנדלי יודע היטב ומכיר, כי חלקו בספורים לא נפל בנעימים, אבל הוא אומר: „ובאמת מה לי לספר מחיינו בדורותי? גדולות ונצורות! הרי לא אני ולא בית אבא לא היינו מפליאים את העולם במעשינו. דוכסין, איפרכוסין ואסטרטיגין ובעלי־מלחמות לא היינו; על יעלות־חן ועלמות יפהפיות לא עגבנו; להתנגח כעתודים איש עם חברו, או לעמוד כעדי־ראיה על דם אחרים במלחמת־שנים, לא נסינו; וכיצד מרקדין עם כלות ובתולות במשתה היין לא ידענו; ולצוד ציד נפש חיה בשדות וביערים לא יצאנו; לקצוי ארץ וימים רחוקים לא נסענו ואיים חדשים לא גלינו; בסוד משחקים ומשחקות לא באנו, ועל שרים ושרות ותענוגות בני־אדם ממוננו לא בזבזנו. קיצור הדברים, כל הפרפראות לספור המעשה, שיהא ערב וממשיך לב הקוראים, — כל אלה אינן אצלנו, ובמקומן יש לנו חדר ומלמד וריש־דוכנא, שדכנים וחתנים וכלות, רברביא עם זעריא, טפלא ונשיא, יבמות ועגונות, אלמנות ויתומים, נשרפים ויורדים מנכסים, חוזרים על הפתחים לערבי־שבתות ולמועדים ולראשי־חדשים ולימים, בטלנים וגבאים, מקבלים וקופות של צדקה, כל מיני פורעניות וכל מיני דלות ועניות ואביונות ומיני פרנסות משונות“ **).

---

*) בתולדותיו הקצרות, אשר כתב בעד ספר „הזכרון“.

**) ספורי מנדלי מוכר־ספרים (הוצאת י. ח. רבניצקי, תר"ס), צד 219.

אברמוביץ נותן לנו בספוריו את המציאות כפי שהוא רואה אותה בעיניו, או יותר נכון — כפי אשר ראה אותה לפני שנים רבות בימי נדודיו ותלאותיו. מני אז נבראו ברחוב היהודים טפוסים חדשים שונים, וגם בהטפוסים הישנים נעשו שנויים ידועים, גם הרחוב בעצמה וחייה, הויותיה ופרכוסיה קבלו צורה אחרת, אך מנדלי גם בימי זקנה ושיבה נשאר משורר הגיטו של הדור שעבר, והוא מעביר לפנינו אנשים ומחזות, מאורעות ומעשים, שכבר עברו מעולמנו, או קליפתם החיצונית אינה אותה, שהיתה בכל פרטיה.

וגם בתארו את המאורעות האחרונים של עולמנו ואת הבריות החדשות בישראל *), הוא מעביר לפנינו אותם הקבציאלים, הבטלונים והכסלונים, את יהודיו הטפוסיים אשר ביתר ספוריו העברים ובשפה המדוברת.

בשעה שהנני קורא את ספורי אברמוביץ הנני פורק מעלי את עול הכללים, החקים, הסיגים והגזרות, אשר הטילו הסופרים האירופיים על כותבי מחזות מן החיים; הנני שוכח את כל אשר שנו לי רבותי המבקרים בבתי־מדרשיהם, ואז הנני נהנה הנאה מרובה ועמוקה מכל אשר אני קורא בהם. ולא רק נהנה אנכי הנאת־סרק, כלומר, שאיננה מביאה פירות, אבל הנני גם לומד הרבה מספוריו. הנני לומד לדעת את חיי עניי עמי, את מדותיהם, ארחותיהם, דרכי פרנסתם, מלבושיהם, מאכליהם, סגנון דבורם, הליכותיהם, בטחונם, תמימותם וערמומיותם וכדומה.

רואה אנכי, כי רבים מבני הדור החדש, וביחוד בני הכרכים הגדולים, אינם משיגים את התפעלותנו המיוחדה, בשעה שאנחנו קוראים את ספורי מנדלי העברים, ואז הנני תולה את העדר השגתם זאת לא בחסרון טעמנו אנו, כי־אם בחסרון ידיעתם את אוצרות השפה העברית ובחסרון ידיעתם את חיי ההמון העברי בתחומו.

בשעה שאני קורא את ספורי מנדלי הנני מותר על כל תביעותי הספרותיות. מנדלי הוא טוב ומצוין כמו שהוא בסגנונו ובדרכי ספורו המיוחדים לו. חוקר־הטבע רואה את יפיה המיוחד של החסידה ברגליה הארוכות והדקות וברזון גויתה, כמו שהוא רואה את יפיו של הדרור, השוכן על חפי הימים, בכנפיו הגדולות והרחבות וברגליו הקצרות. הרזון הוא יפיה של החסידה ואי־קצב האברים הוא יפיו של הדרור, ושניהם כאחד מביעים את הדר הטבע במראותיה השונים.

בשעה שאנכי קורא את ציוריו הקצרים והמצומצמים של פטר אלטנברג הנני מתענג על הדיוק, על הקימוץ במלים, על החסכון במבטאים, על נטפי יין השירה, שאין בהם אף טפת מים אחת. אמנם, רק בשפה כזו צריך לדבר בן דורנו; חלילה לו להוציא אף מלה אחת לבטלה. הקורא בן־דורנו אוהב את התמצית היפה, את הסקיצה הקצרה, את המועט המחזיק מרובה. בדור הטלגרף, הטלפון והעתקת הפוטוגרפיה בתוך כדי רגע, בדור של הסקיצה

*) בציוריו: „לא נחת ביעקב", „שם ויפת בעגלה", „בימי הרעש", „בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה".

החדה והמהירה, שונאים את האריכות היתרה, את שמוש הלשון הרחבה. אין פנאי לבן־דורנו לקרוא דברים וספורים ארוכים. עם כל זאת הנני יודע גם להתענג על הרחבת הלשון של מנדלי והנני טועם טעם מיוחד במליצותיו והלצותיו, כמו שהנני טועם טעם מיוחד בנסיעת עגלה, המשרכת דרכיה בין הרים ועמקים יפים, בין שדות בר ויערות עבותים.

מסופר צעיר לימים, המתאר את חיינו אנו, הנני דורש שפה מדויקת, ואין אני מוחל לו אף מלה אחת יתרה. חלילה לו לבזבז את אוצרות השפה על לא־רעיון. ותרנות זו היא סימן מובהק לעניות המחשבה. אולם נעימה לי לשון מנדלי זקננו, המעורבה משפת המדרשים, משפת הסליחות, הקינות, הפזמונות, הפיוטים, היוצרות, התפלות והתחנות. כך נאה ויאה למנדלי לדבר ולספר. בשפתו המיוחדת לו הוא מעורר בנו המון זכרונות ורגשות, והוא מקרבנו באהבה רבה לאחינו הקבציאלים והבטלונים. חייבים אנחנו תודה למנדלי שלנו על אשר נתן שם ושארית ללשון אחינו אלה באוצרות ספרותנו.

בתחומו המוגבל הזה אמן הוא אברמוביץ מאין כמוהו, אחד משרידי ענקי האמנות הישנה שבספרות כל עם. כח כשרונו מגיע במקומות ידועים מספוריו למדרגת גאוניות מיוחדה. וכמה הוא מעבד, כמה הוא לוטש את כל מבטא ומבטא, כל דבור ודבור! כמה הוא אוהב, כמה הוא מפנק ומטפח את יצירתו הספרותית! כמה הוא מדקדק גם בכל אות ואות!

ובשעה שאנכי רואה, עד כמה מזלזלים רבים מבני אומנתי בכבוד הצורה של יצירתם; בשעה שאנכי בעצמי, בתור אחד מסופרי־היום, אנוס לפעמים, מתוך לחץ הרגע, לזלזל בכבוד הצורה והסגנון, הנני כורע ומשתחוה לפני עבודת אברמוביץ בספרותנו, לפני אהבתו אליה ולפני אמנותו.

* * *

מנדלי מעביר לפנינו את חיי היהודי מיום הולדו עד יום מותו, והוא מלוה אותו גם לבית־מועד לכל־חי וקורא לפנינו את נוסח המצבה המשונה שעל גב קברו. עוד יותר: הוא מתאר לא רק את היהודי הקטן הגמור, אשר כבר יצא לאויר העולם, כי־אם גם את היהודי אשר עוד לא נברא. הוא מספר לנו את תולדות העובר במעי אמו: „אמו עשתה את שלה, — נתעברה וחבלתו וילדתו בלי שום טענות ומענות, כי לכך היא אשה, שתהא יולדת בנים; אפילו תרנגולת, להבדיל, עושה רצון קונה, מטלת ביצים ורובצת עליהן, ואינה באה בטענות לפני הקדוש ברוך הוא... ואביו אף הוא לא הקפיד כל־כך: מה איכפת לו, אם עוד נפש אחת באה לעולם? הרי חבלי לידה לא היו לו בשבילה, צירים וחבלים הלא לנקבה הם, היא בעצב תלד בנים, ואם לה ניחא, לו על אחת כמה וכמה... ואולם זה, שהוא עני, עני גמור בכל דקדוקי עניות, ונשמה יתרה זו צריכה מזונות? — אין בכך כלום! לדבר זה ידאג הצבור והזן את העולם כלו בחסד. והוא מה? ונשען על חסד אלהים ואדם הרי הוא נולד בעצמו, גם אבותיו ואבות אבותיו. מנהג דרך ארץ, שתהא הנשמה יושבת בגנזי מרומים וממתנת שם, עד שיתקינו לה בהאי עלמא דירה נאה וכלים נאים וכל צרכי החיים, ויזמינו אותה אחרי כן להתלבש ולבוא, ליהנות מן

המוכן, — דבר זה אי־אפשר לה לנשמת יהודי. יהודי, אם לא יזדרז וידחוק את עצמו בכל מאמצי כחו, ויהא ממתין עד שיכינו לו בזה כל צרכו, מובטח לו שימתין וישתקע שם לעולם ועד, ועד נצח לא יראה אור" („בעמק הבכא", ח"א, פ"א).

הקורא המצוי קורא את הדברים ומתענג על הסטירה המרה, על הסגנון הארכי־יהודי, ומשתתף בצערו של העובר במעי אמו העבריה. אולם גם ההוגה־דעות, גם חוקר החיים מתעכב פה למקרא הדברים האלה, מקמט את מצחו ומיגע את מוחו לבקש פתרונים להשאלות הסבוכות, שנולדו בקרבו בשעת קריאתו: כל העולם הקולטורי מתלבט ומתחבט בתורת מאלטוס, שגזר גם על הזכרים וגם על הנקבות, לבל יתרבה מין האדם ו„יאכל איש את בשר רעהו". ההמון של העמים ה„נאורים" מבקשים להמעיט את הדמות ולהגביל את הפריה ורביה, וחכמיו ומושליו מבקשים לשוא תחבולות מחוכמות להגדיל ולהרבות את חומר־האדם. והיהודים מחוסרי האויר, האור והלחם, היהודים הצפופים ודחוקים ומוסגרים בתחומם הצר, פותרים את שאלת ה„פריה ורביה" בנקל: אפילו תרנגולת, להבדיל, עושה רצון קונה, ואינה באה בטענות לפני הקדוש ברוך הוא, על אחת כמה וכמה היהודי, שמצווה הוא על „פריה ורביה", היהודי, שירא וחרד הוא מפני ה„תיפח" הנורא. ואלא מאי, שאלת ה„מחיה והכלכלה", — גם היא נפתרת בלי יגיעה רבה: הצבור והזן את העולם כולו בחסד ידאגו מסתמא לפרנסת הילד. מהיכן היא קלות־דעת זו? מהיכן הוא בטחון זה? מהיכן היא השאיפה העקשנית הזאת להרבות את החיים בעולם? איך לא המיתו רבבות הפגעים, היסורים, העינויים, המצוקות, השמדות, הגזרות, הרדיפות, התלינים והמחבלים את תשוקת־ההויה, קיום־המין, בקרב יהודי הגלות? תשוקת קיום־המין היא כל־כך גדולה וחזקה בקרב הכסלונים, עד כי בשעת בהלה ומגפה הם חוטפים „בני עוני אומללים וכל מיני בעלי־מומים: מצורעים, אלמים, חגרים, סומים, ישוטים, חרומים, שרועים, גבנים ומרוחי־אשך, חוטפים אותם ומכניסים אותם לחופה בבית־הקברות עם בתולות כביכול, סגולה לעצירת המגפה" („ספר הקבצנים", פרק ה'), „והקהל היה משמח חתן וכלה, חוגגים ושותים, והלולי וחינגי בין הקברים. „הניחו להם!" היו אומרים, „יפרו להם היהודים, יפרו וירבו על אפה ועל חמתה של המגפה... יטעמו להם אף עניים מרודים חיים של הנאה בימיהם..." (שם).

אין אני יודע אף אחד מן הסופרים, אשר הרבה להטעים ולהדגיש כל־כך את ההשתדלות העברית להטריח את המלאך הממונה על ההריון ואת ההתפרצות והדחיקה, שהיהודי מתפרץ ודוחק את עצמו לצאת לאויר העולם, במו להכעים את כל השואפים לכלות את ישותו מעל פני האדמה.

אם תכונה זו, הפריה ורביה העצומה, היא של שפנים, של יתושים או של אומה, שחוננה במתנת חיים במדה מרובה? — על שאלה זו לא השיב מנדלי. הוא מציין בשרטוטים חדים רק את המעשה כמות שהוא, הוא רק מראה באצבע על דברים כהויתם, שהוא מוסרם בלעג שנון, בלעג של יהודי היהודים. הוא רק מספר לנו, כי קבציאל טורחת לטובת הכלל ומביאה לעולם

מיני מלמדים, סרסורים, מקבלים ובטלנים ו„יהודים מכל המינים והדוגמאות שהפה יכול לדבר", והיא, קבציאל, מתפארת בסחורתה החיה הזו ומתגאה מאד.

וכיון שיצא היהודי בקבציאל, בכסלון או בבטלון לאויר העולם, מספר לנו מנדלי את תלאותיו, סגופיו ועינוייו, ילדי העוני והבערות, העוטרים את עריסתו הקטנה ומלוים אותו לעולמו. מי כמנדלי מתאר את צרת האם העבריה, אשר שדיה צומקים והיא בעצמה רעבה ללחם ושבעה כל מיני דאגות ויסורים, אשר יונקה מתיפח והיא תיניקהו בהבטחות לעתיד, בתנחומות ובפזמונות מלאי יגון ומרירות נפש.

מנדלי בתור משורר אמתי אוהב מטבעו את הילדים והילדות, את טל שחרית החיים. הוא אומר: „ילדים ישעשעו נפשי תמיד, ודוקא ילדים, שיש בהם מעשי נערות; גם הבל פיהם של תינוקות, קפיצותיהם ודלוגם עלי אהבה". לכן מה גדול יגונו ומה עמוק צערו, צער משורר האומה, בראותו, כי „הילדים הכסלונים יהודים זקנים הם לכל דבר: במלבושם, בעצבונם ודאגתם ופחדם וזהירותם, הרשומין על פניהם, אלא שהם קטנים ומחוסרי זקן ואינם פרים ורבים. והילדות הכסלוניות יהודיות זקנות הן בסגנון לשונן והליכותיהן והכנעתן והכרת מקומן וסבלנותן ואפילו בחכמתן, אלא שהן קטנות ופנויות". המשורר קורא: „ילדים בלא ילדות מחזה־עצב ונורא מאד, שובר לבבות ומדאיב רוח, מעורר געל־נפש ורגשי רחמים כאחד" (ספורי מנדלי מו"ס, הוצאת רבניצקי, צד 10).

מנדלי זה, שרוח התולו לא יעזבנו גם בשעה שהוא מתאר דברים נוראים ומחזות איומים, — מנדלי זה קורא: „אין דבר ממוגג את לבי ומעורר בקרבו המון רגשות נשגבים, מעין רגשי אהבה וחסד ורחמים וגעגועים ועוד הרבה, שאין לפרש מה הם ומה שמם, כפני ילד תמים כשהוא ישן, וביותר כשנתנמנם מתוך חולשה או מתוך ענויים של שבט מכהו. אחד מן התינוקות האומללים, תינוק חלש ורפה־כח, נגש ובא אלי... הניח ראשו על ברכי ונתנמנם, — ואנכי לא ידעתי. וכשנפסקה שיחתי והרגשתי בו, יחד נכמרו נחומי וזרם שוטף של הרגשות עצומות המו בתוכי. נסתכלתי בפניו הנעימים והצנומים, שאין בהם טפת דם, בשפתיו הנצרבות והפתוחות מעט, בזרועות ידיו הדלות והרפות, אחת נתונה על חזהו, שמתנפח ועולה, מתקמץ ויורד, ואחת תלויה ברפיון, וכולם רוח חן ותחנונים שורה עליהם ודבר עצב נשמע בם: קינים והגה על יסורים ומכאובים, מחילה וסליחה ובקשת רחמים, רווח והצלה, — נסתכלתי והשתפכה עלי נפשי! נתמלאתי רחמים ורחשי קודש מאד נעלים, ואבקש לבכות, לחבק את בן־עוני זה, את אנשי מקומי המעונים ואת כל אחי בני עמי המדוכאים ולנשק כולם מנשיקות פי" (שם, צד 196).

הצייר הדייקן והמשורר הלירי משתתפים במנדלי יחד למסור לנו ציור זה והשתפכות־נפש זו, והכל פה אמת. אין פה אף קו מזויף אחד, אף ניב מעושה אחד. הצייר מוסר מה שראה, והמשורר מה שהרגיש. השתחויה עמוקה כזאת ורגש רחמים כזה למראה פני ילד חלש וישן הנני מוצא רק אצל וויקטור הוגא.

הילדים והילדות תופסים מקום נכבד בספרות־העולם העתיקה וביחוד בהחדשה. טובי הסופרים והמשוררים הקדישו ומקדישים את עטם לתאר את עולמו הקטן של הילד, את שעשועיו, צחקו, תמימותו, להג־שיחו ופטפוט דמיונותיו. אולם בהספרות העברית, לא בהעתיקה ולא בהחדשה, אין הילדים והילדות תופסים כמעט מקום כלל. הרבה סבות פסיכולוגיות והיסטוריות להחזיון המוזר הזה, אבל המעשה כך הוא. אולם מנדלי היה הראשון בין סופרינו של התקופה האחרונה, אשר שם לבו לחיי הילד העברי, ואשר נתן בספוריו מחזות־תוגה משעשועי הילדים. אמנותו במקצוע זה מתחרה במקומות ידועים עם אמנותו של דיקנס.

הא לכם לדוגמא מחזה משחוק ילדינו, שקשה לי לכבוש את חפצי להביא חלק גדול ממנו:

„ויהי בבוקר יום הששי, — ובבית יש מעט קמח ופלפלין וכמון ושאר מיני תבלין, שאמו העלובה טרחה והביאה ברוב עמל לכבוד שבת, — התגנב הירשלי ובא וקמץ מלוא־חפניו מכל המינים האלו ונמלט, כחתול בגנבתו, למגרש זה שמאחורי הבית. והנה הוא יושב שם על עשב רך אצל הגדר ולפניו תיבת־נייר קטנה, הנקנית לו בשלשה כפתורים, ובתוכה צלוחיות של פליטון, שנתן לחברו בשבילן אגוז־תיומא, המסוגל להצלחה, וגם ילק בעל קרנים תלוי בשערה. ובשעה שאמו האומללה טורחת שם, בביתה, ומיגעת את מוחה בעיון גדול, כיצד מכינים את סעודת השבת מאותם הדברים, שאינם מספיקים, טורח בר־בטנה זה כאן ועושה מן הקמח והפלפלין והתבלין הגנובים מיני סמים וקילורין בתוך הצלוחיות. וכשגמר מלאכתו הוא מהרהר בלבו ואומר: הנה הרפואות, ואיה החולה? הרפואה מתוקנה ומכה אינה לרפאותה... ועד שהוא יושב שרוי בצער נראה לו מרחוק משה־יוסי, נער משולח ויתום נעזב, ערום ויחף, והנה הוא רוכב על מטהו ורץ מהרה בכל כחו, — הוא הרוכב והוא הסוס והוא המרכבה, והוא מעמל נפשו ומשמש בעבודות הרבה בשביל כל אחד ואחד מאלו: מעורר עליו שוט ומזרז את עצמו, דופק וקורא: הייא, הייא! בועט ברגליו ומבליט את בטנו, דוהר ומקפץ וצוהל כסוס; מתופף בידו על לסתותיו הנפוחות, פעם מימינו ופעם משמאלו, מתרעש ומתרעם כמרכבה מרקדה ורעש אופנים; נושא את עצמו ורץ בשמחה וששון, וממהר אל הירשלי בקולי קולות; וכשמגיע למקומו הוא גוער במטהו — טפררו! ושומטו מבין רגליו.

כיון שראה הירשלי את משה־יוסי נצב עליו, מיד נצנצה בו רוח עצה ופתח ואמר לו בלשון קונד"ס זו, שהנערים השובבים משתמשים בה בשעת שמחה והוללות:

— סושה־סוסי, משה־יוסי! סאתה סוצה, אתה רוצה, סהיות סולה, להיות חולה?

— סוא, לא, סס וסלום, חס ושלום! — החזיר לו משה־יוסי אף הוא בלשון שובבים זו.

— אמור הן, שוטה שבעולם! — מתחנן הירשלי ואומר, — אל נדבר

עוד „אשכנזית", אלא פשוט יהודית... אמור הן. שוטה שבעולם! ומה איכפת לך? הוי אתה חולה ואני רופאך. רוצה אתה?

— הריני רוצה, הירשלי, אוכל אני רוצה.

— אוכל?!... אוכל, משה־יוסי, אין בידי, אבל הבטחה לעתיד אני מבטיחך... עכשיו, שוטה שבעולם, אתה רואה את מחשבתי הטובה ורוצה אתה להיות חולה?

— אבל, הירשלי, אני בריא עתה!

— אין בכך כלום, שוטה שבעולם. אני הרי אשתדל מצדי לעשותך חולה ולהפליא את מכתך, — כך הירשלי דובר דברי חבה ונדיבות ומוציא מכיסו בשעת דבורו מסמר ברזל שהעלה חלודה, — במסמר זה שבידי הריני דוקר כף רגלך דקירה קלה.

— אבל, הירשלי, צער גדול יהיה לי מדקירה זו!

— אך דקירה קלה, משה־יוסי, דקירה קלה, כמו שאני יהודי! אך רגע תכאב רגלך ואחר תחדל. הלא אני ארפא לך. אני הלא דורש טובתך, את טובתך אני דורש ומכין לך רפואה למכה...

— אם טובתי אתה דורש, הירשלי, האכילני נא, כי רעב אני מאד.

— כלפי לייא! — אומר הירשלי משתומם ומעמיד פנים נזעמים, — רב לך, רב! אני מבקש לרפאותו ולעשות עמו טובה, והוא להוט אחרי האכילה! זולל וסובא!

עודם מדברים ונערים פרועים מבני החבורה באים. הם רואים ונהנים מקופת סמי הרפואה של הירשלי וממחשבתו הטובה, שהוא חושב לעשות למשה־יוסי חברם. כולם כאחד נכנסים בדברים עם משה־יוסי ומפייסים אותו באהבה וברחמים ואומרים: שמענו, משה־יוסילי, אתה שוטה שבעולם! כיון שתלקה בגופך, והמכה באה עליך, יהיו מטפלים בך ומכלכלים אותך בחסד... כולם מדברים אתו טובות ונשבעים לגמול לו חסד, ומאשרים את דבריהם בתקיעת כף ובנקיטת ציצית. משה־יוסי בודק ציציותיהם, שמא פסולות הן, וכשמצאן כשרות... טפח לו על חוטמו באצבעו, מזהיר אותם ואומר: מוצא שפתיכם תשמרו, ילדים! ובאם לאו, תשאו עונש, ואמרו אמן!

משה־יוסי פושט את רגלו בשעה מוצלחת, הנערים תופסים בו בכל כחם, והירשלי נוטל את המסמר ומחטט בכף רגלו. מתחלה הוא סורט מעט מעט — ומשה־יוסי קופץ את פיו ושותק, אחר־כך הוא מעמיק את המסמר בבשר — ומשה־יוסי צועק: וי, וי! בני החבריא מנחמים אותו ואומרים: חזק, חזק, שוטה שבעולם, ודום! הרי לרפואתך אנו מתכוונים, ולמי אנו עמלים אם לא למענך?... הירשלי אינו מתעצל ומעמיק ונועץ המסמר בבשר עוד יותר — ומשה־יוסי גועה בבכיה, צועק „אוי, אוי!" מנהמת לבו ומתאמץ בכל כחו להנצל מידי חבריו.

— סס, הס, סושה־סוסי, משה־יוסי! — משתיק אותו הירשלי בשחוק נעים ומדבר עמו שנית אשכנזית מטוב־לב, — המכה הרי עשיתי לך, ועתה הנני ואמציא לך רפואה" („בעמק הבכא", ח"א, פרק ד').

ה„מראה־מקום" שהבאתי בזה אולי ארוך הוא מעט, אבל לא הרשיתי לעצמי לקצרו יתר מדי, יען כי במחזה הזה אנו רואים את כח אמנותו לצייר את עולמם של הילדים העברים, כפי שהיה לפני דור אחד וכפי שהוא בעירות קטנות של התחום גם כיום. במחזה שהבאתי כוון מנדלי לתאר לא רק את הילדים הקטנים, כי־אם גם את הילדים הגדולים, את „בעלי הטובות וכל חסדם ומנהגיהם עם הבריות... שמקדימין המכה להרפואה". אבל כוונתו זו לא קלקלה את הציור אף במשהו.

אמנם זכינו בשנים היותר אחרונות לראות גם בספרותנו העברית מחזות מחיי הילדים ומשעשועיהם, אבל, האמת צריכה להאמר, בטבעיות כזו כאותו המחזה שהבאתי לא נכתבו. אמנם יש ציורים אחדים בספרותנו עתה, הלקוחים מעולמם של ילדינו, הכתובים באמנות רבה וברגש חזק, אבל מנדלי שלנו, מלבד שלב רגש לו, גם עינים להתבונן נתנו לו, ומעיניו אלה לא יעלמו גם הפרטים הדקים שבמחזה. סופרינו החדשים, הכותבים מחיי הילדים, מנסים את כחם לתת לנו מין פסיכולוגיה של קטנים, על כן הם מחטטים ומנקרים בהנפשות הרכות והפעוטות ומתחכמים להראות לנו את תנועותיהן וזעזועיהן הפשוטים והתמימים. אבל במקום פסיכולוגיה חיה הם נותנים לנו ציורים כהים, מליצות, שאינן ברורות ודברים בלתי שלמים. הפסיכולוגיה של הילדים היא בכלל חלקה שאינה מעובדה בשדה החכמה, וספרו של פרייר במקצוע זה הוא כמעט היחידי שיש לו ערך מדעי. ורק הכשרון הגדול, עין המשורר־הרואה, יכול להסתכל בנפש הילדים ולראות את הנעשה שמה מתחת ועל גבולותיו של סף ההכרה.

אולם הסופר, שאין לו עין חוזה בהירה, ברצותו לתת לנו פסיכולוגיה של ילדים, הוא נותן לנו תמונת ערפל, ציורים מטושטשים, ולא יותר.

ומנדלי שלנו אינו נוסע בעגלתו לארצות לא נודעות לו, לכן לא יביא אותנו למדבריות של פסיכולוגיה, אשר לא דרכה בהם גם רגל חוקר. מעולם לא נשמט הקרקע מתחת עגלתו ולא הפיל אותנו למהמורות של דמיון משונה. בדברים יותר פשוטים: מעולם לא התרומם לספירה שאינה שלו, ולא נסה את כחו לכתוב ציורים פסיכולוגיים מחיי הקטנים או הגדולים. הוא יודע במה כחו גדול. וכחו גדול לצייר את מראה עיניו. יכול הוא להמליץ על נפשו את אשר המליץ יל"ג על נפשו הוא:

אֲנִי אֵינֶנִּי בּוֹרֵא יֵשׁ מֵאַיִן,
צַיָּר אָנֹכִי וּבִימִינִי חֶרֶט
אֵת אֲשֶׁר אֶרְאֶה עַיִן לְעַיִן,
אוֹתוֹ אֲתָאֵר עַל לוּחַ בַּשֶּׂרֶד.

אברמוביץ מוסר לנו את המציאות הממשית, כמו שהוא רואה בעיניו. הוא איננו מרחיב או מעמיק את גבולותיה, ולא יבקש את הכחות הנסתרים והנעלמים אשר מאחוריה. אבל חוש־המציאות שבו וכלי ראיתו בריאים הם ולא פגומים. חלק הנגלה גדול עוד כל־כך, עד כי יכולים אנו להודות בכל לבנו להסופר, אשר ישאב ממנו במלוא חפניו, אם גם לא יחטט בנסתרות הנפש. אברמוביץ איננו טווה לנו קורי־פסיכולוגיה, אבל הוא נותן לנו חלק מן המציאות; הוא מראה לנו פנת־חיים ידועה, ועל־ידי־זה הוא נותן במילא חומר יקר לחוקר הנפש.

הן אמנם בהמחזה מחיי הילדים, שהבאתי, אין אני מוצא סקירה פסיכו־לוגית, דילוגים לעולם הנסתר ופרפראות של אמנות דקה, כאשר יאהב בן־דורנו, אבל בשעה שאנכי קורא מחזה זה הריני מקבל רשמים חיים ומלאים מן המציאות, הריני עד ראיה ושמיעה לדברים שאני יכול לשפוט עליהם ולהבחינם.

* * *

מנדלי כותב עברית לעברים, לכן כשיזדמן לידו לקלוע בתוך דבריו רעיון, הלקוח מבית־מדרשן של אומות־העולם, הוא נותן לו צורה עברית, ולפעמים הוא מטביע בו גם את חותם עצמיותו. ובדבר זה: להביע רעיון אירופי בסגנון עברי לפי טעמם של בני בית־מדרשנו הישן, הוא אמן שאין כמוהו בספרותנו. הוא מעכל מזון אירופי בקיבה עברית והוא נהפך לדמו ובשרו. והקורא העברי, שלא למד בבית־מדרשם, קורא רעיון זר כזה ואיננו מרגיש כלל, כי זר הוא, כי חדש הוא, ומחוץ הביאוהו. הוא קורא, והרעיון נבלע במוחו מאליו בלי יגיעה רבה ובלי כל התנגדות.

הא לכם דוגמאות אחדות:

„הנפש היא דירה דבי שותפי להרבה רשויות, שכל אחת ואחת עושה שליחותה וכח טמיר ונשמה היא לעצמה, והן יוצאות ומתגלות בהרגשות משונות והפוכות זו מזו. אין לך תכונה מהתכונות, שאין צרתה בצדה, להפך ממנה. עתים הן חשות ונוחות זו לזו, — ככרכושתא ושונרא דעבדו יומא טבא מתרבא דביש גד, — ועתים מתגרות זו בזו ומהומה רבה בחדרי לב וקרב, כמו בבית המשוגעים, והאדם נטרד ועובר מתכונה אחת לאותה שכנגדה, וחליפות והפכים עמו תמיד. זה דין כל בני חלוף, אלא שעתות חליפתם לא שוות בכולם. יש מתחלפים ברוחם למועדים ולימים ושנים, ויש לשעות ולרגעים" (ספורי מנדלי מוכר ספרים, הוצאת רבניצקי, דף 143).

תמה אני, אם יש לבטא את רעיון רבוי הכחות בנפש האדם בהסברה יתר עברית.

„ההשכלה היא חובת כל הנברא בצלם. אם אין היא, אין כל: אין דרך ארץ, אין כשרון המעשה ואין עבודה ומלאכת מחשבת, אין מוסר ומישרים ואין צדק ומשפט ודעת אלהים; החיים — חיי בשרים, והתענוגים — תענוגים גסים ולא קיימין, כתאוות הגוף, והכל הבל. ומרבה השכלה — מרבה

טוב טעם, מרבה טוב טעם — מרבה הרגשת היופי והנשגב, מרבה הרגשת היופי והנשגב — מרבה עונג הנפש, מרבה עונג הנפש — מרבה אושר, וקונה לו חיים של קורת רוח, של טובה וברכה. יצר סוכן בנו, קרוצי חומר, התובע ספוק צרכינו תדיר לקיום והנאת עצמנו, ומחייב כל בריה ובריה לומר: בשבילי נברא העולם. אלא שמדת היושר והמוסר, הבאה על־פי בינת אדם, שהולכת ומשתלמת בקרב שנים, עומדת כנגדו ומגבלת ממשלתו, שלא יהא דן יחידי, וחי גם אחיו עמו. ונמצא שתי רשויות מתרוצצות בקרבנו מדורות עולמים, מנצחות ומנוצחות חליפות בשיעור ידוע, לפי רוב ומעוט ההשכלה בזמן מן הזמנים" (שם, דף 167).

פרק זה, ששנה מנדלי בתורת השלמת האדם בלשון חכמינו, הוא נוח לעכול גם למוחם של חובשי בית־המדרש, שאינם רגילים ומצויים אצל מיני מזונות־רוחניים כאלה.

ועוד דוגמא קטנה אחת:

„הנמלה מצווה ועושה תפקידה כשאר בני מינה והיא בבל־תסור מן הצבור אפילו כחוט השערה, מה שאינו כן בבני אדם. מדה אחת, שמוטבעת בטבע כולם, ע' פנים לה אצל היחידים, וכל אחד מקיים אותה על־פי דרכו משונה מחברו. כל איש טיבו מתפרש בדבורו, בשחוק שפתיו ובקריצת עיניו, בהילוכו ובמאכלו ומשקהו, אף על פי שאלו דברים מתת אלהים לכל המין הנברא בצלם" (שם, דף 221).

היש ללבוש רעיון כללי בצורה יתר עברית?

* * *

לא בלי מלחמה פנימית הקדיש מנדלי את עטו לתאר מעשי אבות ולהמנע ממעשי הבנים. מנדלי, ככל בעל מזג חי וחם, אינו יכול להשאר קר־רוח למראה ההוה, למראה החיים השוטפים ועוברים, למראה כל השנויים והחליפות שנעשו בעולמנו. לא בלי מלחמה פנימית עזה, הנני אומר, הוא מפליג בספינת רגשותיו אל אי־המתים, אל עמק הרפאים ואל צללי העבר ומניח את החיים החדשים, הסואנים ורועשים, נאנחים ונאנקים, תוססים ומתבעבעים. מנדלי בעצמו מתאר את מלחמת נפשו זו באחד מציוריו האחרונים באופן נעלה: „זה כמה קולמוסי נתון בין שתי דעות מתנגדות בתוך לבי, כארונו של מחמד תלוי ועומד, לפי המסורת, בין שני מגניטין. בזמן שהאחת מושכתו כלפי מה שהיה בעבר, זו שכנגדה מעכבת על־ידו ומושכתו למה שנעשה עתה בימינו, ושתי רשויות הללו מדיינות זו עם זו בקרבי, כשני חנונים קופצים על קונה אחד ופוסלים בפניו זה את סחורתו של זה. זאת אומרת: רחמנא ליצלן מהאי סחורה חדתא ומיני תכשיטים דהאי זמנא בישראל... אין טיפוס גמור בטיבו ואופיו העצמי, הכל גולמים המה להם, כגלמי עץ לשעשועי תינוקות, פושקי שפתים, מתופפים, תוקעים ומצלצלים ומשמיעים קול, לא מרוחם אלא על־ידי מעוררים חיצונים, הנח להם והרי לך כלי חמדה עתיקים, מעשי אבות כולם, ורוחם עומדת בתוכם... וזאת צווחת ואומרת: כלך אצלי! לסחורתי הבט

ואל תפן למה שעבר ובטל מן העולם... איך שיהיה ההוה לא שלם ונאה כראוי, סוף סוף הרי עיקר המציאות בו הוא, והאדם שתי ואוכל ושותה וחש ככל בריה חיה, אינו בן־חורין להפטר מן המלאכה, לתקן כפי האפשר את המציאות, שתהא נוחה לו ולצרכיו המרובים, ועל־כרחו לשתף עצמו בעשיה זו במועדה ובזמנה עם שאר בני דורו" („בימים ההם").

לא חפשי היה אברמוביץ בבחירתו את מעשי האבות ובתתו את היתרון לטפוסי העבר מן ההוה. אם מבין אנכי כראוי את מהות כשרונו הספרותי, את תפיסתו הציורית של סופרנו זה, אז היתה הבחירה הזאת מונחת בטבע כשרונו ובאופן קליטתו את המציאות. מכונת־כשרונו, נבחר בלשון הסברה, היא בעלת גלגלים עבים ומוצקים, בנינה הוא פשוט ובלתי מורכב והיא עושה את תפקידה על צד היותר טוב. מספיקה היא לתפוס את רשמי החיים הפשוטים של אבותינו ולעבדם כראוי. אבל מחוסרה היא המכונה הזאת, כביכול, אותם הגלגלים הדקים והמורכבים הדרושים לתפיסת רשמי החיים המגוונים והמורכבים של בני דורנו. זקננו מנדלי הוא בעל עינים בריאות ובהירות ואינו משתמש באותם כלי־זכוכית החודרים לתוך עמקי רקמי רשת החיים המסובכים של בני דורנו. עיניו רואות את צבעי החיים הגסים והמבהיקים, אבל אין בכחן להבדיל בין הגוונים וחצי הגוונים הכהים והחלשים. כשרונו לא חונן באותם המכשירים היפים, דקי־ההרגשה ומהירי־התנועה, המסגלים את הסופר לתת דמות ותואר לתוכן החיים הרופפים, להדעות, המחשבות והרגשות המרפרפות באויר ושטות בחלל העולם, אשר עוד לא נגמרה יצירתו.

סרתוסטרא של פרידריך ניטשע קורא: „אל נא, אחים, מיוחסי־הדור, — אל נא תביטו לאחור, שאו עיניכם והביטו לפנים! מגורשים תהיו מכל ארצות־האבות! אהבו את ארץ־הבנים: אהבתכם זו תהא יחוסכם החדש. בקשו וגלו את האיים הרחוקים, אשר עוד לא נגלו, במרחקי ימים! שקדו נא לתקנת בניכם, לכפר את עוונכם, שהנכם בנים לאבותיכם!"

מנדלי אמנם מוביל אותנו לארץ־האבות ולא לארץ־הבנים, אבל במדה שאנחנו שוהים יותר בעולמו הישן, במדה זו נתעורר יותר לחיים חדשים ונשאף יותר להעולם החדש ההולך ומתרקם, ההולך ומתהוה. מנדלי יודע היטב את ערך עולמו הישן: „עולמי זה, — אומר מנדלי, — אוי ואבוי, קטן הוא מאד. שם לא יניצו הרמונים, לא תפרח החבצלת, אין שמחה וקול ששון... ובני האדם שם יהודים פשוטים: בעלי זקן ופאות וקפוטות ארוכות, כחושים וכמושים ודלים, כפופים ודוויים ומדוכאים, חרדים ונפחדים..." (ספורי מנדלי מו"ס, דף 219).

מנדלי מרגיש בעצמו, כי חוטא הוא להוה בשומו לבו רק אל ימים עברו, וההוה כנראה מושך את לבו ומעורר את דעתו, אבל הוא מנחם את נפשו ואומר בסגנונו המיוחד לו: „דע, אין מנדיל בא לספר מעשה שהיה בעבר, אלא בשביל שיש בו רמז למעשים הרבה בהוה. ובאמת, מה הם חיי דכל בית ישראל אם לא מעשה עתיקא, שחוזר ומתחדש תמיד בכמה וכמה מהדורות,

שוות בתוכנן ומשונות בפניהן... מעשה אבות סימן לבנים ותוכו אחד: המכות והפגעים, הלחץ והעוני, הטלטולים והנדודים המבוהלים, הפלפולים והוכוחים, בלבול הדעות וריב לשונות" („לא נחת ביעקב").

מי שסקירתו חדה הן יכול למצוא בהמהדורה החדשה של ספר חיינו פרקים, פרשיות ומקראות שלמים, שנוספו ביד הזמן והמאורעות; מי שעיניו אינן כל־כך שקועות בספר־חיינו הישן בעיניו של מנדלי, הן יכול למצוא במהדורה החדשה גם טעיות ושבושים חדשים המבלבלים את דעת הקורא הפשוט ומביאים ערבוביה במוחו; ולא קשה למצוא גם את ההגהות וההערות החדשות, — אבל מנדלי איננו בקי גדול בשנוי נוסחאות, ובעיניו כל המהדורות שוות בתכנן. והתוכן הזה הוא: מכות ופגעים, לחץ ועוני, טלטולים ונדודים. יהודיו של מנדלי בכלל אינם סובלים לא יסורים קשים של אהבה ולא של דכדוכי־הנפש הדקים והמסולסלים, סולם רגשותיהם אינו גבוה ומעלותיו מועטות. מנדלי איננו מטפל הרבה במצפוני המוח והלב של יהודיו ואיננו מנקר במחט דק בנסתרותיהם. תחת זה הוא מטפל הרבה ובאמונה בקיבתם העלובה, והוא מאזין ומקשיב לטענותיה ותביעותיה הצודקות.

מנדלי יודע את כל מיני האונאות והערמומיות, שיהודי משתמש בהן להונות ולרמות את קיבתו האומללה. היהודים שלו מומחים הם למלאכת הצומות והסגופים ומנוסים בתחבולות האכילה המזויפה, הבאה רק לסמא את עיני הבריות. קיבתו של יהודיו צנועה היא ומסתפקת במועט, במשהו, בשיורים, בפרורים, ולפעמים גם בהבטחות ובפזמונות גרידה. אבל גם על פתותי לחם יבש, על חתיכת צנון, על כף רוטב של דגים־מלוחים וכדומה אנוסים הם יהודיו לחטוא בשפתיהם, לכחש ולשקר, ולפעמים גם לבגוד באחיהם ולמעול באנשי בריתם. מושגיהם של יהודיו בנוגע להאכילה הם, כי „פת קיבר ותבשיל של גריסין למי שיש לו, סעודה מספקת וטובה היא, ואין צריך לומר חלה של סולת נקיה עם צלי רוסילפלייש בערב שבת, למי שזוכה לכך, זוהי ודאי מאכל מלכים, שאין בעולם יפה ממנו. וכשאתה עומד לפניהם ומספר, למשל, בשאר מטעמים ומיני מזונות, מלבד דגים ורוטב וצלי־קדרה ולפת, הרי הדברים להם תמוהים ומשונים, וכל אחד מלגלג עליהם בדברי חידודין, כאילו אתה שוטה ומשטה בם בדברי הבאי, — עורבא פרח" („מסעות בנימין השלישי", פרדס, ג', צד 7).

* * *

בספורי סמולנסקין ומאפו מחיי הדור העבר אין אנחנו מוצאים זכר ושארית למלבושי היהודים והיהודיות. מספוריהם יודעים אנחנו, למשל, רק כי בני הדור הישן היו „מקצרים בתחתונים ומאריכים בעליונים". אף אחד מהם לא טרח לתאר לפני הקורא את גזרתם, נוסחאתם וקטועם של המלבושים האלו. ותולדות המלבושים הן גם תולדות הקולטורה. החכמים העוסקים במקצוע זה מסתייעים בהספרות היפה של דור ודור. גם בספרותנו נכתב ספר מיוחד, על־ידי דר. שלמה רובין, בדבר בגדי העברים והעבריות בימי קדם. ואל יהא דבר זה, מיני הבגדים ודרכי התלבושת וחליפותיהם, קל בעיניך,

קורא עברי, כי גם נביאינו וחוזינו לא בושו לתאר את תלבושת העבריה, קשוטיה ועדייה וכל הפרטים והדקדוקים התלויים בהם. צורת הדור וצורת האומה טבועה גם בהבגדים והעדיים. הסופר היחיד בספרותנו, המתאר את מלבושי נפשותיו, הוא אברמוביץ.

יהודיו ויהודיותיו טפוסיים הם מן הנעלים הקרועות והבלויות אשר ברגליהם ועד הכובעים הקמוטים והמעוכים אשר על ראשיהם. וכשאתה רואה את מלבושיהם המסורסים והמשונים, מיד אתה מכיר גם את תכונת נושאיהם וממציאיהם. הן אמנם מצייר אברמוביץ את בגדי הנפשות, שהוא מעלה על הבמה, לא בסגנון יבש ומעורר פהוק כאחד סופרי־הדורות, המתאבקים בעפר הארכיונים, כי־אם בלעג שנון, המבדח את דעת הקוראים, אבל אין הלעג הזה ואין הבדיחות הזאת מזיקים אף במשהו לדיוקו של הציור, המלא חיים ואמת.

למען יראה ויוכח הקורא, שאין אני מפריז בעדותי זאת, אין לי אלא להביא דוגמאות אחדות מספורי מנדלי בעצמם. מנדלי מעביר לפנינו את הכסלוניות בשעת טיולן, והוא משתמש בהזדמנות זו להראות לנו את כל „תפארת“ מלבושיהן ו„טוב־טעמן“.

„הכסלוניות זורעות את כובעיהן כלאים, זרעונים ורמונים, אשכלות ענבים ושקדים עם קשואים ובצלים, כרוב כרפס וחזרת בתוך אגודת אזוב... מעשה דמיונן להתפאר. גם צפור מצאה בית בכובעיהן... ואותם הפרצים הנראים כמדבריות ובקעות בשדי יער וחורש מצל זה על ראשיהן, אלו הם מיני מטפחות, סדינים וצניפות שבראש נשים צנועות... אלה שולי מטפחותיהן מחוברים במחט, או קשורים בעניבה מתחת לסנטרן, ובאלה השוליים אינם מחוברים והם פורחים באויר לאחוריהן. גנת־כובעים זו בנס היא עומדת על פאות נכריות עבות ועבתות, ובתוך כל פאה נכרית ראש אדם נתון כמעט עד גבות העינים... תמונת אזנים וצואר אינכם רואים זולתי עגילים, רבידים, מרגליות ואבנים טובות או מזויפות. זה הראש, עם כל הכבודה שעליו, רובץ על גויה בעלת שתי רגלים, מתעטפת שחורים ולבנים וכל מיני צבעונים הרבה זו למעלה מזו, כקליפות השום, מן מעיל־המשי ואדר היקר, הבגדים החיצונים והגלויים, עד בלויי הסחבות והסמרטוטין הפנימים,— הקליפה התחתונה הכסלונית. ואף על פי שהחמה לוהטת ובני־אדם מזיעין מרוב החום, אף על פי כן בגדי־תפארת חמים אינם פוסקים והם מטיילים פה לפניכם...“ („בסתר רעם“, פ“א).

אלה הן כסלוניות ממש, וגם הכסלונים, הגברים, מצוינים הם בבגדיהם: „ואם לכאורה הם מתלבשים עתה על פי הדת כמנהג אשכנז, ומצד דינא דמלכותא אין לבוא עליהם בעקיפין, אף על פי כן יש במלבושם שמץ דבר יהדות כסלונית וסגולה מיוחדת, שאין לפרש מה היא; זה הקרטוז, שיש בו כל הפרטים וסימני בעלי מינו, הנה בראש הכסלוני הוא מתיהד בצורה זרה ומשונה, ונראה כאילו השטריימיל עליו־השלום נתגלגל בו. ואין צריך לומר הסורטוק, יש בו מספר התפירות והקטע במקום האבנט וכפתורי העצם וכל

פרטיו התלוים בו, אף על פי כן אצל הכסלוני בדמות קפוטה הוא ברשומו הכללי. והסדק הזו מאחורי הבגד, שבכל אדם יהיה לו לבדו ואין לזרים חלק אתו, והרי אתה אינך מרגיש במציאותו, אצל הכסלוני הוא נפתח לרגעים בדרך הילוכו, מתלבט אילך ואילך, מבריז ואומר לכל: פלוני סדוק, והרי לפניכם אחוריו ושתי רגליו!...״ (שם).

כמה לעג וכמה אמת מעורבים בהשורות המעטות האלו! הנך מוצא את עקבות הגלות, את חותם העניות, עניות הנכסים והטעם, את הפזיזות היהודית, גאות־שוא, סימני עבדות וחירות, ביטול היש ותאות הקישוט ועוד דברים רבים כאלה במלבושי היהודי. את כל זה תמצאו בקפוטת־המשי של שבת ובאדרת־השער אשר לבנימין; קפטותו זו היא „עוד מיום חתונתו, והיא מרוסקה וחלולה כבברה, המשי קרוע מבחוץ ובד צהוב מציץ מבין הקרעים מבפנים. גם בגד חם לו כמין אדרת־שער, כביכול, אבל העור ברובו כבר מוקרח, וצוארונו חלק, לא עלה עליו עור מתחלת ברייתו. כשהתקינו לו אדר־היקר הזה ליום חתונתו, היה אביו, עליו השלום, ותרן באותה שעה ומגלה רצונו להחייט, שלא לקמץ בצוארון; אדרבה, להרחיבו ולהאריכו; שיסרח לו לאחוריו במדה מרובה, כדרך הנגידים, ולמלאות אותו לשעה אניצי פשתן ולקרום עליהם בד לבן מתרומת היתור להחייטנים, ועם זה התחייב להעלות עליו, אם ירצה השם, עור חולד, בשעת פרעון המותר מהנדוניא. אבל את הנדוניא לא פרע והצוארון פרוע, עירום ועריה עד היום הזה״ (מסעות בנימין השלישי, פרק ד׳).

הרי לפניכם פרק שלם מחיי היהודים כתוב על הצוארון המוקרח. הנך קורא את ספורי מנדלי ועיניך רואות לא סתם יהודים, כי־אם יהודים מצוינים בכל, הנך רואה לא סתם בגדים, כי־אם בגדי־יהודים מצוינים בכל, הנך רואה כלי־גולה ממש, בגדי עם סגור בין החומותים, שאינו מקפיד, מחמת רוב עוני ובערות, על נקיון גופו ומכל־שכן על נקיון בגדיו ושלמותם, ועל אחת כמה וכמה שאינו מקפיד על טעמם ונוים. הבטלונים, למשל, „אינם מקפידים על רגלים יחפות ועל ארכובות וזרועות חשופות וחזה מגולה, ודי להם גם בשיורי בגדים, — בסימן של פוזמקאות ושל מכנסים ושל קפוטה בלואה. בתוך רחובות עיר בטלון אתם רשאין, רבותי, להלוך רק בטלית־קטן לבד, חשופי חזה וקרועי פוזמקאות ומכנסיכם פתוחים״ („בעמק הבכא״, ח״א, פרק א׳).

בבגדי האומה לפלגותיה מתגשם בכל תקופה ותקופה רגש־היופי שלה, צרכיה החמריים והמוסריים ובכלל מדרגת תרבותה. לפנים היה תלמיד־חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה ורבי יוחנן היה קורא למאניה מכבדותיה, אולם „הכסלוני, שנמצא רבב על בגדו, כגון שומן הקוגיל ודייסא ועפרורית חלמון של ביצים, ליחה ומיץ האף וכדומה, אינו חייב מיתה, חלילה, אדרבה, רבב זה נוי הוא לו ומוכיח עליו, שאינו נוהג בעצמו סלסול ואינו מפנה לבו לדברים בטלים. ואפילו לעטרה של רפש, המקפת את שולי הבגד, אין הכסלוני חושש ומעלים עין ממנה עד שהיא מתיבשת ונופלת מאליה״ („בסתר רעם״, פרק א׳).

רבותי! הרבה מן הפסיכולוגיה המדומית, שמספרינו החדשים ממלאים

בהם את ספוריהם בלי חמלה ובלי מדה, תכלה מאליה לאחר שתעבור זמנה ותבוא במקומה פסיכולוגיה יותר חדשה, אולם ה„תעודות האנושיות", אשר צבר מנדלי בספוריו על־דבר מלבושי היהודים, תהיינה לחומר יקר בידי הדורות הבאים.

עניותם הגדולה של הבטלונים והקבציאלים הולידה מומחים שונים למלאכת ההטלאה, ואחד מהם הוא גדליה־הירש. הוא „היה תופר ומטליא „תחתונים", קפוטות וכובעים, כלי גבר ושמלות אשה, ירמולקות, צניפים ורדידים, ולפעמים גם סנדלים ונעלים... והואיל וענין ההטלאה אינו מתבקש כל־כך בשאר המקומות כמו בקבציאל, לפיכך זכה שם גדליה־הירש לשם גדול והיו הכל צריכים למארי דחייטא זה. מי בעל קרעים ובלואי סחבות יגש אל גדליה־הירש; מי שחש בנעלו, לא עליכם, וסנדלו פוצה פה ומצפצף, מיד גדליה־הירש נותן בו את המרצע וגוזר עליו שישתוק ולא ישמיע בחוץ קולו. ואם הקרעים הללו בעצמם חוזרים למחר, והסנדל אינו שומע בגזירתו ומעיז ומרחיב פיו בצפצוף נורא כבתחילה, אין גדליה־הירש מתעצל, וחוזר ומוסיף טלאי על גבי טלאי, עד שהקרע כליל יחלוף עם הבגד כאחד" („בעמק הבכא", ח"א, פרק א').

זו סגולתו המיוחדה של מנדלי, כי גם כשהוא מספר דברים פשוטים מחיי בני עמנו בלי כל כונה מיוחדה, בלי רמז לאיזה דבר, הננו מוצאים בהם הסברה ראויה לחזיונות רבים ושונים בעולמנו היהודי. די לו לחוקר הארץ קב עפר מהר גבוה, למען ידע טיבו והרכבתו של אותו ההר.

כשאנכי קורא את „ענין ההטלאה" הנני זוכר, כי כל חיינו הם טלאי על גבי טלאי. גם גופו, גם נפשו של היהודי מטולאים הם. שלמות הגוף ושלמות הנפש אל תבקשו בישראל הקרוע לגזרים. ומה הנה כל ישועותינו והצלותינו, תיקונינו ורפואותינו אם לא טלאים על־גבי קרעים ישנים נושנים, שהם חוזרים למחר ומרחיבים פה עוד יותר. „ענין ההטלאה" ממלא גם את כל חלל ספרותנו בגולה. אין אני יכול לקרוא אף פרק אחד בספורי מנדלי מבלי אשר תתעוררנה בי מחשבות ורגשות רבות לאין קץ, מבלי אשר אראה עין בעין את שפלות עמנו, דלותו ועניו בחומר וברוח, מבלי אשר אשאף לארץ־הבנים, ששם יהיה קץ וסוף ל„ענין ההטלאה", וארג חיינו יהיה חדש וחזק, ובמקום מומחים שונים למלאכת ההטלאה יבואו אורגים, בונים ונוטעים.

וכשאני שואל את נפשי, במה גדול כחו של מנדלי לעורר בי מחשבות ורגשות, אין לי תשובה אחרת ויותר מספקת מתשובה זו, שמנדלי שואב במלוא חפניו מן החיים והמציאות.

* * *

גם הכלים והרהיטים, כביכול, שבבתי יהודי קבציאל או בטלון, מדברים ומספרים הרבה, ויש להם הרבה מתכונת בעליהם. גם מטתו של היהודי אומרת „שירה משונה בנהימה ונזיפה וקול נורא". ואם רוצים אתם, קוראים אהובים, לראות ספה יהודית, יהודית לכל הדעות, הרי היא לפניכם כמות שהיא

במציאות, „מרוסקת ומתמרטטת ומוכין ואניצי פשתן כרוכים כבני מעים בוקעין ועולין מתוך חפויה הקרוע וסמרטוטיה המלוכלכים... איך שהיא מנוולת ומדולדלת, סוף סוף בעלת כרס היא, זכר לכבודה והדרה בימים הראשונים" („בעמק הבכא", ח"ב, פרק א').

בספורי מנדלי הננו מוצאים רשימות ארוכות מכל מיני הטבלאות, היעות, המגרפות ושברי־הכלים אשר בבית יהודי, כאילו חפרם מדור שלפני המבול. וכל פשוטי הכלים הרצוצים והמנופצים ושיורי שיוריהם הצבורים בבית היהודי משלימים ומבליטים היטב היטב את אופיו של היהודי, וכמסגרת הם להתמונה שמנדלי מצייר על פי דרכו וסגנונו המיוחד. מנדלי מטיל נשמה ורוח בגולמי הכלים שבבתי קבציאליו באמנות רבה, כאילו נמסר גם לו בקבלה חלק ידוע מאותם ה„שמות והסגולות" שאנדרסן הדני משתמש בהם להחיות באגדותיו את כל הדוממים ולתת להם פתחון פה. וסגולות כאלה אינן נמסרות אלא למי שהוא חוזה מלידה, למי שנפשו אצולה מעולם־השירה העליון.

* * *

אמן גדול הוא מנדלי לצייר את מראה פני נפשותיו ובריותיו. מנדלי זה אינו טובל לעולם את עטו בבית־דיו של אחרים, הוא אינו משתמש בצבעים שהכל משתמשים בהם ואינו לוקח את המכחול מיד חבריו. הכל הוא משלו. מנדלי אינו מתבונן למלאכת אחרים, איך אחרים מציירים, למען יראה ויעשה כמוהם, או ההפך מהם, או עוד יותר טוב מהם. מנדלי מחקה רק את מנדלי, לפעמים עוד יותר על המדה, אבל את אחרים לא חקה מעולם אף תיקוי קל.

הצורה, שמנדלי מצייר לנו אינה נשכחת, יען כי הוא משתמש בסממנים מיוחדים, המבהיקים את הצבע, שאינם מצויים כלל בשוק־האמנות. הרי לכם דוגמא קטנה: שיינצה דודתנו היתה „בעלת בשר וכרסנית, עבה ושמנה ושפלת קומה, וחלקי הגויה מוצקים, מצוארה עד ירכה בולה מקשה אחת. הלסתות — כתמים כתמים כהים, ורשת של וורידין דקים ואדומים משתרגת ומנצנצת בתוך העור, והן רופפות ויורדות כנאדות נפוחים לצדי סנטרה המכופל בבשר, ומרוב שמנוניתן נראה דפוס צורתה רחב למטה וצר כלפי הראש למעלה, ומתחת למצחה המצומצם שתי עינים אמוצות שקועות בתוך הארובות ונוצצות כעין הזכוכית. בנין גופה בכלל הוא כמגדל, רחב בתחתיתו והולך ושופע לראשו. דומה שמלאך זה הממונה על הריון היה שוקד על מלאכתו בשעת יצירתה, מקפל, כמשרת זריז ורגיל, את נשמתה ומוציא לעולם הסחורה הזו כרוכה וצרורה בצרור גוף משופע, כדרך החנונים" („בעמק הבכא", ח"ב, פרק ח').

מי שקרא רק דפים אחדים מספורי מנדלי יכיר מיד, מי כתב את השורות שהבאתי, גם אם לא יראה את שם המחבר. באופן כזה כותב רק אברמוביץ. אין אני חפץ להגיד, שהאופן הזה הוא היותר טוב בעיני. הנני בן־דורי ובן אירופה, אם לא יחשב לי הדבר הזה לבושת, יתר מדי, שלא

אמצא ולא ארע אופני כתיבה וסגנוני־ציור המכוונים יותר לטעמי האמנותי ולכשרון הנאתי מן היופי. ברצוני היה רק להגיד, כי אברמוביץ עומד יחידי בין הציירים, ובבואו לצייר צורה הוא משתמש במכשירים המיוחדים רק לו לבדו.

עיקר אמנותו של מנדלי הוא לצייר את הצורות המכוערות, את בעלי המום והבריות המשונות אשר בקבציאל מעין „פישקא החגר", אשר „ראשו עליו כקערה סנלגל ומרודד, פיו רחב, שניו כרכומיות ועקומות, מגמגם בלשונו ואינו הוגה את ה„ריש" כראוי, גבו מעוקם קצת והוא חגר ברגל אחת" („ספר הקבצנים", פרק ה'). אבל גם את הבריות הנאות יודע הוא לצייר בסגנון מצוין ולפי טעם היהודי, אם גם לא באותה האמנות, המבדילה בינו ובין חבריו, שהוא מצייר את הבריות המשונות. הא לכם ציור יפה: „צור עולמים, שאין צייר כמותו, לוקח מסגולות החמדה בבית גנזיו: לובן־חבצלת ללחיים, אודם פנינים לשפתים, תכלת הרקיע לעינים, ושחרות העורב לקווצות תלתלים, גם תום ונועם, הוד והדר נטל ופתכן זה בזה, — ותצא איידיל, כלילת יופי ויעלת חן זו" („בעמק הבכא", ח"ב, פרק י').

ולא לבד את פרצופו של היהודי הוא מצייר באופן המיוחד לו לבדו. כי־אם גם את כל מיני תנועותיו.

מנדלי מבין מאין כמוהו את פירושה ורמזה של כל אחת התנועות וההעויות, אשר היהודי עושה מדעתו או גם שלא מדעתו. אין חכם כמנדלי ב„חכמת הפרצוף" של יהודיו, וכל יהודיו מהירים ועשירים בתנועות, תנועות הגוף והנפש גם יחד. אמנם כלואה נפשו של יהודיו בחוג צר וטיסות חזקות לא תדע, אבל בחוגה היא, בבית־כלאה הצר, לא תדע מנוחה, ותמיד היא נעה ונדה. גם רחובות קבציאל ובטלון הומיות מהיהודים המתנודדים שם הנה והנה ומתלבטים בין הרגלים. „נתקבצו ויושבים להם שם קבצנינו יחד בשפל בקרן חשכה, פרים ורבים בחשאי, — ומי נותן דעתו לכך? ישרצו להם. ובמקום חושך וצלמות זה הטף הולך וגדל ועומד על רגליו, — ופתאום יציצו מעיר יהודים קטנים: פישקלונים, טודרוסונים... הצקלונים, ערומים, יחפים ו„ארבע כנפות" לבד עליהם, ואתה מוצא אותם על כל פסיעה בכל מקום: ברחובות, ליד שערים, במבוא פתחים ובבתי מדרשות" („ספר הקבצנים", פרק ה').

ומנדלי בקי כל־כך בטיב תנועותיהם של יהודיו, עד כי גם עקימת חוטמיהם לבד, עוד בטרם שפתחו את פיהם, מגדת לו כל אשר בלבם. בכלל תופס חוטמו של היהודי ועקימותיו מקום נכבד בספורי מנדלי, ושפה מיוחדה יש לו, להחוטם. במקום, אשר המספרים האחרים מבקשים את תנועות הנפש במבט העינים, ומטפלים בציוריהם בעיני האדם הרבה יתר מבכל חלקי הפנים, יטפל מנדלי ביחוד בחוטמו של היהודי הרבה יתר מבכל חלקי פרצופו, יען כי נשמת היהודי „צר לה המקום במכון שבתה, והיא מבצבצת ועולה ותלויה להם מנגד בראש חוטמם". חוטמם של יהודי קבציאל הוא עמוס תמיד בעבודה רבה ויפה כחו ותפקידו מכחם ותפקידם של יתר כלי־החושים, כי

חוטם היהודי „עושה שתי שליחות בבת־אחת: מלבד מה שהוא שואף ומריח הוא מתעקם ומתנענע בזריזות אילך ואילך, ונראה כאילו סרסור הוא לשאר החושים ומסייע להם בעבודתם, ומתוך עקימותיו אתה מכיר ומבין מה שהעין רואה והאוזן שומעת, מה שהלב הוגה והמוח חושב, ואין אתה צריך להמתין עד שישמיע לך כל זאת הפה בפירוש... ואלמלי נשאלה למשל שאלה על עסקי פרנסת היהודים, לא היה כח בפה להסביר מהותם כהוגן כמו החוטם. מעקימתו האחת בנפיחה משונה, מיד היית רואה לפניך בדמיונך רחיים של רוח, חלומות והבלים הרבה!" (ספורי מנדלי מו"ס, הוצאת רבניצקי, צד 131).

מפרש יותר טוב לחוטמו של היהודי לא היה לנו מעולם, ומי יודע אם יהיה, אחרי שבימינו ירד מגדולתו ומלמדים גם אותו תרבות, לבל יהא משונה יותר מן המדה ולבל יחטט במקום שאין חולקים לו כבוד מיוחד. אלמלא מצא חוטמו של היהודי את משוררו היותר גדול, — את מנדלי, — הרי אנו ובנינו ובני בנינו לא היינו יודעים את כל שבחו ואת כל אשר היה משמש לאבותינו, ובלי ספק גם לרבים מהיהודים הבטלונים בימינו עתה.

ברוך המקום וברוך מנדלי, שלא קפח בספוריו את שכר החוטם, חוטמו של היהודי, שהוא „ארוך עם חטוטרת על גבו ומתעקם למטה בעוקץ חד".

מנדלי מפרש ומבאר גם את אנחותיו של היהודי. הוא מוסר לנו לא רק את דבורו של היהודי כהויתו, כי־אם גם את ההברות הבודדות, המתמלטות מפיו ברצונו או גם שלא ברצונו. הוא מוסר לנו את כל נהימותיו הממושכות או המקוטעות של היהודי וגם את הרמיזות והכוונות הצפונות בהן. מנדלי מראה לנו את היהודי בכל העמידות ובכל המצבים, וכל אשר הוא עושה מדעתו או שלא מדעתו. גם ההרהורים היותר נעלמים של היהודי אינם נסתרים מנגד עיני רבי מנדלי. הוא רואה את רבי אברהם החסיד והתמים גם בשעה שהוא יושב ו„מנפנף מעט ירמולקאתו ומשיב בה מעל ראשו, כאילו מגרש מפניו זבובים, המצירים לו. אבל ההרהורים, הזבובים הללו, עושים את שלהם, — עולים ובאים ומנקרים את מוחו, ועלמה זו, יפת תואר, אף היא בתוכם. צורה נאה מתרקמת לפניו: עינים יפות, לחיים צחות וקווצות שחורות. רבי אברהם מתרגז ונאבק עם הרהוריו המנוולים ומושכם לדברי תורה: להגות בפרק „משניות" ולייש לו דבר קשה ב„תוספות יום־טוב", אבל המנוולים האלה מתגברים עליו ומושכים אותו אחריהם, — והנה הוא מתאנח בחסידות, מניע ידו ושולח אצבע ומשרטט וכותב על השלחן „פטום־הקטורת" אחת, פטום־הקטורת" שתים, שלא לדעת שהוא כותב ומה הוא כותב" („בעמק הבכא", ח"ב, פרק ט"ו).

סופר אחר היה מוצא שעת הכושר להרבות במקום זה בפסיכולוגיה כדי שבעו ולהעיב את מוח הקורא על־ידי שפעת מלים, שבעצם הדבר אינן אומרות מאומה. לא כן רבי מנדלי. הוא שופך אור רב על עמידת־הנפש של אברהם היהודי החסיד והתמים שבתמימים, אשר צורתה של ריבה אחת יפה הולידה הרהורים שונים בלבו, על ידי קוים בולטים אחדים הנראים לעין כל. רבי אברהם זה „מנפנף מעט ירמולקאתו ומשיב בה מעל ראשו, והוא מניע

ידו שולח אצבע וכותב על השלחן „פטום־הקטורת" אחת ושתים". מנדלי איננו מרבה לחטט בהמיכניסמוס הפנימי של יהודיו, אבל הוא מסתכל בעינים בוחנות אל תנועות פניהם וידיהם המוחשיות, ועל־ידיהן מתפרש ומתבאר לנו גם מסתרי ה„מכונה".

גדולה אמנותו של מנדלי כל־כך לצייר את עמידתם והליכתם, במובנם הפשוט והעיקרי, של יהודיו, עד כי יש שהוא מתאר תמונה, והיא כאילו עשויה ע"י מכונת־פוטוגרפיה מהירה, העושה את המלאכה בן־רגע, — תמונה העשויה תוך־כדי־הילוך. הרי לפניכם תמונה כזו: „וכשהשכים רפאל ויצא לשוק, כבר קדמוהו שם אחרים, רצים, אצים, ולא מלובשים עדיין כראוי. זה נעליו לבד ברגליו בלא פוזמקאות וטרוד בדרך הילוכו בהכנסת זרועו לתוך בית יד של קפוטתו, וזה מטפל אגב־אורחא בכפתורי המכנסים, רוכס אותם ורוכס, והם אינם מתרכסים, על אפו ועל חמתו. זה, שזריז הוא ביותר וקשה לו לעמוד תחתיו לצורך עצמו אפילו רגע אחד, חוטמו נתון לו בין אצבעותיו, מוכן ומזומן לנקיות תיכף בשעת הכושר, וזה נתקל מתוך בהילות ביהודי בהול כמותו, ושניהם נכשלים ונופלים" („בעמק הבכא", ח"ב, פרק י"ב).

אם תמצאו בתמונה זו קוים, שחוטאים לרגש היופי המפונק, אל תאשימו, חלילה, את רבי מנדלי, כי הוא „חטף" את התמונה ברחוב קבציאל, והחיים שם מסודרים לא על פי תנאי־היופי שאתם מבקשים. אם יופי אין כאן, הרי אמת יש כאן. ומנדלי שלנו, כ„יהודי היהודים", מוותר פעמים רבות על היופי והנוי בשביל האמת כפי שהיא במציאות.

* * *

ומנדלי, זה הצייר הגדול, המדקדק ומקפיד למסור לנו את מראות־החיים כהויתם, — זה המהתל השנון, היודע לעורר שחוק גם בלב הקוראים, אשר לא שחקו מימיהם, על־ידי בדיחות חריפות, — מנדלי זה יודע גם לעורר בנו דמעות על־ידי השתפכות נפשו השירית והמקורית. „אלמלי, — אומר מנדלי, — אני הייתי יושב עם אבלי ציון על נהרות בבל עמדתי והורדתי אחד הכנורות מעל הערבים בתוכה ושרתי לתוללינו שירה זרה מעורבבת במרה שחורה, שהיתה נכנסת ומפעפעת כארס בתוך מעיהם ומרגיזה יצר לבם הרע ברגשי נוחם נוראים כחצים שנונים. אני הייתי מנגן ומנגן והם היו רוקדים בטירוף הדעת עד שאחזו ונפצו את עצמם אל הסלע!" (ספורי מנדלי מו"ס, דף 22).

פניני־שירה כאלה מפוזרות במספר רב בספוריו הגדולים והקטנים, שמסגרת מאמרי אינה מרשה לחרוז אותן הרבה על חוט אחד.

מנדלי נותן לנו כרקטריסטיקות מצוינות ונפלאות במינן לא רק של היהודים היחידים, או של הטפוסים הבודדים, כי־אם גם של כל האומה העברית, של היהודי בכלל: „היהודי הוא כאותה הבריה הקטנה שבקטנות בכל היצורים. הרי היא מוטלת זמן רב כמושה, יבשה, בלי רוח חיים, וכיון שאתה מוויד עליה טפה אחת של לחלוחית, מיד היא חיה, והיא נחפזת ושטה בטפה זו, מבקשת בה פרנסתה ועוסקת בכל צרכיה בזריזות מרובה, כאילו לא דאבה

מימיה. תן לו, ליהודי רצוץ ומדוכא, כמעט שהנשמה בקרבו, תן לו רגע אחד של קורת רוח, מיד תחיינה עצמותיו היבשות, ויתעורר לפעלו בכל נפשו וחושיו..." (ספורי מנדלי מו"ס, צד 157).

מכאן אתה רואה, מה גדולה אמונתו של סופרנו הגדול בהכח החיוני של עמו. תמה אני, אם יש בין סופרינו אף אחד, אשר הביע את אמונתו זו בציור מצומצם כל־כך ובהיר כל־כך. לכן רק שחוק מעוררת המחלוקת על־דבר מנדלי, אם יהודי לאומי הוא אם לא. אלי שבמרומים! אם יהודי היהודים הזה איננו לאומי, מי זה ממנו לאומי?!

מי מהסופרים הלאומיים הביע את צערו ומכאוב לבו על שפלות חיי הגלות בדברים יותר נמרצים ויותר מוסברים ממנדלי בדבריו אלה: „...אתם דמיונכם כאיש מכאובות וידוע חולי, שקהו הרגשותיו ואינו מבחין עוד כל־כך בדלדול אבריו, וכנבזה וחדל אישים, שאינו מרגיש עוד בעלבונו, ואין לו בעולמו אלא השגת מזונו, יהיה איזו שיהיה, אפילו נהמא דכסופא ואפילו אם יתפרנס ככלב אינו חושש, אם אך יספיק לו למלאות בטנו. די לו שהוא חי. ואיך הוא חי, בנחת אם בצער, בריוח אם בצמצום, בכבוד אם בבזיון, — דבר זה מאי איכפת לו? כבר מחל על כבודו, ולא עוד, אלא שמקבל גם מכת לחי ואינו מתרעם" (שם, צד 147).

או הציור הנעלה הזה: „אני בריה קטנה... הנני רובץ לי על ארבע שוקט ובוטח. ישליו כלי־המחשבה, — הלב אינו חושב, הכליות אינן יועצות והמוח שובת מכל הרהור קל, רק כלי־העכול, — הקיבה, הקרב ובני־מעים, — ששים וזריזים לעשות תפקידם וטוחנים את הירק הנבלע בתוכם. אין לי בעולמי אלא כרסי, ודי לי שאני נמצא, חי וקיים. אין כאן לא שאלות ולא תמיות, לא חקירות ולא דרישות על דמותי המשונה ועל מחייתי ועצמותי ומציאותי, הכל כדבעי, וכך צריך להיות בטבע ברייתי, כי לי יאה..." (שם, צד 169).

בלעג שנון, הנובע מלב מיצר בצרות עמו וממוח המקבל רשמים בהירים מן המציאות, מספר מנדלי, כי „בצאתי החוצה וראיתי אוכלוסי כסלון רצים כה וכה, פוגשים במרוצתם אלו את אלו ומתרוצצים באם־הדרך וחוזרים ומתפרדים ונחפזים לדרכם, היו בעיני כנמלים, ובתיהם השפלים כגלים. בנמלי־אדם אלה ראיתי פלאי היוצר, שחנן אותם בנטיות טבעיות ובחושים וכלי־הרגשה חדים להפליא, כפי הצורך לבקשת טרפם ופרנסתם. זו הנמלה הכסלונית שתי קרני־המישוש לה כתבנית ידי אדם, ובהן תמשש כל דבר, הנמצא לפניה בדרך, ולה חוש הריח טוב ונפלא מאד להריח מרחוק כל דבר חפץ, ואפילו הוא טמיר ונעלם תשע אמות בקרקע, או צרור בשמלותיך..." (שם, צד 16).

ובכל פעם, שמנדלי מסתכל במעשיהם של נמלי־אדם אלה, לבו מתמלא רחמים, עיניו — דמעות, ופיו — שחוק. „ונפש דאבה ופנים שוחקות זיווג נורא הוא, מחזה איום, מעין זה של כלה מתה תחת חופה שחורה בבית־הקברות..."

אלה הם דברי מנדלי בעצמו.

* * *

מנדלי אוהב את הטבע והוא גם מרגישו עמוק עמוק. הן אמנם לא ירבה לתאר את מראותיו, כי חיי נפשותיו עוברים בתוך התחום; אבל בכל מקום שהוא מתעכב על אחד מחזיונות הטבע ומתארהו, אין צייר בין סופרינו האמנים כמוהו. הוא אינו מתאר הרים רמים, סלעים גבוהים, והים גם לא יזכר ולא יפקד בציוריו, כאשר לא יתאר גם נפשות מספירות־החברה העליונות, אבל הוא שופך שירה מיוחדה במינה גם על מראות הטבע היותר מצויים ושכיחים בתחום־המושב הדל. יש אשר הוא רואה את הטבע מתוך מרה־שחורה והוא נוסף עליו רוח יגון, רוח „תשעה־באב", ויש אשר הוא רואה אותו בעיני מהתל ולץ עולמים, וכל הטבע אומר לו בדיחות ולעג קל ונעים. וכל פעם, שהוא רואה את הטבע, הוא רואה בו מהרהורי לבו בשעה ההיא, והרוח השורה עליו בעצמו הוא משרה גם על כל אשר מסביב לו. וכל אשר הוא רואה, רואה הוא בעיניו הוא, וכל שהוא מצייר, הוא מצייר על־פי דרכו הוא. את לעט אין לו.

הרי לכם דוגמאות אחדות: שמואליק הסמרטוטר הולך בנאות דשא מחוץ לעירו, „ועד שהוא הולך נהנה ומדושן עונג, נראה לו מנגד בתוך היער כר נרחב, עוטה צללים כשלמה ואור זרוע כתורי זהב ביניהם עם נקודות פז... שמואליק שוכב סרוח על ערש רעננה זו, עוצם עיניו ומנשם, ואבריו כבדים עליו, — האדמה מתחתיו כאם רחמניה מושכתו אליה בזרוע כחה, ובכל משיכה ומשיכה היא מחלצת ממנו את מכאוביו. ואם דבקה לעפר גויתו, הנה רוחו מתרומם ועולה ושוגה ברוב חזיונות, חציר דק אחד מתלהלה ומחליק לו את חוטמו ואת שפמו, ועוד נטע שעשועים אחד מכנים ראשו לתוך פיו של חלוקו וממעך לו צוארו, ומבין עשבים צרצור מריע לו באזנו, מזמר לו פזמון נאה ומישנו כתינוק" („בעמק הבכא", ח"א, פרק כ"ו).

הרי לך זווגו של הסמרטוטר עם הטבע הרחמן, והשפעתו של הטבע על בנו החורג. וכל זה מצויר רק בקוים אחדים.

או: „באויר העולם כולו אומר „תשעה באב"! עשב שדה וירק דשא נובלים, עצים כפופי קומה מזדעזעים לפני רוח ומיבבים ואומרים קינות על העלים המתחילים להתכמש ועל הקרחה בצמרתם עטרת ראשם. בעלי כנף אבלים, עומדים עצובים איש על סבכו ואיש על סעיפו, מתגרדים בחרטומם תחת כנפיהם, נושאים עין ומביטים כה וכה. מנדנדים נוצתם ופוצים פה וגוהקים ונכנסים לתוך קניהם וישנים בלי קריאת שירה של ערבית... גם התרנגול אינו מתאוה היום תאוה עזה להתעלס באהבים עם נשיו, לא זו עמידתו ולא זה גאונו וגאותו שבכל הימים, אף הקריאה לא קריאת גבר היא, אלא קול שופר מרוסק. הוא עומד נטוי גרון ומתבונן, מסקר עינים והופך פניו, פעם לימינו ופעם לשמאלו, וכל מנהגו מנהג שוטה. פתאום הוא עוקר רגליו ופוסע והולך סובב סובב, כנפיו סרוחות וסורטות בעפר הארץ, מאסף את נשיו ומוליכן למקום מנוחתו... יגון מסביב! רוח עצבות חרישית שורה

בחללו של עולם, מדאיבת נפש ומטעימתה טעם משונה, כלענה ודבש מעורבים ביחד. כל הלבבות כואבים ומתגעגעים, וכל קרב וכליות הוגים חולמים, והנשמה משתפכת בלא אומר ובלא דברים ובוכה במסתרים" („בעמק הבכא", ח"ב, פרק ט"ו).

„ובין כך יצאה החמה בזיו כבודה והשקיפה ממעונה לארץ במאור פניה... האילנות והדשאים, שראשם עוד נמלא טל ורסיסי לילה, מתענגים מטובה בפנים שוחקות, כתינוקות הללו, שעוברים פתאום מיגון לשמחה ומבכי לשחוק, על־ידי צעצועים מבהיקים, כשהדמעות עדיין על עפעפיהם..." (מסעות בנימין השלישי, צד 22).

„השמים מזהירים. אין עב קל. החמה לוהטת. רוח לא נושבת, אויר לא מרפרף. תבואות ואילנות עומדים כמסמרות נטועים ומחרישים. הפרות עיפות, אלו רובצות במרעה נטויות גרון ומנענעות אזנים, ואלו כובשות קרניהן בקרקע, חוטטות ומעפרות בטלפיהן וגועות מפני החום. הפר פושט זנבו ורץ, מנענע ראשו לצדדים, פתאום הוא עומד, מרכין מצחו עד לעפר, שואף ומנשם בנחירו, נוהם ובועט ברגליו, — והבל מפיו יצא. אצל ערבה זקנה, עקומה וסדוקת רעם, עומדים סוסים, צפופים, מאהילים זה על גבי זה בצוארותיהם לעשות צל כל־שהוא ומצליפים בזנבותיהם להבריח מעל גבם את הצרעין. בראש האילן על ענף רך עורב אחד מתנענע באויר העולם, נראה מרחוק, כאילו הוא מתפלל עטוף טלית קטן של לבן ותכלת, משתחוה ונופל אפים בכפיפת ראש, רוקד תחתיו רקידה קלה. מקרקר אחת ושתים בשפה רפה ואחר־כך חוזר ומשתתק, פושט גרונו, מעמיד פניו, מתנמנם ועיניו פקוחות. שקט ודממה בכל הדרך. עלה לא מזדעזע, עוף לא פורח. לבד יתושים וזבובים, עמא פזיזא זה, הלולי וחנגא להם בחללו של עולם, טסים כה וכה, מרקדים ועוברים אצל האוזן והנה זמזום לה, רז לה, — ופורחים ואינם, ולבד הצרצר והצלצל מנתרים בין חציר וקמה, נודדים כנף, פושטים רגל ובצלצול מצלצלים... הנה חום, הנה דממה והנה טוב מאד, — הס! ישנים מעשי אלהינו..." („ספר הקבצנים", פרק ב').

גם מהציורים המעטים האלה, שהבאתי, יכולים אנו לראות את נפשו השירית של מנדלי, אשר גם המראות היותר פשוטים ומצויים בטבע אומרים לו שירה נעלה, המנעמת וממתקת, מרוממת ומעדנת את החיים המרים, הכהים והדלים של בני קבציאל. די לו למנדלי לראות אילנות אחדים מן היותר מצויים בסביבות ערי התחום, די לו לראות מעט עשבים וירק, זבובים ויתושים אחדים, הטסים באויר, וכי יאמר שירה, שהיא נשגבה, כמו שהיא פשוטה בתכלית הפשטות ונוחה להיות נבלעת באברי היהודים בני התחום, יען כי קרובה היא להם ברוחה, יען כי שאובה היא מן המחזות, שהם רואים יום יום, אלא שאינם מרגישים בהם, ויען כי היא מתאמת עם אוצר־מושגיהם. להראות להקורא, עד כמה מתפעל ומתרגש מנדלי ממראות הטבע ועד כמה הוא יודע להגשים ולהסביר את רגשותיו לבן־הרחוב, הנני לתרגם לדוגמא את אחד הציורים מספרו „די קליאטשע". עלי להקדים, כי לתרגם כראוי את מנדלי

מוכר־ספרים יכול רק מנדלי בעצמו, ולא אחר. אך אולי יספיק גם תרגומי למסור להקורא העברי את הרושם הדרוש:

„רוח צח ונעים נשב נשיבה קלה, ולא היה כל זכר ושארית להעננים והסערות. היער המסולסל עמד כ„חתן־בחור", העולה מן הטבילה, לבוש מעיל ירוק וחדש, אשר יצא אך זה „מתחת המחט", מגוהץ ומצוחצח כנגה השחר, אשר אך זה הביא את הבשורה הטובה, כי עוד מעט ותצא החמה, המחותנת היקרה, והחתונה תחל. הכל נוצץ, מבריק ומבהיק. הכל, כביכול, מכין את עצמו ומתעתד. הטבע לובש צורה של יום־טוב וריחות נעימים של כל מיני בשמים ממלאים את האויר. יפה, יפה מאד, הוא בקיעת אור יום האביב ביער. המנגן המהולל, הזמיר, זמן את כנורו לנגן זמר נאה, צפרא־טבא יפה.

„הוא אך החל לנגן, ונגוניו הטילו סער בקרבי. זמרתו העירה בקרבי אלפי נימים, כולם בכו, יללו וצעקו, והוציאו מקרבם ניגון נוגה. רעיונותי השתוללו ויצאו במחולות משונות..."

כל ציור וציור ממחזות הטבע, אשר בספורי מנדלי, יש בו שירה אנושית, שירת העולם, אבל טבועה היא בחותם השירה העברית, בחותם שירת־גלותנו העצובה, הנוקבת ויורדת עד תהום הנפש.

מעלה יתירה לציורי־הטבע של מנדלי, שהוא יודע את הטבע, צופה ומסתכל בו בעינים בוחנות את פרטיו ודקדוקיו, והוא מאזין ומקשיב גם לכל קולותיו והפיקותיו.

הטבע נוסף עליו רוח התפעלות של ילד, אבל עיניו תמיד בהירות, וכל מה שהוא רואה, הוא רואה ברור ומדויק, ורגשותיו שלמים ומבוטאים כל־צרכם, ויש אשר גם בעצם התפעלותו הפיוטית לא תעזבהו רוח ההתול, זה כלי־זינו הספרותי, שאינו פוסק מעליו גם בשעה שהוא בוכה ואומר קינות.

אברמוביץ קבל את רשמי־הטבע הפיוטיים הראשונים לא מתוך ספרים, אשר פקחו ופתחו את חוש־היופי שבו, כי־אם מיד הטבע עצמו, ובעצם ימי נעוריו, — דבר, שלא זכו לו סופרינו ומשוררינו מבני הדור שעבר, מלבד מאפו, שגם הוא קבל, במדה ידועה, את רשמי־השירה הראשונים ישר מיד הטבע. אברמוביץ מספר בציוני תולדותיו (שנדפסו בספר „הזכרון") כדברים האלה על־דבר ימי נערותו והתגלות בת־שירתו:

„בית מושב אבי חורגי יערים סביב לו, יערים גדולים עתיקי ימים, בם תרמוש כל חיתו יער, הזאבים שואגים שם בלילה לטרף, וגם הדוב ירבץ שם לפעמים. אשר שם צפרים יקננו ומבין עפאים יתנו קול, אוז הבר וכל עוף המים שם המה, ומתוך הגומא בבצה יצוחו. ויאור גדול ילפות ארחות דרכו וחלף בין עצי היער שטוף ועבור, עד בית הרחיים יגיע, שם ישתפך במורד ויניע את האופנים ברעם וברעש...

„בנוה בדד ונעזב זה הופיעה לי בת שירתי, אהובת נפשי בילדותי, אשר עזבתני כל ימי שבתי בבתי־הישיבות עם הבחורים הדלים... נגלתה אלי בהדר כבודה... ותכרות לי ברית עם עצי השדה ועם עוף השמים ורמש האדמה..."

את עקבות הברית הזאת אנחנו חשים ומרגישים בכל ציורי הטבע של מנדלי. את התיחסותם של בני ישראל ליפי הטבע בכלל מציין אברמוביץ במבטא אחד חד ושנון: „אותו היום ל"ג בעומר היה, יום זה מימות החמה, שאדם מישראל אינו נוהג בו אבלות, והבריאה היפה בזיוה וכליל תפארתה מותרת לו בהנאה" („הנשרפים"). במבטא זה, — „מותרת לו בהנאה", — הגיד מנדלי הרבה יתר מאשר יוכל סופר אחר להגיד בענין זה במאמר שלם.

קראתי גם את התרגום הרוסי, גם את התרגום האשכנזי של „הנשרפים", ובשניהם נתמזמז המבטא היפה והשנון הזה, שמציין היטב את התיחסותו של היהודי אל הטבע, תחת יד המתרגמים. אם אין כל סופר מקורי יכול להיות מתורגם לשפה אחרת כל־צרכה, אברמוביץ — על אחת כמה וכמה.

* * *

הבהמות הביתיות תופסות מקום בציורי הרחוב והבית של הקבציאלים, הכסלונים והבטלונים, ומנדלי הוא היחיד והמיוחד בין סופרינו, היודע לתאר את תכונתן בשרטוטים חדים אחדים. הפרה, העז, התיש, החתול והתרנגול נוטלים את חלקם בחיי רחוב היהודים ובחיי הבית, ומנדלי איננו מקפח ערכם הראוי, ויש אשר יראה לנו, כי גם הבהמות והעופות הבייתים, המטיילים ברחוב היהודים, יש בהם ממדותיהם של בעליהם.

מנדלי מתאר את רחובה של עיר כסלון בבוקר: „... שם כלבים נודדים, כלבים עניים ונעזבים, מחוסרי פרנסה ורעבים, בהם חגרים וסומים, דוויים וסחופים, שרועים וקלוטים, עוברים אצל כל פנה ומבקשים לחם; ואתא כלבא עניא ונשך לחזירא ומהפך עמו בחררה, והיה קול נביחה וחריקה גדולה, ולקולם נחפזים ובאים עוד שבעה נבחנים ומתקוטטים ונצים על עצם אחת. גם עורבים, בני־בליעל אלה, רמאים וגנבים מפורסמים, מרקדים שם ומקרקרים ומשחרים הטרף. ועורב אחד מתגנב ועולה על גב חזיר, פושט גרונו ועומד ומתבונן לו בעינא פקיחא, איך הוא נובר באשפה, וכיון שחפר ומצא, מיד יורד מעליו ונופל על המציאה וחוטף ופורח עם ציד בפיו. הפרות, הלנות בחוץ תחת כפת הרקיע, מהן עדיין רובצות ומעלות גרה, ומהן עומדות על רגליהן ומתמתחות בפישוט הראש והזנב, ומהן מתחככות בכתלים, מטיילות ברחוב ומריחות ולוחכות מה שנזדמן להן בדרך. הפרות בכלל מתונות הן ובעלות דרך־ארץ, לא כן העזים, שדעתן קלה ורגליהן קלות, משמשניות הן ויצאניות ומתהוללות בחוצות. הללו ממקום קדוש באות, מעזרת נשים שם, פורצות גדר וקופצות לתוך גגות, והללו מטפסות ועולות על גגות ורצות וגועות בקול..." („בעמק הבכא", ח"ב, פרק ה').

הרי לך טבעיות גמורה; ומעלה יתרה לה, כי רוח התולים מרחף עליה ומרכך את היובש שבכל טבעיות יתרה.

הסופר האנגלי, רודיארד קיפלינג, כותב ספורים וציורים מחיי החיות והבהמות, בלי אשר יעלה ויבוא בהם אף בן־אדם אחד. ומספרינו

העברים בחרו בהפך: הם כותבים ספורים בלי אשר תבוא בהם אף חיה או בהמה אחת גם מאותן, הנמצאות בסביבת „נזר־הבריאה“, — גם מאותן, שההולך־על־שתים חי בחברתן.

אולם מנדלי, לא לבד שאינו מזלזל, חלילה, בכבוד ההולכים־על־ארבע, כי־אם עוד יתארם בחבה יתרה. סוסתו, למשל, של מנדלי היתה ל„שם־דבר“. חותם הגלות, חותם חיינו ופרנסתנו טבוע בה. מי מהקוראים העברים לא ידע ולא יכיר סוסה זו, שהיא „חלושה וכחושה“, ו„עלובה זו גבה צרוע, כתות ונשוך, אזניה זקופות, ושיור הפאה שבצוארה סבוך בקש ובנעורת של פשתן, המבצבצים מן הענק לגרגרותיה הצנומות“.

בשעה שמנדלי מתאר את היהודים והיהודיות, השובתים בשבת, את שיחם ושיגם, תענוגיהם וזמירותיהם, לא ישכח גם את סוסיהם, השובתים ברחוב מכל מלאכה ומתנהלים בעצלתים בלא אפסר ומתג. הסוסים היהודיים המה „רעי תואר ודקי בשר, ועורם צפד על עצמם, מעוך וכתות וכתובת קעקע בו, חרותה בשוט ומקל חובלים. האחד, הוא ה„נשר“ במרכבה וקלוט ופסח בשתי רגליו, דלי קשור לו בתלתלי צוארו, הסבוכים בקש ובנעורת של פשתן; והשני, ה„ארי“ שבחבורה, מטפחת בעליו כרוכה סביב לגרגרותיו, שפתו התחתונה רופפת ותלויה למטה, ושניו נשקפות מבעד פתחי פיהו ונראה כמשחק, בשעה שעין ימינו נגרה מאין הפוגות“ („בסתר רעם“).

* * *

את צורתו הספרותית, מדת כשרונו ואפני ציוריו של אברמוביץ יכולים אנחנו לפעמים לראות באפא־זוטא גם בפרק אחד. בפרק הראשון מן החלק השלישי של ספור המעשה „בעמק הבכא“ מוצאים אנחנו עולם מלא: חיי משפחה עניה, אם מתיאשת, עצובה ושוממה על בנה ובעלה שהלכו מאתה ולא שבו למועד; תקוה, יגון, אהבת אם, עניות כשרה, צנועה ומלאה שירה, דבקותן של הילדות באמן: „זו קולפת תפוחי אדמה וזו מגשת קיתון של מים, זו קופצת ומביאה צרורות וקיסמין יבשים וזו עורכת העצים על גבי הכירה, ובתיה מצתת בהם את האור ומלבה ושופתת את הקדירה. הקיסמין קולם הולך, ניצוצות נתזין והלהב עולה ומלחך את הקדירה מסביב, — ולהילדות אורה ושמחה. החתול יושב לו על אחוריו בקומה זקופה, מתחמם כנגד האור ומלקק כפיו ונהנה“. בפרק זה מתואר גם האביב ומזמריו, הבוקר, עלות השחר, התעוררות הטבע וגם הערב, חלופי המראות ושנויי המחזות בהיכל הבריאה וגם הזבובים והצרצורים שבבית העני לא נשכחו. לשוא הנני מבקש גם בין טובי הספורים שבהספרות העולמית ספור, שבו מצויר מחזה עצב חרישי בבית עני, אחד ממחזות יום יום, בקוים פשוטים כל־כך, ויחד עם זה מלאים שירה נעלה כמחזה זה, הבא בפרק הנזכר: „כיון שראו הבנות האם עגומה ומתאנחת, אף הן נאנחו ופרשו לאחת הפינות וישבו שם צפופות, מרכינות ראשן ומתעצבות במסתרים. פתילת הנר שואבת שיורי חלב האחרונים במנורה, ואור וחשך משמשים בבית בערבוביה. כבתה האש על הכירה, אף הגחלת הנשארה עוממה. פסקה רתיחת הגריסין, נצטננה

הקדירה ואין נותן דעתו עליה. הכל שרויים בצער, ואפילו החתול קפל את זנבו ונתבודד ברוגז ונשתטח על התנור במתנמנם, ואפילו העריבה, שמחמיצין ולשין בה העיסה לחלה של שבת, היתה מונחת בקרן זוית ריקה ועזובה ונראית תוהה ושוממת. וזה הצרצור, שדרכו לצייץ כשבני הבית עולים על משכבם בלילות, עכשו פשט ראשו מן החור, אינו נודד כנף ואינו מנענע רגל ומשפשף, אלא עומד ומציץ כגולם, מחריש ושותק. רק זבוב אחד, הגדול מאחיו, האחוזים בתקרה ובכותלי הבית ומתנמנמים, פרש מן הצבור והלך לזעזע את הבריות במעשה תעתועיו: ממהר ושט כה וכה כמתלהלה ומתחבט פעם בחלון, פעם באחד הכלים, ואצל אוזן האדם הוא מרקד ומזמזם, והכל בטיסה אחת".

אם אבוא להטעים ולהסביר את האמת והיופי שבציור זה, את רוח העצבות השורה עליו, רק אחליש את הרושם.

בפרק הנזכר שומעים אנחנו גם שירי־עם, המושרים בפי ילדי ישראל בהערים הקטנות של התחום; מוצאים אנחנו בו גם טפוס מצוין במינו, כאותו של „חושים", אשר „לא בכל פעם היו חלקי צורתו מכוונים בעקימותיהם לגלוי הרגשה אחת, אלא פעמים הם מחולקים לעצמם עד שנראים דו־פרצופים: מצד זה פניו זועפים ומצד זה הם שמחים..." — לחושים זה, הגוי היהודי, היה „כנור פשוט מאד, שהוא מנגן בו, כביכול, ביערים ובכפרים, בבתי היין ובכל המקומות, שבחורים ובתולות מבני הערלים יוצאים לחול שם במחולות בחגיהם". בפרק הנזכר, המחזיק רק ששה דפים, רואים אנחנו גם גברילא הרועה ואת פטריכי „חולבת פרות ישראל בחגים ומועדים" ואת תכונתם.

את כל הרחוב היהודי, עם הנפשות השייכות אליו, מפטריכי עד הזבובים והצרצורים, הרחוב עם שיריו, עם עניותו המבודחת, עם קינותיו ואנחותיו, — הכל, הכל אנחנו מוצאים בפרק קטן כזה.

רחוב־היהודים לא מצא עד היום צייר ואמן מקורי כמנדלי מוכר ספרים.

ברלין, שנת 1898.

ז. שְׁנֵיאוּר

(שרטוטים)

א.

זכרון עולה על לבי.

זה היה בסוף חודש אָב, שנת תרס"ט. משוררנו, ז. שניאור, בא מפּאריז בּרלינה, מקום מגורי אז, לשבועות מספר, אחרי אשר לא ראיתיו שנים אחדות. ובאותן השנים המעטות, שנעלם מעיני, גדל וייף ברוחו. הוא היה מלא מחשבות ודמיונות, שאיפות ותשוקות. מחו היה כיורה רותחת, או כסוללה חשמלית, המתפרצת להתרוקן. לבו — שדה־קטל לרגשות ותאוות מתנגדות ולוחמות זו בזו. מלתחתו היתה מלאה שירים, ציורים ורשימות, מהם דברים גמורים ומשוכללים כל־צרכם, ומהם רק נסיונות, התחלות, או רק חומר ספרותי. אין כל ספק היום בלבי, כי באותה מלתחה היה צרור גם חלק פיוטי, שמעבירים אותו דרך השער הצר של האל־מות, שרק לשוא נדחקים בו רבים מהסופרים והמשוררים. באחד הערבים טיילתי עם המשורר ב„גן־החיות". כחצות הלילה. האויר היה קריר וצח. בין שדרות האילנות נראו עוברים ושבים זעיר פּה זעיר שם; בכל רבע שעה נתמעט מספרם. המסילות והשבילים, אשר בגן, היו מוארים אור רב על־ידי פנסי־החשמל. נקל היה לקרוא גם כתב רש"י לאור הזה. בחברתנו היו צעירים אחדים, מפרחי הכהונה במקדש השירה. אחד מהם שר שירי שניאור בהטעמה מיוחדה, בהברה ברורה ובנעימה עצורה, והאריך יותר מדי בפזמון „כן נושקים אנחנו!" — השני לא חדל מלחזור על פּה פסוקים שונים מספר „כה אמר צאראטוסטרה" של פרידריך ניטשה.

„חדלו נא, בחורים, מהיוצרות הישנים האלה!" קרא שניאור בקול, שנשמע בו נערת נזיפה. וכעבור רגעים אחדים פּנה אל החבריה הצעירה כמעט בקול מצוה: „בחורים, נתחרה־נא במרוץ בין השדרות, ונראה מי יעבור את מי!"

והמרוץ בגן החל. המשורר שמח על ההזדמנות להראות כחו וחריצותו בריצה מהירה וקלה, והוא היה גם המנצח בהתחרות זו.

יותר משעה שלמה השתעשעו הבחורים בתחרות־המרוץ, בשיחות קלות, בספורי־מעשיות יפים ובעקיצות שנונות. שניאור היה מלא חדוה ושפתיו מלאות רנה וצהלה; אך מתוך עצם החדוה התמלטו מפיו כידודי זעם וקצף נורא על העולם כולו, על הקוראים העברים ועל הסופרים צרי־הלב וקטני־המח, על בעלי־המוסר בספרותנו ועל הלאומיים הצבועים, על הדיקאדנטים המשתגעים, על פרנסי־הדור ועל כל הרוקדים כנגדם.

בשעה הראשונה אחרי חצות הלילה הלכו הבחורים, הסופרים המתחילים, איש לביתו. רק אני ושניאור נשארנו בגן. רגעים אחדים עברו עלינו בשתיקה

של מנוחה, כל אחד מאתנו היה שקוע במחשבותיו הוא. אולם פתאום התעורר שניאור מתוך הדומיה ויתיצב לפני במלוא קומתו היפה והענוגה. לאור האלק־טרון של עששיות־הגן נראו שערותיו, השחורות ככנפי־עורב, עוד יותר שחורות ומבריקות; עיניו, הנוצצות כגחלי אש, השליכו נוגה איום; כולו אומר עלומים והוד, כח־עצבים והתרגשות עמוקה.

כרגע נעץ בי המשורר את מבטו החד, פתח ואמר: תמונה אחת איננה זזה, בזמן האחרון, מעל עיני רוחי. רואה אני בדמיוני את תמונתי לאחר ארבעים או חמשים שנה, והנה — קרחה בראשי, מצחי קמוט כתפוח צלוי, עיני כהות וקהות ומתחתן כיסי־עור, שפתים רפות וחוורות, מבלי קורט דם, פנים ירוקות כקלף, פיק ברכים וידים רועדות, קומה כפופה וקול צרוד וסדוק (שניאור בטא את דבריו אלה בשפתים אדומות ובקול נעים, מלא ליח וכח). לצל צלי של צלמי היום, למפלצת הויתי, לחורבת־אדם, יגישו המעריצים, החובבים והשוטים, מכתבי־תהלה על גוילים מצוירים, שבהם ירוממו את שאר־רוחי במליצות נבובות ורקובות, לגועל נפשי. ואז, בכלות כחי ומחי, יחוגו את יובלי הספרותי. בעטרת שיבתי יקלעו פרחי כבוד ריק, ואז תגשנה לי גם עלמות צעירות זרי־שושנים, — לעזאזל כל אלה! יקחם אופל! למה יהיה לי אז כל אלה? ואם לא יכבה בזקנתי זיק שכלי האחרון, אקרא אז למכבדי: מי בקש זאת מידכם, מנוולים! סורו מעל עיני, טפשים! יבלעכם השאול, כקורח בשעתו! — לא נכחד ממני היום, כי אז, כאשר ישפל קול טחנתי, — אז יגישו לי מעריצי הצבועים את לחם־הפנים; עתה, כשיש לי שנים בריאות ומלאות וקיבה בריאה וכח העכול, — עתה תחסר לי, לעתים קרובות בפאריז, אף פת־קיבר, אף לחם־חול. יודע אנכי, כי אז, כאשר ישחו כל בני שירי — ישירו לי, גם אלה המתנפלים עלי היום, מזמורי תהלה, וכאשר תופר אביונתי, תתאבקנה בעפר רגלי עלמות־חן, כדי ליהנות מזיו גדולתי אז ולהתחמם לאור שמי, אשר יהיה נשא על שפתי רבים.

והמשורר הצעיר, — המשורר, שקבל מנה יפה אפים מחסד אלהים, — התאונן לפני על רוע חייו, על קשי גורלו בפאריז, ששם הוא לומד ומשתלם, כי הוא חי במחסור ובמצוק. שכר עבודתו הספרותית אינו מספיק גם לצרכיו היותר הכרחיים. מחמת חסרון כסף אין הוא נהנה כלל מעולם הזה. העין רואה, הלב חומד ובירת צרפת מלאה תענוגים ומחמדים, — וכיסו ריק. נפשו אומרת שירה והמח עסוק בדאגות קטנות של יום יום.

הפסקה קצרה. על פנינו עברו אבתומובילים יפים אחדים, שנשמעו מהם שירי עליזים ושחוק נשים צעירות; והמשורר התעורר עוד פעם ויקרא בכח:

— נשבעתי, — ואתה עדי! — אם לא יקום לי גואל, אם לא יעמוד לי רווח בעודני חי וצעיר, אם לא אזכה בגורל, — שכחתי, שאין בידי אף שטר אחד של גורלות, — אז אשבר עטי לרסיסים, אחנק בת־שירתי, אשלח את הספרות הקבצנית לכל שדי־שחת ואהיה לסוחר ומוכר, לסולל מסילות חדשות מתחת לארץ או מתחת לכפת השמים, אהיה לממציא מכונות חדשות, — אהיה למה שאהיה, למה שיש בכח כשרונותי להיות, אם אך אוכל להרויח כסף רב,

אם אך יפתח לי מקור לעושר, אם אך אוכל להפדות מחיים דלים כאלה, שאני חי עתה. האח, כמה רעב וצמא אנכי לחיים מלאים, לחיים רחבים ואדירים. נמאסה עלי עלית חדרי הצר בפאריז, שאיננה טובה מלול תרנגולים. היו עלי לתועבה חיי נזיר ופרוש, שבעתי קינות ואנחות. אם אין אני יכול להיות כנור לעמנו, לא אהיה גם תנים לבכות ענותו. מה לעם נבל ולמשוררים מלאים חיים ותאוות החיים? נקרנים, קברנים דרושים לו; הספדים ותפלת קדיש דרושים לו, ולא שירי עוז, או שירי אביב; סליחות ותחינות דרושות לו, ולא שירי אהבה...

עבר ליל, האיר השחר, והמשורר נתמלא עוד פעם רוח עוז וחדוה; פלט ארסו ורווח לו. המשורר הגדול השתובב, התהולל כילד קטן. גם בעולמו הפנימי גז הליל, עלה השחר, שחר העלומים, שחר היצירה; ושניאור חקה באמנות רבה קול גור־כלב נובח, יללת החתול, געית הפרה, נעירת החמור, קריאת התרנגול, צפצוף הצפרים, זמזום הדבורים, קרקור הצפרדעים, צהלת הסייח ושריקותיהן של חיות שונות; המשורר היה מלא רצון ונחת מחקוייו ותנועותיו אלה.

ובשובנו הביתה, דרך רחובות ברלין הנמים, חקה שניאור בחריצות רבה ומיוחדה את הליכותיהם, העויותיהם, קולם, דבורם ותנועותיהם האופיות של סופרים שונים, של מנדלי מוכר ספרים, של נחום סוקולוב, של דוד פרישמאן, של מ. ספקטור ושל אחרים.

ובטוח אני, שבשוב המשורר לחדרו, לא עלה על מטתו לישון, כי־אם ישב וכתב אחד משיריו הנפלאים. שיר־זעם, או שיר־אהבה, — מי יודע?

אחרי ליל הטיול הזה עם שניאור התעמקתי והתעצבתי לחשוב מחשבות על־אודות גורלם של המשוררים העברים הצעירים בכלל ועל־אודות גורלו ועתידותיו של שניאור בפרט. ראיתי לפני משורר עברי צעיר מלא חלומות גדולים ודמיונות נשגבים, — צעיר, שעל־פי מזגו, כשרונותיו, כחות נפשו וסערות רוחו נוצר לגדולות. נדמה לי, כי הכרתי בו גם ניצוצות של גאוניות מתפרצת על. ובן־הנשר הזה שאף לבנות לו קן בתוך ספרות עניה, בתוך תחום צר ומוגבל. ראיתי, כי המשורר הצעיר, כביר הרוח, פורץ גדרי עולמם של משוררינו, שהיו לנו עד כה. הוא דש בעקביו יסודות ומסורות, שהנחילוהו דורות ראשונים. ידעתי, כי ימחק את הגבולים, שגבלו קדמונים וגם אחרונים, את הגבולים, שהוא נתון בהם רק לפי שעה. אולם — אנה ישאהו רוחו העז? לאיזה גובה יתנשא בכנפי דמיונו החי? לאיזה מרחב, לאיזה עומק יגיע כשרונו? האם רק משורר בעל־כשרון הוא, או גם זיקי גאוניות בוערים בקרבו? ואולי הוא הוא גאון השירה העברית, שעינינו כלות אליו? והשירים, שכתב שניאור עד עתה, מה הם? האם הם הציונים הראשונים, אשר הציב על דרך התפתחותו הפיוטית, האם רק התחלה ונסיון־הכחות הם, ואולי עוד יעזוב את דרכו זו, אשר בחר בה או נדחה אליה בשגגה, והוא יסול לו מסילה חדשה? הכבר מצא, או עוד מבקש הוא את דרכו, דרך השירה העברית־האנושית? איזו מתנה גנוזה לו עוד בשבילנו באוצרות־רוחו? האם ישיר לנו עוד את שיר־הגאולה, גאולתו של העברי וגאולתו של האדם? — עוד אז ידעתי, כי שניאור

המשורר נושא בנפשו פנימה עולם מיוחד לו, עולם, ששולטים בו חוקי יופי וחוקי טוב ורע מיוחדים לו לבדו. ידעתי, כי לא להוסיף על המשוררים הראשונים הוא בא, יען תלמיד ממרה הוא להם, כי־אם שיר חדש ישיר לנו. אבל מה יהיה טיבו של החדש הזה? ומה הן סגולותיו של אותו היופי, של אותו הטוב, של אותו השחרור, הצפונות במעמקי נפשו, שלא באו עוד לידי גלוי מלא? —

שאלות כאלה וכיוצא בהן שאלתי אז, לפני תשע שנים, את נפשי, בנוגע לעתידותיו של שניאור, שראיתיו והכרתיו עוד בימי תסיסתו הרוחנית, בימי שלכתו ובימי פריחתו וגדולו, בימי יאושו הנורא ובימי תקוותיו הגדולות.

תשובות על שאלותי אלה בקשתי בזמן האחרון בהמהדורה החדשה של שירי שניאור.

* * *

לפני מונח ספר ה„שירים ופואימות" של ז. שניאור, אשר הוציאה החברה „מוריה" באודיסה ימים אחדים לפני מלחמת־עולם זו *). קראתי את השירים האלה פעמים רבות. קראתי אותם לסרוגין. לא יכולתי לקרוא אותם בבת־אחת. אחרי קריאה של שעה מועטה הייתי צריך בכל פעם להניח את הספר מידי. די היה דף אחד מהשירים „בהרים", וביחוד מהשיר „מנגינות ישראל", לעורר את כל נימי נפשי המסותרות, את כל געגועי רוחי, הצפונים מתחת „סף־הכרתי", את כל שאיפותי ומחשבותי, בתור אדם ובתור עברי, הנרדמות בין קמטי מחי. וכיון שהתעוררו כל הדברים האלה במעמקי הויתי הפנימית, שוב לא יכולתי להשאר במעגל הקסמים העצומים של המשורר. אחרי כל קריאה קצרה בספר השירים של שניאור בקשתי להותר לבדי עם נפשי, לבל תהיה לשלל לרב־אשפים זה. ובכל פעם אשר קראתי אחת הפואימות בספר זה הרגשתי, כי עומד אני פנים אל פנים עם ענק כביר־כח, שר החלומות והדמיונות, אשר לא היה עוד כמוהו בין עזי־הרוח, בין הבונים והמחריבים של תקופתנו אנו ושל התקופות הקודמות לה.

ובכל פעם, שאני קורא בספר השירים של שניאור, הנני מוצא, שנתן לנו בטויים, ציורים ותמונות, לרגשות ולגעגועים, לתאוות ותשוקות, שחשבתי, שלעולם לא יבוטאו כל־צרכם ובכל צללי־צלליהם בשפתנו, לא רק בשפה העברית, כי־אם גם בשפת אנוש בכלל.

שניאור המשורר העברי הוא גם משוררו של העולם הגדול, של מרחבי־יה ושל מעמקי־שאול. שניאור הוא המשורר של החיים הנצחיים ושל המות הנצחי, של מעשי־בראשית ואביב־הבריאה, וגם של גסיסת ההויה וחורבן עולמים. שניאור הוא המשורר של האדם החדש, השואף לחבק זרועות־עולם, ושל העברי החדש, נצר מגזע מלכי־קדם, של העברי החדש, אשר נפשו מלאה הד דורות קדומים ואצילות בן עם עתיק, עם עליון, אשר יצר ערכי תרבות נשגבה, תורת צדק ומשפט בשביל עולם של פראים ואוכלי אדם. אצילות כזו וגאות נפש סוערת כזו, אין אתה מוצא בין כל משורריני של התקופות האחרונות.

---

*) ז. שניאור. — שירים ופואימות, 1900—1913; הוצאת „מוריה", אודיסה, תרע"ד.

המשורר מתאר את נפשו הוא:

האמנם לא הכרת בי עוד, השזופה,
את נכדת רומסי ארצי ומקדשי?
יהודי אני... יהודי, נין בריונים וקנאים!
חפשי ומצאת עוד בעפעפי
דבר־מה מעיני שמעון בן־גיורא;
שורי ומצאת בי עוד שביב־נקם, נקם יוחנן,
אשר נתץ קדקד מבחר גבוריך,
המעפילים אל מגדלי גוש־חלב —
ושרף אילי ברזילם בסערה...
(מהשיר „מנגינות ישראל", פרק שני).

זו היא צורתו העברית ודמותו הרוחנית של שניאור המשורר. ואמנם שניאור הוא לא רק משורר האהבה בכל תענוגיה, נעימותיה וגם מרורותיה ומכאוביה, לא רק משורר השממון, כי־אם גם משורר השנאה והבוז, הבוז של אצילים ועשירי־רוח לאנשים ולעמים שפלים, לכל הנפשות הקטנות. שניאור הוא גם המשורר של רגשי הנקמה, נקמת בן־מלך שנפל שבוי בידי כלבי עבדיו, הלוקקים את דם בשרו.

ב.

שירתו של שניאור, — ביחוד שירתו של השנים האחרונות, — היא שירת הברק, שירת הרעם, ואתה שומע בה, אם אוזן לך, הד־ההרים. משקל שירו הוא „כפלח כיף־איתן נעתק, מתחבט ונופל ברגזה: הך־הך... שחוק אכזרי מהרדר יחרוק שני־סלע איומות".

שניאור הוא גדול ועז בתור משורר ובתור חוזה. אולם האמן שבו פחות במעלה. שניאור אינו שואף מדעת ובכונה לצורה אמנותית, לגזרת־ספיר, לתבנית קצובה ולבנין צפוי מראש, כביאליק, שהוא גם בנאי מצוין בשירתו. משקל שירתו של שניאור הוא כגלי־ים בשעת סופה וסערה, גלים עולים ויורדים, עולים ומתעצמים ומתרוממים ומתפרצים ללב השמים ומשתברים לרסיסי קצף זועף; גלים, אשר יקלעונו בין נבכי תהומות ובין מרומי־על. בכל זאת אתה מוצא גם בגלי־סער אלה קמטים סימטריים וספוגיים.

בת־שירתו של שניאור אינה מנהמת כיונה, כי־אם צורחת כנשר, וגם מעופה — מעוף נשר. שירתו איננה רכה וענוגה, — גם הרוך שבה יש בו מוצק מיוחד במינו, — אינה מלטפת ואינה עוגבת, כי־אם מעוררת, דוחפת, קוראה לחיים חדשים ותובעת את עלבונו של האדם דל־החושים ואת עלבונם של כל החיים.

ביאליק הוא משורר השדה, משורר המישור, משורר האביב, — וגם בשירי החורף שלו אתה מוצא את קסמי האביב ואורותיו, — ושניאור הוא משורר ההרים, בכל המובנים וההוראות המושאלות של מלה זו, — משורר הברזל ומשורר החורף, וגם בשירי האביב שלו אתה שומע צלצול המתכת והד החורף ואתה מוצא דבר־מה מהודו ועוזו.

ובתאר שניאור, בן־ההרים, את שירתן של בנות־ההרים, הוא מתאר גם את שירתו הוא

ומה־לחן חיים ומה־לחן מות!
גם זה וגם זה הנם שירה.
ומה־זה צחוק רוח וזעקת בשבילן? —
מחרוזת בנות־קולות ענוגה.
מחוץ לכל טוב ולכל רעה בנות־הרי, —
ולערכי החיים החורים *).

(מהפואימה „בהרים", פ"ג: „בנות־הרים").

לא את הטוב המקובל והמוסכם, לא את היופי של ילדי שפל מבקש המשורר, כי־אם את הרם והנשא, את הכח והתפארת שבגבורה. על־כן טוב לו להמשורר המות, אם יש בו מהדה והודה של שירת־עולמים, מחיים מלאים שממון, הכנעה ושפלות.

וכחה של שירתו הוא כח המורד, כח המתקומם ומתפרץ מבית־כלאו, זה העולם המסתפק במועט, ואינו מקבל שום מרות, בשעה שהוא שואף לעולם של יצירות חדשות, של אנושות חדשה, של יופי חדש ושל מרום חדש, יותר נעלה ויתר נשגב מכל שבעת הרקיעים הידועים לנו על־פי המסורה. וכח פראי זה מתפרץ, בשטף יצירתו ובעים רוחו, גם למגר אלהים אדירים מכסא־מלכותם ולהושיב עליו אלהים יותר אדירים ויותר צעירים. בצלמו ובדמותו הוא ברא לו המשורר אלהים חדשים. חוצפה פיוטית זו יש בה מעין מלכות בלי תגא. אחות היא שירה זו לבכור־שטן, לסמאל. יש שהמשורר מתגעגע עליו, והוא מבקש אחותו ושותפותו; ויש שהמשורר הצעיר מתגאה ומתהדר יותר מדי בקרבתו אל אשמדאי, מלך השדים, המקטרג על כל העולם כולו. ואין זה אלא בקשת אלהים בצורה חדשה; אין זה אלא „מעשה להכעים" של נשמת שדי, נשמה גדולה, האצולה מתחת כסא הכבוד, הכועסת על אביה, מחוללה ויוצרה, שהדיחה לקרן אפלה, לעמק הבכא, בין נפשות קטנות ודלות.

גם ח„ נ„ ביאליק מטיח דברים כלפי מעלה, בשוררו:

שמים! בקשו רחמים עלי!
אם יש בכם אל ולאל בכם נתיב —
ואני לא מצאתיו —

(ח. נ. ביאליק, „על השחיטה").

וגם ביאליק נותן בפי אלהים אדירים דברים, הממעטים את דמותו ומשפילים את כבודו (ואינו מברך ברכת „דיין האמת" על הרעה, כשם שמברכים על הטובה):

סלחו לי, עלובי עולם, אלהיכם עני כמותכם,
עני הוא בחייכם, וקל וחומר במותכם,
כי תבואו מחר על שכרכם ודפקתם על דלתי —
אפתחה לכם, בואו וראו: ירדתי מנכסי...

(ח. נ. ביאליק, „בעיר ההרגה").

*) שתי השורות האחרונות, כמו שורות רבות אחרות בשירי שניאור, מעידות, כי המשורר למד בבית־מדרשו של הפילוסוף פרידריך ניטשה. התורה של „שנוי־הערכין" ושל „מעבר לגבול הטוב והרע" השפיעה על משורר ההרים.

ביאליק קובל על הקדוש־ברוך־הוא, על אלהי אבות, יען כי נתן את עמו למשיסה, יען כי ראה מה שראה בעיר ההרגה, ו„השכינה עיפת־צער ויגעת־כח". פי המשורר מלא דברים קשים לנגד ההנהגה העליונה, ואין משורר נתפס על צערו, צער האומה, שעיפה נפשה להורגים.

אולם שניאור קורא: „ירא האדם. חלל כל העולם נתרוקן במות אלהים. כחול החלל בקיץ ואפור בחורף, אך ריק הוא, ותמיד הוא מפחיד מאין אלהים". והוא רואה „אלים מתים", יען —

התרבות עם כל תשואותיה, עשנה, ברקיה,
לא תך בסנורים את עיני הבדידות הקמות.

(„על תוף הסינה").

לא רק צערה של האומה העברית, כי־אם צערו של כל האדם, של כל הבריאה, והבדידות של כל העולם ממלאים את לבו של המשורר. הוא, אמנם, אינו כופר באלהי האלהים, באבי הבריאה, כי־אם באותם האלים, האלילים, אשר בראו ואשר בדו להם בני האדם, בני התרבות, בני הכרך, בני דור החשמל והקיטור, — האלים האלה מתים „ואורבה הבדידות מסביב, הבדידות הגדולה".

נענועיו של המשורר על אלהים, שאבדו לו, על אלהים, שהוא מבקשם תמיד, למרות שהוא מתהדר בכפירתו, הוא מביע בציור נשגב מלא תום ומלא יופי מאין כמוהו. המשורר מדמה את האדם בן זמננו, אשר „אטם את אזניו מלחישות התורות המתות" ל„ילד הנבהל את שממות הבית, בשעת בין־השמשות":

יצאו אבותיו והוא נשאר יחידי וקטן;
וגהול הבית ודומם, מתוירים הכתלים
וזעומים הצללים בפנה.
אין קול, אין הברה... אפילו השעון הישן
האריך לשונו החלוד וחדל לקשקש.
צועק הילד — ובת־קול מתקה את קולו.
נבט במראה התלויה ורואה את צלמו:
צל מוזר בבאר־האפלולית, עינים עגולות.
חור ורועד אז יצעד אט־אט אחורנית
וקטן אצבעותיו בפיהו;
נתקל בדלת ונמלט החוצה, החוצה,
נס אל חבריו הקטנים ומשקע את פחדו
בין כלי־שעשועים של עץ ובלביבות של עפר;
ואולם בסתר עוד יפעם לבבו הקטן:
אי אבא, אי אמא? הוי, מתי ישובו הביתה?...

(„על חוף הסינה").

לא יכולתי התאפק מלהביא את כל הציור הפיוטי בשלמותו, שאין אני מוצא דוגמתו בספרות השירית של עמי־העולם, עשירי המחשבה וכבירי הדמיון. בציורו זה נגלה לנו המשורר בפניו האמתיים, בלי מסכה של „מתקוממם נגד אלהים". בציור זה נגלתה לנו הטרגדיה העמוקה והצער הנחבא של האדם

בן התרבות החדשה. „אי אבא, אי אמא? הוי, מתי ישובו הביתה?" — הד הגעגועים הכמוסים האלה הנני מאזין גם בשירו הנפלא „והיה באחרית...", שאינו אלא מחאה נמרצה, מחאת יוצר־ענק, לנגד התרבות העקרה, התרבות הקרה, שאבד לה דרכה בחיים מאין אלהים בקרבה.

שניאור המשורר הוא מלא כחות החיים, כחות היצירה, על־כן תרגז נפשו, על כן יצעק מרה על ערכי החיים החורים, על נמוכי הרוח, על כל ישן נושן, על כל רקוב ובלה, על כל גוסס ומתעודד להחזיק מעמד בחיים, כדי להרעיל ולנוול את כל יופי ובריאות רעננה. וגם בזה ניכרת, במדה ידועה, השפעתם של ניטשה ושל המשורר אמיל ווירהארין על שניאור ההוגה דעות. בהליריקה של זה האחרון יש גם פילוסופיה, יש גם השקפת־עולם ידועה (מה שאין אָנו מוצאים ב„שירי ההגיון" של ביאליק), ומקור הפילוסופיה שלו היא התקוממותו הנמרצה, היא שאיפתו הכבירה לחיי נצח, לעולם יותר מתוקן, יותר חזק ויותר יפה. שירת ההרים שלו היא במדה ידועה גם פילוסופית, יען כי היא כוללת בקרבה חלק גדול מהעולם, מהדומם, הצומח, החי וגם מהאגדה הקדמונית, מסתרי בראשית ומעשי היצירה, יען כי היא מלאה חדות עולמים וגם צער עולמים, יען כי היא שואפת לרחבי אין סוף ולגבהי אין קץ.

שניאור הוא לא משורר הרגש, — הרגש כמו שנבלוהו ונוולוהו הגמדים, הבכינים ובעלי האנחה והאנקה שבקרב המשוררים, — כי־אם משורר הרצון, הרצון הכביר, אבי היצירה העולמית.

עוד לא נוצרה היד שתשבור רצוני,
ויהי זה צדקתי ויהי זה עוני!
ובכל אשר יכוף רצוני החזק
ביתר עוז יתזור יתקומם בתוכי.

(„משירי הנביא").

אין הדמעה מצויה בין ריסי עיניה של בת־שירתו, כי משוררנו זה אינו בא לרכך את החיים, להנעים את המרירות שבהם, להמתיק את החוקים הקשים ולנחם אותנו בימי אבלנו על האבדות הקטנות והיסורים הפעוטים. לא להשלים ולפשר עם הסתירות והנגודים שבחיים הוא בא, ולא גם לכסות על ערותם ונוולותם; להפך, הוא מגלה לנו תהומות חדשים בכל רחבי היצירה, בכל מעמקי ההויה של האדם ושל העולם. ואינו בא אלא לרומם את החיים, להגבירם ולהעמיקם ולבקש להם תקון על־ידי השירה.

בת־שירתו לא תקרא: „שמים, בקשו רחמים עלי!" הוא אינו מתחנן לא לאיש ולא לאל. הוא מבליט תמיד, ומשתדל להבליט, את צד הגברות שברוח יצירתו. לפעמים הבלטה יתירה זו היא גם שלא במקומה, כאילו חושש המשורר, שמא יחשדוהו במורך־לב.

אוטו וויינינגר אומר: „כל יוצר, כל אמן מורכב הוא מאשה ומגבר, ממוליד ומקבל". בשניאור המשורר גבר הגבר:

מכל לבב ברזל עוד קשה זה שירי
ובטח בו אחתור ללבבות בכחי.

(„משירי הנביא").

בת־שירתו קוראת תמיד: היו קשים, היו גברים!

אחרי המבול של דמעות, אשר הציפו עלינו משוררינו מהנוסח הידוע, ואחרי אנחותיהם ואנקותיהם, שעלו לאזנינו כאוב מארץ, אחרי שכבר היו לנו תנים לרוב לבכות את ענותנו, ואחרי שכבר נשברו כל כנוריהם ונתקו כל מיתריהם, — עונג־רוח הוא לפעמים לשמוע את שירי המורד הגדול במלכות שירתנו, — אותם השירים, המלאים עזות ונצחנות.

ג.

יש דמיון רב בין המשורר שניאור ובין הפסל אבגוסט רודין (המפסל היותר גדול אחר מיכל־אנג'ילו). זה האחרון לא היה מעבד את פסליו בכל פרטיהם וחלקיהם, כי־אם חוטב מתוך האבן את הקוים הראשיים והאופיים, כל זמן שרוח היצירה שוחה עליו וחושיו הפנימיים ערים ומלאים מרץ. אולם כיון שנסתלקה מעליו רוח זו (רגעי היצירה הפנימית וההסתכלות המרוכזה אינם מתמידים זמן רב, כי יש בהם מעין הברקת הברק ומעין התפוצצות של חומר מתלקח), אין הוא מטפל הרבה בגמר המלאכה ובהחלקת השרטוטים. כן הוא גם שניאור. כל־זמן שרוח היצירה בוערת וסוערת בו, כל־זמן שאזנו הפנימית מחודדת בו ועינו הפיוטית מרחיקה ומעמיקה לראות, הוא משורר, מזמר, חוזה ומנבא. ומכיון שבא הדבר לקשוטים, ליפוי הפרטים, לחריטת הקוים ולפטורי ציצים, מיד הוא מניח את שירתו, שהשתפכה מקרב נפשו כלבת־אש ממעמקי הר־יוקד. כיון ששקעה האש הנוזלת, קפאה והתגבשה לאבני־חן יקרות, אז ישוב אליהן, לפעמים, המשורר בפצירה־פים ללטוש בהן זויות ומגבלות דקות מן הדקות.

השפה העברית, בכל עשרה, צבעיה וגווניה, בכל זהרה וחומה, גוברת, לפעמים, אצל ביאליק על שירתו. יצירתו הלשונית והסגנונית, — ואל תהא יצירה זו קלה בעיניכם! — מתאבקת לפעמים ברוחו עם יצירתו הפיוטית, ולא תמיד האחרונה מנצחת. לא כן שניאור. רגשותיו ורעיונותיו גוברים על השפה, לפעמים הוא גם מתעמר בה. נכנס הוא לגבולים ומתרומם לגבהים כאלה, ששם אין השפה העברית מספקת לו כל צרכה, אז בחזקה ירדנה לסור למשמעתו. וזה כחו של יוצר כשניאור: השפה נשמעת לו, לפעמים על־כרחה, והיא מוציאה בשבילו קולות וצלילים כמעט ככל הדרוש לו, ומשוררנו זה אינו מסתפק במועט. ואם יש לנו אוזן בוחנת להקשיב בכל שירה את המשקל של מוסיקה ידועה, אז נשמע, אז נרגיש בשירתו של שניאור את הד הסערה, הצרורה בהמוסיקה של ריכארד וואגניר.

שניאור, ככל יוצר אמתי, אוהב את היצירה בשעת התהוותה. הוא אוהב את חבלי הלידה הרוחנית, את יסורי־הנפש העמוקים הקשורים בה. אבל כיון שנגמרה יצירתו, כיון שנשלה, כפרי שבשל כל צרכו, מעל רוחו, הנמצא תמיד במצב הצמיחה והפריחה, כבר זרה היא לו. משוררנו מעיד על עצמו:

יקר הוא לי השיר עת תוסס הוא בנפשי,
וממלאה רוממות ובדידות־רז ונהרה;
ובהתפרצו שובב, חי, והרטיב לבות זרים —
הוא מת, כבר מת בשבילי והיה לי לזרא.

(משירו „לא אתפץ כי איש זר").

אמנם כך הוא המשורר בעודנו מלא־כח. הוא קורא לנפשו: „אל תבט אחריך!" — מה שהוא חי בעד אחרים, כבר נחשב לו במתים. רוחו ישאהו תמיד הלאה. החיים הבאים, העתיד הרחוק, כבר מתרקמים ברוחו.

שירי־האהבה נותנים לנו מפתח נאמן ללבו של המשורר, לסתרי כשרונו ולמצפוני מזגו. שירי־האהבה אוצרים בקרבם כל סודותיה ותעלומותיה של נפש המשורר.

ביאליק משורר תמיד על האהבה כשכבר עברה. געגועים יש לו עליה, סוד כמוס היא לו, כוכב תועה, חלום עובר. חידת החידות היא לו האהבה. „אומרים, אהבה יש בעולם, — מה זאת אהבה?".

ביאליק המשורר קורא לאהובתו:

הכניסיני תחת כנפך,
והיי לי אם ואחות,
ויהי חיקך מקלט ראשי,
קן תפלותי הנדחות.

כמה הכנעה, הכנעת הגוף והנפש, יש בזה! המשורר מתרצה ומתפייס עם גורלו. אם אין היא יכולה להיות אהובתו, תהיה נא לו אם או אחות. אם אין הוא יכול להתענג על האהבה, אם אין הוא יודע מה היא, אז חביבים עליו גם יסוריה.

צניעות זו, געגועים אלה אנו שומעים גם בקריאתו אל אהובתו:

הולכת את מעמי — לכי לשלום
— — — — — — — — — — — —
לב עוד לי — דביר חזון, קן החלומות,
ובאבי עצור שם, יגון־הקודש,
ומלאך טהור עמי — דמות דיוקנך,
התופף עוד כחסד־אל על ראשי
ולוחש ברכה, רותת ומתאפק,
כדמעת־אם חשאית על נר שבת
בדממת הקדושה השאננת.

(ח. נ. ביאליק: „הולכת את מעמי").

ביאליק הוא משורר רומאנטי בשירי־האהבה שלו. הוא פוגש אותה בחורשה, בין צאלים, בעת אשר „קרני שמש האחרונות קרנו בין העלים", והיא —

והיא נעלמה ויעלמו
אתה עקבותיה;
אך עיניה ירדפוני
תמיד, — הה, עיניה!

(משירי ביאליק: „עינית").

חורשה, צאלים, קרני שמש האחרונות וה„עינים" (כמובן מראש: שתי עיניה — שתי גחלים!) — פזמון ישן נושן, רק ביאליק שפך עליו חן השפה העברית וקסם הניב הנעים והנמרץ גם יחד.

את הרומאנטיות העברית של ביאליק, במדרגתה היותר טהורה ונשגבה, אנו מוצאים בשירו „מכתב קטן לי כתבה". הוא שב מאחרי אהובתו, יען —

זכה אַת מהיות לי חברת,
קדושה אַת משבת עמי;
אַת היי לי אל ומלאך,
לך אתפלל ואעבדך;
אַת היי לי זכרון קודש,
זרחי לי באור החמה,
רמזי לי מכוכב מרום.

האהבה בשירי ביאליק היא אהבת הרוחות, אהבת הנפשות. חיי־בשרים וחמדת־הגויות רק מחללים את קדושתה, מטמאים את טהרתה. האהבה היא אידיאל, שכל רוממותו הוא בזה, שאין משיגים אותו. אם יהיה האידיאל למציאות, אז יהיה גם לחולין. אם אין האהובה יכולה להיות לו לאם או לאחות, אז יתפלל לה, כי תהיה לו למלאך, לאל. ובכלל מרבה הוא בתפלות ובתחינות לפני אהובת־לבו. קדושה היא לו ואין הוא חודר למצפוני נפשה, אין הוא מבקש את הערמומיות שבאשה ואין הוא חושדה כלל, שמא אינה אלא לילית, שהתלבשה בדמות מלאך. ביאליק המשורר, המחונן בחושים בריאים ורעננים והמרגיש את המציאות הגסה בכל כעורה וגוולותה, בכל תהומותיה ונבכיה, רותני הוא, — הייתי אומר: אוירי הוא, — באהבתו. רוח ולא בשר היא לו האהבה. ואם ירדה פעם ממרום שאיפותיה והתגאלה בחמדת בשרים, אז מתאונן המשורר באנחה:

וברגע קטן של תענוג, של אושר וגיל, עלי חרב
עולם מלא... מה גדול המחיר שנתתי בבשרך!
(מהשיר: „העינים הרעבות האלה").

השכינה העברית שורה על שירי האהבה של ביאליק. פרי תרבות עתיקה (אותה התרבות, שפתגמה היה: „איזהו גבור? — הכובש את יצרו!") הם, בכל אופן התרבות שאחרי „שיר השירים".

לא כן שניאור. בן־זמננו הוא, ראשון לדורות הבאים. מבקש הוא פתרונים לחידת האהבה, מבקש הוא את תקונו באשה. מתודה הוא לאהובתו, ילדה חורה, כי חבק חיק נכריה:

יונת־תום! הן תדעי: גויה לי ונשמה.
הנשמה לאלהים היא — והגויה לעזאזל;
האמיני, שתיהן צמאות ומבקשות את תקונן —
באשה...

(ז. שניאור בשירו „ודוי“).

שניות זו לא עברית היא. אהבה טהורה ונשמה טהורה מקדשות ומטהרות גם את הגויה *).

המשורר שניאור מתקומם נגד התרבות, נגד המסורה העתיקה ונגד כל כבליהן וגדריהן; מתרומם הוא כסער נגד אבק הדורות, נגד הצניעות העשויה, או היתירה, נגד הצביעות בכל צורותיה ונגד פרישות דרך־הארץ, שהוא רואה בה „חטא האדם לבריאה הורתו“, והוא קורא:

לב אשה לגבר, והם בושים, מתחפשים
ומתכים, למה הם מתכים?
ברוכה לי תהיי, את פראות חפשיה
של תקופת מדבריות ויערים!
עת נדה בת־תוה ערומה ושזופה
ובקשה את דודה בהרים.

ברוכה לי תהיי, את פראות שעברה,
וארור הנמוס וכבליו!

(שניאור, „ליל חשק“).

כשהמשורר נער (כשכתב שניאור את שירו „ליל חשק“ היה כבן עשרים **) או עוד פחות מזה) ובת־שירתו מתפרצת מכל גדריה וסייגיה, הוא אומר דברי זמר כאלה. האוזן, ששמעה את שירי „החבוקים“ של גדול המשוררים הצרפתים בזמננו, יאן רישפין, לא תהא סולדת גם בשיר שניאור הנזכר. אולם האוזן העברית, האמונה עלי „שירי תפארת“ ושירי מהללא“ל (ושלא הסכינה גם לשירי עמנואל הרומי), בודאי שתהא סובלת ונפגמת מהפראות החפשית של השיר „ליל חשק“, — פראות, העורגת ל„הזיות חדשות, חדשות“; פראות, השואפת ליופי וחלומות; פראות, שאין כל כשרון בביר נקי ממנה; פראות, המלוה כצל את הבונים ומחריבים עולמות, ביחוד בשנות המעבר, בשנות ההסתערות וההתפרצות (מה שהלועזים קוראים בשם „שטורם־אונד־דראנג־פעריאָדע“).

שניאור המשורר יודע את חליפות רוחה ותמורותיה של האהבה, את נקורי הנפש התלויים בה, את מרידותיה ותעתועיה:

---

*) גיטה אומר: „הנשמה בונה לה את גויתה“. אולם משוררים גויים כגיטה וחבריו, מבעלי ה„תחיה“ (ריניסאַנס), אינם רואים חטא ונפילה במה שמשורר עברי, גם כשניאור, רואה ומרגיש מעשי עזאזל. למשורר כגיטה היה גם ה„חטא“ מין עבודת אלהים.

**) השיר „ליל חשק“ נדפס בשנת 1905.

רקוד אהבה רקדנו ;
אהבתיה עת כי שנאה,
ושנאתיה עת אהבה ;
כה חוללנו חמש שנה.
— — — — — — — —
בלעדיה — עבד נרצע,
מלך גא ועריץ — אתה.

קנאת־אש ונשיקות נושכות
ומשטמה על לא־דבר ;
עתה אדע כי אהבנו,
ואיני קובל על שעבר . . .

(שניאור בשירו „עתה אדע כי אהבתי").

ביאליק מתעטף בטלית שכולה תכלת ומתפלל לאהובתו תפלה של לחש, תפלה המלאה ציורי־קודש („נר של שבת", „אחותי כלה" וכדומה) ; אולם שונה היא תפלתו של שניאור :

הוי, אלי, גא ונבון, למה עזבתני ?
חזקני ואמצני נא הפעם !
— — — — — — — — — — —
כמו על קבר פעור אני עומד אל מטתה.
על בוץ הכר פורח פרג שפתים־מתוקות : —
הוי, אלי, עז ונבון, בידך נא אפולה,
ואל — בזרועות־שיש־אלה החבוקות !...

(„תפלה" לשניאור).

ביאליק עומד בחרדת־קודש, מלא אור צנוע, לפני האשה, לפני בת ישראל, ונשבע הוא לה בכוכבי־אל ומלקט הוא לה שושנים ואלומות־אור. בבית־המדרש הישן, בין אותיות הגמרא, נגלתה לו קרן האהבה בזוית מאפליה, ונפשו נמלאה ים של אורה. ובכל אשר הוא פונה, הוא רואה לפניו עינים מרחפות, והעינים „תאמי־יונים מלאות שקט", והעינים „יפו, אורו גם מרסיסים, מספירים" (שירי האהבה של ביאליק מלאים עינים) ; אולם עם כל האור הרב, שהמשורר טובל בו, ולמרות שעיני אהובתו מרחפות תמיד לנגד עיניו, אין ביאליק קורא מאומה בעיניה ואין הוא רואה את הנעשה, את המתרחש והמתהוה בבתי־נפשה. המשורר עוטה את אהובת־לבו במעיל־קודש ולא יקרב לא אל בשרה ולא אל רוחה. חידה כמוסה היא לו האשה, וחידת החידות לו האהבה. יודע הוא את צער הפרידה ואין הוא יודע את הצער העמוק והמכאוב החד, הצרורים בהתקרבותן של הנפשות, — של הנפשות, המבקשות זו את זו ואינן מוצאות, הקרובות וסמוכות זו לזו והן כל־כך רחוקות, הצמאות זו לזו ואינן משברות לעולם את צמאונן, האוהבות, לכאורה, זו את זו, ובעצמו של דבר אינן אלא שונאות זו את זו ; מתגעגעות זו על זו ואינן סובלות זו את זו, והן נלחמות זו בזו, וכל אחת מהן שואפת להבנות מחורבנה של רעותה.

אין ביאליק יודע ומרגיש את תאות־הנצוח, השוררת בין נפשות הגבר

והאשה, — נפשות, הבולעות ופולטות חליפות זו את זו, הנמשכות זו לזו ודוחות זו את זו. כל הנפתולים והנגודים האלה, ועוד הרבה יותר, גלויים וידועים לשניאור המשורר. בת־שירתו, קלת־הכנפים ומרובת־הצבעים, מזוינה בקרני־הרגשה דקות, והן חודרות ללב האשה ואין נעלם ואין נסתר מנגדן:

ואני לעגתי תמיד לה — לאשה,
אשר אין זכרון לה ואין לה עבר;
אשר לבה וחלומה פורחים לפני שכבה
ואחרי קומה אין לה דבר.

ואני בזיתי תמיד לחידה המהוללה,
העוטה שמלת־משי סודית ולוחשת;
קום, גל וקרע השמלה והנה כל הפתרון,
לדג תפז אין סנפיר ולחנם כל הרשת!...

ואני באהבי ואתביא שעיר קטן
ברקמות שיר וקנאה ואנחות;
לחשתי: „הנני עבד..." ואהיה תמיד מלך,
והיא... היא — שפחה בין השפחות.

(שניאור, משירו „תפלה").

גם היינריך היינה, גם פאול ווירלין היו יכולים להתפאר בשיר כשיר ה„תפלה" של שניאור. בשירי־האהבה של שניאור הנך מרגיש עומק וגם גובה, הנך מרגיש בהם את נשמת העולם, רוממות אל עליון ושחוק שדי־שחת. יש אשר בשיריו אלה רק פשע אחד בין האהבה בתענוגיה ובין המות עם כל בלהותיו, כי אחות היא האהבה להמות. יושב הוא המשורר בעשב „ולצדו חולמת הנאוה", ובעוד ידו „נמשכת ללקט את אשרו עם גרגירי שדה ראשונים", והנה צפורת

צונחת מאחד הטרפים;
נפלה גוססת ותגוע לעיני
בגלי־הצמח היפים.
עיני רעיתי לא ראו מאומה,
היא חכתה חולמת לדברי;
לא ידעה, כי רופף זה עתה העולם,
כי חור הגן מעברי.

התדעי? — לחשתי ברעב שפתים
ואנער מבתפי שערה, —
התדעי? שערך כמראה שלכת —
צהובה וכמושה וקרה.

היא חרדה, הרימה את ראשה, והנה
מתוך יצוריה המלאים
צופה בי שלדה וחורק לי שניו,
ותורי־גלגלתו מת־תמהים!

התרעי ? הן מות נמות שניגו, הן נמות...
הוספתי ואלעג בזדון,
ואולם לרעיון המביש הרגלנו,
ככלבים אל מקל האדון.
(שניאור, משירו „פעם בגן").

בשיר נפלא זה אתה שומע, אתה מרגיש את הד לבו של האדם בן־דורנו, הרועד מפני האפסות המוחלטת, גם בשעה שהוא מלא שכרון האהבה. רעידת־נפש זו אתה מרגיש בכל ציורי גיואי די־מופאסאן ושארל בודליר וברוב שירי אלפרד די־מיוסא. הצייר הגדול ארנולד בקלין, אשר תאר את תמונתו עצמו, בהיותו במיטב שנותיו ובהחזיקו את לוח־הצבעים ומכחול בידו, עם שלדו (העומד מאחוריו וכפוף על גבו) וכנור בידו לנגן לו שיר־המות, סטרינדברג, בספר „האהבה" שלו, הופמאנסטהאל בחזיונותיו, ארתור שניצלר בספורו „המות" וז. שניאור, — כולם שאבו ממקור יצירה אחד. כולם שואפים לחיים יותר מלאים, לאושר יותר גדול, לאהבה יותר רוממה, לטפוס של אשה יותר נעלה, ועל־כן הם רואים את „התכלת, הירק וצללים מתרפקים, פרפרים ונגהות עליזים" רק —

„כמזימות לפתות אביוני־הרוח,
עכברים רעבים ופזיזים".

נזר הבריאה ואביון הרוח! האמנם?

ניו־יורק, תשרי, תרע"ח.

הַהוּמוֹר וְהַסָּטִירָה בְּסִפְרוּתֵנוּ הַחֲדָשָׁה

פעם אחת התלוצץ המנוח, פרופיסור משה שטיינשניידר, באזני על המלה החדשה „רצינות", שהכניס אליעזר בן־יהודה לספרותנו הצעירה, ושאלתיו באותו מעמד: איך יתרגם הוא את המלה האשכנזית „ערנסט" לעברית? שטיינשניידר חפש ובדק בכל חדרי הלשון העברית לתקופותיה העתיקות והחדשות, ומאומה לא עלתה בידו. אחרי התבוננות ועיון בדבר זה, הגיד לי הזקן והגדול שבחכמי ישראל בדור ההוא כדברים האלה: אותו המעמד הנפשי, שהאשכנזי מציין בשם „ערנסט", היה המעמד הטבעי, התדירי והמצוי אצל רוב בני אומתנו עד התקופה האחרונה, על־כן לא הרגישו המדברים והכותבים עברית שום צורך מיוחד לברוא מלה מכוונה לתרגומו של מושג זה. פזיזות, קלות־דעת, בדיחות, עליזות, דיצה וחדוה, — בכל אלה המלים, אשר יש להוסיף עליהן כהנה וכהנה, שהרבו להשתמש בהן בספרותנו אחרי חתימתה של תקופת כתבי־הקודש, היו מסמנים מעמדי־נפש ומעלות־רוח בלתי שכיחים ומצויים אצלנו. העליזות הבריאה והשאננה, שמחת החיים ואהבתם נשקפות אמנם מתוך ספרי חוזינו הראשונים, אבל אין זכר בהם לאותה הבדיחות החריפה, הזוללה והפרוצה, לאותה ה„בדיחות שלפני התליה" („גאלגאן־הומאר"), אשר סגלה לה האומה העברית בגולה.

ונפלא הוא הדבר, כי כל אותם עוקצי־הדבור, כל אותם המהתלות והחדודים השנונים, העוברים מפה לפה בשוק חיינו ובבתי־מדרשנו, אין להם כמעט זכר בספרות העברית החדשה, כי במקצוע זה לקויה ופגומה היא מאין כמוה. המלח הסדומית, הפלפלים החריפים, העוקצים החדים, הנוקבים ויורדים עד תהום הנפש, — כל אותן הסגולות המיוחדות, אשר הכניסו הסופרים היהודים לתוך ספרות העולם, יקרות־המציאות הן בספרותנו החדשה. המושגים „הומור וסאטירה" הם עד היום בבחינת גרים וזרים בלשוננו העברית. אפשר עוד ליהד את צורתם החיצונית, אולם קשה עד מאד למצוא באוצרות לשוננו הלאומית מלים, שיש בידן לתרגם בדיוק את כוונתן.

מכל הסופרים העברים, שקמו לנו במאת השנים האחרונות, יכולים אנו להורות רק על יצחק ארטר ויצחק קאמינר, כעל בעלי הסאטירה הטפוסיים, ועל מנדלי מוכר־ספרים, שלום־עליכם (בתרגומו העברי), דוד פרישמאן וא. ל. לעווינסקי, כעל בעלי ההומור היהודי היותר מצוינים בספרותנו החדשה.

על־אדות ההבדל העיקרי שבין ההומור ובין הסאטירה ועל־אדות גדרם ומהותם בכלל הואלתי להגיד בזה דברים אחדים.

* * *

הסאטירה וההומור הם אח ואחות, שתי שבלים עולות בקנה אחד. מי מהם נולד ראשונה? יש להניח, כי הסאטירה נולדה ראשונה, בעת יותר קדומה,

יען כי היא פחות נימוסית ויותר פראית, יען כי כלי־נשקה יותר גסים ויותר כבדים. הסאטירה היא — לא לגנאי יחשב לה הדבר — על־פי־רוב עורת באחת מעיניה וחגרת באחת מרגליה. על־כן תמלא גם את תפקידה רק לחצאין: תכאיב ולא תחבש, תמחץ ולא תרפא.

ההומור מרחף ומרפרף על־פני חזיונות החיים ורואה אותם מכל הצדדים בעיניו השוחקות והבהירות, בעוד אשר אחותו הבכירה, הסאטירה, שוקעת וטובעת בתוך שטף החיים, מבלי יכולת להתרומם עליו למעלה מזרת אחת. ההומור עוקץ, אולם יחד עם זה הוא גם מסלסל ומפנק, הוא נושך וגם נושק, ממית ומחיה, והוא מזמין רפואתו קודם למכתו. חציו דקים וחודרים ומפעפעים בכל חדרי הנפש, אך אין בהם חמת־פתנים. הסאטירה, — זו הבתולה הזקנה,— מלאה רגשי שנאה, קנאה ונקמה, בעוד אשר ההומור, אחיה הצעיר, מלא רק התולים ולעג. עם הסופר בעל־ההומור שותקים אנו יחד מטוב לב, אף כי אנו שוחקים על חסרונותינו ומומינו אנו. השחוק של ההומור מבריא, כי הוא מבדח את הדעת ומרחיבה. לא כן הסאטירה: היא מרגזת את עצבינו ומעוררת בנו משטמה ודמעות־קצף. הסאטירה לועגת לאידנו, בעוד אשר ההומור עוזר לנו להנצל ולהחלץ ממצוקותינו. ההומור נובע ממקור האהבה והחמלה, בעוד אשר הסאטירה באה, על־פי־רוב, מתוך כעס ורוגז. ההומור הוא פרי התרבות המבושלה, נחלת העמים הנאורים, בעוד אשר אנו יכולים לגלות את עקבותיה של הסאטירה גם בקרב הספרויות של העמים, העומדים על מדרגת־התפתחות נמוכה. ההומור הוא כלי־זינו של האדם־האדון, של המושל והמנצח בחיים, והסאטירה היא כלי־זינו של האדם־העבד, של האדם המנוצח והמוכרע. ההומור בצורתו העליונה הוא סימן מובהק לשפעת אונים ולעתרת כחות החיים, בעוד אשר הסאטירה היא ברוב המקרים אות לקצף אין־אונים. את ההומור יכולים אנו להגשים בדמות עלם רענן, עליז ושמח, אשר כחו במתניו ובשניו הצוהלות. הסאטירה תגלה אלינו לפעמים קרובות בצורת זקנה, אשר כבר עמדה מלדת וגם שנים בפיה אין לה, רק קצף על שפתיה הירוקות והכמושות.

* * *

הסופרים בעלי־ההומור היותר מצוינים בספרות העולם הם: שכספיר, ראבליי הצרפתי וסירוואנטיס. ההומור של זה האחרון בספורו „דון קישוט" הוא היותר מבושל והיותר טפוסי במינו. ההומור ממין זה אינו מעורר בנו רק שחוק, המועיל לעכול הקבה, כי־אם מעורר בנו גם מחשבות והגיונות. שחוק זה הוא של אדם־העליון, הרואה מנקודה גבוהה שבאופק רחב וטהור את כל הצדדים המעוררים שחוק של אותו הדבר, אשר הוא מסתכל בו, של אותה ההויה, אשר הוא מתבונן אליה. בהומור כזה יש לפעמים גם טעם של מרירות פקחית, ובהד שחוקו תשמע גם אנחה עמוקה. מעין זה הוא גם ההומור של הלצים בחזיונותיו של מולייר.

ההומור בצורתו החדשה, המודרנית, הוא יותר נוח, כי הוא מפשר ועושה שלום בין הנגודים וההפכים שבחיים ובכל מעמקי ההויה. ההומור בצורתו החדשה מתרומם לאותה נקודת־ההשקפה הגבוהה והחפשית, אשר ממנה יראו

כל המעקשים וההדורים שבציור־הצלמון כמישור שוה. הסאטירה המודרנית,— בספרות העולם הכתוב מדבר, — עוקרת והורסת, מורדת ומתפרצת; וההומור שוחק ושופט מגבוה. הסאטירה מתנגדת ומתעקשת; פתגמיה: „אין שלום לרשעים! יקוב הדין את ההר! יחזור העולם לתוהו ובוהו!“ — כי היא יודעת רק את מ־ת הדין, ולא גם את מדת הרחמים, שאין העולם יכול להתקיים בלעדיה. אולם ההומור אינו מבדיל בין רשעים לצדיקים, בין טובים לרעים. בכולם הוא מוצא רפיונות, חסרונות וצדדים מגוחכים, וכולם מעוררים בו שחוק; ובשחוק זה יש פילוסופיה ידועה, פילוסופית החיים. הסאטירה מוצאת בכל תהומות החיים רק אבק־שריפה וחמרים מתפוצצים, בעוד אשר ההומור מוצא בהם גם כר וכסת למנוחה. הסאטירה בלבושה החדש היא סיומה של תקופה ואין היא פותחת לפנינו דרכים חדשים ואפשריות חדשות.

בעל־הסאטירה הוא מטבעו מר נפש, אם פילוסוף הוא, ואחד המתקוממים והמורדים, אם הוא עוסק בעניני החיים, אם הוא שקוע בעולם המעשה. למלחמה נולד, והמלחמה היא יסוד חייו. ההומור בצורתו החדשה, — כמו שאנו מוצאים אותו ביחוד אצל הסופרים האמריקאים מארק טוויין ואוליוור הירפורד, — יש אשר הוא משתרע על מרבדים, לבוש בכסות־שינה, ובשבעו הוא מתלוצץ ומבדח את דעת השבעים. ההומור ממין זה, מין שהוא פחות־המדרגה, מתלוצץ בנחת והרחבה על אותם הימים, אשר בהם האמין בתומו באידיאלים רמים, במשפט וצדק, על אותם הימים, אשר קיבתו היתה ריקה ונפשו מלאה. ההומור החדש הוא בימינו אחד הקרואים אל משתה־החיים, ובשבתו על כוס יין מלאה הוא מבדח את שכניו הזוללים וסובאים, החוטפים וגונבים מן השלחן המלא דשן, והוא מתנהג עם כל המסובים בנימוס ודרך־ארץ, לא יעוה פניו ולא ישלח לשונו, כמו שהיה עושה בימים מקדם. ואם סוף־סוף ישבע את חברת שכניו, בני־בקבוקו, עד לגועל־נפש, אז ישלם גמול לנפשו העיפה מהוללות המשתה: בשבתו בדד ישחק וילעג לכל המסובים ולכל שכניו.

הסאטירה איננה מתפרנסת ברווחה והרחבה גם בימינו, ומן ההפקר איננה זוכה. שחוקה ולעגה באים מתוך רעב ומתוך נדודים. ליצנותה אינה מבדחת ומשעשעת את דעת החברים והשכנים, כי היא מרגיזה את הרוחות ומרתחת את הדם; כל הגה היוצא מפיה בורא לה אויב, וכל חץ מאשפתה מקים לה צורר. ההומור מוכשר, על־פי טבע ברייתו, לאריכות ימים ושנים, אם אך לא ישמן ולא יעבה יותר מדי. אולם ימי הסאטירה קצרים הם; היא אוכלת את בשרה ונפשה; ועלינו להיות אסירי תודה לה, אם בימי חייה הקצרים תעלה בידה לשרש לו גם אולת אחת, לעקור מכרם חיינו לו גם רק קוץ אחד. ההומור יבוא אלינו לפעמים קרובות כמלאך, הגואל אותנו מהתפארות־שוא ומהתנשאות מזויפה; הוא מכניס מעט חולין בקדשנו, ולפעמים הוא מסיר את העטרה מעל ראשנו וחובש לו מצנפת־כסילים. אולם הסאטירה בצורתה המודרנית יש אשר תבוא אלינו בחרב וחנית ובכל כלי־משחית לשבר ולנפץ את אלילינו הקטנים והגדולים. סאטירה כזו היא המלאך הגואל אותנו מיד הרשע, העריצות והאכזריות.

הראשון, אשר הכנים את ההומור לתוך ספרותנו, הוא ש. י. אברמוביץ (מנדלי מוכר־ספרים). ההומור שלו הוא, ככל הדברים שנבראו בבין־השמשות של גלותנו, מעורב מיסודות שונים, ויש בו גם בלבול־לשונות ובלבול־גבולים. ההומור של מנדלי מוכר־ספרים כולל בקרבו גם סאטירה מרה וחריפה, אולם מרירותה וחריפותה של זו נמתקות ומתובלות על־ידי בשמים נעימים של הפקחות היהודית. אין בהומור שלו אותה העליזות השאננה, אותה בדיחות־הדעת היחסנית, שאינה נקנית אלא באצילות מיוחדה, המתרחקת מעל ההמון הגס. אולם דוקא משום זה מורגשת בה נשמת־החיים במדה מרובה ובמדרגה גבוהה.

ההומור האירופי בצורתו החדשה מתרחק על־פי טבעו מן הקצוות. בוחר הוא את שביל־הזהב ובצדי דרכים לא תפגשוהו. על־כן אין בו לא קרירות ולא חמימות יתירה. לא כן ההומור היהודי של מנדלי. הוא חותה גחלים על ראשי הקוראים ושוחק בעקימת שפתים וחוטם. הוא קורע את המסוה מעל פניהם ומראה להם בעצמם את דמותם המכוערת ושוחק על מעשה שטן זה. ובשחוק זה אנו שומעים את הד לעגו של היהודי, שנתהפך מבן־מלך לכלב רעב, בן־מלך שהוא מרגיש ויודע, כי בעניו ובנדודיו הנוראים הוא עושה מעשים, המעוררים שחוק ובוז, וגם הוא בעצמו שוחק מתוך דמעות עם כל הלועגים לו.

לההומור של מנדלי מוכר־ספרים לא התרומם המספר ישראל זנגביל אף ב„מלך הקבצנים". ההומור היהודי של זנגביל אינו נובע מתוך עצם חיינו, כי־אם לקוח הוא מאוצר זכרוננו, משיחות־זקנים, מספורי־מעשיות ומספרי־הלצה. זנגביל שמע בילדותו הלצות וחדודים מפי בני הגיטה, וגם מתוך ספרים אסף אל ילקוטו מהתלות שנונות ואניקדוטות מפולפלות, המתהלכות ברחוב־היהודים, והכניסן אחרי־כן בתומן אל ספוריו וציוריו כעין תבלין. המספר שבזנגביל לחוד, והמתלוצץ, בעל־ההומור, לחוד. לא כן מנדלי מוכר־ספרים. זה האחרון אינו משתמש בהלצות וחדודים, הלקוחים בהקפה מ„הנשמע והנדבר" ברחוב ובשוק היהודי; ההומור שלו נובע מתוך עמקי חיינו הגלותיים. המספר והמתלוצץ מאוחדים ומורכבים בו הרכבה כימית. את ההלצות והחדודים של הרחוב לא תמצאו בספורי־מעשיותיו, אבל כל מה שהוא מספר הוא מספר בבדיחות־הדעת היהודית, עם כל מעלותיה וחסרונותיה. הלצותיו הן הלצות חיינו עצמם.

שלום־עליכם היה הראשון, אשר על־ידו נתגלה לנו ההומור היהודי, העממי, בכל מעלותיו ויתרונותיו. מקור ההומור של שלום־עליכם הוא נקי, כמעין זך, מכל תערובת זרה. ונובע הוא הומור זה מתוך עצם חיינו הגלותיים. צלול ושקוף הוא ואין בו אף זכר לרפש וטיט־חוצות. ההומור של שלום־עליכם הוא מתנת־אלהים, אלהי החסד והרחמים, — האלהים, היושב בשמים ושוחק לאולתם של בני־האדם, יצירי כפיו. ההומור של שלום־עליכם הוא לפעמים גם מלא חן ושירה, בדיחות־הדעת והשתפכות־הנפש היהודית. שלום־עליכם הוא בעל עין בהירה ובעל אוזן פקוחה, ולעולם אינו כועס ואינו מתמרמר על מי שהוא. על־כן ההומור שלו הוא נעים וקל, כקוי השמש וכריחות האביב, נוח למקום

ונוח לבריות. שלום־עליכם הוא דוד חביב ואהוב על הקטנים ואת טוב ומיטיב לגדולים. אורח יקר הוא, כאליהו הנביא של האגדה, בביתו של כל יהודי. ההומור של שלום־עליכם הוא יצירה עליזה של פילוסוף־החיים, של אוהב־החיים; ומעולם לא שחק שלום־עליכם מתוך כונה ספרותית מיוחדת, כי־אם מתוך הכרח פנימי. השחוק הוא טבעו, ואחרת לא יוכל.

שרשי ההומור של שלום־עליכם יונקים מתוך מעמקי הנפש היהודית, והוא נעשה שליחו של מזלנו בגלות לנחם את אבלי עמנו, השרויים בצער ונושמים מתוך עוני ודחקות. ואת שליחותו זאת הוא עושה בנחת־רוח, מתוך אהבה וחבה לכל בריותיו של המקום, כי לכך הוא נוצר.

ועלית נשמה היתה לו להומור היהודי של שלום־עליכם על־ידי התרגום העברי. י. ד. ברקוביץ כבר תרגם חלקים אחדים מכתביו של שלום־עליכם, ובזה העשיר את הספרות העברית בחלק ההומור הבריא והנקי מיסודות זרים לו, — אותו החלק, שהיה חסר לגמרי בספרות העברית. ההומור היהודי היה בידי המתרגם, שהוא בעצמו מחונן בכשרון הומורי, להומור עברי.

המתרגם, המושל באוצרות לשוננו, מצא בהרגשתו הספרותית הדקה את הסגנון העברי היותר מכוון להומור של שלום־עליכם; וההומור של זה האחרון נזדכך ונתגבש בעברית.

* * *

ההומור של דוד פרישמאן עוקץ ונושך יותר מדי ואינו נקי מן הסאטירה המלאה ארס. ההומור שלו מורכב וממוזג מן היסוד המערבי ומן היסוד המזרחי גם יחד; ולפעמים קרובות היסוד הראשון גובר את האחרון. ההומור של פרישמאן אינו מוגבל ומצומצם בקרן־זוית אחת, ואופקים רחבים פתוחים לפניו; אבל פרישמאן מתעמר בכשרונו ההומורי, שנעשה לו לפעמים להרגל רע, ויש שהוא רודה בו וגם בפרך. על־כן גם ההומור נוקם ממנו את נקמתו והוא מתפרץ, לעתים קרובות, פרוע לגבולות זרים לו, שולח רסן מעל פניו ואינו נשמע עוד לבעליו.

פרישמאן הפיליטוניסטון (כי גם רשימותיו אינן אלא פיליטונים) יודע בכל־זאת להשתמש בההומור שלו במקום, שמעוטו יפה ורבויו רע, כאמן נאמן, בהמדה הדרושה; אבל פרישמאן המבקר נכנע תמיד תחת יד ההומור שלו, השלות פרא, ובמקום בקורת הוא כותב מאמר, שחציו הומור וחציו סאטירה.

* * *

ההומור העברי של א. ל. לעווינסקי מושפע הוא ברובו מחיי הגלות, משפת הגלות וממנהגי הגלות; ויען כי לעווינסקי בעצמו כבר נשתחרר מן החיים האלה והתרומם עליהם, על־כן הוא רואה אותם בעינו הצלולה מכל צדדיהם, עם כל פגימותיהם, לקוייהם וצלליהם. ההומור של לעווינסקי מקפץ ומדלג חפשי מהר לעמק, מעמק לתהום, מפחת לפח ומפח לשוחה ומשוחה לגבע, מדירת־המרתף של העני לעליתו המרווחה של העשיר, ומשם לחדר־

עבודתו של הסופר ושל העסקן הלאומי. צפור־דרור הוא ההומור שלו ומרות אינו מקבל, בעוד אשר ההומור של שלום־עליכם שומר את חוקיו הפנימיים ואינו עובר את גבולותיו הטבעיים.

על ההומור של מנדלי ושל פרישמאן שפוכים במקומות רבים חן השירה וקסם של יופי מיוחד, אולם ההומור של לעווינסקי פרוזי הוא, בהיר הוא וגם עליז מאד. חציו שנונים ועפים כברקים אל כל צד ועבר. ההומור של לע־ווינסקי הוא כזרם שוטף, אשר יגרוף ויסחב את כל אשר יפגוש בדרכו. זה הוא יתרונו, אבל גם חסרונו.

מֵעַל שֻׁלְחַן קְרִיאָתִי

(„פרצופים", מאת דוד פרישמאן)

בימים אלה קראתי את הספר „פרצופים" מאת דוד פרישמן ועשיתי את הציונים הבאים:

הספר „פרצופים" של פרישמאן נתן לי את ההזדמנות להתבונן מקרוב אל „מלאכתו" של הסופר בשבתו על האבנים. נגלה לי: אם נפלה מלה בפי עטו של פרישמן, והמלה מצאה חן בעיניו, אז יחזיק בה ולא ירפה ממנה.

בשתי השורות הראשונות של הספר הנזכר (הוצאת „ספרות"), בתוך ציור פרצופו של הדר. שלמה רובין, מצאתי את התואר „צנוע" שלש פעמים במשפט אחד: „...ברחוב צ נ ו ע ה ועזובה, מת צ נ ו ע ועזוב מאדם, סופר גדול ופורה (?), חוקר צ נ ו ע"... הרחוב היא צנועה, המת צנוע והחוקר היה צנוע. כמה עניות הבטוי וכמה חוורון הצבע!

עוד דוגמאות אחדות:

„וידיעות היו לו ל א ד ם ז ה, וספרים קרא אדם זה, וכח הזכרון היה לו לאדם זה" (שם, צד 4); „הקו היסודי שבספרו הוא האמת, אמת לכשעצמה, מין אמת עד כדי פנטיזמוס" (שם, צד 7), — הרי לך שלש פעמים אמת בשורה אחת! „ולב ל ה ם ורגש ל ה ם, ומחשבה ל ה ם ושמחה ל ה ם ומכאוב, ומלחמות ל ה ם בקרב לבם, ושנות טובות ל ה ם" (שם, צד 43, — שש פעמים המלה „להם" בשורה אחת. „ככל ס פ ר ו ס פ ר שקראתי מ ס פ ר י ו. ה ס פ ר האחרון, שקראתי אז מ ס פ ר י ו, היה ה ס פ ר" (שם, צד 5), — הרי לך שש פעמים המלה „ספר" בשורה אחת! „ובכל זה קראתי ד ף אחרי ד ף, ד ף אחרי ד ף" (שם, צד 9). „ה נ ה זה נחרב... ו ה נ ה זה גם עולם... ה נ ה זה מתה... ו ה נ ה זה מניח... ה נ ה זה גוסס... ו ה נ ה הוא מניח... ה נ ה זה יש לו אהבה... ו ה נ ה אין זו אהבה כלל. ה נ ה זה יש לו פואיזיה, ו ה נ ה אין זו פואיזיה כלל. ה נ ה זה בא לו..." (שם, צד 9), — י"א פעמים „הנה" בשורות אחדות.

ופרישמן עוד מתהדר ומתגנדר בהרגלו הנוסחאי הזה: לחזור אחרי מלה אחת או אחרי ניב אחד עד כדי שלשים או ארבעים פעם על דף אחד. הסופר האמור מוצא בזה חן הלשון ויופי הסגנון. אמנם אין חולקים על דבר שבטעם המסור לחיך, אולם טעמי הספרותי אני אינו סובל לעיסת מלים והעלאת גרה של ניבים במדה גדולה כזאת. אני רואה בזה גמגום סגנוני של כבד־עט. המצוינים שבבעלי הסגנון נזהרים לחזור על מלה אחת אפילו רק פעמים אחדות על שטח של דף שלם.

פרישמן הוא בעל־גוזמא, מצד בחינת הלשון, במדה משונה. דוגמאות: „מספר הוא (הדר. רובין) מלא־רוח *) ובטוב טעם אלפי מעשיות על־דבר פרץ סמולנסקין“ (שם, צד 4); „בבחינה זו טוב היה גורלו של איש כפרידריך ניטשע אלף אלפי פעמים מגורלו“ (של טולסטוי)... אלא שאיש כפרידריך ניטשע היה מזוין באלפי ידיעות שונות ומשונות“ (שם, צד 24). פרישמן מכה באלפיו. דוגמאות של גוזמאות משונות כאלה, המעידות על חולשת הבטוי וחוסר הטעם הטוב, תמצאו לרוב בספר הנזכר.

דוד פרישמן מפריז במליצות תפלות וחסרות־טעם והוא חוטא בזה נגד הסגנון המדויק והיפה. הרי לכם רק דוגמאות אחדות: „כמעט שיגע איש באישון בת עינו זו (בחבת ציון), — והנה לילינבלום עומד וחרבו שלופה בידו“ (פרצופים, צד 10); „הנה השפינוזיסטן (דר. רובין) מכף רגלו ועד קדקדו“ (שם, צד 4); „מכל רמ“ח אבריו ושס“ה גידיו (של לעווינסקי) השתפכה...“ (שם, צד 12).

פרישמן מכביר ללא־צורך מלים לועזיות במקום שהעבריות מספיקות כל צרכן ואינן חסרות כלל. במאמרו על אודות דוד וולפסון הוא משתמש בארבע מלים לועזיות על שטח של שורות אחדות: „צורה אריסטוקרטית“; „אדון להסיטואציה“; „הרושם של אנרגיה“; „על פני הפוזיציה“ (שם, צד 44).

ועוד דוגמא אחת של שמוש זר ומשונה במלים לועזיות, שמשחיתות את הודה של השפה העברית וגם מעכבות את הקריאה של הקורא הפשוט והמצוי: „יש לנו עתה בעולם איזה „פלוס“; נוספה פוטנציה אחת על הפו־טנציות; אנרגיה אחת על האנרגיות“ (שם, צד 23).

„כל זה אינו אלא כעין אינטרמיצו טרגי־קומי“ (שם, צד 35). אינטר־מיצו טרגי־קומי! — כמה יופי בעברית כזו!

פרישמן מרבה להשתמש במלים עבריות שלא כהוראתן האמתית, ולפעמים הפקר הן לו והוא עושה בהן ובצרופיהן וחבוריהן כאדם העושה בתוך שלו, מבלי כל אחריות בעד הלשון, המסורה לנו מדורי דורות. כן הוא מרשה לעצמו במקומות רבים להיות תפלי (בנלי) יותר מדי. ולפעמים יבוא אל הקורא בתורת האלפא־ביתא, בפקחיות, שהיא מצויה גם בשוק בזיל־הזול, בהאמינו, כי חכמות יהגה פיו.

אולם אין אני רוצה להתעכב פה על שגיאות לשונו העברית של פרישמן והתפתלות סגנונו היפה והמשונה כאחד. יחד עם זה אין אני רוצה כלל להכחיד, כי פרישמן הוא, אחרי כל השגיאות והזדונות שבלשונו, בעל סגנון מצוין בספרותנו; ולולא הרגליו הספרותיים הרעים, היה יכול להיות גם בעל סגנון יפה ומלא חן.

מה שהיה ברצוני להעיר הוא זה: ה„פרצופים“ של פרישמן אינם, בעצמו

---

*) תרגום מלת־התואר האשכנזית „גייסטפאָל“ לעברית בשם „מלא־רוח“ הוא תרגום בלי רוח. — ר. ב.

של דבר, פרצופים כלל. בבוא המחבר לתאר את אחד הסופרים או עסקני הכלל, אין הוא מסתכל כלל בנפשו, אין הוא תופס את העצמיות המיוחדה של המתואר ואינו נותן לנו שרטוטים אמתים מצורתו של אותו הסופר או העסקן. רודף הוא פרישמן אחרי איזה פרט קטן, לפעמים גם בלתי אופיי, או אחרי תנועה והעויה ידועה, לפעמים גם בלתי חשובה כלל, ושוכח ועוזב את אישיותו של ה„פרצוף". אם יש לו לפרישמן איזו המצאה ספרותית, איזו מעשיה או בדיחותא יפה, אז הוא מבקש לו „פרצוף" לתלות עליו אחת מאלה או כולן יחד.

במאמרו על אדות הדר. שלמה רובין מספר פרישמן על אדות עצמו הרבה יתר מאשר על אדות המנוח. את זאת היינו יכולים עוד לסלוח לפרישמן. לא הוא היחיד בזה. גם גיאורג ברנדס, בזכרונותיו על אדות אנדרסן, מרבה לספר על אדות עצמו: אולם הדברים, שברנדס מספר, תוך כדי ציורו, על אדות עצמו, הם כל־כך יפים, כל־כך נחמדים ומעניינים, עד שקובעים הם ברכה לעצמם.

אולם הדברים, שפרישמן מספר על אדות עצמו, והמאורעות שהוא מעלה בזכרונו, תוך כדי ציור ה„פרצוף", אין להם כל חשיבות מיוחדה.

מי שלא ידע פנים־אל־פנים את הדר. רובין החי, לא ידע מאומה על אודותיו גם אחרי אשר יקרא את אשר כתב עליו פרישמן. הדר. רובין היה מספר לפרישמן, לפי עדותו, דברים שונים על אנשים שונים. אולם זה האחרון לא מסר לנו מאומה מהדברים אשר ספר לו רובין, למען דעת איזה רשמים נקלטו במוחו ביותר, למען דעת איך היה מספר, איך היה מצייר את העובדות ואת הפרצופים, שנשארו חרותים בזכרונו.

פרישמן מעיד על רובין כדברים האלה: „ישיבה של שעה אחת בחברתו של האיש הזה, בכדי לשמוע לשיחתו, הלא נותנת לאדם ים של ידיעות" (מגוזמאותיו של פרישמן!), — ולא פירש לנו פרישמן, איזו ידיעות היה מקבל השומע את שיחתו של רובין.

פרישמן מספר לנו על אדות רובין: „מתשעים ימי שני חייו עבד האיש ההוא שמונים שנה", — עוד הפעם גוזמא פרישמנית, או, בכל אופן, לא דייק בלשונו. האם בהיות רובין בן עשר כבר החל עבודתו הספרותית?

ידעתי את הדר. שלמה רובין בשנות מגורו בעיר ווינה, בראשית שנות התשעים של המאה העברה. הייתי מבקרו לפעמים לא רחוקות בביתו, וגם הוא היה בא אל ביתי ושוהה שעות אחדות בשיחתו על־דבר ספרים וסופרים. אולם מהדר. רובין, שהכרתי אני מקרוב, לא מצאתי בציורו של דוד פרישמן, בספרו „פרצופים", אף שרטוט אחד.

בהתודעי אל הדר. רובין היה אז כבן שבעים, או פחות מעט מזה. זה היה בערך כעשר שנה בטרם אשר התודע אליו הסופר פרישמן. דירתו של הדר. רובין, דירה עניה, היתה אז ברובע השני של העיר ווינה, בקרב השכונה של דלת העם, רובם מבני גליציה. החדרים האחדים והצרים של דירתו היו מלאים ספרים מכל המינים, שהתגוללו בכל הפנות ועל כל הכסאות. מלבד

הספרים מלאו את החדרים גם מטלטלים וסמרטוטים, גם־כן מכל המינים, ביניהם שברי כלים עתיקים: זכר לאמנות.

הרושם הראשון, שעשה עלי המנות הדר. רובין, — והרושם הזה שמור בלבי עד היום, — היה של יהודי תלמיד־חכם, עניו וצנוע, של זקן רצוץ ושבור, שחות ונדכה. הוא התאבל אז על שני בניו, שאבדו לו, ונפשו מאנה להתנחם. רובין היה שמח ומאושר אם באו אליו לבקרו ואם נכנסו אתו בדברי תורה וחכמה, בעניני ספרות וחקירה. בשעות כאלה היה רובין שוכח את יגונו ואת סבל נפשו. בשיחתו, ביחוד אם נגע באחד הענינים החביבים עליו (כמו: תולדות ברוך שפינוזה והפילוסופיה שלו), היה מתמלט לפעמים זיק נוער מעיניו הכהות והקמות.

הדר. רובין היה מתיחס אל כל הענינים, אשר נגע בהם בשיחתו, מנקודות־השקפה שונות. על כל דבר ודבר היה דן בכובד־ראש, אך בלי יחוסים פנימיים. את מדת הנצחנות לא ידע בשום דבר וענין. הוא היה מודה על האמת, מי שאמרה. אדוק היה בשטתו הפילוסופית של שפינוזה, אך לא התנגד אם הביאו לו ראיות מפילוסופים אחרים, הקרובים יותר אל השקפת עולמה של היהדות, ראיות הסותרות ומבטלות את כל בנינו של הפילוסוף מאמשטרדם.

כאשר יצאה לאור, בשנת תרמ"ז, החוברת הראשונה מספרי שפינוזה, בתרגומו העברי ובהסברתו של הדר. רובין, התעורר עליו החכם שד"ל, על אשר ערב את לבו לפרסם דעות של כפירה ברבים. שד"ל ראה בשפינוזה את הכופר הגדול ואת האויב המסוכן לעיקרי היהדות. מלחמתו של שד"ל נגד שפינוזה ונגד רובין, שהחל לתרגם את ספריו ולהפיץ את דעותיו ברבים, — מלחמתו זו נמשכה כעשר שנים ומלאה פני מכתבי־עתים שונים בשפות שונות. על תוכחתו הנמרצה ועל דבריו החריפים של שד"ל, שהיה מלא רוח קנאות נלהבה, יצא רובין להשיב בספרו „תשובה נצחת". רובין השתדל להוכיח בספרו הנזכר, כאשר עשה בספרו האשכנזי „שפינאָזא אונד מיימאָנידעס" (שזכה בשבילו לשם התואר „דוקטור"), כי שפינוזה שאב את הפילוסופיה שלו ממקורות עברים, ההולכים ונמשכים עד הרמב"ם ועד בכלל.

באותן השנים שהייתי קרוב להדר. רובין כבר נתקררה דעתו עליו והודה לכמה וכמה מדבריו של שד"ל מתנגדו, לכמה וכמה מהשקפותיו על היהדות ועיקריה. למרות אשר הקדיש רובין יותר מארבעים שנה לספרי שפינוזה והחקירה בהם, למרות אשר שפינוזה היה לו לאדם־המופת בכל הליכותיו ודרכיו בחיים, במעשים ובמדות, — למרות זאת, הנני אומר, היה שומע במנוחה את טענותיהם של המתנגדים היותר קיצוניים להפילוסוף שלו. בסבלנות מיוחדה ובקרירות רוח מיוחדה היה מאזין גם לדברי המתנגדים לכל הפילוסופיה. לפעמים היה מתלוצץ בעצמו על הפילוסופיה העתיקה והחדשה, על קורי העכביש של החקירה בדברים שמאחרי הטבע.

פעמים רבות נדמה לי, בדברי עם הדר. רובין, שבעצם הדבר איננו כרוך אחרי שום שיטה פילוסופית ואיננו מגין על שום דעה. אם נגעתי בשיחתי

אתו באחת החקירות של חכמת ישראל, הן בנוגע לתקופת כתבי הקודש והן בנוגע להספרות המאוחרת, היה רובין מביא על־פה מראי־מקומות מספרים עתיקים וחדשים, מביא דעות, המתנגדות וסותרות זו לזו, מבלי שיכריע ביניהן. בשום דבר וענין לא היה רובין „קובע מסמרות“.

באותן השנים, שהייתי קרוב להדר. רובין, היו חייו חיי בודד ונזיר מכל הבלי העולם הזה. לא ידע קנאה ושנאה לשום איש. זרים היו לו גם רגשי נקמה, אהבת הנצוח ותאות הכבוד. הקריאה התדירית בספרי שפינוזה לא עברה עליו בלי רושם נכר בכל מהלך רוחו ובכל תכונת נפשו.

הדר. רובין נחשב בעיני חכמי ישראל שבווינה, — ביניהם הדר. אהרן יעלינק, הרב משה גידימן, א. ה. וויס, מאיר איש־שלום, המלומד שמואל מודלינגר, המחבר של „אריסטו“ בעברית, ואברהם עפשטיין, בעל „אלדד הדני“, — כמשכיל גליצאי, כמלקט שבלים בודדות בספרויותיהם או כמתרגם ספרים לועזיים לעברית קשה, נלעגה ובלתי מדויקה כלל, מבלי אשר חונן ברוח בקורת ומבלי שידע מה היא חקירה מדעית. רובין ידע את השקפתם של חכמי ישראל בווינה עליו, אך לא שם לבו לזה. אחת היתה לו מה שחושבים עליו אחרים. הוא לא בקש את קרבתו של שום איש בווינה. אם לא באו אליו החכמים והסופרים שבווינה לבקרו בביתו, לא סר גם הוא אל ביתם.

רובין לא היה צריך בשנות זקנתו לעזרתו ולחסדיו של שום איש, ולא היה תלוי בדעת אחרים. הוא אכל, אם גם במסכנות, מפירותיו של הכסף, אשר צבר בשנות עבודתו בתור מורה בבתי עשירים ידועים (הוא היה מורה גם בבית העשיר יעקב פוליקוב בטגנרוג, ברוסיה). הספרים הרבים, שמסרם לדפוס, לא הביאו לו מעולם שום שכר סופרים. את כל ספריו, אשר הדפיס ב„השחר“ של פרץ סמולנסקין, נתן במתנה גמורה להמו“ל.

שיחתו של רובין היתה מצויה ושכיחה, בלי שמץ של התפעלות ובלי הברקת שביבי רוח. וכל מה שהיה מספר, היה מסיח לפי תומו, ונכרים היו דברי אמת. ובספרו על־דבר אחרים, אם היו קרוביו וידידיו או היו אנשים זרים לו לגמרי, לא היה מגזם ומפריז על מדתם של הדברים והמאורעות, שהוא מוסר לבן־שיחתו, לא היה צובע את הפרטים ואינו מבליט את אישיותו עצמו. א. ה. וויס, בעל ה„דור דור ודורשיו“, כשהיה מספר על אדות חכמי ישראל מבני דורו, שהיה לו עמהם משא ומתן, היה מבטלם כקליפת השום ומותח על דבריהם וספריהם בקורת קשה, לפעמים גם בקורת עמוקה וחריפה מאוד, שרבות היו יכולים ללמוד ממנה. הדר. א. יעלינק, כשהיה מדבר על על חבריו ועל גדולי הדור, היה משתמש באירוניה שנונה, אולם גם שיחת חולין שלו היתה מלאה חריפות, בקיאות, חידודים ופניני־מחשבה יקרות. הדר. רובין היה מספר ומוסר את הידוע לו על אדות בני־דורו, שהיה קרוב להם, בסגנון יבש ומדויק, מבלי צל של שנאה או קנאה, מבלי פניות ונטיות.

בכתבי, לפני יותר מעשרים שנה, את תולדותיו של פרץ סמולנסקין, נשענתי בכמה דברים, בנוגע להוצאת „השחר“ ולתכונתו של עורכו, על ספוריו

ועל עדותו של הדר. רובין. נוכחתי, כי זה האחרון מוסר כל עובדה ועובדה מחיי אחרים בדיוק ומבלי כל כונה זרה. זכרונו היה חזק, ביחוד בנוגע לזמנם ומקומם של המאורעות, ואם לא ידע, או לא זכר, איזה דבר בכל פרטיו ובבירור גמור, לא העלים זאת מאזני השומעים. במקרה כזה היה מבקש לבל יסמכו עליו ועל דבריו.

ראיתי לספר דברים אלה על אודות הדר. רובין ולרשום פה קוים אחדים מצורתו הרוחנית והמוסרית, כדי למלאות ולתקן את החסר והפגום בציורו של פרישמן, שנתן לנו מקלסתר פני רובין הרוחניים.

* * *

בהציור „משה ליב ליליגבלום" מספר לנו דוד פרישמן עוד הפעם לא על ליליגבלום הסופר והאדם, הלוחם הלאומי והציוני, כי־אם על אדות פרישמן „הילד הצעיר מאד". בפרצופו הרוחני של מ. ל. ליליגבלום משרטט פרישמן רק קו מובהק אחד, והוא ה„פנטיזם" (הקנאיות) שלו, אולם את דיוקנו בכללו אין אנו רואים.

את הפרצוף של א. ל. לווינסקי הקדיש פרישמן יותר ללווינסקי מאשר לעצמו, אף כי גם בציור זה לא שכח את פרישמן. גם הפרצוף הזה חוור ועני הוא בצבעים וגוונים, והציור עושה רושם של דבר מעושה, בלי ניצוץ של אמנות ובלי הארה פסיכולוגית.

דוגמא קטנה: „הן היה (לווינסקי) האיש חכם ויודע את העולם, לבעבור ידע תמיד את אשר לפניו". מה זאת? — לא כרקטריסטיקה, לא ציור, אף לא קו ושרטוט של איזה פרצוף, כי־אם הסכמה של בעל־בית הגון, של חנוני או סוחר על סופר ומשכיל עברי: „הוא היה חכם ויודע את העולם וידע תמיד את אשר לפניו". תעודה זו, אשר נתן פרישמן ללווינסקי, היא תעודת־עניות לכותב הפרצופים בעצמו.

ידעתי את מי שהיה סטודנט, אחרי כן סוחר וסופר מהתל מיוחד במינו, את א. ל. לווינסקי, ולא מצאתי בציורו של פרישמן אף סימן קל מאותם השרטוטים הבולטים, אשר היו בפרצופו האישית והספרותית של המנוח.

פרצופו של לווינסקי מחכה עדיין לעט צייר אמן.

הפרצוף של הברון „דוד גינצבורג" אינו אלא שיחה פיליטונית קלה. ויש להתפלא מדוע קראה בשם „פרצוף". מה נאמר לצייר, הבא לתאר על הבד פני איש והוא נותן לנו רק קוים מסולסלים אחדים, שאין בהם אף צל פני איש, אף סימן קל של פרצוף?

מה רב הדרך ומה עמוק התהום, אשר בין שיחה ספרותית, לו גם נאה ויפה, ובין ציורו של פרצוף. והברון המלומד, והיהודי הנלהב דוד גינצבורג, הלא ראוי היה, כי יקבעו את פרצופו בספרותנו העברית.

בפרצופו של „אליעזר בן־יהודה" אנו מוצאים רק את קו העקשנות המיוחדה לסופרנו זה. פרישמן מעיד על בן־יהודה, „כי האיש היה „כוח", —

ותו לא. „האיש היה כוח" — הגם זאת עברית? הגם זאת כרקטריסטיקה של אדם־לוחם כביר ושל סופר המיוחד במינו? במה היה כחו המיוחד ובמה מצטיינת אישיות זו? — זאת לא הגיד לנו פרישמן. ובכלל מקפח המחבר את ערכו ומהותו של בן־יהודה. פטרו במלים שטחיות אחדות. וגם לזה קרא „פרצוף".

על אדות ליאו טולסטוי הגדול הגיד לנו פרישמן דברים קטנים מאד.

בהפרצוף „מנדלי מוכר ספרים" מספר הסופר פרישמן דברים רבים ושונים על אדות העלם דוד פרישמן, ולבסוף הוא אומר, — אני מדייק בלשוני ואומר „אומר", ולא „מצייר", — דברים אחדים על אדות מנדלי. הוא אומר: „כי ראוי היה אדם זה (מנדלי) להיות אחד הציירים היותר גדולים. אין לך תנועה ואין לך העויה, אין לך פנים ואין לך צורה, שיהיו נסתרים מנגד עיניו. מצייר הוא את כל פרט ופרט ואינו שוכח אפילו את הזבוב על־גבי חוטמו של המצויר". מוטב היה, שפרישמן לא היה אומר את הדברים הסתמיים והבנליים האלה, מאשר אמרם, כי גם באמרם לא הגיד כלום. ובכתבנו את הכרקטריס־טיקה של מנדלי, הלא יש להגיד הבר־מה!

הציור „יהודה ליב קנטור" יפה ומענין. ואם פרישמן מספר גם בציור זה יותר על אדות עצמו מאשר על אדות קנטור, הנה יש לו, במדה ידועה, רשות ספרותית לזה, יען כי הוא, פרישמן, עבד במחיצה אחת עם בעל „היום", ויען כי הדברים כשהם לעצמם יש להם ערך ידוע בנוגע לתולדות ספרות העתונית שלנו.

בפרצופה של „עליזא אורזשקא" אין אנו רואים שום סימן של פרצוף ואף לא קו אחד מתכונתה בתור אדם ובתור סופרת, רק הודיה ושבח ותהלה להאשה המצוינה הזאת: „אנחנו היהודים לא נשכח לעולם את אשר עשתה האשה הזאת בשבילנו". פרזה זו הוא שונה פעמים.

הציור „דוד וולפסון" הוא היותר טוב והיותר ראוי לשם זה בין כל הפרצופים אשר נתן לנו פרישמן, אך גם ציורו האמור אינו אלא מלאכה בינונית.

ניו יורק, תרע"ו.

עַל הַסִּגְנוֹן

חייב הוא כל סופר, המכבד את עצמו ואת דבריו, לדעת הוראתה האמתית של כל מלה, שהוא משתמש בה, תולדותיה וגלגוליה, מוצאה ומקורה, את הוראתה העיקרית, השרשית, היסודית ואת הוראותיה הצדדיות והמסתעפות מגזעה; את טעמה של כל מלה ואת בנות טעמה לשבח ולפגם.

הסופר, שאינו שוקל וטורה, שאינו בוחן ובודק גנזי נסתרותיה של כל מלה ומלה בשפה, שהוא כותב בה, — סופר כזה לא יצליח בסגנונו, ולעולם לא יביע כמו את רעיונו בכל בנות צבעיו וגווניו. אם יש לנו המשפט לדרוש מהחנוני, שלא ימכור לנו קלא־אילן במקום תכלת, פסלת במקום סלת, — מדוע לא נדרוש כזאת מהסופר, מהמורה לרבים?

גם בשפה העברית, כבכל שפה ושפה, ישנן מלים יפות, חלקות ונעימות ללשון המדבר, לעט הכותב, לאוזן השומע ולחיך הקורא. וישנן מלים מכוערות, כביכול, או פגומות, שהן עושות שרטת בלשון ובאוזן. ישנן מלים חיות וישנן מלים מתות. יש גם מלים גוססות. על הסופר, השומר נפש סגנונו, להתרחק מהאחרונות ככל האפשר. ישנן, גם באוצר לשוננו, מלים ברורות, שקופות וצלולות כל צרכן, וישנן מלים מטושטשות וכהות, סתומות ואטומות. אוזן מפותחה תבחן מלים באלה. ישנן מלים חדות וחריפות, וישנן — קהות, שניטל ברבות הימים עוקצן. ישנן מלים קלות ונוחות, בנות הברה אחת או שתים, וישנן — כבדות וקשות. יש מלים ממוחיות, מלאות גרעינים, שגם קליפתן רכה, ויש מלים, שהן חלולות וריקות מכל תוך, שכבר פרחה נשמתן. דרושה אמנות מיוחדת וכמעט כשרון גאוני להכשיר לשמוש השפה גם את המלים הנפסלות בה, כדי שלא ילך לאבוד אף חלק קל מעשרה וכדי שלא להשחית את הודה. בממלכת השפה הננו, לפעמים, עדים לחזיון תחית־המתים.

יש גם קרבת־נפשות, או אחות־הגוף, בין מלים ידועות, והן נמשכות זו לזו כמו מאליהן, ויש מלים שהן שנואות זו לזו ואינן מזדוגות לעולם בפיו או בעטו של נקי־הלשון. וכל הכופה את חבורן, הרי זה מאנס את השפה ועוכר נפשה.

ישנן מלים מיוחסות, רמות ונשגבות: אצילות ורוזנות הן במשפחת השפה וחוט של חן מיוחד מתוח עליהן, וישנן גם מלים הדיוטיות וגסות, אסופות ושתוקות. יש מלים כשרות, שהורתן ולידתן בקדושה, ויש מלים ממזרות לא יבאו בקהל בעלי סגנון יפה. ממין האחרון אנו מוצאים בפי הסופרים הנוהגים קלות־ראש בשמוש השפה, הרכוש הלאומי. ישנן מלים, שצורתן כבר נפסלה ונתמעכה מרוב התשמיש בהן, על־כן אין הן אומרות כלום. ויש מלים עתיקות, בנות אלפי שנה, שצורתן עדיין לא נמחקה, והן

חדשות ומבריקות כביוםברייתן וטביעתן במצרף הלשון. אשרי העט, היודע להשתמש בהן במדה הראויה.

ישנן מלים גם בשפתנו העברית, כבכל שפה קדומה, שכבר תש כחן להביע את המושג כל צרכו, ויש מלים, שהן חזקות עוד כיום וקולן כרעם בגלגל. יש מלים, שהן צריכות לגופן, ויש מלים, שאינן באות אלא לשבר את האוזן, או רק למלאות את הגליון, שלא ישאר חלק. יש מלים קצרות ויש ארוכות. מעוטן יפה ורבוין רע. יש מלים שגורות בפינו, או בעטנו, ואנו משתמשים בהן מרוב רגילות בכל שעה, בכל שיחה, בכל מאמר ובכל מכתב, לצורך ושלא לצורך, כי מצויות הן בפינו ובעטנו גם מבלי מחשבה קודמת. וישנן מלים, שהן נגלות לנו פתאום, שהן נזרקות לפינו או לעטנו כנבואה קטנה בחסד הרגע, רק לעת מצוא, בשעת התעוררות הרוח והשראת השכינה של היצירה הפנימית. מלים כאלה תברוקנה כברק — והכל מואר, גם תהומות המחשבה וגם מחשכי המציאות.

יש לכל סופר, כמו שיש לכל נואם ומטיף, מלים אהובות וחביבות עליו, והוא מחבה להשתמש בהן במתכוון ושלא במתכוון; וישנן מלים ידועות לכל סופר וסופר, שהוא מתרחק מהן מדעת ושלא מדעת. מלים כאלה, ממין הראשון וממין האחרון, יכולות לתת לנו מפתח נאמן לנפשו וליצירתו של המשורר והסופר. המלים הללו, שהסופר מצוי אצלן יותר מדי, או שהוא נוהג בהן פרישות, פותחות שער למחקר חדש בתורת הסגנון והנפש.

רוב המלים, שאנו משתמשים בהן בפה או בכתב, באות לנו בירושה. הננו לוקחים לצרכינו מן המוכן והמזומן מכבר הדורות באוצרות הלשון, ואנו זוכים מן ההפקר. אולם ישנן מלים ובטויים, שאנו, ביחוד הסופרים, יוצרים, מחדשים, מניחים, מטביעים בעצמנו, שהן חלק מנשמתנו, והן מציינות את תכונתנו, נטיותינו, ואופן השמוש בהן הוא קנין נפשנו. אשרי הסופר, הבורא מלים ובטויים, שהיו לקנין הרבים ושהעשיר בהם את לשון עמו; אשרי הסופר, שהלביש בגדים יפים לנשמות־המחשבה הערומות במדן.

כל סופר משדך ומזווג את המלים והניבים על־פי דרכו, על־פי טעמו ומדרגת השכלתו. יש סופר, שאינו בקי במלאכת שדכנות־הלשון, ואם הוא מזווג מלים חדשות אין זווגן עולה יפה. ההבדל העיקרי בין סופר לסופר, — הכתוב מדבר גם בסופרים בעלי מדרגה אחת בכשרון ובהשכלה, — הוא באופן צרוף המלים, באופן הרכבת הניבים ובאופן שמוש אוצרות הלשון. יש הבדל דק ועמוק בין סגנוני הסופרים גם באופן שמוש המלים במוקדם ובמאוחר, בקמוץ ובפזרנות, בסוד הצמצום וההרחבה.

* * *

ויש עוד נקודות־השקפה אחרות בנוגע לשמוש הלשון וסגנון השפה.

מי הוא המחוקק את חקי השפה, חקי ברזל, לעד, — חקים, אשר על כל אחד ואחד מאתנו לשמור אותם בכל פרטיהם ודקדוקיהם? השפה היא יצירה חפשית, שאינה משתעבדת לחקים וסיגים, שעשו אחרים וקדמונים.

רעיונותינו נזקקים רק ללשוננו אנו, שיש לה חוקיה הפנימיים, ואין הם יכולים להתרגם כל צרכם בסגנון, שבדו אחרים מלבם, — אחרים, שמחשבותיהם, רגשותיהם והרגשותיהם שונות ומשונות משלנו.

מי הוא הגוזר, שדרוש לעבד, ללטוש ולחוג במחוגה את השפה ולשום כבלים על ילדי רוחנו החפשים? מי הוא האומר, שדרוש לכתוב ולמחוק, למחוק ולכתוב ולסנן כל מבטא וניב? אולי דוקא הנכתב בלי כל עבוד ולטוש, בלי יגיעה יתרה, הוא הוא דוקא הטוב והנכון, והיא היא דוקא האמת הפנימית. אולי דוקא הרעיון, הנולד בנשיקה ובלי חבלי לידה קשים יותר מדי, הוא ילד רוחנו הטבעי, המלא חיים ובריאות? הילד, הבא לעולם בעזרת הצבת של המילד, לא נקי ממום, שברון או פחתת.

הפסיעה הכבדה של הפיל אינה יפה ואינה עומדת במדרגה יותר גבוהה מריצת האיל ומהרקוד הקל והנעים. הסופר, המקמט את מצחו והמקשה ללדת, אולי לא ייטיב לכתוב מהסופר המהיר, אשר נר אלהים דולק בקרבו. התולעת, הזוחלת במתינות רבה, הלא אין לה רשות להתגאות על הנשר, אשר בטיסה אחת יתרומם ויגבה לעוף תחת שמי תכלת.

למי מאתנו הסופרים יש המשפט והרשות לחוק חוקים לאחרים, אם אך יש להם כשרון ודעת השפה לעמקה ולרחבה: כך וכך צריכים לכתוב, כך וכך רשאי להשתמש בשפה, כך וכך אסור ופסול.

אולי: כך וכך אני חושב והוגה, כך וכך אני מרגיש, — כך וכך, ולא באופן אחר, הנני מקבל את הרשמים מחוץ ומבפנים, על־כן כך וכך אני כותב ורשאי לכתוב. בממשלת השפה אין בולשת, שוטרים ופקידים. הספרות היא כנסיה חפשית ורצונו הפנימי של הסופר, זה כבודו של הסופר וזה חקו. „בת יתרו מי התיר לך?" — מי התיר לי להשתמש בשפה העברית כך וכך? אמנם, שום איש לא נתן לי היתר על זה, אבל אנכי בעצמי נטלתי לי רשות והנני מתיר לעצמי לכתוב כמו שאני כותב, אם גם אחרים, יהיו מי שיהיו, אינם כותבים כך. הסגנון הוא לא רק האדם, כי־אם גם השעה, הרגע. ברגע זה הנני משתמש בסגלות שפתנו באופן זה וסגנוני הוא כזה וכזה, וברגע השני, בבוא איזה שנוי דק ברוחי, איזו נטיה חדשה בזרם רגשותי, אשתמש בשפתנו באופן אחר וגם סגנוני יהיה אחר.

אם ברגע זה התלבשו ילדי מחשבתי בבלויי סחבות, — אין לעשות. רע גורלם. לא שחקה להם השעה. אין להם מזל. ברגע השני נולדו רעיוני בבגדי ארגמן, בבגדי מלכות, — מה נעים גורלם! אך מי יאמר לנו, איזה מהם בגדי מלכות ואיזה מהם בלויי סחבות? בכל אופן יש זכות הקיום גם לאלה ולאלה, וסוף סוף לא הבגד הוא העיקר, כי־אם העצם המתלבש. יש עלמה לובשת בגדים פשוטים ואיננה מקושטת תכשיטים, והיא יותר יפה מבת־מלכה עדויה באבני שוהם.

אם מה שכתבתי עתה לא מצא חן בעיני ואבוא לתקן את שפתי, למחוק מלה זו ולכתוב תחתיה מלה אחרת, אם אבוא להחליף ניבי זה בנאה הימנו, אם

אבוא להקדים את המאוחר ולאחר את המוקדם, אז הלא אכתוב דבר חדש לגמרי, ואני ממית את ילדי רוחי ברגע זה וגוזר עליהם כליון לעולם. והלא יש קונה עולמו גם ברגע אחד. ומי יאמר לנו, איזה הוא הרגע?

* * *

יש לנו חרם דרבנו גרשום בנוגע לרבוי נשים, אך הלא אין לנו כל חרם בנוגע לרבוי סגנונים. והלא יכול אני להשתמש בסגנונים שונים, הכל לפי צורך הרעיון ולפי תביעותיה הפנימיות של ההרגשה בשעה שאני כותב. ואני בטוח, שאם גם אגרש את סגנוני הראשון, אהבת נעורי, לא יוריד עליו המזבח דמעות ואלהי הספרות יכפר על עווני זה.

התורה הטילה עונש על העבד הכפות לבעליו, ואם בשביעית לא יצא חפשי, כי אמר יאמר: „אהבתי את ארוני, לא אצא חפשי“, ורצעו את אזנו במרצע, ועבדו לעולם.

אני לא אהבתי מעודי את סגנוני, את אזני לא רצעו במרצע, ומדוע אעבדנו לעולם?

הנני למרוד בסגנוני העברי, הנני לשבור את כבלי העבדות, כבלי ההרגל הספרותי מעל רוחי ומעל עטי, למען אצא חפשי במרחב, למען אבחור בסגנון, אשר ימצא חן בעיני, פעם בזה ופעם באחר. הלא אינני שבוי ברשותו של סגנון אחד.

לא טוב היות לבוש כל ימינו ולילותינו בחלוק אחד, ולא טוב מזה להלביש את כל רעיונותינו ורגשותינו תמיד בכתנת אחת, לו גם של פסים, או של משי דק:

הנעל לפי הרגל, והסגנון לפי התוכן. רעיוני הלך הלוך וגדל, הלוך והתפתח והתרחב, וסגנוני, מלבושו, כבר קצר, כבר צר הוא מהכילו, והמתפרת כבר מתבקעת ומתפרדת.

* * *

נסיתי להיות חפשי מסגנוני, נסיתי הפעם למרוד בו, — ולא עלתה בידי. לא כל השוחק על הכבלים כבר חפשי הוא. נלחמתי בסגנוני בכלי נשקו עצמו. יוסי הכה את יוסי.

מְחַיֵּה הַלָּשׁוֹן

(ליובל הששים של אליעזר בן־יהודה)

הדר. דוד ניימרק הגיד לי פעם אחת: אם אני קורא ספר מדעי בשפה האשכנזית, הדברים נקלטים היטב במוחי; כל מלה ומלה, כל ניב וניב נותנים לי מושגים ברורים כל צרכם. אם מסכים או מתנגד אנכי להדברים, שאנכי קורא באשכנזית, הנה יודע אנכי ברור למה אני מסכים, או למה אני מתנגד. לא כן אם אנכי קורא עברית, ביחוד בעניני מדע. באופן האחרון הנני רואה את הדברים והענינים כמו בעד ערפל. אין הדברים, הכתובים עברית, נתפסים ונחרתים היטב במוחי. אין אני יכול לרדת לעומקם של הענינים ולהגיע לתמצית תמציתם. הנני מרפרף, נוגע ואיני נוגע, על־פני אותם הענינים, המוצעים לפני בספר עברי, כי אין להשען על חזקתן של המלים העבריות, שיש להן כמה וכמה פרושים או הוראות בלתי ברורות, ועל הסגנון העברי, כפי שנוהגים רוב הסופרים להשתמש בהם.

במובן, שדברי ניימרק היו מכוונים לא אל שפתו וסגנונו של הרמב"ם ב„הלכות דעות" ולא אל אותם הסופרים המדעיים, המועטים שבמועטים, שבחרו להם את הסגנון העברי הברור והפשוט של הרמב"ם. ניימרק דבר על רובם של חכמי ישראל ושל סופרי ישראל, אשר כתבו ספרים או מאמרים בעניני מדע בשפה נמלצה, בלתי ברורה ומדויקה, ובסגנון מבולבל.

אחת הסבות, שרוב חכמי ישראל במערבה כתבו את ספריהם המדעיים בלשון לועזית ולא בעברית, המשותפת לכל העוסקים בחכמת ישראל, הוא זה, כי חסו על רעיונותיהם ופרי חקירותיהם לבל יבולע להם, אם יבוטאו בעברית, שאיננה מספיקה די צרכה לכל הגיוונותיו של החוקר. אם כתבו בשפה לועזית מה שהיה להם לכתוב, אז לקחו בטויים לציורי מחשבתם מן המוכן, מאוצרותיה העשירים של שפה מפותחה, מעובדה בעזרתם של חוקרים וסופרים לאין מספר, שהיו מדייקים בלשונם ובסגנונם, של שפה חיה בפיות בני אדם ושמושית לכל צרכי החיים והמחשבה האנושית. בכתבם בשפה לועזית מצאו אותם חכמי ישראל את אוצרות הלשון בספרי מלונים ואגרונים ובספרי־המופת לכל מדע ומדע. היצירה הלשונית והמסקנות האחרונות של חכמי הלשון מכל המינים והסוגים מסודרות וערוכות בספרים מיוחדים, פרי עבודה בבירה וארוכה של חבר חכמים וסופרים, של האקדמיות ללשון האומה. ספרים כאלה עשויים למשמש ולשמש בהם בכל שעת הצורך, ואם הסופר ואיש המדע מסופקים בכשרותם של ניבים מחודשים, או שהמה מתקשים בהוראתן הנכונה והמדויקה של מלים ידועות, הנה יש להם לאנשי־העט האלה מורי־

דרך ופוסקים אחרונים, שכבר באה עליהם הסכמתם של עולם־המדע ושל עולם־הספרות. בכל ספרות חיה ומתוקנה ישנם בנוגע לשמוש השפה בני־סמכא, היכולים והרשאים להיות לעינים כשעת הדחק. הסופר יודע באיזו מלים חדשות הורשה לו להשתמש ואיזו מלים ובטויים חדשים עליו לרחק, יען כי מתנגדים הם לרוח השפה, להגיונה הפנימי ולכח עכולה. ואם אחד מן הסופרים המדעיים פורץ גדרי האקדמיה ללשון ורעיונותיו החדשים מעיקרם או המגוונים ומנוסחים באופן חדש מכריחים אותו לחדש מלים וניבים, או לעשות כהם הרכבות וצירופים חדשים (לולא זאת לא היתה כל שפה מתפתחת ומתעשרת מעולם), הלא יש לו על מי לסמוך. יש מניחי־לשון, שחדרו לרוח יצירתה הטבעית, יש כללים קבועים ויש גם דוגמאות חיות אין מספר. וגם המורד במלכותו של הסגנון הישן והמזלזל בשפתם של חכמים אחרים, ראשונים או אחרונים, הנה בכל זאת יש מסורת לשונית קבועה, יש בקורת ויש עונש מדעי או ספרותי לכל מבזבז את אוצרות השפה לשוא ולכל מזלזל בשמושה הנכון.

מה שהגיד ניימרק בנוגע ללשון חוקרינו ומלומדינו, היינו יכולים להגיד גם בנוגע להשפה הספרותית, שפת הסופרים והמספרים של תקופת ההשכלה בכלל. הם לא כתבו דברים ברורים ומדויקים כל ארכם, כי־אם הכל „בקרוב", באומר, כעין השערה לשונית.

בן־יהודה היה אחד הראשונים, שהחל לבקש דיוק בלשון. אחרי אשר בא לידי הוכחה פנימית, כי תחית־השפה קודמת לתחית האומה ואין תחית־ארץ בלי תחית אומה; אחרי אשר היה בעצמו הראשון, שהחל להשתמש בלשון העברית כבלשון חיה ולהנהיגה בביתו; אחרי אשר נוכח, כי השפה העברית, — זו, שרוב סופרינו משתמשים בה, — עניה היא מאוד, ואין היא מספיקה בשום־אופן לצרכי הדבור המצוי ולצרכי המחשבה האנושית; אחרי אשר נוכח, שגם אלה המושגים, המובעים בה, מטושטשים המה וחסרים גונים, — ראה, כי יש צורך גדול להחיות את השפה העתיקה, לחדש בה מלים וניבים, להכנים חיות באבריה החנוטים ולעשותה למתוקנה ולמוכשרה לכל צרכי החיים והרעיון; ומני אז, זה שלשים ושבע שנה, החל את עבודתו הנמרצה בחדושה והסתגלותה של לשוננו לכל המושגים האנושיים. הוא החל לחקור ולבדוק את כל אוצר השרשים של השפה העברית, את כל החומר הלשוני, האצור בספרותנו מכתבי הקודש עד יהודה ליב גורדון ועד בכלל. ועד היום לא ייעף ולא ייגע לבקש מלים ישנות ונשכחות, מן המוכנות ומזומנות בספרותנו, בשביל מושגים חדשים. על־פי רוב הוא בוחר למלים כאלה משקל עברי חדש (והוא מדקדק בדבר, שהמשקל יהיה דוקא עברי ולא של אחת השפות השמיות האחרות), לבל יטעה הקורא או השומע ויכנים בהן הוראות ישנות, ולמען יטעים ביותר את ההוראה החדשה והרצויה לו. ויש שבן־יהודה בוחר לו מלים מורכבות (כמו: אלחוט, תאבדע, ראינוע וכדומה) לסמן בהן מושגים חדשים, ואם אין כל יכולת להעזר בשרשים עברים, אז ישאל לו שרשים מהשפה הערבית, הקרובה ברוחה ובבנינה להשפה העברית, בתתו להם משקל

עברי. בן־יהודה הרחיק מלשונו העברית את כל המלים הזרות, יען כי המלים הנכריות, הלקוחות מהשפות האריות, זמורת זר הן בכרם שפתנו. גם את המלים הזרות המעטות, אשר כבר קנו להן זכות אזרח גם בכתבי סופרינו היותר מצוינים, המקפידים על לשונם, כמו: תלגרמה, גמנסיה, אוניברסיתה וכדומה, הרחיק בן־יהודה מאוצר לשוננו העברית, והוא משתמש במלים העבריות: מברק, מדרשה, מכללה. זוהי, כמובן, רק דוגמה קטנה. הודות לבן־יהודה החלו טובי סופרינו בזמן האחרון לטהר את השפה העברית משפעת מלים זרות וגם משונות, שהכניסו או שהתגנבו לתוכה ושהיו קשות לה כספחת, יען כי אין הן מתעכלות בקרבה, ותמיד מורגשות הן כגוף זר, שהובא באונס לתוך גופה היא. בן־יהודה היה הראשון, אשר הנהיג טרנסקריפציה עברית בשביל השמות הלועזיים. עד בן־יהודה היו כותבים גם טובי סופרינו את שמות הערים והאנשים ואת המלים הזרות על־פי האורטוגרפיה הסלבית או הגרמנית, שהיתה שורטת את עין הקורא או צורמת את אוזן השומע, כשבטאו אותן המלים בהברתן הזרה. בן־יהודה היה גם הראשון, שהחל להשתמש בשפה העברית במלות ההקטנה, יען כי בלא מלות כאלה יבש הוא הדבור העברי ואין בו לחלוחית של חבה, ואין שפת הילדים, המדברים עברית, סובלת יבשות כזו. הוא גם יצר את הכללים, המתאימים לרוח השפה, שעל־פיהם יוצרים הסופרים החדשים את מלות ההקטנה, אם המה מרגישים בהן צורך מיוחד בשביל דיוק הציור או לשם נוי הדבור.

היו ימים, אשר הסופרים בעצמם וגם הקוראים העברים היו מתענגים על מליצות, שיש בהן רק צלצול מלים מבלי כל תוכן, כמו „יפעת עפעפיו על תועפת העפאים מופעת" (קלמן שולמן). במקום לומר: „הוא היה קנאי", כותב א. ב. גוטלובר: „ואוי לו לאיש משכיל, אשר נפל בעצומיו, כי לא ישיב ידו מבלע עד אם נקם בו את נקמתו, וכצפעוני יפריש וכל עצמותיו יגרם". במקום „נער ישר ומתמיד" כותב אב"ג: „וגם במעלליו התנכר הנער ההוא מכל בני גילו, כי לא נמצא בו שמץ דבר בליעל, הלך מישרים ועולה לא נמצא בדרכיו ובשפתיו, ותהי תורתו אומנתו ותפלתו זכה". במקום: „באסיה אין המדעים מתפתחים", כותב שמואל יוסף פין: „ובאזיה כמעט הגיע אור השכלתם אל ראש האחד, קמה עמדה, יבשילו אשכלותיה ענבי חמר, תשחט אותם אל כוס ההרגשה ושתו ממנו ויתעדנו בניה, עד כי יתרפסו ברצי הבטלה, אשר תפיל תרדמה ותכסה מאור עינים" („נדחי ישראל"). זה היה הסגנון המדעי של הימים ההם. סופר מדעי כא. ה. ווייס כותב: „המריבות והמחלקות, אשר היו פעם אחר פעם בפומבדיתא בין הגאון וראש הגולה, או גם בין גאון לגאון, לא היו נאותים להגדיל תורה ולהאדירה. ואיך תוציא צמחיה ותרבה דעת תורה בארץ, אם נושאיה יסכסכו איש באחיו, ונרגן מפריד אלוף, אם איבה וקנאה מושלות ואין שלום במגורם? התורה, אשר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, איך תנוב ותהי פורחת, אם סכו את דרכה בסירים ובין מחלקות נתיבותיה?" („דור דור ודורשיו", חלק ד', פרק י"ג). שפעת מלים ורבוי מליצות במקום שדרושים דברים פשוטים וברורים. עוד

זאת, המליצות האלה בספר מדעי מלאות שגיאות הלשון וחוטאות להגיון הפנימי. והרי לכם דוגמה קטנה מהסגנון העברי בספר גיאוגרפי של ארצות אסיה ואפריקה: „פה עמוד, קורא נעים! אם לא תתן פה פוגת לבת־עיניך לבל תזרום כזרם מים כבירים, ודמעותיך בנאדך תשים, לבל ימסו ספרך. הרף אסוף ידיך! אם כיענים במדבר את לבך לא תקשיח לצעוד על קוץ ודרדר במקום שושנים ופרחים קותה נפשך, אל תהרוס לעלות אחרי אל ההר הטוב הזה והלבנון!" (שמשון הלוי בלאך בספרו „שבילי עולם"). עד כמה היו גם טובי הסופרים של הימים ההם להוטים אחרי פסוקים וסתם מליצות „נשגבות" שאין להם כל שייכות אל הענינים הפשוטים, אשר דברו עליהם, נראה מהדוגמאות המעטות הבאות: „אף אמנם לא ארכו לה רגעי שלותה וכצל עברה מנוחתה, — כי שאול אביר וחזק הפריד פתאום בין הדבקים, ויאחז בחזה מרים ויפצפצנו. בסערת עוזו הרעיש התגעש, הרס שתותיה ולא חמל עליה לעזבה, עד העתיק מקרבה לח מהול ברסיסי דם, והיא נשארח על מקומה בחלל מלחמה"; וכל המליצות והפסוקים האלה באו במקום: „היא ירקה רסיסי דם". ואף יהודה ליב גורדון, אחד היוצרים של הסגנון העברי בספרותנו, אשר התקומם בעצמו נגד המליצות חסרות־הטעם, לא נזהר מהשתמש בציוריו בפסוקים שלמים ומליצות, המעכבים את מרוצת ההרצאה ומכבידים על הקורא. למשל: „כי הנה כבר טעמתי טעם שבטי העץ, אשר בבדוני בהם אבי אמי חליפות, — אף כי שבט ברזל מואסת כל עץ!" („המעורב בדעת"), או: „הייתי מלידה ומבטן איש הירא ורך הלבב, ואיככה אוכל והייתי לאיש אחר? הביטו אל צור חוצבתי ואל מקבת בור נוקרתי, הן ברגזה חוללתי ובדאגה יחמתני אמי. אבי נדד כל היום ללחם, הכשיל כחו בשעלי שעורים, ואמי שמרה עת בואו בכליון עינים ומעיה רתחו ולא דמו. הנה כי כן ברכוני חלציו וכן הקדשני רחמה. תשעה ירחי עמל מנו לי בבטן, לא ידעה שלו... ובעזבי היכל נמוג זה, ברכים כושלות קדמוני" (יל"ג, שם). הרי לכם מחרוזות של פסוקים וחצאי פסוקים במקום דברים פשוטים, המתאימים לאותו הציור. המחבר היה יכול לקצר את ציורו ולכתוב: עיין ישעיה, פסוק זה וזה, עיין איוב, פסוק זה וזה.

הרשיתי לעצמי להביא דוגמאות קצרות אחדות ודוקא ממבחר הספרות העברית שלפני תקופת הרחבת הלשון ותחיתה, למען נוכל להבין ולהוקיר את כל ערכה של עבודת בן־יהודה בשדה הלשון העברית. בבוא בן־יהודה לעבוד בספרותנו נוכח, כי רבים מאוצרותיה של הלשון העברית מונחים בקרן זוית, ואף המצוינים שבין סופרינו אינם משתמשים בהם. וגם אלה ה„מטהרים", כלומר, אלה הסופרים, המשתמשים בכונה יהועה רק בשפת התנ"ך, והמה נזהרים מכל מלה ומכל ניב, שאינם נמצאים בכתבי הקודש, — גם אלה הסופרים לא נצלו כראוי את אוצר השרשים ואת אוצר המלים, הנמצאים באותם כ"ד הספרים. בן־יהודה ראה, כי התרבותם של המושגים החדשים דורשת גם התרבותן של המלים בעברית, כי אין כל אפשרות להכניס את מחשבת בן־דורנו באותה המסגרת הקצרה והצרה של השפה העברית, מתקופת ההשכלה,

שהיתה כחושה וכהה. השפה העברית של אותה התקופה היתה כמטת סדום לכל רעיון; קצצו את רגליו, המעיטו את דמותו או רקעוהו ומתחוהו לבלי שעור, עד כי אבדה לו עצמיותו. ובן־יהודה הקדיש, זה שלשים ושבע שנה, את כל עתותיו, כחותיו וכשרונותיו לעבודה ולהסתגלותה של השפה העברית לכל צרכי החיים והמחשבה האנושית. המלון הגדול שלו הוא פרי עבודה ענקית של איש, המוסר את נפשו על רעיון גדול. אין כותב הדברים האלה מסכים אמנם לכל היצירות החדשות, אשר העשיר בהן בן־יהודה את לשוננו הלאומית, אבל גם זאת אנכי יודע, כי לולא בן־יהודה לא היתה כיום שום אפשרות לעבוד בספרותנו לסופר, שאינו מוכשר לחנק את הגיונותיו בקרבו, ושהוא מבקש בטוי נאמן למראה עיניו ולרחשי לבבו. וגם אלה הסופרים, שהמה מתנגדים לחדושיו של בן־יהודה, או שאינם מודים בכל גודל ערכה של עבודתו הפוריה בשדה תחית הלשון העברית, — גם המה מתעשרים, מדעתם או שלא מדעתם, גם מפסלתם של הלוחות החדשים, אשר חצב בן־יהודה בתורת הלשון העברית וסגנונה. בן־יהודה סלל את הדרך לראשונה לפני כל העובדים במקצוע הרחבת הלשון העברית, אם בתור חוקרים בעלי עיון וסברה, או בתור סופרים, שלא נוח להם לוותר אף על אחד התגים, אף על אחד הדיוקים במחשבתם ובציוריהם.

עבודתו של בן־יהודה בכל הנוגע לתחיה העברית היא עבודה לדורות.

בְּעוֹלַם הַסִּפְרוּת

א.

ב„הצפירה“ נדפס מאמר קטן על־דבר ענין גדול מאד, מאת הדר. דוד צבי פרבשטיין. הוא מציע לשתף סופרים עברים מומחים בעבודתו הענקית של בן־יהודה, אשר הוא עובד זה שנים רבות בחבור המלון העברי הגדול. לתכלית זו, מיעץ פרבשטיין, יש לקרוא לאספת סופרים מומחים בבזיליאה בזמן הקונגרס החמישי.

הקוראים העברים יודעים את גורלן של ההצעות, אשר בעצם הדבר לא רב מספרן בעתונותנו העברית: הן עולות זו אחר זו על הפרק, לפעמים גם בקולי קולות, ואחרי כן הן יורדות בחשאי ונשכחות, מבלי אשר ישים איש אליהן לב. בלל אלהים את שפת סופרינו ועבודתם היא, בעניננים רבים, עבודה סיזיפית, עבודת אוסף מים בכברה. כל אחד מהם סותר בעונג מיוחד מה שבונה רעהו, זה פוסל ומבטל מה שהשני מכשיר ומחייב.

והיה אם לא נשים לב כראוי, לכל הפחות אנחנו הסופרים, לכל ההצעות על־דבר המלון העברי הגדול, ואם לא נרבה לעזור להוצאתו, לכל הפחות עזרה מוסרית, אז מתחייבים אנו בנפשו של המפעל הספרותי־הלאומי הזה.

אין אני יודע, אם מרגיש רוב העם את הצורך הגדול במלון עברי, האוצר בקרבו את כל שפעת האוצרות של שפתנו מכל תקופות קיומה, התפתחותה והתרחבותה עד היום הזה ועד בכלל. לא רק העם העברי, הרעב ללחם והמבקש מקום מנוחה לגופו ולרוחו, אינו מרגיש צורך מיוחד בחבור מלונים חדשים, כי־אם גם העמים הנאורים, — הנני מדבר על־אדות ההמון הגדול, — אינם מרגישים צורך כזה. אבל אנחנו, הסופרים העברים, היינו צריכים להרגיש היטב את הצורך הזה. ספרי המלונים הגדולים המה „ספרי־השלחן“ של סופרי אירופא, אשר השפה, שהמה כותבים בה, היא שפת־אמם, שפת־למודם, דבורם, השכלתם וקריאתם. יד הסופר ממשמשת ומחפשת לרגעים בספרי אוצרות השפה. לא רק הסופרים, שהספרות היא אומנותם, כי־אם גם כל איש באשכנז, וביחוד בצרפת ובאנגליה, העוסק בכתיבה ובחבור דברים, אם גם בלתי נועדים לדפוס, ובכלל כל משכיל, חושב את ספרי המלונים המשובחים והמלאים לאחד ממכשירי הכתיבה והקריאה היותר נחוצים. עשירות המלים והמבטאים היא עשירותה של המחשבה. לדעת את מהלך התפתחות הלשון הוא לדעת את מהלך התפתחות הרעיון האנושי.

הסופרים פלובר הצרפתי, יעקבסון הדני, גבריאל ד׳אנונציה האיטלקי היו קוראים מדי יום ביומו (זה האחרון עושה דבר זה גם כיום) שעות אחרות בספרי־המלים להעשיר את שפתם. והסופרים האלה המה באמת בעלי הסגנון היותר עשיר, המצטיינים בספרות העולם.

מלון עברי כתכניתו, אשר עלה במחשבת בן־יהודה, לא מותרות, לא אחד התכשיטים והקשוטים יהיה לסופר עברי, כי־אם „לחם חוקו". המנוח סמו־לנסקין כותב ב„השחר" (שנה י״א): „מעודי לא חסרה לי מלה, מעודי לא חשבתי מלין אף רגע בכתבי". לא ארע, אם יערב אחד מסופרינו היום להגיד כזאת. אנכי בודאי לא אתהלל במה שהתפאר רפ״ס; להפך: אני מרגיש בכל עת כתבי עברית את חסרון המלים והמבטאים, הדרושים לי להבעת רעיונותי. היש צער יותר גדול מזה להסופר מלפרס את המחשבה או לבטאה לא בדיוק גדול? חלק מפיק־העצבים, הדרוש לבזבז על שכלול המחשבה עצמה, הולך ומתבזבז על המצאת מלין ומבטאים, השגורים גם בפי התינוקות, המדברים לועזית.

רוב הכותבים בעם עברית, אם מדייקים הם בלשונם ובבטוי מחשבתם, אנוסים הם לחדש ולהמציא מלים ומבטאים, ורוב החדושים וההמצאות האלה, שיש בהם גם טובים ונוחים לשפה ולרעיון, מתפזרים בספרותנו מבלי אשר יביאו את התועלת הדרושה והרצויה, יען כי לא נקבעו באיזה ספר מלון, שיד כל קורא ממשמשת בו. אמנם, הסופר המקורי מחדש וממציא מלים ומבטאים גם אם ספרי מלונים מכל המינים צבורים לפניו, יען כי המחשבה המקורית, — המחשבה, אשר לא חשבו אחרים, — דורשת גם מלים ומבטאים חדשים, שלא נתמעטו ולא נטשטשו מרוב השמוש בהם. הסופר המקורי אינו יכול לכתוב בסגנון, שכבר דשו בו רבים, ובורא הוא סגנון המיוחד לו, ולכל בעל סגנון מיוחד יש מלים ומבטאים, אם חדשים או ישנים, שהוא נותן להם הוראה חדשה או דיוק חדש, המכוונים היטב לבטוי רעיונותיו ורגשותיו בכל גוניהם, פרטיהם ודקדוקיהם. כאשר נדפסו ספוריו הראשונים של אנדרסון הדני, הגידו לו חבריו בני אומנותו: „כך אינם כותבים, בסגנון כזה אינם משתמשים"; ויען אותם המשורר מענה קצר: „כך כותב אני!"

אבל בשעה, שסופרים מקוריים מוציאים את כח יצירתם הרוחנית לברוא מלים ומבטאים למושגים חדשים, שלא היו להם עוד מהלכים בין המושגים המוכנים והמזומנים מכבר, אנוסים המה סופרינו המקוריים לאבד זמנם וכח יצירתם על בריאת מלים ומבטאים למושגים ישנים, אשר מהם מורכבים אוצרות המחשבה של בן־אירופה מהבינונים, ורק את שיורי כחותיהם יכולים המה להקדיש לבריאת מבטאים בעד אלה המושגים, שנבראו במוחם המה.

ושפתנו העברית במצב התפתחותה כיום לא לבד שאיננה עניה, כאשר יאמינו או כאשר יתאוננו רבים, כי־אם עשירה מאד במבטאים וניבים וגם במלות ופעלים למחשבות ורגשות ידועות. אבל אוצרותיה של שפתנו מפוזרים ומפורדים באלפי ספרים, אשר חוברו בארצות ובתקופות שונות, כאשר מפוזר ומפורד הוא כל העושר הרוחני של בני עמנו.

הרעיון לאגור ולקבץ את כל אוצרות השפה העברית בספר־מלים אחד החיה את לב חכמינו, בלשנינו וחוקרינו בכל תקופות גלותנו הארוכה, וגם נסיונות שונים, מהם מוצלחים במדה ידועה ומהם חלשים ורפוים, נעשו בדורות שונים במקצוע זה. לא פה הוא המקום לקרוא את כל ספרי־המלים העברים, שנתחברו בארצות ובדורות שונים, בשם, ולהראות את המגרעות והחסרונות שבהם; אבל פה הוא המקום להגיד, כי כל ספרי־המלים העברים, שנתחברו עד כה, אינם יכולים בשום אופן להספיק את צרכי הסופרים ובפרט הקוראים בדורנו אנו.

הפרופיסור יוסף הלוי היה הראשון, אשר פרסם את דעתו בקהל („המגיד" שנה ששית) על־דבר הנחיצות לחבר מלון עברי, המתאים לצרכי העת החיה ומושגיה. במאמרו „דבר בעתו" (שנדפס זה כארבעים שנה) הוא אומר בין יתר דבריו: „... ולכן גם אתם, כותבי העתים ליהודים, אם בשפת אבותיו, אם בלשון ארץ מולדתם, יגדל נא חסדכם לעורר את אחינו בכל מושבותם ויקומו כאיש אחד ליסד חברת מרפא לשון, להכין ולסעוד את הלשון הקדושה, אשר היא לבדה שארית כל חמודותינו מימי קדם. עברו חלוצים לפני אחיכם ואספו תרומת כסף מכל נדיב לב ומתענג על זכרון אבותיו לגמול את עמל הסופרים, אשר בתבונת כפיהם ינחו את העברית אל מחוז שלמותה, ולחוק ספר־מלים חדש לצורך העת הזאת, רבת החכמה והמדע".

אולם הצעת הלוי, אשר הטעימה במאמרים שונים, לא יצאה מגבול מחשבה טובה. החכם ש. י. פין היה הראשון, אשר נסה בדור האחרון לחבר ספר מלים, האוצר לשון המקרא והמשנה, אבל גם הוא לא אצר במלונו את העושר הרב של שפתנו, אשר נצבר בהספרות שלאחר המשנה. הנסיון הראשון והיותר מוצלח במקצוע זה, הוא נסיונו של בן־יהודה, אשר הקדיש חלק גדול מחייו ומיטב כחותיו וכשרונותיו לעבודה זו. את טיבו של „מלון הלשון העברית" אשר לבן־יהודה יכולים אנו לשפוט גם על־פי המחברות הראשונות, המונחות לפנינו נדפסות. כותב הטורים האלה ראה, לפני שנתים ימים, בידי המחבר חומר רב ויקר, מעובד ובלתי־מעובד, המוכשר והמתכשר לדפוס.

„המלון, — אומר בן־יהודה בהקדמתו, — נועד להיות כלי תשמיש להקורא בספרותנו העתיקה והחדשה, ובפרט להחפץ לכתוב או לדבר עברית".

המלון הזה הוא „שלם, כי הוא כולל בקרבו כל מלות הלשון העברית שבתנ"ך, תלמוד ומדרשים, ספרות הפוסקים, המחקר, המדעים, השיר והמליצה מכל הזמנים עד היום הזה".

ב.

ומלון שלם ומפורט כזה, עם משלים ודוגמאות מגדולי הסופרים בכל מקצעות הספרות הוא דבר נחוץ לא רק להסופרים, כי־אם גם, ואולי עוד הרבה יותר, להקוראים ולהמתלמדים עברית, הרוצים להבין היטב את כל אשר יכתב בשפה זו גם בימינו עתה.

עלינו, הסופרים, לדעת, כי אין תקוה גדולה להספרות העברית, שאנו מקדישים לה ימינו וכחותינו, ושהיא גם תפארתנו ומשא נפשנו, אם לא יתרבה מספר קוראיה בין כל מפלגות עמנו. ספרות, אשר היא רק ליחידים, לאצילי־העם, לבחיריו ולעליוניו, אין היא יכולה להתקיים קיום מלא וטבעי בתקופתנו החדשה. ספרות חיה, או השואפת לחיות, צריכה להתפרנס בחומר וברוח, צריכה להיות מושפעה ומכולכלה מכל פנות העם, ורק אז יכולה היא להשפיע השפעה מרובה על אותו העם עצמו, רק אז יכולה היא לפרנס את מחשבתו ורגשותיו וגם להועיל לקיומו החמרי ולכלכלת צרכיו הממשיים ולהצלחתו הגופנית, ורק אז יכולה היא להתרומם מעל דעות ההמון הגדול, שמכחותיו היא שואבת את קיומה, ולהיות לגורם חדש בחייו.

חובת הסופר העברי בימינו עתה היא כפולה: להקריב את מיטב כחותיו להספרות העברית, שהוא עובד בה, ולהשתמש בכל האמצעים האפשריים לו להרבות ולהעצים בקרב כל מפלגות בני עמנו את האהבה והחבה לשפת עבר ולספרותה, ולקרבם אל הלמודים העברים.

חובתנו היא להחזיק בכל מאמצי כחנו בכל מפעל ספרותי או צבורי, שתכליתו להרבות מספר קוראי שפת עבר. רשאי הוא הסופר הלועזי לשבת במנוחה בחדר עבודתו ולכתוב את כל אשר יתן אלהים בלבבו ולהיות נאמן לדגלו. הקוראים לא יחסרו, אם אך יתן להם את הטוב והנעלה שברוחו. השפה, שהוא כותב בה, מדוברת בפי כל בני עמו, וכל הנכתב בה בידי סופר גדול יש לו רבבות קוראים, וגם מעבר לגבול יתרגמו דבריו ויקראוהו וידרשוהו. והידיעה הזאת, כי יש קהל גדול של קוראים, נותנת להסופר נשמה יתרה, כחות חדשים ואנרגיה פנימית לתת לעמו את חלקו היותר טוב והיותר נשגב. ההכרה הזאת עוזרת להתפתחותו הספרותית של הסופר ולהגברת כשרונותיו ויתרונותיו. גיאורג בראנדיס הדפיס זה לא כבר מאמר על אדות הסופר הרוסי מקסים גורקי, הנשא עתה על כל שפה ולשון, דברים כפשוטם, ובמאמרו זה יאמר הסופר היהודי־הדני, בצדק ובמשפט, כי סופרים בעלי כשרונות כגורקי מצויים בהספרות הדנית במספר לא מעט, ואם אלה האחרונים לא זכו לשם גדול כגורקי הוא יען כי אין להם בארצם קהל־קוראים גדול. גורקי הוא על־פי מדת כשרונו סופר בינוני, אבל הידיעה, כי עם של יותר ממאת מיליון נפש אדם שומע ומאזין לדבריו, זו היא הנותנת לו את היתרון על־פני אחיו הסופרים, שאינם פחותים ממנו לפי מדת כשרונם, בדניה הקטנה. הסופרים העברים, וגם ש. י. אברמוביץ בתוכם, היו שמחים, לו היה מספר קוראיהם כמספר הקוראים דנית. אמנם, אין בידי הסופרים העברים ובידי כל חובבי שפתנו הלאומית, בהתנאים החברתיים, הכלכליים והמדיניים, שבני עמנו נתונים בהם עתה, גם לקוות, ומה גם לפעול ולעשות, כי רוב אחינו ואחיותינו יהיו קוראים עברית. אבל הרוחות המנשבות, רוחות התחיה והזריעה, עתה בעולמנו, מסייעות אותנו בדבר זה. התחבולות והאמצעים להרבות בין כל מפלגות עמנו את מספר הקוראים והקוראות עברית רבים המה, ואין תכלית מאמרי זה לפרטם. ברצוני היה רק להגיד, כי המלון הגדול של בן־יהודה, אם נזכה לראותו נגמר בדפוס,

יהיה אחד הנצחונות היותר גדולים לשפתנו, לספרותנו ולכל האומה העברית. מלון כזה יהיה בידי הלומדים והלומדות את שפתנו לאחד כלי־התשמישים היותר נחוצים להבין את ספרותנו העתיקה וגם היותר חדשה, — אותה הספרות, הנושאת עתה את משך הזרע על אדמת ישראל; בנינו ובנותינו אינם יכולים, לו גם היה הרצון הטוב לזה, בתנאי קיומנו עתה, להקדיש את זמנם ללמוד התלמוד, המדרשים וכל הספרות המאוחרה. בימינו זכינו גם לסופרים עברים, אשר גם הם לא נהנו מימיהם מאוצרותינו אלה. והיה, אם לא נאצור את כל אוצרות שפתנו למן ראשית התפתחותה עד היום הזה, ועד בכלל, אז עתידה היא ספרותנו החדשה, הצעירה, השואפת לפעול ולהשפיע על חיינו, להיות כספר החתום בעיני הקהל הגדול. גם ידיעת שני התלמודים והמדרשים וספרות הבינים איננה מספקת להבנת, הבנה שלמה ומלאה, ספרותנו עתה. אם טובים וכשרים המה החדושים היותר חדשים בלשוננו העברית, או מומם בם, אם צדקו המטהרים או המרחיבים, אין, על־כל־פנים, להכחיש את העובדה הקיימת, כי כל הנכתב והנדפס בשפתנו כיום, גם בידי טובי הסופרים, מלא וגדוש הוא מלים ומבטאים, גזרות ומשקלים, שאין דוגמתם בספרותנו הקודמת, ושאין להמתלמד עברית, — ילמד על־פי איזו שיטה שילמד, — להבינם ולדעתם בלי עזרת מלונים, האוצרים בקרבם את כל מכמני השפה העברית בכל תקופות התפתחותה עד היום הזה, ועד בכלל.

בימי גורי בווינא הייתי משאיל לחכם־עמנו, אייזיק הירש וייס, גליונות מכה"ע וספרים עברים חדשים, ואשמע מפיו פעמים רבות כדברים האלה: „כמדומה לי, שאינני עם־הארץ גדול, ובכל־זאת הנני מודה ומתודה לפניך, כי אקרא במכ"ע „הצבי", כי אקרא מאמרים עברים ידועים במאספים ובכתבי־עתים—אין אני יודע את פירוש המלים וכונת הדברים והבטויים". ואם בעיני איש, כבעל „דור דור ודורשיו", הבקי בכל חדרי התורה והספרות העברית, היו מאמרים ותרגומים רבים בספרותנו החדשה כספר חתום, מה נאמר ומה נדבר על־אדות הקוראים המצויים? — המספר האנגלי, ישראל זנגביל, אמר לי פעם אחת: „ידיעתי בכתבי־הקודש, במדרשים ואגדות איננה מספקת לי להבין את הכתוב בהספרים העברים החדשים. קשה לי להבין פירושם של מלים ומבטאים רבים, שאין דוגמתם בתנ"ך ובמדרשים, ודא עקא, שאין כל מלון עברי, המחובר לפי צרכי העת החדשה, להעזר בו".

על־דבר חבור מלון עברי מלא ושלם ככל הדרוש לנו בימינו אנו, כבר טפלו בספרותנו, כבר הוצעו הצעות שונות בענין זה; כבר יעצו למסור את העבודה הכבדה והמורכבה הזאת בידי חבר חכמים ובלשנים, המומחים למקצוע זה, אבל כל הוכוחים, ההצעות והעצות בדבר זה עלו בתהו, עד שקם בן־יהודה והקדיש את חייו וכל כשרונותיו לעבודה זו. חזיון נעלה כזה, כי יקדיש אחד מאתנו את כל הויתו הפנימית והחיצונית, את כחו ומוחו, את כל שאיפותיו ומגמותיו לעבודה ספרותית־לאומית אחת ויסבול בגללה המון ענויים, ענויי הגוף והרוח, נדודים ותלאות אין קץ, — חזיון נעלה כזה הוא יחידי בין סופרינו

העברים התדשים בארץ־ישראל; חזיון כזה היה צריך למשוך את הלבבות ואחריהם את הכיסים התלויים בהם. אולם הלבבות עדיין לא נמשכו, והכיסים עדיין סגורים ומסוגרים.

בעל „הצפירה“, נחום סוקולוב, תאר לנו במאמרו המצוין, „מלון עברי“, את בן־יהודה ומפעלו בצבעים נאמנים. רושם כזה, כאשר תאר סוקולוב, עשה בן־יהודה גם עלי, בבקרו אותי לפני שתי שנים ומחצה. גם אנכי ראיתי בו איש, אשר כולו שקוע ברעיון אחד, במחשבה אחת: להחיות את שפתנו הלאומית. הרעיון הקבוע במוחו, לגמור ולשכלל את ה„מלון“, בלע את כל יתר מחשבותיו והגשותיו. כמעט אי־אפשר לדבר אתו בענין אחר, שאינו נוגע אל המלון שלו, או אל השייך לזה. בדברו על אדות מפעלו זה יראה כאיש הרוח וכחוזה, אשר אין לו אלא עולמו הפנימי. כראותי את בן־יהודה פנים אל פנים אמרתי בלבבי: זה האיש, אף כי איננו אחד חכמי הלשון הגדולים, אשר נברא לעבודתו, שהוא עוסק בה, ואשר יש לקוות כי יגמור את המפעל הגדול, אשר החל בו! יש אמנם בקרבנו חכמי לשון ובלשנים גדולים ומפורסמים, הבקיאים ברוב הלשונות המזרחיות, אבל אין בהם אותן הסגולות ואותן ההרגשות הבלשניות הדקות, הדרושות לחבור מלון עברי בצורתו ובתכניתו, שעלה במחשבת בן־יהודה, שאיננו חוקר ובלשן, העובד על־פי שטה מדעית, ושאיננו נהנה מכל האוצרות הרבים של חכמת הבלשנות החדשה, והעיקר, כי אינם מסוגלים לאותה מסירת הנפש, הדרושה ליצירת מפעל ספרותי לאומי כזה.

ואם אחרי כל אלה אנו רואים, כי העם עומד עדיין רחוק מהמפעל הלאומי הזה, למרות הנסיעות הרבות והתכופות של בן־יהודה לתכלית זו, והקהל העברי עדיין מתיחס אליו בבטחון לא־מלא, הנה יש לתלות את סבת הדבר לא רק בשויון־הנפש הכללי, לא רק בחסרון ההרגשה הלאומית ובהעדר החפץ להשתתף במפעל ספרותי, שיש בידו לרומם את קרן שפתנו ולהרבות את לומדיה ויודעיה, כי־אם גם בדעת הקהל, שאינה מאמנת, כי יש ביד איש אחד לגמור ולשכלל כראוי מפעל ספרותי כזה.

לכן הנני רואה ומאמין, כי יש ביד הצעת פרבשטיין להביא תועלת חמרית ורוחנית להוצאת המלון של בן־יהודה. אם יוסד בבזיליאה חבר סופרים עברים, אשר יעזור לבן־יהודה בעבוד ובשכלול החומר אשר בידו, אז ירבו החותמים על המלון, אם ידע הקהל, כי לא בידי יחיד נמסרה העבודה הכבירה הזאת, ואז, — וזהו העיקר, — יהיה המפעל בעצמו, שהוא מפעל לאומי, יתר מלא ויתר משוכלל בכל פרטיו.

ברלין, 1898.

מִכְתְּבֵי בִקֹּרֶת

א.

גזרה נגזרה עלי מטעם המערכת של „הצופה“ להיות מבקר סופרים וספרים במחיצתה. עבודה זו אָמנם לא נעימה עלי, כי נקל לשבור חבית ולשמור את יינה, נקל להלוך על גחלים לוחשות ולבלי הכוות, מאשר לנעוץ קנה בקן־נמלים, — בנמלי הספרות הכתוב מדבר, — ולהמלט שלם מחמת הנושכים והמזעזעים הקטנים; אבל אין מסרבים לגדולים. וגזרה שנגזרה עלי הנני מוכן לקבל באהבה אותה ואת יסוריה. אין כל ספק, כי בעיני רבים מן הסופרים העברים הנני, בתור מבקר, שהוא מבקש נגעים ומומים ביצורי הספרות, ובתור בוחן ובודק סתרי הנפש היוצרת, כפושע מבטן. אבל לא יהא חלקי גרוע מחלקם של יתר „פושעי ישראל“, שאף־על־פי שחטאו וחוטאים, בכל־זאת לא יחדלו מלהיות יהודים. ובתור יהודי הלא הורגלתי מיום צאתי לאור העולם לגזרות עוד יותר קשות וחמורות מגזרת „הצופה“. וגם זאת: בתור מבקר הנה כבר התקשה והתעבה עורי ואיני מרגיש עוד בדקירות מחט; יעקצוהו ולא יעקץ. זה חלקי וזה גורלי להיות עמי בכל ועם כל בי. מגורלו לא ינוס האדם, לו גם מבקר הוא. גורלו של אדם הוא למעלה מבקורת.

ובכן, אני מתחיל, בנטילת רשות מכבודכם, רבותי. בטרם שאבוא לדבר על הסופרים ועל הספרים תרשוני להקדים דברים אחדים.

רק הקדמה קצרה.

רוצה הייתי להמתיק מעט את מרירותה של גזרת „הצופה“, רוצה הייתי להקל מעט את כובד איכותה של עבודתי ולהמעיט את כמותה, על־כן אילו ניתנה לי היכולת, הייתי רוצה לעשות כמעשה הכליף עמר, נשמתו עדן, — הייתי מתאמץ לשרוף את בתי עקד הספרים ולבער אחרי „הנקודות השחורות“ בכל מקום שהן נמצאות; הייתי משאיר לפליטה ממדורת האש הגדולה רק את הקורן שלי, את ספר הספרים, האהוב וחביב עלי, ובו הייתי מוצא את כל החכמות והידיעות, את כל השירות והמליצות, שכתבו מאות דורות לפניו ושעתידים לכתוב ולחדש הדורות הבאים אחרינו. על ספרי זה הייתי גומר בכל יום את ההלל ומפזר עליו כל פסוקי־הזמרה והתהלה, השגורים בפי. מלאכה כזאת היתה בודאי נקיה וקלה. אבל, בעוונותי, מה שהיה אפשר להכליף עמר במאה השביעית, אי־אפשר למבקר במאה העשרים, לו גם יקומו לעזרתי כל ניניו ונכדיו של אותו המושל וכל איש, אשר נתגלגל בו ניצוץ מנשמתו. הן מערכת „הצופה“ גזרה עלי להיות מבקרם לא רק של הסופרים והספרים העברים, כי־אם גם של הספרות הכללית, העולמית.

ובימינו אין כל עצה ותחבולה להנצל ממבול הספרים. בתקופתנו הולכים ומתרבים הכותבים והמדפיסים, כותב מי שיש לו כשרון ועוד יותר מי שאין לו אף צל של כשרון; כותב מי שלמד וקרא מעט ועוד יותר מי שלא למד ולא קרא מאומה; כותבים כתיבה של חובה וגם של רשות, כתיבה בשביל הלחם או בשביל מעט כבוד וגם לשם כתיבה בעלמא, שלא ישאר הנייר חלק. בימינו כותבים ומדפיסים אנשים בריאים וישרים, ועוד יותר — אנשים, אשר מקומם הראוי להם הוא בבית־האסורים או בבית־המשוגעים.

אילו גזר עלי „הצופה" לכתוב רק השקפות כלליות וסתמיות על הספרות העולמית, הייתי עוד יכול לעמוד בגזרתו זו. אם הדבר נוגע אל הספרות בכלל, בהוראתה המופשטה, ולא אל סופרים וספרים ידועים ומפורטים, אז אין העבודה קשה כלל. הכל הולך למישרים, כאילו „משוחה הדרך בחמאה"; במקצוע זה יש להשתמש בדבורים כוללים, בפתגמים שנורים, במבטאים קבועים, ואם אינם ענין לכאן, — תן אותם לכאן. למה הדבר דומה, — לרצען, התופר נעלים סתם, לא לפי מדתן של רגלים ידועות, רק בעד החנות; והיה, אם הנעל קצרה או צרה, ארוכה או רחבה לרגל זו, אז מכוונת היא לרגל אחרת. משיחות וטיולים ספרותיים כלליים כאלה לא ילמד הקורא מאומה, ומאומה לא ישאר במוחו או בלבו. ולפי דעתי העניה, כל מאמר, כל פרק, שאינו מרבה ואינו מפתה את רכושו הרוחני של הקורא, כל מאמר או שיחה, שאינם מעוררים את הנימים הגלויים והנסתרים שבלב האדם, או שאינם מסלסלים ומפנקים את רגש היופי שבקרבו, אז אינם ראויים להקרא, אז גם חטא הוא לקרוא בהם. לכתוב ולכתוב ולבלי היות נקרא, — היש להסופר יסורים וצער יותר גדולים מאלה? יסרני, אלהים, בכל אשר תיסר, אך מצרה כזו תחלצני ותצילני.

גם אני מסכים לדברי אבי המבקרים באשכנז, אפרים לסינג: טוב לסופר להיות בין הנקראים ואינם מהוללים בפי שום איש מלהמנות בין הסופרים, המהוללים בפי כל ואין איש קורא דבריהם.

נשאר לי איפוא לקיים את גזרת „הצופה" כהלכתה: לשפוט ולבקר רק סופרים וספרים ידועים ונקובים, שאי־אפשר להפטר מהם בניבים סתם ובמבטאים כוללים. את הסופרים והספרים אבחר בכל פעם מבין אומה אחרת ומקרב ספרות אחרת, למען יגלו לפני הקורא בכל פעם טפוסים חדשים ושונים ואותם חלקי היצירה הספרותית, שהיו נסתרים עד־כה מעיני רוחו, למען יקלט אל קרבו מחשבות חדשות, רגשות חדשות ומושגים חדשים או ישנים בצורה חדשה. מחובתי זו אמנם לא אנסה להשתמט, אבל אני מוסר מודעה מראש, שאין אני חושב לי כלל לחובה לקרוא בתור „משקיף הספרות" את כל היוצא מתחת מכבש הדפוס, כל אשר יובא אל שוק־הספרים ולא גם כל אשר ישלחו אלי לבקורת; ואין אני חושב לי לחובה להרצות לפני הקוראים על אדות אותם הספרים והסופרים, שאין הדבור על אדותיהם מרחיב את הדעת, מעמיק את ההרגשה ומרחיק את חוג הראות. יש מהם, מהסופרים והספרים, שאינם שוים אף אבוד רגע אחד, אף טפת־דיו אחת. יש סופרים, שמאושרים

הם אם יזכו לשמוע גם גערה או נזיפה מפי המבקרים, למען יודע, לכל־הפחות, כי יש בעולם איזה „בובצינסקי או דובצינסקי" וכדומה. לא כמות הקריאה היא העיקר, כי־אם איכותה. הקריאה סתם, — אומר חכם אחד, — היא יראת האדם להשאר יחידי עם רעיונותיו הוא. קריאה מרובה בכל ספר הבא ליד היא עדות נאמנה, כי אין לקורא מסוג זה מוח מוליד ונובע; כי טוב לו תשעה קבים משל אחרים מקב משלו; בעוד אשר לאיש חושב מחשבות והוגה דעות טוב לו גרגר קטן משלו מתשעים ותשעה קבים משל אחרים. על כן הנני חושב לי לאחת מחובותי הראשיות בתור „משקיף הספרות" להעיר את הקוראים על כל ספר מצוין וספר מקורי, למען יבזאו אלה ויירשו את מקומם של ספרי הבל ורעות רוח.

הפילוסוף ריורינג אומר במקום אחד, כי חייב הוא תודה ליוצרו על שנעשה במיטב ימיו לעור, כי בזכות זו לא קרא את הסופרים והפילוסופים ממדרגה השניה ומה גם מהמין הפחות. וכשם שמתפלל כל יהודי לאלהיו, כי יצילהו משכן רע ומפגע רע, כך היה צריך להתפלל כל אדם כשר לקונהו, כי יצילהו מספר רע, המטמטם את המוח והלב. כל אדם בריא מרגיש באכילת תפוחים רקובים ובשתית מים סרוחים, אבל אין רוב בני האדם מרגישים בקריאת דעות רקובות ובלויות, ולפעמים המה בולעים אותן גם לתיאבון. אדם מקלקל את קיבתו והוא חש את כאבה ופונה לעזרת רופא וסמי־מרפא, אבל אדם מקלקל את רוחו, מבלבל את מוחו ואין הוא חש במחלתו; לפעמים קרובות הוא גם מתגאה בה, ובקשיות ערפו הוא מתחמק ומשתמט מרופאי־הרוח, הבאים לעזרתו; ואם אלה האחרונים נאמנים לתעודתם, אז רגום ירגמו אותם באבנים, יחרימום וינידום. קשה לו לאדם בינוני להפרד מאולתו ומדעותיו הנפסדות כפרידת הנפש מן הגוף. על־כן אמרו חכמים: גדולה עקירת דעה רקובה אחת מנטיעת עשר חדשות.

וכשם שאני חושב לאסון גדול קריאת ספרים רעים, כך אני חושב לאושר גדול הקריאה בספרים טובים ומצוינים, — באותם הספרים, שהמה כתבי־הקודש של האנושות המשכילה; באותם הספרים, שהקריאה בהם צריכה להחשב למאורע בחיי האדם. טורגניוב כותב באחד ממכתביו לרעיו הצרפתים: „ירא אנכי, שאמיל זולא לא קרא את שקספיר". אין אני יודע, אם כל הקוראים יבינו פירושה של יראה זו, כי מה היא כל החרדה, אם זולא לא קרא את שקספיר? לא כן הוא הדבר בעיני יוצר אמן כטורגניוב: מי שלא קרא את שקספיר, הרי הוא כאיש, שלא ראה בעיניו מאורות השמים; הרי הוא בבחינת פרא קודם מתן תרבות, וכאומלל, שלא נהנה מימיו מפלאי היצירה הרוחנית.

ובאמת, כל מי שקורא את הספרים המצוינים שבהור, אם הוא קורא ויודע ומרגיש מה שהוא קורא, אין לו כל צורך לקרוא כל אותם אלפי הספרים, שכתבום עקרי־הרוח, שאינם אלא, באופן היותר טוב, — „העלאת גרח".

ב.

סופרים וספרים! מי המה סופרים ומה המה ספרים?

אחד הרוטשילדים היה אומר: לא כל מי שיש לו איזה מיליונים מנוולים הרי זה מיליונר; המיליונר יולד. בסגנונו זה יכולים אנו לאמור: לא כל מי שכתב איזה ספרים מנוולים, הרי זה סופר; הסופר יולד. סופר הוא כל מי שיש לו מה להגיד לבני דורו, כל מי שיש לו מה לחדש, וכל מי שמרגיש בקרבו הכח המוסרי, הדחיפה הפנימית וגם היכולת הרוחנית לבוא אל הקהל ולחלק לו מרגשותיו והשקפותיו, הוא הסופר של היום, של זמננו, במובנו המעולה והמחקק; הוא יורשו הרוחני של הנביא, של המחוקק לפנים.

ספרים המה לא מספר גליונות משוחרים בשחור הדפוס ומכורכים יחד. ספר הוא תמצית מחשבותיו או רגשותיו של הוגה דעות, או של אמן־יוצר. ספר הוא יצירה רוחנית, שיש בה מן המועיל ומן הערב, מן היופי ומן הנשגב. ספר הוא דבר קודש, שכתוב ברוח אלהים, ברוח יוצר. שטיינהטאל היה אומר: ספרות חולין איננה כלל במציאות; אם חולין היא, אז איננה ספרות, ואם ראויה היא להשם ספרות, אז כבר איננה חולין, כי־אם כתבי־קודש; כי טעות היא לחשוב, שרק כ״ד ספרים הם כתבי קודש, וכל היצירות הגדולות של גאוני האנושות אינן כתבי קודש.

למען הבין את הספרים המצוינים, נחוץ לדעת ולהכיר את סופריהם ויוצריהם. על־כן נכון אני לתאר בפרקים קבועים לא רק את תוכנם של הספרים המצוינים, את דעותי והשקפותי עליהם, כי־אם גם את מחבריהם בתור אנשים. הסופר הגדול הוא תמיד יותר מענין מספרו, שהוא רק חלק מנפשו. היוצר הוא תמיד יותר נעלה ויותר מרכב מיצירתו. עד כמה חזקה היא התשוקה בלב הקורא, המתפעל מאיזה ספר, לדעת את מחברו, מתאר לנו וולטר בסגנונו ההתולי. אחד הקוראים, ממעריצי וולטר, בא פעם אחת אל בית הסופר, למען ראות את פניו עין בעין. וולטר לא אבה לקבל את פני האורח לא־הקרוא הזה.

— לך אמור להאורח, — הגיד הסופר למשרתו, — כי אינני בביתי.
המשרת עשה את רצון אדונו.

— הלא שמעתי את קול וולטר המדבר אליך! — השיב האורח להמשרת.
המשרת נכנס אל חדר עבודתו של הסופר וימסור לו את דברי האורח.

— לך והגד לו, להאורח החצוף, כי נחליתי פתאום, ואין אני יכול לקבל את פניו.

המשרת עשה כאשר צווה.

— אם כן הלא עזרתי נחוצה: רופא אנכי ובכיסי מוכנים ומזומנים סמי־רפואה לכל מחלה שלא תבוא, — קרא האורח ויתפרץ לבוא אל חדר הסופר.

המשרת מסר את דברי האורח להסופר.

— לך והגד לו, — קרא וולטר בכעס, — כי זה עתה מתי וכל רופא לא יציל עוד את חיי.

— אם כן הוא, — קרא האורח להמשרת, — תן לי לבוא אל חדר המת, למען ראות את פניו היקרים בפעם האחרונה ולמען בקש סליחתו על חטא, שחטאתי לו.

הסופר צוה למשרתו לפתוח את דלת חדרו לפני האורח עז־הפנים. האורח נכנס.

— האם חיה כל־כך משונה אנכי, — קרא וולטר להזר בחמה עצורה,— שכה תתאמץ לראות את פני? אם כן עליך לשלם דמי־הכניסה פרנק אחד, ככל הבא אל גן החיות לראות את הברדלס המשונה.

— הא לך, אדוני, שנים עשר פרנק בעד שנים עשר כרטיסי־כניסה, — השיב האורח בנחת.

* * *

הקול יפה לבשמים. גם הספרים הטובים, — או: דוקא הספרים הטובים, — צריכים, כי יכריזו עליהם; כי ישימו אליהם לב. הסופר השפרן הגדול, ראסקין האנגלי, בדברו על אדות ערך הספרים בחיי בני האדם, הוא אומר: שוו בנפשכם, כי לא רחוק מכם עומד המלך בכבודו ובעצמו ונושא את אמרותיו, האם לא תפקחו עיניכם לראות היטב את פניו? האם לא תטו אזניכם להקשיב גם מרחוק, לכל הפחות, את קולו? האם לא תתאמצו לחטוף, לקלוט איזו אמרה ממדברותיו, או, לכל־הפחות, הגה אחד, מלה אחת? אם תנתן לכם האפשרות להיות סמוך לחדר המיניסטרים בעת דברם גם בעניני חול, האם לא תבקשו סדק, חור המנעול, למען הקשב דבור בודד, קרוע וקטוע; בעוד אשר בחדרכם, כל־כך סמוך אליכם, עומדים סדורים מלכי הרוח, סופרי המופת, והמה נכונים לפתוח את פיהם בכל עת שאתם רוצים ולהשמיע לכם את מבחרי הגיונותיהם. כל־כך הם קרובים אליכם, בארונותיכם עומדים ידידים נאמנים כאלה, ידידים מלומדי־נסיון, גלויי־עינים, פקחים, חוזים, דקי הרגש ויפי הטעם, חכמים ואמנים, והמה נשכחים מלבכם כמת.

ואני, עבדכם, זאת תהיה תעודתי ב„הצופה“, — להחיות את המתים הגדולים, הנשכחים מן הלב, ולהעירכם על הספרים ועל הסופרים החיים, המתבקשים להכנס אל הלב, ולתפוס בו מקום; על אלה המחשבות הגדולות והדעות הפוריות, המתבקשות להולד, המתבקשות לראות אור החיים ואין איש שם אליהן לב. פעם אדבר על אדות סופרים וספרים שלהם, ואז רק על אדות הטובים והמתוקנים שבהם; ופעם אטייל ארוכות או קצרות על אדות הסופרים והספרים משלנו, ואז גם על הרעים והגרועים שבהם אדבר, אם תהיה השעה צריכה לכך, למען תלמדו להבחין ולהבדיל בין טוב לרע, בין יפה למכוער, בין נאה למגונה. פעמים אהיה בעזרכם לבקש את הכשרון האמתי בין סופרינו החיים, למען הרימם על נס ולמען פרסם את מרגליותיהם, אם תמצאנה כאלה באוצרם. ופעם אעיר את סופרינו על יתרונותיהם

ומעלותיהם וגם על חסרונותיהם ומגרעותיהם. יש אשר אנסה בהפרקים הבאים של „הסופרים והספרים" להביא בסך־הכל מה יש לנו ומה יחסר לנו; ויש אשר אבקש חבור וקשר בין הספרים והחיים, בין חזיונות הספרות וחזיונותיהן של תנועות החברה. יש אשר אנתח את רגשותי ורעיונותי, שהתעוררו בקרבי תוך כדי קריאת איזה ספר, ויש אשר אדבר רק על תכנו ויחוסו לספרים אחרים.

אסורים לא אשים על ידי אני, ולא כבלים על רוחכם אתם. נטייל בגן הספרות ונתעכב על־יד כל עץ פורח, כל אילן מיצל, ועל יד כל שושנה יפה ופרח נעים, ולפעמים נשהה גם על יד קוצים וברקנים, למען הוכח, עד כמה המה מזיקים ומכאיבים.

* * *

ואם חפצים אתם לדעת, קוראים יקרים, איך אני מצייר בנפשי את הטפוס האידיאלי של „המשקיף הספרותי", אשר אליו אני נושא את נפשי, הרי לפניכם שרטוטים אחדים:

הוא אינו לומר, כלומר, אינו לוקח ידיעות מן הספרים וטומנם במוחו, כמו בקופסה, כי־אם מזין ומפרנס בלי הרף את מחשבתו ורגשותיו והוא מהפך את אוצרות החכמה והספרות, שהוא בולע מן החוץ, לדמו ובשרו. אין הוא עולה בהדרגה, כי־אם מתרומם על־ידי טיסות רחבות; במקום רגלים כנפים לו.

אין אתם רואים ואין אתם יכולים לראות את צמיחתו הפנימית, על־כן הנכם חושבים, כי הוא פוסח על מדרגות רבות בבת־אחת.

הוא תמיד רעב וצמא למזונות רוחניים. הוא בולע במהירות וקלות מיוחדה את תוצאות חקירותיהם ועבודותיהם של חכמים וחוקרים, ולא יודע, כי באו אל קרבו, כי אחרי שבאו אל קרבו — שלו הן, דמו ובשרו. מכל נגיעה רוחנית ביוצרים ויצירות מכל המינים הוא מתעשר. הקו היסודי בתכונתו הספרותית: פריה ורביה של המחשבה שאינה פוסקת כל ימי חייו. הוא אינו מזדקן לעולם. תמיד הוא צעיר ותמיד הוא מסוגל לקבל רשמים ולעכלם; כח עכולו אינו מתקלקל לעולם.

משקיף כזה נושא את קוראיו הלאה, הלאה. והמה בעצמם אינם מרגישים זאת. אתם חונקים ורומסים את גרעיני הקציר הבא, והוא מפרה ומרבה אותם. אתם משתחוים וכורעים לפני אלילים קטנים, והוא מנפץ אותם לרסיסים. לכם יש רק אפשרות אחת ודרך אחד להתפתח, ולו — אפשריות רבות ודרכים שונים.

יודע אנכי, מה רב המרחק ביני ובין „המשקיף הספרותי", שבראתי בדמיוני, — אבל הטפוס האידיאלי הזה יהיה לי תמיד למופת, ואליו אשאף.

ברלין, 1902.

מִכְתָּב גָּלוּי לְהַמְשׁוֹרֵר י. ל. פֶּרֶץ

אדוני הסופר, יכל יכלתי גם אני להתחיל את מכתבי אליך במשל ממדינת העורבים או העטלפים ולדבר אליך מתוך הערפל על־ידי רמזים וסודות; אבל כבר רבו בעתונינו המשלים, החידות והמליצות על הדברים הפשוטים, הברורים והמובנים. עוד מעט ונשכח לדבר בלשון בני־אדם; עוד מעט ונסיר את השכל וההגיון מכסא מלכותם.

בוחר אנכי לדבר אתך בלשון ברורה. מתודה אנכי לפניך ולפני הקהל הגדול, כי בנוגע לרבים מדבריך הנדפסים הנני בבחינת „אינו מבין". אתה בחרת לך מקצוע אחד ב„הצופה" בשם „היחיד ברשות הרבים". בתור אחד מרבים הנני נוטל לי הרשות לדרוש ממך, כי תדבר גם אלי בלשון המובנה לי. והנה, לצערי הגדול, עלי להודות, ואולי גם להתבייש, כי קראתי ב„מדינת העורבים" שלך (בגליון ל"ט של „הצופה") את הפרק „מפריח יונים וסוסו", קראתי אחת ושתים ושלש ולא הבינותי, ובשום אופן לא יכלתי לרדת לסוף מחשבתך. בקשתי לחבר באורים ופירושים לדבריך ומאומה לא עלתה בידי, מאומה. רק הדיפלומטים אומרים, כי הלשון נתנה לכסות, ולא לגלות את המחשבה, אבל אנחנו, הסופרים, סוברים, כי העט נתן לנו לברר ולגלות את המחשבה שבמוח ואת הרגש שבלב, ולא למען כסותם והאפילם. כיון שיצא סופר או משורר לרשות הרבים, הרי חובה מוטלת עליו לדבר בלשון, שהיא מובנה לרבים. לא לגאוה תחשב לי, אם אומר, כי מבין אנכי בספרי שפינוזה וקאנט גם במקומות, שהם קשי ההבנה, וכמדומה לי, שאני מבין גם את ה„צרתוסתרה" של ניטשה, ויש בכח השגתי והרגשתי להבין ולהרגיש גם את דברי הדיקדנטים והסימבוליסטים הצרפתים והאשכנזים.

והנה מה זה היה אתי, כי בבואי לקרוא את דברי ה„אשמאי" שלך, לא הבינותי מאומה, — לחלוטין מאומה. וכמדומה לי, שאני מבין מעט את הלשון העברית, לכל הפחות, במדה, הדרושה להבין איזה מאמר, הנדפס במכתב־עתי עברי. לא הבינותי, למשל, באיזה פונדק האשמאי מדבר, כמו שלא הבינותי מה הוראתה של ה„יתד", אשר תקע במוחו, והמצע, אשר שכב עליו, — אם הם יתד ממש ומצע ממש, או אולי רק בדרך רמז נאמרו הדברים. אם כה ואם כה — הדברים בלתי ברורים ואין לישבם אף בדוחק. ה„אשמאי" שלך מספר, כי בעל המחשבות „היה שוכב על מצעו ומוחו מטפטף יונים", — הרי אני קורא וסופר זה שנים רבות ובשום־אופן אין אני יכול לצייר בנפשי מוח, שמטפטף יונים; בשום אופן אין אני יכול לשבר את אזני וכלי־מחשבתי, כי יהיו נוחים ומסוגלים לקלוט מבטא משונה ומוזר כזה. הלאה מספר ה„אשמאי" שלך: „ואנשי השוק יושבים ואוכלים, ושותים... אוכלים הם

יונים צלויות, שותים הם יין אדום, — דם היונים, וזורקים את העצמות לעורבים..." — מה פירושם של הדברים האלה? היונים הלא הנן מחשבות, ומה הנה יונים צלויות?! מחשבות צלויות? ומה הוא ה„יין האדום — דם היונים", שאנשי השוק שותים? האם כונתך לדם המחשבות? ומה הנה העצמות, שהם זורקים להעורבים? האם גם הנה עצמות המחשבה? לא אבין דבר, כשם שאין אני מבין מה פירושם של „עלי הזית", אשר העורבים קושרים אותם לכתרים על ראשי המסובים. אבל לא רק את המלים והמבטאים הבודדים של האשמאי שלך לא הבינותי, כי־אם גם את כל ספור המעשה שלו לא הבינותי כלל וכלל.

יודע אנכי, כי רוב הקוראים והסופרים, ובפרט אלה החדשים והצעירים, יבושו להודות, כי לא יבינו את דברי „מפריח היונים וסוסו". כל אחד מהם יחשוב בלבבו, כי רק הוא ה„אינו מבין", אשר אותו הוקעת לעיני השמש („הצופה", גליון כ"א), — והמעשה של בגדי המלך, באגדות אנדרסון, יוכיח. אין אחד רואה, אין אחד מרגיש מאומה ואין אחד מבין מאומה, — ובכל־זאת כל אחד קורא: אני רואה, אני מרגיש ואני מבין! באחד בתי־מצפה־הכוכבים התאספו גדולים וקטנים, גברים ונשים, להביט דרך האספקלריה הגדולה אל אחד הכוכבים. הגדולים הביעו את השתוממותם והתפעלותם על המחזה הנהדר, שהמה רואים ברקיע השמים; רק אחד הילדים קרא: „אין אני רואה מאומה!" — אז הטה התוכן את קנה־הצופים הנה והנה, למען כוון אותו אל מול פני הכוכב המבוקש; אולם הילד לא חדל מלקרוא: „אין אני רואה מאומה!" — רק אז התבונן התוכן וראה, כי לא הסיר את הכסוי מעל קנה־הצופים.

רבותי, אין אני רואה מאומה! אתם אולי תקראו לי: „עור הנך!" ואני אקרא: אולי לא הסיר החוזה את הכסוי מעל קנה־הצופים שלו! או: אולי האספקלריה, שהוא מביט בה, איננה כל־כך בהירה!

לא להרגיזך ולא להקניטך, אדוני הסופר, באתי במכתבי זה אליך, כי־אם להגיד לך את האמת אשר בלבבי. הנני מתיצב אל עמוד הקלון בראש נטוי ארצה ומתודה ואומר: אין אני מבין את דבריך! אולי בי האשם ובי החסרון, ואולי בך, אדוני, האשם ובך החסרון; אולי אשם בזה קוצר המשיג ועומק המושג, ואולי אין בזה כל מושג, כי־אם מלים יפות וריקות לבד: עורבים ויונים, יונים ועורבים, ולא יותר.

פניתי אליך, אדוני, במכתבי זה, יען כי בתומתי אני חושב, שחובתנו, חובת הסופרים העברים, היא — לתת להקוראים מושגים ברורים ובריאים; חובתנו היא להרחיב את אופק מחשבתם ולהעמיק את עולם רגשותיהם, ולא להביא ערבוביה במוחם. החוזים צריכים ללכת לפני בני העם כעמוד אש להאיר את חשכת מושגיהם, ולא להיות להם כעמוד ענן, המאפיל את שארית ניצוצי האור, הזורחים ומבריקים עוד זעיר פה וזעיר שם. מובטח אני, שרוב קוראי דבריך ב„הצופה", מעין אותן המעשיות של ה„אשמאי", לא יבינו, מה הם קוראים; ואלה מהם, האומרים, כי המה נהנים מדבר־מה, שהמה מרגישים,

או גם מבינים דבר מה, — רק את נפשם המה מרמים. תן תודה, אדוני, כי חובתנו היא לתת להקוראים בעד פרוטותיו מזון רוחני, הנוח לעכול, ולא לחבר למענם „זהר“ חדש וקבלה חדשה. חובתנו לכתוב בעתונים, שנוצרו בעד הקהל הגדול, דברים ברורים, שאין לטעות בהם, ושאין לגלות בהם כמה פנים, ולא לכתוב דברים, הדורשים באורים ופירושים אין קץ, כמו שעשו רבותינו בשנות החושך...

הנני כותב אליך, אדוני, את מכתבי הגלוי, יען כי בטוח אני, שימצאו בקרבנו צעירים, אשר יחקו את נסיונותיך החדשים, והיית להם למופת במליצותיך וחידותיך, אשר אין פתרונים להן; אז תרבה בספרותנו החשכה, אז תגדל בקרבנו מבוכת הרוחות, שהם נבוכים ומבולבלים גם בלאו הכי. הן מי כצעירי עמנו נוחים להחלות בכל מיני מחלות־הנפש, ומי כצעירינו נוחים לכל מיני חקויים, בפרט בענינים, שאינם דורשים עבודת השכל ויגיעת הרוח.

ברגש כבוד ויקר, — ר. בריינין.

ברלין, 1902.

סִפְרוּתֵנוּ הַצְּעִירָה

ימים רבים התאפקתי ולא כתבתי כל בקורת לא על הסופרים העברים החדשים ולא על ספריהם החדשים. אני אומר „התאפקתי", יען כי בכל עת, שאני קורא ספר עברי חדש, מתעורר בי גרוי ספרותי לבקר ולנתח את אשר קראתי, לדון ולשפוט על כל המראות והחזיונות, אשר עברו לפני עיני רוחי. אין אני קורא את כל היוצא לאור בשפת עבר רק לשם הנאה או בלוי זמן.

לבלות את הזמן!

למי מאתנו יש זמן עודף, עד שיהיה נחוץ לבלות אותו. הלואי, שלא יבלה הזמן אותנו בלי עת; הלואי שיספיק לנו זמננו, שיש ברשותנו ובגורלנו, למלאות בו תפקידינו הרוחניים היותר הכרחיים והיותר דרושים לקיום אישיותנו, שבל תמחה צורתה המיוחדה לנו. גם במה שנוגע להנאה רוחנית, למה אכחד, יש למצוא בספרויות לועזיות במדה יותר מרובה מאשר בספרותנו אָנו. את הספרות העברית הנני קורא לא רק לשם הנאה, כי־אם גם לשם חובה. החובה הזאת היא לי מוסרית, לאומית, וגם יש בה משום חובת הבקורת, שהטילו עלי אחרים ושנטלתי לי לעצמי. הנני רוצה לברר יותר את דברי. מהספריות הלועזיות אין אני קורא את כל הבא לידי. בכל שנה ושנה יוצאים בהארצות הנאורות, לפי הספירות החדשות, עשרים וחמשה אלפים ספרים חדשים מלבד עשרות אלפים ספרי־עתים, מאספים וספורים, המובאים הביתה דרך חדר־המבשלות, מה שהאשכנזים קוראים בשם „היני־טערטרעפפענראָמאַנע". ומי זה הוודע להוקיר את זמנו, יבוא לחפש בים־הגליונות הזה את הטוב והמועיל, את היפה והנאה. ובכן, ברצוני או שלא ברצוני, אין לי ברירה אחרת, כי־אם לסמוך בבחירתי את הספרים הלועזיים על עדותם של חכמים ומבקרים מצוינים שונים, שכל אחד מהם אנוס לברור במקצוע, שהוא מומחה לו, את הספרים היותר טובים והיותר מקוריים ולהרימם על נס. כמובן, אין משפטי, ברוב המקרים, על אותם הספרים מתאים כלל למשפטי החכמים והמבקרים, שהיו לי לעינים. יש ויש שאני מקבל מן הספרים רושם מהופך מהרושם, שהשפיעו עלי. אין לך טפשות ושגעון, שהחכמים לא נסו להצדיקם ולהרימם למעלת „מרגליות המחשבה", ואין לך הבלים ופטפוטים, שהמבקרים הגדולים לא מצאו בהם שירה חדשה או פסי־כולוגיה עמוקה. אני איני, — אין אני יודע, אם יש לי להצטער או לשמוח על זה, — לא מלומד מושבע ולא מבקר מצוין באירופה; על־כן חפשי אני בבקרתי כצפור דרור, ואין אני מקבל עלי מרותם של המשפטים החרוצים והמקובלים בהעתונים הספרותיים שלהם. חפשיותי זו היא רק לאחר הקריאה, שאז יש ביכלתי לשפוט לפי טעמי, הרגשתי ושקול דעתי אני; אבל קודם הקריאה

אנוס אנכי לצמצם אותן השעות, שאני מקדיש יום יום לקריאה, על אותם הספרים, שמשפיעים ביותר על גדולי החכמים והסופרים בהארצות הנאורות, ואשר אלו האחרונים הרימו את ערכם, אם בצדק או שלא בצדק. אם בצדק — ודאי טוב; ואם שלא בצדק, גם אז לא אבדתי זמן קריאתי לבטלה, כי גם שגיאותיהם וטעויותיהם של החכמים והסופרים הגדולים צריכים למוד ועיון. לא תמיד צריכים ללמוד, איך לחשוב ואיך לכתוב ולדון, כי־אם גם איך לא לכתוב ואיך לא לדון. סוף סוף בן־דורי אני ורוצה אני לחיות, לקוות, לחלום, לשגות, להאמין ולהואש יחד עם בחירי דורי, למען אוכל, אם יספיקו כחותי, להתגדר בבקעה שלי, — לו גם צרה תהיה, ולו גם בעמל רב יעלה לי דבר זה, — בתוך בני דורי, מאשר להיות בודד בקרב הדורות, שכבר מתו. רוצה אנכי לתעות בדרכים, שגם הם לא דרכו בהם, למען אוכל למצוא סוף סוף את דרכי אני.

ענין אחר לגמרי היא הספרות העברית החדשה. פה אין כל תייר, אין כל „מחט צפוני", שיש לסמוך עליו; פה אין לעת־עתה חוקר ומבקר, שיש לשים אליו לב. בספרותנו חפץ אני לקרוא בעצמי הכל, לקרוא מראש ועד סוף, לקרוא את דברי כל הסופרים הצעירים מבלי הבדל, למען אדע, מה יש לנו ומה חסר לנו, למען אוכל לשפוט בעצמי, למי מהם יש כשרון ולמי אין כשרון, למען אוכל למצוא בעצמי את המלה, או, לכל הפחות, ההברה החדשה, אם בכלל ישנה.

כונתם של מארטין בובר ושל בירתולד פיבל בודאי רצויה היא: המה רוצים לגלות, בכל אופן שיהיה, בקרב סופרינו הצעירים „כוכבים חדשים". אולם איך אסמוך על צעירים טובים כבובר ופיבל, אחרי רואי, כי הרימו את מורים רוזנפלד לראש משוררי ישראל והרעישו עליו עולמות, עד כי החרישו את האזנים בשאון תופיהם וטמטמו את הלבבות בפרזותיהם הריקות. והלא אנו כולנו יודעים לספור שמות של משוררים רבים בהספרות העברית וגם היהודית, אשר מורים רוזנפלד לא יגיע גם לקרסוליהם.

איך אסמוך על משפטי מבקרים כאלה, אשר חלקו תעודות להמספרים העברים הצעירים, מבלי אשר ידעו לקרוא את ספוריהם במקורם?

הישמעו אלי היפנים, אם אבוא לשפוט על מספריהם, אם שפתם זרה לי?

צריך היה לגלות „כוכבים חדשים", — ויגלו את שלום אש ונומברג; והם גם זכו להיות מתורגמים על־ידי אותם קבלני־הספרות, שקבלו עליהם לגלות לפני ציוני־המערב „כוכבים חדשים" בקרב יהודי המזרח.

ואת ה„כוכבים" האלה גלו במרתפות ה„יוד".

לא את הציורים היותר טובים של שני הסופרים העברים הנזכרים תרגמו, כי־אם את אלה שנדפסו בהעתון הנזכר. השפה היהודית המדוברת הלא עתידה היא להיות שפה לאומית, והתצויר שפה לאומית בלי „מאורות" גדולים?

שלום אש ונומברג הם „כוכבים חדשים“, ושם יהודה שטיינברג ויעקב רבינוביץ לא יזכר ולא יפקד!

יען מה?

יען הכל עשוי בחשבון מיוחד, שאינו שייך כלל לבקורת הספרות; ואם חשבון אין כאן, חוסר טעם וגזל משפט יש כאן.

ימים רבים התאפקתי ולא חויתי את דעתי ומשפטי על „הכוכבים החדשים“ הנזכרים ועל חבריהם. לא חפצתי להוציא משפט קשה על רבים מהם. אמרתי, עוד צעירים הם, עוד מתחילים הם ובקורת חריפה יכולה רק להזיק לכשרונם. חכיתי, עד אשר ישתלמו, יתפתחו, ועד אשר צורתם הספרותית תהיה יותר מסומנת ומובהקת.

עתה, כמדומה לי, כבר התבררה תכונתם הספרותית של סופרינו הטירונים. עתה יש בידינו להבדיל ביניהם, ועתה יכולה הבקורת, שאין בה משא פנים, רק להיטיב ולהועיל להם. עתה רוצה אני להגיד במכתבי את דעתי והשקפתי על כל אחד מהם.

אולם בטרם אשר אבוא לשפוט את סופרינו החדשים וספריהם החדשים, עלי להקדים דברים אחדים. בבואי לשפוט על אחד הסופרים, — לא די לי לדעת, אם יש בו כשרון, או אין בו אף שמץ מזה. לא די לי לדעת מבית־מדרש של מי יצא ומה הוא התו והציון הספרותי, שהדביקו בו אחרים; אנכי הנני שואל גם אחרת: אם בכלל הוא הסופר דבר מה? — כלומר, אם יש לו ערך פנימי, אם יש לו מה להגיד לנו, ואיך הוא מגיד זאת? בימינו נקל מאד לבחור באחד הדגלים של זורעי־האור ושל השואפים קדימה. מן המדה הוא כיום להספח אל מניני ההמון, לטפל בעניניו הקטנים ולשפוך דמעות על צרותיו. גבורת הרוח ונשמה יתירה בלתי דרושות לזה כלל. גם אין כל צורך לשחות נגד הזרם. אדרבה, כיום שוטף הזרם אל העמק, אל שפל החיים, המלאים טיט ורפש, סרחון ווזהמא. הפתקאות, שהסופר בורר לו מתוך קלפה גדולה אינן שוות מאומה. לכל היותר מחירן פרוטות נחושת, או תהלת מבקרים תמימים, שבחסדם יפרו וירבו „הגדולים“.

המשורר הגרמני אומר: „האישיות היא מרום אשרו של האדם“.

ואם האישיות בכלל היא מרום האושר של „אדם עפר ואפר“, הנה היא יסוד הכרחי לסופר. ואת האישיות הזאת, שאני מוצא, למשל, בהנסיונות הספרותיים הראשונים של מאפו, סמולנסקין, יל"ג, ש"י אברמוביץ, ועוד אחרים, אין אני מוצא בקרב הספורים והציורים של שלום אש ונומברג. היוצר הוא קודם לכל אדם, אזרח, בן לעמו ולדורו, האמן הוא קודם לכל חושב ומרגיש, לוחם בעד הטוב בעיניו ומתנגד בכל כחותיו וכשרונותיו להרע בעיניו; האמן הוא בעל אישיות מיוחדה, שיש לו, אם הורשה להשתמש בבטוי זה, נשמה מרכזית, אשר לפניה יכרע ויכנע בשרונו. אצל אש ונומברג אין אני מוצא גם צל של אישיות. הראשון יש לו במדה ידועה

עין לראות את מחזות החיים החיצוניים. יודע הוא לפעמים לצלם מראה חולף, חזיון של רגע. אבל צבעים אין לו משלו ולא משל אחרים, אם כי חונן בכשרון של חקוי. ונומברג הוא יותר עמוק ונוטה לנתוח פסיכולוגי. אולם הפסיכולוגיה שלו ילדותית ותמימה יותר מדי. יתרונו של נומברג על אש הוא בזה, שנפש שירית מחיה את כשרונו, וגם בזה, שמעבד הוא את השפה העברית, שסגל לו, בעוד אשר אש הוא בעל־מום לגבי השפה.

אם נקרא את ספורי אש ונומברג ונצרף אליהם גם עוד אחדים מהחדשים, אז יראה בעינינו כל העולם היהודי קטן ודל, עולם בלי גבורים, בלי אנשים כבירים, בלי אנשים מצוינים, בלי לוחמים על קדוש הדעות, שקנו להם, בלי חולמים גדולים, בלי חוזים ושואפים. כל העולם הזה, שהמה מתארים לנו, מחובר מסבלנים בני סבלנים, מהוזים בלי רצון, מרוכלים, קמצנים, קבצנים, מדוכאים, שתקנים, בטלנים, תגרנים, מלוים, או לווים ברבית, מצללי אדם, משברי נפשות ומאנשים מדולדלים. חכם אנגלי אומר: „העמים, אשר כל בניהם עניים המה בחומר או ברוח, מסכנים בגוף או בנפש, אף אם כולם ישרים ונאמנים, המה כגבינה נוזלת, כעדת נמלים או כגל פרעושים, — כל מה שיפרו וירבו יותר, כן יגדל אסונם; רבוים הוא חסרונם“.

ואני חושב, כי אין אנחנו שייכים אל העמים האלה. רק מן המדה היא עתה לראות דלות בכל. אולם היוצר, האמן האמתי, מוצא אוצרות, שלא נתגלו, גם בדלותנו, ועל ידי זה הוא מגביר את כח החיים ומגלה את נפש התקופה.

מאריענבאד, 1902.

דָוִד קוֹפְמַאן

סגולות ותנאים רבים דרושים להקבץ ולהפגש יחד באיש אחד, למען יהיה מסוגל ומוכשר לעבודה מדעית, עשירה ופוריה, כאותה שעבד קויפמאן בשדה חכמת ישראל עד נשימתו האחרונה. ואלה המה הסגולות הפנימיות והתנאים החיצוניים הדרושים לאיש כזה: א) חנוך וגדול, למודים עבריים וכלליים מסודרים, בלי בזבוז הכחות על מלחמת־הקיום ופזור הנפש על דברים של מה בכך; התרגלות מנוער לשטה וסדר בכל עניני הלמוד. ב) הודיינות בכל מכשירי הלמוד העברי והמדעים הכלליים במדה מרובה. ג) חוש־היס־טורי, כח בקורת חדה ודקה, זכרון חזק ותפיסה מהירה. ד) בריאות הגוף והנפש. ה) עשירות ומעמד בטוח בחיים ובחברה, יען כי לעבודה רבת־ענפים ורחבת־ההקפה בשדה חכמת ישראל ובדברי ימינו באותה מדה ובאותה מדרגה, שהרחיבה ושהעמיקה המנוח, — לזה דרוש כסף רב: לקנית ספרים וכתבי־יד רבים ושונים, יקרי המציאות ורבי־המחיר, לשלם שכר למעתיקים, לעוזרים וכדומה, והעיקר — להיות חפשי מכל הדאגות הקטנות והתכופות שבחיים, הבאות מעוני וממחסור. ו) אנרגיה עצומה וכשרון לעבודה קשה ותמידית בלי עיפות הגוף וליאות הרוח. ז) כשרון לעבוד בעת אחת במקצעות שונים ולהקיף בסקירה כללית אחת פרטים רבים. ח) אהבת היהדות וחכמתה, אהבה שלמה, אהבה בלי קץ וגבול, אהבה בלתי נחלשת ונפסקת אף לרגע. בלי אהבה עזה כזו לא יועילו כל הסגולות והתנאים הקודמים. העובד הנאמן בשדה חכמת ישראל כקויפמאן צריך לותר על הפרסום, העולה לפעמים בזול, בין הקהל הגדול, ועל הסכמת ההמון, אשר גם החוקרים והפילוסופים הגדולים, השוחקים על ההמון ולועגים לו, מבקשים בכל הדרכים את הסכמתו ואותות רצונו וחבתו. החכם העברי, מסוגו של קויפמאן, צריך לאמר די לנפשו, אם ימצא עדה קטנה שבקטנה של קוראים חוקרים, העוסקים במקצוע זה. וכמה הוא מספרם בימינו? ועליו לדעת מראש, כי גם בקרב העדה הקטנה הזאת, אשר אליה הוא נושא את נפשו, לא ימצא לו אוהבים ומעריצים רבים. החכמים, העוסקים בחכמת ישראל, שאינם ב"ב, מבטלים על־פי רוב בכח דעה קדומה ושנאה לאומית את העבודה המדעית של החכם העברי. והחכמים העבריים, — הלא כבר ידוע, כי אין שלום אמת בכנסיה־חפשית זו. כל אחד מהם, ימחלו נא לי, עוין, אם בגלוי או בסתר, את חברו; וכל עוד שלא הגיע החכם העברי לקצה גבול חיי האדם, כל עוד שלא יבש מקור מחשבותיו וכח־יצירתו הרוחנית לא חדל, לא יזכה לשמוע תהלתו המלאה מפי חבריו בקרב קהל ועדה, „בשער בת רבים". על העובד הנאמן בשדה חכמת ישראל, כמו שהיה קויפמאן, להאמין, — ובאמונתו זו יחיה וממנה ישאב כחותיו, — כי

רק דורות יבואו יכירו את מעבדו ועמלו, בעוד שעיניו רואות, כי הדור ההולך עוזב את תורת אבותיו ופונה עורף לחכמתם. בלי אהבה זו אי־אפשר לשקוד על ליקוט הגרגרים הקטנים בשדה־חכמתנו, אי־אפשר להתאבק יומם ולילה בספרים ובכתבי־יד ישנים ולהנזר מכל חמודות החיים, מכל אותות כבוד וציוני תהלה ולהסגר בארבע אמותיה של החקירה והדרישה.

ופגישת כל הסגולות והתנאים האלה באיש אחד הוא חזיון יקר עד מאד. ותנאי חיינו, ההולכים ובאים, לא יהיו מסוגלים כלל לברוא איש כזה. כמה הם האנשים בקרבנו, שהם עשירים בקניני החומר והרוח, שהם בעלי כשרונות נעלים ונפלאים ומזוינים בכל מכשירי החכמה הכללית והעברית, והמה נכונים לעבוד כל ימי חייהם עבודה תמה יומם ולילה לשם אותה החכמה, אשר רק מעטים מאד אוהביה, ועוד פחות מזה העוסקים בה!

והאיש הזה, שבו נקבצו ובאו כל אותם התנאים והסגולות, שמנינו למעלה, מת בשנת הארבעים ושבע לימי חייו (ביום השביעי לחודש יולי, בקרלסבד), בעצם יצירתו המדעית, בעוד אשר לא הוציא לפעולות אף את החצי מכל מחשבות לבבו הרחב, אשר חשב על־דבר חכמתנו ודברי ימינו. על שלחנו, לפני מטתו, אשר לא ירד עוד מעליה, מצאו אוהביו האחדים, שהיו אתו בקרלסבד, עלי־ההגהה ממאמרים שונים, שהכין לדפוס. עד יומו האחרון היה שקוע בעבודתו, אשר היתה לו כעין כהונת־קודש.

קויפמאן נולד ביום השביעי לחודש יוני, שנת 1852, בעיר קוימין (במדינת מורביה), שהיתה מצוינה בישיבה גדולה, על ברכי הורים יראי־אלהים, חשובים ובעלי נחלה וקנין. הוא גמר את חק למודיו בהגימנזיום שבעיר מולדתו, ויחד עם זה שמע לקח מפי גדולים בתורה. אחרי־כן נסע לברסלוי ויבוא שמה לבית־מדרש המדעים ולבית־מדרש הרבנים וישמע לקח בלמודי הדת העברית, דברי ימינו, תולדות הפילוסופיה הדתית והכללית והלשונות המזרחיות. עוד בשבתו על ספסל התלמידים, בטרם עברו עליו עשרים שנה, הדפיס מאמרים שונים במ"ע אשכנזיים גדולים, אשר הסבו עליהם דעת הקהל. הוא היה הראשון בין הכותבים לועזית, אשר כתב בימים ההם מאמרים אחדים על־דבר ספורי סמולנסקין, ידידו ואוהבו מנוער, במ"ע אשכנזיים, והוא עשה זאת מאהבתו לסופרנו הגדול, ועוד יותר — מאהבתו להשפה העברית. עוד בשבתו בברסלוי בתור תלמיד כתב מאמרים יפים על־דבר העתקותיו של הפרופיסור היילער משירי יהודה הלוי לשפת אשכנז. בשנת 1874 קבל המנוח את תעודת הדוקטור באוניברסיטה שבלייפציג. הוא כתב את הדיסרטציה שלו על־חבר רבנו בחיי, בעל „חובת הלבבות", ועל־דבר משוררנו רבי יהודה הלוי. ספריהם היו הראשונים, אשר העסיקו את מוחו ולבבו בשנות בחרותו, והם אשר הטביעו ברוחו את החותם המוסרי והפיוטי לכל ימי חייו.

בשנת 1877 הדפיס את ספרו המצוין מאד, אשר עשה לו שם בין החכמים והחוקרים, „געשיכטע דער אטטריבוטענלעהרע אין דער יידישען

רעליגיאָנספהילאָזאָפהיע". בספרו זה הגיה אור רב על מקצעות ידועים בהפילוסופיה הדתית־עברית.

מתחלה היתה בדעתו של המנוח להיות רב ומטיף באחת הקהלות שבישראל, למען ירים את רוח היהדות ותפארתה בארצות המערב. לתכלית זו נסע לברלין וידרוש שם מעל במות בתי הכנסיות דרשות אחדות מצוינות, אשר עשו רושם רב על קהל השומעים, כי הוא היה דברן מצוין וכביר ויקח לבבות בנועם מדברותיו ובעוז הגשותיו. ויהי, כאשר בחרו בו ראשי העדה בברלין לרב ומטיף, דחה את הרבנות מעליו, יען כי דרשו ממנו להסכים להחלטות הסינדה העברית של אויגסבורג, אשר היו נגד דעותיו והשקפותיו על היהדות. הוא היה איש בעל יסודות קבועים ומוצקים בחיים ובחכמה ולא זז מהם, אף כי בהליכותיו ובנמוסיו החיצוניים היה תמיד רך ונעים, רחוק מכל מיני קפדנות ועקשנות. אחרי כן נוכח המנוח, כי לא ביד הדרשות הנאות והמליצות המצלצלות, אשר ישמיעו המטיפים מעל במות בתי הכנסיות, להרים את היהדות ולתת לה תוכן וזכות־הקיום. אז החליף את המעיל השחור והרביד הלבן של המטיף באבק סופרים. בכל לבבו האמין, כי רק החוקרים האמתים והסופרים המהירים, היושבים ספונים באהליהם, יכולים וגם מחויבים להחיות את רוח ישראל, לרומם את ערך היהדות ולבנות את היכל דברי ימינו ממסד עד הטפחות. כן האמין, וכן סדר את חייו.

בשנת 1887 נבחר המנוח למורה בבית־מדרש המדעים אשר בבודפסט; במשרתו זו עמד כל ימי חייו, ומבארו החי שתו תלמידים רבים. הוא הורה לתלמידיו, אשר בבית הגימנזיום, השייך לבימדה"ר, שפת יון ושפת אשכנז, ולתלמידיו במחלקות העליונות — את דברי ימינו ותולדות הפילוסופיה העברית. ואף כי עבודתו זו שללה מעתותיו שעות רבות ביום, בכל־זאת העשיר את אוצרות חכמתנו, בכל מקצעותיה, בכל שנה ושנה על־ידי ספריו ומאמריו הרבים והשונים. עבודה פוריה ועשירה כזו הוא חבר יקר גם בדורנו, אשר כמות העבודה של כל אדם הורמה, וגם בין החכמים המצוינים בשפע יצירותיהם וברבוין. אם נתבונן אל כמות עבודתו הרוחנית, בכל מראותיה ואפניה, של המנוח במשך שנות חייו הקצרים, אז כמעט נהיה אנוסים להעתיק הלאה את הקו הקיצוני של הגבול, אשר גבלו חוקרים ידועים, לכמות עבודתו של מוח האדם.

הספרים היותר מצוינים של המנוח, מלבד הספר שהזכרתי למעלה, המה:

Die Spuren Al-Batlajûsis in der jüdischen Religions-Phi- (1 losophie (נדפס בשנת 1886). הספר הזה יקר הוא מאד גם מצד ערכו הנכבד בנוגע לתולדות הפילוסופיה הכללית בשנות הבינים. המחבר השתמש בכתבי־יד שונים, למען הגיה כראוי את ההעתקה מספר העגולים, אשר להפילוסוף הערבי הזה.

Die Sinne, Beiträge zur Geschichte der Physiologie und (2 Psychologie im Mittelalter aus hebräischen und arabischen quellen (נדפס בשנת 1884). הספר הזה, מלבד שהוא אוצר יקר להבין

על־ידו את הדברים הסתומים בהפילוסופיה הדתית של החוקרים העברים בשנות הבינים, ואשר בלעדו לא נמצא את ידינו ורגלינו במקומות רבים, ומלבד שהוא מפתח לתולדות הספרות העברית, גדל ערכו המדעי גם בנוגע לתולדות חכמת הנתוח והפילוסופיה הכללית. הספר הזה אוצר בקרבו מרגליות יקרות, שיש בידן להעשיר בכבוד את שפת עבר החדשה.

3) Samson Wertheimer, der Oberhoffactor, und Landesrabbiner (1658-1724) und seine Kinder. (נדפס 1888).

4) Urkundliches a. d. Leben Samson Wertheimers. (נדפס 1892).

5) Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Niederösterreich, ihre Vorgeschichte (1625-1670) und ihre Opfer. (נדפס 1889).

אולם מלבד ספריו המצוינים האלה, שהם ספרים מיוחסים בהספרות המדעית, והשפעתם על העוסקים בחכמת היהדות תמשך שנים רבות, — מלבד ספריו אלה כתב עוד הרבה ספרים, ביחוד במקצוע תולדות המשפחות העבריות, אשר סופר תולדתנו הבא ימצא בהם חומר רב ויקר, — ספרים, אשר דרשו יגיעה רבה, עמל אין קץ ואהבת־העבודה. והנני מונה פה אחדים מהם: א) דער שטאמבוים דעם רבי אליעזר פלעקעלעס, איינע אהנענפראָבע מאָריטץ הארטמאנס. ב) מגלת אויבין לר' איציק בן הקדוש ר' זלמן שולהאָף סג"ל ז"ל, עם הערות ותולדות המחבר. ג) מעמוארען דער גליקעל פאָן האמעלן. בספר הזה הננו מוצאים תמונות בהירות מחיי היהודים בימי השלום הויסטפאלי. הזכרונות האלה הם אוצר יקר להעוסק בחקירת השפה היהודית־אשכנזית, המדוברת בפי המון עמנו. גם החוקר במקצוע של התפתחות השפה האשכנזית ימצא בהם חומר יקר בנוגע לשפת אשכנז העתיקה. ד) אוים היינריך היינעס אהנענזאאל (נדפס בברסלוי בשנת 1896). המחבר מונה וסופר את אבות המשורר מצד אמו עד סוף המאה השבע־עשרה. הספר הגדול הזה הסב עליו את דעתם של סופרי תולדות־הספרות הגדולים.

המנוח היה עוזר קבוע במה"ע הצרפתי (היוצא לאור ארבע פעמים בשנה) Revue des Etudes Juives ובמה"ע האנגלי לחכמת ישראל (היוצא לאור גם־כן ארבע פעמים בשנה בכרכים גדולים) Jewish Quarterly Review., ולא יצא מאסף אחד לחכמת ישראל בשפת עבר, אשכנז, אונגארית, צרפתית ואנגלית, במשך עשרים שנה האחרונות, אשר המנוח לא לקח בו חלק אם בתור סופר פילוסופי או בתור מבקר, אם בתור חוקר דברי־הימים או בתור מאסף וקובץ חומר לתולדות עמנו או ספרותנו, אם בתור מעתיק מצבות וכתבי־יד, אשר העיר בשוליהם והגיה את הפנים או בתור מעורר לצבירת אבנים וחומר לבנין היכל דברי־ימינו. קויפמאן היה כמעט עוזר קבוע גם במה"ע השבועיים: אללג. צייטונג ד. יוד; יידישע פרעססע; עסטר. וואָכענשריפט, במשך של שנים רבות. מלבד זה כתב המנוח מאמרי הכמה ובקורת שנונה גם במה"ע המדעיים הכוללים. המאמרים ממין הזה,

השמורים היטב בזכרוני, המה: א) מאמר בקורת יפה ונעלה מאד על ספרי הרב דר. גידעמאן לתולדות הלמוד והחנוך בישראל. המאמר הנפלא הזה נדפס במה"ע המדעי „געט. געלערטע נאכריכטען" בחוברות אחדות (לא אזכור באיזו שנה). ב) בקורת יפה ומצוינה בעושר הרעיונות, בשפעת הצבעים ובעוז הסגנון על „הנביאים" של ידידו הפרופ. ד. ה. מיללער. בקורת זו נדפסה לפני ארבע שנים בתור פיליטון במה"ע „נייע פרייע פרעססע", אשר המנוח עבד בה מפקידה לפקידה, — בגליונות אחדים. ג) דער „פיהרער" מיימונים (הרמב"ם) אין דער וועלטליטעראטור, — נדפס לפני שנים אחדות בהארכיון „פיר געשיכטע דער פהילאָזאָפיע", היוצא לאור על־ידי הפרופיסור לודוויג שטיין. ד) גיאורג עליאָוט אונד דאס יודענטום (פערזוך איינער וויר־דיגונג דניאל דעראָנדראָס). אין שעור ומספר להמאמרים השונים, אשר הדפיס המנוח במשך שנות עבודתו המדעית והספרותית, ואשר לרבים מהם יש ערך קיים, בכל מיני מכה"ע. כאשר בקשתיו בשנה העברה לשלוח לי רשימת מאמריו, המפוזרים בעתונים רבים ושונים מאד, ענה אותי במכתבו מיום 29 יולי, שנת 1898, כדברים האלה: „... לוח מאמרי אין אתי. הראית אילן, הסופר את עליו הנושרים? אמת אמרו חז"ל: „אין הברכה שורה על דבר שבמנין". — האמת נתנה להגיד, כי על ידי רבוי המאמרים ושפעתם, על־ידי דלוגיו מענין לענין השתטחו השקפותיו של המנוח בשנים האחרונות. וכשם שהיה עמוק ומקוריי בספריו הראשונים, הנפלאים במינם, כן חסרו לו העמקות והמקוריות בספריו ומאמריו האחרונים. חזיון מעציב הוא עד מאד לראות, איך יהפך היוצר והבורא, יהיה באיזו מקצוע שיהיה, לבעל־מלאכה מדעי או ספרותי. ואת החזיון הזה ראינו בעבודתו של המנוח בתקופתה השניה. הוא הרחיב והגדיל את כמות עבודתו על חשבון איכותה. כאשר החילותי להוציא לאור את ה„ממזרח וממערב" פניתי אל קויפמאן בבקשתי, כי ישלח לי מפרי עטו. אנכי בקשתיו, כי לא ישלח לי גרגרים יבשים, העתקות מעל גבי המצבות, הפנקסים והכ"י וכדומה לזה, כי־אם ישלח לי השקפה שלמה וחיה על איזה פרק בדברי ימינו, או על איזה חזיון בספרותנו. רמזתי במכתבי רמיזה דקה על ענין גם: על סתימת מעין מחשבותיו המקוריות. על זה ענה אותי: „... אל תבוז, ידידי, לאיש כמוני, העוסק בקטנות ומלקט רק שבלים בעמק הרפאים, למען יעמרו אחרים עמרים, כי אין לך הבר בחקירת דברי ימינו, אשר אין לו שעה, והאבן, אשר מאסו הבונים, תהיה לראש פנה, וכאשר לא תשוב הרוח במחזה החוזה אל משכנה בעוד אשר יחסר מעצמות גופה, כן לא געלה חיי דורות עולמים מקברם עד אשר נחבר הנפרדים ונקבץ הפזורים ויהיו בידינו לאחדים. בעיקר הדבר אמנם צדקת, ומי יתן והשמיעו כל אוהבי ורעי דברים קשים, שהם צודקים ואמתים, כאשר השמעת אתה הפעם באזני, אבל מה אעשה, וכך עלתה בגורלי, זלולא שבאת אתה בחוזק עטך להעירני ולפקוח את עיני לראות, מה דל חלקי, וכי לא נעים גורלי, כי אז הייתי כמעט מסתפק במועט..."

כאשר העירותי את המנוח באחד ממכתבי בשנה העברה, כי מקדיש

הוא ספרים רבים וגדולים לתולדות אנשים קטנים ושלשלת יחוסיהם, ושאלתיו בתומי, אם יש הצדקה לאיש, שהוא בעל כשרונות מצוינים ובעל השכלה רחבה ועמוקה, להקדיש את כל עתותיו, כשרונותיו וידיעותיו לכתיבת תולדות האנשים, אשר כל זכותם היא, שנולדו במאה הי"ז ולא במאה הי"ט, — ענה אותי ע"ז כדברים האלה: „... ואל תבוז לדברי ימי האנשים, אשר הכינותי בשנים האחרונות, כי כדאים היו כולם, שנעמוד על פרטי תולדותיהם; ומה ארבה להטיף לשופט כמוך; ורק זאת אבקש מאתך, כי תחל לקרוא את ספרי על מגורשי ווינא בשום עין".

אם נתבונן אל חיי קויפמאן ואל עבודתו בשנים האחרונות, אז נראה, כי מצד אחד היה המנוח עסוק וטרוד בלקיטת חומר למאמרים וספרים אין קץ, אשר עלו במחשבותיו, כאלו חשב שיחיה נצח וישלים את חקו הגדול ויגמר את כל העבודות, אשר תספקנה לחיי אנשים רבים; ומצד השני, כאלו הרגיש, כי קרוב קצו, כי יבוא המות ויחטפנו מתוך עבודתו, לכן מהר להדפיס מאמרים בלתי נגמרים ובלתי משוכללים, וחומר בלתי מעובד ומוגה, למען יבואו אחרים אחריו וימצאו חפץ בגלי החומר, אשר אסף בחריצות רבה, וברמיזותיו חמדעיות, אשר פזרן ביד רחבה בהמון מאמריו.

חמנוח, אף כי עסק כל ימי חייו בחומר מדעי יבש, בכל זאת היה מפותח בו חגש היופי בכל תקפו ויאהב חכמת־חרשים אהבה עזה. ולמרות שהיה כל ימיו שקוע בספרים ובכתבי־יד ישנים, במצבות ובכתבות מטושטשות ומכוסות אבק, היה לבו ער ופתוח לכל הרגשות העדינות, להיופי והנשגב שבחיים ושבטבע, כי הוא אהב את המאור שבחיים ושבטבע לא כאיש־הדיו, כי־אם כאיש רגש ומתפעל. היודע את קויפמאן רק על־פי מאמריו העברים, יכול להאמין, כי זה היה חוקר יבש וצנום, מעין גלגול של ב"ג, אולם מי אשר קרא את מאמריו וספריו האשכנזיים, מי אשר קרא את דברי בקרתו על הספרות היפה, אף כי לא היה מבקר מומחה למקצוע זה, ומי אשר ידע אותו מקרוב, הוא יודע, כי זה היה איש מלא תנועה וחיים, חריפות השכל ונועם הנמוס. הוא היה בעל מזג צבורי רך, אף כי היה בעל דעה מתונה ומוצקה. שיחותיו החיות היו מבריקות ונעימות, חדות וחלקות, ולפעמים גם מתובלות בפלפלא חריפתא מאוצר החדודים, אשר צברו בני עמנו בשבתם בין החומות בגיתו. מי אשר דבר עם המנוח שעה ארוכה, הוא נוכח, כי החכם, העומד לפניו, הוא „ביבליותיקה חיה", האוצרת בקרבה גם חדשות גם ישנות מכל המינים ומכל הסוגים, ויחד עם זה הוא גם „מעין נובע".

ולמרות אשר היה קויפמאן עסוק וטרוד מאד בתור מורה בבית־מדרש־הרבנים, בתור פועל פשוט, הנושא אבנים וחומר, וגם כתור בנאי וארדיכל בבנין היכל דברי ימינו, — למרות עבודתו המרובה והקשה הזאת, היה ממהר לענות למכיריו ולכל העוסקים בחכמת ישראל וספרותו על מכתביהם באותו רגע, שהיה מקבלם. בחפץ לבב ובחבה מיוחדה היה ממציא חומר־היסטורי לחכמי עמנו, בארצות שונות, העוסקים בכתיבת דברי ימינו, ומראה להם מקורים נאמנים לזה. אין מספר להקדמות, ההערות וההגהות, שכתב לספרי

אחרים ומאמריהם, כי אין לך מקצוע אחד, יהיה הרחוק שברחוקים, בחכמת ישראל, אשר ידיעותיו של קויפמאן לא היו בו מלאות וגדושות.

* * *

ענפי עבודתו המדעית והספרותית של הדר. קויפמאן היו רבים ושונים, אך עיקרה ומרכז־כובדה היו בשדה דברי ימינו. המנוח לא היה צייר־היסטורי לתאר בקוים מועטים ובצבעים נאמנים תקופה שלמה מחיינו בעבר; הוא גם לא חדר אל מעמקי נפשה ומחבואי רוחה, אבל הוא גלה לנו מקורים רבים, ומהם גם נאמנים, של ההיסטוריה העברית; הוא המציא דרכים, אמצעים ותחבולות שונים להבין על ידם את חיי דורות עברו. המנוח הבין למצוא תועלת מדעית בכל השיורים הקטנים, — אשר לפי הסקירה השטחית אין להם כל ערך, — אשר השאירו לנו אבותינו אם בכתב או באבן וכדומה. הוא הסב את לבנו ודעתנו על האבנים היקרות, המתגוללות במקומות שונים, ואין איש שם אליהן לב לקחת מהן חומר לבנין דברי ימינו ודברי ימי ספרותנו. הוא שמח על מציאת כל אות ואות של הקדמונים, אם יש בהן רמז קל על חיי אבותינו, דעותיהם, השקפותיהם, מנהגיהם, פרנסתם וכלכלתם וכדומה. ומלבד אשר השתדל ברוב שנות חייו לאסוף בעצמו חומר רב לבנין היכל ההיסטוריה שלנו, אשר הצטיין בזה בחריצות מיוחדה ובבקיאות נפלאה, עוד העיר בשפה נמרצה את לב בני עמנו על התרשלותם בכל הנוגע לבנין זה, ויוכיחם בדברים קשים על אשר לא ישימו לבם לקדמוניותיהם. ומה מצוינים המה דבריו אלה: „לו נתן לי כח ממרומים לפקוח עיני עורים, להסיר לב אבן מקרב בני עמנו ולברוא להם לב בשר, כי אז כשופר הרימותי קולי להגיד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם, על נתנם כתף סוררת לקול קדמוניותיהם ועל השליכם אחרי גום חכמתם ובינתם לעיני העמים דרישת דברי ימיהם ואסיפת יתר הפליטה, שרידי זכרונותיהם מדורות החולפים. ואל נדמה בנפשנו, כי זו רעה חולה נושנת מקדם קדמתה וכי לא נתן לנו כאל כל העמים רוח נבון ולב מתנה להתחקות על שרשי רגלי קורותינו; הלא נהפך הוא, כי איפה ימצא לאום, אשר חיי כל איש ואיש חשובים בעיניו וכל נפש ונפש בקרבו יקרה לפניו עד אשר יירא ויחרד, שלא יאבד זכרה ולא יסוף שמה בקרב הארץ. אמת אמרו חכמינו, „שהצרות האחרונות משכחות את הראשונות“, אבל בכל־זאת לא חדלו לחקות על ספר את צרותיהם וכל הקורות אותם, ואם גם לא חברו ספרים על דברי ימי העם כלו, כיתר העמים השלוים והשקטים, אבל בכל פלך ופלך ובכל קהלה וקהלה קימו וקבלו לתת שם ושארית לכל הנעשה בקרבם, להיות קורותיהם נקראים ונשמעים לדור יבוא, ולו נשארו לנו כתבי קדמונינו ומעשיהם הנחקקים עלי לוח זכרונותיהם מכל ארצות פזורינו, כי אז נקל היה לנו לקרוא ולכתוב כמעל ספר פתוח את דברי ימי עמנו ולבנות מהאבנים המנופצות האלה בנין מהודר ומשוכלל, אשר לא יהיה כמוהו בין ספורי תולדות העמים; אבל רבת צררוני מנעורי תאמר גם חכמת דברי ימי ישראל; לשוא כתבו המכתבים לריק עמלו הבונים, כי שארית לא נתנה למעשה

אצבעותיהם וכל נחלה מובה, אשר השאירו לנו ברכה דורות קדמונים, נאבדה מאתנו, ותהי לבער מאכולת לעש ולסס ולכל מלאך משחית" (אוצר הספרות, שנה ב').

קויפמאן ידע את רוח רוב הקוראים עברית ברוסיה, אשר השם אלוה חוש היסטורי, לכן בכל פעם אשר יבוא לכתוב על אדות איש בלתי נודע לרבים (או בלשונו הוא: „להקיצו מן הנרדמים"), יקדים דברים נמרצים ע"ד נחיצות הדבר ועי בו הרב, והוא כמו מתנצל, מצטדק ומבקש סליחה מאת הקורא על אשר יבוא אליו בדברים קטנים. בפתיחת מאמרו על־דבר ר' ברוך ארווילר ושיריו, ב„האסיף" שנה שניה, יאמר כדברים האלה: „...גם על חכמת דברי יפי עמנו מלתם אמורה, כי אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, כי לא תבוא למטרת עוזה ולמחוז חפצה עד אשר יגלו לפניה הימים החולפים כספר פתוח, אשר מאליו יקראו שמות כל נפשות הצדיקים והחכמים ואנשי המעשה, אשר התנדבו בעם, חמדת ישראל וגאוננו ותפארתנו לעיני העמים. נחתרה נא ונבואה בכל שפוני טמוני העתים להציל ממלתעות האבדון את שארית הפליטה, ובל נתן את כל הדורשים והמחפשים אחר כל עלה ועלה, הנשאר משנות דור ודור, לרודפים אחרי ההבל ולמכתבי תוהו, כי כל הספורים והשמות, אשר ידלו לנו בכל מאמצי כחם מבאר הנשיה, דרושים הם לכל חפציהם, וכל אבן ואבן, אשר ימאסו בה הבונים, אולי יבוא יומה ותהיה לראש פנה, אשר ייסדו עליה בנין אשר לא שערוהו בימי אבותינו; גם דברי הימים עניים הם במקום אחד ועשירים במקום אחר, ואין בהם עץ יבש, אשר לא יפרח ויעשה פרי לעת מצוא, כי במקום החושך שם יזרח אור נגוהות, ורוח והצלה יעמוד לדברים אשר לא נראה להם שחר, כי אלה לאלה יעבורו, הקטן יהיה לגדול ויחזק את הדבק והיה המקדש אחד".

הדברים האחרונים היו כל־כך חביבים על המנוח, עד כי שגורים היו, בשנויים מעטים, ברוב הקדמותיו למאמריו העברים, שרובם היו העתקות מפנקסאות וממקורים היסטוריים אחרים. והנה אם חסרה לחכמנו זה אספקלריה מאירה להביט מתוכה על דורותינו הראשונים והרחוקים מאתנו, על ימי הנוער והצמיחה של עמנו, כי הוא צמצם את עבודתו ההיסטורית על שנות המאות האחרונות, ביחוד המאה הי"ז, אם חסרה לו הסקירה הנבואית, או נאמר הפיוטית, בעתידות עמנו, — הנה ההרגשה המדעית והחוש־התולדיי בנוגע להדברים הקטנים מאד, שערכם גדול, שבשרידי קדמוניותינו, בכל מקום ובכל עת שהם, היו חזקים ומבושלים בו כל צרכם. בדבר זה היה קויפמאן בן תקופתו הגדולה, אשר שמה לב לקטנות שבקטנות בכל מקצעות המדע והחקירה, אשר מהן, מהקטנות והדקות, תבנה את היכלי החכמה הרמים.

קויפמאן אחז בדרכי השיטה ההיסטורית של רוב חוקרי דברי הימים הגדולים אשר בימינו: לשים לב אל חיי ההמון, אל הגורמים היותר מצויים ושכיחים בחיי כל אומה ואומה, אל הסבות הקטנות והגדולות, הפועלות על התפתחות ההשכלה, בכל מראותיה וחזיונותיה, ועל ההתקדמות של האנושות, אל ההשפעות והדחיות הבאות מכל עבר וצד, אל הכחות המדיניים, הכלכליים,

השכליים והמוסריים ואל היחס שבין הגדולים והקטנים והקשר שבין פרנסי הדור והאספסוף. כל תעודה, כתובה או חצובה, שיש בידה להגיה אור, יהי גם שביב אחד, על אחד הענינים האלה, היתה במציאה יקרה בעיניו וישמח עליה כבעל מרגלית יקרה, ויתאמץ לחבבה גם על חוקרים אחרים.

נבאחוז המנוח בשיטת־חכמים האמורה, קוה ממנה גדולות ונפלאות בנוגע לדברי ימי עמנו, בידעו, כי אין כחו של ישראל בכל הדורות אלא בגדלותו של רוח העם כולו, בסכום כל יצירותיו הרוחניות, מדותיו ומנהגיו, רגשותיו ומחשבותיו, ולא בגבורתם של עריצים ותקיפים, לא במלחמות של שפיכת־דמים ולא בנצחונות גסים וסואנים על שדי־קטל. בחום רוחו והתפעלות נפשו, — מצבו הטבעי בשעה שהוא מדבר על קורות ישראל, — יאמר כדברים האלה: „... ואין לנו עוד רק דברי ימי שרים ומושלים, כי־אם גם דברי ימי העובדים וסובלי עול. רעבים עם שבעים, דלים עם גדולי ארץ, רשים וגם שרים, יעברו כבני מרון לפני אלה, הבוחנים והבודקים היום המון נסתרות שמבראשית. ועל־כן ילך ויגדל כבוד דברי ימי ישראל כימינו, עד אשר גדל מאד, כי למי בין העמים כמו אלה, ספורי גבורות אלהינו, מעשי תקפו וגדולתו, אשר קצף ופזר את עם סגולתו והושיבו במחשכים כמתים ויסרו שבעתים כשבט עברתו, ושלח בו משלחת מלאכיו הרעים, עברת צריו וזעם אויביו, אשר סבבוהו בכל מדרך כף רגליו, עד אשר אמרו נואש לחייהם, וכל תקותם רק מפח נפשם, אשר יצאה בדברם אתם במדורות אש ובמצולות מים — להושיעם באחריתם ולעשות להם ריוח והצלה, אשר לא נראה כמוהם עלי אדמות! ראו, אם יש חידה כחידתנו ופליאות כפליאותינו! באו ודרשו איך נעשה הדבר הזה, כי היו להם מי צרותיהם לחומה מימינם ומשמאלם, כי דרכה רגלם בים המצור והמצוק בחרבה, עד אשר באו אל שפת הבטחה והשלום גאולים ומשבחים לזרוע הרמה אשר סמכתם. יענו אלה, אשר לבם בכל עמם, וכל רגשי אהבה למולדתם מתו בקרבם, יענו ויאמרו, כי כמו בית קברות נראו להם דברי ימינו, לא נחוש להם, כי־אם נשנה ונשלש, כי אין חיים בדברי ימי לאום כמו בדברי ימי עמנו, וכי בכל מקום יראו שונאינו עצמות יבשות, יעמדו ויקומו לפנינו בני ישראל נפשות צדיקים וטהורים, עדי צדק, זרע אמת, נאמני ד' ומחזיקים בבריתו ואמונתו" („האסיף", שנה שלישית, צד 209).

קויפמאן לא אמר די לנפשו בזה שמצא מקורים נאמנים לתולדותיהם של רבנים, חכמי־מדינה, משוררים, פרנסי־הדור ותקיפי העדה של שנות המאות האחרונות, אשר מסבות שונות נשכח שמם, או רק מעט מאד ידעו על אודותם, — הוא גם לא הסתפק בזה שכתב בעצמו את תולדותיהם ויתאמץ להציגם לפנינו בכל מלוא קומתם הרוחנית, — אם כי לא תמיד עלה דבר זה בידו, — הוא גם לא הציב גבולות לעבודתו בזה שעמל ויגע בעצמו להשלים, לפי כחותיו וידיעותיו ולפי המקורים, שנגלו לפניו, את הטבעות הרבות החסרות בשלשלת הקורות של התקופות המצוינות בחיי גלותנו, כי־אם גם השתדל להוציא לאור את מעשי ידי החכמים האחרים במקצוע זה, אשר השאירו אחריהם בכתובים ועל ידי הערותיו, הגהותיו והשואותיו לכ"י שתים

תקן את חסרונותיהם של המחברים. הוא היה גואל נאמן לכתבי־יד שונים להעשיר על־ידם את אוצר חכמתנו, ולא חשך את נפשו מכל עמל לחפש אחריהם ולהוציאם לאור. המנוח הוציא לאור את כתב־ידו של רבי שמחה פינסקער: „תולדות ר' אברהם ן' דאוד", אשר מצא בבית־עקד ספרי ביהמ"ד אשר בווינא. ובהוציאו כ"י זה לאור יתנצל כדרכו ויאמר: „ידעתי גם ידעתי, כי יש ויש מתחכמים בקרבנו, אשר יבוזו למלאכתי, או אך למותר תתראה בעיניהם, כי כל קבל די רוח יתרה בהם, כל מלאכה, אשר לא יצאה מידי מחברה בחייו, היא לדעתם בחזקת שאינה מתוקנת, ועלובה העיסה שהנחתום מעיד עליה, בהניחו אותה לאחרים, ולא חס ולא חמל על פרי עשתנותיו. ואני לא כן עמי ולבי לא כן יחשוב. הלא מקרה נפרץ וכמעט מעשה בכל יום בקרבנו, כי ספרי חכמינו יהיו כיתומים, אשר אין להם אב אחרי מות בעליהם, והם מנופצים כאבני גיר ומונחים ונעזבים בקרן זוית ואין אוספם אליו הביתה, ושנים על שנים יחלופו בטרם יבוא להם גואל, אשר יקים את שם המת על נחלתו..."

עובדה זו, שהמנוח מתנצל תמיד לפני קוראיו העברים, על כי עיניו משוטטות בכל לחפש ולבקש חומר, מכל מין שיהיה, לבנין חכמת עמנו ודברי ימיו, — עובדה זו מסמנת את תכונת „משכילינו". קויפמאן ידע אותם. רוב „משכילינו" ברוסיה, אשר לקקו לקיקה קלה מן הים של הספרות היפה, היו מביטים על החכם והחוקר „המלקט שבלים בעמק רפאים" מסוגו של רד"ק כבעל אחד החנוטים, כבעל שריד מימים עברו וכבעל אחד הטפשים, שהוא עוסק בדברים של מה בכך; „משכילינו" אלה לעגו ובזו להחכמים החוקרים בקדמוניות, יען כי לא הבינו את ערך עבודתם ולא ידעו את ערכה האמתי של „חקירת־הקדמוניות" בהתפתחותה של האנושות. משכילינו אלה, אשר התפרצו לצאת, יציאה גמורה, מבית־המדרש העברי, ואשר עמלו להשליך אחרי גום כל ישן נושן, אשר מלא את נפשם ורוחם בנעוריהם, ולהתקרב אל החיים הממשיים וליהנות מהם ככל האפשר, — המשכילים האלה לא יכלו להבין לרוחם של חכמינו וחוקרינו מסוגו של קויפמאן, אשר אחרי יצאם מבית־מדרשם של העמים ואחרי אשר נתנה להם היכולת ליהנות מהעולם האירופי ומחייו הרחבים שבו עוד הפעם לאהלי שם ועבר להקדיש את ימיהם, כחותיהם וכשרונותיהם לחקירת קדמוניותינו, אשר היו למשא כבד על אפרוחי ההשכלה, אשר לא עצרו כח להתרומם בכנפיהם, אשר לא צמחו עוד, זרת אחת מעל הארץ השפלה ועניניה החמריים. את מין המשכילים האלה שוה קויפמאן לנגד עיניו בכתבו עברית, ויתנצל לפניהם במליצותיו המצויות, כי לא יחטא ולא יאשם חלילה בעבודתו והיא צריכה לגופה של ההיסטוריה, ובלי היסטוריה אין עם.

אולם, כאשר חלף רוח חדש בין משכילינו והמה שבים לגבולם, והאהבה לדברי ימינו החלה להתפשט ולהתרחב בקרב כל מפלגות עמנו, שנה גם קויפ־מאן את טעמו וסגנונו בדברו עברית לעברים. הוא חדל לבוא בהתנצלויותיו בפתיחת כל מאמר, כי־אם בקול מבשר יבריז לקוראיו על־דבר המציאות החדשות בגנזי ישראל.

הא לכם דוגמא קטנה: „לתת שמחה בלבבכם, אתם המתימרים עוד בלשון ציון, ולהביא לכם בשורה באתי היום, כי נצנים חדשים, אשר לא פללנו לראותם, נראו על שדמות חכמת ישראל. שישו אתי משוש על השמועה כי באה, כי מחזה דורות עולמים, אשר, למרות כל מאמצי כח חוקרינו וכל עמל מבקרינו, הלכו בתוהו ואבדו, תראינה עתה עינינו; דור ודור ומנהיגיו, דור ודור וחכמיו, דור ודור ודורשיו, אשר צללו כעופרת בעמקי הנשיה, יראו לפנינו, יציצו מעפר, עד אשר נקרא משתאים ומשתוממים לכל המון העומדים מקבריהם: מי ילד לנו את אלה ואלה מי גדל? ! אשרי הדור, שככך נעשה בימיו, אשרי העינים שעליהן נגה אור הגנוז, ובמקום אשר מגששים כעורים זה מאות בשנים, זרחה להם השמש כבצהרים" („השלוח", חוברת י"א, כרך ב').

קויפמאן היה כל־כך שקוע בעבודתו הנדיבה, אשר אהבה מאד, עד כי מרוב התפעלותו ושמחתו על מציאת הגניזה דמה בנפשו, כי כל הקוראים עברית ישמחו אתו, בהאמינו, כי רוח חדש, רוח אהבת קדמוניותיו, בא בלב כלם.

המנוח לא ידע, כי בקרב הקוראים והסופרים העברים מבצבץ טפוס חדש של „משכילים", המתנגדים אל כל ההיסטוריה שלנו, אל כל העבר, והחושבים את חוקרי דברי ימינו ומחבבי קדמוניותינו למבלי עולם, לשונאי עתידותינו ולמתנגדי האנושיות שבקרבנו.

קויפמאן דאג לגורל־האמונה של הדור הבא, כי הוא לא הכיר את היהדות ואת הלאומיות בלי הדת הישראלית. לתכלית זו כתב את מחברתו Wie heben wir den religiosen Sinn unserer Mädchen und Frauen. ומאמרים שונים על־דבר החנוך העברי־הדתי, שהדפיס בכמה מ"ע שבועיים בש"א. ואף כי היה איש אירופי על־פי השכלתו, נמוסיו והליכותיו עם הבריות, בכל־זאת אחז בדרכי אבותיו ויתנהג כשומר תורה.

המנוח היה אמנם חוקר חפשי בדעותיו ואוחז בכל בשטה מדעית, אך הרגש הדתי שלט בו על כל דעותיו ורגשותיו, וישם גבול לחקירותיו הדתיות. כמעט בכל שנה ושנה היה הולך בקיץ אל עיר מולדתו, קויטין, לבקר את הוריו, אשר אהבם וכבדם מאד, ושם, בין אחיו הפשוטים והעניים בחומר וברוח, היה מתהלך אתם באהבה ורעות כאחד מהם. מעולם לא התגאה ולא התרומם עליהם לא בגלוי ולא בסתר. אבל בני עירו התגאו בו ויאהבוהו עד מאד.

* * *

קויפמאן היה אחד החכמים המעטים במערבא, אשר קרא את הספרות העברית החדשה בשום לב, וישמח באמת על כל מאמר שיש בו רעיון טוב, יהיה באיזה מקצוע שיהיה, אשר מצא בה. הוא גם ידע את ערכם של הסופרים החדשים בישראל לא על־פי השמועה הרחוקה, כי־אם על־פי ספריהם ומאמריהם.

הוא בעצמו היה „סופר מהיר" בשפת עבר. באמרי „מהיר" כונתי, כי לא התקשה מעולם למצוא מלים ומבטאים בכתבו עברית. אבל האמת נתנה

להגיד, כי סגנונו העברי לא היה נאה ומדויק. את הגיוני רוחו היה מטביע במבול של פסוקים ומליצות מצלצלות; וזה בא לו מפני שכתבי־הקודש, מאמרי חז״ל ואמרות חכמים היו יקרים מאד בעיניו, ועונג מיוחד היה לו לגבב אותם זה על גבי זה בלי כל צורך. ומפני שהיה מביא אל הספרות העברית גם את הרעיונות החדשים בקנקן ישן, לא היה חידושם נכר לעין כל רואה. ובהבר זה לא נבדל המנוח משאר חכמינו במערבא, אשר בכתבם לועזית הם מדייקים בלשונם עד מאד, שוקלים ובוחנים כל מלה וכל הגה היוצא מפיהם, אולם בבואם לכתוב עברית, יסירו רסן מעל עטם והפסוקים והמליצות הקשות הולכים ונמשכים מאליהם. את השקפתו על תעודת הספרות העברית ועל שמוש הלשון העברית הביע במאמרו „קינות רבי עמנואל פראנשים" („ממזרח וממערב", כרך א'): „...זכרו זאת והתאוששו, המושכים בשבט סופר החוקקים בישראל, ואל תתנו שכיות חמדתנו למאכל לעש ולסס או מדרס לפרושים כאלו נתנו רק לכתוב עליהם הערות והארות ולא לרוות צמאון אומתנו הצמאה לדבר ה' היוצא מגרון בחיריו, אשר נתן ד' עליהם את ידו, ויקחם בציצת ראשם וימלא אותם רוח השיר לכהן בהיכלו, בלב עם קדושו. אתם, המחיים את לשוננו, לכו נא לכם אל הגברים האלה ודרשו מעל כל שארית הנמצאה, אשר השאירו אחריהם לברכה, וראו ועשו כתבניתם, אשר אתם מראים בהר במרומי ספרותנו, אשר היא חכמתנו ובינתנו לנגד העמים, בהראותנו, כי זה וזה יולד בנו, וכל העמל והכעס, אשר עלו השתרגו על צוארנו, לא נתנונו למשסה, ועל כל אשר רדפונו מורדף בלתי חשך לא ייעף ולא ייגע מקל ישראל מטה תפארה לציץ ציץ ולגמול שקדים, אשר שקדו על דלתי תורתנו ושאבו מים ממעינות הישועה מקור לשוננו וחיינו גם יחד... אל תתנו כתף סוררת ואל תכבידו אזניכם משמוע את התורה ואת הדברים, אשר שלח ה' צבאות ברוחו ביד הנביאים הראשונים מיסדי בנין לשוננו בימים אשר חלפו, ולא יאמרו: לריק יגענו וכל עמלנו עלה בתהו, כי עמנו לא יבין ולא יתבונן, וכל דור ודור ישכח את אשר היה לפניו, ולא יוסיף לבנות במקום אשר עיפה יד עושי המלאכה בזמן הקודם, ורק על־כן נתפרדה החבילה ושלשלת הירושה מימות עולמים נפסקה, והנה קם דור חדש, אשר לא ידע אבותיו, אשר התענו בכל אשר נתענה אנחנו ועמלו ויגעו, כאשר נעמול וניגע גם אנו להרים קרן לשוננו ולפחת רוח חיי נעורים בקרבה. אל תדמו בנפשכם, שעמכם החלה לצמוח תחית לשוננו כאלו תמול היינו... כי רק אז יפרחו ויעשו פרי תנובה כל מאמצי כחנו על שדה תרומת לשוננו ולאומנו, אם נספח אל תוכנו את כל אשר הורו והגו דורות קדמונינו להעשיר את אוצרנו הטוב ולפאר ולרומם ולהדר את לשוננו מורשה קהלת יעקב, ולא נבחרה לנו את שפתנו,

כאילו שפתנו אתנו אין אדון לנו, כי־אם נשמע לקול מחוקקינו, מנהלינו ומדריכינו מימי הבינים, אשר הפליאו לעשות והצליחו לטעת על שדמות שפתנו העתיקה, עד אשר היו לעיני עדתנו, אשר על־פיהם יהיה הדין והמשפט... ולהיות שחשקה נפשי בדרך הזאת, שהחדשות עם הישנות, דורות החולפים עם דורות בני גילנו יתלכדו ולא יתפרדו, ואני תפלה, שגם אתה, ידידי, אשר תביא את בנינו ממזרח וממערב, תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ידך..."

ובעבודה זו, — „לחבר את החדשות עם הישנות, דורות החולפים עם דורות בני גילנו, כי יתלכדו ולא יתפרדו", — היה קויפמאן עוסק עד נשימתו האחרונה, והנשימה האחרונה מהרה לבוא בטרם נגמרה העבודה...

מי זה בין החיים אתנו והעובדים במחיצתנו יבוא להחל „במקום אשר עיפה יד הבונה"? —

יִצְחָק אֶרְטֶר

(תולדותיו וצורתו הספרותית)

א.

יצחק ערטער נולד בשנת תקנ"ב, באחד הכפרים הקטנים שבמחוז פשמיסל, במדינת גליציה. אביו, שלמה, היה מחזיק מלון אורחים באותו הכפר וחוכר אחוזת־ארץ לעבדה. הוא היה איש ישר ויהודי פשוט וביחד עם זה גם איש עני, למרות עבודתו בתור בעל־אכסניה וחוכר קרקעות. מלמדיו של הנער יצחק לא היו מצויינים לא בתורה ולא בדעת. הטובים שבהם, שהיו באותם הימים בגליציה, לא חפצו ללכת לפנה נדחת, באחד הכפרים, בעד זהובים אחדים ל„זמן". אולם הנער יצחק הצטיין בחריפות שכלו, בתפיסתו המהירה, בכח זכרונו החזק ובהתמדתו העצומה. יותר מאשר למדוהו מלמדיו האומללים למד הנער בעצמו. ובהיותו בן שלש־עשרה שנה היה כבר בקי בכל ה„בבות" ובמסכתות אחרות של ה„תלמוד" בבלי הגדול. הנער השנון ידע גם לפלפל ולהתחדד „בעניני איסור והיתר, נזק ומזיק, הלכות אישות ויבמות", — דבר, שלא ידעו גם מלמדיו. כתבי הקודש לא למדוהו, אלא מעט חומש ומעט נביאים ראשונים, וגם זאת באופן משונה ובפירושים מוזרים ונבערים. את השם „דקדוק" גם לא שמע. גם ממלאכת הכתב העברי ידע רק מעט, — רק אותיות בודדות אחדות, שלמדן במקרה, ולא ידע לצרפן למלים שלמות. ואף כי הנער יצחק היה קרוב, בשבתו בכפר, אל הטבע ומחמדיה, לא התענג עליהם, כי שם את כל מעינו בתלמוד ונושאי כליו. מוחו החד היה צמא תמיד למזון רוחני, שלא מצא אלא בגמרא ומפרשיה; חושיו היו עדיין נרדמים.

בשנת תקס"ה, בהיות הנער יצחק בן שלש־עשרה שנה, השיאו אביו אשה, ילדה אחת, בת הרב מריביטיטש; וכעבור שלשה חדשים אחרי חתונתם מתה עליו אשתו, והנער הקטן היה לאלמן; ואביו חמל עליו עוד הפעם, וימהר לתת לו אשה שנית, בת אחת הערים הקטנות בגליציה. ועם אשתו זו, מרת חיה שרה, ראה יצחק ערטער חיים עד יומו האחרון, וגם שמר לה את אהבת נעוריו עד נשימתו האחרונה. בעיר ווילקוטש, ששם נשא את אשתו השניה, אשה טובת שכל, בתו של בעל־בית אמיד וחשוב, התודע יצחק למשכיל עברי, שלמד בבתי מדרש החכמה. זה האחרון הכיר בה„אברך", בן הכפר, את יתרון רוחו, תמימות נפשו ואת כשרונותיו הטבעיים; והמשכיל פתח לפני יצחק עולם חדש. לראשונה העיר את לבו על היופי המיוחד ועל ה„דברים הנשגבים" שבספרי חוזינו, והתלמודי הצעיר החל להגות בשים לב בתנ"ך, שנראה לו

כספר חדש. ואם היה יצחק ערטער אחרי־כן לסופר עברי, שידע להשתמש, באופן מצוין, בשפת כתבי הקודש, שהיתה מספיקה לכל צרכי רוחו ולא חסרו לו מלים, היה עליו להודות, במדה ידועה, לגורל חנוכו המיוחד, שלא שמע לקח מפי מלמדיו בספרי הנביאים האחרונים ובכתובים, שבודאי היו משחיתים את הוד יפים ואת טעמם הנכון על־ידי באוריהם המשונים וחוסר ידיעתם בתורת הלשון העברית. יצחק ערטער החל ללמוד ולשנן את כתבי הקודש בשנות התפתחות רוחו וחושיו, בעזרתו של חבר משכיל, אשר האיר את עיניו במקומות קשי־ההבנה; וכפי הנראה והמורגש ממאמריו של ערטר היה, אחרי־כן, התנ"ך שגור על פיו ונבלע בכל מחשבותיו והגיונותיו. המשכיל העברי, שהיה גדול מיצחק בשנים ובנסיונות החיים, למד את ידידו הצעיר גם את השפה האשכנזית וראשי פרקים מהלמודים הכלליים. המורה והתלמיד התקרבו זה לזה ברוחם, ונפשם דבקה לאהבה איש את רעהו. ידידותם זו — הידידות המיוחדה במינה של ראשית דור ההשכלה — נשמרה בטהרתה ובכל חומה כל ימי חייהם. ידידות זו נוסדה על ההשפעה הרוחנית ההדדית: הנותן היה למקבל והמקבל — לנותן.

בשנת תקע"ו, בהיות יצחק ערטר בן עשרים וארבע, העתיק את מקום מושבו לעיר לבוב, שהיתה אז „עיר מלאה חכמים וסופרים". בין גדוליה ומפורסמיה, אשר עמדו בראש התנועה החדשה של ההשכלה העברית והמדע העברי, היו רבי שלמה יהודה רפפורט (שי"ר) ויהודה ליב מיזים, מחברו של הספר, הידוע בימים ההם, „קנאת האמת", שהטיל אז רעש גדול במחנה הקנאים. יצחק ערטר מצא חן בעיני ראשי המשכילים והחכמים של לבוב. רפפורט, שכבר עשה לו „שם על פני חוץ" בחכמתו הרבה ובמחקריו בקדמוניות ישראל, ויהודה מיזים הכירו ביצחק ערטר את שאר רוחו, ויקרבוהו ויתהלכו אתו כרעים וכאחים, אשר שמו להם למטרה להשכיל את העם וללמדו בינה, ללחום נגד הקנאות הדתית ונגד חשכת הבערות.

ערטר, שכבר העשיר, בעיר מושבו הקטנה, את נפשו בדעת השפה העברית והאשכנזית ובלמודים כוללים, התפרנס בעיר לבוב ממלאכת ההוראה; ויותר מאשר בקש לחם לבני ביתו, בקש „להפיץ מעינותיו החוצה", — ללמד דעת את העם „ההולך בחושך". הוא היה מלמד לאחרים ולומד הרבה לעצמו בהתמדה עצומה. ויהודה מיזים, שהיה תומך בידי לומדי חכמה ושוחרי בתי מדרש החכמה, שהיה להם למשען בחומר וברוח, אהב את ערטר אהבה נאמנה, ויהי לו לעזר בהמציאו לו תלמידים בבתי העשירים.

אולם לא ארכו ימי שבת ערטר בלבוב, כי קצף הקנאים יצא עליו ועל חבריו ורבותיו הגדולים ממנו בחכמה ובשנים. באחד הימים ההם הדביקו על דלתות בתי התפלה כתבי פלסתר, מלאים חרפות וגדופים, נגדם, ויטילו חרם על „ארבעה טובי העיר", — הרב שי"ר, בנימין צבי נאטקיש, יהודה ליב פאס־

טאַר ויצחק ערטר, — שקראו להם בשם „ארבעה אבות נזיקין“. את החרם הזה הוציאו הקנאים בשם הגאון יעקב ארנשטיין *), הרב מלבוב, אולי גם שלא מידיעתו.

לרגלי כתבי הפלסתר והחרמות הנזכרים התרחקו מעל יצחק ערטר רוב תלמידיו, כי הוריהם לא נתנו לו לבוא אל ביתם, ומצבו החמרי היה ברע. בימים האלה נודע ליוסף פרל (בעל ה„מגלה טמירין“), שכנוהו משכילי גליציה בשם „השר החכם“, בגלל היותו איש עשיר, שקבל ציוני כבוד מהממשלה, מצבו הרע של ערטר, ויקרא אותו לעיר מולדתו, טארנופול, להיות למורה בבית־הספר אשר יסד שם. אולם מפני דברים, שנפלו בין בצלאל שטערן, המורה הראשי של בית־החנוך הנזכר, ובין ערטר, לא יצא הדבר לפעולה.

אז עזב ארטר את עיר לבוב ויעתיק את מושבו לעיר בראָדי, שעלתה בימים ההם על כל ערי גליציה במספר משכיליה, שהיו ביניהם גם עשירים, ובמספר סוחריה היהודים, אשר הצטיינו בכשרון המעשה ואשר „הלכו לרוח הזמן“. חשובי העיר בראָדי ומשכיליה קבלו את ערטר באותות רצון וכבוד; והחרם, שהטילו עליו הקנאים בלבוב, עוד הגדיל את חנו וערכו בעיני פרחי המשכילים במקום מושבו החדש. גם בבראָדי התפרנס ערטר ממלאכת ההוראה, בהורותו דעת הלשון העברית וגם ראשי המדעים הכוללים לצעירי בני ישראל. גם סוחרים נכבדים באים בימים לקחו מפיו לקח בדעת השפה האשכנזית והידיעות השמושיות, שהיו דרושות להם בשביל מסחרם.

בהיות ערטר נעים־המזג, ולפעמים גם מהתל שנון, מצא לו מהלכים בבתי העשירים והמשכילים של בראָדי, ומצבו החמרי היה, לפי מושגי הדור ההוא, בטוח ואיתן. בשנת תקפ"ג נוסד בעיר בראָדי בית־ספר לילדי בני ישראל, אשר הכינו את עצמם להכנס אחרי־כן לבית־הספר הריאלי. ערטר נמנה לראש המורים ולמנהל של בית־הספר; ויכתוב בשפה האשכנזית את ראשית כללי השפה העברית ודקדוקה בשביל התלמידים **), אשר עשו חיל בלמודיהם תחת השגחתו.

בימים ההם העתיק המליץ העברי, שלום הכהן, את מושבו מברלין לווינה, בירת אוסטריה, ושם החל להוציא לאור ספרי־שנה בשפת עֵבר בשם „בכורי העתים“, שבהם השתתפו הטובים שבסופרי ישראל וחכמיו של הדור ההוא. ב„בכורי העתים“, שנה ראשונה, שנת תקפ"ג, נדפס מאמרו הראשון של ערטר בשם „מאזני משקל“. המאמר הזה, שמצא חן בעיני העורך, שהיה אחד בעלי המליצה המפורסמים בדורו ואשר למשפטו הספרותי יחלו כל הסופרים, היה למאורע ספרותי בקרב הקוראים העברים, שהתפעלו משפתו, מסגנונו ומהרוח החדשה, רוח בקורת חפשית, המנשבת בו. ושם יצחק ערטר יצא לתהלה בכל

*) כלפי הרב ארנשטיין היו מכוונים חצי מהתלותיו של ארטר במאמריו „מאזני משקל“ ו„תשליך“.

**) ספרו זה נשאר בכתובים.

חוגי המשכילים העברים, אשר בארצות המזרח. בימים ההם, ימי ילדותה של ספרות ההשכלה, היה הסופר קונה עולמו הספרותי ונעשה למפורסם בקרב העדה הקטנה של הקוראים העברים על־ידי מאמר אחד, אם הצטיין בשפתו או ברוחו התפשי.

בשנת תקפ"ה החליט יצחק ערטר, והוא היה אז בן שלשים ושלש שנה, ללמוד את חכמת הרפואה, כי נמאסו עליו חיי המורה, וגם דאג לאחרית בני־ביתו. הוא עזב את אשתו ובניו בבראָדי, בלי משען לחם, על חסדו של המקרה ועל חסדם של המשכילים מוקיריו, וילך לפסט, בירת הונגריה, ויכנס שמה להאוניברסיטה, ובמשך חמש שנים גמר את חוק למודיו. ובאותן שנות למודו כלכל את נפשו מהשעורים, שנתן לחבריו הסטודנטים במדעים שונים, שהיו דרושים להם לבחינתם. הוא היה תלמיד ומורה כאחד.

בשנת תקפ"ט שב ערטר אל ביתו. ובעת ההיא התפרצה מחלת החלי־רע בארץ וערטר נמנה מטעם הממשלה לעבור ערים ידועות בגליציה ולהיות שם לעזרה לנגועי המחלה. הוא בא ללבוב, וימצא שם את ידיד נפשו, מיזיס, נוטה למות, ויסעדהו בחליו וישב על־יד מטתו עד צאת נשמתו.

ובשוב ערטר לבראָדי נתפרסם בעירו לרופא מומחה (אף כי לא היתה בידו תעודת דוקטור), ויהי לעזר לאחיו העניים, אשר שקד על דלתותיהם, בתור רופא ויועץ נאמן, שהשתתף בצרותיהם ויסורי גופם ורוחם, ולעת מצוא תמכם גם בכספו המעט.

למרות שעבודתו בתור רופא חולים גזלה כל עתותיו וכחותיו, היה שוקד בלילות על ספרי חכמה ומדע ועל כתיבת מאמריו העברים, שלטש בהם כל ניב ודקדק בכל מלה והגה. הוא היה כותב ומוחק, מוחק וכותב ; מתקן ומגיה, מקצר ומצמצם כל היוצא מעטו. ובכל שורה עברית השקיע כחות רבים ולא מסר דבר לדפוס עד אשר עבר עליו בעטו פעמים לאין מספר, וגם אז לא היה ממהר לשלוח דבריו להעורכים, כי ימים רבים היו מונחים מאמריו על שלחנו, ובכל שעה פנויה היה בוחנם ובודקם, עושה בהם שנויים ותקונים, ורק כעבור עליהם זמן רב היה מוסרם אל הקהל. ויש דברים ב„הצופה לבית ישראל", שהנ חבר לא הדפיסם בחייו, ורק הדר. מאיר הלוי לטרים הכניסם, אחרי מות מחברם, אל הספר האמור.

ממכתבי שד"ל, — שלפני משפטו הספרותי הרכינו כל סופרי וחכמי דורו את ראשם בהכנעה רבה, — אל יצחק ערטר הננו יכולים לראות את הרושם, שעשו מאמריו של זה האחרון, „תשליך" ו„גלגול נפש", על קוראיהם גם בין בחירי הדור. באחד ממכתביו כותב שד"ל :

„לכבוד ידידי המליץ המרומם, החכם הרופא, הדר. יצחק ערטר, שלום עד העולם.

„מליצתך הנחמדת (תשליך), אשר שלחת אלי, מצאה חן בעיני מאד, ושמחתי ושמחתי בה כל ידידי ותלמידי, ובנפש חפצה הייתי מרבה לספר את תהלתך ומעלת לשונך הטהור והמפואר בעדי עדיים, אין ערוך אליו, לולא כי

אין זה תחלת מעשיך, ולמפורסמות אין צריך ראיה, ודבר שפתי אך למחסור, וכבר הגדתי פעם אחת מה יקרו חזיוניך בעיני...

„הכו"ח פה פאדובה, בעשרים לחודש, לשונך עט סופר מהיר לפ"ק.

ידידך, מכבדך — שד"ל."

ובעוד אחד ממכתביו כותב שד"ל:

„לכבוד ידידי המליץ המופלא, נעים סטירות ישראל, החכם הרופא ר' יצחק ערטר נ"י, שלום עד העולם.

„אלף תודות אליך, ידידי היקר, על ספרך „גלגול נפש", אשר שלחת אלי, אשר התענגתי בדבשו, ושתיתי ומציתי צוף מליצתך ושבעתי נעימות, וכן חברי ותלמידי כולם התענגו בו, ושמך בפי כולנו מהולל ברוב התשבחות. מי מלל ללה"ק, כי אחרי זקנתה תהיה לה עדנה, ובדור סורר ומורה, הפונה אליה עורף ולא פנים, יקום איש, אשר ילבישנה שני עם עדנים, אשר לא לבשה בימים הראשונים, ויקוים בה מקרא שכתוב: עוד אבנך ונבנית, בתולת ישראל, עוד תעדי תפיך ויצאת במחול משחקים.

„חזק, איפוא, ידידי, חזק ואמץ, עדי נא גאון וגובה והוד והדר תלבש; ימלא שחוק פיך ושפתיך לעג וקלס, וראה כל גאה והכניעהו, והדוך רשעים תחתם, והלבש מחלצות את לשון יהודה, אשר הפשיטוה כבודה והורידו מעליה הדרה והודה, והיא שכולה וגלמודה, אין מחזיק בידה. והיא עתה ששה ומתפארת בגוונים אשר הלבשתה, והיא בשמחתה מסירה צעיפה מעליה ואומרת: ראו, שדים הללו שצמקו טעמו חלבי, כי מתוק הוא...

„הכו"ח פה פאדובה, היום ד' טבת, תר"ו.

„ידידך, מכבדך ועבדך — שד"ל."

מכתבי שד"ל אלה, עם כל תמימותם ומליצתם הנפוחה וגם עם הלפ"ק לכבוד בעל ה„תשליך", — עדות נאמנה הם לטעמו של הדור ההוא ולהמקום המצוין, שתפס ערטר בספרות העברית של הימים ההם אחרי הדפיסו שנים ממאמריו.

בשנת תר"ז נסע יצחק ערטר לעיר שדה־לבן, במדינת רוסיה, לבקר את בתו וחתנו, הדר. יוסף הילברג, וישב אתם ששה חדשים, וינפש מעבודתו הקשה בבראָדי. בהיותו בפעם הראשונה ברוסיה התודע שם אל משכילים שונים, ויעשה עליהם רושם טוב, והיה להם למופת באהבתו העזה אל השפה העברית, בתום דרכו ובחבתו היתרה, שהודיע לקשי־יום, לכל אומלל ומר־נפש.

בסוף שנת תר"י, בשובו מקרלסבד, אחרי שבתו שם שלשה ירחים את בתו הבכירה החולה, יסד את המאסף התלמודי והמחקרי „החלוץ", — בימה לחקירה חפשית בחכמת ישראל, — אשר יצא לאור אחרי מותו על־ידי יהושע השיל שור (הנודע בשמו הספרותי יה"ש), ידידו וחברו, שהיה מלומד מצוין ומוזר במינו.

ובעוד ערטר מתעתד לעבודות מדעיות וספרותיות חדשות בשביל „החלוץ“, שנוסד להיות בית ועד לחלוצי המדע העברי, בא המות בחצות־לילה ויתקפהו לפתע פתאום, בלי אשר ידע כל מחלה, בצל קורתו, ביום ב׳ דחול־המועד פסח, שנת תרי״א, בהיותו בן חמשים ותשע שנה.

על מצבתו חרותים הטורים המצויינים האלה:

של נעליך, בן אדם, כי אדמת קודש הוא!
הצופה לבית ישראל פה יישן, ינוח,
מרחם הקדישו אל, צופה נתנהו,
ויגע אל פיו ותנח עליו הרוח.

ב.

פרי עבודתו הספרותית של ערטר בכל שנות חייו המה המאמרים, המכתבים והשירים האחדים, המתורגמים והמקוריים (שלא היה לאלה האחרונים, נאמר בדרך אגב, כל ערך גם בימי הכתבם), המלוקטים ומסודרים בספרו „הצופה לבית ישראל“, שנדפס אחרי מותו. אך לא כמות הגליונות הוא העיקר, ולא במספר השורות והדפים כובש לו הסופר מקום בתולדות הספרות, כי־אם במדת השפעתו על בני דורו ועל הספרות, שבה היה עובד ויוצר, ובמדת ערך דבריו בעד הדורות הבאים אחריו. הפתח, המוביל אל היכל האל־מות, צר הוא עד מאד, ולא בחבילות מרובות־ההיקף, כי־אם בצרור־עלים דק יבוא בו הסופר והיוצר. זכרון האנושות עמום הוא יותר מדי סבל הירושה הרוחנית, על־כן גם הסופרים היותר גדולים ימצאו להם בהיכל זה זוית פנויה רק במיטב רוחם בתמצית תמציתם של ספריהם.

ויצחק ערטר לא יחשב על הסופרים מרבי־הכתיבה. הספרות לא היתה אומנתו, וכל מה שכתב לא היתה אלא גנובת יום־עבודתו, — עבודתו להביא לחם לבני־ביתו, מתחלה בתור מורה, ואחרי־כן בתור רופא; ואת „גנבתו“ היחסנית הזאת הביא, ככל טובי הסופרים העברים של הדור ההוא, נדבה לעמו, לשפתו ולספרותו. שכר הסופרים, שקבלו לוחמים־מתנדבים כערטר, היו — חרפות, גדופים ורדיפות נוראות מצד הקנאים וגוטרי סדרי החיים הישנים.

ואין אני רוצה לתת במאמרי זה שטר־המחאה לערטר על אל־מות. ערכו ההיסטורי לא יעור כיום את עיני המבקר להפריז על מדת תהלתו הראויה לו באמת. אולם חלילה לנו גם למחוק את סאתה.

אם נקרא גם כיום בשים־לב את מאמרי „הצופה“, אז נוכח, כי כל מה שכתב בחייו, לא כתב אלא בדמי לבבו ובמוח עצמותיו. פרזה זו (שהשתמש בה לודוויג ברנה בראשונה על עצמו) כבר מעוכה ומטושטשה היא בימינו יתר מדי; אולם בנוגע לערטר עלינו לקבלה בכל תוקף הוראתה הראשונה ובכל שלמותה.

בכל שורה ושורה ממאמרי ערטר המעטים הננו מרגישים את הלוחם הנמרץ שבו, את אהבתו ואת צמאונו העצום לאור, לאמת ולחופש, ולהפך — את שנאתו העזה לחושך, לבערות ולעבדות, בכל הוראותיהן וצללי הוראותיהן של המלים האלה. והלוחם והזורע־הקולטורי שבו שעבדו והכניעו לפניהם את האמן שהיה חי בו, ושהיה גם הוא דורש את תפקידו. הוא היה בוחר פעמים רבות לטבול את עטו באבק־שרפה תחת אבק־פרחים, שהיה מצוי אצלו בכל עת. בשביל האמת ההגיונית ובשביל התועלת הלאומית, הצבורית, היה נכון בכל עת לוותר על היופי האמנותי ועל שכלול הצורה.

* * *

ואם נשאל כיום מנקודת־הראות ההיסטורית־הספרותית (בנוגע לערטר אי־אפשר כיום להתיחס אליו מנקודת־ראות אחרת): במה היה כחו הספרותי של ערטר גדול ובמה השפיע על הקוראים והסופרים העברים של בני דורו? — ישיבו רבים על זה תשובה קבועה, מוכנה ומזומנה מכבר: יצחק ערטר היה סופר סטירי, שלא קם בספרותנו עד הגלותו בה. עוד שד"ל נתן את העטרה של „נעים סטירות בישראל“ (בודאי משום שבכתוב נאמר: „נעים זמירות ישראל“) על ראש ערטר. בא גרץ והמשיל את זה האחרון להיינריך היינה (לא יותר, אבל גם לא פחות!) והעמידם בשורה אחת. היינה וערטר! תמה אנכי, איך ראשים ואיך יכולים לבטא את שני השמות הללו בנשימה אחת, מבלי לעשות הפסקה ארוכה, המרמזת על התהום העמוק, המבדיל בין המשורר הגאון, הסופר החריף והיוצר־המהתל, שאין דוגמתו בספרות־העולם, ובין המליץ העברי, שיש ביניהם רק קרבת הגזע־הלאומי, שהוא שייך, על־פי עצם מהות כשרונו הספרותי וצורתו המוסרית, לגזע־רוחני אחר.

על צד האמת אין גם השם „סופר סטירי“, באותו המובן שיש לו בלשונות המערביות, הולם את ערטר כראוי. ערטר לא ידע להשתמש בחצים שנונים, הלקוחים מבית־נשקם של המהתל הרומאי יובנל או של המהתל האיטלקי אריאוסטו. לא היה לו גם מעוף־הדמיון של הסופרים הסטיריים, אשר יצאו מבית־מדרשו של המהתל הספרדי סרבנטס. ערטר לא היה סופר סטירי או הומרי מטפוסו של גוגול הרוסי. להמהתל העברי היה חסר היסוד הפיוטי והאמנותי. הוא לא ידע את הלעג השנון והבריא, העליז והארסי גם יחד, של המהתל הצרפתי רבלה ותלמידיו; וזרה לגמרי היתה לו האירוניה הדקה והחדה, אשר חצים משוחי רעל בימינה וברקים, המאירים אופקים חדשים, בשמאלה. אותה האירוניה היהודית, אשר היינה היה יוצרה ומלכה. הסטירה הצבורית האנגלית, מעין זו של פופ וסביפט, היתה יותר קרובה לרוחו של המהתל העברי, אך גם מאוצרותיה ידע לקחת רק קוצים וברקנים, מהסוג המצוי והשכיח, ולא נחשים ושרפים מעופפים. הרוחב, העומק, ויחד עם זה הבדיחות העליזה, השאננה, הפקחית והפכחית, המלאה צבעים ואופקים, של הסטירה האנגלית היו זרים לו לגמרי.

יצחק ערטר לא בקש לו דוגמאות בספרויות העמים. בתור סופר מהתל

לא היה מושפע מלועזים. ה„סטירה" (גם השם, גם המושג הנכלל בו, היו זרים לרוח העברי הקדמוני) של ערטר היתה מיוחדה במינה. בת הגלות ובת הספרות העברית היא. חסרות לה גם המרירות והעקיצה הארסית של הרחוב היהודי ושל בית־המדרש העברי. היסודות, שמהם הורכבה סטירה עברית זו, המה: דרכי הוכות, משלים, מליצות, אגדות, מעט פלפול ומעט בטול, רמזים גלויים ונסתרים. אמצעיה — ילדותיים ותמימים, ולפעמים, צריך להודות, גם פראיים. סמניה: רחבת־פה וכנפים קצוצות.

עם כל זה, — ואולי, במדה ידועה, דוקא משום זה, — יש לה להסטירה של ערטר כח מיוחד, כח הסערה, „העוקר הרים ושובר ארזים", הוא כח האמת היוצאת מלב גדול. כי כל דברי ערטר טבועים בחותם האמת ההגיונית, אף כי היא גם קצת רגשנית, האמת התבענית, שאינה פחדנית. ולמרות כל החסרונות והמגרעות, שמצאתי ושמניתי בה„סטירה" של ערטר, אין לכחד, שבמקומות רבים הוד אצילות רוחנית וחשיבות יחסנית חופף עליה. וגם בצאתה אל שוק החיים לנקר ולחטט ברפש ואשפה, אין היא נשקעת בהם, שקיעה כל שהיא, אף לרגע. עוד זאת: בכל מאמרי ערטר אנו מרגישים היטב, שה„סטירה" שלו אינה של איזה מוקיון, של לץ־מהתל, היוצא על בימת הזירה לבדח את הקהל הגס ולזעזע את שקדי־השחוק שלו. סטירה זו אינה פרי נפתולי מתחכם וכרכוריו המשונים, כי־אם כלי־נשק של לוחם, השואף להכריע ולהפיל תחת רגליו את אויבי עמו, את צוררי אלהיו, אלהי האמת והצדק. קלות־ראש לא נהג מעולם בכלי־נשקו, והתלוצצות לשם ליצנות גרידה היתה זרה לרוחו הסוער.

הסטירה של ערטר לא היתה בת־שעשועים לכשרון חפשי, כי־אם הכרחית היתה לו בת־אונו זו; כי בשדה מלחמתו התמידית עם הקנאים, רודפי האמת ושונאי האור, נולדה לו, על־כן גם לא רפרפה מעולם על שפתיה בת־צחוק עליזה ושלוה.

* * *

התוכן העיקרי והראשי של כל עבודתו הספרותית, היתה מלחמתו הנמרצה עם סדרי החיים הנושנים והמקולקלים של היהדות־הגלותית, של הקהלות ורבניהן ופרנסיהן. בלעג מר ומלא חריפות, שלא היה חסר גם תבלין לפי טעם הקוראים העברים של הדור ההוא, סטר סטירה גסה על פי הרבנים הקנאים והעסקנים הצבוריים, „האוכלים את בשר עמם", על פי המוכסים החמסנים, הרביים המתעים את בני עמם בתהו לא דרך, והגוזלים ממנו את פרוטתו האחרונה, על פי המקובלים, שהחשיכו את זוהר אמונת האחדות, ועל פי כל חסידי גליציה, שהרעילו את מקור החיים הבריאים.

היהדות המופשטה, העבר שלה ועתידותיה הערפליים, קיומה, סודותיה וחידותיה לא היו לו לערטר לפרובלימה; כי הוא ראה וחדר, כרופא בדוק ומנוסה, לתוך נגעי חיי היהודים של בני דורו. ה„אני־מאמין" של עבודתו הספרותית נכלל בדברים ברורים בתשובת הרוח אליו (בסוף מאמרו „גלגול הנפש"): „את כל הדברים, אשר שמעת, כתוב בספר, הדפיסם והפיצם

בישראל, והיה, כי יקראם איש, אשר כמעשי יעשה ובדרכי ילך, ושב מדרכו הרעה ומאולתו; חסיד כי ישוב משתות את יינו השרף ומעזוב את נפשות ביתו, למען נסוע אל רבו; וחזן כי יעזוב נגינות שותי שכר וזמירות לא סדרים, והיו זמירותיו קודש בבית אלהיו; ומוכס מכס הבשר והנרות כי יחמול על עמו ועל עדתו; ומקובל כי ישוב והאמין בה' אלהי ישראל, אל אחד אמן, מבלי דמות ומבלי כל תמונה; וקובר מתים כי ישוב ועשה מלאכת קדשו מבלי נטות אחרי הבצע ומבלי חלל כל נפש מת; והמקנא כי יקנא לה' ולעמו וחדל לרדוף את כל סר מדרכו בקנאתו, כי המשפט לאלהים הוא; או כי יתן אחד מרבי החסידים תודה לה' ואמר לעדת חסידיו: סורו, חמורים, ממני, כי נוכל אני; ורופא כי ישוב וחדל לעשות תועה, למען עור כל עין, על שם חכמתו לא יתגאה ובבן מלאכתו לא תרע עינו... ואם ישיב אחד ממיוחסי הארץ אל לבבו, כי כל יקר האדם בנפשו הוא ובקרבו, ותכמת לבו וטוב מפעליו וכשרון מעשהו הם המה תפארת גבר, ולאיש בער לא יתן ולא יוסיף כל כבוד בית אבותיו... והיה, כי יעשה אך אחת מאלה, אז אעלה מרום, אסק שמים ואנוח לגורלי לקץ הימים".

המקובל־ההוזה והקברן הרודף בצע — בשניהם ראה את נגעי עמו החי. התזן, ש„זמירותיו לא סדרים", והרופא, אש־ ימית את חוליו בתעתועיו, — שניהם היו מטרה לחצי לעגו.

* * *

מאמרו „מאזני משקל", פרי עבודתו הספרותית הראשונה (שנדפס ב„בכורי עתים", שנה א'), שהיה כתוב לפי טעמו, אף אם לא בסגנונו, של הדור ההוא, פרסם את שם ערטר גם מעבר לגבול גליציה. מאמרו הנזכר היה מאורע בספרות העברית. התביעות הספרותיות של בני הדור ההוא היו אז מצומצמות ומוגבלות מאד; ובנפש צמאה בלעו אז הקוראים כל ניב חדש, ביחוד אם נוצר למען היות חץ שנון נגד משטר החיים הרקובים. באמץ לב ובעוז רוח קרע ערטר, במאמרו הנזכר, את המסוה מעל פני הרבנים והרביים, המחברים ספרים, והציג אותם ערומים כצלם בלהות בבית ישראל. וערטר ברא באמת ניב חדש, שאין כמוהו לאמת, בדברו על אדות „המחברים" האלה. והנני מביא דוגמאות אחדות: „ראיתי והשתוממתי, כי ספרי החסידים ורביהם בד בבד המה את ספרי עובדי האלילים וכמריהם. נפשי יצאה בחזותי, ספרי בעלי הקבלה וחכמי האמת האלה שוים בכובד משקלם לספרי נביאי תרמית לבם מוכרי כזב במחיר, מנחילי את העם רשע וכסל, למען מלא אוצרותיהם זהב וכרשם מעדנים. צירים וחבלים אחזוני בראותי ספרי קדושים כאלה... שוים בכבד משקלם לספרי כהני און, עושי כל זמה ונבלה, מנאפי הנשים הצובאות פתח היכלי אליליהם"...

אם ישמעו כיום דברים כאלה בספרותנו ירעישו עליהם עולמות; כי הזמנים משתנים ואנחנו ודעותינו עמהם. אותם האמרות והפתגמים, ההארות וההברקות עצמם, של אותם ספרי החסידים ורביהם, אשר כה נלחם נגדם

ערטר ועמו כל טובי הסופרים העברים של הדור ההוא, — היו עתה למקור פיוט חדש ופילוסופיה הזיית־סודית חדשה עם כל „צעצועי" המסתודין המודרני.

ערטר בעצמו, שהיה ממעט לכתוב, כי שקל בפלס את כל דבריו ורק ממקור רוחו שאבם, סגנם וצרפם, — הרבה ליסר את הרבנים, המחברים ספרים עבים וגדולים והגונבים את דבריהם זה מזה, ומשלהם, מפרי רוחם, אין באוצרם הרוחני אף רעיון של שוה פרוטה. ומה גלוי הלעג, שהוא לועג במאמרו „מאזני משקל" (הכתוב בצורת חלום־חזיון, צורה ספרותית, שהיתה חביבה אז על הקוראים וגם על הסופרים העברים) למין מחברים־גנבים כאלה, שאחדים מהם היו בין המפורסמים בתור גדולי ישראל: „ומדי העלותי ספר על כף המאזנים, ותבוא יד שלוחה ותקרע בו קרעים ותפצל בו פצלות, ותסר משם כל עשוק וכל גזול וכל דבר, אשר גנב המחבר מספרי עמיתו, ויביאם אל ספרו פנימה, מבלי הגיד מפי מי יצאו הדברים... ממשלחת היד הזאת שבו רבבות ספרים עבים וגסים למחברות דקות, שדופות וצנומות. ומדי הוסיפי לשקול ולפלס ולהתענג על מראה עיני, העליתי ספר רב דפים ועב כרש על כף המאזנים. כמעט הבטתי בו, והנה שולח רזון במשמניו, — היד השלוחה קרעה אותו קרעים קרעים ותחלקם בין ספרי מחברים שונים, רק שער הספר והקדמתו, רק המה לבדם על הכף נשארו" *).

ובסטירה יותר חריפה ויותר מקורית יסר את הרופאים, הבורים המוסמכים, אשר לא בחכמתם, כי־אם בסוסיהם יקנו את לב ההמון העברי, ובמקום אהבה לבני־אדם ויושר־לבב נתנה להם הטבע חוצפה יתירה, וההשכלה תעניקתם מדות מגונות.

בקראנו היום את הסטירה של ערטר על הרופאים, אין היא עושה עלינו עוד רושם מיוחד בתכנה, כי הדברים כבר „ידועים ועתיקים", ומרוב פרסומם קהה הרגש המתקומם לנגד „בעלי הדיפלומים" הנבלים המנוולים האלה. אולם בימי ערטר היו הרופאים העברים המוסמכים באוניברסיטאות חזיון חדש בישראל, ואם היו לרופאי־אליל כאלה סוסים ומרכבות, אז עשו שמות בקרב ההמון העברי ובקרב עשירי העיר, שכרעו ברך לפניהם, ולגלוגו המר של המהתל העברי „החיה נפשות" רבות בישראל.

רבים מן הקוראים העברים של הדור ההוא ידעו על־פה את המליצות היותר מצוינות של המאמר „גלגול נפש", שהיו נעימות ומתוקות לחכם, שבהן שפך המחבר את לעגו על ראש הרופאים, כמו: „רופא אני, ומלאכת ידי חבוש מחץ והעלות ארוכה למחלה; ואם חכמי הרפואה, קרואי שם רבי, יתנשאו עלי

*) הדברים היו מכוונים נגד „ישועת יעקב", של הרב מלבוב, רבי יעקב ארנשטיין, והטילו רעש גדול במחנה מעריציו הרבים, שחשבוהו לאחד מגאוני הדור, המלחמה של ערטר וחבריו נגד רודפיהם עברה כל חוק וגבול, והלוחמים משני הצדדים דשו כל נמוס ספרותי ותרבותי בעקבם.

ונגדי יעדו גאון וגובה... בכל זאת רפא ארפא כמוהם, ומתי בל יחיו, כאשר לא יקומו רפאיהם. ואם יחדו נמתיק סוד והחכמים האלה ישיתו עצות בנפשי, אז מרוב חכמתם חולי לנצח יאבדו, ואין מציל. ואך בזאת הפלה ה׳ ביני וביניהם, כי אני רק ברגלי אעבורה, והמה בסוסים ורכב ברחובות ישתקשקון. כי ברוב סוסים רוב חכמה, וכי יוסיף רופא חכם על סוסיו אחד, יאמר ישראל, כי הוסיף על חכמתו שבע".

הבאתי בכונה מיוחדת „מראה מקום" זה מ„גלגול נפש" להראות להקורא כיום, כי למרות שהתכן של הדברים המובאים ישן נושן הוא, עודנה השפה יפה וסגנונם העברי הדור.

* * *

מאמרו „התשליך" מלא מרירות אין קץ, בתארו בציורים מבהילים את חטאות הרבנים: „וארא והנה מתחת שמלות הרבנים יוצאים: סמל הקנאה, בוז משפחות, בוז חכמי לב, הבוז לכל אדם, מצה ומריבה, מצודות וחרמים, לב אבן קשה מצור, וקסת סופרים, וצלם מרבה ידים, וחזיר מיער ופיו מגואל בגללי צאת אדם מאסף לכל המחנה".

תמונה זו, שתאר בה ערטר (שהטריח בשבילו את השטן, בכור השעירים, וכל ה„שעירונים" הקטנים עם כל מלאכי החבלה) חטאות בית ישראל, על־פי סדר האלפא־ביתא, מבהילה בהפרזותיה ובצבעיה השחורים. אולם גם בתמונה איומה כזו הביע את אהבתו, אהבת אין קץ, לנפשות אחיו העלובים והשדודים בידי תקיפים מהם.

בבית־מדרשו של ערטר למדו גם יהודה ליב גורדון, ברנשטיין (ב„השחר") ומ. ל. ליליענבלום, בתקופתו הראשונה, לתלות עון כל בית ישראל וכל חטאותיהם ופשעיהם של מעניגו ועושקי משפטנו בראש הרבנים, שגם הם אינם אלא תולדות המצב הכללי של החיים בארצות הגלות.

במאמרו „החסידות והחכמה" מתאר ערטר בציורים בולטים וגסים (באופן אחר לא היו פועלים אז על נפשות הקוראים העברים) את קלות דעתם של המון החסידים, אשר „כבהמה בבקעה" ילכו וימשכו אחרי מורים מתעים ומכזבים, ואת כל ערמומיותיהם ונבלותיהם של ה„רביים" וה„צדיקים". את התרופה למחלת ה„חסידות" הפראית הוא מבקש בהרחבת החכמה והמדעים האנושיים. ולתכלית זו חבר ערטר פרוגרמה שלמה ומסוימה של סדר הלמודים, הדרושים לכל אדם מישראל, למען יחכם וירפא ממחלות הכסילות וההזיה השגעונית, אם דבקו בנפשו. ופרוגרמה זו, — שהיתה צריכה להיות, בשביל תכליתה, ברורה ופשוטה, — מלאה מליצות קשות ומסובבות מאד, — מליצות, שערטר היה, ביתר מאמריו, מתרחק מעליהן על פי רוב.

דוגמא קטנה:

„ואנכי אשכילך ואורך וידעת מצוא חשבון ספורות סתרים וערך כל מספר עד תכלית גדול וקטן. מעט אותות יורוך חוק אין די באר ברוב מלתם, ועל לוח

תתוה תו יכיל את העשוי לבלי הכיל, תמודד ארץ ומרחבי תבל במדור שלש הצלע והעגול, ואאלפך תכונות הקוים המטים עקלקלותם. בדעתך תבנה היכלי תפארת ומבצרי מגדלים ולמחות צרים תשלח ברקים כשדי ובקול כמוהו תרעם. אורך חוק כבד ותנועה, לדעת עשות כל כלי חרש מעשי אופן... מבינתך ישית הנהר בגאון גליו למרום ושבולת מים מוגרים במורד תהלך שמימה"...

ובסגנון חרטומים כזה מאריך ערטר למנות ולספר את שמות המדעים — התרופה למחלת החסידות (שבכל זאת ראה נחיצות לסמנם, בהערה בשולי הגליון, בשמות יותר פשוטים, אם גם לא מדויקים כל צרכם, כמו: „חכמת תכונת הארץ", „חכמת הגרת המים", „חכמת חשבוי הגדול והקטן לבלי תכלית", וכדומה).

דור דור וטעמו הספרותי. היו ימים, שכתבו גם את חכמת החשבון במליצות ובחרוזים.

* * *

ערטר אהב והוקיר בכל נפשו את ספרותנו העתיקה, שהיה בקי בה, ואת קדמוניות עמנו. אך תזק מכל היה בו חוש המציאות, חוש ההוה, חוש החיים הממשיים; ונמלצים דבריו: „את שטותיהם (של הקדמונים) יהרוסו, ועל שכלם ותעצומות בינתם יתפלאו, את המגדל יתוצו ואת הבינה יפארו, וכבודו לא ידל בעיניהם". ועל הרבנים הוא אומר: „בדורות שכבר תמו לגוע את ימיהם יבלו, ואת בני דורם לא ידעו, ואת צרכיהם ומחסורם לא יכירו, נוע תנוע הארץ, תשנה פניה, והמה לא ינועו ולא ישנו כל מאומה. את מעשה אבותיהם אוחזים בידיהם בכל מאמצי כחם, לא ירפו מכל סיגיהם, תקנותיהם ומנהגיהם, מבלי דרוש וחקור, אם יכונו עוד היום הזה כמלפנים לצרכי עמו ומחסוריו, אם רוב הצבור יכולים לעמוד בם היום במקדם".

הדברים הנמרצים האלה יכולים להשמע ולהקרא בשפתם וסגנונם גם כיום, אחרי שלשה רבעי מאה שנה, מבלי אשר יפסידו מכחם הראשון מאומה.

* * *

ערטר אהב את השפה העברית אהבה אשר לא ידעה כל גבול. במאמרו „תולדות החלוץ" הוא שופך שיחו לפני השפה העברית, שנגלתה לו בחזיונו בדמות אשה זקנה (בדמות זו היתה נגלית שפתנו גם לאד"ם הכהן ולכל סופרי דורו וגם הדור הבא אחריו), והשתפכות נפשו לפני זקנה זו מלאה געגועים של בן על אמו, וגם נשמע בדבריו הד קול „שיר השירים", שישיר סופר עברי נאמן לעמו ולרוחו על שפתו הלאומית, פליטת ירושת קדם, שהיא גם מבשרת את תחית האומה בעתיד.

ערטר כתב את כל מאמריו בשפת התנ"ך ורוחו, והיה זהיר ומדקדק מאד בכל הנוגע לטהרת השפה העברית ולנקיונה מכל סיגים. אולם הוא היה גם אחד מן הראשונים, שדרש, בטעם ודעת, את הרחבת הלשון העבריה בדברים ברורים ויפים מאד (במאמרו „תולדות החלוץ").

השפה העברית, הזקנה, מתאוננת לפני ערטר, כי סופרי העמים מעשירים ומרחיבים לשונם, וברבות המושגים החדשים „יתאמצו כפעם בפעם למצוא להם תיבות נגזרות ממלות נמצאות בלשון עמים ושפתם. וכאלה עשו גם סופרי הקדמונים, ויוסיפו מלים על מלי, ויעשירוני גם אחרי אשר חדלתי מהיות שפה מדוברת בפי עמי. אך סופרי האחרונים לבבם לא כן יחשוב, וספוני טמוני חקרי לב ומחקרי ארץ יגלו לעיניהם חדשים לבקרים מבלי אשר ייגעו ויעמולו לעשות להם תיבות... והרעה הגדולה מזאת, כי גם את המלים הזרות, אשר כבר נאחזו על אדמתי בספרי המשנה והתלמוד והמדרשים ובספרי הרבנים ובעלי המחקר הבאים אחריהם, — מלים, המובנות לכל קוראי ספרי, גם את אלה יגרשו מהסתפח בנחלתי".

ערטר נכשל במאמריו בשגיאות ידועות, שהנה לא רבות, בשפתו העברית, — בשגיאות דקדוקיות וסגנוניות, באי־דייקנות במה שנוגע לדרכי שמוש הלשון העברית. אך למרות חסרונותיו המנויים האלה, ולמרות שלא היה נזהר לפעמים במליצות יתרות ומכבידות, במקומות ידועים, את ההבנה, יתפוס מקום חשוב ורב הערך בתור אחד מסופרי־המופת, במה שנוגע להתפתחותו של הסגנון העברי ועבודה והכשרתה של שפתנו הלאומית לבטוי המחשבות והרגשות בכל עוזם ויפים.

ניו יורק, שבט, תרע"ח.

שִׁירֵי הָעֲלִילָה שֶׁל יְהוּדָה לֵיב גוֹרְדוֹן

בשנת תרנ"ז הדפסתי מאמר ארוך (ב„השלוח" שנה א.) על אדות יהודה ליב גורדון בתור משורר וסופר. מאמרי ההוא עורר בזמנו שאון רב בהעתונות העברית, הכבדה והקלה. הוכוחים הספרותיים (אני בוחר לדבר בלשון נקיה וקורא גם למאמרים, שהיו מלאים או בטלנות, או סתם חרפות וגדופים, בשם נאה „וכוחים ספרותיים") על אדות מאמרי בירחון הנזכר לא פסקו מעל עמודי העתונים אשר ליהודים במשך של שנים אחדות. על בקרתי הקשה מתחו בקרת עוד יותר קשה, אם בכלל היו ראויים מאמרי מתנגדי להקרא בשם הכבוד „בקרת". נדמה לי אז, כי נעצתי קנה בקן נמלים, שהזדעזעו ויתנפלו עלי; ובשאלי: למה רגשו יתושי הספרות? ענו לי: את רבם דקרתי. המה, כפי הנראה, למדו קל־וחומר בעצמם: „לויתן בחכה הועלה, מה יעשו דגי הרקק?" — דנתים לכף זכות. ידעתי, כי מרי נפש המה. את עקיצותיהם אמנם לא הרגשתי, כי לא הכאיבו לא את בשרי ולא את רוחי; אבל שמתי אז לבי אל החזיון המוזר הזה בספרותנו. הכתבנים העלובים האלה לא חפצו לראות ולדעת, כי מכבד אנכי את יל"ג ומוקיר את כשרונותיו הגדולים הרבה יותר מהם; ודוקא משום שהייתי ממעריציו של יל"ג, שהיה בדורו ראש משוררי ישראל, דקדקתי עמו כחוט השערה ובאתי אליו בתביעות גדולות. אנכי עשיתי רק נסיון להעמידו בהיכל ספרותנו במקום, שהיה הראוי לו, לפי דעתי אז. אהבתי את יל"ג, אך את השירה העברית והיצירה העברית אהבתי עוד יותר, ובשבילן כתבתי את אשר כתבתי ובקרתי את אשר בקרתי בלי משא פנים ובלי שים לב אל עדת הנושכים הקטנים האלה. המבקר איננו אחות־רחמניה, אשר רק רכות ונעימות תדבר גם עם בעלי מומים ומוכי־אלהים. המבקר איננו גם ממשפחת השפנים, אשר יחרדו גם ל„קול עלה נדף".

ואין אני מתחרט גם כיום על מאמרי הנזכר. עדיין במרדי אנכי עומד. וגם כיום הנני ערב את לבי להגיד (לא אומר: „לחרוץ משפט"), כי כחו של יל"ג לא היה בשירים לירים, כמו שלא היה כחו וכשרונו בציורי הטבע, מראותיה וחזיונותיה. בלתי מוכשר היה, על־פי עצם טבעו, מהותו והרכבתו הפנימית לקבל מן המציאות רושמים דקים, להקשיב צלילים חרישים, שאין

האוזן המצויה תופסת בהם, ולענות עליהם בהד נפשו, כמו שלא נבראה עינו לקלוט בטבע את הצבעים, בנותיהם וחלופיהם.

אולם רב היה כחו ועז כשרונו בשירי־עלילה. במקצוע זה נתגלה המשורר בכל תקפו, בכל הדרו ובכל התרגשות נפשו הכבירה (אף כי התרגשות הנפש נותנת לפעמים טעם לפגם דוקא בשירי עלילה). נוסף לזה נתגלה בשירי־העלילה (פואימות) שלו בכל עוצם אהבתו לעמו ובכל התמרמרות רוחו לגורלו.

ופה מקום אתי לדבר דברים אחדים על־דבר שירי־העלילה של יהודה ליב גורדון, מה שהחסרתי לדבר במאמרי, הנזכר למעלה. ובזה הנני מסלק את חובי הישן למשוררנו וסופרנו הגדול, שהיה אחד מרבותי בספרות העברית.

* * *

השיר „במצולות ים" הוא אחת הפואימות היותר מצוינות בספרותנו החדשה. בה התרומם משוררנו עד מרום יכלתו הפיוטית והציורית. שיר־עלילה זה הוא, לפי דעתי וטעמי, היותר מצוין בין כל שירי יל"ג במה שנוגע לאופן ההרצאה הספורית, לשלימות התמונה בכלל ולעבוד החלקים בפרט. בפואימה זו הנך מוצא את צמצום הבטוי ואת תוקף הניב למרות עושר התוכן ועוצם הרגש.

השיר „במצולות ים" הוא פואימה, שיש לה מסגרת, וחטיבה מיוחדה היא, כלולה וסגורה בה בעצמה, ככל יצירה אמנותית אמתית, שהיא בבחינת חי הנושא את עצמו.

ובשיר זה אנו מוצאים לא רק את המשורר בכל גדלו הטבעי, אלא אף את העברי הגדול שבו, שנשא בקרבו את צער האומה בכל דורות גלותה, ועזים ושוטפים והולמים פסוקי השיר ונכנסים אל הלב ומרעידים את כל נימיו הערים והנרדמים. אין בית בכל השיר הזה, שיש בו מת, — כלומר: בטוי מת, או נבלת־מלים (סליחה, על צירוף־מלים כזה). דלתות בתי השיר סגורות היטב, והמשקל והרהיטות של הפואימה מתאימים אל התוכן.

מי מהמשוררים העברים בתקופתו של יל"ג צייר את גלותנו בתמונה נוראה ומצומצמה כזו:

מי אתה המון נמוג? הוי גולים תגלו!
הכרת פנימו תען — למה תשאלו?
מוץ נדף הוא בורח ממדושת הגורן,
ובני יונה נסים מצפרני העיט;
מן האש המימה, מן העץ אל התורן,
מארץ תנוט תחתם אל קרקע צי שיט.
(„במצולות ים")

כל דברי ימינו בגלות כתובים, — לא כתובים, כי־אם חרותים בצפורן שמיר, — בפרק הראשון של „במצולות ים“. בכל חרוז וחרוז נשמעת הבכיה לדורות, וגורדון ה„אפיקורס“ הביע את קדושת עם ישראל ואת תוקף שאיפתו לעבוד את אלהיו בחרוזים כל־כך נפלאים בפשטותם, בתמימותם ויחד עם זה גם ברוממותם ואמתתם ההיסטורית:

אנה תלך, אנה תפנה, עם דל חלכה?
„אל אשר יהיה הרוח שמה נלכה!
„ישאנו מזרחה ויטלטלנו ימה,
„אם רק נוכל לעבוד את אלהינו שמה;
„אחת לנו מזרח וים, צפון ונגב,
„במקום נוכל בחיים לחיות באמונתנו
„ובמקום יותן לנו גוש עפר ורגב
„לנית בו עצמותינו אחר מותנו“.
(שם)

החרוזים האלה ראויים לשיר עם, לשיר הדורות, לשיר עולם.

בולטים ובהירים הם הציורים של האניה, הנשקפה במרומי הים הגדול, ושל הנוסעים הגולים, המקולעים בה. ומה נשגבים באמת הציורים של שתי הנשים העבריות, הלובשות בגדי אבל ויושבות צמודות ב„ירכתי המכסה (של הספינה) על ערמת החבל“, של האם, הכפופה מזוקן, היא אשת הרב מטורטונה, אבו־שעם (אשר חי שרפוהו הכמרים בספרד, מקנאי קנאת אלהיהם הצלוב ותלוי), ושל „פנינה בתה, נערה יפה, טובת טעם“.

איש מן המשוררים החדשים, מתקופת ביאליק ואילך, לא תאר עוד צניעותה ותומה, רוממות נפשה וטוהר רוחה של עלמה עבריה, כאשר עשה זאת גורדון בשירו זה. מה נמרצים וקצרים הם הפסוקים הנפלאים האלה:

„למות הן נכון לבי! אינני חושבת
„רגע לבחור בין הקלון ובין המות“.

או:

„לא רך לבי, אמי, אין חיים ברצוני!
„מחנק תבחר נפשי, מות מקלוני —
— — — — — — — — — — —
„טוב לי כי אמות וכבודי לא חללתי
„וכבת יפתח במותי את עמי הצלתי!“

עם קדוש הוא העם, שבנות כאלה לו!

ועלי להעיר פה ולשלם את המס הראוי למשוררנו הגדול יל“ג ולהודות, כי את העבריה, אם בת דורות קדם, או בת דורותינו, תאר תמיד (ובלי יוצאת מן הכלל) בצבעים נוגים, באהבת־נפש ובהערצה גמורה.

ומה עזה היא המחאה של המשורר כלפי שמיא בסוף השיר:

עין רואה קץ כל בשר, סוף אלפי אלף
ומעולם לא הורידה דמעה אף דלף *).

כמה תמימות יש בפילוסופיה ספקנית וזולה כזו, שהד תקופת ההשכלה,— שבה היו מרבים להתווכח עם הרבונו־של־עולם ולבוא עליו בעקיפים על שאינו מנהיג את עולמו „כבר־דעת", כפי רצונו וחכמתו של המשורר או החקרן מהטפוס הידוע, — שהד תקופה זו נשמע בה!

השורות הללו וכיוצא בהן, המצויות לרוב בשירי־העלילה ההיסטוריים של יל"ג, — שיש בהן התמרמרות נוראה נגד ההשגחה העליונה, או לפעמים גם „חוצפא כלפי שמיא", — שורות כאלה השפיעו על ח. נ. ביאליק, מדעתו ושלא מדעתו, ב„שירי הזעם" שלו. בכל אופן למד ביאליק בבית־מדרשו של גורדון.

אילו לא כתב יהודה ליב גורדון אלא רק את השיר „במצולות ים", כבר היתה לו הזכות לתפוס את אחד המקומות היותר חשובים בהיכל השירה העברית.

* * *

השיר „צדקיהו בבית הפקוחות" נופל בערכו הפיוטי והציורי מהשיר „במצולות ים" ואינו אלא התקוממות נמרצה של רוח סוער, המתמרמר על הנהגת הבורא ועל הרוחניות היתירה אשר בתורת הנביאים.

ושוב אנו שומעים את הטענות הישנות בסגנונו וברוחו של איוב מארץ עוץ:

אך שוא אפוא יאמרו כי יש אלוה,
שדי, תקיף מכל, שופט גבוה!
איה משפטו? למה לא יעשנו
עתה כבלע רשע צדיק ממנו?

המשורר, שהיה מר־נפש בעת כתבו את השיר הזה **), שם בפי צדקיהו העור את שפך שיחו ואת ארם רוחו.

יש אמנם גם בשיר הזה גלי שירה ומקומות בודדים יפים, אך יותר מכל

---

*) מצוינות ועוד יותר: מוזרות הן שאלותיו ומענותיו של המשורר כלפי אדון הבריאה בהערתו לשירו זה: „כשבא השיר הזה לפני החכם א"ל מנדלשטם ענה ואמר: „כמה לא חלי ולא מרגיש המשורר, שאיננו יודע, כי הוא בעצמו דלף הדמעה היורד מ„עין הארץ" על אָבדן הנפשות הנקיות ההן", — דברים אלו נאמרו בחכמה ודעת, אכן תנחומין של הבל הם ואין בכחם להפיג צערו של המתאונן; כי אילו היה חשבון ודעת ב„עין הארץ" לדעת את מעשיה, אשר היא עושה, לא היה לה לא לעשות דברי עצב כאלה ולא לברוא לה אחרי־כן משורר מר־נפש בוכה עליהם בתור „דלף דמעה", היוצא מבין ריסיה, כי כלום בר־דעת מקצץ אבר מאבריו ומעורר תאניה על המום, שהטיל בעצמו".

**) יל"ג כתב את השיר „צדקיהו בבית־הפקודות" בשבתו במאסר, ב„מצודת לימא", על חטא שלא חטא מעולם, כי תשדוהו במינות המלכות ואויביו הלשינו עליו לִפני הרשות, שהיה נתין נאמן לה ו„עם שונים לא התערב".

אנו מוצאים בו השקפת־עולמו של המשורר על היהדות, ביחוד על זו של הנביאים (אצל רוב משוררינו החדשים חסרה השקפת־עולם בכלל והשקפת־עולם על היהדות בפרט). הטענות, אשר שם המשורר בפי המלך האומלל, הן הן טענותיו של דור ההשכלה, הן הן טענותיה של תקופה חדשה בישראל, — של תקופה, המתעוררת לחיי־ארץ חדשים ומתקוממת בכל עוז נגד הרוחניות הנפרזה. בשיר זה התבטא בכל תקפו הזרם החדש של החיים הממשיים, של פריקת עול הדורות הראשונים.

יל״ג בעצמו אומר באחת מהערותיו לשיר זה: „המחלוקת, שהיתה בין צדקיהו וירמיהו, היא מחלוקת ישנה, מראש מקדמי ארץ עד סוף כל הדורות... והד המחלוקת הזאת נשמע עד היום בקרב עמנו בין המשכילים ובין החרדים“.

ירמיהו הנביא היה, — בודאי שלא באשמתו ושלא בכוונתו, — לסמל היהדות של הגלות, לצור מעוז להמטיפים להתבוללות וטמיעה בגוים. ועל־כן היה שעשוע נפשם של „בעלי התעודה“, שנצלו את היהדות ויפשיטוה ערומה.

אולם משוררנו העברי מתקומם (וצדקיהו היה לבלי מבטאו) נגד המקונן הגדול, כמו שהתקומם נגד בית־המדרש של יבנה וחכמיה, ורוח הזמן החדש דובר בו בשוררו:

ומה מבקש זה הכהן מענתות?
„לבלי ביום השבת משא ישאו!“
— — — — — — — — — — —
עוד זאת, ברית חדשה בדא ליהודה:
כל עם הארץ מקטנם עד גדולם
ילמדו דברי ספר תורה ותעודה.
כל העם — מן היוגבים עד הנשיאים
כולם יהיו סופרים ובני הנביאים.
— — — — — — — — — — —
וכתתו את לעט, למזומרות מזמרות,
קרדום ומורג לנבלים וכנורות,
ולדברי חכמים דרבונות ומסמרות.
— — — — — — — — — — —
ביום ההוא תחפשו את יתוהה בנרות
ולא תמצאו אכר, איש חי, רב פעלים!
בעלי המלאכה יהיו נבזים ושפלים;
במקום מנהיג עדר, מציב תדרבן,
יהיה נביא או כהן מעלה קרבן,
איש ואיש יאמר לא אחרוש, לא אדוש,
כי בן ממלכת כהנים אני וגוי קדוש.
ובכן לא ישמע קול עושי במלאכה,
כי קול אומרים הודו, הלל וברכה,
ומלאה הארץ להקות נביאים,
פושטים ערומים, הוזים ומביעים,
רודפי קדים, רועי רוח ונשיאים,
היהיה גוי כזה תחת השמים?

(„צדקיהו בבית הפקודות“)

הרי לך צעקתה, מתאתה והתקוממותה של תקופה שלמה נגד גוילי הקלף הישן, נגד בן חלקיהו, הכהן מענתות! תקופה שלמה מדברת מתוך עטו של משוררנו, על־כן דבריו ופסוקיו כל־כך נמרצים. לא חולם, כי־אם לוחם כביר עומד לפנינו בשיר הזה.

ומלחמה זו, המלחמה בין הבשר והרוח, בין מלכות הארץ ובין מלכות השמים, — מלחמה זו מסתמנת ומתבטאת בשני זרמים מתנגדים זה לזה בכל דברי ימינו.

בעיקר הדבר אין זה, — „צדקיהו־בבית הפקודות", — שיר עלילה כלל, כאשר רצה יל"ג לכנותו, כי אין בו ציורים ועלילות, אין בו תמונות בולטות והרצאת מאורעות, רק שטף הרגש והמחשבה, סערות רוח מורד וצעקה עד לכסא הכבוד.

המשורר, שהיה בעצמו איש־הרוח ואיש־הספר, מתקומם נגד נפשו הוא. על־כן גדל הכאב והדברים בוטים כמדקרות חרב, מבלי אשר ישמע בהם אף הד קל של זמרת נבל.

יל"ג היה המשורר המודרני הראשון בספרותנו. שירו „צדקיהו" הוא מרידה לא רק כלפי מעלה, כי־אם גם נגד כל תורת הנביאים והחוזים, שנצחון הצדק העולמי היה יקר בעיניהם מכל נצחונות הארץ. וליל"ג היה גם אומץ לב להביע, לגלות את כל רוחו והשקפתו על היהדות הנבואית, מבלי צל של צביעות. ובצדק אמר על „כל שיריו":

„אני בצרור עלים אלה את נפשי צרתי".
(משירו „השארת הנפש")

הסוף של השיר „צדקיהו":

אולי במות עיני תפקחנה
— — — — — — — — —
ומכאב נצח עצמותי תנחנה.

הסוף הזה חלש הוא מאוד, ואינו מתאים לכל תוכן השיר, בעוד אשר הצלילים האחרונים של רוב שירי גורדון המה היותר חזקים, או היותר עוקצים ומחרידים את הלב.

* * *

בשירו „בין שני אריות" הננו פוגשים עוד הפעם את המשורר־הלוחם הגדול, כשהוא נאפד נקמות במורי ישראל ומאשריו, ודבריו „חוצבים להבות אש".

ועוד הפעם הננו שומעים את פזמונו, הנוקב ויורד עד תהום היהדות הרבנית. כל מלה חץ טבול ברעל, וכל דבור פולח את הכליות.

המשורר, המורד בהמשטר הישן של היהדות, קורא בזעם:

כמה מאות שנים מורים אשרוך,
כוננו בתי־מדרש — ומה תורוך?
הורוך לשמור רוח, לחרוש אבן,
לחשוף מים בבברה, לדוש תבן.
הורוך, הה, להלוך נגד החיים,
— — — — — — — — — — —
להיות מת בארץ, חי בשמים,
ובהקיץ לחלום ולדבר בחלומות.
(בפרק הראשון של „שני אריות")

אמנם אין שייכות ישרה בין הפרק הראשון, בשיר „בין שני אריות", ובין הרצאת העלילה עצמה, אבל כאן מצא, על־ידי קשר רפה מאד, בעל־חוב זה לגבות את חובותיו הישנים מן היהדות העתיקה.

במאמרי הגדול על אדות יל"ג הוכחתי ברחבה, כי לא צדק כלל המשורר במשפטו הקשה על היהדות הרבנית, שהמטיר עליה אש וגפרית בכל פעם שבא לידו לדבר או לשורר עליה.

אולם אין משורר גדל־הרוח נתפס על צערו, שהוא צער האומה.

בשיר עלילה זה, — „בין שני אריות", — התרומם המשורר במקומות אחדים, ביחוד בציור הזירה והקהל, השואף לדמי אדם, היושב בה, ובציור המלחמה שבין שמעון ובין הארי המתנפל עליו, — התרומם המשורר למדרגה גבוהה מאוד. יש חרוזים בשיר זה, שהם כמו חצובים מאבן שיש. אולם אין התאמה והסכמה ...אה בין חלקי השיר, ויש בו חרוזים ופסוקים, שהמה שורטים את האוזן.

את העלמה העבריה מרתה, אהובת שמעון, הוא מתאר כאחת מגבורות ישראל בימי קדם. עלמה כזאת נותנת תפארת לעמה ועוז להבוטחים בעתידותיו הגדולות. באמור לה שמעון: „שלום לך, מרתה תמתי, עד נצח! הנני שב לקרב, כי נרפא הפצע. שם טיטוס יהותת, ירבה שוד ורצח: — הבה לי נשקי!" — עונה לו מרתה:

„לך, שמעון דודי — לך ונהג חילך!
יקר רגע מפז — מהרה ולכה.
עיני ארץ מולדתנו עליך;
אל תדאג לי! מה ראית על ככה?
אבי גם אחי מוקעים ראיתי,
כל בעותי מות לראות נסיתי...
— — — — — — — — — — —
אאזרך נשקך, הא לך החרב,
חרב לאדוני ולארץ מולדת!"

מה פשוטים ומה נשגבים הדברים האלה בפי עלמה ענוגה, הדבקה בעמה ובארצה!

ומתעוררת השאלה: התהיינה לנו גם עתה, בימי הגדוד העברי, ההולך לשפוך את דמו על שחרור ארצנו ועל חופש עמנו, — התהיינה גם לנו עתה בנות ישראל גבורות כאלה?

ועוד הפעם מנקרת במוחו של המשורר השאלה המרה:

„עין רואה! הראית אלה ההמעות?
התשימים בנאד או לשוא זרמו".

ואנחנו יכולים לענות ביום: „לא לשוא זרמו!"

ניו יורק, תרע"ח.

פֶּרֶץ סְמוֹלֶנְסְקִין עַל אדות „נְקַם בְּרִית"

בסוף שנת תרמ"ג, אחרי הפרעות, שנעשו ביהודי דרום־רוסיה, כתב פרץ בן משה סמולנסקין את ספורו „נקם ברית" *). המחבר האמין, כי ספורו הקטן הזה הוא אחד מפרי רוחו היותר טובים, אם לא היותר טוב.

סמולנסקין כתב את ספורו זה בעצם חלישותו ורפיונו הגופני (כשנה וחצי לפני מותו), אך בהיות עוד רוחו רענן וכולו שואף להשפיע על בני הנעורים, המתרחקים מעל אחיהם ומבקשים את קרבתם של שכניהם, למען התבולל בהם, כדי להשיבם אל עמם ותורתו ולהחיות בלבם את התקוה של שיבת ישראל לציון. ולא רק התקוה, כי־אם גם החפץ הכביר ללכת בעצמם לארץ־ישראל ולעבוד את אדמתה ולהביא לה לקרבן את נפשם.

הספור „נקם ברית" הוא צוואתו הלאומית של סמולנסקין, פתרון חלום חייו ותמצית שאיפתו הספרותית באחרית ימיו. נתן לסמולנסקין בעצמו לספר על אודות ספורו זה ותולדותיו, כי כדאים הם הדברים להשמע גם היום, ואולי היום עוד יותר.

זמן קצר אחרי אשר נדפס הספור האמור בחוברות „השחר", כתב סמו־לנסקין להמספר מ. ד. ברנדשטטר (שהיה עוזרו הקבוע של „השחר" וידידו של עורכו) את המכתב הבא:

„ידיד יקיר לי!

„...כי הכרת למי החותמת לא יפלא בעיני, כי אחרי אשר רק אתה ואני נכתוב ספורים, ובדעתך, כי לא אתה כתבתו, ממילא מובן, כי לי הוא, וגם בסגנונו בכלל נקל להכיר את אביו, כי לא יכולתי למשול ברוחי לשקר. בתחלה עלתה מחשבה על לבי לכסות פני הסגנון במסוה, עד לבלתי הכירו, ואולי גם מצאה ידי לעשות זאת, אך שבתי ממחשבתי זאת, כי למה אשחית בעבור הסתר פנים? ובכל זאת קראו אחדים את הספור ולא הכירו, כי לי הוא, ויאמרו, כי הכותב כתבו על דעת בעל „השחר". והסבה, אשר נתנה בלבי החפץ להסתיר את שמי, זאת היא: אני יחדתי מקום בשלשת החוברות לספורך, יען כי חלקתי את „הירושה" **) עד חוברת ט', ואחרי כן, כאשר לא

---

*) סמולנסקין חתם את שמו, ממעל להספור „נקם ברית", צנ"ה (האותיות האחרונות של פרץ' בן' משה'). זו היתה הפעם היחידה, שלא קרא סמולנסקין את שמו מפורש על פרי רוחו.

**) זהו ספורו של סמולנסקין, שנדפס בהמשכים רבים בשנות „השחר" האחרונות.

שלחת את ספורך, הייתי במתעתע, כי לא יכולתי להחל בחלק ג' (של) „הירושה“ בחוברות האחרונות מפני לזות שפתים, והדבר הזה עצב אז את רוחי מאוד ימים אחדים, עד כי אמרתי לנפשי, הנה אכתוב ספור לשלשת החוברות, ולא אקרא את שמי עליו, והיה לי שלומים לספורך; ולקרוא שמי לא חפצתי באחת: לבל יאמרו, כי אך אני לבדי אכתוב את „השחר“, כאשר יאמרו גם בלעדי זאת; וזאת שנית, כי לא טוב היה בעיני לתת ספור אחר בעוד אשר לא כליתי את „הירושה“, ובניתי אז בלבי בנין ספור מלא הוללות ושחוק וסכלות; אך כאשר קרבתי אל המלאכה לכתוב, אמר לי לבי: לא עת שחוק והוללות היא; ערב תשעה באב היה יום השבת, ויצאתי לבדי לשוח, ואחשוב לכתוב ספור מענינא דיומא, וכאשר שבתי לעת ערב הביתה כליתי את המלאכה בלבי, וממחרת, ביום תשעה באב, כתבתי את הפרק השלישי מהספור, וביום שלאחריו את שני הפרקים הראשונים *); ואף־על־פי שהפרק הראשון יגלה את כותבו בדברים ברורים, בכל זאת הסתרתי את שמי מפני עוד טעם מספיק, כי לולא עשיתי זאת, כי אז לא נתן הצינזור את הספור לעבור, כי על כל אשר אכתוב אני יפקח עין שבעתים.

„ועתה אשוב ואענך דבר גם על דבר הסוס, אשר, לפי דבריך, יבעט בך ולא יתנך לשבת על גבו. השאלה, ששאל בן־הגרי: „ומה לעשות?“ שאלה נאמנה היא, אך לא עלה על דעתי לתת פה תשובה כהלכה על זאת, כי אם רק חפצי היה לתאר לנו את בני הנעורים והגיוני לבם לפני הרעש ואחר הרעש, לתאר היה חפצי ולא להתפלסף, ועל כן נתתי בפי כולם דברים כאשר יאתה להם, ולוא חפצתי לכתוב פה תשובה בהלכה בכלל ובפרט, כי אז לא בפי תלמיד צעיר מבית־הספר שמתי דברתי, כי־אם היה לאל ידי לצוות על הסופר בעצמו ובכבודו, כי יראה לפנינו וישמיענו עצומותיו, ובספור בקשתי להראות כח המקרים ופעולותיהם על הלב, ולא כח לב איש הרוח המסתתר ועין לא תחזהו בספור. לקוראים את הספור, כמו לרואים במחזה, עלינו להראות את הפועלים ולא את המסתתרים. אולם אחרי כל אלה דע לך, כי התשובה, אשר השיב בן־יעקב בשם הסופר, היא חזקה כמצודת ברזל, והיא כוללת בתוכה כל התשובות. אתה תאמר, כי מקרי החיים הורו את החסיד ואת המוכר יי"ש וכאלה, ואף אני אומר כן, ועוד אוסיף ואומר: הניחו להם לעשות כפי אשר הורום המקרים ואל תבקשו לשנות פניהם ביד רמה (רק לא ביד רמה, כאשר עשו המשכילים, כי לכתוב ולהורות וגם להתלוצץ בלי ספק מותר וגם חובה היא), כי הלא זה הוא דברי מאז, כי זמורת זר נטעו על אדמת ישראל ויקראו לה בשם השכלה, והיא היתה למשוכת חדק, כי כל עוד אשר אין בידינו משלות אצילי הארץ ורוזניה, כל עוד אשר רק בזעת אפנו נמצא לחם, חלילה לנו מרפה ידי העם מבקש

*) מענין הדבר להודע מפי סמולנסקין עצמו, כי הוא החל לכתוב את ה„נקם ברית“ מן הסוף, כלומר, מהפרק השלישי, הוא האחרון שבספור. בזה גלה לנו לא רק את סודות יצירתו הספרותית ואופן כתיבתו, כי־אם שמחשבתו הראשית והעיקרית בספורו הנזכר היתה: הודוי של אפרים בן־הגרי ותשובתו לעמו ולאַרצו, וספור המַעשה אינו אלא כַטפל בעיניו של המחבר.

מחיה באשר ימצאו. אין כל חטא ואשמה בכל משלח ידיהם גם אם... והחטא תלוי אך במשפטי הארץ, אשר יחמסו אונם והונם, ואין חטא גדול ליהודי בלתי אם ימשוך ידו מהרויח, כי את נפשו ונפשות ביתו הוא חובל; כולם יתאספו יחד לחמוס את היהודים; וגם משפטי הארצות, אשר בהן משפט אחד למראה עין, יחמסו משפטם, ובעת אשר ככל עם הארץ נשלם מס ואולי עוד יותר, ילעיטו בהמס הזה את רוזני הארץ, ובכולם אין יהודי, ובעת הזאת ימשוך היהודי את ידו גם מראות שכר לעמלו! יען כי השכר ההוא לא ימצא חן בעיני אחד מהמשכילים! תורה אחת היא לאדם לעמוד על נפשו, ולתורה הזאת לא נצרך בלתי אם להעביר את ממשלת ההשכלה והחנופה מקרב הארץ. מה לעשות יורונו מקרי החיים: אם ייטיבו לנו, אז נהיה טובים, ואם ירעו עלינו החובה להיות רעים לצוררינו, למען נטיב לנפשנו..."

הבאתי פה חלק גדול ממכתבו של סמולנסקין לברנדשטטר, יען כי במכתבו זה הננו רואים, הננו מכירים את הלך דעותיו וזרם מחשבותיו של בעל „השחר" באותו פרק הזמן, שבו נוצר הספור „נקם־ברית". מתוך האט־מוספירה של המחשבות והדעות הללו, — שיש בהן מחאה נמרצה כלפי ה„השכלה" וכהניה, — נברא הספור האמור, שהוא מסמן באופן בולט את נקודת־ההפוך בדעותיהם ונטיותיהם של בני הנעורים העברים בראשית שנות השמונים של המאה העברה למספרם, ויחד עם זה גם הפסיעה הראשונה על דרך חדשה בספרות היפה שלנו.

המכתב המובא בזה הוא כעין המשך ישר מהדעות המובעות או רק המסומנות ב„נקם־ברית", — אותן הדעות וההשקפות עצמן, שעל ברכיהן נולדה תקופת התחיה העברית, התנועה הלאומית, ושיש עוד צורך מיוחד להשמיען גם כיום, אחרי עבור עליהן יותר מדור שלם, אם גם בצורה אחרת ובסגנון יותר מתאים לרוח זמננו אנו. על כל פנים התוכן עדיין לא נשאב עד תומו, ולא כל הצמח שבו כבר נעשה קמח.

בידי נמצא גוף מכתבו של סמולנסקין להמשורר יהל"ל *) על־דבר מצב רוחו ונפשו בעת כתבו את הספור „נקם ברית". והנני להביא פה מקומות אחדים מהמכתב הארוך הנזכר, אותם המקומות, שיש להם שייכות ישרה (ומהם גם דברים בלתי ידועים להקהל העברי עד היום או שנשכחו כבר) אל הספור האמור ואל תכונת מספרו, או שיש בהם חומר לתולדותיה של הספרות העברית החדשה, או לתולדותיה של תנועת התחיה בקרב ישראל:

„ידיד יקר ונכבד!

„אנכי שאלתי משפטך על הספור („נקם־ברית"), לא יען כי כלתה נפשי לשמוע תהלתו (אם גם לא אכחד, כי גם זאת למשיבת נפש תהי לעובד בלי

---

*) על המכתב הזה, כמו על כל מכתבי פרץ סמולנסקין, בלתי רשום לא היום, לא החודש ולא גם השנה, שבהם נכתב. אולם מתוך „הפנים" אנו מכירים, כי הדברים כתובים סמוך להזמן, שבו נגמר הספור „נקם־ברית" ב„השחר", כלומר, בראשית שנת תרמ"ד.

שכר אחר), כי־אם אך יען כפעם בפעם יבוא בי הרוח, כי אכתוב, ואין קורא ואין שם על לב. אל תשחק! זה כחמש שנים אחרי אשר כליתי את „עת לטעת" והחלק הראשון מ„שאלת היהודים — שאלת החיים", והמנאצים את שמי רבו מספר; בכל יום ויום באו אלי מכתבים מלאים חרפות וגדופים, ואף אחד מהם לא נמצא, אשר רוחו עוררהו לאמצני במלחמה האיומה ההיא, אשר נלחמו בי מפנים ומאחור, ולא רק בדבר שפתים, כי־אם גם שונאים הקימותי לי, אשר כל חפצם היה לשבור מטה לחמי, וגם הצליח בידם; אז אמר לי לבי: רב לך! אל תוסיף לכתוב עוד, כי אין שומע! וכן עשיתי, כי שנה וחצי לא כתבתי אף מלה אחת, ורק מהנותר בידי נתתי עוד ב„השחר", וגמרתי אז אמר לבלתי כתוב עוד כל עיקר. ולא בקצף עשיתי זאת, כי־אם אמרתי, כי פג טעם עמי, ולמה אהיה למשא על הקוראים? אך מקרה אחד הורני משוגתי. המקרה ההוא היה הגביר ר"י צייטלין ממאסקוי, אחד הלומדים הגדולים והחרדים לדברי האמונה, והוא התנגש אלי, כי אקח מידו כסף, ולא מעט, והוא דבר אלי בשם קוראים למאות, אשר כולם יברכוני בלבם, והוא הורני, כי משגה עמי בשומי לב לדברי מכתבים אחדים, אשר לא ידעו את העם ורוחו, והוא עורר רוחי לשים פני לארצו, או אז אראה בעיני מה גדלה משוגתי; ואני עשיתי כזאת. ובבואי לארצו ראיתי משוגתי, לשמחת לבי. ובכל זאת תרפינה ידי כפעם בפעם בראותי את הנבלות, הנעשות יום־יום בקרב סופרינו החנפים, היוצאים לדרוש רק דרשה, והמה יתנפלו על כל רעיון; בתחילה ישליכו עליו שקוצים ואחרי כן ישובו ויטהרוהו ברִיר שפתם ויתפארו בו נגד כל הקהל כמו בנם יחידם הוא; ובראותי כזאת אשאל את נפשי כפעם בפעם: למי תכתוב? היש שומע? הן אלה יחרישו אזנים בקולם, עד כי הקוראים יהיו כמשוגעים ממראה עיניהם. הראית את דברי הכותבים ב„המליץ"? הקראת את משפט... בגליון 5 על הספור „נקם־ברית", איך יתנהו לשמצה? הוא עשה כזאת בלי כל ספק במצות המו"ל, כי נכספה נפשו מאוד לגלות לבו ברעיון חדש, כי טוב מאוד להביא את הרעיון הזה בלב העם על־ידי ספורים, והנה צנ"ה בא ויכתוב ספור ממין זה, ובזה הראה לדעת בפועל, כי כן הוא, ועל־כן אין דרך אחרת בלתי אם להסב לב הקוראים מהספור הזה. ולא נמצא אף אחד, אשר התעורר על החמס הזה! אנכי הסכנתי כבר, כי ספרי ומאמרי לא יזכרו במ"ע עברים, כי חטאתי אני אדע: מו"ל אני! לולא הוצאתי גם אני מכ"ע, כי אז התרפס החכם הגדול, הטוב ומטיב לישראל, לפני ובקש, כי אעניק לו דבר מה, ולו עשיתי כזאת, כי אז למען תת כבוד ל„המליץ" הרים גם את ספרי על נס; אך עתה תהלת ספרי היא תהלת „השחר", ו„השחר" הן מ"ע הוא, ותהלה כזאת בחזקת סכנה היא, פן ירבה חותם אחד על־ידה! ולא אכחד, כי הדבר הזה נתן בלבי כבר הרעיון לחדול מהוציא את „השחר", כי „השחר" יעמוד כצר לספרי; אך הבלגתי על חפצי זה ואמרתי, יחרישו וידמו סלה, ו„השחר" יראה אור, כי עוד יש חפץ בו, עוד טרם יקום אחר, אשר לפעמים ישמיע דבר אמת מבלי כל יראה; ואחרי כל אלה התתפלא, כי בקשתי לשמוע משפטך? אם בכל ספרי לא שמתי לבי לתהלת העברים ולא דרשתי אותה, הנה אז חיתח

התהלה רק לי להנאתי, לא כן בספור כזה, אשר למען העם הוא; וזה הדבר אשר לא קראתי שמי עליו, למען יבוא גם לידי החסידים, היראים מפני שמי. זאת אגלה לך, כי זאת היתה הסבה. ועוד יש את נפשי להדפים כמוהו (שנים ערוכים כבר בלבי מראש ועד סוף, אשר אולי לא יפלו מהספור הזה) *) מבלי הזכיר שמי, והנה יבואו נרגנים ויפרידו את הקוראים מהם בלשון רמיה! לא אדע אם קראת את „הירושה", כי אחרי אשר בסרוגין יבוא, לכן חדלו רבים מקרוא אותו; אך אם קראת, אז תדע, כי לא נופל הוא הספור תולדות אליקום הרופא **) מהספור הזה בנוגע להעם, וכל „הירושה" חלק שני ידבר על דברים הנוגעים מאוד בנחלת ישראל, ורוב הקוראים עברית לא ידעו זאת, כי אין מעיר אזנם... — — — וכמעט אמרתי בעצמי, כי אתה חדרת אל עומק הספור יותר ממני. מכתבים רבים באו לידי על אודות הספור הזה, אך בכולם אין ערוך למכתבך, ובלי גוזמא אומר, כי לולי נברא הספר רק להוליד את המכתב הזה, די היה. על־דבר הפרק הראשון, אם כי אתה לא תשפוט כיתר הקוראים, בכל זאת אשמיעך על אודותיו גם מסתרי לבי, אשר אין גם אחד בקוראים יבינם כיום הזה. כי קראתי בשם הסופר יחשוב זאת לחטאת רק פתי, אשר לא יהע, כי הסופרים יקראו בשמם לא כאשר עשיתי אני, כי־אם גם בכבוד ותהלה לנפשם; ומה עשיתי אני? אני אמרתי, כי נמצא בין התלמידים אחד, אשר דבר בשם הסופר ההוא, ונתתי לאיש ואיש לדבר עליו כפי רוחו. האחד קרא לו בדחן, והשני — עוכר ישראל ומשחית לב בני הנעורים, איש איש לפי דרכו; ואם כזאת עשיתי, איך יערב לב איש לחשוב זאת לי לחטאה? ואף עוד זאת, בשם הסופר לא קרא איש, ואם בי העון אם לא נמצאו עוד סופרים אחרים, אשר דברו כזאת? ומלבד כל אלה הן גם על הספור לא נקרא שמי, ואם כן אחר הנני, ואין לאיש הצדקה לשפוט על פי הנסתרות, כי־אם על־פי הנגלות. אולם אחרי כל אלה אודה לך בכל לבב, כי למורת רוח עשיתי זאת, ולוא מצאה ידי לשים אחר תחת הסופר, כי אז עשיתי זאת בשמחת לבב, ואני נאלצתי לתת את הפרק הראשון כתמונתו בצלמו, יען כי חפצתי להראות להקוראים מחזה בני הנעורים ודרכי לבם בטרם הפרעות ואחריהן, מחזה מול מחזה; ולוא אמרתי לעשות כזאת בדרך ספור, כי אז גדל הספור פי שלש מאשר הוא עתה, בעת אשר בפרק הראשון כבר נדע הכל. וזאת שנית, והדבר הזה גדול הוא אלי, בכל ספורי אתאמץ לתת זכרון לדברי ימינו, ואשמור מאוד את העת והמקום, לבל יתעה הקורא, וכאשר כבר

*) מחשבתו הטובה של סמולנסקין לא יצאה לפועל, כי קרבו ימי מחלתו, אשר שמה קץ לחייו, בעוד אשר אך החל להיות למורה דרך התחיה העברית בכל מלוא היקפה ובכל עושר זריעותיה החדשות. הספור „נקם־ברית" היה איפוא האחרון לספוריו.

**) אליקום הרופא הוא אחת הנפשות, העושות בהספור „הירושה", בן שלשה חלקים, שהמספר הקדיש לו פרקים רבים בחבה מיוחדת. יש לשער, כי הדר. קארל ליפא (מי שהיה נשיא הכבוד של הקונגרס הציוני הראשון) היה לו, לסמולנסקין, לסמל מדי תארו את תבונתו של אליקום הרופא, שהיה נחשב בעיניו כאיש־תמופת.

התבוננת בלי כל ספק נתתי ברוב ספורי זכרון לכל הימים הטובים והנוראים ולרוב המנהגים, למען יהיו לזכרון לדור אחרון, אשר אולי ישכח כל אלה, וגם בספור הזה חפצתי להקים אבן פנה לדברי ימינו בשנים האלה, והנה כל הכותבים פה אחד ידברו דברים לא היו, כי לרגלי הפרעות התעוררו בני הנעורים לשוב לעמם, ובאמת לא כן הוא, כי עוד בטרם עלה על לב, כי תהיינה פרעות, בעת אשר כולם ישבו בטח ועיניהם צפו לשווי־הזכיות ויאמינו באמונה שלמה, כי בנים המה לארצם, אז כבר החלו אחדים מבני הנעורים להתעורר ולדבר דבר בעד עמם, והספור ממכת־לחי, אשר הכה אחד התלמידים מבני ישראל את אחד התלמידים מבני האצילים, — הספור ההוא אמת הוא, והוא היה הסבה לאסוף המון תלמידים מבני ישראל בעיר המלוכה להועץ על־דבר דרכם בימים הבאים. ועוד בטרם קרה המקרה הזה היו תלמידים אחדים לאומיים, אשר העתיקו את „עת לטעת" ו„שאלת היהודים" לאחיהם, ואם כי מעטים היו, בכל־זאת מצאו אוזן קשבת, ואחרי אשר קרה המקרה הזה במכת הלחי, נוספו עליהם כהמה וכהמה, ובבואי לעיר המלוכה הראו כחמשים תלמידים באותות ובמופתים, כי לבם ילך אחרי עמם, ועל־כן עשו לי את הכבוד בבית־התפלה, וה' ש"ז לוריא*) דבר דבריו בשפה ברורה, כאשר נתאספו להכין כרה לכבודי, כי את הסופר הלאומי יעריצו, לא את המרבה השכלה בישראל, כאשר אמרו הזקנים, והתלמידים במאסקוי כתבו על העט של זהב, אשר הקריבו לי אשכר, „ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה". וכל אלה היו קודם הפרעות, והפרעות רק אמצו את רוחם והוסיפו עליהם כהמה וכהמה, ובדבר הזה יש לדבר הרבה מאוד, וכבר דברתי בזה לוא יכולתי, לולי נאלצתי לדבר בכל שורה ושורה אודותי, ועל־כן כאשר באתי להעמיד עמוד זכרון לתהפוכות העתים האלה נטל עלי לדבר בתחלה על אדות ההתרגשות בלב התלמידים בטרם באו הפרעות כהקדמה לכל אשר אכתוב אחרי כן, כי עוד לי להעביר אנשים שונים לעיני הקוראים, מחזה התלמידים, אשר כבר שבו בטרם באו ימי הפרעות, ונשים אשר לא עמדו מנגד לרעיון הזה, גם אבות, אשר קמו נגד בניהם, וכאלה. והפרק הראשון מ„נקם־ברית" יהיה פתח דבר לכולם. — — —

„כפי אשר אראה ממכתבך לא שלח לך צוקרמאן את הספור „נקם־ברית" כספר בפני עצמו, ואני פקדתי עליו לשלוח אחד לך ואחד לה' לילענבלום ואחד לה' לעוואנדא, ובקשתי ממנו אז. כי ישאל אותך ואת ה' ל"ב משפט הספור, כי אמנם רק אתם בעיני כלוחמים בלב נאמן, כבעלי תשובה נאמנים בעיני, ועל־כן אך משפטכם יקר בעיני מאוד, אף כי ה' ל"ב כפי הנראה ישנאני, ודבר אין לי עמו, כי הוא לא יכתוב אלי, בבל־זאת טוב הוא בעיני

*) מי שהיה משורר עברי וגם מהנדס, סופר מצוין ברוסית ואינזינר מומחה, שנתמנה באחרית ימיו לרב מטעם בקיוב ומת בטרם שבאו לו שנות זקנה. הוא היה אחד מבעלי הכשרונות הנפלאים בקרב עמו ודורו, ובנעוריו עבד הרבה להרחבת רעיון התחיה העברית בקרב המשכילים והתלמידים, אך לבסוף נלאה ועמד מרחוק לכל התנועה הלאומית.

מכמה אוהבים. ולה' לעוואנדא, יען כי הוא הגיד בפה מלא, כי אני עשיתיו לבעל־תשובה, ורק על פי עזב את כל מערכי לבו ויהי לאחר".

* * *

וה„בעל־תשובה" של הספור „נקם־ברית", אפרים בן־הגרי, קורא בשובו לעמו, בתשעה באב, את הדברים האלה: „חטאתי ואשגה הרבה מאוד, ועתה בשובי ובראותי עותתי אדור נדר להביא קרבן לעמי, קרבן לכפר על חטאתי, — הנני ואעלה אל הארץ, אשר היתה ערש ילדותנו ומשוש תקותנו עד עולם, ארחיק נדוד ואנוד לבתרי לבבי בין בתריה! — ודברי אקים! נקם אקח מצוררינו, לנקום נקם נשבעתי, ונקם אקח. הנה הקדשתי חיי וכחי וישרי ותמתי לעם הארץ וכל חפצי ומגמת פני היו לאחד אותנו עמהם באהבה ואחוה, לשכוח כל העבר ולשים עין ולב אך לעתיד אחד לכולנו. גם אנחנו קמנו להכרית שם ישראל, אך באהבה ורצון, והנה המה באו ויאמרו להכרית אותנו באכזריות חמה וברצח מרצחים, כאשר הסכינו מאז, לכן כה יעשה להם: מהיום הזה כל עוד אשר נשמה באפי אקריב נפשי וכחי לקומם הריסות ציון, לתת נזר להעם האובד, לאמצו ולחזקו, וכל צרה ופגע לא יניעוני, וכל נדיב לב מבני הנעורים יחרה יתזיק עמי, והיתה זאת נקמתנו, כי נחיה את אשר ימיתו ונקומם את אשר יפילו. מי לעמנו אלי, הנה דגל הנקמה, אשר בו נהגול, — ירושלים שמו! לא בחיל ולא בכח, לא באגרוף רשע ולא בדם ורצח, כי־אם ברוח! נקם נחזה בצרינו, נקם הברית, שנברות מהיום הזה והלאה, להיות איש לרעהו לעזר ואיש לאחיו יאמר חזק ונתחזק בעד עמנו וארץ אבותינו!"

הקריאה הזאת, שנשמעה לראשונה בספרות היפה שלנו לפני שלשים ותמש שנה, צריכה להשמע באלפי קולות עוד היום, בעמדנו על פתחה של הגאולה הלאומית.

ניו יורק, תרע"ח.

סוֹסָה אוֹ בֶּן מֶלֶךְ?

אין אני יודע עד כמה יש אמת בפי האגדה התלמודית, המספרת: „ארבעים יום קודם יצירת הולד בת־קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני". אולם אם יש בת־קול כזו באמת, אז בודאי היא מכרזת עוד קודם יצירת הולד: פלוני יהיה סנדלר ופלוני — סופר, פלוני יהיה עגלון ופלוני — משורר. יש אמנם, שעל־פי טעות, או על־פי מקרה משונה, יהיה הסנדלר או החייט לסופר, אבל אז הוא כותב לא בעט, כי־אם תופר את הגיונותיו במרצע, אז סגנונו הוא טלאי על גבי טלאי.

שלום יעקב אברמוביץ היה אחד הסופרים המעטים בדור העבר, שהכריזה עליו הבת־קול עוד קודם יצירתו, כי יהיה לסופר בישראל. והטבע חננהו בכל אותם הכשרונות והיתרונות הדרושים לסופר הראוי לשם זה: עין רואה ואוזן שומעת, לב מרגיש ומוח חושב. החנוך, — בתנוך־עצמי הכתוב מדבר, — מסבות החיים ונדודיו בערי התחום הקנו לו ידיעות רחבות בספרותנו וידיעות מרובות בכל הנוגע לחיי בני עמנו, פרנסותיהם, תכונותיהם, מנהגיהם והרגליהם.

הקו היותר מצוין בצורתו הספרותית של מנדלי הוא הרגש של אחריות ורגש של אהבה עמוקה אל האמת. אחראי היה בעד כל שורה שיצאה מעטו. אחריותו זו נבעה ממקור אישיותו הספרותית, ואהבתו אל האמת נבעה ממקור אהבתו אל המציאות כמו שהיא. לא כל הסופרים, גם המעולים שבהם, מסוגלים מטבעם לעמוד פנים אל פנים עם המציאות הערומה ולבלי שים עליה מסוה הדמיון. בלי אהבה נאמנה אל האמת ובלי ההכרח הפנימי לקרוע את המסבות מעל פני האנשים והמחזות יש אמנם לעשות ספרים מכל המינים, אבל העושה כזאת אינו אלא כעין סופר, כלומר: סופר מזויף, מכשף־העט, חרטום־הניב, שאין כחו אלא במעשה להטים ואחיזת עינים, אבל מעולם לא יהיה סופר ממש הראוי לשם הכבוד הזה. חכמינו לא מצאו שם יותר נאה למשה רבינו מהתואר שנתנו לו: „ספרא רבא".

בהיות שלום יעקב אברמוביץ כבן ארבעים נולד עוד הפעם. הכתוב מדבר בלידה רוחנית. בא המלאך וסטר על פיו ושכח את סגנונו העברי ואת התגליו הספרותים מאתמול, והתחיל עוד הפעם הכל מבראשית. ובגלגולו הספרותי השני קנה לו, — לא בלי רוב עמל ויגיעה, — סגנון עברי חדש, שהוא עומד עד היום יחידי בספרותנו (רק ח. נ. ביאליק נסה בתרגומו מהפרקים הראשונים של „ספר הקבצנים" לחקות את סגנונו של מנדלי, והצליח בחקויו זה). סופר שעברו עליו ארבעים שנה, והוא כבר קנה לו שם ותפס מקום חשוב בספרות, והוא מסגל לו בטוי חדש, — לזה דרושה גבורה פנימית.

לא רק ללמוד יום יום חדשות, לא רק להעשיר יום יום את אוצרות הרוח דרוש לכל סופר, שאיננו רוצה, — או שאיננו יכול, — להיות מן הנחשלים, מן הנמושות, כי־אם גם, במדה לא פחותה מזו, לשכוח את הנוסחה הספרותית הקבועה מדורי דורות, את ההבלים וההרגלים של אנשי־העט מאתמול. ואברמוביץ הצטיין בשנות־העמידה לא רק בשקידתו על הלמודים החדשים, כי־אם גם במלאכת השכחה של ההבלים הספרותים מאתמול. מה רב הדרך בין אברמוביץ בתקופת יצירתו השניה ובין מורהו, א. ב. גוטלובר!

* * *

תפתיחה של התקופה השניה בעבודתו הספרותית של אברמוביץ הוא ספרו „סוסתי" *).

ובהיות אברמוביץ קרוב לשבעים וחמש שנה תרגם בעצמו את ה„סוסה" מיהודית לעברית (ותקן בה כמה פגימות ועשה בה גם איזה שנויים קלים) וקצר את השם, וכתב על השער רק מלה אחת: „סוסתי". בשביל הקוראים העברים אין כל צורך בבאורים ובשמות תחתיים ושניים.

השמות החדשים, שנתן מנדלי לספריו המתורגמים על־ידו עברית, מלבד שהם יותר נאים, יש בהם גם וותור ידוע להטעם הספרותי החדש של דורנו אנו, ולא כל כך היה נוח הדבר להסבא.

מכל הספרים, אשר כתב מנדלי, עשה ספרו „סוסתי" את הרושם היותר חזק על הקוראים בימיו. קראוהו לא רק בני ההמון, שאינם יודעים שפה אחרת זולתי יהודית, כי־אם גם האמונים על הספרות העברית; קראוהו גם לומדי תורה ואדוקים, שכל ספר, שמחברו היה משכיל, נחשב להם לחיצוני. המהדורה הראשונה של „סוסתי" ביהודית היה לא רק מאורע ספרותי, כי־אם, ואולי עוד הרבה יתר, גם מאורע עממי. וגם עתה, בקראנו את הספר הזה, — כעבור ארבעים וחמש שנה אחרי מהדורתו הראשונה, — בעברית, נקל לנו להשיג על שום מה נגע אז עד הלב, עד תוך תוכה של נפש הקורא בדור ההוא, דור ההשכלה והשאיפה לטמיעה והתבוללות בקרב הרוסים. ב„סוסתי" נשמעה אנחת האומה העברית בכל מרירותה, אנחת כל דורות השעבוד בגולה. אף אחד מהסופרים היהודים עד מנדלי לא נתן לאנחה זו בטוי כל־כך נמרץ.

האמן הגדול, הפייטן של הגלות, היה בספרו זה לסניגור לכנסת ישראל, והסניגוריה נוקבת ויורדת עד תהום הנפש. לא ציורי־הטבע הנפלאים ולא הסטירה החדה, אשר בספר זה, הרעישו את הלבבות וצדו את הנפשות, כי־אם המחאה הנוראה נגד הצוררים והאכזרים, אשר הפכו את „בן־המלך" לסוסה

*) את הספר „סוסתי" כתב שלום יעקב אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים) בראשונה, בשנת תרל"ג, בשפת יהודית המדוברת. שם הספר ביהודית היה ארוך: „סוסה (די קליאטשע), או צער בעלי חיים, — מעשיה שהתגוללה בין כתבי ישראל המשוגע", ובעין באור להשם המוזר של הספר היה כתוב על השער הפסוק מ„שיר השירים": „לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי", כלומר: משל לכנסת ישראל.

עלובה, עובדת בפרך, שהיתה למשסה לכלבים עזי נפש ולפריצים מנוולים, לסוסה, שגם בעלי־הטובות והמשכילים רוכבים עליה ברגל גאוה ומטיפים מוסר שוא באזניה. „סוסה" זו היא גם מחאה נמרצה נגד תקופת ההשכלה וההתבוללות.

הרי הספר מונח לפניכם ואין צורך להרצות לפני הקורא את תכנו. את התוכן היו יכולים למסור בשורות אחדות; וישן הוא הרעיון, הצפון בתוכן זה, כאשר ישנים ועתיקים הם יסוריה ופגעיה של כנסת ישראל. והצורה של הספר (ספור־משלי, שהנמשל מובן ומורגש גם לקורא מבני־ההמון הפשוט) גם היא לקויה ופגומה על־ידי דברים, שאין להם שום שייכות אל הענין, ואין להעמידה לפני כסא הבקורת של האמנות. וצורה זו פגומה היא מפני שני טעמים: אימת המבקר היתה תלויה על ראשו של סופר ה„סוסה", — לא את המבקר הספרותי, האמנותי, היה ירא המחבר, כי־אם את המבקר (הצענזאָר) של הממשלה הרוסית, — ולכן היה אנוס המחבר לקלקל במתכוין את צורת הספר האגדי או המשלי הזה, לבל תשלוט בו עין רעה של אחד הצנזורים המשומדים, אשר בשריטה אחת של עטו יפסלהו ולא יתננו לראות אור *).

והסבה השניה לקלקול צורה זו היא פנימית, שהיתה מונחת בעצם נסיונו החדש של הסופר. הסניגור שבו נלחם עם המשורר, עם האמן שבו.

אולם למרות חסרון החדוש בהתוכן ולמרות קלקול הצורה, הנה מלא הוא הספר־העממי הזה מרגליות יקרות. אין לקרוא בו גם כיום, מבלי אשר ירעדו כל מיתרי לבנו ומבלי אשר תתעורר מחשבתנו. בספר זה מקופלה ההיסטוריה שלנו, זוהי מגלת הגלות. התביעות והטענות של כל מבקר ומחפש מומים בספר זה צריכות להיות בטלות ומבוטלות בפני מגלת־הרחמנות והיאוש הזאת. כל הספר מלא רוח של התקוממות נגד העריצות, ויחד עם זה — צערה של האומה העברית, אשר עיפה תחת יד התלין.

נוראים היו ההרהורים הרעים של הסופר בכתבו את הדברים המלאים יאוש־לאומי: „ראיתי הירח נשקף משמים לתוך הבור וסוסתי אוכלת קש בנחת־רוח ובחשק גדול כבהמה מלידה ומבטן, והתחילו הרגשות משונות זו מזו מתגוששות בלבי, פעם נתגלגלו רחמי על סוסה שוממה ועלובה זו, ופעם נתמלאתי עליה חמה, שהיא רבוצה בטיט ואינה חוששת, והאיך יטעם לה קש לאחר המכות הגדולות וכל הבא עליה היום... ועד שאני מחשב כך בדעתי נשאתי עיני וראיתי — אין קש עוד לפני הסוסה, אכלה את כולו, ולא נשתייר ממנו כלום, ומיד חזרתי בי ואמרתי: אכן ידעתי על מה בהמה זו נאנחה! היא נאנחה על סעודה שאינה מספקת לכרסה, שאין לה עוד חציר לאכילה, ואלמלי נמצא לה מספוא רב וגם מלוא העומר שעורים היתה מאושרת ושמחה

*) אחרי אשר נדפסו הפרקים הראשונים של „סוסתי" בתרגום רוסי בהירחון „וואָסכאָד", בשנת תרנ"א, ענשה הממשלה הרוסית את מה"ע האמור בהפסקה לשלשה ירחים.

בחלקה; יעשו בה שונאיה כרצונם, ילגלגו עליה וילחצו אותה, ובלבד שיהא מספוא מצוי לה כדי למלאות בטנה. וכי לא סוסה היא באמת, בהמה גסה באופיה, בטיבה ובכל פרטיה?" (בהפרק „דברים שביני ובין סוסתי").

ההתפתחות של ההכרה הלאומית במשך הדור האחרון, המאורעות האחרונים, — הגדוד העברי, היוצא ללחום ולשפוך דמו על חרותו ועל תחיתו המדינית בארץ אבותיו, — נתנו את התשובה על השאלה המרה של הסופר המתיאש: האומה העלובה פושטת מעליה את צורת הסוסה הגסה, והנה עוד הפעם בן־מלך...

חי נפשי — בן־מלך!

ניו־יורק, כ"ת ניסן, תרע"ח.

מִיכָה יוֹסֵף לֶבֶנְזוֹן

(ציונים לחייו ולשירתו)

תולדותיו של המשורר?

תולדותיו קצרות הן, רק התחילו, והנה בא חמות ונתק את חחוטים הראשונים של אהג יריעותיהן. עוד בטרם נמלאו עשרים וארבע שנה להמשורר כבר עזב את ארץ החיים, בעודנו מתרפק ומתגעגע עליהם.

מיכה יוסף נולד על ברכי ראש המשוררים העברים בדור ההוא, אד"ם הכהן לבנזון, ביום ז' אדר, תקפ"ח, בווילנה. עודנו בעריסתו כבר נשא בחבו את גרעין מחלתו — השחפת. המחלה והשירה הן הן שנתנו את התוכן לחייו הקצרים. את מחלתו ירש מאביו *), — היא המחלה, אשר מצאה קן לה מאז ברחוב היהודים הצר. ושירתו היא בת ארץ השירה, אשר כל „אבן בה ספר, כל סלע לוח, ובנזר היקום היא אבן־מזהירה" (לשון המשורר בשירו „שלמה"). מיכה יוסף לבנזון היה על פי חלומותיו הנשגבים, טוהר רוחו, רוממות נפשו ושיא דמיונו אח להנביאים, אשר אליהם נשא נפשו, עליהם שר, ושפתם הנעלה בשפתיו. אולם הוא היה נביא־חולם, או חולם־נביא, בירושלים דליטא, — חולם בגולה, בארץ הצפון, אשר בה נבול יבולו פרחי ציון, יען כי מטע זר המה על אדמת נכר. ולא רק הרחוב, אשר בה נולד ואשר בה נחנק מחוסר אויר ושמים בהירים, כי־אם גם התקופה, אשר חי בה, היתה זרה לנפשו. רוחו היתה מלאה הוד הדורות הראשונים, ונפשו — גדלות עמו וטל אביבו. מיכ"ל היה אחד הנביאים מתקופת ההוד, אשר תעה לארץ לא לו ולמאת־שנים רחוקה.

חלש היה הילד בגופו הענוג והרך, אך הצטיין ביתרון כשרונותיו, בחן הרגשותיו, בטוב לבבו ובמעוף דמיונו. אביו, שהיה משורר, מבאר וחוקר השפה העברית, התפרנס אז ממלאכת הסרסרות. כל היום היה טרוד ועסוק במשא ומתן עם המלוים והלווים כסף, — גם הראשונים וגם האחרונים היו נותנים אמון ביושר לבבו ובצדקת לשונו, — למען הביא את לחם ביתו. אולם הלילה היה קודש לו לשירה וחקירה, ללמוד ועיון. חנוכו ולמודיו של הילד, ואחרי־כן של הנער, מיכ"ל היו מסודרים בבית אביו, אחד מלוחמי ההשכלה הראשונים, באופן, שהיה מתאים לרוח הילד ולהרות החדש, שנשב מארצות המערב.

בימי נערותו למד מיכ"ל את השפות המערביות, צרפתית ואשכנזית; מלבד אשר ידע את השפה הרוסית והפולנית. מלבד השפה העברית, אשר הצטיין בה עוד בילדותו, בהיות לו מורים מצוינים, שבכללם היה גם אָבִיו,

*) כאשר יעיד על זה אד"ם הכהן בהערותיו לשירו „מיכל דמעה".

הצטיין מיכ"ל במדה ידועה גם בידיעת השפה האשכנזית, אשר כתב בה, בהיותו עוד נער קטן, מאמר יפה על אודות הררי־האלפ (אלפּענגעבירגע). עוד בילדותו ראה מיכ"ל בבית אביו את טובי המשכילים, הסופרים והמלומדים העברים של הדור ההוא, שהיו שותים בצמא את דברי „הכהן הגדול" (כפי שהיה אד"ם מכונה בפי הסופרים והמשכילים של אותה התקופה) שבכתב ושבעל־פה. המשורר האב היה מתנהג בחוץ וגם בבית, למרות דעותיו החפשיות בעניני דת ואמונה, ככל אחיו היראים, בני מקומו. רק לפעמים ובמקרים היוצאים מן הכלל היה מתיר לעצמו לזלזל במנהגים ובדינים בלתי חמורים, שהיו מקובלים באומה. ובשביל זה יצא שמו בליטא כשם אפיקורס. אולם האפיקורס הזה, למרות שהפיצו עליו אגדות בדויות מן הלב בנוגע לפריצותו בעניני דת ואמונה, היה מכובד בעיני כל הבריות מכל המפלגות בגלל ידיעותיו העצומות בספרות העתיקה ובגלל אהבתו את האמת בכל דבר ודבר. אולם על בנו מיכ"ל ועל בנו הבכור, אריה, לא הכביד האב את עול המצוות המעשיות ונתן להם חופש גמור בעניני דת ואמונה.

מיכ"ל למד בבית אביו את ספרי הנביאים יחד עם שירי היוני הומירוס ושירי הרומי ווירגיל; הנער מיכ"ל היה לומד על־פה חליפות שירי אביו ושירי יהודה הלוי, שירי האשכנזי שילר, הצרפתי וויקטור הוגא ושירי הפולני אדם מיצקוביץ. אולם אהבתו של הנער להשפה העברית, דבקות נפשו בנביאי עמו ועריגתו אל מקור הרוח העברי התגברו בו על תשוקתו לכל השפות ועל הלמודים האחרים. בת השירה העברית נשקה את מצחו היפה בעודנו נער, וישא חן מאת כל באי בית אביו. כל רואי הנער ההוזה, שחוט יגון נעים היה מתוח על פניו ועל כל הליכותיו, נבאו עליו, כי לגדולות נוצר.

עוד בילדותו היה צר לו למיכ"ל עמק החיים, על־כן היה מטפס בדמיונו החי על ההרים הרמים, אשר לא ראה מעודו בעיני בשרו. וזאת אולי הביאתהו לכתוב את חבורו הראשון בשפה האשכנזית על אודות הררי האלפ, אשר נכספה נפשו אליהם.

השפה האשכנזית היתה לו לא רק למקור השכלתו הכללית, כי־אם גם למקור ידיעותיו בחכמת ישראל. ספרי חכמי ישראל, הכתובים אשכנזית, היו לו למורי דרך בתולדות עמנו ובחקרי ארץ אבותינו, כמו בתולדותיה של השירה העברית.

בהיות מיכ"ל בן שתים עשרה שנה כבר החל לכתוב שירים בשפה העברית.

לראשונה נסה כחו במלאכת התרגומים (צריך להעיר, כי בדור ההוא היו רבים מגדולי המשכילים נותנים את היתרון לשירים מתורגמים משפות לועזיות על־פני השירים המקוריים, תהא מעלתם מה שתהיה, וחכם עמנו הגדול, רש"ל ראפופורט, היה מתפאר בשירו „הפעמון", המתורגם משילר, יותר מבכל חקירותיו המצוינות בתולדותיהם של גדולי ישראל).

בהיות מיכ"ל בן שש עשרה שנה כתב את שירו „האחוה" (שנדפס בספרו

„כנור בת ציון“), וכבר אנו מוצאים בנסיונו הראשון הזה את רוח השירה האמתית, את הנועם והרוך שבשפה העברית ואת געגועי נפשו הפיוטיים.

המשורר האיטלקי, בן זמננו, גבריאל ד'אנונציאָ, הוציא, בהיותו בן שש עשרה שנה, קובץ שירי הגיון לאור, ויכתוב עליו אז אחד המבקרים הגדולים בצרפת כדברים האלה: „אילו הייתי אני מורהו של הנער המשורר האיטלקי, הייתי מגיש לו ביד אחת זר־דפנים בעד פניני שירתו, אולם בידי השניה הייתי מיסרהו בשוטים על אשר מהר לפרסם ברבים את חרוזיו“.

להנער המשורר העברי, מיכ"ל, אשר הננו מוצאים את הוד נפשו הגדולה והטהורה גם בשירו הראשון הנזכר, לא הגיש איש בחייו זר דפנים; אולם רבים מבני־גילו ומבני־דורו לא מנעו ממנו עקיצותיהם, — עקיצות קנאה ושנאה של שפלים לגבוהים מעליהם. מיכ"ל לא כתב מעולם את שיריו בשביל לפרסם אותם אחרי־כן בדפוס; צנוע היה העלם המשורר ו„מתחבא אל הכלים“. הוא היה כותב את שיריו, מפני שהרגיש הכרח פנימי לשפוך את רוחו ההומה, את נפשו המתגעגעת על היופי והרום. את שיריו היה מראה רק לאוהביו ואהוביו היותר קרובים אליו. הרוב היותר גדול של שיריו, והטובים שבהם, נדפסו אחרי מותו, ואלה השירים המעטים, שנדפסו בחייו, נדפסו שלא ברצונו ושלא מדעתו, כי־אם בחצון אביו ורעיו ומוקיריו. כל תכונתו המוסרית של מיכ"ל קוראת אלינו בסגנון ירמיה: „הנה לא ידעתי דבר, כי נער אנכי“.

עוד בהיות מיכ"ל נער דבקו בנפשו בני גילו, המשורר יהודה ליב גורדון והסופר קלמן שולמן, ויאהבוהו על חכמת לבו, נועם מזגו ועושר רוחו. הנער־המשורר היה מטבעו איש רעים, הרעות היתה חיי־רוחו. הרבה לקח מרעיו, אולם עוד הרבה יותר מזה נתן להם. אד"ם הכהן מספר על אודות בנו: „אחד מן הדברים, אשר היו מעלים ארוכה למחלתו והאריך מעט את ימי חייו, היתה הרעות... כרבות רעיו רבו חיי רוחו, ובהשתעשעו בהם רפתה מחלתו ממנו, ולהפך, כל אשר נגע בלשונו בכבוד אחד מהם ואף ברחוק מאתנו נגע בנפשו“.

בהיות מיכ"ל כבן חמש־עשרה כבר נראו בו סימני מחלת השחפת, ובהיותו בן תשע־עשרה יתאר באחד ממכתביו לרעו קלמן שולמן את מצב רוחו ואת מחלתו בדברים כאלה: „... הנני יושב בדד בחצי הלילה, כל אנשי הבית נמו שנתם, ואני ער; שנתי נגזלה מעיני, מחלתי לא תתן דמי אף בלילה; זו מחלתי תכביד עלי אכפה, אף תצעידני מהר למלך־בלהות, כי מאנה הרפא. נואלה עצת הרופאים, כל חכמתם נבערה, הם לא יעלו ארוכתי, אך יאריכו חליי ללא הועיל; ואני — כבר נואשתי מחיים ואתעתד למות; אך מדוע זה יתנהל בעצלתים? מדוע לא יעשה לו כנפים? אהה! היצור הנמאס בתבל הוא האדם! כל ימי עברו את גשר החיים המתנודד הנהו זעום־התולדות, וכל היקום מתקומם לו; וגם המות, הנוחם הנורא והאחרון הזה — המות — גם הוא אכזרי! הה, רחפו עצמותי!... למות יצפו יגיעי כח, הולכי שחוח תחת סבל זוקן ועוני; עיניהם כלו מיחל לו, אף יושיטו לו ימינם, אך הוא יחלוף ולא יבן למו, ולא עיף חרמשו לבצור קנה יבש...

„מראש המגדל קול הפעמון נשמע שתים עשרה פעם. אנכי עודני ער, גם מחלתי לא תישן בקרבי. כנר הכהה הזה, הנוגע לעיני, ילחך עתה את שאר השמן מסביב לו ויחשך, — כן ידעך אור נשמתי . . . ואני — הנני נכון לעזוב את החלד ולרדת בדמי ימי שאולה, לעזוב אבי ואמי, אחי ואחיותי, רעי ומיודעי. אבי — השחת, אמי — הרמה, אחי — המות ורעי — הקבר! הנני רואה אותי שוכב על ערש המות, קול בוכים הומה מסביב לי, אבותי יאנקו, אחי ואחיותי יילילו ורעי ינהו ויאנחו . . . הנני רואה אותי יורד ושוכב בקבר, ממעל לי אשמע קול פעמי המקברים, ובכי מאד נורא עוד יריע לי מעל; הנה עיני רואות את המבט האחרון, אשר עוד יביטו עלי הורי בהניחם אותי בדד בזרועות הנצח האיום; אנכי הרואה את ידי, הכותבת עתה, איך תרום תולעים; הנני רואה את לבבי כי ירקב, ואת קדקדי כי מתקו רמה . . . אהה! מה נורא המות — — — ומה נעימים החיים! אנכי מעודי בן דמיתי, כי נכון אנכי ללכת למות; אך בדמי ימי, באביב עלומי — בן תשע עשרה שנה למות! . . . אהה! עוד לבי מלא חמדת החיים, עוד יקר לי אור השמש — הה! חיים, חיים! חיים חפצתי! חפצתי! — והנה עתה רופפו ידי ועצמותי עששו, חמרי החיים יחמרו, יביעו בקרבי, עורקי יחפזו ותקצר רוחי . . . עתה, עתה אראה את המות. הה, המות הולך וקרב אלי, ובא בעוד ימים . . .

„עתה הנה אבדו כל רעיוני, והגיוני ספו תמו; מתו כל מורשי לבבי בקרבי, ובנפשי שוררות דממה וחשכת צלמות. ההוה והעתיד יערכו לעיני תמונות מבהילות, צלמי־בלהה, מראות־מות, קבר, רקבון ורמה . . . אך מבינות לפחדי בלהות אלה תופיע תמונה יקרה לעיני . . . התמונתך היא, שולמן?"

מני אז הלכו מחלתו ומעין שירתו הלוך וגבור. הוא חכה למות יום יום. אך שירתו היתה לו למקור חיים והגשות עדנים. את מכאוביו העצומים הסתיר מעין רואים, גם מעין הוריו, אחיו ואחיותיו וגם מעין רעיו, לבל יעציבם. משוררנו י. ל. גורדון מעיד על מיכ"ל (בהקדמתו ל„משא חזיון") את הדברים הבאים: „ומי כמונו, כרעי נעוריו, היודעים למוד את גודל רוחו, בכלכלו מחלתו שנים רבות מבלי האנח? הן מדי דברו אתנו דבר תמיד כאיש העומד הכן להפקיד רוחו בידי אל אמת; כאיש, השם דבריו האחרונים באזני סובביו, הנשערים מאד. אנחנו נעוינו משמוע, והוא לא עוה פניו בדברו; אנחנו נאנחנו והוא דבר במנוחה וינחמנו; אנחנו בכינו במסתרים והוא הלך וישורר שירי בת ציון. ומי כמונו יודעים, כי כל ישעו וכל חפצו תחת השמש היה להגדיל שפת עבר ולהאדירה, ועל־כן הגה וכתב הרבה והעמיק חקר, והתחרה בכל מאמצי כח לחזק ידי לומדיה ודורשיה, כאשר באזנינו שמענוהו מדבר אתנו תמיד בסוד רעיו יחדו!"

גופו של המשורר היה חולה, וכל פעם בעלותו על משכבו לא האמין ליום מחר כי יבוא, אך בת שירתו היתה בריאה ונושמת חיים. השירה היתה שפתו הטבעית. הרעיון, המשקל, הצלצול והחרוז היו נולדים במוחו בבת אחת. גם

המכתבים, שהיה כותב לרעיו, גם הבאורים, שחבר לכתבי הקודש (שנשארו בכתובים ולא נדפסו עד היום), היו טבועים בחותם השירה. כל אשר יצא מעטו היה מלא התפעלות הנפש ורוממות הרוח.

המשורר־העלם היה בעצמו על־פי תכונתו היפה ועל־פי צביונו הרוחני יצירה פיוטית. הוא השפיע מאוצרות רוחו, מחנו, חסדו וטובו על כל הקרוב אליו. קלמן שולמן וגורדון לא יכלו כל ימי חייהם לשכוח את הוד נמשו השירית ואת קסמה החזק של רעם המת. בכל פעם, שהיו מזכירים את שם מיכ"ל, היו מדברים עליו בפה מלא תהלות. כזאת שמעתי גם אני, בשנות נעורי, מפיהם.

עונג מיוחד היה להמשורר העלם לעשות צדקה עם עניים בסתר. אביו, אד"ם הכהן, מספר על בנו מיכ"ל (בהערותיו לשירו „מיכל דמעה") את הדברים הבאים: „הכסף המעט, אשר נתתי לו כל שבוע להוצאה, הוציאו הוא תמיד אם לחסד לחבריו, אם לצדקה לעניים, ואנחנו לא ידענו; עד שגם העוגה, לחם חוקו לפת שחרית, נתן בכל יום בסתר לקרובי, איש אביון וזקן, כפי שגלה לי האיש הזה אחרי מות הבן. ועוד התאמץ בכל יכלתו להעלים צדקתו גם מן העני עצמו. אך אחת אספר, כהרבותו לאכול פירות לרפואתו, ומוכריהם היו באים יום יום אליו, היתה באה ביניהם גם אשה זקנה וחולה, הנושאת סל גדול ומלא על זרועה, והיה מרבה לקנות מאתה; אך בהפנותה לצאת עם משאה דרך הפתח, היה הוא צועד אחריה בלאט ומניח בנחת את כל מקנהו אל הסל בקצהו אשר מאחריה, והיא לא ידעה".

הסופר ד. ג. מגיד מספר בהמאסף הרוסי „פערעזשיטאָיע" משנת 1911 (צד 383), כי בשנות הארבעים של המאה העברה למספרם היה אד"ם הכהן ובנו מיכ"ל מתגוררים בימות הקיץ מחוץ לעיר ווילנה בפאת מזרח. לרגלי משכנם בירחי הקיץ במקום זה, ששם היו מתגוררים ביחוד המשכילים העברים, קראו להסביבות ההן בשמות ציון, כמו „ירושלים", „הרי לבנון" ו„בית אל". המשכילים, שהיו מתגוררים שם בירחי הקיץ, היו שרים את שירי אד"ם הכהן, „דל מבין", „החמלה" ו„התמורה" בנעימות המחוברות להם. אד"ם הכהן ומשפחתו היו מתגוררים בבית הקיץ אשר ליעקב גורדון. זה האחרון התעסק אז בחשבון תקופות השנה ומולדות, ויחבר לוח עברי לכל האלף הששי מבריאת העולם. מיכ"ל המשורר החולה, שהיה אז, לפי השערת הסופר מגיד, כבן שש או שבע־עשרה שנה, התפעל מהרעיון של הלוח העברי „הצופה למרחוק", ויכתוב שיר למחבר הלוח. את השיר הזה ירש מגיד מאביו זקנו, יעקב גורדון הנזכר. ואחרי אשר השיר הזה לא נדפס עדיין בשום מקום ובלתי ידוע גם למוקירי שירתו של מיכ"ל, הנני מוסרו בזה כתומו:

מה יקר לאדם משכיל, מה נעים
לרהיב עוז ואיל במעט שניו
ולשים עינו אלי כל היה לפניו,
לפנח שם צפנת שנים תאלפים.

אך מהם נוראו אף יקרו
לדעת עתידות עוד בתוהו ישכבו,
עת לא עוד נולדה, ימים לא יוצרו,
אהה! עת עצמותיו בקבר ירקבו.

כן ברעדה וגיל בלוח קראנו,
בלוח זה ידיך, יעקב, כוננו,
לדעת מה יהי שנים מאתים
עת ימח זכרוננו מארץ החיים.

לשים משטרו עלי מזרות בגבוהים,
לפקוד כל מערכות צבאות אלהים,
לדעת חוקות קור, חום, אור ואמש,
לצפות הליכות עולם, הליכות שמש.

לכן יעקב יודוך אחיך,
ומפי כל משכיל יבורך — — שמך,
ומספרך זה כי ירב תועלת
יאלם מחרף אף תדום אולת.

תחת השיר הזה חתום: מיכה יוסף בן אד"ם לעבענזאהן. ערכו של השיר הזה *), הן מצד התוכן והן מצד הצורה, אמנם לא רב הוא; אולם גם בשיר הזה, — שאולי רבים כמוהו כתב לרגלי מקרים שונים ולא באו בדפוס, כי נשארו בידי אנשים שונים, — אולם גם בשיר הזה אנו מוצאים אותו הרעיון, שהיה מטריד תמיד את מוחו של המשורר העלם, והוא הרעיון על־דבר הנצח בנגודו להיום החולף; כי ברעדה וגיל הננו רואים למרחוק את אשר יהיה גם אחרי אשר „עצמותינו בקבר ירקבו, עת ימח זכרוננו מארץ החיים". העלם החולה והחולם בקש לו תנחומות בחוש העתידות, נחלת יחידי הסגולה.

בהיות מיכ"ל כבן תשע עשרה תרגם את הספר השלישי והרביעי מ„האנאידה", אשר לווירגיל הרומי, על־פי העתקתו של המשורר האשכנזי שילר („דיע צערשטערונג פאן טראיא"). מיכ"ל אומר בהקדמתו לספרו „הריסות טרויא": „אנכי בקראי את המחברת הזאת והתבוננתי אל טובה ויפיה, קנאתי לשפתנו זו, השרידה היחידה מכל מחמדינו, אשר היו לנו בימי קדם, וערבתי את לבי לקרבה אל המלאכה ולהעתיק גם אליה את הספר הזה!"

---

*) השיר הזה היה כתוב בראש ה„לוח על תל"ג שנה" של יעקב גורדון. הכתב־יד של הלוח האמור היה נכון לדפוס בחודש פברואר, שנת 1847, אולם שירו של מיכ"ל נכתב עוד לפני זה. ומזה משער מגיד, כי המשורר היה בעת חברו השיר, המובא פה, בן ט"ז או י"ז שנה, לא יותר. בעל הלוח לא הדפיס את שיר מיכ"ל, בודאי, משום שהמשורר היה חשוד באפיקורסות, אפיקורס בנו של אפיקורס, ודבר כזה היה יכול להזיק למכירת ה„לוח", שנחשב כדבר של קדושה.

התרגום הוא מעשה ידי אמן גדול. שפתו נשגבה ויחד עם זה גם נעימה וקלה. אחות היא על־פי צורתה וכחה הפנימי לשפת החוזים הגדולים. המחברת „הריסות טרויא" מצאה חן בעיני חכמי ישראל שבמערב ויביעו במכתביהם להמתרגם תהלה וכבוד על חכמת תרגומו.

בהיות מיכ"ל כבן עשרים אסרו עליו הרופאים לקרוא בספרים וגם לכתוב את הגיונותיו על הגליון. אולם העלם החולה לא שמע לעצת רופאיו. נשגב היה מכחו להבליג על תשוקתו אל הספרים ואל העט. ובשבתו בדד בחדרו היה מרבה לקרוא בספרים שונים וגם היה כותב שירים ומכתבים לרעיו עד אחרי חצות הלילה, ולפעמים גם עד אור השחר. המשורר היה חושב את כל לילה ולילה להאחרון בחייו, על־כן היה חוגר את שארית כחותיו למוץ את דבש השירה מכל הפרחים אשר בגן ספרות־העולם. גם את דובשו הוא, לשד חייו, התאמץ להכנים בשיריו, אשר שר לבני עמו, שהיו רחוקים מ„דברי זמר".

בקיץ שנת תר"ט שלחו הרופאים בווילנה את מיכ"ל לברלין לדרוש שם בעצת רופא המלך שינליין. וזה האחרון שלח את המשורר החולה למקום־הרפואה זלצברונין, לשתות שם מי־הבאר. חדשים אחדים שהה שם מיכ"ל ולימי החורף שב לברלין, מבלי אשר עלתה לו כל ארוכה. בברלין התגורר המשורר כל ירחי החורף של שנת תר"י; ושם פרחו כשרונותיו הפיוטיים ותיף נפשו היפה עוד יותר. במשך הזמן הקצר, אשר ישב העלם החולה בבירת פרוסיה, העשיר גם את ידיעותיו ויגדל רוחו. ובאותה העיר היה מיכ"ל בן ביתו של החוקר בקדמוניות ישראל, שניאור זקש, אשר אהב את המשורר ויקרבהו כאח ורע, ויחדו למדו תורה וחכמה. במשך ימי החורף ההוא שמע מיכ"ל את שעורי שלינג בפילוסופיה, אשר הטיף מעל הקתדרא בהאוניברסיטה של ברלין. באחד ממכתביו הארוכים לאביו רשם המשורר החולה את תמצית דעותיו והשקפותיו הפילוסופיות של שלינג. כחותיו של המשורר הלכו מרוב עבודה הלוך וירוד, ורוחו הלך הלוך והתגבר. בימי שבת החולה בברלין הוציא אביו את תרגומו „הריסות טרויא" לאור. מיכ"ל הגיש את מחברתו זו ליום־טוב ליפמן צונץ. האחרון הכיר את יתרון רוחו של העלם המשורר, ויעץ לו „לעזוב את שירי בת אל נכר ולשיר שירי בת־ציון", ועצת החוקר עשתה פרי.

בימי שבת מיכ"ל בברלין כתב את השירים: „שלמה", „קהלת", „נקמת שמשון", „יעל וסיסרא", „משה על הר העברים" ו„רבי יהודה הלוי", אשר נכנסו אחרי־כן כולם בספר „שירי בת ציון" (שנדפס אחרי מותו). השירים האלה המה עד היום כאבן נזר בספרותנו הפיוטית.

הננו מרגישים בתאור התמונות הביבליות האלה יד מפסל יוצר. הצורות מלאות חיים והוד. אנו רואים את שלמה המלך בהיותו עוד חולם צעיר ו„כשלג הלבנון לא ידע רגל, כן זכו עלומיו, לא עוד הועמו", עת אשר „כמנוחה נעימה נחשב לו מות וכערש שאננה חשב הקבר". המשורר מתאר בצבעים שונים וגם נעימים את אהבתו הראשונה של בן המלך להרועה שולמית, אשר בשבילה את „עמו אף כסאו נפשו שכחה ובמקל רועים החליף שבט מלך", כי „לרעות

את שולמית רוחו ארחה, אל הר, אל עמק אתה הלוך ילך", יען „כי יפיה ממלכתו, כתרו — עיניה".

השיר „שלמה" מלא הן עלומים (כמובן לא נמלט גם משגיאות העלומים), רעננות היופי, סוד האהבה בתענוגיה, רזי הנשיקה הראשונה, תפארת ציון, צלצול כנורה, חיי הטבע השאננים והרוממים, קדמות עולמים וגעגועי נפש המשורר.

ב„קהלת" אנו רואים את המלך המשורר בימי שיבה וזקנה, בעת אשר „שער תלתליו כשלג יחורו, על מצחו ולחייו חרשה עצבת", בעת אשר כבר חדל להאמין ברעיות ורעים, „כי עמוק בלבבו הספק יתע ולשונו אך תצמיד אומר: מי יודע?", בעת אשר יקרא: „מה המה כל ילדי האביב? הלא רקב־הדר, מות פורח!", ובעת אשר המלך שבע־התענוגים, העיף והיגע, קורא: „טוב יום המות מיום הולד!", בעת אשר כבר ראה לבו הרבה חכמה ודעת, והוא חורץ את משפטו: „הבל הבלים, הכל הבל!" — הננו שומעים בקריאה איומה זו את הד קול לבבו של העלם־המשורר, היודע, כי הולך הוא למות.

בכל השיר „קהלת", מראשו ועד סופו, הננו שומעים הד קול היאוש של המשורר הגוע. אין אני יודע, אם קרא מיכ"ל בברלין את הפילוסופיה של שופינהויר, אך את הד קולה כבר הננו שומעים בהשיר האמור.

בהשיר „משה על הר העברים" תאר המשורר בקוים רחבים, אם גם לא תמיד ביד אמן בחון, את הטרגדיה של המחוקק הגדול, — אשר בני עמו מררו את חייו והבוגדים אמרו לסקלהו באבנים, — את מלחמותיו, גבורותיו, נפלאותיו, תלאותיו ושאיפותיו העצומות; את הטרגדיה של המחוקק־החושב, אשר נתן את אלהים הגדול והיחיד לכל העולם, והוא בעצמו עומד, — אחרי אשר דכא את הנפילים ואחרי אשר הוביל את דור המדבר לקבר, — הוא בעצמו עומד בשממות מדבר, על הר נבו, ונפשו נכספה אל אדמת־אל, אך הוא שומע את הפקודה מגבוה: „לא תבוא שמה!"

אז חם לבו בו ופניו האירו,
נפשו תתעטף, אך עיניו דמעה —
הדמעות ראשונות עיניו הגירו;
דמעותיו נראו, אך נפשו גועה.

הלילה חלף, גם שמש יצאה,
אך לבשה קדרות עליו בשמים;
הוא ישכב דומם כי שמשו באה
ונטויה עוד עינו לירושלים.

השיר היותר מצוין ב„שירי בת ציון" הוא „יהודה הלוי". בשירו זה הגיע מיכ"ל לנקודת הגובה של יכלתו: התוכן והצורה, הדמיון והחטוב, השיגו בשירו זה את מרום מדרגתם.

המשורר מתאר את נסיעתו של רבי יהודה הלוי לארץ־ישראל בחרוזים נשגבים ומחוטבים כאלה:

בין יללת סופה וסערה תומיה
בפגוש מקדים רוח שוד ואמש
וצנפה כדור צנף האניה,
וירמו גלים כבות אש שמש.

בין רעמי שואה ותזיזי צלמות
על גג הספינה הוא עומד בוטח;
עין לעין יראה את המות;
יזכור ארץ קדשו — והוא שמח.

בימי שבת מיכ"ל בברלין הרבה להריץ מכתבים לחכמי דורו העברים, וישפוך לפני כל אחד מהם את רוחו הסוער. התכם שד"ל היה לו, למיכ"ל, במכתביו למורה דרך בהבנת רוחם של כתבי הקודש בנוגע להחומר, שהיה דרוש לו ל„שירי בת ציון". את כל זה הורה לו בידידות ותבה ובדברים קצרים.

בימי האביב של שנת תר"י שלחוהו רופאי ברלין למקום הרפואה רייר־נירץ. בשבתו שם בירחי הקיץ במעט נדמה לו, שנתרפא, כי מחלתו רפתה מעליו; אך בשובו ברלינה, שבה אליו מחלתו ביתר שאת; ובימי התגברות מחלתו שר בברלין את שירי האהבה שלו, שהמה מצוינים עד היום ביפים, בקסמם, בעוז הגשותיהם, בתמימותם ובנועם שפתם. בשירו „חג האביב" מתאר המשורר את טיולו ברחוב „תחת האלונים". הרחוב מלא גילה וחדוה, אך בלב המשורר „שקט תהו ומנוחת הקברות כיער אחרי התחולל בו רוח, כצי אחרי נפץ אל ים הסערות"; והמשורר קורא: „הוי מה נורא הוא לשיש אלי קבר עת בחיים תדבק נפש ורוח!" — והוא מסיים את שירו בקריאה איומה: „ארור המות, ארורים החיים!" — וכל מה שהלכה מחלתו הלוך והתגבר, כן עלתה בו תשוקתו למנעמי החיים, וכן גדלה אהבתו אל „חנה יפתו". חנה זו, — עלמה, אשר נפשו דבקה בה באמת, והיא היתה רחוקה ממנו, — יצירה פיוטית היא, ולה הוא מקדיש את מיטב חרוזיו, המלאים חדות עולמים וגם תוגת עולמים. בברלין כתב גם את שירו האיום־הנעים, הנורא־היפה על „החלי־רע". יין־החיים המה חמר במעטה גויתו החלשה של המשורר, ונשגב היה מגופו הגוע להכיל את עבודת רוחו הכביר.

בתחילת ימי החורף תרי"א שב מיכ"ל מברלין להוריו לווילנה. הוריו וגם רעיו הצעירים וגם הזקנים ממנו לימים התפלאו על עושר רוחו הרב, שהביא אתו מבירת פרוסיה, ההולך־למות הזה. אז תרגם את השיר „ערלקעניג" של גיטה לעברית. החרדה הפיוטית, אשר הביע מלך המשוררים הגרמנים בשירו זה, קבלה בתרגום העברי בטוי עוד יותר חזק. אין אני יודע בשפה אחרת תרגום יפה כזה.

באותו החורף כתב מיכ"ל עוד שירים אחרים, אשר הביע בהם את סערות נפשו, נפש הגוע הדבק בחיים, נפש היוצר בעצם יצירתו, המרגיש, היודע את קצו.

מה נעים הוא שירו הקטן „דליה נדחת"! הדליה הנסחפה עם גלי הים קוראת:

עלי עץ רענן
ישבתי שאנן,
ופתע נדפתי,
בלא עת נקטפתי.
אם ממקום הולדתי,
אהה! נדדתי —
למה לי חיים?
לכן ישאוני,
לכן יהדפוני
בחמתם המים!

אחרים רצו לראות בשיר נעים־הצלצול הזה את הרעיון, כי אין תחיה לאומית אלא בארץ אבותיו. אחד משיריו האחרונים של מיכ"ל הוא שירו הנעלה „אל הכוכבים", אשר בו הביע את שאיפותיו אל האמת, את געגועיו העזים לחיי הנצח ואת גועל נפשו להרשעה המתקדשת, העושקה ובוכה, חומסה ומתפללת. שירו האחרון הוא „התפלה". בשירו זה השלים המשורר האומלל את גורלו, והוא קורא: „גם קול תבל כלה לי קול התפלה, קול כוכבי נשף עד קול הרמש... הללויה אתי תקרא תבל כלה, שמים שמה ושאול כי אציע". ואלה המה החרוזים האחרונים, אשר יצאו מעטו של המשורר: „וברוכה את התפלה בת־הלבבות! הן בכנפיך מרפא אל כל שבר, כטל שיורד פה משמי הערבות, תרוי לב אנוש, תגהרי רוח גבר!".

בכ"ז שבט, תרי"ב, נדמה המשורר לנצח.

וזו היא מצבת המשורר:

אני מיכה יוסף, ולעבענזאהן נקראתי;
ארבע ועשרים שנה אשר חייתי נחליתי.
לתמוך שפת קדש פה ארץ שולחתי
ובנפשי לעשות רצון שולחי צלחתי.
בספרים שונים אני בניתי לי הציון:
בהריסות טרויא ובשירי בת ציון;
אך עוד רבים מהם בכתובים השארתי,
כי אץ עלי דרכי עד לא גמרתי.
ומשפט מפעלותי עלי הגיון בכנורי
כבר העידו חכמי תבל, חכמי חלדי ודורי.

ואני בן לאבי הרב אד"ם הכהן,
אשר במקדש שפה זו גם הוא יכהן,
ובזיי"ן לירח אדר שנת תקפ"ח נולדתי,
ובכ"ז לירח שבט שנת תבי"ר נפרדתי.
ואתם, אבי ואמי, גם אחי ושתי אחיותי!
רצו נא את אבני פה וחוננו עפרותי,
ועם כל רעי הרבים במעט ימי קניתי
תפקדו לשלום רוחי פה על קברי אשר כריתי.
רבות קיבות ותהלות עשו חיל וגדולות
ודומיה שאננה עלתה על כלנה.

בספר „שירי בת ציון“, שנדפס בווילנה בשנת תרס"ב ל„יובל שנת החמשים למות המשורר“, נדפס נוסח המצבה על קברו, ושם אנו מוצאים את הערתו של המו"ל, י. א. טריווש:

„נוסח המצבה, אף על פי שהוא בלשון מדבר בעדו, יש אומרים, שהוא לאד"ם ולא למיכ"ל, כי על כן נדפס ב„שירי שפת קודש“, חלק ב׳, בין יתר הנוסחאות; אך מפי אחות מיכ"ל שמעתי, כי נוסח זה למיכ"ל הוא ונמצא תחת כר משכבו אחרי מותו על־ידי אחד מרעיו. על־פי סגנון הלשון יש לשער, כי אמנם לבן הוא ולא לאב“.

אולם חושי הסגנוני אני אומר לי, כי הנוסח של מצבת המשורר חובר על־ידי האב, ואין אני מוצא בכל השורות אף ניב אחד, אף רעידת־נשמה אחת, שיש ליחסם אל מיכ"ל עצמו.

אד"ם הכהן היה מבקש תמיד לעשות תקונים בשירי בנו, בנוגע אל השפה והנקוד, והתקונים היו לפעמים קלקולים, כמו שיעיד על זה הדר. שלמה מנדלקרן ב„האסיף“ תרמ"ז, באמרו: „אני הגבר ראיתי את עצם כתבי היד של מיכ"ל הנדפסים, וראיתי, כי ידי אביו הרבו ליפותם, בהסירן מהם על־פי רוב את השואי"ם מראשי המלות וכדומה, ולא נמנעתי להגיד בפני זקן המשוררים, כי אך לחנם קצץ בנטיעות בנו, וישם מעצור לרוח שירתו“.

במות מיכ"ל נשא עליו אביו קינה ומספד מר בשירו „מיכל דמעה“. בין החרוזים הרבים אנו מוצאים אחדים, שהמה יורדים אל חדרי הנפש בפשטותם:

מקני צפורי, הה, מי הבריח!
מביתי מזמורי מי זה השכיח!
מי נפץ כנורי ויקרא נהי!

וגם שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) נשא קינה על המשורר הצעיר „ממחרת יום הגיעה אליו השמועה, כי מת מיכה יוסף לבנזון“, בצורת פסוקי כתבי־הקודש. הפסוק האחרון הוא:

„ממצולת יגון יעלה שם כבודו, ירום ונשא, תהלתו תמלא הארץ, וזכרו לברכה לדור דורים“.

ברלין, תרס"ב.

דר. יְהוּדָה לֵיב קַצְנֶלְסוֹן

(אגדותיו, שפתן וסגנונן)

הדר. י. ל. קצנלסון היה בימי נעוריו, כאשר העיד על עצמו, שנים אחדות סופר סת"ם, ומני אז היתה התיחסותו אל מלאכת הסופרים כאל מלאכת הקודש. דר. י. ל. קצנלסון החל את עבודתו העברית בספרותנו בשנת תרמ"ו ב„היום" של הדר. י. ל. קנטור (העתון היומי הראשון בשפה העברית). המאמרים הראשונים, שכתב הדר. קצנלסון בעברית, היו פרקים מדעיים, אשר קרא להם בשם כללי „משנת יצירה". זו היתה הפעם הראשונה, שנתנו להקורא העברי פרקי מדע בהסברה נוחה ומצוינה במינה ובשפה כל־כך נאה. כמדומה לי, שלא אפריז על המדה, אם אומר: הפרקים האמורים פתחו תקופה חדשה בספרותנו המדעית במה שנוגע לשפה, לסגנון ולדרך ההרצאה. משנתו של רבי יהודה זה היתה ברורה וקצרה. ספרו „רמ"ח אברים" (מהדורה מיוחדה מהפרקים הנזכרים) היה לעינים לכל אלה, אשר כתבו אחריו עברית במקצוע חכמת הרפואה, וגם לאלה, אשר כתבו במקצוע חכמת הטבע. פרקיו ומאמריו של קצנלסון בתורת ה„נגעים" וב„יסודי טומאה וטהרה" הם של חוקר דורש אמת, אשר סלל לו דרך מיוחדה בהבנת תורת משה.

שפתו המדעית מצוינה בפשטותה ויפיה, בצמצומה ובדיוקה. דר. קצנלסון חדש הרבה מלים מלאכותיות (או כמו שאומרים בארץ־ישראל של היום „מונחים") בשדה המדע, ביחוד בחכמת הרפואה.

קצנלסון היה לא רק סופר מדעי, לא רק חוקר מעמיק בחכמת היהדות, בדברי ימינו ובהתפתחותה של תרבותנו העתיקה, כי־אם גם, ואולי עוד הרבה יותר, סופר בעל טעם יפה ובעל הרגשה חדה. הוא נסה את כחו גם בספורים ואגדות, שכתבם בעברית טהורה וברוחם של כתבי־הקודש. ספורו „שירת הזמיר" מלא אהבה תמימה להטבע, והוא מעורר בלב קוראיו, שנתרחקו מעל חיי הטבע, תשוקה לעבודת האדמה והשדה. כשרונו הפיוטי והחדודי מתגלה ביחוד באגדותיו היפות, שרובן מעשה ידי אמן. כל מאמר ומאמר, מדעי או ספרותי, כל אגדה ואגדה, וגם כל עלון קטן, אשר כתב קצנלסון, היה לו למאורע חשוב ורב־הערך בחייו, יען כי בכל אשר כתב צרר חלק מנשמת נשמתו, יען כי בכל אשר כתב עבד, לטש, הגיה ותקן, ספר ומנה את המלים ובדק היטב כל ניב וניב, אם מתאים הוא להרעיון הצפון בו. ובצדק יכולים אנו למנות את הדר. יהודה ליב קצנלסון, שנפטר לפני שנה, בין סופרי־המופת שלנו; הוא היה לפני דור אחד חביב הקהל העברי ואחד השליטים על המחשבה העברית. באגדותיו המצוינות והמקוריות, שבכלל לא רב מספרן בספרותנו

העברית, כמו בכל עלוניו, המיוחדים עד היום במינם וסגנונם, שכתב אותם לפני דור אחד, משך את לבות הקוראים ויחבב עליהם את האידיאלים הלאומיים, את השפה העברית, ספרותה העתיקה והחדשה. רבים מהחזיונות והרעיונות בעלוניו של קצנלסון, שהיו בעתם חדשים ומפליאים, היו עתה לקנין הקהל. האגדה „קבורת נשמות" נכתבה לרגלי המאורע המעציב, כי אחד היהודים בפטרבורג, פרידלנדר, נדב את הספריה העברית העשירה שלו למוזיאום האסיי, ששם קברוה קבורת עולמים. אגדה זו עשתה בזמנה רושם חזק על הקהל העברי, וגם היום לא נגרע מערכה האמנותי ומיפיה.

השפה העברית בשהיא לעצמה היתה לקצנלסון (שמו הספרותי הבדוי היה „בוקי בן יגלי") תמיד למין „פלחן אלהים". הוא ראה בשפתנו ובסגולותיה המיוחדות את נשמת אומתנו וסגולותיה היא. הוא שמר על שפתנו מכל משמר לבל ישחיתו את הודה המזרחי ובל יכניסו בה יסודות, מלים ובטויים, הזרים לרוחה הקדמון. הוא אמנם הודה, ביחוד בחמש עשרה השנים האחרונות לימי חייו, כי יש צורך גדול להרחיב את גבולות שפתנו, למען תת לה היכולת לדבר בדיוק על כל עניני מדע ועניני יום־יום; אך הוא דרש, כי הרחבת הגבולים של שפתנו תעשה על־פי רוחה וטבעה, המיוחדות לה לבדה, ועל כן — רק על־ידי מומחים לאותו דבר. לתכלית זו יסד בשנות חייו האחרונות את הירחון „השפה", שיצאו ממנו רק ארבע חוברות.

מצוינים המה דברי קצנלסון, שרבים חשבוהו לאחד ה„מטהרים" היותר קיצוניים, בנוגע להתפתחותה של השפה העברית („השפה והסגנון", המאמר הראשון בחוברת א' של „השפה"):

„כגורל הנשמה של האדם הפרטי, כן גם גורל השפה של העם כולו. כשם שנשמת האדם הפרטי הולכת ומשתנה, הולכת ומתרחבת מיום אל יום על־ידי המושגים החדשים, שהיא קולטת אל תוכה בלי הרף מכל אשר מסביב לה, כך גם השפה של העם כולו הולכת ומשתנה, הולכת ומתרחבת מדור אל דור; מפני שהיא צריכה למצוא מלים חדשות ליצירי הקולטורה, ההולכים ומתרבים משנה אל שנה, ומפני שהיא צריכה למצוא ציורים חדשים להלביש בהם את „מחשבת האדם", שגם היא הולכת ומתעמקת, הולכת ומתדייקת, משנה אל שנה ומדור אל דור.

„וכשם שנשמת האדם הפרטי בכל השנויים העוברים עליה לא תשנה את עצמותה, את תכונתה הפנימית, את האינדיווידואלות שבה, ועד זקנה ושיבה תשאר היא אשר היתה, כך היא השפה: כל־זמן שהיא חיה וקימת בין בפי העם, בין בספרותו, היא תוכל רק להתרחב ולהתעשר, וגם לשנות את תמונתה החיצונה, אבל לא תחליף ולא תסיר את רוחה ואת גבולותיה המיוחדים לה. בעצם תכונתה היא צריכה להיות את אשר היתה; אחת היא בין בילדותה ובין בזקנותה.

„ילד משכיל, המפליא את כל רואיו בחכמתו, אם תחדל נשמתו להתפתח, ותעמיד ימים רבים על עמדה —— אז תקוה ל„אידיוט" ממנו: מחלה אנושה היא, אשר לא תוכל להרפא.

„כי ישנה איש את טעמו ואת רוחו, וכל מכיריו יאמרו עליו, כי הוא איננו אשר היה, — אות הוא, כי נטרפה עליו דעתו. הרופאים יראו בזה סימני המפלה הנוראה — פלצת המות.

„ושפת עם, כי תחדל להתפתח, או כי תשנה את טעמה ואת רוחה, — גם שתי אלה סימני מחלה הן, חזיונות פתולוגיים.

„שמירת התוך וחליפת הקליפה — שתי אלה כי תצטרפנה יחד, — הן הנה תנאי החיים הבריאים והשלמים בנשמת האדם ושפת העם".

זוהי צוואתו הרוחנית, צוואתו הלשונית של איש־המדע ושל הסופר בעל הטעם הטוב, קצנלסון, לאחיו הסופרים הצעירים, אשר הרחיקו ללכת עד הקצה האחרון בחדושיהם המלאכותיים בשפה ובסגנון, לכל אלה הסופרים, המתרחקים בכונה, או מחסרון ידיעה, מהמקורות הראשונים של השפה העברית למען שנות את פניה היפים והבריאים למפלצת בלהות. זוהי גם אזהרה נמרצה לכל אלה הסופרים, הקופאים על סגנונם הישן והנושן, מבלי שים לב להתפתחותה הארוכה והטבעית של שפתנו העתיקה, מימי כתבי הקודש עד היום הזה, בהתאם והסכם לצרכי המחשבה האנושית והעברית גם יחד, בהתאם והסכם לחוקיה הפנימיים של שפתנו העתיקה, הנוחה לגידול ולשגשוג.

ואף כי קצנלסון התיר לעצמו וגם לאחרים את הרחבתם של גבולות שפתנו והוא בעצמו משתמש, כשיש צורך בדבר, בשפת המשנה וסגנונה, ולפעמים גם בשפת בעלי האסופות למיניהם, בבואו לכתוב על עניני מדע, ולפעמים גם בדברו על שאלות־היום, וכן גם בהשתמשו ב„פולמוס הקולמוס", לתת תשובות חריפות ושנונות למתנגדיו המדעיים והספרותיים, — אולם באגרותיו לקטנים ולגדולים השתמש רק בשפתם וסגנונם של כתבי־הקודש. אבל כמה יפה ורכה, כמה נעימה ונוחה למקרא, כמה עשירה ויחד עם זה כמה מדויקה שפה זו!

באגדתו „עם היובלים" הננו רואים את בוקי בן יגלי בכל עוז כשרונו הפיוטי וגם הסטירי, בכל הדר שפתו התנכי"ת, בכל נועם הרצאתו ובכל קסמה של אמנותו המיוחדה לקחת את הלב ואת הנפש בתמימותם של ציוריו הנפלאים, בכל חריפות שכלו, צלילות דעתו ולעגו הדק והמר. ועל כל אלה שפוך רוח חן, שאין דומה לו בין האגדות העבריות, שנתחברו בדור האחרון.

„עם היובלים" — זוהי פנינת הפנינים בספרותנו היפה.

ניו־יורק, תרע"ת.